

**HET GESCHREVEN WERK
VAN
PIET MONDRIAN**

VOORSTEL TOT EEN EDITIE

Deel II: De toelichtingen

**THE WRITINGS OF
PIET MONDRIAN**

EDITION PROPOSAL

Part II: Comments
(with a summary in English)

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor aan de Universiteit Utrecht
op gezag van de rector magnificus, prof. dr. G.J. van der Zwaan,
ingevolge het besluit van het college voor promoties
in het openbaar te verdedigen op
woensdag 25 mei 2011 des middags te 4.15 uur

door

Lodewijk Albert Veen
geboren op 5 april 1947
te Krommenie

Promotoren: Prof. dr. M.B. van Buuren
Prof. dr. C. Blotkamp

Het promotieonderzoek werd mede mogelijk gemaakt met financiële steun van:

- Stichting Biografie Piet Mondriaan
- Nederlands Instituut voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO)

INHOUD DEEL I *DE TEKSTEN* (USB-stick)

1. Leesteksten [001] – [125] / [A] – [C]

INHOUD DEEL II *DE TOELICHTINGEN*

Inleiding	7
1. Verantwoording	13
2. Edities met verzamelde teksten van Mondriaan en pogingen daartoe	19
3. Uitgangspunten voor de presentatie van Mondriaan-teksten	39
4. Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten	44
5. Toelichtingen bij de teksten:	
1904	
[001] Verslag van den Archivaris van ‘St. Lucas’ over het jaar 1904	60
1905	
[002] Verslag van den Archivaris van ‘St. Lucas’ over het jaar 1905	61
1907	
[003] [Autobiografische tekst (1907)]	62
1909	
[004] [Gepubliceerde brief van Mondriaan - niet voor publicatie bedoeld]	64
1914	
[005] [Notities in Schetsboek II, Parijs 1914]	67
[006] [Notities in schetsboek I, Domburg 1914]	71
1915	
[007] [Gepubliceerd gedeelte uit brief van Mondriaan - niet voor publicatie bedoeld]	75
1917-1918	
[008] De Nieuwe Beelding in de schilderkunst	77
1918	
[009] Het bepaalde en het onbepaalde	96
1919	
[010] Dialoog over de Nieuwe Beelding	99
1919-1920	
[011] Natuurlijk en abstracte realiteit	104
1920	
[012] De groote boulevards	114
[013] Klein restaurant - Palmzondag	119
[014] Le Néo-Plasticisme	123
1921	
[015] De ‘Bruiteurs futuristes italiens’ en ‘het’ nieuwe in de muziek	134
1922	
[016] Het Neo-Plasticisme (de Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realiseering in de muziek	140
[017] De realiseering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur	144
[018] La manifestation du Néo-Plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens	150
[019] Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur	154
1923	
[020] Het Neo-Plasticisme	158
[021] Moet de schilderkunst minderwaardig zijn aan de bouwkunst?	161
[022] Geen axioma maar beeldende principe	163
1924	
[023] A bas l’harmonie traditionnelle	165
[024] [Réponse de Mondrian à l’enquête sur la peinture moderne]	168
[025] De huid naar den wind	170
[026] Les arts et la beauté de notre ambiance tangible	172
[027] L’évolution de l’humanité est l’évolution d’art	174

	1925	
[028]	[Antwoord van Mondriaan op de enquête over het Hollandsche Paviljoen]	176
[029]	L'architecture future néo-plasticienne	179
[030]	De schilderkunst en haar praktische 'realiseering'	180
	1926	
[031]	L'art purement abstrait	183
[032]	ART – Pureté + Abstraction	185
[033]	Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung'	188
[034]	L'expression plastique nouvelle dans la peinture	190
[035]	[Principes généraux du Neo-plasticisme]	194
[036]	Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad	197
[037]	Le Home - la Rue - la Cité	201
	1927	
[038]	[Réponse de Mondrian à 'Malerei und Photographie']	205
[039]	Jazz en de Neo-plastiek	207
	1928	
[040]	[Mondrian sako]	211
	1929	
[041]	De Zuiver Abstracte Kunst	214
[042]	Nowa plastyka	218
[043]	[Ne pas s'occuper de la forme]	222
[043a]	[Verspreide notitie in manuscript '23a']	225
	1930	
[043b]	[Opdracht op achterzijde van schilderij 'B217']	226
[044]	L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste (La Morphoplastique et la Néoplastique) [1]	228
[045]	L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste (La Morphoplastique et la Néoplastique) [2]	231
[046]	L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste (La Morphoplastique et la Néoplastique) [3]	234
[047]	Le cubisme et la néoplastique	238
	1931	
[048]	[Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art abstrait]	241
[049]	[À la mémoire de Theo van Doesburg]	245
[050]	Un musée contemporain international	247
[050a]	[Verspreide notities in manuscript '29b']	250
[051]	[Réponse de Mondrian à l'enquête sur les artistes et l'avenir de la mode]	251
[052]	L'art nouveau - la vie nouvelle (La culture des rapports purs)	253
	1932	
[053]	La néo-plastique	263
[054]	Introduction [à L'art nouveau - la vie nouvelle]	265
	1933	
[055]	[Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'efficacité artistique d'une œuvre]	267
	1934	
[056]	[Qu'est-ce que je veux exprimer par mon œuvre?]	270
[057]	La vraie valeur des oppositions	272
	1935	
[058]	[Réponse de Mondrian sur l'enquête sur l'art d'aujourd'hui]	276
	1937	
[059]	Plastic Art and Pure Plastic Art (Figurative Art and Non-figurative Art)	278
[060]	[Tandis qu'en general]	286
[061]	[Three Notes]	288
	1938	
[062]	Kunst zonder onderwerp	290
[062a]	[Verspreide notitie in manuscript '34a']	293
[063]	Photos I et II: neo-plastique	294
[064]	A New Religion?	297
[065]	[Een plan voor een modern esthetische school]	299
[065a]	[Verspreide notitie in 'Een plan voor een moderne esthetische school']	302

	1939	
[066]	The Necessity for a New teaching in Art, Architecture, and Industrie	303
[066a]	[Verspreide notities in ‘The Necessity for a New teaching in Art, Architecture, and Industrie’]	305
	1940	
[067]	Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies	306
[068]	Plastic Art Shows the Evil of Oppression [1]	316
[068a]	[Verspreide fragmenten en notities in archiefmap ‘41Bc’]	320
[069]	Arts Content Showing the Evil of All Oppression	322
[070]	Oppression in art and life	324
	1941	
[071]	[Born in Holland]	326
[072]	Conclusion and reflexions	330
[073]	[Nazism and Democracy]	333
[074]	[Autobiografische tekst (13 juli 1941)]	335
[075]	[Autobiografische tekst (24 juli 1941)]	337
[075a]	[Verspreide autobiografische fragmenten]	340
[076]	[Plastic Expression] [1]	342
[077]	[Plastic Expression] [2]	344
[078]	[Plastic Expression] [3]	345
[079]	[Plastic Expression] [4]	346
[080]	Abstract Art [1]	347
[081]	Abstract Art [2]	349
[082]	Abstract Art [3]	350
[083]	Abstract Art [4]	352
	1942	
[084]	Toward the True Vision of Reality	355
[085]	[Plastic Art Shows the Evil of Oppression] [2]	360
[086]	Liberation from Oppression in Art and Life	362
[087]	Art and Life towards the Liberation from Oppression	365
[088]	Pure Abstract Art [Pure Plastic Art]	368
	1943	
[089]	[Intuition and Instinct][1]	372
[090]	[Intuition and Instinct][2]	374
[091]	A New Realism	375
[092]	[Autobiografische fragmenten en notities (mei 1943)]	380
[093]	[Verspreide fragmenten en notities (1938-1943)]	383
	Ongedateerd	
[094]	Vital Views	388
[095]	Plastic Art: Reflex of Reality	389
[096]	Reality and Plastic Art	391
[097]	Reality and Art	392
[098]	Reality as Art	393
[099]	Reality [1]	394
[100]	[Reality] [2]	395
[101]	[Space determination][1]	396
[101a]	[Verspreide notities in manuscript ‘49a’]	398
[102]	[Space determination][2]	399
[102a]	[Verspreide notities in manuscript ‘45b’]	400
[103]	[What is the Essential Beauty (Value) of all Art?]	402
[103a]	[Verspreide notities in manuscript ‘56a’]	403
[104]	[Destruction and Construction][1]	404
[105]	[Destruction and Construction][2]	406
[106]	[Destruction and Construction][3]	407
[107]	[Volumes and Planes]	408

	Ongedateerd (vervolg)	
[108]	[Subjective and Objective]	409
[109]	[Architecture]	410
[110]	L'enseignement	411
[110a]	[Verspreide notitie in manuscript 'A1+A1a']	413
[111]	Real Content of Art remains: form changes	414
[112]	[Plastic Art Reveals]	415
[113]	[Universal Equilibrium]	416
[114]	[Decay and Progress]	417
[115]	Oppression through Art it self	418
[116]	Rythme	419
[117]	[Structure]	421
[118]	Beauty is the plastic expression of Life	422
[119]	Tragic's Oppression	424
[120]	Tragic still wanted	426
[121]	The Futur	428
[122]	The Time to Come	429
[123]	Naturalistic and Abstract	431
[124]	[Verspreide notities over voeding]	432
[125]	[Verspreide fragmenten en notities]	435
	Teksten door Mondriaan medeondertekend	
[A]	Manifest I van 'De Stijl', 1918	441
[B]	Manifest II van 'De Stijl', 1920	447
[C]	[Begrüssung] (1923)	451
6.	Enkele conclusies en aanbevelingen	453
7.	Dankwoord	455
	Summary	457

INHOUD DEEL III *DE BASISTEKSTEN EN DE BIJLAGEN* (USB-stick)

1. Basisteksten (diplomatische weergave)
2. Aanvullend materiaal
3. Bijlagen:
 1. Inventaris Holtzman Deposit
 2. Systeem van diacritische tekens
 3. Overzicht van brieven van Mondriaan
 4. Mondriaan lexicon
 5. Geraadpleegde archieven en bibliotheken
 6. Overige geraadpleegde literatuur

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

CR I	Robert P. Welsh. <i>I. Catalogue Raisonné of the Naturalistic Works (until early 1911)</i> . New York, 1998.
CR II	Joop M. Joosten. <i>II. Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944</i> . New York, 1998.
CR III	Joop M. Joosten. <i>II. Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944</i> . New York, 1998.
RKD-MCP	Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD), Den Haag, archief van de Werkgroep Mondriaan Correspondentieproject.
[xxxx]	Onleesbare woorden in brieven en manuscripten.

Afbeeldingen van schilderijen van Mondriaan worden aangeduid volgens de codering van de *Catalogue Raisonné*.

INLEIDING

Piet Mondriaan (1872-1944) is niet alleen als schilder, maar ook als schrijver bijzonder actief geweest. Hij heeft een indrukwekkende hoeveelheid teksten in het Nederlands, Frans en Engels achtergelaten, voornamelijk over de kunst in relatie tot de mens en de maatschappij. Verreweg de meeste teksten schreef hij tussen 1917 en 1943, dat wil zeggen tussen zijn vijfenveertigste en eenenzeventigste, al waren er ook perioden dat hij weinig schreef en hij zich meer tijd gunde voor zijn beeldend werk.

Het is echter opmerkelijk dat het geschreven werk van Mondriaan niet in oorspronkelijke bewoordingen en niet als compleet corpus beschikbaar is. Het ontbreken van zo'n editie is de aanleiding geweest tot het schrijven van dit proefschrift.

In dit proefschrift wordt een nieuwe editie van Mondriaan-teksten voorgesteld, waarin alle - tot nu toe bekende - teksten van Mondriaan zijn opgenomen. Het gaat hier om gepubliceerde en niet-gepubliceerde teksten, voltooide en onvoltooide teksten, aantekeningen en kattebelletjes, maar geen correspondentie. De brieven van Mondriaan wachten nog op een afzonderlijke editie. Eén brief en één brieffragment¹ vormen echter een uitzondering. Deze twee briefteksten zijn opgenomen in dit corpus, omdat ze - hoewel dit niet Mondriaans intentie was - door de ontvangers zijn gepubliceerd.

De kern van het proefschrift bestaat uit de toelichtingen bij de teksten. Iedere tekst heeft een afzonderlijke toelichting, waarin - onder andere - een bronbeschrijving, een ontstaansgeschiedenis en een overzicht van publicaties en vertalingen wordt gegeven.

De teksten zijn - voor zover mogelijk - chronologisch gerangschikt en voorzien van een nummer. Een uitzondering vormen de laatste drie teksten. De redactie van deze teksten - manifesten - is niet geheel van Mondriaan afkomstig. Hij heeft ze echter wel ondertekend. Om ze te onderscheiden van de 'gewone' Mondriaan-teksten zijn ze achteraan in het corpus geplaatst en hebben ze geen nummer maar een letter als kenmerk gekregen.

Het proefschrift begint met drie inleidende hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk onderstreept de noodzaak en het belang van een kritische editie van Mondriaan-teksten. Het tweede hoofdstuk geeft een overzicht van alle edities met verzamelde teksten van Mondriaan die tot nu toe zijn verschenen. Maar ook de mislukte poging van Mondriaan zelf en de diverse pogingen van anderen om de teksten gebundeld uit te geven, worden hier besproken. In het derde hoofdstuk worden de uitgangspunten uiteengezet van de hier bezorgde editie.

Mondriaan als schrijver

Een goede vriend van Mondriaan zei ooit over zijn schrijfactiviteit: 'Tenslotte was hij, behoudens enkele uitzonderlijke momenten, geen schrijver. Alleen ten koste van veel moeite en zorgen, van veel vermoeidheid ook en onrust, slaagt hij erin te voldoen aan de zichzelf opgelegde taak. [...] M. had de innerlijke overtuiging, dat hij ook op die wijze een rol te vervullen had, en het kwam geheel met zijn persoonlijkheid overeen, zich daarvoor met grote toewijding in te zetten. Hij voelde zich in veel opzichten mede verantwoordelijk, en hem bleef geen andere oplossing over.'²

Was Mondriaan werkelijk een profeet, een wereldverbeteraar of een utopist? Of was zijn schrijven bedoeld om zijn abstract beeldend werk te legitimeren? Vermoedelijk had hij - evenals Kandinsky³ en Malevich⁴ - beide opties voor ogen. Mondriaans schrijven is niet slechts een kunsttheorie, het is ook een ideologie: een stelsel van denkbeelden over de mens, de samenleving en de kunst. Hoe moeizaam ook, hij wilde koste wat het kost zijn ideologie aan de man brengen.

Wie zijn teksten leest, proeft een sfeer van optimisme. We kunnen niet anders concluderen dan dat Mondriaans teksten positief en optimistisch zijn waar het gaat om het bereiken van een nieuwe ideale maatschappij. Zijn utopisch geloof in de bereikbaarheid van een paradijs op aarde klinkt door in zijn geschriften.

De mens heeft te allen tijde gedroomd van een betere wereld. In dat opzicht vertelt Mondriaan niets nieuws. Maar wel nieuw is dat de basis van de utopie zijn nieuwe kunst is, opgebouwd volgens de wetten van het Neo-Plasticisme. Deze wetten zijn niet exclusief voor de schilderkunst, maar zijn ook van toepassing op het leven, op de maatschappij. Door de universele zuivere schoonheid van de neoplastische schilderijen over te brengen naar het dagelijks leven, zou zij het morele en fysieke welzijn van de mensen

¹ Teksten [004] en [007].

² H. Henkels (red.). *'t Is alles een groote eenheid, Bert. Piet Mondriaan, Albert van den Briel en hun vriendschap*. Haarlem, 1988: 49-50.

³ Wassily Kandinsky (1866-1944), Duits-Russisch kunstenaar, auteur van *'Über das Geistige in der Kunst'* (1911)

⁴ Kazimir Malevich (1878-1935), Russisch (Oekraïens) kunstenaar, theoreticus van het Suprematisme

kunnen bevorderen.

Mondriaan had een onverzettelijk geloof in de kracht van zijn kunst. Zijn schilderijen waren - geloofde hij - de katalysator voor het bewerkstelligen van een betere wereld. Dit geloof heeft hem er toe gebracht zijn ideeën over kunst en maatschappij aan het papier toe te vertrouwen. Hij wilde daarom niets liever dan zijn teksten publiceren. Vaak echter slaagde hij er niet in om een tijdschrift of een uitgever te vinden. Eén van zijn grotere teksten - *L'art nouveau - la vie nouvelle*¹ - bijvoorbeeld, is tijdens zijn leven niet gepubliceerd. Een reden daarvoor zou kunnen zijn dat Mondriaan in zijn teksten vaak ongewone woorden en ingewikkelde formuleringen gebruikt die de toegankelijkheid niet bevorderen.

Mondriaans auteurschap verdelen we in drie perioden: een Nederlandse, een Franse en een Engelse. Deze verdeling is gebaseerd op de taal waarin hij zijn teksten schreef. Uitzonderingen daargelaten, had hij de gewoonte om te schrijven in de taal van het land waar hij verbleef. Twee gebeurtenissen zijn daarbij van belang. Allereerst de verhuizing in 1919 van Nederland naar Parijs en vervolgens in 1938 de verhuizing van Parijs naar Londen.

Grofweg loopt de schrijfperiode in het Nederlands tot 1922. Hoewel hij in 1919 voor langere tijd naar Parijs verhuist, schrijft hij daar aanvankelijk nog Nederlandse teksten voor *De Stijl*. De Franse periode begint in 1920 en eindigt met zijn vertrek naar Londen in 1938. De Engelse periode tenslotte loopt van 1938 tot zijn dood op 1 februari 1944. Halverwege die periode (1940) verhuist hij van Londen naar New York.

De tot nu toe gevonden teksten laten zien dat Mondriaan 27 teksten in het Nederlands heeft geschreven, waarvan er 23 tijdens zijn leven zijn gepubliceerd; hij 37 teksten in het Frans heeft geschreven, waarvan er 24 zijn gepubliceerd. Maar verreweg de meeste teksten schreef hij in het Engels: 58; waaronder overigens veel korte notities. Van deze Engelse teksten zijn er echter slechts 2(!) tijdens zijn leven gepubliceerd. Aan deze gegevens kunnen enkele voorzichtige conclusies worden verbonden.

De vijfjarige 'Engelse periode' blijkt uit de gegevens de meest productieve, maar er worden in vergelijking met de Nederlandse en Franse periode opmerkelijk weinig teksten gepubliceerd. Daarentegen is van de Engelse periode veel meer bronnenmateriaal (manuscripten, typoscripten en notities) bewaard gebleven dan van de Nederlandse en Franse.

Kenmerkend voor het Engelse bronnenmateriaal is het complexe uiterlijk ervan. Dit wil zeggen, dat in de Engelse manuscripten het steeds weer corrigeren van woorden en zinnen openlijk zichtbaar is. Mondriaan verbetert verbeteringen, gebruikt veel verwijzingstekens, die soms wel, maar vaak ook niet terug te vinden zijn. Doorhalingen worden hersteld en weer doorgehaald. Pagina's worden ingevoegd, pagina's met toevoegingen worden ingevoegd. Er zijn teksten op afgescheurde en weer aangeplakte stukken papier. Diverse keren begint hij zelfs de tekst helemaal opnieuw te schrijven. Deze complexe manier van verbeteren geldt zowel voor de manuscripten als de typoscripten, want ook een typoscript is blijkbaar nooit af in de ogen van Mondriaan.

In dit corpus zijn alle bronnen nauwgezet getranscribeerd en omgezet naar leesteksten. Bij het omzetten van de complexe Engelse bronnen hebben zich regelmatig problemen voorgedaan. De correcties van Mondriaan zijn weliswaar zo nauwkeurig mogelijk gevolgd, maar in enkele gevallen waren deze onleesbaar en de verwijzingen naar toevoegingen niet terug te vinden. Ook zorgden een onduidelijke paginering en ongenummerde bladzijden vaak voor dilemma's bij het construeren van de leesteksten. Bovendien waren vele bronnen onvolledig, dit wil zeggen, niet voorzien van een titel, niet gedateerd en niet ondertekend.

Van zijn 'Franse periode' zijn veel minder manuscripten gevonden en de bronnen die zijn gevonden, bevatten veel minder correcties dan de Engelse. Overigens valt op dat in een aantal gevallen de Franse publicatie sterk afwijkt van het Franse manuscript. Vermoedelijk heeft een redacteur Mondriaans Franse tekst voor Franstalige lezers begrijpelijker willen maken. In dergelijke gevallen presenteren we in dit corpus én het manuscript én de publicatie.

In de laatste vijf jaar van zijn 'Nederlandse periode' zijn bijna evenveel teksten gepubliceerd als in de achttien jaar durende Franse periode. Een reden kan zijn dat het Nederlandse tijdschrift *De Stijl* vrijwel alle Nederlandse teksten van Mondriaan publiceerde. In Frankrijk moest hij beduidend veel meer moeite doen om zijn teksten gepubliceerd te krijgen. Opmerkelijk feit is ook dat van de Nederlandse periode vrijwel geen manuscripten bewaard zijn gebleven.

¹ Tekst [052].

² *De Stijl. Maandblad voor de Beeldende Vakken*. Redactie: Theo van Doesburg. Verschenen van oktober 1917 tot januari 1932.

Mondriaans teksten

Mondriaans teksten worden gekenmerkt door vaak lange ingewikkelde zinnen en ongebruikelijke woorden. Vaak formuleert hij zijn gedachten steeds in andere bewoordingen en herhaalt hij zichzelf daarbij voortdurend. Bovendien blijft bij het eerste optreden van een nieuw of ongebruikelijk woord een verhelderende definitie achterwege. Naar de huidige maatstaven van leesbaarheid scoren de teksten van Mondriaan niet hoog. Een uitzondering vormen de teksten in dialoogvorm¹, hoewel Mondriaan zich ook daarin - in de persoon van de abstract-realistische schilder - nog wel eens schuldig maakt aan een lange monoloog.

De vele doorhalingen en toevoegingen in latere manuscripten en typoscripten laten zien dat hij zelden tevreden was over zijn teksten. In zijn niet te stuiten drang tot uitleggen en verklaren, verbeterde hij steeds de formulering om zijn boodschap zo duidelijk mogelijk te verwoorden. Dit voortdurend zoeken naar de juiste bewoordingen heeft behalve tot veel voltooide teksten, ook geleid tot veel onvoltooide probeersels en aanzetten. Daarnaast bevinden zich in Mondriaans nalatenschap² ook veel onuitgewerkte notities van ingevingen, gedachten of ideeën.

Inhoudelijk gezien hebben Mondriaans teksten één hoofdthema: de functie van de kunst in de ontwikkeling van de mens en de maatschappij. We kunnen zijn teksten naar hun aard onderscheiden in de volgende groepen:

1. Een belangrijke groep teksten heeft het Neo-Plasticisme (de Nieuwe Beelding) als onderwerp. In deze teksten belicht Mondriaan de mogelijke invloed van het Neo-Plasticisme op verschillende culturele en maatschappelijke gebieden en op het dagelijks leven. Deze teksten zijn voornamelijk geschreven tussen 1917 en 1938. Vanaf 1926 gebruikt Mondriaan voor de term Neo-Plasticisme ook andere begrippen: zuiver abstracte kunst, zuiver beeldende kunst. Later vertaalt hij deze begrippen, eerst in het Frans: *plastique pure*, *art purement abstrait*, *art abstrait pur*, vervolgens in het Engels: *pure plastic art*, *abstract art*, *pure abstract art*.
2. Een andere groep teksten bestaat uit antwoorden op enquêtes. Veel avant-gardetijdschriftjes tijdens het interbellum vroegen reacties van kunstenaars op vragen over kunst en Mondriaan reageerde daar regelmatig op. Tussen 1924 en 1935 beantwoordde hij elf enquêtes³.
3. Een volgende groep wordt gevormd door de zogenoemde ‘Oppression-teksten’; deze teksten gaan over de onderdrukking van de mens op het gebied van de politiek, de economie en het dagelijks leven⁴. Mondriaan schrijft ze tussen 1940 en 1943.
4. Vervolgens zijn er nog teksten met een autobiografische inhoud. Mondriaan schrijft ze voornamelijk op verzoek van anderen tussen 1941 en 1943⁵.
5. Van de overige teksten zijn nog het vermelden waard: twee ‘literaire’ teksten⁶, vier teksten over ‘Plastic Expression’⁷, twee gepubliceerde teksten uit brieven⁸ en een grote tekst over ‘kunst en leven’⁹.

Mondriaans teksten staan bol van adjectieven, tussenwerpsels, herhalingen en neologismen. Deze karakterisering geldt in eerste instantie voor de Nederlandse artikelen in *De Stijl*, maar is zeker ook van toepassing op zijn Franse en Engelse teksten.

De eerste Franse tekst - *Le Néo-Plasticisme*¹⁰ (1920) - werd door Mondriaan oorspronkelijk in het Nederlands geschreven en met hulp van een Nederlandse vriend - Marinus van Eck¹¹ - in het Frans vertaald. Overigens is de Nederlandse basistekst nooit gevonden. Aan de gepubliceerde Franse tekst gaat een noot van de uitgever vooraf: ‘Le français un peu spécial utilisé [utilisé] dans cette brochure résulte de la volonté de l’Artiste, de nationalité hollandaise, exigeant à juste titre une approximation aussi complète [complète] que possible de sa pensée.’ De uitgever verontschuldigt zich hier voor het Frans in *Le Néo-Plasticisme*. Blijkbaar waren Mondriaan en Van Eck niet bij machte van de Nederlandse tekst een correcte

¹ Tekst [010] en [011].

² Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library. Yale University. New Haven. USA. Uncat. MS Vault.710.

³ Teksten [024], [028], [038], [042], [043], [048], [051], [053], [055], [056] en [058].

⁴ Letterlijk schrijft Mondriaan: ‘We see the facts of oppression in politics, economics and also in domestic life.’ (Leestekst [087] p.1/r.39-40.) Teksten: [067], [068], [069], [070], [085], [086] en [087].

⁵ [071], [072], [074], [075], [084] en [092].

⁶ Teksten [012] en [013].

⁷ Teksten [076] t/m [079].

⁸ Teksten [004] en [007].

⁹ Tekst [052].

¹⁰ Tekst [014].

¹¹ Marinus Ritsema van Eck (1870-1948), Nederlandse arts, vriend van Mondriaan, woonachtig in Frankrijk.

en vloeiende Franse vertaling te maken. Latere Franse teksten blijken ook vertaald vanuit het Nederlands¹. Waarschijnlijk heeft Mondriaan al zijn Franse teksten eerst in het Nederlands geschreven en daarna vertaald, getuige de typisch Nederlandse constructies in het Frans; bijvoorbeeld: ‘La Néoplastique - peinture des rapports par la ligne et la couleur seuls, c’est-à-dire sans aucune forme limitée ni représentation particulière - est-elle encore ‘de la peinture?’²

De eerste Engelse tekst - *Plastic Art and Pure Plastic Art* (1937) - werd door anderen³ uit het Frans in het Engels vertaald. Het is echter zeer wel mogelijk dat Mondriaan de tekst eerst in het Nederlands heeft geschreven en in het Frans heeft vertaald. Bij een volgende tekst over een lesprogramma voor een kunstopleiding heeft Mondriaan een gedeelte in het Nederlands en een gedeelte in het Engels geschreven⁴.

In tegenstelling tot Mondriaans Franse teksten zijn de meeste Engelse teksten waarschijnlijk direct in het Engels geschreven. Hij schrijft echter op een Nederlandse manier Engels; bijvoorbeeld ‘The evil must be seen and well understood unless it is to continue in another form after the war.’⁵

Door het steeds terugkerende uitlegen en de ‘Nederlandse’ zinsconstructies zijn de Franse en Engelse teksten van Mondriaan voor niet-Nederlanders lastig te lezen en moeilijk te begrijpen. Hij denkt, vertaalt en schrijft vanuit het Nederlands. Ook de Amerikaan Champa is van mening dat Mondriaan denkt vanuit het Nederlands: ‘Although multilingual, Mondrian seems always to have thought outward from his native Dutch - a fact which is evident in the use of many Dutch terms in his previously unpublished notes.’⁶

Tijdens zijn leven heeft Mondriaan van diverse personen hulp gekregen bij het corrigeren en vertalen van zijn teksten. Als eerste heeft Theo van Doesburg hem geholpen met de teksten voor *De Stijl*. De brieven van Mondriaan aan Van Doesburg zijn daar getuige van. Vervolgens hebben Michel Seuphor en Marinus van Eck hem geholpen met zijn Franse teksten. En ten slotte zijn het Winifred Nicholson en Charmion von Wiegand geweest die hem hebben geholpen met het bijschaven van zijn Engelse teksten.

Vertalingen

Ruim veertig jaar na Mondriaans dood verschijnt een uitgebreid overzichtswerk van zijn teksten, *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian* (1986). Harry Holtzman⁷ en Martin S. James⁸ publiceren in dit boek de Engelse vertalingen van bijna al Mondriaans teksten. *The New Art - The New Life* biedt tot op dit moment (januari 2011) het meest volledige corpus en het best gedocumenteerde overzicht van Mondriaans teksten. Aan deze editie kleven echter drie belangrijke tekortkomingen.

De eerste onvolkomenheid geldt het feit dat Holtzman en James in hun boek op geen enkele manier laten zien wat de oorspronkelijke teksten van Mondriaan zijn geweest. Het is voor de gebruiker dus niet mogelijk om de oorspronkelijke bewoordingen van Mondriaan te raadplegen. Het kunnen nalezen wat Mondriaan in zijn eigen woorden heeft geschreven is echter van wezenlijk belang voor de bestudering van zijn teksten, omdat bijvoorbeeld is gebleken dat een publicatie niet altijd exact weergeeft wat hij heeft geschreven.

De tweede tekortkoming is het omzetten door Holtzman en James van de teksten van ‘Mondriaan-Engels’ naar correct Engels. Op zichzelf is daar niets mis mee, maar omdat de oorspronkelijke formulering van Mondriaan in *The New Art - The New Life* niet gepresenteerd wordt, is verificatie door de gebruiker niet mogelijk. Bovendien - en dat is de tweede onvolkomenheid van *The New Art - The New Life* - is bij het omzetten niet altijd even zorgvuldig met Mondriaans teksten omgesprongen.

De derde onvolkomenheid betreft de vertalingen van bepaalde begrippen van het Nederlands en Frans naar het Engels. Sommige Mondriaan-termen worden door Holtzman en James onjuist vertaald.

De laatste twee tekortkomingen van *The New Art - The New Life* zullen we illustreren aan de hand van enkele voorbeelden.

Allereerst een voorbeeld van een vertaling vanuit het Nederlands naar het Engels. Het fragment komt uit *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst*.

¹ Tekst [018], [019], [037].

² De eerste zin van tekst [043].

³ Wie precies Mondriaans tekst in het Engels heeft vertaald, is niet ontdekt. Er worden in dit verband vier namen genoemd: Leslie Martin, Eric Roll, Ben Nicholson en Naum Gabo.

⁴ Tekst [065] en tekst [066].

⁵ Uit tekst [062].

⁶ K.S. Champa. ‘Mondrian in theory and practice’. In: *The New Criterion* (September, 1987): 46.

⁷ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en diens erfgenaam.

⁸ Martin S. James (*...), Engels/Amerikaans kunsthistoricus, verscheidene publicaties over Mondriaan.

⁹ Tekst [008].

Het Nederlandse fragment:

‘Is het principieele van elke beelding, de karakteristiek van elke kunstuiting, gelegen in de verwerking van de beeldingsmiddelen - we zien dit principieele in de tot nieuwe verwerkte beeldingsmiddelen der nieuwe beelding duidelijk uitgesproken. De nieuwe beeldingsmiddelen getuigen van een nieuwe ziening. Is het doel aller kunst verhoudingsbeelding, de meer bewuste ziening brengt dit doel eerst thans tot klare uitdrukking - juist door de beeldingsmiddelen. Als in de juiste verwerking van de beeldingsmiddelen en de toepassing daarvan, de compositie, de eenige zuiver beeldende uitdrukking van kunst gelegen is, moeten de beeldingsmiddelen volkomen in overeenstemming zijn met hetgeen zij te beelden hebben. Moeten zij rechtstreeks uitdrukking van het universele zijn, zoo zullen zij niet anders dan universeel, d.i. abstract, kunnen wezen.’¹

In Engelse vertaling:

‘If the essential of each plastic expression, that which is characteristic in each expression of art, lies in the transformation of the plastic means, then we clearly see this essential expressed in the complete transformation of the expressive means in the new plastic. The new plastic means testify to a new vision. If the aim of all art is to establish relationships, only a more conscious vision can bring us this aim to clear expression - precisely through the plastic means. If the purely expression of art lies in the proper transformation of the plastic means and their application - the composition - then the plastic means must be in complete accord, with what they express. If they are to be a direct expression of the universal, then they cannot be other than universal: abstract.’²

Twijfel over de Engelse vertaling ontstaat ten eerste bij de woordgroep ‘de verwerking van de beeldingsmiddelen’. Onder ‘beeldingsmiddelen’ verstaat Mondriaan de middelen die gebruikt worden om een ‘beeld’ te maken, waaronder begrepen: materiaal, techniek, kleur, vorm, ruimte, compositie. Het begrip ‘verwerken’ wordt in het fragment vertaald met ‘transformation’. Dit is onzes inziens niet juist, want Mondriaan bedoelt niet ‘veranderen’ maar ‘toepassen’ (‘use’) van de beeldingsmiddelen. Ook de vertaling van ‘beeldingsmiddelen’ naar ‘plastic means’ is twijfelachtig. Een term die dichter bij Mondriaans bedoelingen ligt, is ‘elements of painting’.

Het tweede dat in het fragment voor discussie zorgt, is het zinsdeel ‘de tot nieuwe verwerkte beeldingsmiddelen’. Dit wordt in het Engels: ‘the complete transformation of the expressive means’. Het woord ‘complete’ geeft niet duidelijk aan wat Mondriaan bedoelt. Hij bedoelt namelijk dat hij de beeldingsmiddelen heeft ‘vernieuwd’ om te komen tot een nieuwe manier van beelden en deze nieuwe beeldingsmiddelen zijn karakteristiek voor de Nieuwe Beelding. Overigens geeft de vertaler hier weer een andere vertaling voor ‘beeldingsmiddelen’, namelijk ‘expressive means’. Dit werkt verwarring in de hand. Beter is om één vertaling te gebruiken voor hetzelfde Nederlandse woord.

Het derde twijfelachtige in het fragment is de Engelse vertaling van ‘de nieuwe beelding’: ‘the new plastic’. Het woord ‘beelding’ betekent in het Nederlands ‘het afbeelden’, ‘het uitbeelden’ en ‘het in een beeld weergeven’ en is vrijwel onvertaalbaar. ‘Plastic’ dekt in ieder geval de lading niet. Beter zou zijn ‘nieuwe beelding’ onvertaald te laten³ of Mondriaans latere aanduidingen te gebruiken: ‘Neo-Plasticism’ of ‘Pure Plastic Art’.

Het vierde dat in de Engelse vertaling twijfels oproept, is het begrip ‘verhoudingsbeelding’. Holtzman en James vertalen ‘verhoudingsbeelding’ eenvoudig door ‘to establish relationships’, terwijl Mondriaan een beeldende compositie bedoelt die is samengesteld uit enkel en alleen maar verhoudingen.

Vervolgens een voorbeeld in *The New Art - The New Life* waar een vertaling wordt gegeven vanuit het Frans naar het Engels.

Het fragment komt uit *Un musée contemporain international*⁴:

‘[...] que la serie de ces salles soit suivie par une pièce où la peinture et la sculpture se réalisent complètement dans l’intérieur elle-même: se jettant directement dans la vie en se dissolvent comme une chose séparée. De sorte que [et] l’architecture et la chromoplastique neoplasticiennes qui font une pièce unité, donc tout ce qui est dans la puissance démontrer que l’on gagne pour la vie en perdant en art.’⁵

In Engelse vertaling :

‘This series of galleries be followed by a room in which painting and sculpture will be realized by the interior itself: dissolved as separate objects and projected directly into life. Thus, Neo-Plastic

¹ Leestekst [008] p.3/r.20-28.

² H. Holtzman, and M.S. James (eds.) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 31.

³ I. Rike. *Piet Mondrian's Nieuwe Beelding*. Amsterdam, 1991.

⁴ Tekst [050].

⁵ Leestekst [050] p.1/r.19-22.

architecture and chromoplastic are shown as a unity determining everything in the room, and demonstrating that what is lost for art is gained for life.¹

Het woord ‘chromoplastique’ in het fragment wordt in het Engels letterlijk vertaald in ‘chromoplastic’. Voor de lezer van de Engelse vertaling is dit woord onbegrijpelijk. Mondriaan geeft met ‘chromoplastique’ een letterlijke vertaling van zijn Nederlandse ‘kleurbeelding’. Daaronder verstaat hij de wijze waarop en in welke hoedanigheid kleuren gebruikt worden in de architectuur. Verder valt op dat de Engelse vertaling Mondriaans Franse tekst niet helemaal op de voet volgt; bijvoorbeeld in de eerste zin het gedeelte achter de dubbele punt: ‘se jettant directement dans la vie en se dissolvent comme une chose séparée’. Dat wordt in het Engels: ‘dissolved as separate objects and projected directly into life’. Evenzo wordt het laatste gedeelte van de laatste zin: ‘donc tout ce qui est dans la puissance démontrer que l’on gagne pour la vie en perdant en art.’ in de Engelse vertaling: ‘and demonstrating that what is lost for art is gained for life.’ Ook valt op in dit fragment dat ‘neoplasticienne’ hier vertaald wordt met ‘Neo-Plastic’ en niet bijvoorbeeld met ‘Neo-Plasticism’.

Ten slotte geven we een voorbeeld van een bewerking in *The New Art - The New Life* van een fragment uit een Engelse tekst van Mondriaan. De vertalers hebben Mondriaans tekst in ‘correcter’ Engels weergegeven. Het fragment is afkomstig uit *The Necessity of a New teaching in Art, Architecture, and Industrie*²

Het Engelse tekstfragment van Mondriaan:

‘The academie has to leave the teaching of limited form-establishment, and of what is annex, that of natural color. The school also, for it is the birth place of conceptions. Where in present practical life is a need to construct forms, special schools in this purpose have to remain or created but shall be exclusively business and separated from Art and all esthetical conceptions.’³

De Engelse ‘vertaling’:

‘The academy has to cease teaching the establishment of limited form, and its com-comitant, natural color. School also, for it is the birthplace of conceptions. Since there is a need to construct forms in the present practical life, special schools must remain or be created, but they should be exclusively for this purpose, separated from art and all aesthetic conceptions.’⁴

Dit zijn slechts enkele voorbeelden van twijfelachtige vertalingen en bewerkingen in *The New Art - The New Life*. Zij laten zien dat Mondriaans teksten - wellicht onbedoeld - niet altijd even zorgvuldig zijn gepresenteerd. Het is dan ook bijzonder navrant te moeten vaststellen dat veel fragmenten uit *The New Art - The New Life* in allerlei Mondriaan-studies zijn geciteerd en gebruikt voor weer volgende vertalingen in andere talen.

Het is verstandig om in het vervolg met enige reserve conclusies te verbinden aan vertaalde citaten en vertalingen en te rade te gaan bij de oorspronkelijke teksten in dit corpus.

Tot slot

Nationaal en internationaal is de belangstelling voor Mondriaans geschreven werk altijd wat minder geweest dan voor zijn geschilderde oeuvre. Ook de wetenschap heeft zich in het verleden meer beziggehouden met onderzoek naar Mondriaans beeldend werk dan naar zijn geschreven werk. Misschien ligt de oorzaak voor de geringe belangstelling voor Mondriaans teksten in de leesbaarheid van zijn teksten. De ongebruikelijke woorden en ingewikkelde formuleringen zijn niet bevorderlijk voor het leesgemak. Maar Mondriaan is een oorspronkelijk denker en zijn teksten zijn - ondanks het ‘sophisticated’ karakter ervan - de moeite van het lezen meer dan waard.

Door alle teksten - gepubliceerde en niet-gepubliceerde, voltooide en onvoltooide, notities en krabbels - te presenteren, willen we met de hier voorgestelde editie een zo compleet mogelijk beeld geven van het geschreven werk van Mondriaan. Maar bovenal willen we met deze editie het voor een ieder mogelijk maken om de teksten van Mondriaan te lezen in de oorspronkelijke taal en bewoordingen waarin ze zijn geschreven; enerzijds om Mondriaans gedachtegoed ‘onvervalst’ door te geven aan volgende generaties, anderzijds om een fundament te creëren voor het vervaardigen van publicaties en vertalingen, die dichterbij Mondriaans oorspronkelijke formuleringen liggen.

¹ H. Holtzman, and M.S. James (eds.) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 243.

² Tekst [061].

³ Leestekst [061] p.5/r.50-54.

⁴ H. Holtzman, and M.S. James (eds.) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 315.

1. VERANTWOORDING

Bestaande edities

Het archief dat de meeste manuscripten van Mondriaan herbergt, is het Holtzman Deposit in de Beinecke Library in New Haven¹. Harry Holtzman (1912-1987) ontmoette Mondriaan voor het eerst in 1934 in Parijs. Het grote leeftijdsverschil stond een hechte vriendschap niet in de weg. In 1940 heeft Holtzman Mondriaan geholpen Europa te verlaten en heeft hij bij Mondriaans aankomst in New York een atelier voor hem gehuurd. Mondriaan nam twee kisten mee naar de Verenigde Staten, één met (opgerolde) schilderijen en één met paperassen.

Vlak voor zijn dood heeft Mondriaan Holtzman als zijn enige erfgenaam aangewezen. Toen Mondriaan overleed (1 februari 1944) erfde Holtzman niet alleen tientallen schilderijen, maar ook een hoeveelheid boeken, tijdschriften, typoscripten en manuscripten. Vlak voor zijn dood schonk Holtzman op zijn beurt Mondriaans 'papieren' erfenis aan de Yale University in New Haven.

Holtzman heeft in de papieren wel enige ordening aangebracht, maar hij heeft geen inventaris gemaakt. Later is door een onbekend persoon een provisorische inventaris gemaakt van het Holtzman Deposit. Mondriaans nalatenschap is in de Beinecke Library om die reden (nog steeds) ingedeeld bij de afdeling 'Uncatalogued Acquisitions'.

Om onduidelijke redenen heeft Holtzman een aantal archiefmappen met een cijfer en andere met een cijfer-letter combinatie aangeduid. Ook is de inrichting van de mappen zelf niet altijd even duidelijk aangegeven. Dit heeft in dit proefschrift geleid tot complexe bronaanduidingen, die de leesbaarheid van de toelichtingen niet ten goede komen. Voorbeelden van deze complexe coderingen zijn vooral te vinden in de bronaanduidingen van de zogenoemde 'Oppression-teksten'.

Holtzman heeft met Martin James² een boek samengesteld van Mondriaans teksten: *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*³. Dit boek verscheen in 1986. In dit boek zijn de Nederlandse en de Franse teksten vertaald in het Engels en zijn Mondriaans Engelse teksten 'gepolijst'. Deze uitgave is tot op dit moment de meest volledige en de best gedocumenteerde.

Er zijn negen uitgaven met verzamelingen van teksten van Mondriaan bekend⁴:

- 1) *Piet Mondrian. Neue Gestaltung*. [Duits]
W. Gropius, and L. Moholy-Nagy (eds.). München: Albert Langen Verlag, 1925
Herdrukken:
Mainz: Florian Kupferberg Verlag, 1974
Berlin: Gebr. Mann Verlag, 2003
- 2) *Piet Mondrian. Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays, 1941-1943*. [Engels]
R. Motherwell (ed.). New York: Wittenborn and Co., 1945
Herdrukken:
New York: Wittenborn and Co., 1947
New York: Wittenborn and Co., 1951
San Francisco: Wittenborn and Co., 2008
- 3) 'Scritti di Piet Mondrian'. [Italiaans]
in: O. Morisani (ed.) *L'Astrattismo di Piet Mondrian*. Venezia: Neri Pozza Editore, 1956
- 4) *Piet Mondrian. Arte plastic y arte plastic puro* [Spaans]
H. Holzman, and Sidney Janis Gallery (eds.). Buenos Aires: Victor Lerú SRL, 1956
Herdrukken:
Buenos Aires: Victor Lerú SRL, 1961
México, D.F.: Ediciones Coyoacán S.A. de C.V., 2007
- 5) *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. [Italiaans]
H. Holtzman (ed.). Milano: Giangiacomo Feltrinelli, 1975

¹ Holtzman Deposit. Beinecke Rare Book & Manuscript Library. Yale University, New Haven, USA. Call Numbers: Uncat. MS Vault. 402; Uncat. MS. Vault.710.

² Martin S. James (*...), Amerikaans kunsthistoricus, verschillende publicaties over Mondriaan.

³ H. Holtzman, and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; London, 1987; New York, 1993.

⁴ Welke Mondriaan teksten in deze uitgaven zijn opgenomen, is te vinden in: hoofdstuk 2. 'Edities met verzamelde teksten van Mondriaan en pogingen daartoe'.

- 6) *Shizen kara chūsō e: Mondrian ronshū* [Japans][From nature to abstraction: essays by Mondrian]
K. Akane (ed.). Tokyo: Bijutsu Shuppan-sha, 1977
Herdruk:
Tokyo: Bijutsu Shuppan-sha, 1979
- 7) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. [Engels]
H. Holtzman, and M.S. James (eds.). Boston: Hall, 1986
Herdrukken:
London: Thames and Hudson, 1987
New York: Da Capo Press, 1993
- 8) *Mondrian. Scritti scelti*. [Italiaans]
S. Crespi, and V. Tonon (eds.). Trevisio: Linea d'ombra Libri, 2006
- 9) *Piet Mondrian. Écrits français*. [Frans]
B. Leal (ed.). Paris: Centre Pompidou, 2010

Geen van de negen hier boven vermelde uitgaven voldoet aan de criteria van een wetenschappelijke editie. Ten eerste omdat de genoemde uitgaven niet alle (versies van) teksten van Mondriaan bevatten. Ten tweede omdat de genoemde uitgaven de teksten van Mondriaan niet in de oorspronkelijke taal en bewoordingen weergeven. Ten derde omdat de uitgaven een uitgebreid commentaar missen. En ten vierde omdat in deze uitgaven de correcties van Mondriaan in de manuscripten en typoscripten niet voor de lezer waarneembaar zijn.

Het ontbreken van een gedegen editie van Mondriaans geschriften is de aanleiding geweest tot het schrijven van deze dissertatie. Het doel van dit proefschrift is het presenteren van een kritische editie en daarmee een basis te verschaffen voor wetenschappelijk onderzoek en de grondslag te leveren voor andere uitgaven (bijvoorbeeld vertalingen)¹. In deze editie van Mondriaans teksten willen we vier doelstellingen bereiken: 1. Volledigheid; 2. Exacte weergave van de teksten; 3. Toelichting per tekst; 4. Aanvullend materiaal.

Ons onderzoek richt zich voornamelijk op de bronnen van de teksten en op informatie die Mondriaan in zijn brieven verschaft over het tot stand komen van deze teksten.

Volledigheid

Onze eerste doelstelling is volledigheid. Alle gepubliceerde en niet-gepubliceerde teksten, voltooide en onvoltooide teksten, fragmenten en notities van Mondriaan werden verzameld.

Voor elke tekst is eerst gezocht naar de authentieke bron. Wanneer deze niet werd gevonden, moest worden uitgeweken naar een niet-authentieke tekst. Zo kon bijvoorbeeld van sommige teksten alleen de gepubliceerde vertaling worden gepresenteerd, omdat het (Franse) manuscript onvindbaar bleek. In onze voorgestelde editie hebben we alleen niet-authentieke teksten opgenomen wanneer een tekst - volgens ons - beslist niet mag ontbreken in een complete editie van Mondriaans teksten².

Naast het vaststellen van de authenticiteit is de autorisatie van een bron van belang. Bij manuscripten levert de autorisatie meestal geen problemen. Het specifieke karakter van Mondriaans handschrift nam vaak elke twijfel weg. Bij publicaties ligt de autorisatie ingewikkelder. Door het ontbreken van drukproeven en kopij is niet te achterhalen in hoeverre een redacteur de tekst van de publicatie naar eigen inzicht heeft gewijzigd. In enkele gevallen was via correspondentie de invloed van een redacteur te achterhalen, in veel andere gevallen niet.

We beschouwen de volgende teksten als geautoriseerd³:

- a. alle manuscripten die Mondriaan zelf vervaardigd heeft;
- b. alle typoscripten en doorslagen die hij in zijn opdracht heeft laten vervaardigen;
- c. alle publicaties waarvan Mondriaan de vervaardiging gewenst of toegestaan heeft, mits vastgesteld kan worden, dat de tekst niet is beïnvloed door een redacteur.

Ongeautoriseerde teksten en publicaties zijn alleen in deze editie opgenomen wanneer een tekst - volgens ons - niet mag ontbreken in een volledige editie van Mondriaans teksten.

De hier bezorgde editie is completer dan de eerdere verzameluitgaven, omdat nog niet eerder - in de oorspronkelijke taal - gepubliceerde teksten zijn toegevoegd. Deze teksten zijn¹:

¹ G.J. Dorleijn J.H. *Leopold. Gedichten uit de nalatenschap*. Amsterdam/Oxford/New York, 1984: 8.

² We volgen hier in grote lijnen: G.J. Dorleijn J.H. *Leopold. Gedichten uit de nalatenschap*. Amsterdam/Oxford/New York, 1984: 28.

³ We volgen hier in grote lijnen M. Mathijssen. *Naar de letter*. Den Haag, 2003: 123-147.

- [001] *Verslag van den Archivaris 1904*
- [002] *Verslag van den Archivaris 1905*
- [028] *Antwoord van Mondriaan over het Hollandsch Paviljoen*
- [031] *L'art purement abstrait*
- [040] *Mondrian sako*
- [041] *De Zuiver Abstracte Kunst*
- [042] *Nova Plastyka*
- [045] *L'Art Réaliste et L'Art Superréaliste [2]*
- [050] *Un musée contemporain international*
- [060] *Tandis qu'en général*
- [063] *Photos I et II : neo-plastique*
- [065] *[Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school]*
- [067] *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies*
- [068] *Plastic Art Shows the Evil of Oppression [1]*
- [069] *Arts Content Showing the Evil of All Oppression*
- [071] *Born in Holland*
- [072] *Conclusion and reflexions*
- [085] *[Plastic Art Shows the Evil of Oppression][2]*
- [087] *Art and Life towards the Liberation from Oppression*
- [094] *Vital Views*
- [096] *Reality and Plastic Art*
- [097] *Reality and Art*
- [098] *Reality as Art*
- [102] *Space determination [2]*
- [110] *L'Enseignement*
- [113] *Universal Equilibrium*
- [116] *Rythme*
- [124] *Verspreide notities over voeding*

Bovendien is onze editie completer, omdat we alle fragmenten en notities van Mondriaan hebben opgenomen². De gebruiker krijgt op deze manier een beeld van de onderwerpen waarover Mondriaan nadacht en welke gedachten hij belangrijk genoeg vond om in een aantekening vast te leggen. De onvoltooide fragmenten en notities zijn van belang voor verdere studie naar de inhoud en ontwikkeling van Mondriaans teksten.

In de loop van het onderzoek bleken sommige archieven niet toegankelijk of onvindbaar. Ook bleek in een aantal gevallen een bepaald manuscript uit een archief verdwenen te zijn. Stilaan ontstond het gevoel dat volledigheid, wat betreft het achterhalen van alle oorspronkelijke teksten, niet haalbaar was.

Zo zullen in de nalatenschap van Charmion von Wiegand ongetwijfeld nog enkele manuscripten en typoscripten aanwezig zijn, maar dit archief is niet toegankelijk. Voor dit onderzoek hebben we een gedeelte van de Von Wiegand-nalatenschap in kopie kunnen raadplegen. De brieven van Mondriaan aan Georges Vantongerloo zijn evenmin openbaar. Dat betekent dat we niet over alle informatie beschikken die Mondriaan in zijn correspondentie over zijn artikelen geeft. Ook hebben we lang gezocht naar het oorspronkelijk Franse manuscript van *Plastic Art and Pure Plastic Art* maar uiteindelijk bleek het archief van de vertaler (Lord Eric Roll), waarin het manuscript aanwezig zou kunnen zijn, onvindbaar. De brieven van Mondriaan aan Harry Holtzman hebben we ook niet kunnen raadplegen; het archief van Mrs. Rondha Shearer was niet toegankelijk.

Voor dit moment (februari 2011) is de hier gepresenteerde kritische editie van Mondriaans teksten zo volledig mogelijk.

Exacte weergave van de teksten

Onze tweede doelstelling bestaat daarin dat we de teksten zo zuiver mogelijk en in de oorspronkelijke taal en bewoordingen weergeven. De uiteindelijk gekozen bron (basistekst) wordt getranscribeerd, waarbij de tekst van Mondriaan nauwgezet is gevolgd, kennelijke fouten, verschrijvingen

¹ De nummers tussen vierkante haken verwijzen naar de nummering van Mondriaans teksten in dit proefschrift.

² De a-nummers bij de verschillende teksten, [093] en [125].

en hoofdlettergebruik hebben we ongewijzigd overgenomen. De correcties van Mondriaan zijn met diacritische tekens¹ weergegeven.

De gebruiker van de hier bezorgde kritische editie heeft de mogelijkheid om in het hoofdstuk ‘Basisteksten’ (deel III) kennis te nemen van de zogenoemde diplomatische weergave van de basistekst waaruit de leestekst werd geconstrueerd. Door het toevoegen van de basisteksten aan deze editie kan de gebruiker zien welke ingrepen door ons zijn toegepast bij het construeren van de leestekst, waardoor onze kritische editie - in vergelijking met de voorgaande - aan transparantie wint.

We menen dat onze editie Mondriaans teksten op de meest zuivere wijze representeert, zodat de onderzoeker van Mondriaans werk in het vervolg niet meer afhankelijk is van vertaalde of ‘gepolijste’ versies.

‘Oppression’-teksten

In deze kritische editie worden de zogenoemde ‘Oppression’-teksten op een nieuwe wijze gepresenteerd. Mondriaan heeft een aantal teksten geschreven met het woord ‘Oppression’ of ‘Oppressive’ in de titel. We hebben de manuscripten en typoscripten van deze ‘Oppression’-teksten in het Holtzman Deposit aandachtig bestudeerd en we hebben verbanden ontdekt tussen de verschillende manuscripten en typoscripten. Aan de hand van deze verbanden hebben we een ontwikkelingsgang van verschillende teksten gereconstrueerd. De reconstructie van de ontwikkeling van de Oppression-teksten leidde tot andere leesteksten dan die in voorafgaande edities. In onze editie presenteren we de verschillende stadia van de ontwikkelingsgeschiedenis afzonderlijk. Op die manier kan de gebruiker kennis nemen van de opeenvolgende versies van deze belangwekkende Oppression-teksten.

De ontwikkelingsgang van de Oppression-teksten is in zeven verschillende versies uitgesplitst en wordt in deze editie als volgt gepresenteerd:

- [067] *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies*
- [068] *Plastic Art Shows the Evil of Oppression [1]*
- [069] *Arts Content Showing the Evil of All Oppression*
- [070] *Oppression in Art and Life*
- [085] *[Plastic Art Shows the Evil of Oppression][2]*
- [086] *Liberation from Oppression in Art and Life*
- [087] *Art and Life towards the Liberation from Oppression*

Presentatie van verschillende versies

In een aantal gevallen hebben we er voor gekozen om twee of meer versies van een tekst te presenteren. Dit kan in de eerste plaats gedaan zijn omdat Mondriaan zelf een vertaling heeft gemaakt van een tekst en wij deze vertaling beschouwen als een aparte tekst². In de tweede plaats hebben we voor een ‘uitsplitsing’ gekozen als Mondriaan meerdere teksten dezelfde titel heeft gegeven³. En in de derde plaats als hij twee of meer versies van een tekst heeft geschreven⁴. Dit om een zo compleet mogelijk overzicht te geven van Mondriaans teksten.

Toelichting per tekst

Onze derde doelstelling bestaat daarin dat we de teksten begeleiden door een toelichting waarin alle relevante informatie is opgenomen. Gebruikelijk is bij een teksteditie te spreken van ‘de commentaar’. Wij geven echter, op grond van de omschrijvingen in de literatuur van ‘de commentaar’⁵ en het karakter van de informatie die wij verstrekken, liever de voorkeur aan de term ‘toelichting’.

De toelichtingen zijn als volgt opgebouwd: ze beginnen met een korte beschrijving van de bron en de vindplaats. Dan volgen opmerkingen over de titel, datering en ondertekening. Daarna wordt iets vermeld over het ontstaan van de tekst. In dit onderdeel is veel gebruik gemaakt van opmerkingen in Mondriaans brieven. Eveneens komen in dit onderdeel eventuele publicatieperikelen aan bod. Vervolgens vermelden we gegevens over aanwezige afbeeldingen. Dan volgt de verantwoording van de keuze van de basistekst en de constructie van de leestekst. Vervolgens verstrekken we informatie over eventuele reacties

¹ ‘Diacritische tekens zijn grafische symbolen waarmee bepaalde niet-talige elementen van een manuscript beschreven worden.’ Uit: M. Mathijsen. *Naar de letter*. Den Haag, 2003: 290.

² Zoals bij de teksten: [015] en [018]; [016] en [019]; [036] en [037].

³ Zoals bij de teksten: [044], [045] en [046]; [080] t/m [083].

⁴ Zoals bij de teksten: [047] en [048]; [076] t/m [079]; [089] en [090]; [099] en [100]; [101] en [102]; [104] t/m [106].

⁵ M. Mathijsen. *Naar de letter*. Den Haag, 2003: 333-351.

van tijdgenoten, vermelde personen en bijzondere woorden. We sluiten de toelichtingen af met een chronologisch overzicht van publicaties, vertalingen en een literatuurlijst. Alle toelichtingen hebben dezelfde opbouw. Omdat elke toelichting zo is geschreven dat deze los van de andere gelezen kan worden, treden er soms herhalingen en overlappings op.

Wij menen dat door de toelichtingen een duidelijk beeld ontstaat van de genese van de teksten. Van sommige teksten echter is deze informatie niet beschikbaar, bijvoorbeeld omdat Mondriaan in zijn brieven geen mededelingen doet over deze teksten.

Aanvullend materiaal

Onze vierde doelstelling is het verstrekken van relevante informatie over de afzonderlijke teksten.

Het aanvullend materiaal bestaat uit: afbeeldingen bij publicaties, afbeeldingen van voorkanten van tijdschriften, afbeeldingen van enkele artikelen van Mondriaan, artikelen of recensies van tijdgenoten, belangwekkende vertalingen, redactionele voorwoorden, tekstvergelijkingen en transcripties die niet gebruikt zijn voor basistekst.

Belangrijk aanvullend materiaal geeft ook het hoofdstuk 2 'Uitgaven met verzamelde teksten van Mondriaan en pogingen daartoe'. Het hoofdstuk bestaat uit een chronologisch overzicht van geslaagde en niet geslaagde pogingen om Mondriaans teksten gebundeld te publiceren. Een belangrijke toevoeging bij dit overzicht is de concordantie waarin negen gerealiseerde verzameluitgaven - inclusief onze kritische editie - met elkaar worden vergeleken voor wat betreft de opgenomen teksten.

We voegen aan onze editie twee bijlagen toe omdat zij van groot belang zijn geweest voor het onderzoek: de inventaris van het Holtzman Deposit en het chronologisch overzicht van brieven van Mondriaan. Een derde bijlage - Mondriaan lexicon - geeft de gebruiker de gelegenheid kennis te nemen van typische Mondriaan-woorden, -termen en -begrippen, in het Nederlands, Frans en Engels. De woorden zijn in het lexicon parallel gepresenteerd, zodat in één oogopslag is te zien welke woorden Mondriaan in een bepaalde taal niet (meer) gebruikt of gaat gebruiken. Het lexicon is gerangschikt volgens 30 overkoepelende begrippen in (Nederlandse) alfabetische volgorde.

De inrichting van de kritische editie

De voorgestelde editie wordt in drie gedeelten gepresenteerd:

- I Het eerste (digitale) deel *De teksten* bevat:
 1. Leesteksten [001] – [125] / [A] - [C]¹
- II Het tweede (papieren) deel *De toelichtingen* bevat:
 - Inleiding
 1. Verantwoording
 2. Uitgaven met verzamelde teksten van Mondriaan en pogingen daartoe
 3. Uitgangspunten voor een kritische van Mondriaan-teksten
 4. Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten
 5. Toelichtingen bij de teksten van Mondriaan
 6. Enkele conclusies en aanbevelingen
 7. Dankwoord
 - Summary
- III Het derde (digitale) deel *De basisteksten en de bijlagen* bevat:
 1. Basisteksten
 2. Aanvullend materiaal
 3. Bijlagen:
 - 1. Inventaris Holtzman Deposit
 - 2. Systeem van diacritische tekens
 - 3. Overzicht van brieven van Mondriaan
 - 4. Mondriaan lexicon
 - 5. Geraadpleegde archieven en bibliotheken
 - 6. Overige geraadpleegde literatuur

¹ De teksten aangeduid met een letter zijn manifesten, die Mondriaan samen met anderen heeft ondertekend; deze teksten zijn achteraan in dit corpus opgenomen, omdat onduidelijk is of Mondriaan er substantieel aan heeft bijgedragen.

Om te voorkomen dat het proefschrift te lijvig wordt, hebben we alleen ‘De toelichtingen’ op papier gepresenteerd. ‘Leesteksten’, de ‘Basisteksten’, ‘Aanvullend materiaal’ en ‘Bijlagen’ zijn op een USB-stick bijgevoegd.

Tot slot

Met onze hier voorgestelde editie willen we twee dingen bereiken.

In de eerste plaats wil de editie dienst doen als naslagwerk. De gebruiker zou bijvoorbeeld in dit naslagwerk een antwoord kunnen vinden op vragen als: welke teksten heeft Mondriaan in 1926 geschreven, wat schrijft Mondriaan in zijn brieven over een bepaalde tekst, hoe is een bepaalde passage in de oorspronkelijke taal geformuleerd, of welke vertalingen zijn beschikbaar van een bepaalde tekst.

In de tweede plaats wil de editie dienst doen als een hulpinstrument bij verder onderzoek naar Mondriaans werk. Zo kan bijvoorbeeld door de digitale presentatie van de leesteksten de ‘levensduur’ van specifieke Mondriaan-termen opgezocht worden. Ook kan de betekenis en de betekenisverandering van woorden onderzocht worden in de drie door Mondriaan gebruikte talen. Daarnaast geeft de diplomatische weergave van de basisteksten de mogelijkheid om kennis te nemen van Mondriaans correcties. Maar vooral - door het presenteren van de oorspronkelijke Nederlandse, Franse en Engelse teksten - wil de editie een gedegen fundament betekenen voor het vervaardigen van vertalingen, die dichter bij Mondriaans aanvankelijke formuleringen liggen.

Wij menen met de kritische editie - bezorgd in deze dissertatie - een substantiële bijdrage te leveren aan het onderzoek naar Mondriaans teksten en aan de conservering van een wezenlijk stukje Nederlands cultureel erfgoed.

2. EDITIES MET VERZAMELDE TEKSTEN VAN MONDRIAAN EN POGINGEN DAARTOE

Vanaf 1921 tot heden (2010) zijn er diverse initiatieven geweest om Mondriaans teksten in een bundel uit te geven. Sommige initiatieven zijn niet verder gekomen dan een losse opmerking in een brief, andere initiatieven zijn uitgegroeid tot een werkelijke uitgave.

In dit hoofdstuk bespreken we achtereenvolgens de volgende initiatieven en uitgaven:

- 1921 De suggestie van S.B. Slijper
- 1925 De uitgave in het Duits: *Neue Gestaltung*
- 1931 Het initiatief van S.B. Slijper en H. Buijs
- 1943 Het plan van Mondriaan
- 1945 De eerste uitgave in het Engels: *Plastic Art and Pure Plastic Art*
- 1947 Het initiatief van Anna Bergman en Til Brugman
- 1956 De eerste uitgave in het Italiaans: ‘Scritti di Piet Mondrian’ in *L’astrattismo di Piet Mondrian*
- 1957 De uitgave in het Spaans: *Arte plástico y arte plástico puro*
- 1975 Het initiatief van Harry Holtzman: *Writings of Piet Mondrian*
- 1975 De tweede uitgave in het Italiaans: *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*
- 1977 De uitgave in het Japans: *Shizen kara chūsō e: Mondorian ronshū* [From nature to abstraction: essays by Mondrian]
- 1986 Het initiatief van Herbert Henkels.
- 1986 De tweede uitgave in het Engels: *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian.*
- 2006 De tweede uitgave in het Italiaans: *Mondrian. Scritti Scelti.*
- 2010 De uitgave in het Frans: *Piet Mondrian. Écrits français.*

[1921] De suggestie van S.B. Slijper

De eerste die aangeeft dat Mondriaans geschreven werk eens gebundeld zou moeten worden, is Sal Slijper¹. In een ongedateerde brief (vermoedelijk eind 1921²) geeft Mondriaan antwoord op Slijpers idee: ‘Zooals je schrijft Sal zou ’t wel goed zijn als mijn geschreven werk eens bij elkaar gedrukt verscheen maar zonder onkosten zie ik er voorloopig geen kans toe. Misschien komt later wel eens een gelegenheid. Er zijn trouwens weinig mensen die er wat voor voelen.’

In een volgende brief aan Slijper (februari 1922³): ‘Die Trialoog uit De Stijl zou misschien iets voor de Wereldbibliotheek zijn, maar ik weet het ook niet. Mij dunkt een meer algemeene publicatie van ’t geen ik schreef heeft nog zoo’n haast niet!’

Het idee van Slijper om Mondriaans teksten te bundelen zo wel eens te maken gehad kunnen hebben met Mondriaans 50ste verjaardag (7 maart 1922).

Het is bij een suggestie gebleven.

[1925] Neue Gestaltung (Bauhausbuch 5)

Een aantal jaren later neemt Lásló Moholy-Nagy⁴, docent verbonden aan het Bauhaus⁵ het initiatief tot de uitgave van een bundel Mondriaan-teksten in Duitse vertaling.

Op 28 februari 1924 schrijft Mondriaan aan Moholy-Nagy welke artikelen geschikt zouden zijn voor een uitgave en dat hij graag een proefdruk wil ontvangen: ‘Cher Monsieur, Votre lettre m’a fait beaucoup de plaisir. Je serai très content de voir mes idées plus connues par votre édition. La traduction

¹ Samuel B. Slijper (1884-1971); vriend en verzamelaar van Mondriaans werk.

² In de brief staat: ‘[...] kreeg nog alleen maar in De Stijl geplaatst.’ In april 1922 verschijnt voor het eerst een artikel van Mondriaan in een ander tijdschrift. In de brief staat ook: ‘Ik heb in ’t najaar weer veel tijd verloren met veel kleine artikels.’ Deze twee opmerkingen doen besluiten om de brief te dateren op ‘eind 1921’; vindplaats kopie brief: RKD-MCP, inv.nr. 76.

³ Ongedateerd, vermoedelijk ‘februari 1922’; vlak voor Mondriaans 50^e verjaardag.

⁴ Lásló Moholy-Nagy (1895-1946), Hongaars- Amerikaans schilder, beeldhouwer, fotograaf, docent aan het Bauhaus.

⁵ Het Bauhaus was een opleiding voor beeldende kunstenaars, ambachtslieden en architecten die van 1919 tot 1932 eerst in Weimar, later in Dessau en tenslotte in Berlijn was gevestigd.

de mon article dans 'De Stijl' des 'Bruiteurs futuristes' me semblait très bien et j'espère que celle du 'Neo-Plasticisme' sera de même. Mais vous m'obligeriez de m'en faire parvenir l'épreuve. Je sais comprendre l'allemand mais je ne sais pas l'écrire. Pour cette dernière raison, vous me pardonneriez que je vous réponde en français. [...] Je voudrais en même temps vous faire savoir que j'ai écrit la suite de mon article sur la music et le théâtre, publié en français dans 'La Vie des Lettres et des Arts' N.º XI (J. Povolozky & Cie Editeurs 13 rue Bonaparte Paris). En Hollandais c'est paru dans 'De Stijl'. Comme également un article suivant sur l'architecture future Neo-Plasticienne. Si un volume les pourrait contenir, je serais heureux de voir paraître tous ces articles ensembles, avec la brochure le Neo Plasticisme.¹

Mondriaan informeert Slijper op 8 maart 1924: 'Van hier geen bijzonders dan dat de akademie uit Weimar, het Bauhaus, me autorisatie vroeg om mijn brochure en Bruiteur artikel uit te geven en te vertalen in het Duitsch. Dat is wel leuk.'²

Op 3 april 1924 herhaalt Mondriaan aan Slijper: 'Ik schreef je meen ik al dat de akademie in Weimar een serie-uitgave heeft (zooiets als de wereldbibliotheek denk ik) en ze mij autorisatie gevraagd hebben mijn brochure en eenige artikelen in Duitsch uit te geven.'³

In een ongedateerde brief aan Slijper (vóór 4 juni 1924⁴) schrijft Mondriaan bezig te zijn met het corrigeren van de drukproeven: 'Ik ben druk met de Duitse vertaalproeven en leef daardoor weer een beetje op; ze geven mijn brochure en 4 groote artikels bij elkaar uit. Als 't klaar is stuur ik 't je.'

Voorlopig kan de uitgave echter niet plaatsvinden. Op 4 juni [1924] deelt Mondriaan Slijper mee: 'Nog een peg dat 't Bauhaus zijn subsidie kwijt is en voorloopig mijn werk niet kan uitgeven. Juist was alles gedrukt.'⁵

Tussen 4 juni en 24 juni 1924 schrijft Mondriaan nog een keer aan Slijper dat het Bauhaus geen geld heeft voor de uitgave; bovendien blijkt er sprake te zijn van een eventuele uitgave in het Nederlands: 'Het Bauhaus is in financieele moeielijkheden dus hoorde ik nog niets van de Duitse uitgave. De drukproeven heb ik sinds lang gehad. Met een Holl. uitgave wou ik nog wachten tot de Duitse uit is en ook is er nu te veel werk op 't oogeblik. Dat kan later wel. Dank voor je interesse.'⁶

Op 24 juni [1924] lijken de persen te draaien. Mondriaan schrijft aan Slijper: 'Als mijn Duitse boekje uitkomt (ze zijn al aan 't drukken) zal ik 't je sturen.'⁷

In feite komt de Duitse uitgave van Mondriaans teksten pas een jaar later tot stand. Mondriaan schrijft op 28 juni 1925 aan Moholy-Nagy: 'Cher monsieur Moholy, J'étais très heureux de recevoir votre bonne nouvelle, je suis très content que mon livre va paraître. Vous vous rappelez que j'ai changé la première phrase dans la dernière épreuve que vous m'avez envoyé et j'espère qu'elle soit imprimé ainsi parce qu'elle n'était pas encore bien. Cette phrase est extrêmement difficile et à le première vue ne pas très claire même en Hollandais. Mais des choses profondes se cachent n'est pas? Toutefois il faut qu'elles soient bien exprimées et vous m'obligeriez beaucoup d'en faire votre aimable attention que ma dernière correction est faite par l'imprimeur. Dans ce cas ne vous donnez pas la peine de me répondre sur ce [xxx]. Je suis aussi content de l'arrangement de l'éditeur. Vous m'obligeriez si je pourrais recevoir 10 exemplaires gratuits. Mes meilleurs vœux pour le succès du 'Bauhaus' et mes salutations à vous, P. Mondrian.'⁸

Het 'Bauhausbuch no.5' bevat de volgende teksten van Mondriaan:

- Die neue Gestaltung. (Das Generalprinzip gleichgewichtiger Gestaltung) [014]
- Die neue Gestaltung in der Musik und die futuristischen Italienischen Bruitisten [015]
- Die neue Gestaltung, Ihre Verwirklichung in der Musik und im zukünftigen Theater [019]
- Die Verwirklichung der neuen Gestaltung in weiter Zukunft und in der heutigen Architektur [017]
- Muß die Malerei der Architektur gegenüber als minderwertig gelten? [021]

Er zullen nog twee herdrukken volgen van *Neue Gestaltung*, en wel in 1974 en in 2003.

¹ Vindplaats brief: Bauhaus Archiv, Berlin.

² Vindplaats kopie brief: RKD-MCP – 76.

³ Vindplaats kopie brief: RKD-MCP – 76.

⁴ Gelet op de inhoud van de brief van 4 juni 1924; RKD-MCP – 76.

⁵ Vindplaats kopie brief: RKD-MCP – 76.

⁶ Vindplaats kopie brief: RKD-MCP – 76.

⁷ Vindplaats kopie brief: RKD-MCP – 76.

⁸ Vindplaats brief: Bauhaus Archiv, Berlin.

[1931] Het initiatief van S.B. Slijper en H. Buijs

Medio 1931 praat Slijper met H. Buijs¹ over een eventuele uitgave van Mondriaans geschriften. In een brief aan Slijper (18 juni 1931) zegt Buijs een uitgever gevonden te hebben: ‘Amice S.B.S., Verleden week spraken wij o.a. over de schrifturen van Piet Mondriaan, een uitgever, met wien ik dezer dagen dit onderwerp behandelde, voelt er iets voor, ze uit te geven. Is het mogelijk dat ik het geschrift eens ter lezing krijg? Ik vond ook nog een afdruk van zijn artikel ‘L’abstrait pur’²; het ligt hierin; mag ik het terug ontvangen voor mijn archief? Met mijn speciale groeten, H. Buys.’³

Mogelijk heeft het initiatief van Slijper en Buijs iets van doen met Mondriaans naderende 60ste verjaardag (7 maart 1932). Voor zover bekend is dit initiatief gestrand.

[1941] Het plan van Mondriaan

Op 7 juli 1941 noteert Charmion von Wiegand⁴ in haar dagboek⁵ dat Mondriaan van plan was een aantal teksten te bundelen en deze bundel als het nodig was in eigen beheer uit te geven: ‘He explained to me about the book - that he would give all his time to it as soon as he was through with his work for the exhibition in October and that he would get it out privately if there was no other way. He told me he got out Neo Plasticisme for 900 francs and that he made his expenses. He outlined what should go in it – the first autobiographical piece, the dialogue, the Circle article, the Nature of Oppositions, the new article on Oppression and Freedom in Art, and some of neo-plasticisme. I had the impression there is no fooling with him, that he means what he says, and will put it through.’

Van april 1941 tot ongeveer oktober 1942 heeft Von Wiegand Mondriaan intensief geholpen met het vertalen, corrigeren en uittypen van zijn Engelse teksten.

In een brief aan Robert Motherwell⁶ (28 mei 1947⁷) geeft Von Wiegand een overzicht van de teksten waaraan zij samen met Mondriaan heeft gewerkt⁸. Bovendien geeft Von Wiegand in deze brief aan op welke manier zij Mondriaan met zijn teksten geholpen heeft.

‘Dear Mr. Motherwell: [...] I first met Mondrian in April 1941, when I interviewed him for a magazine. [...] In connection with this interview, Mondrian had prepared some notes for me. I put these notes into correct English and sent them back to him. Out of these notes came Mondrian’s essay ‘Toward the True Vision of Reality [...]’. During the spring and summer of 1941, I saw Mondrian once or twice a week, and discussed with him various other essays, which he asked me to translate and edit. As a result of our conferences, many essays were translated and re-written. Among the essays included in “Plastic Art and Pure Plastic Art” (Documents of Modern Art), I worked with Mondrian on:

1)	Toward the True Vision of Reality.	[084]
2)	A New Realism.	[091]
3)	Abstract Art (for the Peggy Guggenheim catalogue)	[083]
4)	Pure Plastic Art.	[088]

The latter essay was translated from an article in Circle et Carré, then cut and revised in English by Mondrian. “Liberation from Oppression in Art and Life” was the first article written by Mondrian in English from notes made in London. I had little to do with it, except the final editing and typing. The other essays which I translated and worked on with Mondrian include:

5)	Two De Stijl Dialogues (translated from a German manuscript different from the Bauhaus translation.	[010] [011]
6)	The Nature of Oppositions (using an English and a French manuscript)	[057]
7)	Neo-Plasticism in Music and in the Theatre (from a French magazine)	[019]

¹ Hendrikus Buijs of Buys (1895- ...), publicist; het archief van H. Buijs is niet achterhaald. H.Buijs vertaalt in 1939 ‘La vraie valeur des oppositions’ in het Nederlands; deze vertaling verschijnt in de *Kroniek van hedendaagse kunst en cultuur* (zie tekst [054]).

² Waarschijnlijk wordt bedoeld ‘L’art purement abstrait’ ([031]).

³ Vindplaats brief: RKD-MCP - 76-77; ondertekend met Buys, de persoonskaart uit het Centraal Bureau voor Genealogie geeft aan: Buijs.

⁴ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunstkritica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode (okt. 1940 - febr. 1944).

⁵ The Getty Research Institute, Los Angeles; Call Number 990024, Mondrian/Von Wiegand, Photocopies of journal entries.

⁶ Robert Motherwell (1915-1991), Amerikaans schilder; editeur van ‘the Documents of Modern Art’, uitgegeven bij Wittenborn Art Books.

⁷ De brief is gedateerd ‘1937’, maar dit moet een vergissing zijn; zeer waarschijnlijk is ‘1947’ bedoeld.

⁸ Vindplaats brief: The Museum of Modern Art Archives, New York. George Wittenborn, Inc. Papers, Folder: I.A.2.

8)	The Manifestation of Neo-Plasticism in Music and the Italian Futurist Bruiteurs (same magazine)	[018]
9)	Pure Abstract Art (translated from a Zürich newspaper)	[041]
10)	Cubism and Neo-Plasticism (translated from a manuscript in French)	[047]
11)	The Evolution of Humanity is the Evolution of Art (Bull. No 9. L'effort Moderne)	[027]
12)	Abstract Art (Cahier D'art)	[048]
13)	The Realization of Neo-Plasticism in the Far Future and in Contemporary Architecture. (Bauhaus edition)	[017]
- and several other small articles such as his last words on Van Doesburg's death etc.

The bulk of this work was never completed. Mondrian became so occupied with painting that he put aside the idea of publishing the essays. [...] Very sincerely yours, Charmion Wiegand¹

Waarschijnlijk heeft Motherwell Von Wiegand gevraagd om meer achtergrondinformatie en heeft Von Wiegand met deze brief voldaan aan dit verzoek.

Later (1961) schrijft Von Wiegand in haar 'memoires'² het volgende over het vertalen van Mondriaans teksten: 'Very soon he had the idea of publishing some of his essays in English. "If you would do the work to make it in good English there where this wrong, and introduce it with preface than I shall be very pleased," he suggested. [...] He wanted to have them published in English, so that the public here would come to understand his work. He gave me his pamphlet on Neo-Plasticism, published in Paris in 1920, and told me that although he was very poor at the time, he had raised nine hundred francs to have it printed privately. If necessary, he would do the same thing here. Could I find the time to help him? He passed on to me the Bauhaus book of his essays, his handwritten manuscripts and many notes and catalogues. Most of this material was in Dutch, French or German. I considered it a worthwhile project, but told him my French was not expert and that I knew no Dutch. "But you have me, and that's all you need," he insisted. [...] I soon found that working on Mondrian's essays was not easy. He would spend hours on two paragraphs and was always busy looking up words in the dictionary and inquiring as to the exact shade of meaning. If told that some expression of his was not idiomatic English, he would insist that it made no difference; it was the way he wanted it. No sooner was a part typed off as finished when there would come a note "with just a paragraph or two to add," and it would all have to be done over again. He wrote as he painted, clarifying his ideas through many small corrections and emendations. 'I think the whole is pretty clear now,' he would say suddenly, and never again would he look at that particular essay. But before this, he had gone through six or seven revisions.'

Mondriaan vraagt in een brief (5 augustus 1941) aan Von Wiegand of zij een inleiding wil schrijven voor zijn boek: 'I don't know if you like to write a short preface by the edition of my writing, but in that case it would be a good introduction; the public would get an idea of the content of the book. Or you could send it as letter to an editor in case of presenting it.'³

Het is Mondriaan niet gelukt deze Engelstalige bundel voor zijn dood te realiseren.

[1945] *Plastic Art and Pure Plastic Art 1937 and other essays, 1941-1943*

In 1945 komt de eerste uitgave van Engelstalige teksten op de markt. De uitgave is een deel van de serie *The documents of modern art* onder redactie van Robert Motherwell en uitgegeven bij Wittenborn and Co. in New York.

In de brief van Von Wiegand aan Motherwell worden veertien teksten genoemd die Mondriaan met hulp van Von Wiegand in het Engels heeft geschreven⁴. Slechts zes teksten zijn opgenomen in *Plastic Art and Pure Plastic Art*:

-	Toward the True Vision of Reality	[084]
-	A New Realism	[091]
-	Abstract Art	[083]
-	Pure plastic art	[088]
-	Liberation from oppression in art and life	[086]
-	Plastic art and pure plastic art	[059]

¹ Volledige brief, zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [091].

² Charmion von Wiegand. 'Mondrian: a memoir of his New York period'. In: *Arts Yearbook 4* (1961): 57-65.

³ The Getty Research Institute, Los Angeles; Call Number 990024, Mondrian/Von Wiegand, Photocopied letters.

⁴ Zie vorige paragraaf 'Het plan van Mondriaan'.

De uitgave van 1945 zal drie keer worden herdrukt, in 1947, in 1951 en in 2008.

[1947] Het initiatief van Anna Bergman en Til Brugman

In 1947 doen Anna Bergman¹ en Til Brugman² een poging om twee teksten van Mondriaan uit te geven en wel drietalig: in het Frans, Engels en Nederlands. De twee teksten zijn :

- L'Art Nouveau - La Vie Nouvelle [052]
- La Vraie Valeurs des Oppositions [057]

De volgende fragmenten uit de briefwisseling tussen Uitgeverij F.G.Kroonder (Bussum) en mevrouw Bergman geven inzicht in de moeilijkheden bij de realisatie van de uitgave³.

Uitgeverij Koonder schrijft op 10 september 1947 aan Anna Bergman: 'Mej. Til Brugman te Breukelerveen deelde mij mee dat u de uitgave-rechten bezit van Piet Mondriaan, l'Art et la Vie en dat u bereid bent deze rechten over te dragen tegen het als vergoeding ontvangen van 30 exemplaren van een gecombineerde uitgave in het Frans, Engels en Nederlands'.

Bijna een jaar later (juni 1948) zijn de Engelse en Nederlandse vertalingen van de twee teksten klaar, en blijkt Til Brugman - en passant - ook nog een Duitse vertaling gemaakt te hebben. Uitgeverij Koonder laat op 4 juni 1948 Anna Bergman weten: '[...] kan ik u mededelen dat de vertalingen in het Nederlands, Engels en Duits van l'Art et la Vie' gemaakt zijn en dat de Engelse vertaling ter beoordeling bij mijn Londense co-uitgever is. [...] Wij hebben intussen echter een brief ontvangen van de Heer Holtzman uit New York, die mededeelde dat hij de complete essays van Mondriaan voor boekuitgave in het Frans en Engels aan het voorbereiden was en dat Mondriaan hem in zijn testament tot zijn erfgenaam had benoemd, zodat hij enigszins verwonderd was dat ik op het essay 'l'Art et la Vie' rechten liet gelden. [...] Kunt U mij echter nog iets naders omtrent Uw rechten mededelen?'

Anna Bergman antwoordt uitgeverij Koonder (5 juni 1948): '[...] meld ik U indertijd de copie van l'Art et la Vie' cadeau te hebben gekregen van Piet Mondriaan evenals de brochure 'La vraie valeur des oppositions', thans ook in Uw bezit. Uit zijn brieven kwam ik ook te weten dat hij het graag het licht had doen zien, dat hij meermalen getracht heeft een uitgever daarvoor te vinden, maar dat dat steeds tevergeefs was. [...] Op een desbetreffende vraag heb ik geantwoord dat ik geen 'eigendomsrechten' wou doen gelden en reeds verheugd zou zijn als de wens van Piet Mondriaan, de uitgave van 'l'Art et la Vie', toch verwezenlijkt zou worden.'

Op 6 juli 1949 blijkt de uitgave nog steeds niet gerealiseerd. Uitgeverij Koonder geeft in een brief aan Anna Bergman drie redenen voor het uitstel: 'Verschillende omstandigheden, zoals de belangrijke kentering op de boekenmarkt; het feit dat de Engelse co-uitgever geen import licence kan verkrijgen en het bezwaar dat de Heer H. Holtzman te New York maakte, die mededeelde dat hij alle rechten van Mondriaan testamentair beheert, zijn daar de oorzaak van.'

Vijf jaar later (1954) hakt Koonder de knoop door. Hij ziet af van publicatie. Hij schrijft op 29 juli 1954 aan Anna Bergman: 'Naar aanleiding van Mondriaan 'l'Art et la Vie' spijt het me U te moeten berichten, dat ik van uitgave daarvan heb afgezien.'

Daarmee strandt de poging van Anna Bergman om de twee teksten van Mondriaan ('L'Art Nouveau - La Vie Nouvelle' en 'La Vraie Valeurs des Oppositions) uit te geven'.

[1956] 'Scritti di Piet Mondrian'

Negentien teksten van Mondriaan in het Italiaans verschijnen in het boek van Ottavio Morisani *L'Astrattismo di Piet Mondriaan*.⁴ Het boek is het dertiende deel van de serie *Collezione di varia critica*.

Op het titelblad staat vermeld: 'Con Appendice di Scritti dell'Artista'; dit aanhangsel beslaat bijna het hele boek⁵.

Morisani zegt in het voorwoord dat de teksten uit het Frans, Engels en Duits zijn vertaald. Er wordt in het boek niet vermeld wie de vertaler is. Wellicht was dat Morisani zelf.

¹ Anna Bergman, zuster van Cees Bergman (1867-1947), amateurschilder, kennis van Mondriaan, correspondentievriend.

² Til Brugman (1888-1958), vertaalster en vriendin van Mondriaan.

³ Vindplaats correspondentie: RKD, Den Haag. Archief Anna Bergman, archiefnummer 0662.

⁴ O. Morisani. *L'Astrattismo di Piet Mondriaan*. Venezia: Neri Pozza Editore, 1956.

⁵ Van p.41 tot en met p.189.

In *Scritti di Piet Mondrian* zijn de volgende negentien teksten opgenomen:

- [zonder titel]	[005][006]
- Estratti da « De Stijl »	[008]
- Il Neoplasticismo: principio generale dell'equivalenza plastica	[014]
- La realizzazione della nuova rappresentazione nel lontano futuro e nell'architettura di oggi	[017]
- Deve la pittura essere considerata inferiore all'architettura?	[021]
- La nuova rappresentazione nella musica ed i rumoristi italiani	[015]
- Il neoplasticismo: la sua realizzazione nella musica e nel teatro futuro	[019]
- L'espressione plastica nuova nella pittura	[034]
- Casa - Strada - Città	[037]
- L'arte realistica e l'arte superrealistica (la morfoplastica e la neoplastica)	[046]
- Risposta ai « Cahiers d'art »	[048]
- La Neoplastica	[053][055][056]
- Arte plastica e pura arte plastica	[059]
- L'arte astratta	[083]
- Liberazione dall'oppressione nell'arte e nella vita	[086]
- Verso la vera visione della realtà	[084]
- Pura arte plastica	[088]
- Un nuovo realismo	[091]
- Vedute vitale	[094]

De eerste tekst ('[zonder titel]') bevat een aantal notities uit de schetsboeken die Mondriaan maakte in Domburg en Parijs.

L'Astrattismo di Piet Mondrian werd uitgegeven in 1956, maar werd daarna nooit herdrukt.

[1957] *Arte plástico y arte plástico puro*

Deze Spaanse uitgave uit 1957 is een vertaling van *Plastic Art and Pure Plastic Art* (1945)¹. De Engelse teksten zijn in het Spaans vertaald door de architecten Raúl R. Rivarola en Aníbal C. Goñi.

In *Arte plástico y arte plástico puro* zijn de volgende teksten opgenomen:

- Hacia la verdadera visión de la realidad	[084]
- Un nuevo realismo	[091]
- Arte abstracto	[083]
- Arte plástico puro	[088]
- Liberación de la opresión en el arte y en la vida	[086]
- Arte plástico y arte plástico puro	[059]

De uitgave van 1957 wordt tweemaal herdrukt, en wel in 1961 en in 2007.

[1975] *Het initiatief van Harry Holtzman*

Uit een brief van uitgeverij Koonder aan Anna Bergman (4 juni 1948) blijkt dat Harry Holtzman² vier jaar na Mondriaans dood al plannen heeft voor een uitgave van Mondriaans teksten. In deze brief staat namelijk: 'Wij hebben intussen echter een brief ontvangen van de Heer Holtzman uit New York, die mededeelde dat hij de complete essays van Mondriaan voor boekuitgave in het Frans en Engels aan het voorbereiden was [...]'. Het zou echter nog tot 1975 duren voor de plannen van Holtzman gerealiseerd zouden worden in de vorm van een uitgave van Mondriaans teksten in het Italiaans: *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*³.

In het colofon van *Tutti gli scritti* is op p.[4] de volgende opmerking te vinden: 't titolo dell'opere originale *Writings of Piet Mondrian* edited by Harry Holtzman © by The Viking Press, Inc., New York. [...] Prima edizione italiana: novembre 1975 © Giangiacomo Feltrinelli Editore, Milano'.

¹ *Piet Mondrian. Arte plástico y arte plástico puro*. Buenos Aires: Victor Leru, 1957.

² Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend en erfgenaam van Mondriaan.

³ H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano: Giangiacomo Feltrinelli Editore, 1975.

Daaruit kunnen we concluderen dat Holtzman voornemens was de verzamelde geschriften van Mondriaan in het Engels uit te geven bij 't he Viking Press'. Het is aannemelijk dat hij contacten onderhield en wellicht afspraken maakte deze uitgever die ver genoeg gevorderd waren om de redacteur van de Italiaanse uitgave te verzoeken de Viking-uitgave van 1975 als bron van uitgave te vermelden. Bij navraag bij 't he Viking Press' was daar niets bekend over een uitgave van *Writings of Piet Mondrian*. Het bleek niet mogelijk voor de uitgever te achterhalen of er in 1975 daadwerkelijk contact is geweest met Holtzman over de *Writings of Piet Mondrian*. Ook in het Holtzman archief¹ was niets te vinden over deze vemeende uitgave. Pas in 1986 komt onder auspiciën van Holtzman de uitgave in het Engels tot stand².

[1975] *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*

De editie *Tutti gli scritti* bevat 29 teksten van Mondriaan in het Italiaans en is samengesteld door Holtzman. De teksten worden voorafgegaan door een voorwoord van Filiberto Menna. De vertalingen uit het Frans, Engels en Duits zijn verzorgd door Libero Sosio.

Tutti gli scritti bevat de volgende teksten:

- Il neoplasticismo in pittura	[008][009]
- Dialogo sul neoplasticismo	[010]
- Realtà naturale e realtà astratta. Trialogo	[011]
- I grandi boulevards	[012]
- Piccolo ristorante. Domenica delle palme	[013]
- Il neoplasticismo, principio generale dell'equivalenza plastica	[014]
- Il neoplasticismo nella musica e i « bruiteurs futuristes italiens »	[015]
- Il neoplasticismo (la nuova plastica) e la sua realizzazione nella musica	[016]
- La realizzazione del neoplasticismo nel lontano futuro e nell'architettura di oggi	[017]
- La pittura dev'essere subordinata all'architettura?	[021]
- Il neoplasticismo	[020]
- Non assioma ma principio plastico	[022]
- Nel vento	[025]
- Omaggio a van Doesburg	[049]
- Abbasso l'armonia tradizionale	[023]
- Le arti e la bellezza del nostro ambiente tangibile	[026]
- L'evoluzione dell'umanità è l'evoluzione dell'arte	[027]
- L'architettura neoplastica del futuro	[029]
- L'arte puramente astratta	[032]
- La nuova espressione plastica nella pittura	[034]
- Casa - strada - città	[037]
- Pittura e fotografia	[038]
- Il jazz e il neoplasticismo	[039]
- L'arte astratta pura	[041]
- La moda	[051]
- L'arte realistica e l'arte superrealistica	[046]
- Il cubismo e la neoplastica	[047]
- Un museo contemporaneo internazionale	[050]
- L'arte nuova, la nuova vita	[052]

Piet Mondrian. Tutti gli scritti werd uitgegeven in 1975, maar werd daarna nooit herdrukt.

[1977] *Shizen kara chūsō e: Mondorian ronshū*
(From nature to abstraction: essays by Mondrian).

De Mondriaan teksten in deze bundel zijn in het Japans vertaald door Kazuo Akane. De bundel geeft een Japanse vertaling van:

- Natuurlijke en abstracte realiteit. Trialoog	[011]

¹ Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA; Call number: Uncat. MSVault. 850.

² H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art – The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston: Hall, 1986.

- Le Néoplasticisme. Principe Général de l'Équivalence Plastique	[014]
- Plastic Art and Pure Plastic Art	[059]
- Toward the True Vision of Reality	[084]
- Pure Plastic Art	[088]
- Abstract Art	[083]
- A New Realism	[091]
- Liberation from Oppression in Art and Life	[086]
- La vraie valeur des oppositions	[057]
- L'art nouveau - la vie nouvelle	[052]

Deze Japanse uitgave uit 1977 wordt in 1979 herdrukt.

[1986] Het initiatief van Herbert Henkels

In 1986 noteert Herbert Henkels¹ het volgende:

'Een heruitgave van de belangrijkste geschriften van Mondriaan is zeer de moeite waard; daarbij kan uitgegaan worden van een uitgave in de oorspronkelijke taal met een vertaling naar het Engels; de bundels kunnen thematisch gerangschikt worden; belangrijke gerelateerde documenten kunnen eraan toegevoegd worden.'²

Uit aantekeningen van Henkels blijkt dat hij de volgende vijf thematische bundels voor ogen had³:

- 1e bundel - De Nieuwe Beelding + Le Néo-Plasticisme + enkele grote artikelen;
- 2e bundel - Autobiografische geschriften: Natuurlijke en Abstracte Realiteit + Toward the true vision of Reality + interviews (bv. 1920, 1922, 1924, 1926, 1935, 1944) + antwoord aan Zervos (1926);
- 3e bundel - Geschriften over kunst en maatschappij: L'art et la Vie + Oppression (1938-1943);
- 4e bundel - Muziekartikelen (1922-1924)
- 5e bundel - Verspreide artikelen in: Vouloir, Cercle et Carré, Cahiers d'Art, Muba, Abstraction-Création, etc.

Uit andere aantekeningen van Henkels blijkt dat hij aan de uitgeverij SUN echter een ander voorstel doet tot bundeling van Mondriaans geschriften⁴:

- 1e bundel - Titel: 'Het Neoplasticisme':
Bauhausbuch + brochure 1920 + twee 'Groene' schetsen⁵ + vier artikelen; ca. 80-90 p.; omslag Tableau I; ca. 15 illustraties;
- 2^e bundel - Titel: 'De Nieuwe Beelding':
De nieuwe Beelding in de Schilderkunst + Trialoog + teksten schetsboeken; ca. 200 p.; ca. 80-90 illustraties; ca. 15 in kleur; omslag zelfportret 1918;
- 3e bundel - Titel: 'L'art et la Vie / De kunst en het leven, en andere essays':
Franse en Engelse teksten (Vouloir, i10, Cercle et carré, Amerikaanse, l'Art et la Vie) + ongepubliceerde teksten; 150-200 p.; ca. 30-40 illustraties; ca. 5-7 in kleur; omslag gele lijnen of New York Diamond.

Geen van de door Henkels voorgestelde bundels is gerealiseerd.

[1986] *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*

Deze verzameling van Mondriaan-teksten, samengesteld door Harry Holtzman en Martin James¹, is de meest uitgebreide en best gedocumenteerde uitgave². De vertalingen zijn zoveel mogelijk aan de hand van de originele manuscripten gemaakt, door Holtzman en James met hulp van diverse vertalers.

¹ Herbert Henkels (1940-2002), conservator Haags Gemeentemuseum.

² Herbert Henkels Archief, RKD Den Haag, archiefmap nr.150.

³ Herbert Henkels Archief, RKD Den Haag, archiefmap nr.150.

⁴ Herbert Henkels Archief, RKD Den Haag, archiefmap nr.150.

⁵ Niet duidelijk wat Henkels bedoelt: er is slechts één artikel van Mondriaan - weliswaar in twee afleveringen - in *De Nieuwe Amsterdammer* ('de nieuwe Groene') verschenen: [012] *De groote boulevards*.

De drie delen van het boek - 't he De Stijl Years', 'After De Stijl', 'England and United States' - worden ingeleid met een uitgebreide biografische notitie. De teksten gaan vergezeld van kortere of langere toelichtingen.

The New Art - The New Life bevat de volgende Engelse teksten.

Part I The De Stijl Years: 1917-24

- The New Plastic in Painting [008][009]
- Natural Reality and Abstract Reality: A Trialogue (While Strolling from the Country to the City) (1919-20) [011]
- Les Grands Boulevards [012]
- Little Restaurant - Palm Sunday [013]
- Neo-Plasticism: The General Principle of Plastic Equivalence [014]
- The Manifestation of Neo-Plasticism in Music and the Italian Futurists' Bruiteurs [015]
- Neo-Pasticism : Its Realization in Music and Future Theater (1922) [019]
- The Realization of Neo-Plasticism in the Distant Future and in Architecture Today (Architecture Understood as our Total Nonnatural Environment) (1922) [017]
- Is Painting Inferior to Architecture? [021]
- Neo-Plasticism. (1923) [020]
- No Axiom but the Plastic Principle. (1923) [022]
- Blown by the Wind (1924) [025]
- [Homage to Van Doesburg] (1931) [049]

Part II After De Stijl: 1924-38

- The Arts and the Beauty of Our Tangible Surroundings (1923) [026]
- Down with Traditional Harmony! (1924) [023]
- The Evolution of Humanity Is the Evolution of Art (1924) [027]
- The Neo-Plastic Architecture of the Future (1925) [029]
- Purely Abstract Art (1926) [031]
- The New Plastic Expression in Painting (1926) [034]
- Home - Street – City (1926) [036][037]
- General Principles of Neo-Plasticism (1926) [035]
- Painting and Photography (1927) [038]
- Jazz and Neo-Plastic (1927) [039]
- Pure Abstract Art (1929) [041]
- [A Note on Fashion] (1930) [051]
- Realist and Surrealist Art (Morphoplastic and Neo-Plastic) (1930) [046]
- Cubism and Neo-Plastic (1930) [047]
- An International Museum of Contemporary Art (1931) [050]
- The New Art -The New Life: The Culture of Pure Relationships (1931) [052]
- Introduction to "The New Art – The New Life" (1931) [054]
- Neo-Plastic [053]
- [Artistic Efficacy] [055]
- [Reply to a Question] [056]
- The True Value of Oppositions in Life and Art (1934) [057]
- [Reply to an Inquiry] (1935) [058]
- Plastic Art and Pure Plastic Art (1936) [059]
- Three Notes (1937) [061]
- Art without Subject Matter (1938) [062]
- Neo-Plastic (1938) [063]

Part III England and the United States: 1938-44

- The Necessity for a New Teaching in Art, Architecture, and Industry (1938) [065][066]
- A New Religion? (c. 1938-40) [064]
- Liberation from Oppression in Art and Life (1939-40) [086]
- Abstract Art (1941) [083]
- [Notes for an Interview] (ca. 1941) [074][075]

¹ Martin S. James (*...), Amerikaans kunsthistoricus, verschillende publicaties over Mondriaan.

² H.Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art – The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston: Hall, 1986.

- Toward the True Vision of Reality (1941) [084]
- Pure Plastic Art (1942) [088]
- A New Realism (1942-43) [091]
- Plastic Art: Reflex of Reality [095]
- Space-Determination in Painting, Sculpture, and Architecture [101][102]
- [An Interview with Mondrian (1943)] [092]
- [A Folder of Notes] (ca. 1938-44) [098][099][100][103][104][105][106][107][108][109][110][111][113][114][115][116][117] [118][119][120][121][122][124][125]

The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian wordt tweemaal herdrukt, in 1987 en in 1993.

[2006] *Mondrian. Scritti Scelti*

De uitgave *Mondrian. Scritti Scelti* is het vierde deel van de serie *Documenti* onder redactie van Marco Goldin¹. Het voorwoord is geschreven door Stefano Crespi en de vertalingen zijn van de hand van Viviana Tonon.

In *Mondrian. Scritti Scelti* zijn de volgende negen Mondriaan-teksten opgenomen:

- Il Neoplasticismo. Principio generale dell'equivalenza plastica [014]
- L'arte puramente astratta [031]
- L'espressione Plastica Nuova in pittura [034]
- Arte pura e astratta [041]
- L'arte nuova, la nuova vita. La cultura dei rapporti puri [052]
- Verso la visione vera della realtà [084]
- Un realismo nuovo [091]
- Intervista con Mondrian [092]

Mondrian. Scritti Scelti is niet herdrukt.

[2010] *Piet Mondrian: Écrits français*

Brigitte Leal (Centre Pompidou) heeft twintig Franse teksten van Mondriaan bijeengebracht in een bundel met de titel: *Piet Mondrian. Écrits français*. Deze teksten waren al eerder gepubliceerd in de diverse tijdschriften.

De volgende teksten zijn opgenomen in *Écrits français*:

- Le Néo-Plasticisme [014]
- La manifestation du néo-plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens [018]
- Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur [019]
- Réponse à notre enquête: « Où va la peinture moderne ? » [024]
- Les arts et la beauté de notre ambiance tangible [026]
- L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art [027]
- L'architecture future néo-plasticienne [029]
- ART Pureté + Abstraction [031]
- L'expression plastique nouvelle dans la peinture [034]
- Principes généraux du Néo-Plasticisme [035]
- Le Home – La Rue – La Cité [037]
- [Ne pas s'occuper de la forme] [043]
- L'art réaliste et l'art superréalistes (La morphoplastique et la néoplastique) [046]
- De l'art abstrait [048]
- Hommage à Van Doesburg [049]
- [La Néo-Plastique] [053]
- [L'efficacité artistique d'une oeuvre] [055]
- [Qu'est-ce que je veux exprimer par mon oeuvre?] [056]
- Réponse à l'enquête: « Les jeunes qu'en font-ils de la dignité de l'art ? » [058]

¹ M. Goldin. *Mondrian. Scritti Scelti*. Trevisio: Linea d'ombra Libri, 2006.

- La vraie valeur des oppositions [057]

Het volgende overzicht laat zien welke teksten van Mondriaan in de verschillende gepubliceerde uitgaven zijn opgenomen, inclusief de in dit proefschrift bezorgde uitgave.

OVERZICHT VAN DE EDITIES MET VERZAMELDE TEKSTEN VAN MONDRIAAN									
1925 (1974)(2003)	1945 (1947)(1951)(2008)	1956	1956 (1961)(2007)	1975	1977 (1979)	1986 (1987)(1993)	2006	2010	2011
Piet Mondrian Neue Gestaltung	Plastic Art and Pure Plastic Art and other essays	Scritti di Piet Mondrian in: L'Astrattismo di Piet Mondrian	Piet Mondrian. Arte plástica y arte plástico puro	Piet Mondrian: Tutti gli scritti	Shizen kara chūsō e: Mondorian ronshū	The New Art – The New Life	Mondrian Scritti scelti	Piet Mondrian: Écrits Français	Het geschreven werk van Piet Mondriaan
[in het Duits]	[in het Engels]	[in het Italiaans]	[in het Spaans]	[in het Italiaans]	[in het Japans]	[in het Engels]	[in het Italiaans]	[in het Frans]	[in de originele talen]
									[001] Verslag van den Archivaris
									[002] Verslag van den Archivaris
									[003] [Autobiografische tekst (1907)]
						[zonder titel]			[004] [Gepubliceerde brief van Mondriaan - niet voor publicatie bedoeld]
		I. [zonder titel]				[zonder titel]			[005] [Notities in Schetsboek II, Parijs 1914]
		I. [zonder titel]				[zonder titel]			[006] [Notities in Schetsboek I, Domburg 1914]
						[zonder titel]			[007] [Gepubliceerd gedeelte uit brief van Mondriaan - niet voor publicatie bedoeld]
		II. Estratti da « De Stijl »		Il neoplasticismo in pittura		The New Plastic in Painting			[008] De Nieuwe Beelding in de schilderkunst
				Il determinato e l'indeterminato		Supplement: The Determinate and the Indeterminate			[009] Het bepaalde en het onbepaalde
				Dialogo sul neoplasticismo		Dialogue on the New Plastic			[010] Dialoog over de Nieuwe Beelding
		II. Estratti da « De Stijl »		Realtà naturale e realtà astratta. Trialogo	Shizenteki riaritii to chūshōteki riaritii	Natural Reality and Abstract Reality. Trialogue			[011] Natuurlijke en abstracte realiteit
				I grandi boulevards		Les Grands Boulevards			[012] De groote boulevards

Piet Mondrian Neue Gestaltung	Plastic Art and Pure Plastic Art and other essays	Scritti di Piet Mondrian in: L'Astrattismo di Piet Mondrian	Piet Mondrian. Arte plástico y arte plástico puro	Piet Mondrian: Tutti gli scritti	Shizen kara chūsō e: Mondrian ronshū	The New Art – The New Life	Mondrian Scritti scelti	Piet Mondrian: Écrits Français	Het geschreven werk van Piet Mondriaan
				Piccolo ristorante. Domenica delle palme		Little Restaurant – Palm Sunday			[013] Klein restaurant - Palmzondag
Die neue Gestaltung. (Das Generalprinzip gleichgewichtiger Gestaltung)		III. Il Neoplasticismo: principio generale dell'equivalenza plastica		Il neoplasticismo, principio generale dell'equivalenza plastica	Neo-purasutiishizumu (shinzōgyō shugi) - zogyoteki nado kasei no ippan gensi	Neo-Plasticism: The General Principle of Plastic Equivalence	Il Neoplasticismo. Principio generale dell'equivalenza plastica	Le Néo-Plasticisme	[014] Le Néo- Plasticisme. Principe Général de l'Équivalence Plastique
Die neue Gestaltung in der Musik und die futuristischen Italienischen Bruitisten									[015] De 'Bruiteurs futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek
									[016] Het Neo- Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realiseering in de muziek
Die Verwirklichung der neuen Gestaltung in weiter Zukunft und in der heutigen Architektur		IV. La realizzazione della nuova rappresentazione nel lontano futuro e nell'architettura di oggi		La realizzazione del neoplasticismo nel lontano futuro e nell'architettura di oggi		The Realization of Neo- Plasticism in the Distant Future and in Architecture Today (Architecture Understood as our Total Nonnatural Environment)			[017] De realiseering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur
		VI. La nuova rappresentazione nella musica ed i Rumoristi Italiani		Il neoplasticismo nella musica e i « bruiters futuristes italiens »		The Manifestation of Neo-Plasticism in Music and the Italian Futurists' Bruiteurs		La manifestation du Néo-Plasticisme dans la musique et les bruiters futuristes italiens	[018] La manifestation du Néo-Plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens
Die neue Gestaltung, Ihre Verwirklichung in der Musik und im zukünftigen Theater		VII. Il neoplasticismo: la sua realizzazione nella musica e nel teatro futuro		Il neoplasticismo (la nuova plastica) e la sua realizzazione nella musica		Neo-Pasticism : Its Realization in Music and Future Theater		Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur	[019] Le Néo- Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur
				Il neoplasticismo		Neo-Plasticism			[020] Het Neo- Plasticisme
Muß die Malerei der Architektur gegenüber als minderwertig gelten?		V. Deve la pittura essere considerata inferiore all'architettura?		La pittura dev'essere subordinata all'architettura ?		Is Painting Inferior to Architecture ?			[021] Moet de schilderkunst minderwaardig zijn aan de bouwkunst?
				Non assioma ma principio plastico		No Axiom but the Plastic Principle			[022] Geen assioma maar beeldend principe
				Abbasso l'armonia tradizionale		Down with Traditional Harmony !			[023] A bas l'armonie traditionnelle

Piet Mondrian Neue Gestaltung	Plastic Art and Pure Plastic Art and other essays	Scritti di Piet Mondrian in: L'Astrattismo di Piet Mondrian	Piet Mondrian. Arte plástico y arte plástico puro	Piet Mondrian: Tutti gli scritti	Shizen kara chūsō e: Mondorian ronshū	The New Art – The New Life	Mondrian Scritti scelti	Piet Mondrian: Écrits Français	Het geschreven werk van Piet Mondriaan
								Réponse à notre enquête: « Où va la peinture moderne ? »	[024] [Réponse de Mondrian à l'enquête sur la peinture moderne]
				Nel vento		Blown by the Wind			[025] De huif naar den wind
				Le arti e la bellezza del nostro ambiente tangibile		The Arts and the Beauty of Our Tangible Surroundings		Les arts et la beauté de notre ambiance tangible	[026] Les arts et la beauté de notre ambiance tangible
				L'evoluzione dell'umanità è l'evoluzione dell'arte		The Evolution of Humanity Is the Evolution of Art		L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art	[027] L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art
									[028] [Antwoord van Mondriaan op de enquête over het Hollandsche Paviljoen]
				L'architettura neoplasticista del futuro		The Neo-Plastic Architecture of the Future		L'architecture future néo-plasticienne	[029] L'architecture future néo-plasticienne
									[030] De schilderkunst en haar praktische 'realisering'
						Purely Abstract Art			[031] L'art purement abstrait
				L'arte puramente astratta			L'arte puramente astratta	ART / Pureté + Abstraction	[032] ART – Pureté + Abstraction
									[033] Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung'
		VIII. L'espressione plastica nuova nella pittura		La nuova espressione plastica nella pittura		The New Plastic Expression in Painting	L'espressione Plastica Nuova in pittura	L'expression plastique nouvelle dans la peinture	[034] L'expression plastique nouvelle dans la peinture
						General Principles of Neo-Plasticism		[Principes généraux du Néo-Plasticisme]	[035] [Principes généraux du Neo- plasticisme]
									[036] Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad
		IX. Casa - strada - città'		Casa - strada - città		Home - Street - City		Le Home - La Rue - La Cité	[037] Le Home - La Rue - La Cité
				Pittura e fotografia		Painting and Photography			[038] [Réponse de Mondrian à 'Malerei und Photographie']

Piet Mondrian Neue Gestaltung	Plastic Art and Pure Plastic Art and other essays	Scritti di Piet Mondrian in: L'Astrattismo di Piet Mondrian	Piet Mondrian. Arte plástico y arte plástico puro	Piet Mondrian: Tutti gli scritti	Shizen kara chūsō e: Mondorian ronshū	The New Art – The New Life	Mondrian Scritti scelti	Piet Mondrian: Écrits Français	Het geschreven werk van Piet Mondriaan
				Il jazz e il neoplasticismo		Jazz and Neo-Plastic			[039] De Jazz en de Neo-plastiek
									[040] [Mondrian sako]
				L'arte astratta pura		Pure Abstract Art	Arte pura e astratta		[041] De Zuiver Abstracte Kunst
									[042] Nowa plastyka
						[zonder titel]		[Ne pas s'occuper de la forme]	[043] [Ne pas s'occuper de la forme]
									[043a] [Verspreide notitie in manuscript '23a']
									[43b] [Opdracht op achterzijde van schilderij 'B217']
									[044] L' Art Réaliste et L' Art Superréaliste [1]
				L'arte realistica e l'arte superrealistica		Realist and Superrealist Art (Morphoplastic and Neo-Plastic)			[045] L' Art Réaliste et L' Art Superréaliste [2]
		X. L'arte realistica e l'arte superrealistica (la morfoplastica e la neoplastica)						L' art réaliste et l' art superréaliste (La Morphoplastique et la Néoplastique)	[046] L' Art Réaliste et L' Art Superréaliste [3]
				Il cubismo e la neoplastica		Cubism and Neo-Plastic			[047] Le cubisme et la néoplastique
		XI. [zonder titel]						De l'art abstrait. Réponse de Piet Mondrian.	[048] [Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art abstrait]
				Omaggio a van Doesburg		[Homage to Van Doesburg]		Hommage à Van Doesburg	[049] [À la mémoire de Theo van Doesburg]
				Un museo contemporaneo internazionale		An International Museum of Contemporary Art			[050] Un musée contemporain international
									[050a] [Verspreide notities in manuscript '29b']

Piet Mondrian Neue Gestaltung	Plastic Art and Pure Plastic Art and other essays	Scritti di Piet Mondrian in: L'Astrattismo di Piet Mondrian	Piet Mondrian. Arte plástico y arte plástico puro	Piet Mondrian: Tutti gli scritti	Shizen kara chūsō e: Mondorian ronshū	The New Art – The New Life	Mondrian Scritti scelti	Piet Mondrian: Écrits Français	Het geschreven werk van Piet Mondriaan
				La moda		[A Note on Fashion]			[051] [Réponse de Mondrian à l'enquête sur les artistes et l'avenir de la mode]
				L'arte nuova, la nuova vita	Atarashii geijutsu - atarashii jinsei - junsui kankei no bunka -	The New Art -The New Life: The Culture of Pure Relationships	L'arte nuova, la nuova vita. La cultura dei rapporti puri		[052] L'art nouveau - la vie nouvelle
				Introduzione		Introduction to 'the New Art – The New Life'			[054] Introduction. [à L'art nouveau - la vie nouvelle]
		XII. La Neoplastica		Note per gli album del gruppo Abstraction-Création		[Three Statements for Abstraction-Création]		[La néo-plastique] [L'efficacité artistique d'une œuvre...] [Qu'est-ce que je veux exprimer par mon œuvre]	[053] La néo-plastique [055] [Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'efficacité artistique d'une œuvre] [056] [Qu'est-ce que je veux exprimer par mon œuvre?]
				Il vero valore delle opposizioni	Tairitsu no shinka'	The True Value of Oppositions in Life and Art		La vraie valeur des oppositions	[057] La vraie valeur des oppositions
				Risposta a un questionario		Reply to an Inquiry		Réponse à l'enquête: « Les jeunes, qu'en font-ils de la dignité de l'art ? »	[058] [Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art d'aujourd'hui]
	Plastic Art and Pure Plastic Art	XIII. Arte plastica e pura arte plastica	Arte plástico y arte puro: arte figurativo y arte no figurativo	Arte plastica e arte plastica pura	Zōgyō geijutsu to junsui zōgyō geijutsu	Plastic Art and Pure Plastic Art			[059] Plastic Art and Pure Plastic Art
									[060] [Tandis qu'en général]
				Tre note		Three notes			[061] Three Notes
				Arte senza soggetto		Art without Subject Matter			[062] Kunst zonder onderwerp
									[062a] [Verspreide notitie in manuscript '34a']
				La neoplastica		Neo-Plastic			[063] Photos I et II: neo-plastique
						A New Religion?			[064] A New Religion?

Piet Mondrian Neue Gestaltung	Plastic Art and Pure Plastic Art and other essays	Scritti di Piet Mondrian in: L'Astrattismo di Piet Mondrian	Piet Mondrian. Arte plástico y arte plástico puro	Piet Mondrian: Tutti gli scritti	Shizen kara chūsō e: Mondorian ronshū	The New Art – The New Life	Mondrian Scritti scelti	Piet Mondrian: Écrits Français	Het geschreven werk van Piet Mondriaan
									[065] [Een plan voor een werkelijk modern esthetische school]
									[065a] [Verspreide notitie in 'Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school']
						The Necessity for a New Teaching in Art, Architecture, and Industry			[066] The Necessity for a New teaching in Art, Architecture, and Industrie
									[066a] [Verspreide notities in 'The Necessity of a New teaching in Art, Architecture, and Industrie']
						Art Shows the evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies			[067] Art Shows the evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies
									[068] Plastic Art Shows the Evil of Oppression [1]
									[068a] [Verspreide fragmenten en notities in archiefmap '41Bc']
									[069] Arts Content Showing the Evil of All Oppression
									[070] Oppression in art and life
									[071] [Born in Holland]
									[072] Conclusion and reflections
									[073] [Nazism and Democracy]
						[Notes for an Interview (ca.1941)]			[074] [Autobiografische tekst (13 juli 1941)]
						[Notes for an Interview (ca.1941)]			[075] [Autobiografische tekst (24 juli 1941)]
						[An Interview with Mondrian] (1943) A Folder of Notes: [zonder titel]			[075a] [Verspreide autobiografische fragmenten]
						[zonder titel]			[076] [Plastic Expression] [1]

Piet Mondrian Neue Gestaltung	Plastic Art and Pure Plastic Art and other essays	Scritti di Piet Mondrian in: L'Astrattismo di Piet Mondrian	Piet Mondrian. Arte plástico y arte plástico puro	Piet Mondrian: Tutti gli scritti	Shizen kara chūsō e: Mondorian ronshū	The New Art – The New Life	Mondrian Scritti scelti	Piet Mondrian: Écrits Français	Het geschreven werk van Piet Mondriaan
						[zonder titel]			[077] [Plastic Expression] [2]
						A Folder of Notes: [The Meaning of Plastic Expression]			[078] [Plastic Expression] [3]
						A Folder of Notes: [Plastic Expression: Painting, Sculpture, Architecture]			[079] [Plastic Expression] [4]
						A Folder of Notes: [Abstract Art]			[080] Abstract Art [1]
						Abstract Art (1941)			[081] Abstract Art [2]
						Abstract Art [Non Subjective Art] (October 1941)			[082] Abstract Art [3]
	Abstract Art	XIV. L'arte astratta	Arte abstracto	L'arte astratta	Chūshō geijutsu	Abstract Art (November 1941)			[083] Abstract Art [4]
	Toward the True Vision of Reality	XVI. Verso la vera visione della realtà'	Hacia la verdadera visión de la realidad	Verso la visione vera della realtà	Itisuzai no makoto no buishon o mezashite	Toward the True Vision of Reality	Verso la visione vera della realtà		[084] Toward the True Vision of Reality
									[085] [Plastic Art Shows the Evil of Oppression] [2]
	Liberation from Oppression in Art and Life	XV. Liberazione dall'oppressione nell'arte e nella vita	Liberación de la opresión en el arte y en la vida	Liberazione dall'oppressione nell'arte e nella vita	Geijutsu to jinsei ni okeru yokuatsu kara no kaihō	Liberation from Oppression in Art and Life			[086] Liberation from Oppression in Art and Life
									[087] Art and Life towards the Liberation from Oppression
	Pure Plastic Art	XVII. Pura arte plastica	Arte plástico puro	L'arte plastica pura	Junsui zogyo geijutsu	Pure Plastic Art			[088] Pure Abstract Art [Pure Plastic Art]
						[Instinct, Intuition, Culture]			[089] [Intuition and Instinct][1]
						A Folder of Notes: [zonder titel]			[090] [Intuition and Instinct][2]
	A New Realism	XVIII. Un nuovo realismo	Un nuevo realismo	Un nuovo realismo	Atarahii riarizumu	A New Realism	Un realismo nuovo		[091] A New Realism
				Intervista rilasciate a James Johnson Sweeney		[An Interview with Mondrian]	Intervista con Mondrian		[092] [Autobiografische fragmenten en notities (mei 1943)]
						A Folder of Notes: [zonder titel]			[093] [Verspreide fragmenten notities (1938-1943)]

Piet Mondrian Neue Gestaltung	Plastic Art and Pure Plastic Art and other essays	Scritti di Piet Mondrian in: L'Astrattismo di Piet Mondrian	Piet Mondrian. Arte plástico y arte plástico puro	Piet Mondrian: Tutti gli scritti	Shizen kara chūsō e: Mondorian ronshū	The New Art – The New Life	Mondrian Scritti scelti	Piet Mondrian: Écrits Français	Het geschreven werk van Piet Mondriaan
		XIX. Vedute vitale							[094] Vital Views
						Plastic Art: Reflex of Reality			[095] Plastic Art: Reflex of Reality
									[096] Reality and Plastic Art
									[097] Reality and Art
									[098] Reality as Art
						A Folder of Notes: <i>Reality.</i>			[099] Reality [1]
						A Folder of Notes: [zonder titel]			[100] [Reality] [2]
						Space-Determination in Painting, Sculpture, and Architecture			[101] [Space determination] [1]
									[101a] [Verspreide notities in manuscript '49a']
									[102] [Space determination][2]
									[102a] [Verspreide notities in manuscript '45b']
						A Folder of Notes: [The Meaning of Beauty]			[103] [What is the Essential Beauty (Value) of all Art?]
									[103a] [Verspreide notities in manuscript '56a']
						A Folder of Notes: Self-Destruction as Construction			[104] [Destruction and Construction][1]
						A Folder of Notes: Destruction			[105] [Destruction and Construction][2]
						[zonder titel]			[106] [Destruction and Construction][3]
						A Folder of Notes: [Volumes and Planes]			[107] [Volumes and Planes]
						A Folder of Notes: [zonder titel]			[108] [Subjective and Objective]
						A Folder of Notes: [Architecture]			[109] [Architecture]

Piet Mondrian Neue Gestaltung	Plastic Art and Pure Plastic Art and other essays	Scritti di Piet Mondrian in: L'Astrattismo di Piet Mondrian	Piet Mondrian. Arte plástico y arte plástico puro	Piet Mondrian: Tutti gli scritti	Shizen kara chūsō e: Mondorian ronshū	The New Art – The New Life	Mondrian Scritti scelti	Piet Mondrian: Écrits Français	Het geschreven werk van Piet Mondriaan
						A Folder of Notes: [Teaching]			[110] L'enseignement
									[110a] [Verspreide notitie in manuscript 'A1+A1a']
						A Folder of Notes: <i>Real Contents of Art remains: form changes!</i>			[111] Real Content of Art remains: form changes
						A Folder of Notes: [zonder titel]			[112] [Plastic Art Reveals]
									[113] [Universal Equilibrium]
						A Folder of Notes: [zonder titel]			[114] [Decay and Progress]
						A Folder of Notes: <i>Oppression through Art itself</i>			[115] Oppression through Art it self
									[116] Rythme
						A Folder of Notes: [zonder titel]			[117] Structure
						A Folder of Notes: [zonder titel]			[118] [Beauty is the plastic expression of Life]
						A Folder of Notes: Tragic's Oppression			[119] Tragic's Oppression
						A Folder of Notes: Tragic Still Wanted			[120] Tragic still wanted
						A Folder of Notes: The Future			[121] The Futur
						A Folder of Notes: The Time to Come			[122] The Time to Come
						A Folder of Notes: [zonder titel]			[123] Naturalistic and Abstract
									[124] [Verspreide notities over voeding]
						A Folder of Notes: [zonder titel]			[125] [Verspreide fragmenten en notities]
									[A] Manifest I van <i>De Stijl</i> , 1918
									[B] Manifest II van <i>De Stijl</i> , 1920
									[C] [Begrüssung]

3. UITGANGSPUNTEN VOOR DE PRESENTATIE VAN MONDRIAAN-TEKSTEN

In dit hoofdstuk behandelen we de uitgangspunten van de in dit proefschrift bezorgde editie. Achtereenvolgens worden besproken: de bronbeschrijving, de regels voor het omzetten van de bronnen in een diplomatische weergave, de keuze van de basistekst, de regels voor de omzetting van basistekst naar leestekst en de typografische aanpassingen bij de presentatie van de leestekst.

Daarna volgt een uitleg over de toelichtingen, waarin puntsgewijs wordt aangegeven welke onderwerpen in de verschillen paragrafen van de toelichting aan bod komen.

De bronnen

Een bron is een materiële drager, waarop zich geschreven, getypte of gedrukte woorden bevinden¹. Het aantal woorden kan per bron zeer sterk verschillen.

Een bron kan een bijlage bij een brief zijn. Ook kan een schetsboekje of een notitieboekje een bron zijn, of de achterkant van een uitnodiging voor een tentoonstelling of een gebruikte envelop of een opdracht op de achterzijde van een schilderij. Maar lang niet altijd zijn van Mondriaans teksten geschreven bronnen gevonden. Wanneer de geschreven bron ontbreekt, fungeert een getypte of gedrukte tekst als bron.

De beschrijving van de bron is gebaseerd op materiële, grafische en tekstuele gegevens²:

Materiële gegevens:

- de vindplaats van de bron
- de verschijningsvorm van de materiële drager (schrijfblokblaadje, brief, schetsboekje, notitieboekje, gebruikte envelop, typepapier, tijdschrift)
- de verschijningsvorm van de tekst (manuscript, typoscript, drukwerk)

Grafische gegevens:

- de geschreven tekst: karakter van het handschrift (slordig, netjes); schrijfstof (potlood, pen) hoeveelheid correcties
- de getypte tekst: (bovenvel of doorslag³; hoeveelheid correcties)
- de gedrukte tekst (eventuele bijzonderheden in de typografie; eventuele handmatige correcties)

Tekstuele gegevens:

- de paginanummering
- de titel
- de ondertekening en/of datering

De bronbeschrijving geschiedt op basis van authentieke stukken. Wanneer de authentieke bron niet beschikbaar is, wordt dit vermeld in de toelichting.

Van bron naar basistekst

Bestaan er meerdere bronnen van een tekst dan dient een keuze gemaakt te worden welke versie in de editie gepresenteerd gaat worden. De versie die gekozen wordt als uitgangspunt voor de presentatie, wordt 'basistekst' genoemd.

Om de basistekst te kunnen vaststellen werd aan de bronnen de volgende vragen gesteld:

- Geldt de bron als geautoriseerd?
- Is de bron de meest voltooide?
- Is de bron de laatst verbeterde?
- Geldt de bron als netmanuscript?

Als er een keuze moest worden gemaakt tussen de verschillende bronnen, wordt in de toelichting aangegeven welke argument doorslaggevend is geweest bij de bepaling van de basistekst. Dergelijke gevallen doen zich echter zelden voor, meestal is er van een Mondriaan-tekst maar één bron overgeleverd.

In deze editie zijn ook niet-authentieke en ongeautoriseerde basisteksten opgenomen. Het gaat hierbij vaak om publicaties en vertalingen. Bij deze versies is niet te achterhalen in hoeverre zij van Mondriaan afkomstig zijn en in hoeverre een redacteur of vertaler correcties heeft aangebracht. Niet-authentieke en ongeautoriseerde teksten worden in onze editie alleen opgenomen als een authentieke of

¹ We volgen hier in grote lijnen G.J. Dorleijn. *J.H.Leopold Gedichten uit de nalatenschap*. Amsterdam, Oxford, New York, 1984: 57-58.

² We volgen hier in grote lijnen G.J. Dorleijn. *J.H.Leopold Gedichten uit de nalatenschap*. Amsterdam, Oxford, New York, 1984: 19-32.

³ Een doorslag is een kopie van een getypte tekst, gemaakt met carbonpapier; het bovenvel is het vel waarop in feite getypt wordt.

geautoriseerde versie niet is gevonden en de tekst beslist niet mag ontbreken in een volledige editie van Mondriaans teksten.

De basisteksten worden in deze editie weergegeven in een zogenoemde ‘diplomatische weergave’¹. Daarbij wordt een geschreven bron zo nauwkeurig mogelijk getranscribeerd en zijn de correcties van Mondriaan met diacritische tekens² aangegeven. In een getypte bron zijn de handgeschreven correcties getranscribeerd en met behulp van diacritische tekens aangeduid.

De diplomatische weergave is gebaseerd op de volgende principes:

- de bronnen worden zo letterlijk mogelijk gevolgd: zet- schrijf-, spelfouten en verschrijvingen worden zonder correctie overgenomen
- de in de tekst aanwezige interpunctie wordt ongewijzigd overgenomen
- de door Mondriaan gebruikte spelling wordt strikt gevolgd
- onderstrepingen worden in de transcriptie overgenomen
- Mondriaans correcties worden op de betreffende plaats overgenomen met behulp van diacritische tekens (met waar nodig een toelichting in het notenapparaat)
- afkortingen worden niet opgelost
- onvolledige woorden worden niet aangevuld
- onzekere woorden worden voorzien van ‘[?]’
- onleesbare woorden of passages worden vervangen door ‘[xxxx]’

In de transcripties worden *niet* weergegeven: de verschillen in het handschrift (slordig, netjes), de schrijfrichting (schuin, verticaal, op de kop) en de plaatsing van de correcties (erboven, eronder, toevoegingen op ander vel).

Van basistekst naar leestekst

Bij het vervaardigen van de leestekst uit de basistekst zijn de volgende principes toegepast:

- de tekst van de basistekst wordt zo nauwkeurig mogelijk gevolgd (problemen worden gesignaleerd in het notenapparaat)
- de basistekst wordt niet herspeld en spel- of schrijffouten worden niet gecorrigeerd
- de interpunctie en het hoofdlettergebruik van de basistekst worden overgenomen in de leestekst; ‘vergeten’ leestekens zijn toegevoegd tussen teksthaken
- de met diacritische tekens aangegeven correcties worden op de betreffende plaats in de lopende tekst doorgevoerd (met waar nodig een toelichting in het notenapparaat)
- evidente type- of drukfouten in de basistekst worden in de leestekst verbeterd en aangegeven in het notenapparaat
- waar Mondriaan in brieven melding maakt van drukfouten, worden deze in het notenapparaat vermeld, maar niet gecorrigeerd
- waar Mondriaan later in publicaties correcties aanbrengt, worden deze in het notenapparaat vermeld, maar niet gecorrigeerd
- genormaliseerde afkortingen worden niet opgelost; ongebruikelijke afkortingen worden opgelost;
- onzekere lezingen worden voorzien van ‘[?]’
- onleesbare woorden of passages worden vervangen door ‘[xxxx]’
- doorgehaalde zinnen worden in kleinere lettergrootte weergegeven
- verdubbeling van woorden wordt gecorrigeerd
- woordafbrekingen worden samengevoegd
- elke tekst krijgt de titel van de bron
- teksten zonder titel krijgen in de nieuwe editie een toegewezen titel tussen teksthaken (een toegewezen titel wordt gevormd door de eerste woorden van de tekst of door woorden die de inhoud van de tekst weergeven, een samenvattende titel)
- teksten die zijn ontstaan als antwoord op een enquête, krijgen een toegewezen titel op basis van het onderwerp van de enquête
- fragmenten en notities krijgen de toegewezen titel ‘Verspreide fragmenten en notities’ of ‘Verspreide notitie(s)’ met een toevoeging op basis van de materiële eenheid (schetsboek, vindplaats) of inhoud (autobiografisch, voeding)
- de leestekst is voorzien van regelnummers

¹ M. Mathijsen. *Naar de letter*. Den Haag, 2003: 254.

² Zie bijgevoegde USB-stick: Bijlagen. 2. Systeem van diacritische tekens.

In een aantal gevallen is het twijfelachtig in hoeverre de gepresenteerde leestekst werkelijk door Mondriaan zo bedoeld is. Door de vele doorhalingen in sommige manuscripten, het onduidelijke handschrift, de onvolledige regels, de onzekere plaatsen van toevoegingen en de onduidelijke verwijzingen is Mondriaans bedoeling soms moeilijk te achterhalen. Wanneer dit het geval is, wordt hiervan melding gemaakt in het notenapparaat. De gebruiker kan altijd met behulp van de basistekst de leestekst verifiëren.

Overigens is opmerkelijk dat Mondriaan zelf het woord ‘Neo-Plasticisme’ op verschillende manieren schrijft: ‘Neo-plasticisme’, ‘Neoplasticisme’, ‘neoplasticisme’, ‘néo-plasticisme’. Daarnaast gebruikt hij nog de woorden: ‘Neo-plastiek’ en ‘Néo-plastique’. De schrijfwijze, die Mondriaan op een bepaald moment gebruikt, wordt in de leestekst letterlijk overgenomen. Dit kan betekenen dat binnen één leestekst verschillende schrijfwijzen voor het woord ‘Neo-Plasticisme’ kunnen voorkomen.

In onze editie kan het zijn dat een leestekst geen voltooide tekst is, maar is samengesteld uit een aantal fragmenten en/of notities. Het kan ook voorkomen dat van een tekst meerdere leesteksten worden gepresenteerd. Dit is het geval wanneer:

- een korte en een lange versie van een tekst bestaan
- Mondriaan zelf een vertaling heeft gemaakt van een tekst
- een tekst zo ingrijpend is verbeterd, dat het resultaat een nieuwe versie van de tekst opleverde
- de publicatie sterk verschilt van het manuscript
- teksten met dezelfde titel verschillend van inhoud zijn.

De typografische aanpassingen in de leestekst

Bij het vervaardigen van de leestekst zijn de volgende de typografische aanpassingen toegepast:

- onderstrepingen en dubbele onderstrepingen zijn omgezet in cursief
- spatiëring en vet in gedrukte teksten zijn omgezet in cursief
- lopende aanhalingstekens in de linkermarge bij dialoog of citaat zijn weggelaten
- gedachtestrepen zijn op één lengte gebracht
- strepen aan het eind van een zin zijn vervangen door punten
- dubbele aanhalingstekens zijn vervangen door enkele
- de volgorde van de leestekens is waar nodig op inhoudelijke gronden gecorrigeerd
- het beletselteken is teruggebracht tot drie puntjes
- de typografie van titel-, hoofdstuk- en paragraafaanduiding is geüniformeerd
- de Nederlandse titels worden gepresenteerd in onderkast met beginhoofdletter, tenzij Mondriaan anders aangeeft
- de Franse titels worden gepresenteerd in onderkast met beginhoofdletter, tenzij Mondriaan anders aangeeft
- de Engelse titels worden gepresenteerd volgens de Angelsaksische gewoonte; d.w.z. dat naast het eerste woord ook een hoofdletter wordt gebruikt voor elk hoofdwoord (ruwweg alle zelfstandige naamwoorden), tenzij Mondriaan de titel anders vermeldt
- de titel wordt voorafgegaan door een nummer tussen teksthaken (vet)
- de titel van teksten die Mondriaan mee heeft ondertekend, worden voor afgegaan door een letter tussen teksthaken (vet)
- de punt na titel van tekst, hoofdstuk of paragraaf is weggelaten
- opschriften zijn door middel van witregels geïsoleerd.

De presentatie van de leestekst

In de voorgestelde uitgave wordt de leestekst gepresenteerd als een ‘schone’ versie van de basistekst. De diacritische tekens zijn weggewerkt en de correcties van Mondriaan zijn opgenomen in de lopende tekst. Bovendien is de basistekst ‘gezuiverd’ van evidente type- of drukfouten.

De leesteksten worden in chronologische volgorde gepresenteerd. Van belang voor de chronologische volgorde zijn: Mondriaans datering, of de eerste publicatie in de oorspronkelijke taal, of de passages in Mondriaans gedateerde brieven waarin de tekst ter sprake komt, of verklaringen van derden waarin de tekst ter sprake komt, of overtuigende argumentatie van gezaghebbende auteurs.

Van sommige teksten was de datering op geen enkele manier te achterhalen. In dat geval hebben we de teksten achteraan in de editie geplaatst¹. Helemaal achteraan geplaatst zijn drie teksten waarvan de redactie niet (geheel) van Mondriaan is, maar hij wel heeft ondertekend.

Wanneer een losse notitie voorkomt in een manuscript en deze notitie vertoont geen verwantschap met de tekst van het manuscript, dan wordt deze ondergebracht als 'a-nummer' bij de desbetreffende tekst. Deze 'niet-verwante notities', 'losse notities', krijgen de titel '*Verspreide notitie(s)*'.

Onder een notitie verstaan we een neerslag van een ingeving, een gedachte, meestal snel opgeschreven, om ze vast te leggen voordat ze 'verloren' gaat. Mondriaan's notities waren bedoeld voor eigen gebruik en niet voor publicatie. De reden om deze toch op te nemen in onze editie is omdat notities - volgens ons - niet mogen ontbreken in een volledige uitgave van Mondriaans teksten.

De toelichtingen bij de teksten

Alle toelichtingen hebben dezelfde indeling en dezelfde paragrafen, maar niet iedere paragraaf is voor iedere tekst van belang. In de paragrafen komen de volgende onderwerpen al dan niet ter sprake:

Bron

- vindplaats
- korte bronbeschrijving

Titel

- de titel van Mondriaan, of
- de titel wordt vastgesteld aan de hand van:
 - a. de eerste woorden, of
 - b. een samenvattende titel

Datering en ondertekening

- de datering van Mondriaan, of
- de datering wordt vastgesteld aan de hand van:
 - a. de datering *in* de eerste publicatie in de oorspronkelijke taal; of
 - b. de datering *van* de eerste publicatie in de oorspronkelijke taal; of
 - c. een datering op grond van:
 - opmerkingen over de tekst in gedateerde brieven van Mondriaan
 - gedateerde verklaringen van derden waarin de tekst ter sprake komt
 - overtuigende argumentatie van auteurs

Ontstaan en publicatie

- gegevens over de aanleiding, het ontstaan en de ontwikkeling van de tekst
- relevante citaten uit brieven van Mondriaan
- (eventuele) publicatie

Afbeeldingen

- gegevens over (eventuele) afbeelding bij de gepubliceerde tekst

Basistekst en leestekst

- verantwoording van de keuze van de bron en basistekst
- specifieke ingrepen in de basistekst.

Reacties van tijdgenoten

- reacties in recensies of artikelen van tijdgenoten
- reacties in brieven

Vermelde personen

- personen - in de tekst vermeld - die een nadere toelichting verdienen

¹ Na de laatste gedateerde tekst: tekst [088]

Bijzondere woorden

- uitleg van ongebruikelijke woorden

Overige opmerkingen

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- alle publicaties van de volledige tekst in de taal waarin Mondriaan de tekst geschreven heeft (in chronologische volgorde)

Niet gepubliceerde teksten

- alle volledige teksten in de oorspronkelijke taal die niet zijn gepubliceerd (in chronologische volgorde)

Vertalingen

- alle gepubliceerde vertalingen van de volledige tekst (in chronologische volgorde)

Niet gepubliceerde vertalingen

- alle niet gepubliceerde vertalingen van de volledige tekst (in chronologische volgorde)

Literatuur

- alle secundaire literatuur die betrekking heeft op de tekst

De belangrijkste bronnen voor de toelichtingen vormen de brieven van Mondriaan¹, de 'Documentary Chronicle' in de *Catalogue Raisonné*² en *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*³. Citaten uit brieven van Mondriaan worden ongewijzigd, met spelfouten weergegeven.

¹ Veel brieven en kopieën van brieven zijn aanwezig in het 'Archief van de Werkgroep Mondriaan-correspondentieproject', RKD Den Haag (RKD-MCP).

² R.P. Welsh. *Catalogue Raisonné of the Naturalistic Works (until early 1911)*. New York, 1998.

J.M. Joosten. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998.

³ H. Holtzman, and M. S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986, London, 1987, New York, 1993.

4. OVERZICHT GEPRESENTEERDE MONDRIAAN-TEKSTEN

De teksten zijn gerangschikt in chronologische volgorde volgens de in de tweede kolom vermelde datering. Deze datering is door Mondriaan vermeld in manuscript, typoscript of publicatie.

Als geen datering is vermeld, dan is gekozen voor:

- a. de datering van de eerste publicatie in de oorspronkelijke taal; of
- b. een datering op grond van:
 - opmerkingen over de tekst in gedateerde brieven van Mondriaan
 - gedateerde verklaringen van derden waarin de tekst ter sprake komt
 - overtuigende argumentatie van auteurs

Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten

Nummer	Datering	Titel	Taal bron	Vindplaats Manuscript Typoscript	Datum Manuscript Typoscript In de publ.	Basistekst Manuscript Typoscript Publicatie	Eerste publicatie in de oorspronkelijke taal	Eerste publicatie in een andere taal
[001]	1904	Verslag van den Archivaris van 'St. Lucas' over het jaar 1904	N	onbekend	december 1904	publicatie	Verslag over het jaar 1904 en naamlijst van de leden der Vereniging Sint Lucas Amsterdam: 15	-
[002]	1905	Verslag van den Archivaris van 'St. Lucas' over het jaar 1905	N	onbekend	eind 1905	publicatie	Verslag over het jaar 1905 en naamlijst van de leden der Vereniging Sint Lucas Amsterdam: 9	-
[003]	december 1907	[Autobiografische tekst (1907)]	N	onbekend	-	publicatie	F.M Lurasco <i>Onze moderne meesters</i> Amsterdam, 1907: 10	-
[004]	september 1909	[Gepubliceerde brief van Mondriaan - niet voor publicatie bedoeld]	N	onbekend	1909	publicatie	<i>De Controleur</i> 20, no.1004 23 October 1909 2 ^{de} Blad: n.p.	[Engels] R.P. Welsh, en J.M. Joosten. <i>Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914</i> . Amsterdam, 1969: 9-10
[005]	eerste helft 1914	[Notities in Schetsboek II, Parijs 1914]	N	Guggenheimmuseum, New York Inv.nr.81.2823	eerste helft 1914	gepubliceerd manuscript	<i>Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914</i> Amsterdam, 1969	[Engels] R.P. Welsh, en J.M. Joosten. <i>Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914</i> . Amsterdam, 1969: 51-92
[006]	augustus-oktober 1914	[Notities in Schetsboek I, Domburg 1914]	N	Guggenheimmuseum, New York Inv.nr.81.2824	aug.- okt. 1914	gepubliceerd manuscript	<i>Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914</i> Amsterdam, 1969	[Engels] R.P. Welsh, en J.M. Joosten. <i>Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914</i> . Amsterdam, 1969: 15-49.
[007]	november 1915	[Gepubliceerd gedeelte uit brief van Mondriaan – niet voor publicatie bedoeld]	N	onbekend	-	publicatie	<i>Elseviers Geïllustreerd Maandschrift</i> 25, dl.50, (november 1915): 396-399	[Engels] H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life</i> . Boston, 1986: 15-16
[008]	oktober 1917 – oktober 1918	De Nieuwe Beelding in de schilderkunst	N	onbekend	-	publicatie	<i>De Stijl</i> 1 no.1 t/m no.12 (oktober 1917 - oktober 1918)	[Italiaans] H.Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti</i> . Milano, 1975: 29-76.
[009]	december 1918	Het bepaalde en het onbepaalde	N	onbekend	-	publicatie	<i>De Stijl</i> 2 no.2 (december 1918): 14-19	[Duits] H.L.C. Jaffé. <i>Mondrian und De Stijl</i> , Köln, 1967: 101-106
[010]	februari - maart 1919	Dialogo over de Nieuwe Beelding	N	onbekend	-	publicatie	<i>De Stijl</i> 2 no.4 + 5 (februari - maart 1919)	[Duits] H.L.C. Jaffé. <i>Mondrian und De Stijl</i> . Köln, 1967: 112-121
[011]	juni 1919 – augustus 1920	Natuurlijke en abstracte realiteit	N	onbekend	-	publicatie	<i>De Stijl</i> 2 no.8 t/m 12 <i>De Stijl</i> 3 no.2+3, 5+6, 8 t/m 10 (juni 1919 – augustus 1920)	[Engels] M. Seuphor. <i>Mondrian. Life and Work</i> . Amsterdam, 1956: 301-352.

Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten

Nummer	Datering	Titel	Taal bron	Vindplaats Manuscript Typoscript	Datum Manuscript Typoscript In de publ.	Basistekst Manuscript Typoscript Publicatie	Eerste publicatie in de oorspronkelijke taal	Eerste publicatie in een andere taal
[012]	21 maart 1920	De groote boulevards	N	onbekend	-	publicatie	<i>De Nieuwe Amsterdammer</i> 6, no.273, (27 maart 1920): 4-5 no.274, (3 april 1920): 5	[Italiaans] H. Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti</i> . Milano, 1975: 135-138
[013]	12 april 1920	Klein restaurant - Palmzondag	N	Holtzman Deposit Box 1 no. 5a	12 april 1920	manuscript	<i>Maatstaf</i> , 26, nr.4, (april 1978): 28-30	[Italiaans] H. Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti</i> , 1975: 139-141
[014]	november 1920	Le Néo-Plasticisme. Principe Général de l'Équivalence Plastique	F	onbekend	1920	publicatie	<i>Éditions de l'Effort Moderne</i> Paris 1920	[Duits] Bauhausbücher No.5. München, 1925: 5-28
[015]	juli 1921	De 'Bruiters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek	N	Van Doesburg-archief RKD inv.no. 1409	juli 1921	publicatie	<i>De Stijl</i> 4 no.8 + 9 (augustus 1921): 114-118 (september 1921): 130-136	[Italiaans] O. Morisani. <i>L'astrattismo di Mondrian</i> . Venezia, 1956: 85-95.
[016]	januari 1922	Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realiseering in de muziek	N	Van Doesburg-archief RKD inv.no. 1410	januari 1922	publicatie	<i>De Stijl</i> 5 no.1 + 2 (januari 1922): 1-7 (februari 1922): 17-23	[Italiaans] H. Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti</i> . Milano, 1975: 175-182
[017]	maart 1922	De realiseering van het Neo- Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur	N	Van Doesburg-archief RKD inv.no. 1411	maart 1922	publicatie	<i>De Stijl</i> 5 no.3 + 5 (maart 1922): 41-47 (mei 1922): 65-71	[Duits] <i>Neue Gestaltung</i> Bauhausbücher No.5. München, 1925: 54-64
[018]	april 1922	La manifestation du Néo- Plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens	F	onbekend	-	publicatie	<i>La Vie des Lettres et des Arts</i> 8, no.9 (april 1922): 132-143	[Duits] <i>De Stijl</i> 6, no.1 (maart 1923): 1-9; no.2 (april 1923): 19-26
[019]	augustus 1922	Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur	F	onbekend	-	publicatie	<i>La Vie des Lettres et des Arts</i> 8, no.11 (augustus 1922): 304-314	[Duits] <i>Neue Gestaltung</i> Bauhausbücher No.5. München, 1925: 42-53
[020]	augustus 1923	Het Neo-Plasticisme	N	onbekend	augustus 1923	publicatie	<i>Merx</i> , no.6, (oktober 1923): 53-54	[Italiaans] H. Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti</i> . Milano, 1975: 193-196
[021]	1923	Moet de schilderkunst minderwaardig zijn aan de bouwkunst?	N	onbekend	-	publicatie	<i>De Stijl</i> 6, no.5, (1923): 62-64	[Duits] <i>Neue Gestaltung</i> Bauhausbücher No.5. München, 1925: 65-66
[022]	1923	Geen axioma maar beeldend principe	N	onbekend	1923	publicatie	<i>De Stijl</i> 6, no.6/7, Serie XII (1924): 83-85	[Duits] H.L.C. Jaffé. <i>Mondrian und De Stijl</i> . Köln, 1967: 193-194
[023]	januari 1924	A bas l'harmonie traditionnelle	F	facsimile-uitgave manuscript in Orazi, 1967 typo: Holtzman Deposit Box 1 no.14	-	gepubliceerd manuscript	V. Orazi. <i>Mondrian. Abasso l'armonia tradizionale</i> . Milano, 1967: 47-51	[Italiaans] V. Orazi. <i>Mondrian. Abasso l'armonia tradizionale</i> , 1967: 37-45

Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten

Nummer	Datering	Titel	Taal bron	Vindplaats Manuscript Typoscript	Datum Manuscript Typoscript In de publ.	Basistekst Manuscript Typoscript Publicatie	Eerste publicatie in de oorspronkelijke taal	Eerste publicatie in een andere taal
[024]	februari 1924	[Réponse de Mondrian à l'enquête sur la peinture moderne]	F	onbekend	-	publicatie	<i>Bulletin de l'Effort Moderne</i> 1, no.2, (februari 1924): 6	[Engels] H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian.</i> Boston, 1986: 193
[025]	[augustus] 1924	De huid naar den wind	N	onbekend	-	publicatie	<i>De Stijl</i> 6, no.6/7, Serie XII (1924): 86-88	[Italiaans] H. Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti.</i> Milano, 1975: 199-200
[026]	augustus 1924	Les arts et la beauté de notre ambiance tangible	F	onbekend	-	publicatie	<i>Manomètre</i> , no.6, (augustus 1924): 107-108	[Italiaans] H. Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti.</i> Milano, 1975: 211-212
[027]	november 1924	L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art	F	onbekend	-	publicatie	<i>Bulletin de l'Effort Moderne</i> 1, no.9, (november 1924): 13-15	[Italiaans] H. Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti.</i> Milano, 1975: 213-216
[028]	juli 1925	[Antwoord van Mondriaan op de enquête over het Hollandsche Paviljoen]	N	onbekend	juli 1925	publicatie	<i>Het Vaderland</i> , Avondblad B (4 augustus 1925)	[Engels] J.M. Joosten. <i>Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944.</i> New York, 1998: II 129
[029]	herfst 1925	L'architecture future néo-plasticienne	F	Holtzman Deposit Box 1 no. 17	-	publicatie	<i>L'Architecture Vivante</i> 3, no.9, (herfst & winter 1925): 11-13	[Italiaans] H. Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti.</i> Milano, 1975: 217-220
[030]	december 1925	De schilderkunst en haar practische 'realisering'	N	onbekend	december 1925	publicatie	<i>De 8 en Opbouw</i> , 9, no.8, (april 1938): 73	
[031]	maart 1926	L'art purement abstrait	F	Archief van Mondriaan- correspondentieproject Inv.nr.23 (kopie)	maart 1926	manuscript	-	[Engels] H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian.</i> Boston, 1986: 198-201
[032]	maart 1926	ART – Pureté + Abstraction	F	-	maart 1926	publicatie	<i>Vonloir</i> no.19, (maart 1926) : z.p.	[Italiaans] H. Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti.</i> Milano, 1975: 221-224

Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten

Nummer	Datering	Titel	Taal bron	Vindplaats Manuscript Typoscript	Datum Manuscript Typoscript In de publ.	Basistekst Manuscript Typoscript Publicatie	Eerste publicatie in de oorspronkelijke taal	Eerste publicatie in een andere taal
[033]	medio 1926	Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung'	D	onbekend	-	publicatie	<i>ABC Beiträge zum Bauen</i> , Serie 2, no.2, (1926): 5	[Tsjechisch] 'Neoplasticismus a malírství'. <i>ReD [Revue Devětsilu]</i> 1, (oktober 1927): 26
[034]	september 1926	L'expression plastique nouvelle dans la peinture	F	onbekend	-	publicatie	<i>Cahiers d'Art</i> 1, no.7, (september 1926): 181-183	[Italiaans] O. Morisani. <i>L'astrattismo di Mondrian</i> . Venezia, 1956: 107-110
[035]	december 1926	[Principes généraux du Neo-plasticisme]	F	Archief van Mondriaan- correspondentieproject Inv.nr.23 (kopie)	december 1926	manuscript	<i>Art d'aujourd'hui</i> 1, no.5, (december 1949): z.p.	[Engels] M. Seuphor. <i>Mondrian. Life and Work</i> . New York, 1956: 166-168
[036]	december 1926	Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad	N	onbekend	1926	publicatie	<i>Internationale Revue i10</i> 1, no.1, (januari 1927): 12-18	[Engels] F. Postma. <i>26, Rue du Départ</i> . Berlin, 1995: 75-80.
[037]	december 1926	Le Home - La Rue - La Cité	F	onbekend	1926	publicatie	<i>Vouloir</i> , no 25. (januari 1927): z.p.	[Engels] <i>trans/formation: arts, communication, environment</i> 1 (1950): 44-47.
[038]	april 1927	[Réponse de Mondrian à 'Malerei und Photographie']	F	onbekend	26 april 1927	publicatie	<i>Internationale Revue i10</i> 1, no.6, (juni 1927): 235	[Italiaans] H.Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti</i> . Milano, 1975: 237
[039]	december 1927	De Jazz en de Neo-plastiek	N	onbekend	-	publicatie	<i>Internationale Revue i10</i> 1, no.12, (december 1927): 421-427	[Engels] H.Holtzman, and M.S. James. <i>Piet Mondrian. A Portfolio of 10 Paintings</i> . New Haven, 1967: z.p
[040]	juli 1928	[Mondrian sako]	[F] L	onbekend	-	publicatie	-	[Litouws] Muba Revue Internationale 1 juli 1928
[041]	september 1929	De Zuiver Abstracte Kunst	N	Archive of letters to C. and S. Giedion-Welcker, Zürich	september 1929	manuscript Giedion [2]	-	[Duits] <i>Neue Zürcher Zeitung</i> 26 oktober 1929, Blatt I, Morgenausgabe, no.2060
[042]	november 1929	Nowa plastyka	[F] P	onbekend	-	publicatie	-	[Pools] <i>Europa</i> no.3 november, 1930
[043]	december 1929	[Ne pas s'occuper de la forme]	F	Holtzman Deposit Box 1 no. 23 RKD-MCP no.75 Archief Henkels RKD Map 187	december 1929	manuscript Seuphor	<i>Cercle et Carré</i> , no.1, (15 maart 1930) : z.p.	[Engels] M. Seuphor. <i>Mondrian.Life and Work</i> . New York, 1956: 168

Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten

Nummer	Datering	Titel	Taal bron	Vindplaats Manuscript Typoscript	Datum Manuscript Typoscript In de publ.	Basistekst Manuscript Typoscript Publicatie	Eerste publicatie in de oorspronkelijke taal	Eerste publicatie in een andere taal
[043a]	december 1929	[Verspreide notitie in manuscript '23a']	F	Holtzman Deposit Box 1 no. 23	december 1929	manuscript 23a	-	-
[043b]	januari 1930	[Opdracht op achterzijde van schilderij 'B217']	F	Inv.nr. 1987/28 Kunsthau, Zürich	januari 1930	foto van manuscript	A.Roth. <i>Begegnungen mit Pionieren.</i> Basel, 1973: 189	-
[044]	januari 1930	L' Art Réaliste et l'Art Superréaliste [1] (La Morphoplastique et la Néoplastique)	F	Holtzman Deposit Box 1 no. 26b RKD Archief Citroen PMO_004_002	januari 1930	publicatie	Paul Citroen <i>Hedendaagsche Nederlandsche Schilderkunst</i> , Amsterdam, 1931: 76-82	[Pools] <i>Forma</i> , nr.6 (1938): 14-18
[045]	maart 1930	L' Art Réaliste et l'Art Superréaliste [2] (La Morphoplastique et la Néoplastique)	F	Holtzman Deposit Box 1 no. 26a	maart 1930	typoscript 26a[1]	-	-
[046]	maart 1930	L' Art Réaliste et l'Art Superréaliste [3] (La Morphoplastique et la Néoplastique)	F	-	maart 1930	publicatie	<i>Cercle et Carré</i> , no.2 (15 april 1930): z.p.	[Italiaans] O. Morisani. <i>L'astrattismo di Mondrian.</i> Venezia, 1956: 120-123
[047]	maart 1930	Le cubisme et la néoplastique	F	Holtzman Deposit Box 1 no. 27	25 maart 1930	typoscript 27[1]	-	[Italiaans] H.Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti.</i> Milano, 1975: 265-271
[048]	januari 1931	[Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art abstrait]	F	Holtzman Deposit Box 1 no. 27	-	publicatie	<i>Cahiers d'Art</i> 6, no.1 (januari 1931): 41-43	[Engels] <i>The League Quarterly</i> 19, no.1 (1947): 6-8
[049]	april 1931	[À la mémoire de Theo van Doesburg]	F	onbekend	april 1931	publicatie	<i>De Stijl</i> (januari 1932): 48-49	[Italiaans] H. Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti.</i> Milano, 1975: 201-202
[050]	augustus 1931	Un musée contemporain international	F	Holtzman Deposit Box 1 no. 29 Archive of letters to C. and S. Giedion-Welcker, Zürich	augustus 1931	manuscript 29b	-	[Italiaans] H. Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti.</i> Milano, 1975: 273-274
[050a]	augustus 1931	[Verspreide notities in manuscript '29b']	F	Holtzman Deposit Box 1 no. 29	-	manuscript 29b[1]	-	-

Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten

Nummer	Datering	Titel	Taal bron	Vindplaats Manuscript Typoscript	Datum Manuscript Typoscript In de publ.	Basistekst Manuscript Typoscript Publicatie	Eerste publicatie in de oorspronkelijke taal	Eerste publicatie in een andere taal
[051]	september 1931	[Réponse de Mondrian à l'enquête sur les artistes et l'avenir de la mode]	F	Holtzman Deposit Box 1 no. 25	-	publicatie	<i>Heim</i> no.3, (september 1931): 18	[Italiaans] H. Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti</i> . Milano, 1975: 226
[052]	december 1931	L'art nouveau – la vie nouvelle (La culture des rapports purs)	F	Holtzman Deposit Box 1 no. 30A, 30B, 30C Jaffé-archief RKD Bergman-archief RKD	december 1931	typoscript 30C	<i>Les Cahiers du Musée national d'art moderne</i> (winter 2010/lente 2011): 37-73	[Engels] H.L.C. Jaffé. <i>De Stijl 1917-1931</i> . Amsterdam, 1956: 211-254
[053]	april 1932	La néo-plastique	F	onbekend	-	publicatie	<i>Abstraction-Création 1</i> (april 1932): 25	[Engels] R. Goldwater, M. Treves (eds). <i>Artists on Art, from the XIV to the XX century</i> . New York, 1945: 426-427
[054]	juni 1932	Introduction [à 'L'art nouveau – la vie nouvelle']	F	Holtzman Deposit Box 1 no. 31	Juin 1932	manuscript 31	<i>Les Cahiers du Musée national d'art moderne</i> (winter 2010/lente 2011): 32-37	[Italiaans] H.Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti</i> . Milano, 1975: 275-304
[055]	april 1933	[Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'efficacité artistique d'une œuvre]	F	onbekend	-	publicatie	<i>Abstraction-Création 2</i> (april 1933): 31	[Engels] R. Goldwater, M. Treves (eds). <i>Artists on Art, from the XIV to the XX century</i> . New York, 1945: 427-428.
[056]	april 1934	[Qu'est-ce que je veux exprimer par mon œuvre?]	F	onbekend	-	publicatie	<i>Abstraction-Création 3</i> (april 1934): 32	[Italiaans] O. Morisani. <i>L'astrattismo di Mondrian</i> . Venezia, 1956: 135
[057]	december 1934	La vraie valeur des oppositions	F	Holtzman Deposit Box 2 no. 32b Archief Alfred Roth (GTA, Höngerberg) Archief Andres Giedion Jaffé-archief, RKD Bergman-archief RKD	december 1934	typoscript 32b[1]	<i>Cahiers d'Art 22</i> , (1947): 105-108	[Nederlands] <i>Kroniek van hedendaagse kunst en cultuur</i> 5 no.3, 1939: 34-36
[058]	april 1935	[Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art d'aujourd'hui]	F	onbekend	-	publicatie	<i>Cahiers d'Art 10</i> , 1-4, (april 1935): 31	[Italiaans] H.Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian. Tutti gli scritti</i> . Milano, 1975: 329-331
[059]	juli 1937	Plastic Art and Pure Plastic Art (Figurative Art and Non-figurative Art)	[F] E	-	-	publicatie	-	[Engels] <i>Circle: International Survey of Constructive Art</i> London, 1937: 41-56

Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten

Nummer	Datering	Titel	Taal bron	Vindplaats Manuscript Typoscript	Datum Manuscript Typoscript In de publ.	Basistekst Manuscript Typoscript Publicatie	Eerste publicatie in de oorspronkelijke taal	Eerste publicatie in een andere taal
[060]	juli 1937	[Tandis qu'en général]	F	Holtzman Deposit Box 2 no. 35a	-	manuscript 35a	-	[Engels] <i>transition</i> no.26, [juli] 1937
[061]	juli 1937	[Three Notes]	E	-	-	publicatie	<i>Transition</i> , no.26, (juli 1937): 118	
[062]	maart 1938	Kunst zonder onderwerp	N	Holtzman Deposit Box 2 no. 34a Van Doesburg-archief RKD inv.no. 1412	maart 1938	manuscript 1412	<i>Kroniek van hedendaagsche kunst en kultuur</i> 3 no.6 april 1938: 166-168 Tentoonstellingscatalogus <i>Abstrakte Kunst</i> (april 1938): 6-8	[Duits] Tentoonstellingscatalogus: <i>Mondrian</i> . Zürich, 1955: 11-13
[062a]	maart 1938	[Verspreide notitie in manuscript '34a']	N	Holtzman Deposit Box 2 no. 34a	-	manuscript 34a	-	-
[063]	maart 1938	Photos I et II: neo-plastique	F	Holtzman Deposit Box 2 no. 36a	maart 1938	manuscript 36a[2]	[Duits] <i>Werk</i> 25, no.8, (1938): 251 [fragment]	[Italiaans] In: H.Holtzman (ed.). <i>Piet Mondrian</i> . <i>Tutti gli scritti</i> . Milano, 1975: 339
[064]	laatste kwartaal 1938	A New Religion?	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 39a	-	manuscript 39a	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 318-319	-
[065]	1938	[Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school]	N	Archief van Mrs. Rhonda R. Shearer	-	Manuscript Shearer	-	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 310-317
[065a]	1938	[Verspreide notitie in 'Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school']	F	Archief van Mrs. Rhonda R. Shearer	-	manuscript [back 01]	-	-
[066]	1939	The Necessity of a New teaching in Art, Architecture, and Industrie	E	Archief van Mrs. Rhonda R. Shearer	-	Manuscript Shearer	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 310-317	-
[066a]	1939	[Verspreide notities in 'The Necessity of a New teaching in Art, Architecture, and Industrie']	E	Archief van Mrs. Rhonda R. Shearer	-	manuscript [back 09]	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 379	-

Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten

Nummer	Datering	Titel	Taal bron	Vindplaats Manuscript Typoscript	Datum Manuscript Typoscript In de publ.	Basistekst Manuscript Typoscript Publicatie	Eerste publicatie in de oorspronkelijke taal	Eerste publicatie in een andere taal
[067]	mei 1940	Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 40a, 40c	-	manuscript 40a	-	-
[068]	mei 1940	Plastic Art Shows the Evil of Oppression [1]	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 41Ba, 41Bc[3]	-	manuscript 41Ba+ 41Bc[3]	-	-
[068a]	mei 1940	[Verspreide fragmenten en notities in archiefmap '41Bc']	E	Holtzman Deposit Box 2 no, 41Bc	-	manuscript 41Bc[2] 41Bc[6] 41Bc[8]	-	-
[069]	mei 1940	Arts Content Showing the Evil of All Oppression	E	Holtzman Deposit Box 2 no, 41Bc[4], 41Bc[5]	mei 1940	manuscript 41Bc[5]	-	-
[070]	december 1940	Oppression in art and life	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 41Ab	december 1940	typocript 41Ab	-	-
[071]	april 1941	[Born in Holland]	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 45a Corresp. Von Wiegand	-	manuscript [CVW-1]	M. Seuphor. <i>Piet Mondrian. Life and Work.</i> New York, 1956: 19-23 [facsimile-fragment]	-
[072]	mei 1941	Conclusion and reflexions	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 45a Corresp. Von Wiegand	-	manuscript [CVW-2]	-	-
[073]	mei 1941	[Nazism and Democracy]	E	Holtzman Deposit Box 5, no.9 Archief Seuphor	-	manuscript Seuphor	M. Seuphor, <i>Piet Mondrian Life and Work.</i> New York, 1956: 196 [fragment]	M. Seuphor, <i>Piet Mondrian. Sa vie, son oeuvre.</i> Paris, 1956: 196 [fragment]
[074]	juli 1941	[Autobiografische tekst (13 juli 1941)]	E	Holtzman Deposit Box 5, no.2 Corresp. Von Wiegand	-	manuscript [CVW-3]	-	-
[075]	juli 1941	[Autobiografische tekst (24 juli 1941)]	E	Holtzman Deposit Box 5, no.2 Corresp. Von Wiegand	-	manuscript [CVW-4]	-	-

Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten

Nummer	Datering	Titel	Taal bron	Vindplaats Manuscript Typoscript	Datum Manuscript Typoscript In de publ.	Basistekst Manuscript Typoscript Publicatie	Eerste publicatie in de oorspronkelijke taal	Eerste publicatie in een andere taal
[075a]	juli 1941	[Verspreide autobiografische fragmenten]	E	Holtzman Deposit Box 5, no.2, 8a, 16	-	manuscript N8, 45, [1] publicatie	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 357 en 377 M. Seuphor. <i>Piet Mondrian. Life and Work</i> . New York, 1956: 51	M. Seuphor. <i>Mondrian. Sa vie, son œuvre</i> . Paris, 1956: 50 [fragment]
[076]	augustus 1941	[Plastic Expression] [1]	E	Holtzman Deposit Box 5 no. 5	-	Manuscript 47, 50, 51	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 364-365	-
[077]	augustus 1941	[Plastic Expression] [2]	E	Holtzman Deposit Box 5 no.6	-	Manuscript Y2	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 365-366	-
[078]	augustus 1941	[Plastic Expression] [3]	E	Holtzman Deposit Box 7 no. 60a	-	manuscript 60a	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 387-388	-
[079]	augustus 1941	[Plastic Expression] [4]	E	Holtzman Deposit Box 7 no. 61a	-	manuscript 61a	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 388-389	-
[080]	september 1941	Abstract Art [1]	E	Holtzman Deposit Box 5 no. 7	-	manuscript Y8	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 331-332	-
[081]	september 1941	Abstract Art [2]	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 42	-	manuscript 42	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 371-372	-
[082]	oktober 1941	Abstract Art [3]	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 43, 46	oktober 1941	typoscript 43d	H. Holtzman. 'Piet Mondrian. Unpublished Notes on Nature and Art, 1938-1943'. <i>The Structurist</i> , no.23-24 (1983): 84-85.	-
[083]	november 1941	Abstract Art [4]	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 44	november 1941	manuscript 44	<i>Art of This Century</i> ed. by Peggy Guggenheim. (juni 1942): 32-33, 54-55	-
[084]	januari 1942	Toward the True Vision of Reality	E	onbekend	-	publicatie	Valentine Gallery, New York januari, 1942	-

Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten

Nummer	Datering	Titel	Taal bron	Vindplaats Manuscript Typoscript	Datum Manuscript Typoscript In de publ.	Basistekst Manuscript Typoscript Publicatie	Eerste publicatie in de oorspronkelijke taal	Eerste publicatie in een andere taal
[085]	januari 1942	[Plastic Art Shows the Evil of Oppression] [2]	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 40b, 41Bb	januari 1942	typocript 41Bb[2]	-	-
[086]	januari 1942	Liberation from Oppression in Art and Life	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 41Aa, 41Bb, 41Bc	-	Manuscript 41Bb[1] 41Bc[1] Typocript 41Aa	<i>Plastic Art and Pure Plastic Art 1937 and other essays, 1941-1943: Piet Mondrian</i> 1945: 37-48	-
[087]	januari 1942	Art and Life towards the Liberation from Oppression	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 41Bd, 58	januari 1942	typocript 41Bd	-	-
[088]	maart 1942	Pure Abstract Art [Pure Plastic Art]	E	[onbekend] Correspondentie Von Wiegand fotokopie: p.1- p.2 - p.5	maart 1942	publicatie	Exhibition Catalogue <i>Masters of Abstract Art,</i> New York (1 april - 15mei 1942): 7-11	[Nederlands] Tentoonstellingscatalogus <i>Piet Mondriaan, herdenkingstentoonstelling</i> Stedelijk Museum Amsterdam, 1946
[089]	april 1943	[Intuition and Instinct][1]	E	Holtzman Deposit Box 5, no.11	-	manuscript 23[2][b]	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian.</i> Boston, 1986: 382	-
[090]	april 1943	[Intuition and Instinct][2]	E	Holtzman Deposit Box 5, no.11	-	manuscript 22	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian.</i> Boston, 1986: 381	-
[091]	april 1943	A New Realism	E	[Holtzman Deposit Box 2 no. 47] Manuscript ontbreekt	-	publicatie	<i>Plastic Art and Pure Plastic Art 1937 and other essays, 1941-1943: Piet Mondrian</i> 1945: 17-26	-
[092]	mei 1943	[Autobiografische fragmenten en notities (mei 1943)]	E	Brief [facsimile] in tent.cat. <i>The Earlier Years, 1957</i> Holtzman Deposit Box 5 no. 2	24 mei 1943	brief aan Sweeney 23a[2], 24	Brief aan J.J.Sweeney (24 mei 1942). In tent.cat.: <i>Piet Mondrian. The Earlier Years.</i> New York, 1957 [facsimile].	-
[093]	1938-1943	[Verspreide fragmenten en notities (1938-1943)]	E	Holtzman Deposit Box 5, passim	-	diverse manuscripten	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian.</i> Boston, 1986: 358-391	-
Vanaf tekst [094] is - door het ontbreken van data - de rangschikking van de teksten niet meer chronologisch en is de volgorde van de teksten arbitrair.								

Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten

Nummer	Datering	Titel	Taal bron	Vindplaats Manuscript Typoscript	Datum Manuscript Typoscript In de publ.	Basistekst Manuscript Typoscript Publicatie	Eerste publicatie in de oorspronkelijke taal	Eerste publicatie in een andere taal
[094]	-	Vital Views	E	onbekend	-	publicatie	<i>Friem's Four Pages</i> A.I. Friedman Co, New York (september 1945): z.p.	-
[095]	-	Plastic Art: Reflex of Reality	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 48a Box 2 no. 41Bc	-	manuscript 48a typoscript 41Bc[7]	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 351-352	-
[096]	-	Reality and Plastic Art	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 48b	-	manuscript 48b[1]	-	-
[097]	-	Reality and Art	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 48b	-	manuscript 48b[2]	-	-
[098]	-	Reality as Art	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 48b	-	manuscript 48b[3]	-	-
[099]	-	Reality [1]	E	Holtzman Deposit Box 5 no. 7	-	manuscript 28	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 373	-
[100]	-	[Reality] [2]	E	Holtzman Deposit Box 5 no. 6	-	manuscript 66	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 367	-
[101]	-	[Space determination][1]	E	Holtzman Deposit Box 2 no. 49a	-	manuscript 49a	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 353-355	-
[101a]	-	[Verspreide notities in manuscript '49a']	E	Holtzman Deposit Box2 no. 49a	-	manuscript 49a	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 353-354	-
[102]	-	[Space determination][2]	E	Holtzman Deposit Box2 no. 45b	-	manuscript 45b[1]	-	-
[102a]	-	[Verspreide notities in manuscript '45b']	E	Holtzman Deposit Box2 no. 45b	-	manuscript 45b[2]	-	-

Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten

Nummer	Datering	Titel	Taal bron	Vindplaats Manuscript Typoscript	Datum Manuscript Typoscript In de publ.	Basistekst Manuscript Typoscript Publicatie	Eerste publicatie in de oorspronkelijke taal	Eerste publicatie in een andere taal
[103]	-	[What is the Essential Beauty (Value) of all Art?]	E	Holtzman Deposit Box 7 no. 56a	-	manuscript 56a	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 359-360	-
[103a]	-	[Verspreide notities in manuscript '56a']	E	Holtzman Deposit Box7 no.56a	-	manuscript 56a	-	-
[104]	-	[Destruction and Construction][1]	E	Holtzman Deposit Box 7 no. 57a	-	manuscript 57a[1]	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 365	-
[105]	-	[Destruction and Construction][2]	E	Holtzman Deposit Box 7 no. 57a	-	manuscript 57a[2]	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 365	-
[106]	-	[Destruction and Construction][3]	E	Holtzman Deposit Box 5, no. 10	-	manuscript X13	<i>Tracks</i> , 1977: 36-41	-
[107]	-	[Volumes and Planes]	E	Holtzman Deposit Box 7 no. 62a	-	manuscript 62a	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 389-390	-
[108]	-	[Subjective and Objective]	E	Holtzman Deposit Box 5, no.4	-	manuscript 6a+6A	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 361-362	-
[109]	-	[Architecture]	E	Holtzman Deposit Box 5, no.13	-	manuscript X11	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 390	-
[110]	-	L'enseignement	F	Holtzman Deposit Box 5, no.15	-	manuscript A1+A1a	-	[Engels] H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 391-392
[110a]	-	[Verspreide notitie in manuscript 'A1+A1a']	E	Holtzman Deposit Box 5, no.15	-	manuscript A1+A1a	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 392	-

Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten

Nummer	Datering	Titel	Taal bron	Vindplaats Manuscript Typoscript	Datum Manuscript Typoscript In de publ.	Basistekst Manuscript Typoscript Publicatie	Eerste publicatie in de oorspronkelijke taal	Eerste publicatie in een andere taal
[111]	-	Real Content of Art remains: form changes	E	Holtzman Deposit Box 5, no.4	-	manuscript 1+2	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 360-361	-
[112]	-	[Plastic Art Reveals]	E	Holtzman Deposit Box 5, no. 4	-	manuscript 6B	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 362	-
[113]	-	[Universal Equilibrium]	E	Holtzman Papers Box 14	-	typoscript B	-	-
[114]	-	[Decay and Progress]	E	Holtzman Deposit Box 5, no. 12	-	typoscript Y10	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 372-373	-
[115]	-	Oppression through Art it self	E	Holtzman Deposit Box 5, no.9	-	manuscript J3	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 379-380	-
[116]	-	Rythme	F	Holtzman Deposit Box 5, no.12A	-	manuscript Y11[1][b]+ Y13	-	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 364, 386
[117]	-	[Structure]	E	Holtzman Deposit Box 5, no.12	-	manuscript X5	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 384	-
[118]	-	[Beauty is the plastic expression of Life]	E	Holtzman Deposit Box 5 no. 8a en 8b	-	manuscript 35+37+ 38[a]+40[b]	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 376	-
[119]	-	Tragic's Oppression	E	Holtzman Deposit Box 5, no.8b	-	manuscript 38[b]+40[a]+ 29[1][a]	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 374	-
[120]	-	Tragic still wanted	E	Holtzman Deposit Box 5, no.8b	-	manuscript 29[1][b]	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 374 [fragment]	-

Overzicht gepresenteerde Mondriaan-teksten

Nummer	Datering	Titel	Taal bron	Vindplaats Manuscript Typoscript	Datum Manuscript Typoscript In de publ.	Basistekst Manuscript Typoscript Publicatie	Eerste publicatie in de oorspronkelijke taal	Eerste publicatie in een andere taal
[121]	-	The Futur	E	Holtzman Deposit Box 5, no.8b	-	manuscript 41	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 374-375	-
[122]	-	The Time to Come	E	Holtzman Deposit Box 5, no.8b	-	manuscript 43	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 375	-
[123]	-	Naturalistic and Abstract	E	Holtzman Deposit Box 5, no.8a	-	manuscript 34[1]	H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 376	-
[124]	-	[Verspreide notities over voeding]	N + E	Holtzman Deposit Box 3 no.37	-	manuscript 37[1] tot 37[6]	-	-
[125]	-	[Verspreide fragmenten en notities]	E + F	Holtzman Deposit Box 5, passim Box 7 no. 59	-	diverse manuscript typoscript	[Notities in het Frans niet gepubliceerd] H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 358-392	[Engels] H. Holtzman, and M.S. James (eds.). <i>The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian</i> . Boston, 1986: 358-392
Teksten door Mondriaan medeondertekend								
[A]	november 1918	Manifest I van 'De Stijl', 1918	N	onbekend	-	publicatie	<i>De Stijl</i> 2, no.1, (november 1918): 2-3	[Frans, Duits, Engels] <i>De Stijl</i> 2, no.1 november 1918: 3-5
[B]	april 1920	Manifest II van 'De Stijl', 1920	N	onbekend	-	publicatie	<i>De Stijl</i> 3, no.6, (april 1920): 49-50	[Frans, Duits, Engels] <i>De Stijl</i> 3, no.6 (april 1920): 51-53
[C]	1923	[Begrüssung]	D	onbekend	1923	publicatie	<i>Mécano</i> No. wit [4/5] (1923): z.p.	

5. TOELICHTINGEN BIJ DE TEKSTEN

[001] Verslag van den Archivaris van 'St. Lucas' over het jaar 1904

Vooraf

In 1897 wordt Mondriaan lid van de 'Sint Lucas Vereeniging'¹. Van 1904 tot 1907 is hij archivaris van deze vereniging van kunstschilders². In zijn hoedanigheid van archivaris schrijft Mondriaan elk jaar een verslag in het jaarverslag van de vereniging. De verslagen van 1904 en 1905 worden in dit corpus opgenomen³; de verslagen van 1906 en 1907 zijn niet achterhaald.

Bron

De enige bron van het *Verslag van den Archivaris van 'St. Lucas' over het jaar 1904* is de publicatie op pagina 15 in het *Verslag over het jaar 1904 en naamlijst van de leden der Vereeniging St. Lucas Amsterdam*⁴.

Titel

De titel van de gepresenteerde tekst is de titel van de publicatie: *Verslag van den Archivaris van 'St. Lucas' over het jaar 1904*.

Datering en ondertekening

Het *Verslag* is ondertekend met: 'de Archivaris, Piet Mondriaan' en gedateerd: 'Amsterdam, 21 Dec. 1904'⁵.

Ontstaan en publicatie

In het verslag van de jaarvergadering van 1904 staat vermeld dat Mondriaan benoemd is als archivaris. Uit de tekst van het jaarverslag blijkt dat de functies van archivaris en bibliothecaris bij de 'Sint Lucas Vereeniging' door elkaar heen liepen.

Het bestuur van de 'Sint Lucas Vereeniging' was - zoals elke vereniging - gehouden elk jaar verslag te doen van de gang van zaken binnen de vereniging. Mondriaan maakte van 1904 tot 1907 elk jaar een kort verslag over archief en bibliotheek. De jaarverslagen van 1906 en 1907 zijn niet teruggevonden.

In brieven van Mondriaan is geen informatie te vinden over zijn functioneren als archivaris.

Basistekst en leestekst

De publicatie in het *Verslag over het jaar 1904 en naamlijst van de leden der Vereeniging St. Lucas Amsterdam* is de basis voor de leestekst.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1904] [Nederlands] 'Verslag van den Archivaris van 'St. Lucas' over het jaar 1904.'

In: *Verslag over het jaar 1904 en naamlijst van de leden der Vereeniging St. Lucas Amsterdam*, 1904: 15.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Bax, M. 'Mondriaan en zijn vrienden.' In: M. de Roever (red.) *Mondriaan aan de Amstel*. Gemeentearchief Amsterdam, 1994: 36-37.

Welsh, R.P. *Catalogue Raisonné of the Naturalistic Works (until early 1911)*. New York, 1998: I 119, I 123.

¹CR I 119.

²CR I 123.

³ *Verslag van 1904* als tekst [001]. *Verslag van 1905* als tekst [002].

⁴ Bibliotheek Rijksmuseum Amsterdam, Call Number: J0192.

⁵ Mondriaan woonde echter vanaf januari 1904 tot februari 1905 in de Sint-Jansstraat te Uden.

[002] Verslag van den Archivaris van 'St. Lucas' over het jaar 1905

Vooraf

In 1897 wordt Mondriaan lid van de 'Sint Lucas Vereeniging'¹. Van 1904 tot 1907 is hij archivaris van deze vereniging van kunstschilders². In zijn hoedanigheid van archivaris schrijft Mondriaan elk jaar een verslag in het jaarverslag van de vereniging. De verslagen van 1904 en 1905 worden in dit corpus opgenomen³; de verslagen van 1906 en 1907 zijn niet achterhaald.

Bron

De enige bron van het *Verslag van den Archivaris van 'St. Lucas' over het jaar 1905* is de publicatie op pagina 9 in het *Verslag over het jaar 1905 en naamlijst van de leden der Vereeniging St. Lucas Amsterdam*⁴.

Titel

De titel van de gepresenteerde tekst is de titel van de publicatie: *Verslag van den Archivaris van 'St. Lucas' over het jaar 1905*.

Dateringen ondertekening

Het *Verslag* is ondertekend met: 'de Archivaris, Piet Mondriaan' en niet nader gedateerd. De titel van de tekst geeft een globale datering: eind 1905⁵.

Ontstaan en publicatie

In het verslag van de jaarvergadering van 1904 staat vermeld dat Mondriaan benoemd is als archivaris. Uit de tekst van het jaarverslag blijkt dat de functies van archivaris en bibliothecaris bij de 'Sint Lucas Vereeniging' door elkaar heen liepen.

Het bestuur van de 'Sint Lucas Vereeniging' was - zoals elke vereniging - gehouden elk jaar verslag te doen van de gang van zaken binnen de vereniging. Mondriaan maakte van 1904 tot 1907 elk jaar een kort verslag over archief en bibliotheek. De jaarverslagen van 1906 en 1907 zijn niet teruggevonden.

In brieven van Mondriaan is geen informatie te vinden over zijn functioneren als archivaris.

Basistekst en leestekst

De publicatie in het *Verslag over het jaar 1905 en naamlijst van de leden der Vereeniging St. Lucas Amsterdam* is de basis voor de leestekst.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1905] [Nederlands] 'Verslag van den Archivaris van 'St. Lucas' over het jaar 1905.'

In: *Verslag over het jaar 1905 en naamlijst van de leden der Vereeniging St. Lucas Amsterdam*, 1905: 9.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Bax, M. 'Mondriaan en zijn vrienden.' In: M. de Roever (red.) *Mondriaan aan de Amstel*. Gemeentearchief Amsterdam, 1994: 36-37.

Welsh, R.P. *Catalogue Raisonné of the Naturalistic Works*. New York, 1998: I 119, I 123.

¹CR I 119.

²CR I 123.

³ *Verslag van 1904* als tekst [001]. *Verslag van 1905* als tekst [002].

⁴ Bibliotheek Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr.: J0192 .

⁵ Mondriaan woonde vanaf februari 1905 tot juni 1906 op het Rembrandtplein 10 in Amsterdam.

[003] [Autobiografische tekst (1907)]

Vooraf

In 1907 besluit uitgeverij Veldt in Amsterdam tot de uitgave van een bundel met portretten en biografieën van hedendaagse kunstenaars, getiteld *Onze Moderne Meesters*¹. De samensteller van het boek is F.M. Lurasco. Er worden 124 kunstenaars opgevoerd; aan iedere kunstenaar is één pagina gewijd.

Bron

Mondriaans eerste autobiografische tekst verschijnt op pagina 10. Links op de pagina staat een fotoportret van hem, rechts de tekst.

Er is geen manuscript of typoscript teruggevonden; de enige bron van de tekst is de publicatie in *Onze Moderne Meesters*.

Titel

Mondriaan heeft tijdens zijn leven - al dan niet op verzoek - een aantal autobiografische teksten geschreven. Deze teksten hebben niet altijd een titel. In dit corpus zijn de autobiografische teksten opgenomen als [*Autobiografische tekst*], aangevuld met een datering, in dit geval [*Autobiografische tekst (1907)*]. De titel is tussen vierkante haken geplaatst omdat het geen titel van Mondriaan is.

Datering en ondertekening

Wanneer een datering ontbreekt, wordt in dit corpus de datum van verschijning van de publicatie als datering gebruikt. *Onze Moderne Meesters* is uitgegeven in december 1907². De datering van [*Autobiografische tekst (1907)*] is: december 1907³.

De tekst is niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

In het voorwoord van het boek *Onze Moderne Meesters* schrijven C.L.G. Veldt (uitgever) en F.M. Lurasco (samensteller) onder andere: ‘Om tegemoet te komen aan de sterke toename van belangstelling in de werken onzer beeldende kunstenaars [...] besloten wij tot de uitgave van dit werk: een bundel portretten van onze hedendaagsche schilders, tekenaars en beeldhouwers, vergezeld van eenige korte biografische wetenswaardigheden. Ten einde ons plan wel te doen slagen, richtten wij ons tot de bedoelde artiesten om hun medewerking, hun verzoekend ons hun beeltenissen ter reproductie af te staan en ons de gewenschte gegevens omtrent hun kunstenaarsloopbaan te verstrekken’.

Het is niet bekend of Lurasco de door Mondriaan ingezonden tekst gewijzigd heeft.

Afbeeldingen

Naast de tekst staat een portret van Mondriaan in een ovaalvorm⁴ en daaronder: ‘Piet Mondriaan.’

Basistekst en leestekst

Er is slechts één bron beschikbaar van de [*Autobiografische tekst (1907)*] en wel de publicatie in *Onze Moderne Meesters*. Deze publicatie is de basis voor de gepresenteerde tekst.

Voor de leestekst hebben we de tekst in *Onze Moderne Meesters* letterlijk gevolgd, dat wil zeggen in de toen gangbare spelling van De Vries en Te Winkel.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties van tijdgenoten bekend op de [*Autobiografische tekst (1907)*].

Vermelde personen

Mondriaan noemt twee personen in de autobiografische tekst:

1. Zijn oom Frits Mondriaan (1853-1932), schilder in de stijl van de Haagse School. Deze helpt Mondriaan af en toe met zijn studie L.O. Handtekenen.

¹ F.M.Lurasco (red.). *Onze Moderne Meesters*. Amsterdam, 1907: 10.

² CR I 126.

³ Mondriaan woonde van juni 1906 tot januari 1908 op de Albert Cuypstraat 272^{III} in Amsterdam.

⁴ CR I 126, afb.52 (in rechthoekige vorm). (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [003].)

2. Johan Braet van Überfeldt (1807-1894), een schilderpedagoog en auteur van een leerboek voor tekenen. Hij bezat een verzameling schilderijen en reproducties die Mondriaan bestudeerde¹. Overigens wordt zijn naam in de [*Autobiografische tekst (1907)*] verkeerd gespeld: 'Braedt van Uberfeldt' in plaats van 'Braet van Überfeldt'.

Overige opmerkingen

Uitgeverij Veldt (C.L.G. Veldt) gaf het boek *Onze Moderne Meesters* uit. Zeer waarschijnlijk heeft de uitgever aan de kunstenaars - naast een tekst en een fotoportret - een financiële vergoeding gevraagd om de uitgave mogelijk te maken. Mondriaan gaf een schilderij aan Veldt als betaling voor het opnemen van tekst en foto in *Onze Moderne Meesters*. In 1956 schonk Veldt dit schilderij van Mondriaan aan het Haags Gemeentemuseum².

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1907] [Nederlands] [zonder titel].

In: F.M. Lurasco (red.). *Onze Moderne Meesters*. Amsterdam, 1907: 10.

Vertalingen

[1998] [Engels] [zonder titel].

In: Welsh, R.P. *Catalogue Raisonné of the Naturalistic Works (until early 1911)*. New York, 1998: I 114-115.

Literatuur

Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 21.

Henkels, H. 'Mondriaan in zijn atelier'. In tent.cat.: *Mondriaan: Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 232-233.

Henkels, H. 'Mondrian in his Studio.' In tent.cat.: *Mondrian from Figuration to Abstraction*. Tokyo, 1987: 171.

Janssen, H. *Mondriaan in het Gemeentemuseum Den Haag*. Den Haag, 2008: 20, 32.

Joosten, J., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 25.

Welsh, R. P. *Catalogue Raisonné of the Naturalistic Works (until early 1911)*. New York, 1998: I 114, I 126.

Welsh, R. P. 'Mondrian and Theosophy.' In tent.cat.: *Piet Mondrian Centennial Exhibition*. New York, 1971: 38.

¹ J.M. Joosten, en A.Z. Rudenstine 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 21.

² H. Janssen. *Mondriaan in het Gemeentemuseum Den Haag*. Den Haag 2008: 32. Afbeelding: CR I 217: A154.

[004] [Gepubliceerde brief van Mondriaan - niet voor publicatie bedoeld]

Vooraf

Israël Querido¹ publiceert in een van zijn artikelen een complete brief van Mondriaan. Vanzelfsprekend heeft Mondriaan de brief niet geschreven met het oog op publicatie. Na ontvangst heeft Querido aan Mondriaan toestemming gevraagd om de brief te mogen publiceren.

Bron

De brief van Mondriaan wordt in oktober 1909 gepubliceerd in Querido's de rubriek 'Van mensen en dingen' van het weekblad *De Controleur*².

De aan Mondriaan gewijde rubriek maakt deel uit van een serie afleveringen over de schilders Spoor³, Mondriaan en Sluyters⁴. Querido schrijft deze afleveringen naar aanleiding van de tentoonstelling van deze drie schilders in het Stedelijk Museum Amsterdam in januari 1909. De aflevering van 29 mei 1909⁵ is geheel gewijd aan het werk van Mondriaan. De aflevering van 23 oktober 1909 is voor een deel gewijd aan Mondriaan en voor een deel aan Sluyters. Mondriaans brief staat afgedrukt in deze aflevering.

De originele brief van Mondriaan aan Querido is niet gevonden. De enige bron van de tekst is de publicatie in *De Controleur*.

Titel

De brief aan Querido is door Mondriaan niet bedoeld en geschreven als een te publiceren tekst. In de titel van de leestekst dient dit onbedoelde karakter duidelijk naar voren te komen. Aan de leestekst is daarom de volgende titel toegekend: [*Gepubliceerde brief van Mondriaan - niet voor publicatie bedoeld*].

Datering en ondertekening

Mondriaans brief is gedateerd: 'Domburg, zomer 1909'⁶. Mondriaan verbleef in Domburg van eind augustus tot begin oktober 1909⁷. De brief aan Querido zal in deze periode zijn geschreven.

De brief is ondertekend met: 'Piet Mondriaan'.

Ontstaan en publicatie

De tentoonstelling 'Schilderijen en teekeningen door C. Spoor, Piet Mondriaan en Jan Sluyters' in het Stedelijk Museum Amsterdam duurde van 6 tot 31 januari 1909. Het is opmerkelijk dat Querido's artikel over Mondriaan pas op 29 mei 1909 verschijnt. Het is niet duidelijk wat de reden voor deze vertraging kan zijn geweest.

Querido introduceert de brief met de volgende zinnen: 'Van den kunstenaar Piet Mondriaan ontving ik, naar aanleiding van mijn tweede studie-deel over zijn werk, een brief uit Domburg. [...] Ik geef, met toestemming van den schilder, zijn brief hier, in betrekking tot de techniek en tot zich zelf.'

Mondriaan leest het artikel van Querido over zijn werk en hij schrijft hem een brief. Deze hier gepresenteerde brief is een reactie van Mondriaan op de misverstanden die volgens hem gewekt zijn in eerste artikel van Querido. Querido reageert op de brief door deze integraal te publiceren in zijn artikel van 23 oktober 1909⁸. Hij leidt die brief als volgt in: 'Er bleek misverstand te bestaan, laten we zeggen, door ons beiden veroorzaakt. [...] Ik geef, met toestemming van den schilder, zijn brief hier, in betrekking tot de techniek en tot zich zelf.'

¹ Israël Querido (1874-1932), Nederlands schrijver.

² Is. Querido, 'Van mensen en dingen. Een schilders-studie. Spoor, Mondriaan en Sluyters. Piet Mondriaan. (Slot)', *De Controleur* 20, no. 1004 (23 oktober 1909): 2de Blad, z.p. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [004].) Met dank aan Joop Joosten voor het beschikbaar stellen van een kopie van het artikel.

³ Cornelis Spoor (1867-1928), Nederlands schilder en vriend van Mondriaan.

⁴ Jan Sluyters (1881-1957), Nederlands schilder en vriend van Mondriaan.

⁵ Is. Querido, 'Van mensen en dingen. Een schilders-studie. Spoor, Mondriaan en Sluyters. Piet Mondriaan.', *De Controleur* 19, no.983 (29 mei 1909): 2de Blad, z.p. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [004].)

⁶ L. van Ginneken en J.M. Joosten. 'Kunstenaarsbrieven Kees Spoor (2)'. *Museumjournaal* XV (1970): 262.

⁷ CR I 129. (Mondriaan woonde in Amsterdam, Sarphatipark 42¹ (januari 1908 - december 1911), maar was op vakantie in Domburg.)

⁸ L. van Ginneken en J.M. Joosten. 'Kunstenaarsbrieven Kees Spoor (2)'. *Museumjournaal* XV (1970): 262.

Basistekst en leestekst

Er is slechts één bron beschikbaar en dat is de publicatie van Mondriaans brief in het artikel van Querido in *De Controleur*. Deze publicatie is de basis voor de leestekst.

De leestekst volgt de publicatie van 1909 in de toen gebruikelijke spelling van De Vries en Te Winkel. De breed gespatieerde tekstgedeelten zijn in de leestekst gecursiveerd.

Reacties van tijdgenoten

Querido reageert in het artikel van 23 oktober 1909 op Mondriaans geciteerde brief. Hij ziet de brief als een ‘verklarings-poging’ en hij heeft waardering voor deze poging, maar hij twijfelt aan Mondriaans capaciteiten op het gebied van het woord. Letterlijk zegt hij: ‘De ziel van Mondriaan leeft niet in t woord, maar in zijn werk. [...] Men waardeere het [dit epistel] dus als verklarings-poging van iets zeer samengestelds, dat hij in ’t woord niet vermag te bemeesteren.’¹

Vermelde personen

In zijn brief aan Querido noemt Mondriaan de naam van Herman Teirlinck². Teirlinck heeft - volgens Mondriaan - positief gereageerd op Mondriaans schilderijen op een tentoonstelling in Brussel. In welk verband en op welke manier Teirlinck dit heeft gedaan, is niet bekend³.

Overige opmerkingen

Welke schilderijen van Mondriaan Querido heeft gezien op de tentoonstelling in het Stedelijk Museum, is niet bekend. Er is geen catalogus van deze tentoonstelling beschikbaar. De Catalogue Raisonné geeft - op basis van persberichten - een overzicht van de geëxposeerde schilderijen⁴.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1909]** [Nederlands] [zonder titel]
In: I. Querido. ‘Van mensen en dingen. Een schilders-studie. Spoor, Mondriaan en Sluijters. Piet Mondriaan. (Slot)’. In: *De Controleur* 20, no. 1004 (23 oktober 1909): 2de blad [z.p.].
- [1970]** [Nederlands] [zonder titel]
In: L. van Ginniken, en J.M. Joosten. ‘Documentatie: Kunstenaarsbrieven Kees Spoor. (2)?’. In *Museumjournaal* 15, no. 5 (november 1970): 262-263.
- [1994]** [Nederlands] [zonder titel]
In: C. Blotkamp. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 35-37.

Vertalingen

- [1969]** [Engels][zonder titel]
In: R.P. Welsh, en J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969: 9-10.
- [1986]** [Engels][zonder titel][eerste twee alinea’s ontbreken]
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art – The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 13-14.
- [1998]** [Engels] [zonder titel]
In: R.P. Welsh. *Catalogue Raisonné of the Naturalistic Works (until early 1911)*. New York, 1998: I 129-130.

Literatuur

- Bax, M. *Het web der schepping*. Amsterdam, 2006: 263.
- Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 27.
- Blotkamp, C. ‘Annunciation of the new mysticism: Dutch Symbolism and early abstraction’. In tent.cat.: *The Spiritual in Art*. Los Angeles, Chicago, ‘s Gravenhage, 1986: 98-100.

¹ Is. Querido, ‘Van mensen en dingen. Een schilders-studie. Spoor, Mondriaan en Sluijters. Piet Mondriaan. (Slot)’, *De Controleur* 20, no. 1004 (23 oktober 1909): 2de Blad, z.p. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [004].)

² Herman Teirlinck (1879-1967), Vlaams schrijver.

³ Veel later (1958) schrijft Teirlinck twee artikelen over Mondriaans brochure *Le Néo-Plasticisme*. H. Teirlinck, ‘Abstract’, *Vlaams tijdschrift* 12, nr.3 (1958): 346-349, en nr.4 (1958): 453-458.

⁴ CR III 24.

- Blotkamp, C. *Mondriaan in detail*. Utrecht/Antwerpen, 1987: 19-21, 25, 103, 107, 108, 144.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De beginjaren van De Stijl 1917-1922*. Utrecht, 1982: 51, 53.
- Holtzman, H., and M.S. James (eds). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] Londen, 1987; [herdruk] New York, 1993: 13-14.
- Janssen, H. *Mondriaan in het Gemeentemuseum Den Haag*. Den Haag, 2008: 96, 107, 128, 131, 136, 144.
- Joosten, J., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 26.
- Threlfall, T. *Piet Mondrian*. New York, London, 1988: 266, 271-273.
- Welsh, R. P. 'Mondriaan als tekenaar'. In tent.cat.: *Mondrian. Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 44.
- Welsh, R.P., en J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969: 9-11.
- Welsh, R. P. *Catalogue Raisonné of the Naturalistic Works (until early 1911)*. New York, 1998: I 129-130.

[005] [Notities in Schetsboek II - Parijs 1914]

Vooraf

Joosten heeft aan de hand van twee schetsboeken en losse schetsboekbladen van Mondriaan acht schetsboeken geïdentificeerd¹. Hij deed dit onder meer met behulp van het formaat, de vorm en het karakter van de perforatie van de schetsboekbladen. Joosten nummerde de bestaande en niet meer bestaande schetsboeken van I tot en met VIII². Alleen de bladen van de ‘Schetsboeken I en II’ bevatten notities³. Het is niet uit de bewaard gebleven fragmenten op te maken of Mondriaan in de andere schetsboeken ook aantekeningen heeft gemaakt.

In de *Catalogue Raisonné* wordt ‘Schetsboek I’ gedateerd op oktober 1914⁴ en ‘Schetsboek II’ op de eerste helft van 1914⁵. De teksten worden in dit corpus chronologisch gepresenteerd. De notities van ‘Schetsboek II’ zijn daarom vóór die van ‘Schetsboek I’ geplaatst.

Bron

‘Schetsboek II’⁶ heeft door het gladde papier en de perforatie meer weg van een niet gelinieerd notitieboekje dan van een schetsboek. Oorspronkelijk bevatte het boekje 72 pagina’s⁷; 59 zijn nog aanwezig en 37 daarvan bevatten notities. Twee uitgescheurde schetsboekbladen zijn teruggevonden⁸. Het is niet bekend wat er met de overige afgescheurde pagina’s is gebeurd.

Van de 37 pagina’s met notities zijn er 13 normaal beschreven, dat wil zeggen met het boekje in de (verticale) stand, 9 bladen zijn dwars beschreven (het boekje een kwartslag gedraaid) en 15 bladen zijn op de kop geschreven.

De voor- en achterzijde van het boekje zijn van karton, beplakt met donkerblauw gewolkt papier; de rug is van zwart linnen⁹.

Na de aanschaf van het boekje is Mondriaan vermoedelijk voorin begonnen met schrijven en achterin met tekenen. Later ging hij ook - na de tekeningen - achterin schrijven; eerst één pagina met dwars geschreven notities, vervolgens houdt hij het boekje op de kop en gaat hij op deze manier verder met schrijven. Na de teksten op de kop volgen opnieuw een aantal pagina’s met dwarsgeschreven teksten.

In feite zijn er vier verschillende tekstblokken in ‘Schetsboek II’, die niet alleen door de schrijfrichting, maar ook door de schrijfstof en het karakter van het handschrift van elkaar moeten worden onderscheiden. De notities in de gewone stand van het boekje zijn met potlood in een duidelijk handschrift geschreven. De dwarse teksten zijn met een zachter (zwarter) potlood geschreven; deze teksten zijn veel slordiger en ook soms groter geschreven, wat dat zou kunnen wijzen op snel opgeschreven notities. De notities op de kop beginnen netjes maar worden gaandeweg slordiger en groter.

De meeste notities in ‘Schetsboek II’ zijn kort. Twee notities zijn wat langer: ‘Kunst en Realiteit’¹⁰ en ‘Kunst’¹¹. Mondriaan heeft vrijwel niets gecorrigeerd in deze langere teksten - evenals trouwens de korte notities. Hij lijkt ze in één adem te hebben opgeschreven.

‘Schetsboek II’ wordt bewaard in *The Solomon R. Guggenheim Museum* te New York¹².

Titel

Mondriaan heeft de schetsen in ‘Schetsboek II’ in de omgeving van zijn atelier in Parijs gemaakt. Het is aannemelijk om te veronderstellen dat de notities in ‘Schetsboek II’ ook in Parijs zijn gemaakt. De schetsen en notities dateren waarschijnlijk uit de eerste helft van 1914¹³. In dit corpus is de titel voor deze notities: *[Notities in Schetsboek II - Parijs 1914]*.

¹ Joosten, J. M. ‘Mondriaans verloren gegane schetsboeken uit de jaren 1911 tot en met 1914’. In tent.cat: *Mondriaan: Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 63-72.

² CR II 434.

³ Welsh, R.P., en J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969.

⁴ CR II 434: B371.

⁵ CR II 438: B376.

⁶ Staand model (h x b: 17,2 x 11 cm), afmeting bladen 17,2 x 10,5 cm (zonder perforatiestrookje).

⁷ CR II 438-440: B376.

⁸ CR II 440: B377, B378.

⁹ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [005] - Voor- en achterzijde Schetsboek II.

¹⁰ Leestekst [005] p.2/r.7-29.

¹¹ Leestekst [005] p.2/r.31-50.

¹² The Solomon R. Guggenheim Museum, New York, Inv.nr. 81.2823.

¹³ CR II 438-440: B376.

Datering en ondertekening

Volgens de Catalogue Raisonné zijn de schetsen in ‘Schetsboek II’ in de eerste helft van 1914 gemaakt¹. We volgen deze datering.

De notities zijn niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

Eind 1913 krijgt Mondriaan vanuit Nederland een uitnodiging van de redactie van het theosofisch tijdschrift *Theosophia*² om een artikel over kunst te schrijven³. In een brief (8 april 1914) laat Mondriaan aan H.P. Bremmer⁴ weten: ‘Men heeft mij vanwege de Redactie van *Theosophia* gevraagd over Kunst te schrijven en hoewel ’t buiten mijn vak is vond ik toch dat ’t hier meer iets ‘wetenschappelijks’ gold en zodoende heb ik het gedaan en mijn ideeën uiteengezet. Mijn idee van de Evolutie in de kunst sluit geheel aan met het Theosophisch denken.⁵ En aan Schelfhout⁶ schrijft Mondriaan (12 juni 1914): ‘Ik heb van de winter een groot artikel over Kunst en Theosofie geschreven voor een Theosofisch blad⁷.

Zeer waarschijnlijk heeft Mondriaan na de uitnodiging van *Theosophia* een notitieboekje (‘Schetsboek II’) ⁸ gekocht, met het doel hierin aantekeningen te maken als voorbereiding voor het artikel⁹.

Veel notities in ‘Schetsboek II’ verwijzen immers naar het theosofisch gedachtegoed¹⁰. Ergens in ‘Schetsboek II’ gebruikt Mondriaan zelfs letterlijk het woord ‘theosofie’. Hij noteert: ‘Heeft de moderne wetenschap de leer der Theosophie bevestigd dat stof en kracht (geest) een zijn.¹¹ Mondriaan verwijst hiermee naar de eerste grondstelling van de Geheime Leer: ‘Geest (of Bewustzijn) en Stof moeten evenwel niet beschouwd worden als onafhankelijke werkelijkheden, maar als twee zinnebeelden of aangezichten van het Volstreckte, Parabrahma, die den grondslag uitmaken van voorwaardelijk Zijn. [...] Geest en Stof [zijn] slechts aangezichten van de Eene Eenheid waarin ze zijn samengevat¹².

Een ander signaal van het theosofisch karakter van de aantekeningen in ‘Schetsboek II’ is het woord ‘evolutie’ of ‘evolueeren’, dat zeven keer voorkomt in de notities. In de geciteerde brief van 8 april 1914 schrijft Mondriaan aan Bremmer (8 april 1914): ‘Mijn idee van Evolutie in de kunst sluit geheel aan met het Theosofisch denken.¹³

Het artikel van Mondriaan voor *Theosophia* is nooit gepubliceerd. Jaren later (1918) kan hij zich daar nog druk over maken. In februari 1918 schrijft hij aan Van Doesburg: ‘Wat de Theosofen betreft denk ik volkomen zoo als jij: ik zond van uit Parijs reeds een artikel voor Theosofia dat men niet wilde plaatsen. Later vertel ik je wel uitvoerig. De Theosofen zien geen bliksem van wat kunst moet zijn. Maar de Theosofie als kennis is het ware, belicht in nieuwe vorm. In zooverre vindt ik overeenkomst in Theosofie en kunst. Daarom zette ik ook de Theos. in haar ware beteekenis, niet zooals zij meestal verschijnt. Ik zal dit nu nog onderstrepen. Vindt je nog een manier om duidelijker te zeggen wat ik bedoel, verander ’t dan gerust. Maar ik vind ’t te gewichtig om niet van de overeenkomst te spreken. Ik heb veel studie van de Theosofie gemaakt. De Geheime Leer is een ware grond voor alles.’

Bij het doornemen van de correspondentie in het redactiearchief van *Theosophia* blijkt dat de toenmalige redactie de gewoonte had om niet geplaatste kopij te retourneren¹⁴. Zeer waarschijnlijk heeft ook Mondriaan het artikel van de redactie van *Theosophia* teruggekregen. In Mondriaans nalatenschap is het artikel niet gevonden¹⁵.

De notities in ‘Schetsboek II’ zijn pas na Mondriaans dood gepubliceerd¹⁶.

¹ CR II 434: B371 en CR II 440: B376.

Mondriaan woonde tot eind juli 1914 in Parijs, 26 Rue du Départ.

² Tijdschrift van de Theosofische Vereniging Nederland Adyar, Amsterdam.

³ CR II 104.

⁴ H.P. Bremmer (1871-1956), kunstcriticus en verzamelaar.

⁵ Vindplaats brieven aan Bremmer: RKD-MCP – 19.

⁶ Lodewijk Schelfhout (1881-1943), Nederlands schilder en vriend van Mondriaan.

⁷ Vindplaats brieven aan Schelfhout: RKD-MCP – 73.

⁸ Prijs staat voorin het boekje: 45 c (45 centimes).

⁹ C. Blotkamp. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 79.

¹⁰ M. Bax. *Het web der schepping*. Amsterdam, 2006: 267.

¹¹ Leestekst [005] p.2/r.47.

¹² H.P. Blavatsky. *De Geheime Leer*. Deel I. Cosmogenezis. Amsterdam, 1907: 51-52.

¹³ Vindplaats brieven aan Bremmer: RKD-MCP – 19.

¹⁴ Archief van de Theosofische Vereniging. Gemeentearchief Amsterdam. Toegangsnummer 30006.

¹⁵ Holtzman Deposit. Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA.

¹⁶ R.P. Welsh, and J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969.

Basistekst en leestekst

Als basistekst voor de vervaardiging van de leestekst is de facsimile-uitgave van het originele ‘Schetsboek II’¹ gebruikt.

De notities in ‘Schetsboek II’ zijn in vier ‘blokken’ te verdelen². In de leestekst zijn deze blokken gescheiden door stippellijnen.

De volgorde van de blokken is als volgt. Eerst wordt het blok notities voorin het boekje gepresenteerd (p.1/r.3-50)³ en daarna de drie blokken notities - nà de tekeningen - achter in het boekje. De drie blokken achterin zijn: eerst één bladzijde dwarse notities (p.1/r.52 - p.2/r.1), vervolgens de op de kop notities (p.2/r.3 - p.3/r.5) en ten slotte weer dwarse notities (p.3/r.7-31).

Deze volgorde van de notities wijkt enigszins af van die van Welsh en Joosten.

Twee adresnotities: ‘Van Rees⁴, Fleury en Bière (Seine et Marne)’ en ‘Melle Annette Danseuse⁵, 7 Rue Audran, Paris’ - respectievelijk voorin en achterin het boekje - zijn in de leestekst weggelaten.

Bijzondere woorden

Mondriaan noemt twee keer het begrip ‘oerprincipen’⁶. Blavatsky’s theosofisch woordenboek⁷ geeft bij het lemma ‘Principen’ de volgende verklaring: ‘Beginselen. De bestanddeelen of oorspronkelijke inwezens, [...] waarop en waaruit alles opgebouwd is.’

Mondriaan maakt de volgende notitie over ether: ‘[...] toch doordringt de ether de fysieke sfeer en werkt op deze in. [...]’⁸. Tot aan het begin van de 20^e eeuw dacht men dat ether de tussenstof was die voortplanting van licht en andere straling mogelijk maakte. De ether drong door alle stof heen en vulde de ruimte tussen de atomen. Einsteins relativiteitstheorie⁹ maakte een eind aan de ethertheorie¹⁰.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1969] [Nederlands] [facsimile-uitgave]

In: R.P. Welsh, en J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969: 51-92.

Vertalingen

[1969] [Engels][zonder titel]

In: R.P. Welsh, en J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969: 51-92.

Literatuur

Ankowsch, C. ‘Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie’. Ph.D. diss., Karl Franzens Universität Graz, 1988: 40, 87, 170, 205, 242, 400, 566.

Attal, J.-P. ‘Les Paradoxes de Mondrian’. In: *Critique* 25, no.261, (februari/april 1969): 327, 328.

Baljeu, J. ‘Schetsboekperikelen’. In: *Museumjournaal* 16, no.6, (december 1971): 315-319.

Bax, M. *Het web der schepping*. Amsterdam, 2006: 267.

Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 42.

Blotkamp, C. ‘What’s up? Mondrian 1918/19’. *Metropolis M* 2, no.1 (1980): 43.

Blotkamp, C. ‘Annunciation of the new mysticism: Dutch Symbolism and early abstraction’. In tent.cat.: *The Spiritual in Art*. Los Angeles, Chicago, ’s Gravenhage, 1986: 103.

Blotkamp, C. *Mondriaan in detail*. Utrecht, Antwerpen, 1987: 29, 137, 139.

Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 77-81, 242.

Cheetham, M. A. *The Rhetoric of Purity*. Cambridge, 1991: 121, 164, 176.

¹ R.P. Welsh, and J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969.

² Zie ook de paragraaf ‘Bron’ van deze toelichting.

³ Dit type aanduiding verwijst naar de leestekst [005].

⁴ Otto van Rees (1884-1957), Nederlands schilder.

⁵ Carel Blotkamp veronderstelt dat Annette Dansuese een prostitué was en woonde in een goedkoop hotel op dat adres (Lezing ‘Mondrian: Bits and Pieces’. Centre Pompidou, Paris - 9 februari 2011.)

⁶ Leestekst [005] p.3/r.29 en r.30.

⁷ H.P. Blavatsky. *Het Theosofisch Woordenboek*. 2e druk. Weltevreden, 1924.

⁸ Leestekst [005] p.1/r.9-10.

⁹ Albert Einstein (1879-1955), Duits-Zwitsers-Amerikaanse theoretisch natuurkundige.

¹⁰ Zie ook de Toelichting van [011], paragraaf ‘Bijzondere woorden’.

- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 181, 247
- Henkels, H. *Mondriaan/Aanwinsten/Acquisitions 1979-1988*. Den Haag, 1988: 58-59.
- Henkels, H. 'Mondrian: a life in pictures 1872-1944'. In tent.cat.: *Mondrian from figuration to abstraction*. Tokyo, Den Haag, 1987: 198.
- Henning, E. B. 'A classic painting by Piet Mondrian'. In: *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art* 55, (oktober 1968): 242-249.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De beginjaren van De Stijl 1917-1922*. Utrecht, 1982: 54, 57.
- Holtzman, H., and M.S. James (eds.) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 15-18.
- Jaffé, H. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 112.
- Jaffé, H. (1994). *Mondriaan*. z.p. [Wormer], 1980; [Naarden], 1994: 24.
- Janssen, H. *Mondriaan in het Gemeentemuseum Den Haag*. Den Haag, 2008: 184-185.
- Joosten, J. M. . 'Mondriaans verloren gegane schetsboeken uit de jaren 1911 tot en met 1914'. In tent.cat.: *Mondrian: Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 63-72.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 434-436, II 513, II 514-515.
- Lebensztejn, J.-C. 'Mondrian: la fin de l'art'. In: *Critique*, no 438 (Novembre, 1983): 907.
- Löbke, M. *Piet Mondriaan. From Sketchbooks 1909-1914*. Marfa, Texas, 1989: z.p.
- Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 41, 45, 59, 64, 115, 117.
- Matthes, H. 'Mondriaans 'exacte beelding van enkel verhouding''. In: *Kunst en Museumjournaal* 14, (1994): 72-85.
- Morisani, O. 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Piet Mondrian*. Venezia, 1956: 43-44.
- Pleynet, M. *Painting and System*. Chicago, 1984: 81, 92-96.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D.diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 98, 102, 108-110, 119-120.
- Schlumberger, E. 'Mondrian en noir et blanc'. In: *Connaissance des Arts* 346 (dec. 1980): 66.
- Seuphor, M. 'Piet Mondrian: 1914-18'. In: *Magazine of Art* 45, no.5 (mei 1952): 216-218.
- Seuphor, M. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, [1956]; Amsterdam, [1956]; London, 1956; London, 1957: 110-111, 113, 117-118 (Amsterdam, 1956: [Supplement] 1-2)
- Schmied, W. (ed.). *Zeichen des Glaubens*. Stuttgart, 1980: 270-272.
- Threlfall, T. *Piet Mondrian. His Life's Work and Evolution. 1872-1944*. New York, London, 1988: 17, 31, 276-277, 339.
- Welsh, R.P., en J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969
- Welsh, R. P. 'Mondrian and Theosophy'. In tent.cat.: *Piet Mondrian Centennial Exhibition*. New York, 1971: 36, 43.
- Welsh, R. P. 'Antwoord' [op Schetsboekperikelen van Baljeu]. In: *Museumjournaal* 16, no.6 (december 1971): 320-323.
- Welsh, R. P. 'Mondriaan als tekenaar'. In tent.cat.: *Mondrian: Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 46, 48, 50.
- Welsh, R. P. 'De Stijl, een hernieuwde kennismaking'. In tent.cat.: *De Stijl: 1917-1931* Otterlo, Amsterdam, 1982: 21.
- Weyergraf, C. *Piet Mondrian und Theo van Doesburg: Deutung von Werk und Theorie*. München, 1979: 83.
- Wismer, B. *Mondriaans ästhetische Utopie*. Baden, 1985: 29, 45-46.

[006] [Notities in Schetsboek I - Domburg 1914]

Vooraf

[Zie het 'Vooraf' van [005].]

Bron

'Schetsboek I'¹ heeft een kartonnen voor- en achterzijde met een linnen rug. Het binnenwerk bestaat uit vier ingebonden katernen van elk zes dubbelgevouwen schetsbladen. Oorspronkelijk telde het boekje dus 96 pagina's; 30 bladen (60 pagina's) zijn nog aanwezig. 68 pagina's² zijn afgedrukt in de facsimile-uitgave³, waarvan 39 met notities. Vier uitgescheurde schetsboekbladen zijn teruggevonden⁴. Het is niet bekend wat er met de overige uitgescheurde pagina's is gebeurd.

Op de voorkant staat gedrukt: 'Schetsboek', 'S.V.H., No. 619'⁵. Het woord 'Schetsboek' duidt er op dat Mondriaan het boekje in Nederland heeft gekocht⁶.

Mondriaan heeft alle teksten, op een enkele uitzondering na dwars op de liggende stand van het schetsboek - met potlood - geschreven.

'Schetsboek I' wordt bewaard in *The Solomon R. Guggenheim Museum* te New York⁷.

Titel

Van de 29 schetsen in 'Schetsboek I' zijn er 9 van de kerktoren van Domburg. 13 zijn zeer waarschijnlijk in de omgeving van Domburg gemaakt: de zee, de duinen, en de golfbrekers. De overige 7 zijn schetsen van bomen en dus niet direct specifiek voor Domburg. Volgens de *Catalogue Raisonné* zijn de schetsen in 'Schetsboek I' in Domburg gemaakt en wel in de periode september-oktober 1914⁸.

In 'Schetsboek I' worden schetsen en notities afgewisseld. Zeer waarschijnlijk zijn de schetsen en de notities dan ook tegelijkertijd ontstaan en zijn ook de notities in 'Schetsboek I' in Domburg gemaakt⁹. In dit corpus is de titel voor deze notities: [*Notities in Schetsboek I - Domburg 1914*].

Datering en ondertekening

Mondriaan komt eind juli 1914 vanuit Parijs naar Nederland om zijn familie in Arnhem en zijn vrienden in Amsterdam en Domburg te bezoeken. Door het uitbreken van de eerste wereldoorlog kan hij echter niet meer terugkeren naar zijn atelier in Parijs en moet hij in Nederland blijven. Van eind september tot eind oktober 1914 verblijft hij in Domburg¹⁰.

In de literatuur worden verschillende dateringen voor dit 'Schetsboek I' gegeven. Wij houden de datering aan van de *Catalogue Raisonné*. Deze geeft als datering voor de schetsen: september-oktober 1914. Het is echter niet zeker dat alle schetsen en notities in september-oktober 1914 zijn gemaakt¹¹.

Mondriaan woont in die periode officieel nog op het adres Rue du Départ 26, Parijs. Maar door het uitbreken van WO I woont hij achtereenvolgens in Amsterdam bij zijn broers (Ringdijk 55) en in Laren bij Hannaert (Oude Naarderweg). In Domburg verblijft hij vanaf eind september bij Bine de Sitter (Zuidstraat)¹².

De notities zijn niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

Mondriaan zet in Domburg de gewoonte voort die hij in Parijs is begonnen met 'Schetsboek II': het noteren van allerlei ingevingen. Hij koopt een nieuw boekje, maar dit keer wel een 'echt' schetsboekje en geen notitieboekje met een perforatie zoals in Parijs.

¹ Schetsboek I is een 'liggend' model boekje (h x b: 11,4 x 15,8 cm). Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [006] - Afbeelding voorzijde Schetsboek I.

² De binnenkanten van de kaft meegerekend.

³ Welsh, R.P., en J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969: 15.

⁴ CR II 436-437: B372, B373, B374, B375.

⁵ Zie USB-stick: Aanvullend bij [006] - Afbeelding voorzijde Schetsboek I.

⁶ SVH – ESVEHA is een Nederlands bedrijf gespecialiseerd in kantoorartikelen.

⁷ Inv.nr.81.2824.

⁸ CR II 435.

⁹ CR II 434: B371.

¹⁰ CR II 106.

¹¹ C. Blotkamp. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 78.

¹² CR II: 106.

Mondriaan zegt in een ongedateerde brief¹ aan Van Assendelft (oktober 1914²) dat hij in Domburg veel schrijft: ‘Domburg, Zondag. Het zal me een bepaald genoegen zijn U dan tevens mijne schetsen van hier te laten zien, en met U wêer eens ’t over het ‘absolute’, over ’t ‘eeuwige’ van leven en van kunst te hebben. Ik schreef hier wêer veel dingen op.’³

De notities in ‘Schetsboek I’ bevatten, net als die in Schetsboek II sporen van het theosofisch gedachtegoed⁴. Ergens in ‘Schetsboek I’ noteert Mondriaan: ‘Vrouw en man begrijpen elkaars oerwezen niet omdat het eene stof ’t andere geest is. De geest is tegen de stof. Positief – negatief – trekken *toch* elkaar aan.’⁵ De begrippen ‘stof’ en ‘geest’ komen respectievelijk 16 en 22 keer terug in de notities.

De notities in ‘Schetsboek I’ zijn pas na Mondriaans dood gepubliceerd⁶.

Basistekst en leestekst

Als basistekst voor de vervaardiging van de leestekst is de facsimile-uitgave van het originele ‘Schetsboek I’⁷ gebruikt.

De tekst wordt in volgorde van de pagina’s gepresenteerd, beginnend met wat op de binnenkant van de voorzijde is geschreven. De pagina’s die ondersteboven zijn geschreven worden in normale tekstvolgorde gepresenteerd.

Mondriaans wijzigingen in de notities zijn doorgevoerd in de leestekst. Afkortingen zijn uitgeschreven.

Welsh en Joosten vermelden in de transcripties een notitie van Mondriaan, maar deze is niet zichtbaar in de facsimile-afbeelding. De notitie ‘die werkt op zijn tijd’⁸ is daarom niet in de leestekst opgenomen.

Bijzondere woorden

Een opvallend woord is het woord ‘uitbreidingsidee’⁹. ‘Uitbreidingsidee’ gebruikt Mondriaan in zijn notities op de volgende manier: ‘Over het mooi van de verschijning der dingen. [...] Niet mogelijk te beelden. Uitbeelden meer mogelijk. Uitbeelden innerlijk. Uitbeelding uitbreidingsidee.’¹⁰

Door Mondriaans telegramstijl is het moeilijk de juiste betekenis van de ‘uitbeelding [van het] uitbreidingsidee’ uit de tekst te halen. Er zijn geen ook andere notities in ‘Schetsboek I’ waarin Mondriaan nadere uitleg geeft over het begrip ‘uitbreidingsidee’.

In later jaren (1918) plaatst Mondriaan het begrip ‘uitbreiding’ tegenover ‘begrenzing’. In het derde hoofdstuk van zijn artikel *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst*¹¹ doet hij een poging dit begrip uit te leggen: ‘Doordat de kleur zuiver, vlak en afgesloten optreedt, komt de nieuwe beelding tot *directe beelding van uitbreiding* [...]. Uitbreiding - een veruiterlijking van de actieve oerkracht - doet door groei, aanhechting, bouw, enzovoort, het lichamelijke, vorm, ontstaan. Vorm ontstaat wanneer de uitbreiding zich begrenst. Als de uitbreiding het fundamenteele is (omdat daar de werking van uitgaat) moet zij ook het fundamenteele in de beelding zijn. [...] Zoo wordt, door *uitbreiding* en *begrenzing* (het uiterste eene en het uiterste andere, zie inleiding) de *evenwichtige verhouding in stand* - de *rechtboekige, geboren*.’¹²

Het is mogelijk dat Mondriaan dit begrip ontleende aan Schoenmaekers¹³. Schoenmaekers geeft de volgende omschrijving van het begrip: ‘In het snijpunt is geconcentreerd zoowel de uitbreiding als de inkrimping van de verticale beweging als de uitbreiding en inkrimping, die in de horizontale leeft onder invloed van de verticale. [...] Als die nieuwe beweging gecompliceerd is heet ze ‘uitbeelding’ en openbaart

¹ Waarschijnlijk ‘oktober 1914’; datering geconcludeerd uit één van de eerste zinnen van de brief: ‘De oorlog schiet maar langzaam op.’ (Begin WO I: 28-07-1914.)

² Ds. H. van Assendelft (1875-1928), predikant te Gouda, verzamelaar van moderne kunst en correspondentievriend van Mondriaan.

³ Vindplaats brieven aan Van Assendelft RKD-MCP – 14.

⁴ C. Blotkamp. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994:78; M. Bax. *Het web der schepping*. Amsterdam, 2006: 267.

⁵ Leestekst [006] p.1/r.23-24.

⁶ Welsh, R.P., en J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969.

⁷ Welsh, R.P., en J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969.

⁸ Welsh, R.P., en J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969: 23(21).

⁹ Leestekst [006] p.2/r.36.

¹⁰ Leestekst [006] p.2/r.35-36.

¹¹ In dit corpus: tekst [008].

¹² Leestekst [008] p.9/r.4-19.

¹³ Dr. Mathieu Schoenmaekers (1895-1944), Christen-theosoof (woonde in Laren tijdens Mondriaans verblijf aldaar).

ze zich in een 'beeld'. [...] In een vreemd, wellicht meer gebruikelijk woord heet de uitbeeldingsbeweging de 'plastische' en haar openbaring 'plastiek'.'¹

Overige opmerkingen

Over 'Schetsboek I' vertelt Maaïke van Domselaer² in haar 'Herinneringen aan Piet Mondriaan': 'In het boek van Seuphor is een schetsboekblaadje uit 1911 gereproduceerd met een aantekening erop³; dat roept een kostelijk moment in mijn herinnering op. De tegenstelling en verbondenheid van het mannelijk en vrouwelijk principe, dat voor hem in het verticale en horizontale element tot plastische uitdrukking kwam, hield hem voortdurend bezig. Toen hij ons op een avond⁴ zou voorlezen tot welke conclusies hij was gekomen [...] begon hij zonder verdere inleiding ineens dooernstig: 'De man is geest, de vrouw is beest' [...]. [...] de volgende avond kwam hij erop terug: 'Zeg, jullie moeten toch horen hoe ik het nu heb opgeschreven: De man is geest, waarin het beest werkt; de vrouw is beest, waarin de geest werkt.'⁵

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1969] [Nederlands][facsimile-uitgave]

In: R.P. Welsh, en J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969: 15-49.

Vertalingen

[1969] [Engels][zonder titel]

In: R.P. Welsh, en J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969: 15-49.

Literatuur

- Ankowitz, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss., Karl Franzens Universität Graz, 1988: 40, 87, 170, 205, 242, 400, 566.
- Attal, J.-P. 'Les Paradoxes de Mondrian'. In: *Critique* 25, no.261, (februari/april 1969): 327, 328.
- Baljeu, J. 'Schetsboekperikelen'. In: *Museumjournaal* 16, no.6, (december 1971): 315-319.
- Bax, M. *Het web der schepping*. Amsterdam, 2006: 267.
- Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werke in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 42.
- Blotkamp, C. 'What's up? Mondrian 1918/19'. *Metropolis M* 2, no.1 (1980): 43.
- Blotkamp, C. 'Annunciation of the new mysticism: Dutch Symbolism and early abstraction'. In tent.cat.: *The Spiritual in Art*. Los Angeles, Chicago, 's Gravenhage, 1986: 103.
- Blotkamp, C. *Mondriaan in detail*. Utrecht, Antwerpen, 1987: 29, 137, 139.
- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 77-81, 242.
- Cheetham, M. A. *The Rhetoric of Purity*. Cambridge, 1991: 121, 164, 176.
- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 181, 247.
- Henkels, H. *Mondriaan/Aanwinsten/Acquisitions 1979-1988*. Den Haag, 1988: 58-59.
- Henkels, H. 'Mondrian: a life in pictures 1872-1944'. In tent.cat.: *Mondrian from figuration to abstraction*. Tokyo, Den Haag, 1987: 198.
- Henning, E. B. 'A classic painting by Piet Mondrian'. In: *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art* 55, (oktober 1968): 242-249.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De beginjaren van De Stijl 1917-1922*. Utrecht, 1982: 54, 57.
- Holtzman, H., and M.S. James (eds.) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 15-18.
- Jaffé, H. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 112.
- Jaffé, H. (1994). *Mondriaan*. z.p. [Wormer], 1980; [Naarden], 1994: 24.
- Janssen, H. *Mondriaan in het Gemeentemuseum Den Haag*. Den Haag, 2008: 184-185.

¹ Dr. M.H.J. Schoenmaekers. *Mensch en Natuur*. Bussum, 1913: 20.

² Maaïke van Domselaer (1890-1960), echtgenote van Jacob van Domselaer, vrienden van Mondriaan in Laren en Blaricum.

³ Seuphor, M. *Mondrian. Life and Work*. New York, 1956: 111. (Leestekst [006] p.4/r.1-5.)

⁴ Mondriaan woonde in Laren en Baricum van januari tot december 1915 (in de buurt en bij de Van Domselaers).

⁵ M. van Domselaer-Middelkoop. 'Herinneringen aan Piet Mondriaan', in: *Maatstaf*, no.5 (augustus 1959): 278.

- Joosten, J. M. . 'Mondriaans verloren gegane schetsboeken uit de jaren 1911 tot en met 1914'. In tent.cat.: *Mondrian: Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 63-72.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 434-436, II 513, II 514-515.
- Lebensztejn, J.-C. 'Mondrian: la fin de l'art'. In: *Critique*, no 438 (Novembre, 1983): 907.
- Löbke, M. *Piet Mondriaan. From Sketchbooks 1909-1914*. Marfa, Texas, 1989: z.p.
- Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 41, 45, 59, 64, 115, 117.
- Matthes, H. 'Mondriaans 'exacte beelding van enkel verhouding''. In: *Kunst en Museumjournaal* 14, (1994): 72-85.
- Morisani, O. 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Piet Mondrian*. Venezia, 1956: 43-44.
- Pleynet, M. *Painting and System*. Chicago, 1984: 81, 92-96.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D.diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 98, 102, 108-110, 119-120.
- Schlumberger, E. 'Mondrian en noir et blanc'. In: *Connaissance des Arts* 346 (dec. 1980): 66.
- Seuphor, M. 'Piet Mondrian: 1914-18'. In: *Magazine of Art* 45, no.5 (mei 1952): 216-218.
- Seuphor, M. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, [1956]; Amsterdam, [1956]; London, 1956; London, 1957: 110-111, 113, 117-118 (Amsterdam, 1956: [Supplement] 1-2)
- Schmied, W. (ed.). *Zeichen des Glaubens*. Stuttgart, 1980: 270-272.
- Threlfall, T. *Piet Mondrian. His Life's Work and Evolution. 1872-1944*. New York, London, 1988: 17, 31, 276-277, 339.
- Welsh, R.P., en J.M. Joosten. *Two Mondrian Sketchbooks 1912-1914*. Amsterdam, 1969
- Welsh, R. P. 'Mondrian and Theosophy'. In tent.cat.: *Piet Mondrian Centennial Exhibition*. New York, 1971: 36, 43.
- Welsh, R. P. 'Antwoord' [op Schetsboekperikelen van Baljeu]. In: *Museumjournaal* 16, no.6 (december 1971): 320-323.
- Welsh, R. P. 'Mondriaan als tekenaar'. In tent.cat.: *Mondrian: Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 46, 48, 50.
- Welsh, R. P. 'De Stijl, een hernieuwde kennismaking'. In tent.cat.: *De Stijl: 1917-1931* Otterlo, Amsterdam, 1982: 21.
- Weyergraf, C. *Piet Mondrian und Theo van Doesburg: Deutung von Werk und Theorie*. München, 1979: 83.
- Wismer, B. *Mondrians ästhetische Utopie*. Baden, 1985: 29, 45-46.

[007] [Gepubliceerd gedeelte uit brief van Mondriaan - niet voor publicatie bedoeld]

Vooraf

Augusta de Meester-Obreen¹ publiceert in haar artikel ‘Piet Mondriaan’ een fragment uit een brief van Mondriaan. Zij schrijft voorafgaande aan het aangehaalde briefgedeelte: ‘Uit een brief, waarin de schilder mij op eenige vragen heeft geantwoord, veroorloof ik mij het volgende over te schrijven.’²

Vanzelfsprekend heeft Mondriaan de brief niet geschreven met het oog op publicatie. Het is niet bekend of De Meester-Obreen aan Mondriaan toestemming heeft gevraagd om een gedeelte uit zijn brief te publiceren.

Bron

Het artikel van De Meester-Obreen over Mondriaan verscheen in november 1915 in *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*³. De brief van Mondriaan, waaruit De Meester-Obreen een gedeelte citeert, is niet terug gevonden. Het gepubliceerde gedeelte van de brief is de enige bron.

Titel

De brief aan De Meester-Obreen is door Mondriaan niet bedoeld en geschreven als een te publiceren tekst. In de titel van de leestekst dient dit onbedoelde karakter duidelijk naar voren te komen. Aan de leestekst is daarom de volgende titel toegekend: [*Gepubliceerd gedeelte uit brief van Mondriaan - niet voor publicatie bedoeld*].

Datering en ondertekening

Het artikel van De Meester-Obreen met het brieffragment is gepubliceerd in november 1915, maar het moet al veel eerder geschreven zijn. In het artikel staat namelijk de volgende zin: ‘Eenige van zijn werken, *onlangs*⁴ in de Rotterdamschen Kunstkring geëxpozeerd’. De tentoonstelling in Rotterdam werd gehouden van 31 januari tot 28 februari 1915; het artikel van De Meester-Obreen verschijnt bijna negen maanden later, in november 1915. In feite is het artikel een verlate recensie van de tentoonstelling. Een reden voor de late verschijning van het artikel is niet gevonden.

Johan de Meester, de echtgenoot van Augusta De Meester-Obreen, schreef eveneens een recensie⁵ over deze tentoonstelling die wel ‘op tijd’ geplaatst werd in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*.

Het gepubliceerde brieffragment is niet gedateerd en niet ondertekend. De datering wordt in dit geval de datering van de publicatie. De datering voor [*Gepubliceerd gedeelte uit brief van Mondriaan - niet voor publicatie bedoeld*] is daarom ‘november 1915’⁶.

Ontstaan en publicatie

In een ongedateerde brief (begin december 1915⁷) schrijft Mondriaan aan Theo van Doesburg⁸: ‘Die opbouw van kwadraten (vorige periode) is nu in ’t laatste nummer van Elsevier gereproduceerd met een toelichting van Mevrouw J. de Meester Obreen⁹. Zij staat eigenlijk buiten mijn bedoelingen maar was in ’t voorjaar reeds door Elsevier gevraagd iets over me te schrijven, toen ik een tentoonstell. in Rotterdam had. Ik heb toen met haar gecorrespondeerd en ze heeft tamelijk zuiver de zaak behandeld!’¹⁰

Waarschijnlijk heeft De Meester-Obreen enige vragen aan Mondriaan gesteld om haar artikel degelijk te documenteren en is er een korte briefwisseling ontstaan tussen haar en de schilder. Slechts één

¹ Augusta (Augustine) Obreen (1866-1953), recensent, kunstcriticus van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (gehuwd met de schrijver en journalist Johan de Meester).

² A. de Meester - Obreen. ‘Piet Mondriaan’. *Elsevier's Maandschrift* 25, vol. 50, no.II (november 1915): 398.

³ A. de Meester - Obreen. ‘Piet Mondriaan’. *Elsevier's Maandschrift* 25, vol. 50, no.II (november 1915): 396-399.

⁴ Cursivering van ons.

⁵ [Johan de Meester] ‘Rotterdamsche Kunstkring. Le Fauconnier en Mondriaan’. *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (27 februari 1915): avondbad A. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [007].)

⁶ Mondriaan woonde van juli tot december 1915 aan de Noolscheweg 55 te Blaricum (Bron: CR II 107).

⁷ Vermoedelijk datering ‘eind november - begin december 1915’; geconcludeerd uit de opmerkingen over het artikel van De Meester Obreen van november 1915.

⁸ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands kunstenaar, schrijver en redacteur van *De Stijl*.

⁹ Merkwaardig dat Mondriaan hier J. de Meester-Obreen schrijft.

¹⁰ Vindplaats brieven aan Van Doesburg RKD-MCP – 25-28.

brief van Mondriaan aan mevrouw De Meester is achterhaald. In augustus 1915 schrijft Mondriaan aan mevrouw De Meester onder andere: ‘Zeer speet ’t me, dat Uw artikel moest worden ingekort. Ik hoop dat U toch het voornaamste kunt zeggen, ondanks dat.’¹ Blijkbaar wilde de redactie van *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* - om wat voor reden dan ook - een korter artikel.

Eveneens in augustus 1915 schrijft Mondriaan aan Simon Maris² (19 augustus 1915): ‘In September komt een stukje over me in Elsevier: toch wel prettig als je zoo meêgerekend wordt.’ Het artikel van De Meester-Obreen wordt echter pas in november 1915 geplaatst. Blijkbaar is het plaatsen van het artikel - om wat voor reden dan ook - regelmatig uitgesteld.

Afbeelding

In de publicatie is één afbeelding van een schilderij van Mondriaan opgenomen. Het betreft een afbeelding van B46³. De tekst bij de afbeelding luidt: ‘Compositie door P. Mondriaan.’

Basistekst en leestekst

De basis voor de gepresenteerde leestekst is de publicatie van het fragment uit de brief van Mondriaan aan De Meester-Obreen in *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties bekend op het artikel van De Meester-Obreen over Mondriaan. In de *Nieuwe Rotterdamse Courant* verschijnt in de rubriek ‘Tijdschriften’ een gedeelte van het artikel, waaronder ook het brieffragment.

Naast de recensie van Johan De Meester en het artikel van zijn vrouw over Mondriaan, is er nog een recensie bekend over de tentoonstelling in de ‘Rotterdamse Kunstkring’. Op 6 maart 1915 verschijnt er van Just Havelaar een recensie in *De Nieuwe Amsterdammer*⁴.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1915] [Nederlands] [zonder titel]

In: A. de Meester - Obreen. ‘Piet Mondriaan’. *Elseviers Geïllustreerd Maandschrift* 25, vol. 50, no. II (november 1915): 398-399.

[1915] [Nederlands] [zonder titel]

In: [Red.] ‘Tijdschriften’. *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 4 november 1915: Avondblad A 1.

Vertalingen

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art – The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London 1987; [herdruk] New York, 1993: 15-16

Literatuur

Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 51.
Dam. W.H.K. van. ‘Een onbekende brief van Piet Mondriaan’. In: *Oud Holland* 104, nr.3/4, (1990): 341-343.

Holtzman, H., & James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 15-16.

Joosten, J.M. ‘Documentatie over Mondriaan (2)’. In: *Kunst en Museumjournaal*, no.5 (1968): 267.

Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. ‘Catalogus’. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 167.

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 107, II 109.

Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 28.

¹ W.H.K. van Dam. ‘Een onbekende brief van Piet Mondriaan’. *Oud Holland* 104, nr.3/4, (1990): 341-343.

² Simon Maris (1873-1935), (zoon van Willem Maris), Nederlands schilder, vriend van Mondriaan.

³ CR II 230.

⁴ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [007] - Artikel van Havelaar - 6 maart 1915.

[008] De Nieuwe Beelding in de schilderkunst

Vooraf

Mondriaan heeft *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst* oorspronkelijk als boek geschreven en hij had ook het plan om de tekst als boek uit te geven. Op enig moment stelt Theo van Doesburg¹ hem echter voor om de tekst niet als boek, maar hoofdstuk voor hoofdstuk te publiceren in zijn nieuwe tijdschrift *De Stijl*. Mondriaan gaat op dit voorstel in en hij verknipt en herschrijft de zes hoofdstukken en voegt nieuwe stukken toe tot twaalf artikelen voor *De Stijl*.

De Nieuwe Beelding in de schilderkunst wordt in dit corpus gepresenteerd met de oorspronkelijke zes hoofdstukken.

Bron

De enige bron van Mondriaans tekst *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst* is de publicatie in *De Stijl*:

Afl.	Titel aflevering	Vindplaats
1	1. Inleiding	<i>De Stijl</i> 1, no.1 (oktober 1917): 2-6
2	2. De nieuwe beelding als stijl	<i>De Stijl</i> 1, no.2 (december 1917): 13-18
3	3. De nieuwe beelding als <i>abstract-reële schilderkunst</i> . Beeldingsmiddel en compositie.	<i>De Stijl</i> 1, no.4 [= 3] (januari 1918): 29-31
4	IV. Beeldingsmiddel en compositie. (vervolg).	<i>De Stijl</i> 1, no.4 (februari 1918): 41-45
5	IV. [= V] De <i>redelijkheid</i> der nieuwe beelding	<i>De Stijl</i> 1, no.5 (maart 1918): 49-54
6	VI. De <i>redelijkheid</i> der nieuwe beelding. (vervolg).	<i>De Stijl</i> 1, no.7 (mei 1918): 73-77
7	VII. Van het natuurlijke tot het abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde. (I).	<i>De Stijl</i> 1, no.8 (juni 1918): 88-91
8	VIII. Van het natuurlijke tot het abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde. (II).	<i>De Stijl</i> 1, no.9 (juli 1918): 102-108
9	IX. Van het natuurlijke tot het abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde. (III).	<i>De Stijl</i> 1, no.10 (augustus 1918): 121-124
10	IX. Van het natuurlijke tot het abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde. (vervolg van III).	<i>De Stijl</i> 1, no.11 (september 1918): 125-127
11	X. Van het natuurlijke tot het abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde. (IV).	<i>De Stijl</i> 1, no.11 (september 1918): 127-134
12	XI. Natuur en geest als vrouwelijk en mannelijk element (slot).	<i>De Stijl</i> 1, no.12 (oktober 1918): 140-147

Titel en hoofdstuktitels

Voor de leestekst handhaven we de in *De Stijl* gebruikte titels. De titel en hoofdstuktitels zijn in *De Stijl* volledig in hoofdletters gezet. In dit corpus zullen alleen hoofdletters worden gebruikt voor beginletters en eigennamen. De hoofdstuktitels luiden als volgt:

Hfst.	Titel hoofdstuk
I	Inleiding
II	De nieuwe beelding als stijl
III	De nieuwe beelding als abstract-reële schilderkunst. Beeldingsmiddel en compositie
IV	De redelijkheid der Nieuwe Beelding
V	Van het natuurlijke tot het abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde
VI	Natuur en geest als vrouwelijk en mannelijk element

Datering en ondertekening

De Nieuwe Beelding in de schilderkunst krijgt de datering van de publicatie van de eerste aflevering: oktober 1917. Overigens strekt de publicatieperiode zich uit van oktober 1917 tot en met oktober 1918.

Bij elke aflevering staat steeds onder de titel: 'door Piet Mondriaan'.

Ontstaan en publicatie

In een brief aan Simon Maris van 19 augustus 1915 maakt Mondriaan voor het eerst melding van het feit dat hij bezig is aan een boek: 'In Laren¹ spreek ik maar weinig mensen, ik ben bezig met een

¹ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands kunstenaar, schrijver en redacteur van het tijdschrift *De Stijl*.

² *De Stijl. Maandblad voor de Beeldende Vakken*. Redactie: Theo van Doesburg. Verschenen van oktober 1917 tot januari 1932.

boek te schrijven, zoals je weet, en dat nam en neemt m'n avonden in beslag. Maar je moet wat over hebben voor je overtuiging!!² Bijna een maand later (7 september 1915) laat Mondriaan aan H. van Assendelft³ in een brief weten: 'Mijn boek is ook bijna af. 't Is veel completer geworden dan ik dacht.'⁴

In december 1915⁵ maakt Mondriaan Van Doesburg duidelijk dat hij zijn tekst liever in een boek wil laten verschijnen dan in een tijdschrift. Waarschijnlijk heeft Van Doesburg Mondriaan gepolst over een bijdrage aan een op te richten tijdschrift. In een brief aan Van Doesburg schrijft Mondriaan: '[...] bijna niemand 't met mij eens is. Dat hoeft ook niet, [...] daarom vind ik beter een keer voorgoed te schrijven wat ik denk. Daarom hoop ik een boekje uit te geven.'⁶

Mondriaan schrijft weliswaar in september 1915 aan Van Assendelft dat zijn boek bijna af is, maar acht maanden later (3 mei 1916⁷) meldt hij aan Samuel Slijper⁸: 'Ik was o.m. zeer druk juist met mijn boek.', en op 24 mei 1916: 'Nu, beste kerel, ik schrijf maar weinig, omdat ik zoo druk met mijn boek ben.'⁹

Uit een brief aan H.P. Bremmer¹⁰ blijkt dat Mondriaan waarschijnlijk begin 1915 begonnen is met zijn boek. In mei 1916¹¹ schrijft hij aan Bremmer: 'Ik werk nu reeds anderhalf jaar aan een schrijverij, waarin ik zeggen wil hoe ik over kunst denk en tracht daarin aan te toonen dat mijn werk slechts een consequentie is van wat altoos gedaan en getracht is te doen: dat alle kunst goed was en de mijne voortgekomen - als noodwendigheid - uit den geest van een komenden tijd, enz. enz. Om iets niet oppervlakkig te behandelen - al is 't ook dat wat men zelf gedaan heeft - kost ontzettend veel moeite, dat weet u zelf. Daarom duurde 't zoolang. En nog is 't niet gereed. Ik heb 't ook over den mensch: want kunst en mensch is een. [...] En toch - ik zal blij zijn, als die schrijverij gereed is!!'

Door de geschatte datering van deze brief: 'mei 1916', en de zinsnede in de brief: 'Ik werk nu reeds anderhalf jaar aan een schrijverij', is het aannemelijk te veronderstellen dat Mondriaan begin 1915 begonnen is met schrijven aan - zoals later blijkt - *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst*¹².

Wanneer Mondriaan met het schrijven aan *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst* begint, woont hij in Laren, aan de Oude Naarderweg¹³.

In februari 1917 heeft hij het boek nog steeds niet voltooid: '[...] want ik zet 't boek nog steeds door [...]. Als ik werk, denk ik er absoluut niet aan: 't grootste werk van de schrijverij is nu gedaan en ik perfectioneer maar nu langzaam aan', laat hij Van Assendelft weten op 22 februari 1917¹⁴.

In mei 1917¹⁵ zijn de plannen voor *De Stijl* zijn concreter dan in 1915 en Van Doesburg vraagt opnieuw aan Mondriaan om zijn boek in *De Stijl* te mogen publiceren¹⁶, want in de brief van 16 mei 1917 antwoordt Mondriaan Van Doesburg: 'Ik ben zoo druk geweest dat ik den laatsten tijd mijn boek heb moeten laten rusten: 't is wel klaar en ik heb 't met van der Leek geheel doorgenomen hij gaf me nog verbeteringen aan de hand. [...] Ik moet 't boek nu nog even na zien en wilde dan een uitgever zoeken. Nu jij met je voorstel aankomt voel ik daar wel iets voor omdat ik vertrouwen in jou heb: ik bedoel op die manier, dat jij zuiver tegenover de nieuwe beelding staat en er een juiste blik op hebt, en 't nieuwe ook ziet in de lijn, waarin ik 't zie verschijnen. Dus als je kunt goed vinden dat er geregeld een hoofdstuk van me in je blad komt, dan zal ik je 't eerste zenden; meldt me dan, wanneer je 't hebben moet. Ik moet juist aan de inleiding nog iets veranderen, maar zoo noodig kunt je 't gauw hebben. Op de inleiding volgt een artikel over Stijl, en daar je 't blad 'De Stijl' noemt, wordt dit wel geschikt. Of zou 't goed zijn in 't eerste nummer

¹ Opmerkelijk, want op 19 augustus 1915 woonde Mondriaan in Blaricum, Noolscheweg 55 (juli – december 1915).

² RKD-MCP – 54.

³ Ds. H. van Assendelft (1875-1928), predikant te Gouda, verzamelaar van moderne kunst en correspondentievriend van Mondriaan.

⁴ RKD-MCP – 14.

⁵ Brief is ongedateerd; de vermoedelijke datum 'december 1915'; in de brief wordt melding gemaakt van het artikel van De Meester-Obreen, dat in november 1915 verscheen in *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*.

⁶ RKD-MCP – 25.

⁷ Mondriaan woonde toen in Amsterdam, Rijndijk 55 (december 1915 – november 1916).

⁸ Samuel B. Slijper (1884-1971); verzamelaar van Mondriaans werk.

⁹ RKD-MCP – 76.

¹⁰ H.P. Bremmer (1871-1956); kunstcriticus en verzamelaar.

¹¹ Ongedateerde brief, vermoedelijk 'mei 1916'; deze brief heeft van Joosten nr.17 gekregen en is geplaatst tussen de brieven van 29 maart en 15 juli 1916. (J.M.Joosten. 'Documentatie over Mondriaan (3)'. *Museumjournaal*, no.6 (1968): 321.)

¹² CR II 106.

¹³ januari - juli 1915.

¹⁴ RKD-MCP – 14.

¹⁵ Mondriaan woonde in Laren, Pijlsteeg (november 1916 - juni 1919).

¹⁶ De eerste poging van Van Doesburg was in december 1915.

eerst dat over Stijl te plaatsen? Maar misschien is 't geregelder met de inleiding te beginnen: jij zelf schrijft allicht ook een artikel over Stijl.¹

In zijn volgende brief aan Van Doesburg (21 mei 1917) zegt Mondriaan dat zijn boek voldoende tekst omvat om een jaargang van *De Stijl* mee te vullen: 'Ik heb minstens een 200-250 bldz., die mijn boek vormen. Dus, ik denk, wel voor een jaargang van je tijdschrift. Daarna zou ik nog aldoor kunnen mêewerken doordat ik nog opstellen heb over 'het mannel. en vrouwelijke in de kunst' enz. allemaal stokpaardjes van me! Ik heb de oorlogstijd nu besteed met die schrijverij, maar blijf niet aan 't schrijven. De eerste jaren kan ik echter wel een - ik durf wel zeggen - goede steun voor je zijn. We denken zoowat in de zelfde richting en komen nu met dubbele kracht op een aambeeld hameren! Mijn schrijverij is nu eigenlijk reeds klaar; ik heb alleen elke maand een beetje te herzien, en kan je geregeld direkt een copie zenden. Jij wilt me dan later wel helpen 't als een boek uit te geven, ik hecht toch veel gewicht aan mijn schrijverij.'

Omdat *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst* een relatief lange ontstaans- en publicatiegeschiedenis kent (januari 1915 - oktober 1918), wordt - omwille van de overzichtelijkheid - deze geschiedenis hierna hoofdstuk voor hoofdstuk behandeld.

Over ontstaan en publicatie van hoofdstuk I 'Inleiding'

Acht maanden voordat het eerste deel van zijn boek zou verschijnen in *De Stijl*, las Mondriaan de inleiding van zijn boek voor tijdens een bijeenkomst van de Theosofische Vereniging in Laren². In een brief aan Van Assendelft (25 januari 1917) schrijft Mondriaan: 'Ik heb - op verzoek - de inleiding van 't boek op een logeavond van de T.V. alhier voorgelezen - met debat en bespreking. Ik stond vast in mijn schoenen maar kreeg toch de indruk dat de lui nog niet erg aan 'vervolstrekking' - om zoo te zeggen - toe zijn. Ik heb toch de overtuiging dat 't zoo zijn moet, en 't is typisch dat de lui toch in mijn werk 't goed recht (van 't geen ik wil) erkennen. Ik heb je wenken ter harte genomen en nog aldoor gewerkt aan de inleiding. Vandaag kon ik 't niet warm stoken en ben toen blijven schrijven. Binnen kort zal ik je de nieuwe inleiding zenden en zal ik dan gauw eens hooren of je 't zoo beter vindt. Er is geen haast bij 't terugzenden, want ik heb nog werk aan 't boek zelf, in overleg met van der Leck.'³

In de aangehaalde brief aan Van Assendelft meldt Mondriaan dat hij werkt aan zijn boek 'in overleg met' Bart van der Leck⁴. Waar dit overleg precies uit bestond, is door het ontbreken van correspondentie niet achterhaald; Mondriaan en Van der Leck woonden immers bij elkaar in de buurt in Laren⁵. Op 13 april 1916 komt Van der Leck in Laren wonen en op 7 mei 1916 is er al contact: Mondriaan schrijft aan Van Assendelft dat hij en Van der Leck gebiljart hebben⁶.

In de aangehaalde brief van 25 januari 1917 aan Van Assendelft belooft Mondriaan 'de nieuwe inleiding' te zullen sturen. Maar die laat kennelijk nog even op zich wachten, want Mondriaan schrijft op 19 februari 1917 aan Van Assendelft: 'Waarde Vriend, Ik had je beloofd spoedig de inleiding ter beoordeeling te zenden doch ik ben nu weer met het boek zelf geoccupeerd, zodoende kom ik daar later op terug.' In de brieven aan Van Assendelft komt verder niet meer naar voren of Mondriaan de nieuwe inleiding daadwerkelijk heeft gestuurd. In ieder geval stuurt Mondriaan wel een inleiding aan Van Doesburg. In het begeleidend schrijven (6 juni 1917) staat: 'Ik heb mijn inleiding - een résumé van het boek in 9 van deze bladzijden nu gereed - Kun je me die plaats in 't eerste nummer toestaan, dan is 't goed. ik kan dit stuk niet couperen.'

Mondriaan corrigeert de eerste drukproef vermoedelijk in september 1917. In een brief aan Van Doesburg⁷ schrijft hij: 'Beste Does, hierbij de drukproef terug. Leuk, 't gedrukt te zien - dat wat me zoo zeer vervult. 't Stuk zal denk ik winnen in duidelijkheid, wanneer de drukker bij de teekens wat meer ruimte open laat: anders leest 't te veel aan een. Ik heb op blz. 3 een heele zin er bij gevoegd: dit was 't eenige waarin ik me vergaloppeerde (zoo ver ik weet) Want ook in bouwkunst - en zelfs beeldhouwkunst -

¹ RKD-MCP – 25-28. (In het vervolg wordt de vindplaats van de brieven aan Van Doesburg niet meer aangegeven)

² Vermoedelijk heeft deze bijeenkomst in januari 1917 plaatsgevonden; zie CR II: 111

³ RKD-MCP – 14.

⁴ Bart van der Leck (1876-1958); Nederlands schilder, woonachtig in Laren.

⁵ CR II 110.

⁶ CR II 110.

⁷ Ongedateerd, vermoedelijk 'september 1917'; er van uitgegaan dat de drukproef waarschijnlijk een maand voor publicatie beschikbaar was.

is het beeldingsmiddel te verwerken tot het volstreckte. In de andere (niet beeldende kunsten) alleen niet. Zou 't zoo, als ik de proef verbeterde, duidelijk zijn, wat ik bedoel? Ik hoop dit nog veranderd kan. Verders was een zin uitgelaten op blz. 4 en nog eenige drukfouten. Wil jij de mogelijke spelfouten nog eens nazien? Ik ben niet erg taalkundig. Ik zal 't v.d. Leck nog eens voorlezen en dan stuur ik 't je vanmiddag terug.'

De 'Inleiding' werd gepubliceerd in het eerste nummer van *De Stijl* (oktober 1917).

Over ontstaan en publicatie van hoofdstuk II
'De Nieuwe Beelding als stijl'

In juli 1917¹, een maand na het voltooiën van de 'Inleiding', begint Mondriaan het volgende hoofdstuk van zijn boek om te werken voor *De Stijl*. In een brief aan Van Doesburg (7 juli 1917) schrijft hij: 'Ik ben maar begonnen met gereedmaken van een tweede opstel voor 't volgend nummer (hoofdzakelijk over 'stijl'.) Over een paar weken kan je 't hebben.' Enkele maanden later (1 september 1917) vraagt Mondriaan: 'Schrijf me eens zoodra het tijd is voor de tweede copie en of ik bij jou zal komen of jij hier.'

'De Nieuwe Beelding als stijl' wordt verder niet meer vermeld in de brieven aan Van Doesburg.

Het hoofdstuk 'De Nieuwe Beelding als Stijl' werd gepubliceerd in het tweede nummer van *De Stijl* (december 1917).

Over ontstaan en publicatie van hoofdstuk III
'De Nieuwe Beelding als Abstract Reële Schilderkunst. Beeldingsmiddel en compositie'

Op 6 december 1917 schrijft Mondriaan aan Van Doesburg: 'Beste Does, ik heb 't derde stuk nu klaar en zal 't je deze week nog zenden. Het omvat nog al heel veel en daarom lijkt het me 't beste dat je 't eerst op je gemak - voor zoover je je gemak kunt nemen! - doorleest en bedenkt. Ik hecht veel aan je opmerkingen. [...] Mijn derde stuk heeft 23 bldz. dus iets grooter dan anders.'

Van Doesburg reageert snel, want op 12 december 1917 schrijft Mondriaan: 'Beste Does, dank voor je schrijven. 't Deed me plezier dat je III ook goed vindt. Ik schreef niet veel over de achtergrond kwestie, alleen over hetgeen mij zeer zeker toeschijnt. [...] Ik vindt wel prettig (met 't oog op tijd en geld) dat je nu je bemerkingen schrijft. Ik zal de onduidelijke stukken overschrijven. Het stuk over kleur leek mij ook wel iets verbrokkeld. De nooten achteraan plaatsen lijkt me ook beter. De nooten zijn wel noodig hierbij, omdat 't deze keer een bijzonder veelomvattend en lastig opstel is. Moeilijk om algemeen (veelzijdig) te blijven. Kunt je me nog met raad omtrent plaatsing of indeeling of aanvulling van gedachten helpen, dan graag. Schrijf 't s.v.pl., op een los blad 't er bij. De hoofdindeling van 't stuk lijkt mij wel goed. [...] Ik heb het II Stijl nummer nòg niet ontvangen, en kan je mijn oordeel niet zeggen, maar ik hoorde van den heer Slijper uit Blaricum - die er op ingeteekend is - dat 't goed schijnt te zijn. [...] Ook ik ben heel blij nu in de gelegenheid te zijn onze ideeën eens klaar te kunnen zeggen. Ik bemerk (v.d. Leck heeft 't hier ook al bemerkt aan sommige lûi) dat men zich een beetje van me retireert nu ik ronduit voor de zaak uitkom: men ging een beetje met me mée, maar nu ze lezen waar 't op staat, nu moeten ze toch niets er van hebben. Ik ben er wel blij om, want dat halve is toch niets. Er zijn ook lûi, die er wel wat aan zullen hebben, aan 't geen we nu zuiver, redelijk, exposeeren. Ik ben nog altijd blij dat je me in de gelegenheid stelde mijn schrijverij nu reeds te publiceeren. Ik heb nog heel wat te zeggen: als ik eenmaal alles gezegd heb, neem je me niet kwalijk dat ik er mée uitscheid.'

'Het stuk over kleur' blijft Mondriaan bezighouden. In een brief (december 1917²) aan Van Doesburg zegt Mondriaan: 'Het is nu laat omdat ik het stuk over kleur wat omwerkte of liever gezegd anders indeelde. Zoals ik je reeds schreef beviel 't me in dat opzicht niet. Mij dunkt het is nu beter: ik hoop dat je 't ook vindt en de taalfouten er uit wilt halen en dan gauw een proefdruk laat maken: ik moet Zaterdagmiddag van hier. [...] Zend me s.v.pl. begin Januari de tweede helft, of zal ik er voor over komen? Dat hoor ik dan wel?'

Van Doesburg vindt hoofdstuk III te groot en verdeelt de 23 (geschreven) bladzijden in tweeën. Het eerste deel van 'De Nieuwe Beelding als Abstract Reële Schilderkunst' verschijnt in het derde nummer van *De Stijl* (januari 1918) en het tweede deel in het vierde nummer (februari 1918).

¹ Mondriaan woonde in Laren, Pijlsteeg (november 1916 - juni 1919).

² Ongedateerd, gezien de inhoud waarschijnlijk 'december 1917': 'Zend me s.v.pl. begin Januari de tweede helft'.

Mondriaan schikt zich naar Van Doesburgs ingreep. ‘Mij is ’t best dat stuk in tweeën: het doet wel meer in een, maar ik begrijp dat dit niet kan’, verzucht Mondriaan in een brief (december 1917¹) aan Van Doesburg. Na het ontvangen van het januarinumnummer van *De Stijl* laat Mondriaan weten het achteraf toch niet eens te zijn met het splitsen van zijn artikel. In zijn brief van 8 januari 1918) schrijft hij: ‘In het volgende nummer zou ik graag het vervolg van dit artikel in zijn geheel nu hebben: anders wordt ’t zoo verbrokken.’

*Over ontstaan en publicatie van hoofdstuk IV
‘De redelijkheid der Nieuwe Beelding’*

Het hoofdstuk ‘De redelijkheid der Nieuwe Beelding’ wordt opnieuw in twee delen gesplitst, ditmaal niet door Van Doesburg, maar door Mondriaan zelf:

- ‘De redelijkheid der Nieuwe Beelding’.
- ‘De redelijkheid der Nieuwe Beelding (vervolg)’.

Mondriaan begint waarschijnlijk eind december 1917 of begin januari 1918 aan het omwerken van het vierde hoofdstuk van zijn boek voor publicatie in *De Stijl*. In een brief² aan Van Doesburg zegt hij: ‘Ik ben nu bezig aan het vierde stuk³: de redelijkheid der nieuwe beelding. [...]’. En op 8 januari 1918 laat hij Van Doesburg weten: ‘Ik ben met een nieuw artikel ook bezig: dat wordt weer wat lang voor één dus zet je ’t zeker wêr in twee wat heel goed kan daar ’t in tweeën ingedeeld is.’

Een van de eersten die een bespreking wijdt aan Mondriaans artikelenreeks is Steenhoff in *De Nieuwe Amsterdammer*⁴. Mondriaan reageert op de kritiek van Steenhoff in de eerste alinea van ‘De redelijkheid der Nieuwe Beelding’. Hij zegt hierover in een brief (30 januari 1918) aan Van Doesburg: ‘[...] Ik heb terloops de hoofdpunten van Steenhoff behandeld maar niet als antwoord aan hem: negeeren zulke persoonlijkheden lijkt me nog beter. [...]’. En in een volgende brief⁵ aan Van Doesburg schrijft hij: ‘[...] Mijn nieuw artikel over de redelijkheid der nieuwe beelding heb ik ingeleid met een antwoord aan Steenhoff en consorten.’

In de openingsalinea van ‘De redelijkheid der Nieuwe Beelding’ zegt Mondriaan: ‘[...] zeer veel omtrent de nieuwe beelding kan door het woord tot direkte uiting komen, zeer veel kan door beredeneering tot klaarheid worden.’

Steenhoff heeft het in zijn bespreking over ‘het besef van de *Redelijkheid* aan alle kunstbedrijf’. Het is mogelijk dat Mondriaan onder invloed van Steenhoffs artikel op het laatste moment de term ‘redelijkheid’ in de titel van het hoofdstuk heeft verwerkt.

Tussen Mondriaans brieven in het Van Doesburgarchief⁶ bevindt zich een aantal bladzijden met aantekeningen die betrekking hebben op ‘De redelijkheid der Nieuwe Beelding’. Mondriaan geeft in deze aantekeningen commentaar op Van Doesburgs opmerkingen. Een tweede bijlage met aantekeningen over dezelfde tekst doet vermoeden dat er flink gecorrespondeerd is over deze tekst.

Om een indruk te krijgen om wat voor soort aantekeningen het gaat, volgt hier de integrale tekst van twee briefbijlagen. De opmerkingen zijn bedoeld voor het eerste deel van ‘De Redelijkheid der Nieuwe Beelding’. Beide bijlagen zijn waarschijnlijk in februari 1918 zijn geschreven⁷.

De eerste bijlage bestaat uit één vel papier dat aan twee zijden is beschreven:

‘Op blz. 9 heb ik nog ingevoegd (tot individueel - zijn) bindt. Want deze zijn toch ook (op de goede manier) wêr aan het individuele gebonden - is ’t niet?⁸

blz. 9 onderaan heb ik nog ingevoegd, want allen - voor zoover zij daartoe zijn gerijpt - zijn deel van enz.⁹

Dat is zuiverder, niet?

¹ Ongedateerd, vermoedelijk ‘december 1917’: ‘Zend me s.v.pl. begin Januari de tweede helft’.

² Ongedateerd: vermoedelijk ‘december 1917’.

³ Eigenlijk het vijfde artikel, de vijfde aflevering.

⁴ *De Nieuwe Amsterdammer*, no. 159 (12 januari 1918). Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [008].

⁵ Ongedateerd: waarschijnlijk ‘februari 1918’.

⁶ Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD), Den Haag.

⁷ Het eerste deel van ‘De redelijkheid der Nieuwe Beelding’ verschijnt in het maartnummer (1918) van *De Stijl*.

⁸ Leestekst [008] p.13/r.4.

⁹ Leestekst [008] p.13/r.13.

Op blz. 2 heb ik zelfs criticus eruit geschrappt, omdat dit een steek op de slechte criticus was, en het tòch kan bestaan, dat eèn zuiver criticus het juiste zegt. Een zuiver criticus kan 't zelfs enkel uit de beelding zien (Bremmer en jij zijn hiervan eenigszins een voorbeeld). Het is een hèel punt - ik hou[?] me er maar buiten en schrapte 't daarom door. Ik vind 't toch wel leuk om die noot 1)¹ erbij te zetten. Voor de zekerheid en uit hatelijkheid! Weet je die zin nog te verbeteren, dan doe je 't wel, niet? Is een waar criticus nog niet beter dan een waarachtig criticus? Wilt je 't in dat geval veranderen?² Op bld. 4 zette ik jouw zin over Spinoza³. Maar nu sluit "En dit enz. niet mooi aan. Daarom herhaalde ik: De waarheid dan openbaart zich - enz.⁴ Vindt je dat goed? Ik veranderde ook iets in de zin en elk harer openbaringen ten slotte erkend wordt⁵ - 't is dit goed Hollandsch? Op midden bld 4 zette ik achter omtrent nog: niet van,⁶ vindt je dat goed?'

De tweede 'correctie-bijlage' bestaat uit drie bladzijden, daarop staat geschreven:
 'Op blz.1. Als schilderkunstig vervalt lijkt 't mij dat de geheele zin anders moet. Wat dunkt je van mijn verandering? Vindt je 't zoo niet goed, dan kon die heele zin met schilderkunstig er misschien beter uit. Maar dan klopt de volgende zin met het woord niet zoo mooi.⁷
 blz.2. liet ik rede en gevoel in-eenen nog staan; ik meen dat Bolland⁸ deze uitdrukking (in eenen) ook gebruikt. Vindt je 't beter niet. Ik verander 't dan s.v.pl. in tegelijk.⁹
 blz.3 Ik liet ook cultiveeren nog staan: cultiveeren drukt dunkt me juist zoo goed de culti - neen, je hebt gelijk, cultiveeren klopt niet op arbeidsveld. Bewerken is beter.¹⁰
 blz.3 onderaan. Vindt je 't zoo verandert ook niet goed? Als ik zet openb.d.waarheid betreffende de beeldende kunst lijkt 't mij meer begrensd. Vindt je 't niet, wil je 't dan naar jouw idee veranderen?¹¹
 blz.6. Mij dunkt dat ik dat over het subj. en objectieve wel verdedigen kan. De bedoeling is dat (zoolang er kunst is) we toch nog steeds subjectief blijven, alleen graadverschil is. Als we een met het objectieve, als we objectief, d.i. universeel zijn, vervalt kunst en ook onze heele sfeer - een nieuw leven is er. Vindt je ook niet? Mij dunkt als ik er een noot in den geest bij voeg¹², en (mutatie) voor de zekerheid verander in (denk aan mutatie) dat ik niet onduidelijk ben of vastloop. Vindt je 't niet, schrijf me dan nog, dan zal ik nog zien te veranderen.
 bldz. 8. Is zij primair de uitdrukking van enz. Als ik nu - , primair, - tusschen komma's zet (zoals ik nu in de copie verbeterde, lijkt 't me beter dan "de primaire uitdrukking["], want dat is nog iets anders, niet?¹³
 bldz.8 onderaan. Als ik door kunst zet, 't dunkt me niet zoo duidelijk wat ik bedoel. Daarom veranderde ik kunst in beelding en verder een dubbele punt voor de tweede zin.¹⁴
 bldz.9. Deze omzetting der zin lijkt me een groote verbetering.¹⁵
 bldz.9 onderaan heb ik jouw zin eenigszins gewijzigd bijgevoegd: alleen de eerste regel niet: De kunstenaar echter uitsluitend op aesthetische wijze, omdat ik reeds tweemaal aesthetisch heb.¹⁶ noot 7¹⁷. Wat de Theosofen betreft denk ik volkomen zoo als jij: ik zond van uit Parijs reeds een artikel voor Theosofia dat men niet wilde plaatsen. Later vertel ik je wel uitvoerig. De Theosofen zien geen bliksem van wat kunst moet zijn. Maar de Theosofie als kennis is het ware, belicht in

¹ In de leestekst [008] p.11/noot 2 .

² In de publicatie is 'waarachtig' blijven staan.

³ Leestekst [008] p.11/r.46-47.

⁴ Leestekst [008] p.12/r.1-2.

⁵ Leestekst [008] p.12/r.1-2.

⁶ Leestekst [008] p.12/r.4.

⁷ Het woord 'schilderkunstig' komt niet voor in 'De redelijkheid der Nieuwe Beelding'; de bedoelde zin is weggelaten.

⁸ G.J.P.J. Bolland (1854-1922), Nederlands filosoof (Hegelian).

⁹ Leestekst [008] p.11/r.35.

¹⁰ Leestekst [008] p.11/r.38.

¹¹ 'openbaring der waarheid betreffende beeldende kunst' is in de publicatie veranderd in 'aesthetische openbaring der waarheid'.
 Leestekst [008] p.11/r.45.

¹² De noot is niet toegevoegd in de publicatie.

¹³ Leestekst [008] p.12/r.47.

¹⁴ Leestekst [008] p.13/r.2-3.

¹⁵ Welke zin Mondriaan hier bedoelt, is niet achterhaald.

¹⁶ Leestekst [008] p.12/r.11-14.

¹⁷ 'Noot 7' moet 'noot 9' zijn; zie leestekst p.14/noot 2.

nieuwe vorm. In zooverre vindt ik overeenkomst in Theosofie en kunst. Daarom zette ik ook de Theos. in haar ware beteekenis, niet zooals zij meestal verschijnt. Ik zal dit nu nog onderstrepen. Vindt je nog een manier om duidelijker te zeggen wat ik bedoel, verander 't dan gerust. Maar ik vind 't te gewichtig om niet van de overeenkomst te spreken. Ik heb veel studie van de Theosofie gemaakt. De Geheime Leer is een ware grond voor alles. Heb ik die titel van Kandinsky's boek¹ goed vermeld? Ik weet 't niet meer precies.

Ten slotte wilde ik je nog vragen of die uitdrukking van Spinoza (in 't begin) juist door me is wêergegeven. Ik heb geen zijner werken en kwam doordat jij me in je vorig schrijven het aanhaalde op 't idee 't er bij te zetten, omdat ik het juist over de waarheid had - wel weer een bewijs van ons eender denken. Het staat zoo gek als ik soms andere woorden gebruikte voor hetgeen Spinoza zeide. Was 't echter niet juist, dan had je 't allicht al gezegd.²

Het eerste deel van het hoofdstuk 'De redelijkheid der Nieuwe Beelding' verschijnt in het maartnummer (1918) van *De Stijl* als aflevering 'IV', dit is onjuist; de aflevering had 'aflevering V' moeten heten, want 'aflevering IV' was als 'Beeldingsmiddel en compositie (vervolg)', al gepubliceerd in het februarinummer.

In maart 1918 maakt Mondriaan het tweede deel van 'De redelijkheid der Nieuwe Beelding' gereed voor publicatie in *De Stijl*. Op 8 maart 1918 schrijft hij aan van Doesburg: 'Ook ben ik druk met het vervolg-artikel: vindt je goed dat ik 't ditmaal wat laat zend. Ik zal maken dat je 't voor de 15^e hebt. Zou 't dan nog met jouw opmerkingen terug kunnen naar mij? Op 't oogenblik zit ik slecht bij kas, anders zou ik zelf komen met je praten. Mocht de tijd voor heen en wêer zenden te kort zijn, dan zal ik tòch komen. [...] Ik las dat artikel van Steenhoff³: niet alleen dat hij zich telkens tegenspreekt maar ook ziet hij alles mis, vindt je ook niet? 't Is net of hij soms mêe wil en toch niet kan.'

Mondriaan is nog niet helemaal tevreden over het tweede deel van 'De Redelijkheid der Nieuwe Beelding'. In een brief van eind maart 1918⁴ laat hij Van Doesburg weten: 'Beste Does, nu moet ik nog eens terugkomen op mijn laatste artikel. Ik heb er het laatste boek van Schoenmaekers⁵ nog eens op na gezien (ik had 't zelf niet) Hij maakt een onderscheid tusschen tegendeelen en tegenovergesteldheden⁶. Het uiterlijke als tegendeel v.h. innerlijke heb ik goed gesteld, maar de exacte verhoudingsbeelding is toch nog uiterlijkheid, dus tegenovergesteldheid van de nat. verschijn. en geen eigenlijk tegendeel. Ik zou niet graag willen dat men ons daarop aanviel. Nu dacht ik achter de zin "Eerst dan komt de wederkerige werking der tegendeelen tot beelding"⁷ een noot te zetten: *) Zoodra het tegendeel (innerlijkheid) verschijnt is het wêer uiterlijkheid: Zoo is de exacte verhoudingsbeelding wel de diepste graad van uiterlijkheid, maar tòch uiterlijkheid, en daarom tegenovergesteldheid en geen tegendeel van het natuurlijke concrete.⁸ En de noot "Tegenover het natuurlijk concrete is het universeel beeldingsmiddel abstract; dus (omdat dit abstracte beeldend verschijnt) tegenovergesteldheid ervan; het universeel beeldingsmiddel is, als uiterlijkheid, echter het tegendeel van het innerlijke, dat erdoor tot beelding komt. Op deze wijze te veranderen.⁹ Ik geloof dat dan alles wel verder klopt. Je zou de nummers voor me moeten veranderen en die nooten er tusschen plakken voor de drukker - ik weet niet of je de tijd daarvoor hebt. Je kunt 't mij zeker niet meer opzenden en tòch in 't eerste zomer nummer plaatsen? Wil je me nog even melden hoe je de zaak nu opknapt? Of kan ik 't in de drukproef bij corrigeren? Of jij? Een lastig geval. Zoó kan 't toch niet blijven. [...] Ik zie daar dat op twee andere plaatsen ook nog tegendeel moet verandert worden in tegenovergesteldheid of tegenheid: dat kan wel in de drukproef¹⁰, maar de noot inzetten enz. zal nu moeten gebeuren. Kan 't niet in orde komen, dan maar een maand wachten.'

¹ *Über das Geistige in der Kunst* (1911) van Wassily Kandinsky (1866-1944).

² Leestekst [008] p.11/r.46-47.

³ Artikel van W. Steenhoff. In de rubriek: 'Boekbespreking'. *De Nieuwe Amsterdammer*, no. 159 (12 januari 1918).

⁴ Ongedateerd, waarschijnlijk 'eind maart 1918'.

⁵ Dr. Mathieu Schoenmaekers (1895-1944), Christen-theosoof; woonachtig in Laren.

Mondriaan bedoelt hier eigenlijk het één na laatste boek: *Het Nieuwe Wereldbeeld* (1915). In 1918 was het laatste boek van Schoenmaekers: *Beginselen de Beeldende Wiskunde* (1916).

⁶ M.H.J. Schoenmaekers. *Het Nieuwe Wereldbeeld*. Bussum, 1915: 40.

⁷ Leestekst [008] p.15/r.17-18.

⁸ Deze noot is niet opgenomen in de publicatie .

⁹ Deze noot is niet opgenomen in de publicatie .

¹⁰ Op precies welke plaatsen 'tegendeel' veranderd moet worden, geeft Mondriaan hier niet aan.

In een brief van april 1918¹ stuurt Mondriaan een aantal pagina's met opmerkingen over het tweede deel van 'De redelijkheid der nieuwe beelding' als bijlage mee.

blz.2. 'komt de kunstenaar langs zijn eigen weg (d.i. die van het uiterlijke) enz. veranderd in: komt de kunstenaar langs den weg der kunst (d.i. die van het uiterlijke).² Zoo is 't duidelijk dat ik niet 't (nieuwe) uiterlijke der N.B. bedoel, maar, in relatie het geheele uiterlijke dat alle kunstenaars verwerken. Vindt je ook niet?

blz.3. heb ik zoals je me riedt 'in het natuurlijke' nog bijgezet.³

Op blz.4 vond ik zelf nog beter in plaats van 'zoo niet het uiterste, toch tegendeel[?]' enz. te zetten: het beeldend tegendeel enz.⁴, vindt je ook niet?

Op blz.6 heb ik noot 6 toegevoegd⁵, dank zij jou opmerking betreffende de 3000 jaar die we voor de N.B. nog hebben! Ik ben 't volkomen met je eens dat 't nog heel lang zal duren! Wat idioot dat de lui zoo haastig er mée gereed zijn!! We zijn nog vooreerst niet aan niet-beelding toe! - Ik zette 't alleen (voor de zuiverheid van zien) in de toekomst. Nu lijkt mij deze noot wel heel goed, heh?

Op blz.9. zette ik nog: [?]Hij leert dit zien na cultiveren van het uiterlijke⁶. Dan sluit 't beter aan bij 't volgende niet? En een paar regels verder zette ik: 'Het ontstaat door[?]' enz.⁷ Vindt je dit ook goed?

Naar aanleiding van je opmerking betreffende het willekeurige (subjectieve) van kunst. Ja, kunst is willekeurig, in zekeren zin. Wij noemen dat betrekkelijk. Die man⁸ vertelt ons geen nieuws. De waarheid komen wij niet aan toe, wel aan de schoonheid - niet?

Daarom veranderde ik blz.9. 'zonder eigen (individ.) verduistering' in [?]met de minst mogelijke eigen (individ.) verduistering[?]⁹. Vindt je dat niet zuiverder en dan is 't in jouw geest ook, heh? (Ik ben blij dat je 't met me eens bent over dat subjectiveren).

Op blz.9. Is 't niet beter te zetten, zoals ik nu deed 'doordat hij die leer zelf tracht te realiseeren.[?]¹⁰ (Er stond zelf nu realiseert.) Dit is een beetje te kras!!!!!!!

Op blz. 10. heb ik gezet 't ot het recht verstaan[?]', enz. omdat ik een eindje verder al begrijpen had.¹¹

Noot 2¹². Ik ben met je eens dat in plaats schoone, ware zien is maar het ware zien we toch als het schoone. Wat dunkt je, als ik een tweede keer ware zet?

bld. D. middenin. Over die subjectivering moet ik dunkt me nog duidelijker zijn. Ik schreef 'Alle subj. verduistert de zuivere beelding v.h. universeele. Daar subj. echter in kunst noodwendig is, zal de minst[?] - enz. Na jouw opmerking lijkt 't me zuiverder te zetten: [?]Alle subj. verduistert de zuivere beelding van het universeele-als-het-ware. Door kunst zien we echter het universeele-als-het-schoone, en het schoone sluit subjectivering van het universeele in. De minst mogelijke subj. zal het ware (het schoone)? het zuiverst benaderen.[?]¹³

Kun je dit nog soms verbeteren; doe 't dan gerust. Ik plak dit stuk ertusschen, maar nu weet je de oude tekst.

Noot 5¹⁴ / Ik zette nog beeldend tegendeel.

Noot 6¹⁵ / Ik zette voor thans nog reeds; vindt je dat ook goed?

Bld. B. Ik ben in de war met als en dan. Soms gebruikte ik 't een, dan wêer 't ander.¹ Wat is goed? Wilt je 't verbeteren? (Als is bij een vergelijking, niet? is 't hier aldoor een vergelijking?)

¹ Ongedateerde brief, waarschijnlijk 'april 1918'; de opmerkingen gaan over het tweede deel van 'De redelijkheid der nieuwe beelding' dat in het meinumner (1918) van *De Stijl* verschijnt.

² Leestekst [008] p.14/r.43.

³ Leestekst [008] p.15/r.7-8 .

⁴ Leestekst [008] p.15/r.12.

⁵ Waarschijnlijk Leestekst [008] p.16/noot 2.

⁶ In de publicatie staat: 'Hij leert dit zien na cultuur van het natuurlijke'; leestekst [008] p.17/r.2.

⁷ Leestekst [008] p.17/r.4-5.

⁸ Welke 'man' Mondriaan bedoelt, is niet achterhaald.

⁹ Leestekst [008] p.16/r.42.

¹⁰ Leestekst [008] p.16/r.40.

¹¹ Leestekst [008] p.17/r.6.

¹² Leestekst [008] p.17/noot 2.

¹³ Leestekst [008] p.15/noot 3.

¹⁴ 'beeldend tegendeel' komt niet voor in deze noot; leestekst [008] p.16/noot 1.

¹⁵ Leestekst [008] p.16/noot 2; in de noot staat: 'reeds thans' .

Op 12 april 1918 stuurt Mondriaan dan eindelijk de bewerkte ‘De redelijkheid der Nieuwe Beelding’ naar Van Doesburg: ‘Beste Does, zie hier eindelijk de copie. Ik heb er aldoor nog aangewerkt en ’t zoo beknopt mogelijk nu in elkaar. Ik voor mij ben er nog al te vreden over: ik vind dat dit stuk bijna alles zegt van de Nieuwe Beelding. Ik hoop dat ik me nergens vergistte. De nooten moeten dunkt me alle achteraan geplaatst worden, bij wijze van commentaar.’

Er ontstaat nog even een discussie tussen Mondriaan en Van Doesburg over het verschil tussen ‘universeel beeldingsmiddel’ en ‘algemeen beeldingsmiddel’, want in dezelfde brief (12 april 1918) zegt Mondriaan: ‘Verder wou ik je nog antwoorden op hetgeen je schreef over universeel beeldingsmiddel. Ik houd liever universeel, omdat dit aangeeft dat het ’t universeele, en niet ’t algemeene, beeldt. Het algemeene onderscheidde Schoenmaekers² wel terecht, meen ik, als de groote contour, b.v., als het ding veralgemeend. Abstract en universeel is boven ’t ding uit het individueele weg. Het universele beeldingsmiddel is echter ook wel wêr algemeen beeldingsmiddel, in den zin dat het algemeen, voor alles, dienen kan.’ Kennelijk wint Mondriaan deze discussie, want in de tekst blijft ‘universeel beeldingsmiddel’ gehandhaafd.

Het tweede gedeelte van het hoofdstuk ‘De redelijkheid der Nieuwe Beelding’ is als aflevering ‘VI’ gepubliceerd in het meinummer (1918) van *De Stijl*. Mondriaan kreeg het blijkbaar niet voor elkaar om dit ‘vervolg’ voor het aprilnummer gereed te hebben.

Over ontstaan en publicatie van hoofdstuk V

‘Van het natuurlijke tot het abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde’

Ruim een maand na het afronden van het tweede gedeelte van ‘De redelijkheid der Nieuwe Beelding’, stuurt Mondriaan het eerste deel van een nieuw hoofdstuk aan Van Doesburg. Op 10 mei 1918 schrijft hij: ‘Beste Does, zie hier het eerste stuk van een nieuw artikel. Het werd, al werkende, toch nog wêr tamelijk laat. Maar je hebt toch nog de tijd ’t me te retourneren met je bemerkingen.’

In een brief (mei 1918³) aan Van Doesburg zegt Mondriaan: ‘Beste Does, in haast dank voor je opmerkingen. Ik hoop dat je ’t zoo goed veranderd vindt: de eene verdeling van je wijzigde ik nog. Ik meen wel verantwoord te zijn met die rechthoekige stand en straling. Ik heb ’t alles uit de Geheime Leer (Blavatsky)⁴ niet van Schoenm., hoewel die ook ’t zelfde zegt. Later hierover meer. [...] Wilt je me maar wêr de drukproef zenden? Dan heb ik nog eens overzicht.’

De opmerking in deze brief over ‘Ik meen wel verantwoord te zijn met die rechthoekige stand en straling’, gaat over de tekst van een noot⁵ in aflevering VII ‘Van het natuurlijke tot het abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde (I)’. Mondriaan zegt de rechtvaardiging voor de inhoud van de noot gevonden te hebben in *De Geheime Leer*. Deze noot begint met de woorden: ‘De eenheid, in diepste wezen, *straalt*: zij is’. Misschien doelt Mondriaan op een zin uit het tweede boek van *De Geheime Leer*⁶: ‘De geest, wiens inwezen eeuwig, één en zelfbestaand is’, straalt [...] een zuiver etherisch licht, een tweevoudig, met de elementaire zintuigen niet waarneembaar licht uit.’

De eerste keer dat Mondriaan *De Geheime Leer* met name noemt, is in februari 1918 in een brief aan Van Doesburg: ‘Ik heb veel studie van de Theosofie gemaakt. De Geheime Leer is een ware grond voor alles.’

Uit Mondriaans brieven wordt niet duidelijk of hij de drie dikke delen van *De Geheime Leer*⁷ zelf in bezit had⁸. In mei 1918 woonde Mondriaan in Laren en misschien kon hij via de Theosofische Loge⁹ *De Geheime Leer* raadplegen. Maar het zou ook goed kunnen dat Mondriaan *De Geheime Leer* bestudeerd heeft in de bibliotheek van de Theosofische Vereniging in Amsterdam. Mondriaan logeerde in de maanden

¹ Welke plaats in de tekst Mondriaan hier bedoelt, is niet achterhaald.

² Dr. M.H.J. Schoenmaekers. *Beginselen der beeldende wiskunde*. Bussum, 1916. Op p.9 en p.10 van zijn boek legt Schoenmaekers het verschil uit tussen ‘het algemeene’ en ‘het volstreckte’. Letterlijk zegt Schoenmaekers: ‘Algemeene begrippen “vergelijken” alleen: zij blijven bij meer-of-minder. Volstreckte begrippen “onderscheiden” in strikten zin: zij zeggen wezenlijke verscheidenheid.’

³ Ongedateerd; vermoedelijk ‘mei 1918’; de inhoud van de brief gaat over het eerste deel van hoofdstuk V (aflevering VII) dat verschijnt in het juninummer (1918) van *De Stijl*.

⁴ H.P. Blavatsky. *De Geheime Leer*. Amsterdam, 1907.

⁵ Leestekst [008] p.17/noot 8.

⁶ H.P. Blavatsky. *De Geheime Leer*. Deel II, *Anthropogenesis*. 3^e druk. Amsterdam, 1907: 48.

⁷ Deel I Cosmogenezis, deel II Anthropogenesis, deel III Esoterische Opstellen.

⁸ Volgens Seuphor was Mondriaan (in 1930) wêl in het bezit van twee exemplaren van *Het Nieuwe Wereldbeeld*, M. Seuphor. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, [1956]: 57, 132.

⁹ In 1907 richtten theosofen uit Laren en Blaricum de *Gooische Loge* op.

augustus, november en december 1914 bij zijn broers in Amsterdam¹. Als voor Mondriaan *De Geheime Leer* werkelijk ‘een ware grond [is] voor alles’, dan is het opmerkelijk dat er in *De Nieuwe Beelding in de Schilderkunst* op geen enkele plaats naar *De Geheime Leer* of naar schrijfster Blavatsky verwezen wordt, terwijl wel andere bronnen (Schoenmaekers, Bolland, Theosofie, etc.) expliciet worden genoemd.

Het eerste deel van het hoofdstuk ‘Van het natuurlijke tot het abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde’ is als aflevering ‘VII’ gepubliceerd in het juninummer (1918) van *De Stijl*.

Begin juni 1918 (9 juni) stuurt Mondriaan deel twee van ‘Van het natuurlijke tot het abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde’ aan Van Doesburg: ‘Beste Does, zie hier een nieuw artikel (vervolg voorgaande, er komen nog meer vervolgen).’ Dit tweede deel van het hoofdstuk ‘Van het Natuurlijke tot het Abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde (II)’ is als aflevering ‘VIII’ gepubliceerd in het julinummer (1918) van *De Stijl*.

In een brief aan Anthony Kok² schrijft Van Doesburg (22 juni 1918): ‘Ik heb weer een prachtig stuk van Piet Mondriaan klaar liggen. Ik dacht eerst dat het weer over hetzelfde ging. Ik vind dat hij zich soms wel eens herhaalt.’³

Mondriaan stuurt de eerste opzet van deel III van het hoofdstuk ‘Van het natuurlijke tot het abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde’ mee met de brief van 9 juli 1918. Doesburg reageert op Mondriaans stuk. Mondriaan antwoordt op 17 juli: ‘Maar nu jij me schrijft lijkt ’t me nodig iets ter verduidelijking in te lassen: wat dunkt je van bijgaand stukje⁴, is ’t zòo duidelijk? Ik meen dat ik dan verantwoord ben met gezuiverde natuurlijkheid: zuivere nat. zou niet goed zijn. Wilt je eens zien of je dit stukje er tusschen of als noot kunt plaatsen, want ik heb het geheel nu niet. Misschien kan het bij een andere noot, anders moet je al de nummers veranderen, dat is nog al een werk. Ik geloof dat dan ’t artikel zoo blijven kan. Of vindt je dat ’t niet gaat als ik zeg dat het nat. verinnerlijkt moet worden, want het kan beteekenen geestelijk worden en ook zich van het onzuivere ontdoen. Het onzuivere is toch het meest uiterlijke, is dat niet zoo? Het individueele (in de slechte beteekenis) Zou ik zetten voor verinnerlijken iets anders? Maar het is toch eigenlijk zoo, en dus hoop ik dat ’t met dit nieuwe bijschrift nu voor de lûi duidelijk is. Ik ben blij dat je me er op attent maakte.’

Mondriaan vervolgt de brief: ‘Zelf kan ik misschien nog kleinigheden wijzigen in de drukproef, hoewel ik geloof dat dit niet nodig is. Zend me die maar zoo gauw mogelijk. Je andere opmerkingen heb ik overgenomen. Alleen dacht ik die bij blz. 4, dat resumé van het tijdsbewustzijn weg te laten omdat ik dat ongeveer zoo als jij ’t opgeeft reeds in een nieuw artikel heb.’⁵

Het derde deel van het vijfde hoofdstuk van *De Nieuwe Beelding in de Schilderkunst* wordt door Mondriaan of Van Doesburg in twee afleveringen gesplitst. Aflevering ‘IX’ (‘Van het Natuurlijke tot het Abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde (III)’) gepubliceerd in het augustusnummer (1918) van *De Stijl* en aflevering ‘IX’ (‘Van het Natuurlijke tot het Abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde (III vervolg)’) in het septembernummer (1918).

Uit een brief aan Van Doesburg (augustus 1918⁶) wordt duidelijk dat Mondriaan aflevering ‘X’ naar Van Doesburg heeft gestuurd en dat aflevering ‘XI’ ook af is. Bovendien kondigt Mondriaan in dezelfde brief het eind van zijn artikelenreeks *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst* aan: ‘Als je tijd hebt zend je me wel art. X⁷ met je bemerkingsen terug. Ik maakte nu art XI⁸ en bracht daar alles in wat ik nog te zeggen heb. Ik eindig met dit art. dus De N.B. in de Schild., dat ’t juist 11 art. zijn komt omdat een in tweeën geplaatst is III en IV, je weet wel. Maar toch is ’t toevallig want ik heb van te voren niet uitgerekend. Ik wou nu eenige tijd niet schrijven en dan in het nieuwe jaar wêer eenige losse artikelen waarvoor ik nog stof heb. Vindt je dat goed?’

¹ CR II 106.

² Anthony Kok (1881-1961), Nederlands dichter en medewerker van *De Stijl*.

³ A. Ottenvanger (red.). *De Stijl overal absolute leiding’ De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Anthony Kok*. Bussum, 2008: 232.

⁴ Vermoedelijk is dit stukje opgenomen in noot 1 van p.24 (leestekst [008]).

⁵ Vermoedelijk is het resumé blijven staan; zie leestekst [008] p.24/r.17-36.

⁶ Ongedateerd; vermoedelijk ‘augustus 1918’.

⁷ Aflevering X: Van het natuurlijke tot het abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde (IV).

⁸ Aflevering XI: Natuur en geest als vrouwelijk en mannelijk element.

Van Doesburg heeft vermoedelijk voorgesteld om afbeeldingen van Mondriaans schilderijen bij de tekst te voegen. Mondriaan antwoordt op 24 augustus 1918: 'Ik vind 't uitstekend dat je die reproducties bij mijn artikel plaats: het zal het gezegde verduidelijken.'

Het vierde deel van het hoofdstuk 'Van het Natuurlijke tot het Abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde' wordt gepubliceerd in het septembernummer (1918) van *De Stijl*, zonder afbeeldingen.

*Over ontstaan en publicatie van hoofdstuk VI
'Natuur en geest als vrouwelijk en mannelijk element'*

Mondriaan meldt in een brief aan Van Doesburg uit augustus 1918¹, dat hij artikel XI 'Natuur en geest als vrouwelijk en mannelijk element' klaar heeft. Half juli al had Mondriaan Van Doesburg beloofd te gaan schrijven over het mannelijke en vrouwelijke: 'Is merkwaardig dat ik juist na 't verzenden van 't stuk over dat punt waarover je schrijft ben gaan denken. Ik vond de moeielijkheid ook die je deelt en tóch had ik alles zoo uit onze beelding gezien. Ik vond deze oplossing: het gezuiverde natuurlijke (vrouwelijke) is het nat. ontgaan van 't meest uiterlijke d.i. vervolstrekt, en het wordt niet onzuiver door evolueering naar het geestel., omdat het geest. zuiver is. Gerijpte vrouw. wordt - in tijd - geen mannel.heid. Ik dacht toen om dit punt uit te werken in een ander artikel (het eerstvolgende niet, maar dan) want ik moet 't nog veel meer over het mann. en vrouw. hebben.'

In een brief (september 1918²) aan Van Doesburg schrijft Mondriaan: 'Ik schreef er nog in potlood een wijziging of liever verduidelijking bij wat dunkt je er van die er bij te voegen: overduidelijk dat de meerdere vrijheid tegenover het vrouwelijke ook meerdere vrijheid tegenover de natuur inhoudt.' Deze verduidelijking is niet in de gepubliceerde tekst te vinden. Mondriaan geeft in de brief niet aan waar de verduidelijking in de tekst ingevoegd moet worden.

Mondriaan neemt de opmerkingen van Van Doesburg niet altijd over. In een brief (september 1918³) schrijft hij bijvoorbeeld: 'Beste Does, hartelijk dank voor je uitvoerig schrijven. Dit maal kon ik maar weinig van je opmerkingen overnemen omdat ik het juist zoo moest zetten in verband met het andere. Zoo kon ik het innerl. niet vervangen door het ware, enz. Ik ben wel met je eens dat het vrouwel. Onvoltooide mannelijk. is en zeide dit ook maar liet de nadruk vallen op het verschil der elementen, omdat dit zoo weinig ingezien wordt en in de lijn van mijn schrijverij lag. Ik vind 't zoo'n groote fout dat de cultuur v.h. uiterlijke verwaarloosd wordt. Dit is bijna alles.'

Begin september 1918 is het laatste hoofdstuk van *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst* 'Natuur en geest als vrouwelijk en mannelijk element' voltooid. In de brief van 3 september 1918 schrijft Mondriaan aan Van Doesburg: 'Ik zal je eind dezer week het slot artikel zenden, dat is toch vroeg genoeg? Zoo niet, dan hoor ik 't nog wel.'

Op 11 september 1918 stuurt Mondriaan 'Natuur en Geest als vrouwelijk en mannelijk element' aan Van Doesburg op: 'Beste Does, ik liet je lang op 't artikel wachten en op antwoord op je briefkaart, maar 't is een veelomvattend artikel en ik bewerkte het nog aldoor. Meldt je me even als je 't ontvangen hebt, ik heb er wel een afschrift van maar niet met alle veranderingen. [...] Vindt je het geen goed slot voor mijn schrijverij? 't Is wel een groot artikel maar ze moeten 't nog maar ditmaal slikken (Huszár⁴ ook!) dan komen er een paar maanden dat ik niets heb voor De Stijl. [...] Vindt je dat ik 't verschil in hermaphrodiet type⁵ goed doe uitkomen? Lees alles nog eens kritiseerend na (ik bedoel mijn artikel). Ik voor mij ben er nog al te vreden over. Vindt je ook niet dat de N.B. zoo een zuiver inzicht in waar Socialisme⁶ geeft? Ik vergistte me toch niet?'

Het zesde en laatste hoofdstuk van *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst*, 'Natuur en geest als vrouwelijk en mannelijk element', wordt gepubliceerd in het oktobernummer (1918) van *De Stijl*.

Samenvattend kan over het ontstaan van *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst* gezegd worden dat Mondriaan zijn boek vóór de publicatie in *De Stijl* gereed had. Een jaar lang (van oktober 1917 tot oktober 1918) heeft hij echter elke maand een deel van het boek omgewerkt voor publicatie in *De Stijl*. Bij dat

¹ Ongedateerd; vermoedelijk 'augustus 1918'.

² Ongedateerd; vermoedelijk 'september 1918'.

³ Ongedateerd; vermoedelijk 'september 1918'.

⁴ Vilmos Huszár (1884-1962), in Nederland wonend Hongaars kunstenaar en medewerker van *De Stijl*.

⁵ Leestekst [008] p.32/noot 1.

⁶ Leestekst [008] p.32/r.12-13.

omwerken en bijschaven van de tekst tot artikelen kreeg hij veel redactionele hulp van Van Doesburg. Wat precies Van Doesburgs invloed op Mondriaans teksten is geweest, is bij gebrek aan een manuscript moeilijk na te gaan. Uit de opmerkingen van Mondriaan in brieven blijkt wel, dat van Doesburg zich niet zo zeer bemoeid heeft met de inhoud van de teksten.

Op 15 november 1918 schrijft Mondriaan aan Willy Wentholt¹ dat hij van Van Doesburg ‘100 pop’ heeft gekregen voor medewerking aan *De Stijl*; ‘een ongedachte meevaller’².

Basistekst en leestekst

Er is slechts één bron beschikbaar van *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst* en dat is de publicatie in *De Stijl*. Deze publicatie is tevens de basis voor de leestekst.

Aanvankelijk schrijft Mondriaan ‘de nieuwe beelding’ niet met hoofdletters, later - vanaf artikel VIII - schrijft hij ‘de Nieuwe Beelding’. De leestekst volgt de schrijfwijze van Mondriaan. In de overkoepelende titel is voor ‘De Nieuwe Beelding’ gekozen, omdat het de naam is van een kunststroming. Waar een hoofdstuktitel in kapitalen werd afgedrukt, is in de leestekst voor een schrijfwijze gekozen, zoals gebruikt in het hoofdstuk.

De noten die betrekking hebben op correcties van de gedrukte tekst zijn opgenomen als voetnoten met vierkante haken. De noten van Mondriaans hand (‘aanteekeningen’) zijn opgenomen als ‘gewone’ voetnoten.

In de brief van 21 maart 1918 vraagt Mondriaan aan Van Doesburg om een drukfout te rectificeren: ‘Ik las alleen mijn artikel door en zag maar een drukfout, die ik wel graag in het komende nummer verbeterd had. Op bldz. 53 onderaan staat ‘Deze wetenschap enz., dit moet zijn De wetenschap enz.’³

Daarnaast heeft Mondriaan in de gedrukte versie van *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst* - die in zijn eigen bezit was⁴ - nog drie correcties aangebracht. In *De Stijl* van oktober 1917 heeft Mondriaan op p.3 met potlood ‘los van’ veranderd in ‘naast’⁵, en in dezelfde zin achter ‘worden’ de woorden ‘in een vlak’ geplaatst⁶. In het maartnummer (1918) van *De Stijl* is op p.49 ‘IV’ veranderd in ‘V’. In het julinummer (1918) is p.107 in noot 5 ‘het verlangen naar subjectivering’ gewijzigd in ‘het verlangen naar objectivering’⁷.

De laatste drukfout was kennelijk bijzonder storend, want in het augustusnummer (1918) staat op pagina 124 de volgende rectificatie: ‘In de aantekening 5 op blz. 107 staat: doch bij den niet-kunstenaars kan het verlangen naar subjectivering enz.; dit moet zijn: naar *objectivering* enz.’ In de leestekst is dit noot 4 op pagina 21.

Reacties van tijdgenoten

De Nieuwe Beelding in de schilderkunst verscheen van oktober 1917 tot oktober 1918 in *De Stijl*. In deze periode zijn er in veel kranten en tijdschriften reacties verschenen op het nieuwe tijdschrift. In de *Nieuwe Rotterdamse Courant* verschijnt op 17 november een artikel over *De Stijl*⁸. Het enige wat daarin opgemerkt wordt over Mondriaans bijdrage, is een letterlijk citaat van de eerste vier alinea’s van *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst*.

Zeven personen hebben wat uitgebreider gereageerd op Mondriaans serie artikelen.

De eerste reactie (28 november 1917) verschijnt in *De Bouwwereld*⁹. De redactie van *De Bouwwereld* behandelt in de rubriek ‘Boek en Tijdschrift’ het tijdschrift *De Stijl* inclusief Mondriaans artikel. *De Bouwwereld* vindt Mondriaans tekst onbegrijpelijk. ‘Indien “De Stijl” echter een inniger contact wil scheppen tusschen kunstenaar en publiek, opdat dit laatste het “werkelijk moderne” streven beter zal waardeeren, zal het raadzaam zijn bijdragen op te nemen, welke begrijpelijker zijn dan Piet Mondriaan’s

¹ Willy Wentholt (....-....), vriendin en danspartner van Mondriaan, lerares Frans.

² ‘Aanteekeningen uit de brieven aan Willy Wentholt’ - persoonlijk archief Carel Blotkamp. (Met dank.)

³ Leestekst [008] p.14/r.20; deze drukfout is niet gerectificeerd.

⁴ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, New Haven: Yale University. MS Vault 710: 1 *De Stijl* 1917; 1a. Mondrian’s copies of *De Stijl*: Pages of *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst*.

⁵ Leestekst [008] p.2/r.7.

⁶ Leestekst [008] p.2/r.7.

⁷ Leestekst [008] p.20/noot 4.

⁸ *Nieuwe Rotterdamse Courant*, Donderdag 15 november 1917, ochtendblad A115 november 1917 (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [008]).

⁹ *De Bouwwereld* XVI, no.48 (28 november 1917): 380 (Zie voor de volledige tekst USB-stick: Aanvullend materiaal bij [008] - Artikel van *De Bouwwereld*).

inleiding tot “De nieuwe beelding in de schilderkunst”. Voor den ingewijde¹ blijft dat betoog geheel raadselachtig en beantwoordt het dus niet aan zijn doel. Trouwens hetzelfde geldt trouwens van andere artikels, die uitsluitend voor de geestverwanten schijnen geschreven te zijn.²

De tweede reactie op *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst* is van Charley Toorop³. Zij schrijft een kort artikel over Mondriaans eerste afleveringen. Dit artikel, ‘Tets over nieuwe Schilderkunst’, verschijnt op 1 december 1917 in *De Forens*⁴. De reactie van Toorop bestaat uit een opsomming van vragen en gedachten naar aanleiding van het artikel van Mondriaan. Toorop meent dat Mondriaan ontkent ‘dat het beeldende zien direkt samen kan vallen met het natuurlijke zien.’ Maar wat is dan zien?, vraagt Toorop zich af, en wat is een natuurlijke verschijning? En even later, wat is dan werkelijkheid?

Toorop concludeert: ‘[...] de enkel natuurlijke vorm is voor de nieuwe kunstenaar niet, er is alleen de beeldende [vorm].’ En zij besluit haar artikel met de woorden: ‘Deel hebben aan het kosmische, sluit in: de erkenning van het natuurlijke element, dat voert tot bezielde zien.’

De derde reactie is van P.H. Scheltema, redacteur van *De Opmerker*. Hij schrijft drie artikelen over het tijdschrift *De Stijl*⁵, de twee laatste gaan over de bijdrage van Mondriaan aan *De Stijl*. Aan het begin van zijn eerste artikel (15 december 1917) over *De Nieuwe Beelding* haalt Scheltema de eerste vier alinea’s van Mondriaans inleiding⁶ aan. Scheltema zegt daar het volgende over: ‘Ziedaar de stellingen waarmee de schrijver zijn inleiding opent. Meer dan stellingen zijn het niet [...]. Jammer, dat er zoo weinig oorspronkelijkheid uit spreekt, want in hoofdzaak staat een groot deel der Hindoes en andere geestverwante Oostersche volken reeds sinds eeuwen op hetzelfde. Het is de levensopvatting der Brahmanen, die ook door het Boeddhisme in verschillende variaties wordt verkondigd. Of deze levensopvatting voor ons Midden-Europeanen houdbaar is, of zij past in onzen tijd en of zij geschikt is als uitgangspunt van een streven naar stijl in de beeldende kunst, wil ons vooralsnog, op zijn minst, twijfelachtig voorkomen.’ Scheltema leest de derde alinea en concludeert dat ‘[...] de moderne mensch een eenheid van lichaam, ziel en geest is⁶, een drie-eenheid dus. Want blijkbaar zijn voor hem [Mondriaan] ziel en geest twee geheel afzonderlijke begrippen.’ Ook stoort Scheltema zich kennelijk aan de zinsnede: ‘[...] alle levensuitingen nemen een andere verschijning aan, en wel een meer *bepaald abstracte*.⁷, want dat kan men wel beweren, vindt Scheltema, maar deze bewering gaat niet op voor de mensheid als geheel in haar werkelijke gedaante. Bovendien meent Scheltema, dat ‘[...] wanneer men eenmaal in de richting van het abstracte gaat zoeken naar de oplossing van levensvragen, dan komt men onvermijdelijk tot het Nirwana, tot de afwezigheid van denkbeelden. De heer Mondriaan is zover nog niet [...]; hij wil ons geven “een nieuwe beelding die niet verschijnen kan in (natuurlijke) concrete voorstelling [...]”. Wij wenschen hem gaarne succes met zijn pogingen.’⁸

Scheltema’s tweede artikel (26 januari 1918) handelt eerst over een artikel in *De Stijl* van Anthony Kok. Daarna behandelt hij de tweede aflevering van Mondriaans artikelenreeks. Volgens Scheltema wil Mondriaan komen tot een zuiverder begrip van stijl, maar of dat voor de kunst nu werkelijk van belang is, betwijfelt hij en hij concludeert: ‘t rouwens het is vroeger ook nooit gelukt uit theorie kunst te distilleeren.’⁹ Na een citaat uit *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst*¹⁰ - overigens op één punt niet correct geciteerd¹¹ - gaat Scheltema verder over het absolute, dat slechts betrekkelijk te benaderen is, en over abstracties, die niet waarneembaar zijn. Hij vervolgt: ‘Ook voor de exacte beelding van het universeele, kan men den vorm niet missen. [...] Mondriaan drukt zich niet zeer duidelijk uit, waar hij tracht te verklaren, hoe men gekomen is tot het universeel beeldingsmiddel. Misschien geeft een volgende beschouwing op dit punt meer licht. Thans moeten wij bekennen, dat wij, ook bij aandachtige

¹ Waarschijnlijk moet hier staan voor de ‘niet-ingewijde’, want even verderop wordt herhaald dat ook de andere artikelen uitsluitend ‘[...] voor de geestverwanten schijnen geschreven te zijn [...]’.

² Charley Toorop (1891-1955), Nederlands schilderes, bevriend met Mondriaan.

³ *De Forens* 1, no.36 (1 december 1917): 525 (Zie USB stick: Aanvullend materiaal bij [008]).

⁴ *De Opmerker* 52, no.48 (1 december 1917): 377-378; *De Opmerker* 52, no.50 (15 december 1917): 393-394; *De Opmerker* 53, no.4 (26 januari 1918): 25-26 (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [008]).

⁵ Leestekst [008] p.1/r.5-16.

⁶ Leestekst [008] p.1/r.11.

⁷ Leestekst [008] p.1/r.12.

⁸ *De Opmerker* 52, no.50 (15 december 1917): 394 (USB-stick: Aanvullend materiaal bij [008]).

⁹ *De Opmerker* 53, no.4 (26 januari 1918): 26 (USB-stick: Aanvullend materiaal bij [008]).

¹⁰ Leestekst [008] p.4/r.5-23.

¹¹ In de leestekst [008] p.4/r.13 staat: ‘[...] verborgen of gesluiert tot *beelding*. [...]’; Scheltema schrijft: ‘[...] verborgen opgesluiert tot *beelding*. [...]’.

bestudeering van de afbeeldingen van moderne schilderijen in “De Stijl”, slechts vaag gevoelen wat de schrijver bedoelt.¹

De vierde reactie op *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst* (december 1917) is waarschijnlijk van de hand van Frans Netscher, redacteur van *De Hollandsche Revue*. In de rubriek ‘Revue de Tijdschriften’ ‘bespreekt’ Netscher Mondriaans artikelenreeks². De ‘bespreking’ blijft echter beperkt tot het letterlijk aanhalen van een alinea uit het hoofdstuk ‘De nieuwe beelding als stijl’³.

De vijfde reactie (12 januari 1918) is van W. Steenhoff. In de rubriek ‘Boekbespreking’ in *De Nieuwe Amsterdammer*⁴ besteedt hij aandacht aan *De Stijl*. Na een inleiding schrijft Steenhoff: ‘Welk gewichtig aandeel de bezinning, of de overweging, tegenwoordig ook hebbe bij de kunstproductie, het zal toch altijd wel blijven dat éerst het kunstwerk moet *aangevoeld* worden en daarna het bewustzijn zich opmaakt tot de *verklaring*. Voor apostelen, die een nieuwe leer verkondigen, is het *Woord de Daad*’. En even verder: ‘Zeker, ik ontken niet de waarde van een redelijke toelichting op zijn werk door den kunstenaar; maar het kan slechts in zooverre bevorderlijk zijn voor het bevattingsvermogen der leeken, dat het een redeloze afkeer doet verdwijnen of wat misverstand wegruimt.’

Steenhoff vreest ‘dat de kunstenaars zelf door de kennelijk overmatige inspanning van hun bespiegelende geest, zooals Mondriaan, zichzelf kwaad doen daar het gaat leiden tot een verspilling der energische krachten, die noodig zijn in de uren van den Daad zelf. Een spanning, op de verkeerde plaats wil ik het noemen.’ En op het eind van zijn bespreking verzucht Steenhoff: ‘[...] (ik bedoel in rond Hollandsch: pieker minder) en wees daadwerkelijk ...’

De zesde reactie op *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst* is van de hand van J. Greshoff in *De Telegraaf* (19 maart 1918)⁵. In de rubriek ‘Kunst en Letteren’ schrijft Greshoff een recensie over een tentoonstelling van ‘De Hollandsche Kunstenaarskring’⁶. Over Mondriaan zegt hij: ‘Mondriaan gaat door op de blokjes⁷. Hij kleurt die in zacht, pastelachtige kleuren op het gladwitte fond. De bezoekers lachen óf discussieeren ernstig over de diepe bedoelingen en de waarde van dit werk. Mij schijnt slechts één zekerheid niet te ontkennen: de oprechtheid-en-ernst van den schilder. Bovendien is het een feit dat een van deze composities - neem bijvoorbeeld 66⁸ - buitengewoon aangenaam voor het oog en buitengewoon rustig een witten wand kan breken en er toch één mee zijn. Voor de diepe bedoelingen raadplege men ‘De Stijl’, het maandschrift waarin Mondriaan onverdroten zijn theoretische uiteenzettingen vervolgt.’

De zevende reactie komt uit de eigen gelederen. Van Doesburg geeft in *De Stijl*⁹ (juli 1918) een reactie die uit twee gedeelten bestaat. In het eerste gedeelte geeft hij een korte samenvatting van Mondriaans theorie; in het tweede gedeelte brengt hij deze theorie in verband met twee tekeningen van Mondriaan.

Volgens Van Doesburg wordt de nieuwe werkwijze in de beeldende kunst bepaald door innerlijke factoren en de belangrijkste innerlijke factor is: het nieuwe tijdsbewustzijn. Dit nieuwe tijdsbewustzijn bestaat in de behoefte naar evenwichtige verhouding van het meest innerlijke (geestelijkheid) en het meest uiterlijke (natuurlijkheid); of: evenwichtige verhouding van het algemene en het individuele. ‘De volstrekt-modernen veruiterlijken volkomen het nieuwe tijdsbewustzijn, de anderen veruiterlijken het onvolkomen of in ’t geheel niet.’ luidt de conclusie van Van Doesburg. Piet Mondriaan was - meent Van Doesburg - de eerste, die na Picasso tot exacte uitdrukking van de aesthetische idee kwam; d.i. tot een evenwichtige verhoudingsbeelding van het subjectieve en het objectieve.

Opmerkelijk is een citaat van Mondriaan in dit artikel van Van Doesburg. Het citaat luidt: ‘Dezelfde idee, welke b.v. bij den kathedraalbouw voorzat, die van omhoogstijgen, van grootheid (P.M.)’. De herkomst van dit citaat is niet bekend, noch in Mondriaans teksten, noch in de brieven aan Van Doesburg.

¹ *De Opmerker* 53, no.4 (26 januari 1918): 26 (USB-stick: Aanvullend materiaal bij [008]).

² [Netscher] ‘Revue van Tijdschriften’. In: *De Hollandsche Revue* 22 (1917): 753 (Zie voor de volledige tekst USB-stick: Aanvullend materiaal bij [008] - Artikel van [Netscher]. De rubriek ‘Revue van Tijdschriften’ was een redactionele rubriek en Netscher was redacteur van *De Hollandsche Revue*.)

³ Leestekst [008] p.6/r.1-9.

⁴ *De Nieuwe Amsterdammer*, no. 159 (12 januari 1918) (USB-stick: Aanvullend materiaal bij [008]).

⁵ *De Telegraaf* (19 maart 1918): Avondblad: 2 (USB-stick: Aanvullend materiaal bij [008]).

⁶ Hollandsche Kunstenaarskring: 4de Tentoonstelling. Amsterdam Stedelijk Museum, 16 maart - 7 april 1918.

⁷ CR II 260-266: B87 t/m B94.

⁸ CR II 265: B92 of B93.

⁹ Theo van Doesburg. ‘Aanteekeningen bij twee tekeningen van Piet Mondriaan’. In *De Stijl* 1, no.9 (juli 1918): 108-111 (USB-stick: Aanvullend materiaal bij [008]).

Vermelde personen

Mondriaan maakt in zijn artikelenreeks melding van de volgende personen (hier in alfabetische volgorde gepresenteerd): Aristoteles, Bolland, Cézanne, Goethe, Van Gogh, Hegel, Humbert de Superville, Kandinsky, Léger, Mantegna, Philo van Alexandrië, Picasso, Rembrandt, Schoenmaekers, Schopenhauer, Spinoza, Steiner, Voltaire.

Een aantal van deze personen verdient een korte aantekening:

M.H.J. Schoenmaekers wordt door Mondriaan één keer genoemd in aflevering 3: 'De Nieuwe Beelding als abstract-reëele schilderkunst'¹, verwezen wordt naar een boek van Schoenmaekers *Het Nieuwe Wereldbeeld*, en wel naar het gedeelte over kleur².

Schoenmaekers was een voormalige rooms-katholieke priester, die een eigen mengsel ontwikkelde van theosofie en christendom dat hij 'Christosofie' noemt. Mondriaan ontmoette hem voor 't eerst op 6 februari 1916 in Laren in de boerderij waar Mondriaan met de Van Domselaers woonde; ook ontmoet hij die dag Theo van Doesburg³.

De meningen zijn verdeeld over de invloed van Schoenmaekers op het werk van Mondriaan. Mondriaan heeft in elk geval twee boeken van Schoenmaekers gelezen: *Het Nieuwe Wereldbeeld* en *Beginselen der Beeldende Wiskunde*⁴. Het eerste boek wordt aangehaald in *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst*. Over het tweede boek schrijft Mondriaan in een brief (maart 1918⁵) aan Van Doesburg.

Uit brieven aan Van Doesburg blijkt dat Mondriaan aanvankelijk wel, maar later niet zo goed op kon schieten met Schoenmaekers en dat hij zijn theorieën in twijfel trok. In een van deze brieven (16 mei 1917) zegt Mondriaan over Schoenmaekers: 'Met Schoenmakers ben ik kwaad hij is toch de rechte broeder niet.' In een volgende brief schrijft hij (21 mei 1917): 'Zoo zou Schoenmaekers van nut kunnen zijn, als hij niet zoo'n beroerde vent was - ik geloof echter ook niet, dat het echt bij hem is - Ik vertel je wel. Hij zal wel niet op je voorstel ingaan.' En ruim acht maanden later (30 januari 1918) schrijft hij: 'Je moet eens lezen het Jan. nummer van Het Getij daar staat een lezing van Schoenmakers in (hij hield die, hoor ik bij de opening van Het Signaal) en daarvoor in De Bijenkorf bij Ernst Leidens werk. Als je de laatste bldz. leest weet je hoe hij de kunst ziet en wil houden: als grillig spel. In het voorstuk staan weer sommige dingen die wij ook onderschrijven. Zoo als ik je indertijd zeide, hij zegt soms wel goede dingen, maar de basis deugt niet - dit zag ik eerst later. Nu eerst komt hij daar rond voor uit.' Een paar weken later (februari 1918⁶) is Mondriaan van plan Schoenmaekers van repliek te dienen: 'Gisteren had ik de lezing van Schoenm. pas gelezen. Nu ik er over nagedacht heb, vindt ik zijn kunstidee schandelijk. Alsof kunst niet meer is dan individueele aandoening - alsof ontroering er niet bij te pas komt, ook dan, als van geen kunst-gedachte nog sprake is. Ik zou hem leelijk kunnen te recht zetten - die schoolmeester-paus. Als ik aan mijn artikel "gevoel en denken" kom, zal ik wel alles zeggen. Trouwens -de heele Stijl is een protest tegen zijn geklets.' En in een brief uit ongeveer dezelfde tijd als de vorige (februari 1918⁷): 'Ik heb v.d. Leck nog niet gesproken dus mij dunkt dat je wel goed doet met Schoenmakers te schrijven dat je na lezen van zijn lezing "kunst en gedachte" ziet dat hij niet bij ons hoort en dus je verzoek om mee te werken intrekt. Ook v.d. Leck zegt steeds dat Schoenmakers zich tegen ons heel anders heeft voorgedaan in der tijd. We zijn er dus ingelopen. Maar dat hindert niet.'

De tweede persoon die enige aandacht verdient, is G.J.P.J. Bolland⁸, filosoof en volgeling van Hegel⁹. Mondriaan was bekend met Bolland's *Zuivere Rede*¹⁰. Bolland's naam valt vier keer in de artikelreeks. De eerste keer in het hoofdstuk 'De redelijkheid der Nieuwe Beelding'¹¹. Mondriaan gebruikt daar een citaat van Philo van Alexandrië dat hij ontleent aan de *Zuivere Rede*¹². Mondriaan vermeldt zowel de auteur van het citaat als de vindplaats (Bolland). In het hoofdstuk 'Van het natuurlijke tot het abstracte, dit is van

¹ Leestekst [008] p.7/r.38; opmerkelijk is dat Mondriaan 'Dr. H. Schoenmaekers' schrijft in plaats van 'Dr. M. Schoenmaekers' of 'Dr. M.H.J. Schoenmaekers', maar dit kan ook een drukfout zijn.

² M.H.J. Schoenmaekers. *Het Nieuwe Wereldbeeld*. Bussum, 1915: 223-226.

³ L. Heyting. 'Mondriaan in Laren 2. De Vrienden'. *NRC Handelsblad* (3 juni 1988): 9.

⁴ M.H.J. Schoenmaekers. *Beginselen der Beeldende Wiskunde*. Bussum, 1916.

⁵ Ongedateerd, vermoedelijk 'eind maart 1918'.

⁶ Ongedateerd, vermoedelijk 'februari 1918'.

⁷ Ongedateerd, vermoedelijk 'februari 1918'.

⁸ G.J.P.J. Bolland (1854-1922), Nederlands filosoof (Hegelian).

⁹ G.W. F. Hegel (1770-1831), Duits filosoof.

¹⁰ G.J.P.J. Bolland. *Zuivere Rede en hare werkelijkheid*. 3^e druk. Leiden, 1912.

¹¹ Leestekst [008] p.13/r.37.

¹² G.J.P.J. Bolland. *Zuivere Rede en hare werkelijkheid*. 3^e druk. Leiden, 1912: 338 (noot 1).

het onbepaalde tot het bepaalde¹ geeft Mondriaan twee citaten uit de *Zuivere Rede*. Mondriaan breekt het laatste citaat af met ‘enz.’. De volledige tekst luidt: ‘Het begrip van schoonheid is verhoudingsbegrip, begrip van esthetische verhoudingen, van waarneembaar overeenstemmende en zoo dan voelbaar bevredigende verhoudingen, en dus niet begrip van noem- of telbaarheid zonder meer, maar meetbaarheid in verscheidenheid van verhoudingen of redenen, schoonheid wordt men in bevredigende maatverhoudingen gewaar, gelijk reeds aan de kleurverhoudingen gebleken is.’ Hij citeert Bolland voor de vierde keer in een noot van het hoofdstuk ‘Van het natuurlijke tot het abstracte, dit is van het onbepaalde tot het bepaalde’². De aanhaling uit de *Zuivere Rede*³ is niet van de hand van Bolland, maar van Hegel die door Bolland wordt geciteerd.

De derde persoon van belang, Rudolph Steiner⁴, is bekend geworden als grondlegger van de antroposofie en haar praktische toepassingen. Steiner - op dat moment nog theosoof - hield in maart 1908 elf voordrachten in Nederland. Het is mogelijk dat Mondriaan de voordrachten in Amsterdam (6, 7 en 8 maart 1908⁵) heeft bijgewoond. De onderwerpen van die drie voordrachten waren: ‘Esoterisch Christendom’, ‘Astraalwereld en Devachan’ en Theosofie, Goethe en Hegel’. In 1912 verliet Steiner de Theosofische Vereniging in verband met een fundamentele onenigheid met het bestuur.

Mondriaan haalt Steiner aan in een noot van hoofdstuk 5 ‘Van het natuurlijke tot het abstracte, dit is van het onbepaalde tot het bepaalde’⁶. In deze noot geeft Mondriaan in eigen woorden een passage weer uit het *Verslag van de voordrachten gehouden door Dr. Rudolph Steiner*⁷. De passage heeft betrekking op een lezing die Steiner hield in Rotterdam op 8 maart 1908. Mondriaan heeft het verslag van Steiners lezingen tot aan zijn dood bewaard⁸.

De vierde persoon die enige aandacht verdient, is Baruch de Spinoza⁹. In het hoofdstuk ‘De redelijkheid der Nieuwe Beelding’ citeert Mondriaan de volgende uitspraak van Spinoza¹⁰: ‘De waarheid openbaart zich van zelf, doch door het woord kan de kennis der waarheid verhaast en versterkt worden’. Mondriaan heeft deze passage overgenomen van Van Doesburg overgenomen, want hij schrijft: ‘Op bld. 4 zette ik jouw zin over Spinoza.’ Mondriaan schrijft dit in een bijlage met correcties¹¹ die betrekking hebben op ‘De redelijkheid der Nieuwe Beelding’. In een volgende ‘correctiebijlage’ schrijft hij: ‘t en slotte wilde ik je nog vragen of die uitdrukking van Spinoza (in ’t begin) juist door me is wêergegeven. Ik heb geen zijner werken en kwam doordat jij me in je vorig schrijven het aanhaalde op ’t idee ’t er bij te zetten, omdat ik het juist over de waarheid had - wel weer een bewijs van ons eender denken. Het staat zoo gek als ik soms andere woorden gebruikte voor hetgeen Spinoza zeide. Was ’t echter niet juist, dan had je ’t allicht al gezegd.’

Bijzondere woorden

De term ‘beelding’ werd in 1915 gebruikt door Schoenmaekers in zijn boek *Het Nieuwe Wereldbeeld*¹². Schoenmaekers zegt: ‘We mogen [...] ook in goed Hollandsch “uitbeelding” noemen of kortweg “beelding” of “beeld”.’ Het is goed mogelijk dat Mondriaan de term ‘beelding’ uit dit boek heeft overgenomen.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1917] [Nederlands] ‘De Nieuwe Beelding in de Schilderkunst’.

In: *De Stijl* 1, no.1 (oktober 1917): 2-6; no.2 (december 1917): 13-18; [herdruk]

Amsterdam, 1968: [deel 1] 4-219.

¹ Het eerste citaat: leestekst [008] p.17/r.13-15; het tweede citaat: leestekst [008] p.17/r.19-21. Zie: G.J.P.J. Bolland. *Zuivere Rede en hare werkelijkheid*. 3^e druk. Leiden, 1912: 554.

² Leestekst [008] p.17/noot 7.

³ G.J.P.J. Bolland. *Zuivere Rede en hare werkelijkheid*. 3^e druk. Leiden, 1912: 369-370.

⁴ Rudolph Steiner (1861-1925), Oostenrijks filosoof en schrijver, architect en pedagoog; grondlegger van de antroposofie.

⁵ Mondriaan woonde van januari tot september 1908 in Amsterdam, Sarphatipark 42¹.

⁶ Leestekst [008] p.18 (noot 3).

⁷ Verslag van de voordrachten gehouden door Dr. Rudolph Steiner, voor de Nederl. Afd. Theos. Ver. 4-11 Maart 1908. N.d., n.p. (De betreffende passage is te vinden op p. 29).

⁸ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven. MS Vault.710, Box 3.

⁹ Baruch de Spinoza (1632-1677), Nederlands filosoof en lenzenslijper.

¹⁰ Leestekst [008] p.11/r.47.

¹¹ Vermoedelijk ‘februari 1918’.

¹²M.H.J. Schoenmaekers. *Het Nieuwe Wereldbeeld*. Bussum, 1915: 71.

- [1918] [Nederlands] 'De Nieuwe Beelding in de Schilderkunst'.
In: *De Stijl* 1, no.4 [3] (januari 1918): 29-31; no.4 (februari 1918): 41-45; no.5 (maart 1918): 49-54; no.7 (mei 1918): 73-77; no.8 (juni 1918): 88-91, no.9 (juli 1918): 102-108; no.10 (augustus 1918): 121-124; no.11 (september 1918): 125-134; no.12 (oktober 1918): 140-147. [herdruk] Amsterdam, 1968: [deel 2] 304-307.
- [1976] [Nederlands] [zonder titel]
In: 'Bloemlezing uit de geschriften van Mondriaan'. In: F.L.M. Dony (red.). *Alle tot nu toe bekende schilderijen van Mondriaan*. Rotterdam, 1976: 128-151.

Vertalingen

- [1967] [Duits] 'Piet Mondrian. Die Neue Gestaltung in der Malerei'.
In: H.L.C. Jaffé (ed.). *Mondrian und De Stijl*. Köln, 1967: 36-88.
- [1970] [Engels] 'Piet Mondrian. Neoplasticism in Painting'. [zonder noten]
In: H.L.C. Jaffé (ed.). *De Stijl*. London, 1970: 36-93.
- [1975] [Italiaans] 'Il neoplasticismo in pittura'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 29-73.
- [1986] [Engels] 'The New Plastic in Painting [1917?].
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 27-74.
- [2002] [Tsjechisch] 'Nové zobrazování v malířství'.
In: V. Daňková and others (eds.). *Lidem budoucnosti. Studie k neoplasticismu*. Praha, 2002: 7-75.

Niet gepubliceerde vertalingen

- [1980] [Frans] 'La nouvelle plastique en peinture'.
In: X. Douroux. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D.diss. Université de Dijon, 1980: 10-100.

Literatuur

- Ankowsch, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: passim.
- Bächler, H. and H. Letsch (eds.). 'Die Neue Gestaltung in der Malerei'. In: *De Stijl. Schriften und Manifeste*. München, 1929: 62-147.
- Banham, R. *Theory and design in the first machine age*. London, 1960: 150.
- Bax, M. *Het web der schepping*. Amsterdam, 2006: 267-301.
- Berg, H.F. van den, en G.J. Dorleijn (samenstelling). *Avantgarde! Voorhoede?: vernieuwingsbeweging in noord en zuid opnieuw beschouwd*. [Nijmegen]: 207.
- Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 60, 62, 73.
- Blotkamp, C. *Mondriaan in detail*. Utrecht, Antwerpen, 1987: 42, 43, 57
- Blotkamp, C. *Piet Mondriaan. Twee verhalen*. Amsterdam, 1987: 38.
- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 107-111, 128, 139, 244.
- Bois, Y.-A. 'Solange wir 'Menschen' sind'. In tent.cat.: *Canto d'Amore*. Basel, 1996: 374-375.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: passim.
- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. In: *Revue de l'art*, no.53 (1981): 41-42, 47-48.
- Chandler, A. *The Aesthetics of Piet Mondrian*. New York, 1972: 14-15, 34, 36, 43.
- Chipp, H.B., et al (eds.). *Theories of modern art; a source book by artists and critics*. Berkeley, 1968: 321-323 [onjuiste titelvermelding].
- Cheetham, M. A. *The Rhetoric of Purity*. Cambridge, 1991: 40, 105, 109, 121, 123, 127.
- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 7, 34, 38-44, 97, 102-104, 113.
- Doesburg, T. van (red.). 'Piet Mondrian'. In: *De Stijl* 5, no.12 (december 1922): 179-185.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 7-124 .
- Ducret, A. 'Mondrian écrivain: question de méthode'. In: J.-O. Majastre (ed.). *Le texte, l'œuvre, l'émotion*. Bruxelles, 1994: 267-268, .

- Guerry, S. 'The Aesthetics of Spiritual Harmony: Some Theoretical Sources for Mondrian's Philosophy of Art'. Master's thesis, North Carolina State University, 1994: 51.
- Henkels, H. 'Mondrian in his Studio'. In tent.cat.: *Mondrian from Figuration to Abstraction*. Tokyo, Den Haag, 1987: 176, 180.
- Herwitz, D. 'Mondrian's Plato'. In: D. Herwitz (ed.). *Making Theory/Constructing Art*. Chicago/London, 1993: 110-111, 114, 116.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De beginjaren van De Stijl 1917-1922*, Utrecht, 1982: 57, 58.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De vervolgiaren van De Stijl 1922-1932*, Amsterdam, Antwerpen, 1996: 115.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 29-73.
- Holtzman, H. 'Piet Mondrian. Unpublished Notes on Nature and Art, 1938-1943'. In: *The Structurist*, no.23-24 (1983): 83.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 27-69.
- Jaffé, H.L.C. 'De Nederlandse Stijlgroep en haar sociale utopie'. In: *Over utopie en werkelijkheid in de beeldende kunst. Verzamelde opstellen van H.L.C. Jaffé*, H.L.C. Jaffé. Amsterdam, 1955, 1986: 209-210.
- Jaffé, H.L.C. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 114.
- Jaffé, H.L.C. *Inleiding tot de kunst van Mondriaan*. Assen, Amsterdam, 1959: 21, 23, 26-27, 36.
- Jaffé, H.L.C. *Mondriaan*. z.p. [Wormer], 1980; [Naarden], 1994: 35-36, 38, 43, 45.
- Janssen, H. 'In de leer bij de ervaring'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 384-385, 387.
- Janssen, H. *Mondriaan in het Gemeentemuseum Den Haag*. Den Haag, 2008: 124.
- Janssen, H. 'Lire la nouvelle plastique'. In tent.cat. Leal, B. (ed.). *Mondrian*. Parijs, 2010: 67-79.
- Joosten, J., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 37.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 112, II 114, II 506.
- Lebensztejn, J.-C. 'Mondrian: la fin de l'art'. In: *Critique*, no 438 (Novembre, 1983): 895.
- Lipscomb, P. A. 'Mondrian and his art: a nonpathographic perspective'. In: *Free Association* 6, no.1 (1996): 106.
- Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 123.
- Matthes, H. 'Mondriaans 'exacte beelding van enkel verhouding''. In: *Kunst en Museumjournaal* 14, (1994): 72-85.
- Mondriaan, P. 'Mondriaan. De Nieuwe Beelding in de Schilderkunst'. In tent.cat.: *De Stijl*. Amsterdam, 1951: 48-58.
- Mondriaan, P. 'De Nieuwe Beelding in de Schilderkunst'. In tent.cat.: *De renaissance der XXe eeuw*. Amsterdam, 1958: z.p.
- Mondrian, P. 'Écrits de Piet Mondrian'. In: M.G. Ottolenghi (ed.). *Tout l'œuvre peint de Mondrian*. Paris, 1976: 10.
- Mondrian, P. 'Piet Mondriaan in the first issue of 'De Stijl''. In: R. Friedenthal, R. (ed.). *Letters of the great artists*. Vol.2. New York, 1963: 234-236.
- Mondrian, P. 'Neoplastycyzm w malarstwie'. In: E. Grabska, and H. Morawska (eds.). *Artyści o Sztuce: od Van Gogha do Picassa*. Warszawa, 1963: 404-407.
- Mondrian, P. 'Scritti di Mondrian'. In: M.G. Ottolenghi (ed.). *L'opera complete di Mondrian*. Milano, 1974: 6-7.
- Mondrian, P. 'Die Neue Gestaltung in der Malerei'. In tent.cat.: *Tendenzen der Zwanziger Jahre*. Berlin, 1977: 85-88.
- Morisani, O. (ed.). 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 45-47.
- [Netscher, F.] 'Revue van Tijdschriften'. In: *De Hollandsche Revue* 22 (1917): 753
- Niehaus, K. 'L'Art Hollandais Contemporain'. In: *Sélection* 2, no.7-8 (1 augustus 1922): 172.
- Pissarro, J. 'Mondrian's antinomies'. In: *Apollo* 142, no.404 (1995): 50.
- Rembert, V. P. 'Mondrian's aesthetics, as interpreted through his statements'. In: *Arts magazine* 54, no.10 (June 1980): 174, 175.

- Riley, B. 'Mondrian: the 'universal' and the 'particular''. In: *The Burlington Magazine* 138, no.1124 (1996): 751-753.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 66, 84, 105-106, 113, 115-119, 121-122, 131-137, 182-183, 196, 216-217, 247.
- Sanders, P.F.. 'De schilder Piet Mondriaan zestig jaar'. In: *Het Volk* (27 februari 1932): Avondblad: 6.
- Scheltema, P.H. 'De nieuwe beelding in de Schilderkunst'. In: *De Opmerker* 52, no.50 (15 december 1917): 393-394; *De Opmerker* 53, no.4 (26 januari 1918): 25-26.
- Seuphor, M. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, [1956]; Amsterdam, [1956]; London, 1956; London, 1957: 142-144; Amsterdam, [1956]: [Supplement] 2-3.
- Seuphor, M. (ed.). 'La nouvelle plastique dans la peinture'. In: *Dictionnaire de la peinture abstraite*. Paris, 1957: 100-104.
- Seuphor, M. (ed.). 'The New Plastic Approach to Painting'. In: *Dictionary of Abstract Painting*. New York, 1958: 100-104.
- Seuphor, M. *Piet Mondrian. La vita e l'opera*. Milano, 1960: 130-133.
- Szeeman, H. 'Piet Mondrian auf dem Monte Verità/Piet Mondrian auf dem Monte Verità'. In tent.cat.: *Piet Mondrian 1872-1944*. Ascona, 1989: 6, 29.
- Trappeniers, M. S. 'Bert, daar maak ik een ding van'. Mondriaans werk in Brabant.' In: Ch.C.M. de Mooij, en M.S. Trappeniers (red.). In: *Piet Mondriaan. Een jaar in Brabant 1904-1905*, Zwolle, 1989: 62.
- Threlfall, T. *Piet Mondrian. His Life's Work and Evolution. 1872-1944*. New York, London, 1988: 293, 304- 319
- Welsh, R. P. 'De Stijl, een hernieuwde kennismaking'. In tent.cat.: *De Stijl: 1917-1931*. Otterlo, Amsterdam, 1982: 26.
- Welsh, R. P. 'Mondriaan als tekenaar'. In tent.cat.: *Mondrian. Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 49.
- Weyergraf, C. *Piet Mondrian und Theo van Doesburg: Deutung von Werk und Theorie*. München, 1979: 70-73, 77, 80, 87, 89, 92.
- White, M. *De Stijl and Dutch modernism*. Manchester, 2003: 22-23, 25-26.
- Wismer, B. *Mondriaans ästhetische Utopie*. Baden, 1985: 34, 48, 84.

[009] Het bepaalde en het onbepaalde

Vooraf

Het bepaalde en het onbepaalde is, zoals Mondriaan als ondertitel toevoegt, een ‘Aanvulling tot: De Nieuwe Beelding in de schilderkunst. Jaargang 1.’ Mondriaan had blijkbaar toch nog iets toe te voegen aan zijn zeer uitgebreide tekst *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst*.

Voor zover is nagegaan, heeft *Het bepaalde en het onbepaalde* geen deel uitgemaakt van *De Nieuwe Beelding* in de oorspronkelijk beoogde boekvorm. Dit is ook de reden waarom *Het bepaalde en het onbepaalde* hier als zelfstandige tekst is opgenomen.

Bron

De enige bron is de tekst zoals gepubliceerd tekst in het decembernummer (1918) van *De Stijl*.

Titel

Voor de leestekst is dezelfde titel gebruikt als voor de publicatie in *De Stijl*.

Datering en ondertekening

De datering van *Het bepaalde en het onbepaalde* is de datum van de publicatie: december 1918². Onder de titel van de publicatie staat: ‘door Piet Mondriaan’.

Ontstaan en publicatie

Mondriaan maakt voor het eerst melding van *Het bepaalde en het onbepaalde*, in een brief aan Van Doesburg van november 1918³: ‘Vandaar krijg je nu eerst het artikel: misschien is ’t te laat voor bedoeld N°. Ik ben gesteld op je opmerkingen: toevallig, heh, dat jij over bouwkunst zoowat ’t zelfde schrijft. Lees alles nog eens goed na en schrijf me je bevinding; mij dunkt, dat in dit artikel de hoofdzak der N.B. behandeld is en ook die kwestie bepaald en onbepaald: dat omkeeren, zooals het Handelsblad zeide. [...] Bij het drukken van dat artikel lijkt mij bepaald noodig een streepje te drukken waar ik ’t zette: kan dit niet om de plaatsruimte, wil je dan puntjes zetten, op de wijze als ik deed op blz. 11? Dus overal waar een streepje staat deze puntjes, of anders overal een streepje.’ In de publicatie staan overal streepjes.

Uit dezelfde brief kan ook worden opgemaakt dat Mondriaan een exemplaar van *Het bepaalde en het onbepaalde* insloot. Van Doesburg stuurt daarop een aantal opmerkingen naar aanleiding van het artikel aan Mondriaan terug. Uit een volgende brief van Mondriaan aan Van Doesburg blijkt dat Mondriaan Van Doesburgs opmerkingen serieus neemt. Hij sluit een blocnotevel in met aantekeningen naar aanleiding van Van Doesburg opmerkingen.

Hier volgt een transcriptie van het bewuste blocnotevel. Achter de opmerkingen is tussen vierkante haken de vindplaats aangegeven in de leestekst en de gevolgen van de opmerkingen voor de publicatie en leestekst.

‘Blz.1. ~~Ik heb voor min of meer bepaald voor ons, nu gezet min of meer reëel voor ons. Voor onderstreepte je met potlood door, maar dat moet er wel bij, is ’t niet?~~

Voor misvatting lijkt me dat je gelijk hebt dat ‘t ook beter is betrekkelijke bepaaldheid te schrappen te zetten betrekkelijke klarheid b.v. Kan dit: betrekkelijke klarheid? Weet je een ander woord? zooals jij ook inziet kan het bepaalde betrekkelijk zijn door onze verhouding tot het bepaalde, maar taalkundig is ’t beter ’t te vermijden, dunkt me. Dank voor de raad.⁴

P.S. Het lijkt me nog beter om nog meer te veranderen. Uit de verbeteringen zie je wel hoe ‘t mij toeschijnt. ~~Voor de drukker schreef ik dit blad nog eens over.~~ Vindt je nu dat ’t taalkundig

¹ *De Stijl* 2, no.2 (december 1918): 14-19.

De Stijl. Maandblad voor de Beeldende Vaksen. Redactie: Theo van Doesburg. Verschenen van oktober 1917 tot januari 1932.

² Mondriaan woonde in december 1918 dan in Laren, Pijlsteeg.

³ Ongedateerd, vermoedelijk ‘medio november 1918’; een gedeelte van de brief gaat over *Het bepaalde en het onbepaalde*, gepubliceerd in december 1918; vindplaats brieven aan Van Doesburg: RKD-MCP – 25-28.

⁴ Waarschijnlijk is in de publicatie ‘betrekkelijke klarheid’ vervangen door ‘mindere of meerdere klarheid’; leestekst [009] p.1/r.27-28.

goed is? Zendt 't anders liever me nog eens terug en plaats 't in een later nummer.
 P.S.2. Zoals je ziet heb ik 't nog meer veranderd: het lijkt me zoo nog duidelijker.
 De andere twee dingen heb ik veranderd.¹
 Ik krijg nog een drukproef, niet?
 Het kan best zijn Does, dat ik nu door de veranderingen sommige dingen tweemaal zeg. Wilt je eens er op letten?

Mondriaan is onzeker over onduidelijkheden in zijn teksten, want op 4 december 1918 schrijft hij: 'Beste Does, hartelijk dank voor je schrijven en opmerkingen. Vindt je dat 't nu duidelijk is? Die aanvulling over vorm en kleur als mannelijk en vrouwelijk durf ik nog niet zoo aan: zóo als jij 't bedoelt is 't wel zoo maar 't zou weer misvatting kunnen geven omdat vorm als lichamelijkeid weer vrouwelijk is.' Van Doesburg neemt de aanvulling over vorm en kleur als mannelijk en vrouwelijk niet over in de publicatie.

Na de publicatie bedankt Mondriaan Van Doesburg: 'Beste Does, dank voor je zorg voor mijn artikel. 't Was nog al lastig om uit mijn verbeteringen wijs te worden, niet?' (Briefkaart van 19 december 1918.)

Ingegeven door een schrijven van Arthur Petronio² zag Mondriaan mogelijkheden zijn geschriften ook onder de aandacht brengen van een internationaal publiek. Over zijn internationale ambities schrijft Mondriaan in een ongedateerde brief (29 december 1918³) aan Van Doesburg het volgende: 'Beste Does, ik heb een circulaire gekregen van een mijnheer Arthur Petronio, van La Revue du Feu om daarin mede te werken. [...] Mijn opinie is dat 't geen kwaad kan als onze kunst er ook in vertegenwoordigt wordt: en dus wil ik graag de moeite doen eens een stuk, dat in De Stijl geweest is, te vertalen voor hun blad. [...] Ik zou dan 't voordeel hebben een begin te hebben met vertaling in 't Fransch, wat ik tòch van plan ben, en onze ideeën komen dan onder internationaal bereik. Heb jij hier andere zienswijzen over, wat dunkt je van mijn plan? Je begrijpt me goed, dat ik alleen vertaal uit De Stijl. B.v. het laatste artikel⁴, dat nu uitkomt, of een gesprek⁵, dat ik nu wêer af heb en dat ik je binnenkort zal zenden voor De Stijl. Antwoordt me hierop eens gauw, dan kan ik die meneer antwoorden.'

Noch *Het Bepaalde en het Onbepaalde*, noch *Dialogo over de Nieuwe Beelding* is door Mondriaan in het Frans vertaald. In *La Revue du Feu* zijn geen teksten van Mondriaan verschenen.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst in de publicatie van *Het Bepaalde en het Onbepaalde* in het decembernummer (1918) van *De Stijl*. In de publicatie zijn Mondriaans aantekeningen opgenomen als eindnoten; in de leestekst zijn deze veranderd in voetnoten.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties gevonden.

Vermelde personen

In de 'Aanteekeningen'⁶ noemt Mondriaan Schopenhauer⁷. De filosoof wordt in verband gebracht met het ervaren van het universele. Mondriaan zegt in de aantekening: '[dat] het universele niet gezien wordt zoodra het subjectieve in ons overheerscht en [...] alleen wordt het gezien als onze innerlijke universaliteit zich losmaakt van zijn subjectieve gebondenheid. [...]' en dat kan alleen wanneer Schopenhauer's *belangelooze contemplatie*⁸ in acht wordt genomen.

¹ Mondriaan geeft hier niet aan welke veranderingen hij bedoelt.

² Arthur Petronio (1897-1971), oprichter en redacteur van *La Revue du Feu*.

³ Gezien de inhoud van de brief en de aanhef 'Zondagavond': vermoedelijk '29 december 1918'.

⁴ *Het bepaalde en het onbepaalde*.

⁵ *Dialogo over de Nieuwe Beelding* (tekst [010]).

⁶ Leestekst [009] p.1(noot 3).

⁷ Arthur Schopenhauer (1788-1960), Duits filosoof.

⁸ Cursivering van ons.

Overige opmerkingen

In de ‘Aanteekeningen’ verwijst Mondriaan naar twee artikelen¹. Het eerste is een artikel van Van der Leek: ‘De plaats van het moderne schilderen in de architectuur’²; het tweede is Van Doesburgs artikel: ‘Aanteekeningen over monumentale kunst’³.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1918] [Nederlands] ‘Het bepaalde en het onbepaalde’.
In *De Stijl* 2, no.2 (december 1918): 14-19. [herdruk] Amsterdam, 1968: [deel 1] 252-257.

Vertalingen

- [1967] [Duits] ‘Das Bestimmte und das Unbestimmte’.
In: H.L.C. Jaffé (ed.). *Mondrian und De Stijl*, Köln, 1967: 101-106.
- [1970] [Engels] ‘The Determinate and the Indeterminate (Supplement)’. [zonder noten]
In: H.L.C. Jaffé (ed.). *De Stijl*, London, 1970: 103-107.
- [1975] [Italiaans] ‘Il determinato e l’indeterminato. Appendice a Il neoplasticismo in pittura.’
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, Milano, 1975: 73-76.
- [1986] [Engels] ‘7. Supplement: The Determinate and the Indeterminate’.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*, Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 70-74.

Niet gepubliceerde vertalingen

- [1980] [Frans] ‘Le déterminé et l’indéterminé’.
In: X. Douroux. ‘Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931’. Ph.D.diss., Université de Dijon, 1980: 126-134.

Literatuur

- Ankowsitch, C. ‘Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie’. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 5, 42, 230, 245, 284, 312, 366, 434, 437.
- Blotkamp, C. *Mondriaan in detail*. Utrecht/Antwerpen, 1987: 57.
- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994 : 79, 243.
- Bois, Y.-A. ‘Mondrian et la théorie de l’architecture’. In: *Revue de l’art*, no.53 (1981): 42, 47-48, 49.
- Douroux, X. ‘Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931’. Ph.D.diss., Université de Dijon, 1980: 125-142.
- Hoek, E. ‘Piet Mondriaan’. In: C. Blotkamp (red.). *De beginjaren van De Stijl 1917-1922*, Utrecht, 1982: 49, 58.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 73-76.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 70-74.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 506.
- Mondriaan, P. ‘Mondriaan. Het bepaalde en het onbepaalde’. In tent.cat.: *De Stijl*. Amsterdam, 1951: 59-60.
- Rüdiger, R. ‘Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian’. Ph.D.diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 88, 92, 106, 115, 143, 147, 168.

¹ Leestekst [009] p.2 (noot 4 en 5.

² *De Stijl* 1, no.1 (oktober 1917): 6-7 (Zie voor de volledige tekst USB-stick: Aanvullend materiaal bij [009] - Artikel van Van der Leek.)

³ *De Stijl* 2, no.1 (november 1918): 10-12 (Zie voor de volledige tekst: zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [009] - Artikel van Van Doesburg.)

[010] Dialoog over de Nieuwe Beelding

Vooraf

Mondriaan kiest - wellicht schatplichtig aan Plato - in deze tekst de dialoogvorm boven een theoretische uiteenzetting, waarschijnlijk wilde hij de levendigheid van zijn teksten verhogen en ze daarmee geschikt maken voor een groter publiek.

In Mondriaans dialoog zijn twee personen met elkaar in gesprek: een zanger en een schilder. Mondriaan duidt *Dialoog over de Nieuwe Beelding* in zijn brieven aan als 'de dialoog' of 'het gesprek'.

Bron

De enige bron van de *Dialoog over de Nieuwe Beelding* is de publicatie in *De Stijl*.

De publicatie bestaat uit twee afleveringen:

Afl.	Titel aflevering	Vindplaats
1	Dialoog over de Nieuwe Beelding	De Stijl 2, no.4 (februari 1919): 37-39
2	Dialoog over de Nieuwe Beelding (vervolg)	De Stijl 2, no.5 (maart 1919): 49-53

Titel

De titel van de publicatie is de titel van de leestekst: *Dialoog over de Nieuwe Beelding*.

Datering en ondertekening

De datum van publicatie van de eerste aflevering is de datering voor de leestekst: februari 1919.

In de publicatie staat onder de titel vermeld: 'door Piet Mondriaan'.

Ontstaan en publicatie

Mondriaan maakt voor het eerst melding van *Dialoog over de Nieuwe Beelding* in een brief van 29 december 1918 aan Theo Van Doesburg²: '[...] of een gesprek, dat ik nu weêr af heb en dat ik je binnenkort zal zenden voor De Stijl.' En aan het eind van de brief noemt Mondriaan 'de Dialoog' bij name: 'Ik geloof dat de Dialoog die ik je zenden zal je zal interesseeren.'

Hieruit blijkt dat Mondriaan de *Dialoog over de Nieuwe Beelding* al eind december 1918 gereed had³.

In een briefkaart aan Van Doesburg van 3 januari 1919 kondigt Mondriaan aan dat hij op het punt staat de Dialoog toe te sturen: 'Beste Does, dank voor je prettige brief, ik zal je binnen eenige dagen antwoorden en de dialoog zenden. [...] Het gesprek kan desnoods wel in tweeën, ik hoop dat 't nog tijdig komt.'

'Binnen eenige dagen' blijkt dezelfde dag te zijn, want Mondriaan stuurt op 3 januari 1919 de *Dialoog* mee met een brief aan Van Doesburg: 'Beste Does, hierbij de dialoog [...]. Het meeste is reeds in De Stijl behandeld doch vindt je niet dat het op deze wijze weer voor veel lui duidelijker zal zijn? Ik las 't aan eenige leeken voor die er nog al over uit waren.'

In een brief van 8 januari 1919 vraagt Mondriaan Van Doesburg om commentaar op zijn *Dialoog*: 'Beste Does, ik ben blij dat mijn nieuwe stuk je goed lijkt; zoo gauw je daarvoor tijd hebt ontvang ik 't wel met je opmerkingen terug, heh?'

Gedurende de maand januari (1919) sturen Mondriaan en Van Doesburg opmerkingen heen en weer over de *Dialoog over de Nieuwe Beelding*. In een brief van januari 1919⁴ schrijft Mondriaan: 'Zeg Does, als je me je opmerkingen zend, wilt je dan de heele dialoog er bij doen, want dan kan ik alles nog eens nagaan. Zoo herinner ik me dat in 't beginstuk "ik wil verhouding beelden[?]" misschien is beter direct te zetten: evenwichtige verhouding. Of komt dit later voldoende uit? [...] Uitstekend idee de dialoog in zijn geheel in eens te plaatsen.' Mondriaan twijfelt om 'verhouding' te verbeteren in 'evenwichtige verhouding', deze verbetering is niet gevonden in de publicatie.

¹ *De Stijl*. Maandblad voor de Beeldende Vakken. Redactie: Theo van Doesburg. Verschenen van oktober 1917 tot januari 1932.

² Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands kunstenaar, schrijver en redacteur van *De Stijl*; vindplaats brieven aan Van Doesburg: RKD-MCP – 25-28.

³ Mondriaan woont dan in Laren, Pijlsteeg.

⁴ Ongedateerd, waarschijnlijk 'januari 1919'.

In een volgende brief (eveneens januari 1919¹) zegt Mondriaan: ‘Vindt je de dialoog zoo beter? Ik bedacht ook nog dat ik zette: dit deed eenigen De Stijl oprichten. Dit is niet heelemaal waar, want eigenlijk kwam jij alleen met ’t idee van een blad aanzetten. Ik voelde er zelfs nooit veel voor. Het hindert wel niet wie ’t deed, maar als ik b.v. iets algemeen zette en eenigen weg, ik weet niet precies hoe de zin luidt maar dat kan jij wel even omzetten dan is ’t toch zuiverder.’ Van Doesburg heeft ‘eenigen’ in de publicatie veranderd in: ‘een onzer’².

Tussen de brieven aan Van Doesburg³ bevindt zich een schrijfblokvel, aan twee zijden beschreven, met opmerkingen over de *Dialoog over de Nieuwe Beelding*. Waarschijnlijk is dit schrijfblokvel een bijlage geweest bij één van de brieven die Mondriaan in januari 1919 aan Van Doesburg stuurde. Het is niet bekend in welke brief Mondriaan dit schrijfblokvel bijsloot.

Hier volgt een overzicht van de opmerkingen op het schrijfblokvel. Achter de opmerkingen staan - tussen vierkante haken - de vindplaatsen in de leestekst.

‘Blz.1 Is ’t niet beter te zetten werk van vroeger? (beter dan vroeger werk)’⁴

‘Is het niet beter in plaats juist duidelijker uit te zetten juist zoo duidelijk uit?’⁵

‘blz.4 houdt ik liever zooals het was want jouw omschikking geeft mijn bedoeling niet weer.’⁶

‘blz.8 Is de questie niet opgeheven als ik het woordje daartoe er bij zet? Omdat ik de reden reeds opgaf.’⁷

‘blz.9 heb ik naar mijn beste weten verbeterd. Voor mij is het gestelde een waarheid maar vindt jij dat die niet vol te houden is, adviseer me s.v.pl. dan nog even. Desnoods moet ’t er maar uit. Ik liet reeds een stuk weg. Van die menschen die de N.B. zien spreek ik nu maar niet, hoewel ’t wel een bewijs is, maar wat veel opgedrongen bewijs, heh? Beter maar weg, niet?’

Ik had in gedachte te veel over me zelf gesproken - dank voor je raad. Ik geloof het nu algemeener is. Ik deed het ook al weer om een beetje een bewijs te hebben, en voor de duidelijkheid. P.S. bij nader inzien heb ik nog meer weggelaten en veranderd. Dat is toch veiliger.’⁸

‘blz. 12 Hier wil ik juist natuur en mensch, en - naar zijn beeld - niet geest, in de eenheid mensch (of beeld) daar uitkomen.’⁹

‘blz. 13 Dit wil ik liever zoo laten, omdat ik de natuurl. verschijning als de openbaring van het beschouw. Brengen we haar dus tot (ware) uitdrukking zoo is alles in orde. Het komt slechts in de Beelding op de wijze aan.’¹⁰

‘blz. 15 leek me beter op andere wijze te corrigeren. Je ziet wel hoe.’¹¹

‘Op blz. 16 zette ik “eenheid v.h. natuurlijke en mensch[?]”. Dit was hier mijn bedoeling met natuur daarom kan ik niet zetten natuur en geest.’¹²

‘Bizonder dank voor je opmerking blz. 18 door onvolledigheid gaf ik verwarring, vindt je nu dat alles klopt, ook het objectieve zien enz.’¹³

In een andere weer ongedateerde brief uit januari 1919¹⁴ schrijft Mondriaan aan Van Doesburg: ‘Beste Does, ik schreef je juist bijgaanden brief toen nog tijdig de proefdruk kwam om deze in te sluiten. Dank voor je zorgen, ik dacht alleen op blz.1 onderaan die zin nog te veranderen zooals ik deed, dan slaat het zuiverder op hetgeen A. zegt. Vindt je ook niet? Anders klopt ’t niet geheel.’¹⁵

¹ Ongedateerd, waarschijnlijk ‘januari 1919’.

² Leestekst [010] p.3/r.2-3.

³ Van Doesburg archief, RKD Den Haag.

⁴ Leestekst [010] p.1/r.5; de opmerking is opgevolgd in de publicatie.

⁵ Leestekst [010] p.1/r.8; de opmerking is niet opgevolgd in publicatie.

⁶ Niet achterhaald is op welke zinsnede deze opmerking betrekking heeft.

⁷ Leestekst [010] p.2/r.30; de opmerking is opgevolgd in de publicatie.

⁸ Niet achterhaald is waar deze opmerking betrekking op heeft.

⁹ Leestekst [010] p.3/r.24-25. In de publicatie staat: ‘[...] kunst is een tweehed van *natuur-en-mensch* niet *enkel* natuur. De mensch verwerkt de natuur naar zijn beeld [...]’.

¹⁰ Leestekst [010] p.3/r.31-33.

¹¹ Niet achterhaald is op welke zinsnede deze opmerking betrekking heeft.

¹² Leestekst [010] p.3/r.13-14; opgevolgd in de publicatie.

¹³ Leestekst [010] p.4/r.56.

¹⁴ Ongedateerd, waarschijnlijk ‘eind januari 1919’; Mondriaan spreekt in deze brief over de drukproef van de ‘Dialoog’.

¹⁵ Leestekst [010] p.1/r.54-56.

Het eerste deel van de *Dialoog over de Nieuwe Beelding* verschijnt in het februarinummer (1919) van *De Stijl*¹.

Op 9 maart 1919 laat Mondriaan per briefkaart weten dat hij graag de drukproef van het tweede deel wil corrigeren: 'Is de drukproef van mijn vervolg al klaar?' Blijkbaar kruisen de briefkaart van Mondriaan en de drukproef elkaar, want in een brief van 11 maart 1919 schrijft hij Van Doesburg: 'Beste Does, ik had je juist een kaart gezonden toen de drukproef kwam. Dank voor je zorgen en correctie. Op blz. 1. heb ik met potlood twee dingen gevraagd, je zult wel zien, en je wilt 't zeker wel, zoo noodig, voor den drukker opschrijven. Ook op blz. 4. zette ik iets met potlood dat je, zoo je 't ook beter vindt, wel met inkt wilt overnemen. Onderaan moesten de haakjes weg, schreef je, maar wordt 't dan niet wat onduidelijk? Is 't dan niet beter geest te herhalen, zoo "van natuur en geest, geest in den zin van" enz.² Ik zend 't je nu maar gauw terug. [...] Op blz. 3 staat nog zie ik: "onze ziel", beide gespacieerd. Ik wil de nadruk leggen op onze, hoe zullen we dat doen? Ziel niet spacieeren of op onze een teken? Wilt je dit ook drukklaar maken? [...] Of is het goed te zetten onze eigene ziel? Maar de dingen hebben eigenlijk geen ziel. De Zanger spreekt wel van de ziel der dingen, maar dat gaat B niet aan, is 't niet?'³

Het tweede deel van de *Dialoog over de Nieuwe Beelding* verschijnt in het maartnummer (1919) van *De Stijl*⁴.

De *Dialoog over de Nieuwe Beelding* wordt afgesloten met een bedankje van Mondriaan aan het adres van Van Doesburg (brief van 28 maart 1919): 'Beste Does, gisteren avond werd ik verrast door het nieuwe Stijlnummer. Behalve dat het artikel erg naar mijn zin gedrukt en zonder fouten is, vond ik 't prettig dat je dat ding gereproduceerd had.'

Afbeelding

Naast het begin van dit tweede deel staat een afbeelding van een schilderij van Mondriaan⁵. Onder de reproductie staat: 'Bijlage IX van 'De Stijl', tweede jaargang No. 5, Piet Mondriaan, Kompositie 1918.'

Basistekst en leestekst

De publicatie in *De Stijl* is de basis voor de leestekst. De twee afleveringen van de *Dialoog over de Nieuwe Beelding* worden in dit corpus als een geheel gepresenteerd.

Reacties van tijdgenoten

Reacties van tijdgenoten op de *Dialoog over de Nieuwe Beelding* zijn niet bekend.

Wel vraagt 'Gerh. v. D.' in 'de Groene'⁶ zich af of Mondriaan beter geen schrijver kan worden: 'Mondriaan maakt vreemde dingen. 'k Moet mijn spotlust maar bedwingen: 't is een ernstig man. Al die ruitjes en die hekjes doen als schilderij wat gekjes, maar - wat weet 'k ervan? 'k Heb hem immers niet gelézen, - dat moet heel diepzinnig wezen, 'k las het in de krant. - Kon hij dan geen schrijver worden? ... Haal die rare damspelborden liever van den wand. [...]'

Overige opmerkingen

Hoe groot precies de invloed van Van Doesburg is geweest op de inhoud van de tekst, is mede door de onvolledig bewaarde correspondentie niet te achterhalen. Uit de brieven en opmerkingen van Mondriaan is op te maken dat de redactionele opmerkingen van Van Doesburg voornamelijk ten doel hadden de begrijpelijkheid van de tekst te vergroten.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1919] [Nederlands] 'Dialoog over de Nieuwe Beelding'.

In: *De Stijl* 2, no.4 (februari 1919): 37-39; no.5 (maart 1919): 49-53. [herdruk] Amsterdam, 1968: [deel 1] 289-291, 309-313.

¹ *De Stijl* 2, no.4 (februari 1919): 37-39.

² Leestekst [010] p.5/r.38; de voorgestelde toevoeging 'geest in de zin van' is niet in de publicatie doorgevoerd.

³ Leestekst [010] p.4/r.33; conform Mondriaans wens heeft Van Doesburg in de drukproef 'onze ziel' gewijzigd in 'onze ziel'.

⁴ *De Stijl* 2, no.5 (maart 1919): 49-53.

⁵ CR II 266: B94 (Composition with Color Planes and Gray Lines 3, 1918.) (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [010] – Afbeelding B94. (Kleuren afbeelding was niet mogelijk, schilderij is verloren gegaan.))

⁶ Gerh. v. D. 'Boeketjes sofistiek' Jean Bourgeois ter expositie'. *De Amsterdammer* (15 maart 1919): 10 ('De Groene' = 'De Groene Amsterdammer' = *De Amsterdammer*.)

- [1986] [Nederlands] 'Dialoog over de Nieuwe Beelding'.
In: H. Henkels. *Piet Mondriaan. Gedurende een wandeling van buiten naar de stad*. Deel 1.
's Gravenhage, 1986: 17-26.

Vertalingen

- [1967] [Duits] 'Dialog über die Neue Gestaltung'
In: H.L.C. Jaffé (ed.). *Mondrian und De Stijl*. Köln, 1967: 112-121.
- [1970] [Engels] 'A Dialogue on Neoplasticism'
In: H.L.C. Jaffé (ed.). *De Stijl*. London, 1970: 117-126.
- [1972] [Duits] 'Dialog über die Neue Gestaltung'
In tent.cat.: *Mondrian*. Bern, 1972: 29-39.
- [1975] [Italiaans] 'Dialogo sul neoplasticismo'
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, Milano, 1975: 77-85.
- [1986] [Engels] 'Dialogue on the New Plastic'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 75-81.
- [1989] [Italiaans] 'Dialogo sul neoplasticismo'.
In tent.cat.: *Piet Mondrian*. Ascona, 1989: 16-20.
- [1989] [Duits] 'Dialog über die neue Gestaltung'
In tent.cat.: *Piet Mondrian*. Ascona, 1989: 33-37.

Niet gepubliceerde vertalingen

- [1980] [Frans] 'Dialogue sur la nouvelle plastique: le chanteur et le peintre'.
In: X. Douroux. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D.diss. Université de Dijon, 1980: 147-158

Literatuur

- Ankowitz, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 16, 48-49, 122, 170, 228, 355, 360, 525.
- Bax, M. *Het web der schepping*. Amsterdam, 2006: 268, 271, 274-275, 289
- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 131.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Den Haag. Piet Mondriaan*. Milaan, 1994: 375.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 143, 147-158.
- Ducret, A. 'Mondrian écrivain: question de méthode'. In: J.-O. Majastre (ed.). *Le texte, l'œuvre, l'émotion*. Bruxelles, 1994: 270.
- Harrison, Ch., and P. Wood (eds.). 'Dialog über die Neue Gestaltung'. *Kunsttheorie im 20. Jahrhundert*. Vol.1. Ostfildern, 1998; Ostfildern, 2003: 379-384.
- Harrison, Ch., and P. Wood (eds.). 'Dialogue on the New Plastic'. *Art in theory 1900-2000*. Malden, 2003; Oxford, 2006: 284-289.
- Henkels, H. 'Catalogue with quotations'. In tent.cat.: *Mondrian from Figuration to Abstraction*. Tokyo, 1987: 141-143
- Holtzman, H., and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 75-81.
- Jaffé, H.L.C. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 18, 139.
- Jaffé, H. *Inleiding tot de kunst van Mondriaan*. Assen, Amsterdam, 1959: 22.
- Joosten, J., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 38.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 114, II 506.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 77-85.
- Mondriaan, P. 'Dialoog over de Nieuwe Beelding'. In tent.cat.: *De Stijl*. Amsterdam, 1951: 60-61.
- Rembert, V. P. 'Mondrian's aesthetics, as interpreted through his statements'. In: *Arts magazine* 54, no.10 (juni 1980): 170.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 84, 90, 101, 121, 149-150, 179.

Trappeniers, M. S. "Bert, daar maak ik een ding van". Mondriaans werk in Brabant'. In: *Piet Mondriaan. Een jaar in Brabant 1904-1905*. Zwolle, 1989: 34, 37.

Weitemeier-Steckel, H. 'Pilger zum Absoluten'. In: W. Schmied (ed.). *Zeichen des Glaubens*. 1980: 139.

[011] Natuurlijke en abstracte realiteit

Vooraf

Mondriaan bedenkt naar aanleiding van de *Dialogo over de Nieuwe Beelding* een gesprek tussen drie personen die hij de 'Trioloog' noemt. De gesprekspartners zijn: een naturalistisch schilder, een abstracte schilder en een leek. Mondriaan geeft aan dit driegesprek de titel: *Natuurlijke en abstracte realiteit*.

De omgeving speelt een belangrijke rol in *Natuurlijke en abstracte realiteit*. Mondriaan 'ensceneert' de gesprekken en hij onderstreept het toneelmatige karakter door de afzonderlijke afleveringen te betitelen als 'Toneelen'. Aan het begin van elk 'Toneel' beschrijft hij de omgeving waarin het gesprek plaatsvindt.

Bron

De publicatie in *De Stijl* is de enige volledige bron¹. De andere bron bestaat uit slechts één pagina manuscript, gevonden tussen de brieven van Mondriaan aan Van Doesburg².

Natuurlijke en abstracte realiteit werd in dertien afleveringen gepubliceerd:

Afl.	Titel aflevering	Vindplaats
1	1e Tooneel. Late avond - vlak land - wijde horizon - hoog daarboven de maan.	<i>De Stijl</i> 2, no.8 (juni 1919): 85-89
2	2e Tooneel. Grillige boomgroepen teekenen zich tegen de heldere maanlucht af.	<i>De Stijl</i> 2, no.9 (juli 1919): 97-99
3	3e Tooneel. Nacht - de sterren staan nu aan een helderen hemel boven een wijde zandvlakte.	<i>De Stijl</i> 2, no.10 (augustus, 1919): 109-113
4	Vervolg 3e Tooneel.	<i>De Stijl</i> 2, no.11 (september 1919): 121-125
5	Slot 3e Tooneel.	<i>De Stijl</i> 2, no.12 (oktober 1919): 133-137
6	4e Tooneel. Een molen van zeer nabij - scherp en donker tegen de heldere nachtlucht - de wicken staan stil in den vorm van een kruis. 5e Tooneel. Tuin met in stijl geschoren boomen en heesters - huis -. 6e Tooneel. De gevel van een kerk - als een plat vlak tegen het duister, in schijnsel van stadslicht.-	<i>De Stijl</i> 3, no.2 (december 1919): 15-19
7	Vervolg Trioloog 4e tooneel [= vervolg 6e tooneel]	<i>De Stijl</i> 3, no.3 (januari 1920): 27-31
8	7e Tooneel. Atelier van Z.	<i>De Stijl</i> 3, no.5 (maart 1920): 41-44
9	7e Tooneel. Atelier van Z. (vervolg). [eerste vervolg 7e toneel]	<i>De Stijl</i> 3, no.6 (april 1920): 54-56:
10	7e Tooneel. Atelier van Z. (vervolg). [tweede vervolg 7e toneel]	<i>De Stijl</i> 3, no.7 (mei 1920): 58-60:
11	7e Tooneel. Atelier van Z. (vervolg). [derde vervolg 7e toneel]	<i>De Stijl</i> 3, no.8 (juni 1920): 65-69
12	7e Tooneel. Atelier van Z. (vervolg). [vierde vervolg 7e toneel]	<i>De Stijl</i> 3, no.9 (juli 1920): 73-76
13	8e Tooneel Atelier van Z. (vervolg). [= vijfde vervolg 7e toneel]	<i>De Stijl</i> 3, no.10 (augustus 1920): 81-84

Titel en hoofdstuktitels

De titel van de publicatie is ook de titel van de leestekst: *Natuurlijke en abstracte realiteit*. De ondertitel luidt: 'Trioloog (gedurende een wandeling van buiten naar de stad).'

De titels van de zeven tonelen zijn ook de titels van de hoofdstukken van de leestekst, zoals gepubliceerd in *De Stijl*, waarbij de afleveringen 3, 4 en 5 (= 3e toneel), het laatste gedeelte van aflevering 6 en 7 (= 6e toneel), afleveringen 8, 9, 10, 11, 12 en 13 (= 7e toneel) in de leestekst als een geheel worden gepresenteerd:

¹ *De Stijl*. Maandblad voor de Beeldende Vakken. Redactie: Theo van Doesburg. Verschenen van oktober 1917 tot januari 1932.

² Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [011] - [zonder titel] (manuscript p.8.)

Vindplaats brieven van Mondriaan aan Van Doesburg: RKD-MCP – 25-28.

Hfst.	Titel Tooneel
1 ^e Tooneel	Late avond - vlak land - wijde horizon - hoog daarboven de maan.
2 ^e Tooneel	Grillige boomgroepen teekenen zich tegen de heldere maanlucht af.
3 ^e Tooneel	Nacht - de sterren staan nu aan een helderen hemel boven een wijde zandvlakte.
4 ^e Tooneel	Een molen van zeer nabij - scherp en donker tegen de heldere nachtlucht - de wieken staan stil in den vorm van een kruis.
5 ^e Tooneel	Tuin met in stijl geschoren boomen en heesters - huis -.
6 ^e Tooneel	De gevel van een kerk - als een plat vlak tegen het duister, in schijnsel van stadslicht.-
7 ^e Tooneel	Atelier van Z.

Datering en ondertekening

De datering van *De Nieuwe Beelding in de Schilderkunst* is de datum van de publicatie van de eerste aflevering, dat wil zeggen juni 1919. De publicatieperiode strekt zich echter uit van juni 1919 tot en met augustus 1920¹.

In elke aflevering staat onder de titel: 'door Piet Mondriaan'.

Ontstaan en publicatie

Ontstaan en publicatie van het eerste en het tweede toneel

Mondriaan maakt voor het eerst melding van de 'Trioloog' in een brief en een briefkaart die hij op dezelfde dag verstuurt, 3 januari 1919. Op de briefkaart schrijft hij: 'Beste Does, dank voor je prettige brief, ik zal je binnen eenige dagen antwoorden en de dialoog zenden. Ik heb reeds een trioloog in schets!' En in de brief schrijft hij: 'Ik ben nu aan een trioloog (bestaat dat woord,) bezig met tooneelen, om direct verband van natuur en kunst te krijgen.'

Pas na twee maanden - 28 maart 1919 - stuurt Mondriaan het eerste en tweede toneel naar Van Doesburg: 'Hier bij een nieuw stuk, een begin van een cyclus, zal ik maar zeggen: ik bedoel er komen nog twee vervolgen, telkens verschillende tooneelen. Vindt je dat ik tooneel er boven kan zetten: 't is geen tooneelstuk, maar de achtergrond is van gewicht: deze is toch tooneel, niet? Of zal ik 't anders noemen? Is trioloog een bestaand woord? Driegesprek klinkt niet mooi. Verder moet je maar eens zien, ik ben benieuwd naar 't geen je er van zeggen zult en je opmerkingen te hooren. Ik hoop 't in 't volgend nummer kan komen. Ik heb 't een paar leeken voorgelezen en kreeg den indruk dat de menschen er veel aan hebben. 't Is meer direkt aanvoelbaar dan hetgeen ik verleden jaar schreef. 't Komt wel op 't zelfde neer, maar is toch niet overbodig, vindt je wel?'

Van Doesburg blijkt *Natuurlijke en abstracte realiteit* interessant te vinden, want op 10 april 1919 antwoordt Mondriaan: 'Beste Does, dank voor je kaart; ben blij dat je belang stelt in het stuk en zal graag je opmerkingen tegemoet zien.'

Mondriaan ontvangt de opmerkingen van Van Doesburg, zoals blijkt uit zijn brief van mei 1919². In deze brief stelt hij voor een wijziging aan te brengen in het eerste toneel en één in het tweede toneel: 'Beste Does, op blz. 1 heb ik nu welk in wat een veranderd³; er zijn nu toch niet te veel 'watten' bij elkaar? Hindert dat niet? Later leek me nog beter te zetten "[xxxx]schoon[?]"⁴ Blz. 2 lijkt mij nog beter te zetten "melodie, vormbeelding, opgeheven is"⁵, omdat melodie toch eigenlijk de vormbeelding in muziek is. Is 't zoo niet? Ik hoop dat ik met bldz. 5 slaagde je opmerking ter harte te nemen. Het leek mij nu ook dat dit stuk wat anders moest. Ik heb 't nu veranderd⁶, als er nog iets in is, schrijf je me dan nog? Die questie van de veelheid van het — en | behandel ik in een vervolg reeds uitvoeriger; ik moest 't hier dus maar zoo laten⁷. In plaats 'den kunstenaar moet 't doen'⁸ te zetten 'de geest om.' vind ik niet zoo goed omdat dit onreëel klinkt. blz. 17 liet ik beeldend zie nog omdat ik ook daar heel uitvoerig in deze trioloog op terug kom⁹. Ben je zeker van het woord trioloog: ik heb altoos gehoord van trioloog. Z.o.z. Hoewel er nu dus geen haast is, zend ik je 't stuk toch gauw terug; je hebt nu nog gelegenheid het mij zoo noodig, nóg eens

¹ Mondriaan keert medio juni 1919 vanuit Laren (Pijlsteeg) weer terug naar Parijs, 26 Rue du Départ. (Bron: CR II 115.)

² Ongedateerde brief, maar door de opmerking over Parijs in de brief: vermoedelijk mei 1919.

³ Leestekst [011] p.1/r.10-11, wijziging is doorgevoerd in de leestekst.

⁴ Plaats van bedoelde wijziging is niet achterhaald.

⁵ Leestekst [011]p.1/r.21-22.

⁶ Niet achterhaald welke wijziging Mondriaan bedoelt.

⁷ Leestekst [011] p.3/r.16-32.

⁸ Leestekst [011] p.4/r.31.

⁹ Plaats van bedoelde wijziging is niet achterhaald.

te zenden. Misschien weet je nog veranderingen. [...] Zou het mogelijk zijn van dit stuk (Trioloog) vast een proefdruk me deze maand te zenden, dan behoeft die niet meer heen en wêer naar Parijs? De geheele trialoog is te lang voor een keer. Er komen vele tooneelen.’

Uit deze brief blijkt ook dat Van Doesburg het voorstel doet om niet van een ‘triloog’ te spreken van een ‘trialoog’. Mondriaan accepteert dit voorstel omdat hij in het vervolg van de brief ‘trialoog’ schrijft.

In één van zijn eerste brieven uit Parijs (1 augustus 1919) maakt Mondriaan melding van een drukfout in de publicatie van het eerste toneel: ‘In ’t vorige stond zoover ik zag maar een kleine fout n.l. op blz. 87 regel 14 van bovenaf staat gemaskeerde in plaats van gemarkeerde horizon.’²

Het eerste toneel verschijnt in het juninummer (1919) van *De Stijl*; het tweede in het julinummer (1919).

Ontstaan en publicatie van het derde toneel

In zijn brief van 1 augustus 1919 sluit Mondriaan de tekst in van het eerste deel van het derde toneel, met de suggestie om een afbeelding van een schilderij bij de tekst te plaatsen: ‘Beste Does en Lena³, Eindelijk ontvang je de copie, de foto volgt spoedig. Je weet het leek me wel geschikt als bij dit artikel, of desnoods in een volgend nummer een reproductie kwam van dat laatste ding dat ik je liet zien, omdat ook juist een sterrenlucht⁴ de eerste aanleiding tot ’t maken er van was. [...] Ik las jelui dit artikel reeds voor maar ik heb er nog zooveel nu in veranderd en bij gewerkt zoodat ’t te lang werd en ik je nu de eerste helft vast stuur. De tweede helft komt dan in ’t eind dezer. Ik heb geloof ik nog mooie dingen gevonden, zoo b.v. dat over het rythme⁵, zoó had ik ’t nog niet behandeld. Ik hoop dat ’t ook naar jelui zin is je kunt ’t me gerust met je opmerkingen terug zenden, ik heb dat zelfs nog liever als ’t noodig is al wordt ’t dan ook te laat voor ’t volgend nummer.’

Op 21 augustus 1919 weet Mondriaan op dat moment nog niet wanneer hij het tweede gedeelte van het derde toneel gereed zal hebben. Hij weet alleen dat er nog diverse tonelen zullen volgen: ‘Ik begrijp best dat je ’t heele stuk niet plaatsen kon⁶. Ik weet niet wanneer ik je de tweede helft kan zenden maar toch niet binnen een week dus als ’t te laat wordt zet dan maar ’t kleine stukje dat overblijft in het na dit komende nummer. In deze jaargang krijg ik ’t toch niet af want er komen nog eenige tooneelen. Ik denk nog een No. of 5 - 6 en dan heb ik nog het maatschappelijke artikel in de pen waarvan ik je sprak in Leiden. Ik hoop dat De Stijl dus ’t derde jaar beleeft ook daarom. [...] Ik zal je het tweede stuk weer maar aangeteekend zenden, zoodra ik het gereed heb. Maar wacht er niet op.’ (Brief van 21 augustus.)

Mondriaan belooft het slot van het derde toneel later in september te zullen sturen. Op een briefkaart aan Van Doesburg (6 september 1919) zegt hij: ‘Over een week zal ik je het slot van dit derde tooneel zenden dat is dan goed voor nà het nu volgende want voor het eerstvolgende heb je nog copie, aan de helft van ’t vorige.’ Met ‘de helft van ’t vorige’ bedoelt Mondriaan het tweede gedeelte (gepubliceerd in september 1919).

Op 14 september 1919 stuurt Mondriaan dan eindelijk het slot van het derde toneel: ‘Hierbij het slot v.h. IIIe Tooneel. Je zend ’t me met je opmerkingen wel terug zoo ’t noodig is. Ik heb over de 4e dimensie toch maar niet veel gezegd!⁷ Je komt zoo gauw op occult terrein.’

Tussen de brieven aan Van Doesburg bevindt zich één bladzijde manuscript. Het beslaat het gedeelte uit ‘Slot 3e Tooneel’⁸. De publicatie wijkt licht af van het manuscript. De zin in het manuscript: ‘Wat de natuur ons onzen menselijke natuur doet gevoelen en verstaan, dat beeldt onze geest om.’, is in de publicatie veranderd in twee zinnen: ‘De natuur wordt eerst kunst *door den mensch*. De menselijke geest heeft daartoe slechts om te beelden, hetgeen de natuur ons onze menselijke *natuur* doet gevoelen.’

¹ *De Stijl* 2, no.8 (juni 1919): 85-89.

² Leestekst [011] p.2/r.17.

³ Helena (Lena) Milius (1889-1969), Van Doesburgs tweede echtgenote.

⁴ Leestekst [011] p.5/r.19 e.v.; vermoedelijk bedoelt Mondriaan hier schilderij B102 (CR II 273-275).

⁵ Leestekst [011] p.6/r.23 e.v.

⁶ Het eerste gedeelte van het derde toneel is door Van Doesburg gesplitst in ‘3^e Tooneel’ en ‘Vervolg 3^e Tooneel’ en respectievelijk gepubliceerd in augustus en september 1919 in *De Stijl*; het ‘Slot 3e Tooneel’ is gepubliceerd in oktober 1919

⁷ Leestekst [011] p.12/r.6-9.

⁸ Leestekst [011] van p.11/r.22 tot r.35.

Ontstaan en publicatie van het vierde, het vijfde en het zesde toneel

Op 1 november 1919 verhuist Mondriaan in Parijs van 26 Rue du Départ naar 5 Rue de Coulmiers¹. Hij schrijft aan Van Doesburg dat hij het druk heeft met verhuizen en nog geen tijd heeft gehad voor het volgende toneel van *Natuurlijke en abstracte realiteit*: ‘Beste Does en Lena, Eerst nu antwoord ik je, ’t is zoo laat door de verhuizing. [...] Ik was ook bezet doordat mijn vriend docter d'Eck nog steeds hier was die gaat morgen weg en dan heb ik weer tijd voor mijn artikel. [...] Nu beste vrienden later antwoord ik wel meer in ’t bizonder, en stuur je binnen 14 daag het artikel.’ (Brief van medio november 1919²).

In zijn brief van 22 november sluit Mondriaan het door hem beloofde artikel bij. Het bestaat uit de tonelen vier, vijf en zes: ‘Beste Does en Lena, hierbij ’t lang beloofde artikel. Ik maakte ’t het liefst in een maar zie dat ’t te lang zal zijn. Wat dunkt je het te coupeeren in tweeën zooals ik het in twee pakjes insluit? Andere indeeling is mij ook best. ’t Hangt ook van je plaatsruimte af. [...] Ik heb geen woordenboek dus neem me niet kwalijk dat ik soms niet weet of iets mannelijk of vrouwelijk is ... in kunst weet ik ’t wel!!! [...] Ik heb zelf ook iets gevonden wat de vorm betreft in het schrijven en zal later eens probeeren of dat gaat, ik moet nu eerst deze reeks³ afmaken. [...]. Lees het artikel als je kan zoo gauw mogelijk dan heb je tijd ’t me met opmerkingen terug te zenden. Ik heb deze keer nog al krasse dingen gezegd, vindt je ’t te erg? B.v. van die kunst van kinderen⁴. Maar ’t is toch zoo? Je zult wel zien dat het artikel ontstond als reactie tegen de sleur van ’t oude dat ook hier me zoo trof. De lui willen maar niets anders.’

In zijn brief van 4 december 1919 maakt Mondriaan nog enkele opmerkingen over toneel zes: ‘Om op mijn artikel terug te komen: zou ’t niet ’t beste zijn, als je ’t me in zijn geheel nog eens terug zond met jouw aantekeningen? Misschien zijn er nog kleine dingen die ik kon veranderen. Zoo moet je er eens op letten of ik tastbaar-reëel⁵ goed op zijn plaats heb: ’t is zoo moeielijk een woord te vinden om de N.B. in een gebouw te onderscheiden van de N.B. op een schilderij. Als er weinig te veranderen is zou je me enkele bladen kunnen zenden en b.v. de drukproef, zoodat ik ’t nog eens kan herzien. Stuur je me dus nu gauw je bemerkingen? Misschien is ’t wel onaangeteekend te wagen, alle brieven kwamen hier steeds terecht. Maar je kunt ’t aantekenen ook, ze brengen ’t hier toch. In ’t ergste geval heb ik nog een afschrift hier maar daar is erg in verandert en moeielijk zoo in eens te overzien.’

In zijn brief van 6 januari 1920 stelt Mondriaan nog een wijziging voor: ‘In ’t vervolg had ik nog graag een woord willen invoegen. Er staat ergens ‘ja, waarom moet het universeel-schoone in kunst bedekt blijven verschijnen, terwijl men in wetenschap, godsdienst b.v. enz.’⁶ Godsdienst onderstreep ik alleen hier om aan te toonen dat ’t niet in de copie staat, vindt je ook niet goed om ’t er bij te zetten? Want ’t is een sterk voorbeeld: de godsdienst is veranderd b.v. door de Theosofie enz.)’

Van Doesburg geeft geen gevolg aan Mondriaans wens en voegt het woord ‘godsdienst’ niet toe.

Mondriaan wijst Van Doesburg tenslotte op een drukfout: ‘Het is zeker een drukfout ‘vervolg 4e Tooneel’ moet zijn ‘vervolg 6e Tooneel’, meen ik, zie maar eens na.’ (Brief van 9 februari 1920.)

Het vierde, vijfde en zesde toneel verschijnen in één keer in hetzelfde nummer van *De Stijl*, namelijk het decembernummer 1919. In het januarinumnummer (1920) verschijnt het vervolg van het zesde toneel, in *De Stijl* onjuist aangekondigd als ‘t rialoog 4e tooneel’.

Ontstaan en publicatie van het zevende toneel

Op 4 december 1919 schrijft Mondriaan aan Willy Wentholt⁷: ‘Prettig dat je mijn laatste stuk zoo goed vond. Die nu komen moet je ook eens lezen, je zult de invloed van de omgeving er wel in merken. Het vreeselijk conventionneele vasthouden hier aan ’t oude heeft me geërgerd. Ik bespreek, dat alles later wel met je. Ook heb ik veel werk aan mijn atelier besteed, ik schrijf nu een artikel daarover (over

¹ CR II 116.

² Poststempel is moeilijk leesbaar: ‘[xx] november 1919’; vermoedelijk medio november 1919.

³ Mondriaan bedoelt met ‘reeks’ *Natuurlijke en abstracte realiteit*.

⁴ Leestekst [011] p.16/r.51-52: ‘De oude kunst is een kunst van kinderen: de Nieuwe Beelding is een kunst van volwassenen.’ (in het vervolg van het zesde toneel; verschijnt januari 1920).

⁵ Leestekst [011] p.14/r.9 (het eerste deel van het zesde toneel; verschijnt december 1919).

⁶ Leestekst [011] p.16/r.20-21.

⁷ Willy Wentholt (...-...), vriendin en danspartner van Mondriaan, lerares Frans.

decoratieve schildering).¹ Het zevende toneel gaat over het ‘atelier van Z’, het atelier van de abstract-realistische schilder.

Dezelfde dag (4 december 1919) schrijft hij ook een brief aan Van Doesburg: ‘Mijn nieuwe stuk handelt o.a. over ’t decoratieve naar aanleiding van mijn atelier hier waar ik een beetje geëxperimenteerd heb. Ik kon niet op de muur werken en heb me moeten bepalen tot ’t aanbrengen van eenige geschilderde cartons. Maar ik heb nu duidelijk gezien dat ’t best mogelijk is, de N.B. zòo in het vertrek. De meubels heb ik natuurlijk ook moeten verven. Ik heb van de moeite geen spijt want het werkt gunstig op mijn werk. [...] Ik ben blij dat je dit artikel weer goed vindt: ik vond ’t ook. Het is werkelijk mooi op onze manier samen te werken voor één doell’

Op 6 januari 1920 belooft Mondriaan een nieuw artikel te sturen: ‘Het nieuwe artikel is wêer voor 2 keer: te groot voor een maar ik stuur ’t je binnenkort. Zoals je zegt lijkt ’t me nuttig over ’t z.g. ‘decoratieve’ wat te zeggen.’

Pas enkele weken later (23 januari 1920) stuurt Mondriaan daadwerkelijk het eerste gedeelte van het ‘Atelier van Z.’ aan Van Doesburg: ‘Beste Does en Lena, Ik zend je vast een stuk van mijn artikel. Hierna begint ’t over ’t decoratieve. ’t Is toch te lang voor in-eens. De rest komt spoedig maar ik wilde niet langer wachten anders hebt je zoo weinig tijd om alles na te gaan. Over dat schoonheidsbeeld² lijkt me wel gewichtig, niet? Vindt je beter die dingen over critici en kunstkoopers³ er uit dan schrijf je me ’t wel.’ Van Doesburg heeft de opmerkingen ‘over critici en kunstkoopers’ laten staan, zo is te zien in de publicatie in het maartnummer (1920) van *De Stijl*.

Van Doesburg plaatst het zevende toneel (deel een) - ‘Atelier van Z.’ pas in het maartnummer van 1920. In een brief aan Sal Slijper⁴ (9 februari 1920) zegt Mondriaan daarover: ‘In het volgend No. was geen plaats voor mijn artikel, hoewel het al lang gereed is.’

Intussen blijven Mondriaan en Van Doesburg discussiëren over *Natuurlijke en abstracte realiteit*. In de brief van 9 februari 1920 aan Van Doesburg zegt Mondriaan: ‘Wat je opmerking betreft over ons schoonheidsbeeld: me dunkt, je moest ’t liever zoo laten. Want het ontstaat in ons door ’t zien der dingen, maar daarna is ’t toch ons schoonheidsbeeld. En omdat ons beter uitdrukt dat ’t iets is dat met ons een is, zou ik ’t liever zoo laten: dan drukt ’t beter mijn bedoeling uit. Als ’t toch nog niet gedrukt wordt kunnen we er ook nog over praten.’⁵

Op 1 april 1920 belooft Mondriaan in een brief aan Van Doesburg enige aanvullingen te sturen: ‘Over eenigen tijd zal ik je eenige aanvullingen zenden die ik in ’t stuk de Trialoog wou inlasschen. Voorloopig kun je ’t laten afdrukken want ’t komt pas aan ’t eind.’ Het is niet bekend welke inlassingen Mondriaan bedoelt.

Mondriaan ontdekt in het eerste gedeelte van het ‘Atelier van Z.’ (maartnummer 1920) een zetfout. Hij schrijft op 11 april 1920: ‘[...] Dank voor de correctie er is maar een drukfout blz.43 regel 14 van boven moet individueele in plaats van universeele zijn.’⁶ Dat kan je dan in ’t volgend nummer wel rectificeeren. Ik vind ’t prettig dat je toch een gedeelte vervolg in ’t volgende nummer zet, anders gaat ’t zoo langzaam. Dat kan zoo als wij ’t nagezien hebben blijven mijn aanvullingen kunnen wel later, op ’t eind.’ *De Stijl* maakt excuses voor deze fout in het aprilnummer: ‘Rectificatie: blz.43 regel 14 van boven staat: universeele, lees individueele.’

In een brief aan Van Doesburg van mei 1920⁷ maakt Mondriaan onderscheid tussen ‘oude harmonie’ en ‘nieuwe harmonie’: ‘Ik was erg blij met je opmerkingen over harmonie. Ik zie nu dat ik heel onduidelijk geschreven heb daarover. Ik deed het omdat het een moeielijk punt is en ik graag niet te veel formuleer. Maar je wist zeker niet dat ook ik het heel anders bedoel. Dus heb ik er weer een stuk bij gemaakt en het oude een beetje verandert. Ik bedoelde dat de nieuwe harmonie⁸ geheel anders zijn moet, ook ik voel veel voor dissonnanten en nu herinner ik me dat en Survage⁹ èn Vantongerloo¹⁰ telkens aanmerkingen hadden over disharmonie in mijn laatste stukken (schilderijen) Ik geloof dat evenw.

¹ ‘Aantekeningen uit de brieven van Willy Wentholt’ overgenomen uit het persoonlijk archief van Carel Blotkamp. (Met dank.)

² Leestekst [011] p.17/r.45 e.v.

³ Leestekst [011] p.18/r.20-25 en verder .

⁴ Samuel B. Slijper (1884-1971); vriend en verzamelaar van Mondriaans werk.

⁵ Leestekst [011] p.17/r.47.

⁶ Leestekst [011] p.18/r.33.

⁷ Ongedateerd, vermoedelijk ‘mei 1920’; de opmerking over ‘de oude en de nieuwe harmonie’ staat in het derde vervolg van het ‘Atelier van Z.’ van *Natuurlijke en abstracte realiteit* in het juninummer (1920) van *De Stijl*.

⁸ Leestekst [011] p.23/r.2 e.v.

⁹ Léopold Survage (1879-1968), Fins/Deens/ Frans kunstenaar.

¹⁰ Georges Vantongerloo (1886-1965), Belgisch beeldhouwer en schilder, medewerker van *De Stijl*.

verhoud. kan bestaan met dissonanten, jij ook, heh? Dit alles is lijnrecht tegen Vantongerloo in en 't is juist door hem dat ik tot klaarheid nu kom, vooral nu na 't geen jij schrijft.'

Op 1 april 1920 belooft Mondriaan enige aanvullingen aan Van Doesburg te sturen. Op 1 juni 1920 herhaalt hij zijn belofte: 'En jelui zal ik gauw dat stuk ter aanvulling zenden ik denk binnen een week. Ik ben blij dat je weer in 't komend No. een stuk kon plaatsen.'

Hij stuurt VanDoesburg het 'stuk ter aanvulling' pas op 11 juni 1920 toe. In zijn brief van 12 juni 1920 schrijft hij: 'Gisterenavond laat postte ik in haast 't stuk na 't nog eens aan de Stieltjes¹ te hebben voorgelezen. [...] Mij lijkt 't stuk bepaalt erg noodig en ik meen dat jelui over alles ook zoo denkt [...]. Kijk eens of ik alles goed gezegd heb en verbeter waar je iets vindt, je kunt me die stukken dan zenden want 't heele stuk terug zenden zal wel niet behoeven. Ik heb er weer een heel werk aan gehad. Je ziet het sluit mooi tusschen het geheel in, daarna komt dan dat over de abstractie van 't reëele, bloemen enz., je ziet wel.² Waar het aanvullende stuk precies ingevoegd moet worden, zegt Mondriaan niet.

De zinsnede 'over de abstractie van 't reëele, bloemen enz.' staat aan het begin van het vierde vervolg van het zevende toneel (juli 1920). Dit zou betekenen dat het 'stuk ter aanvulling' het laatste gedeelte van het derde vervolg zou moeten zijn (juni 1920).

In een brief aan Van Doesburg (5 juli 1920) bedankt Mondriaan Van Doesburg voor zijn correctie: 'Beste Does en Lena, 't was een prettige verrassing heden De Stijl te ontvangen met mijn stuk erin en ik maak er uit op dat jelui te vreden waren over Piet. [...] Dank voor de goede correctie en druk van 't stuk.' En in zijn brief van augustus 1920³ schrijft hij: 'Ik weet niet meer of ik je reeds bedankte voor de zorgen van mijn laatste Stijl artikel.'

De publicatie van toneel zeven, het '7^e Toneel – Atelier van Z' strekt zich uit over zes afleveringen, van maart 1920 tot augustus 1920.

Op 6 september 1919 bekent Mondriaan aan Wentholt: '[...] 't schrijven is een groote uiting voor me.' Een maand later (8 oktober 1919) geeft hij haar het advies: 'Ik denk dat 't beste is als je mijn Trialoog aan elkaar leest, zoover deze dan verschenen is.'

Afbeeldingen

In het nummer van augustus 1919 staat voor het begin van het '3^e Tooneel' een afbeelding van een schilderij van Mondriaan. Onder de afbeelding staat 'Bijlage XIX van 'De Stijl' 2^e jaargang No. 10 Kompositie (1919), Piet Mondriaan.⁴

Basistekst en leestekst

De publicaties in *De Stijl* zijn de enige bron van *Natuurlijke en abstracte realiteit*. Zij vormen de basis voor de leestekst. *Natuurlijke en abstracte realiteit* bestaat uit zeven tonelen (hoofdstukken). In de leestekst zijn de in afleveringen opgedeelde hoofdstukken samengevoegd.

Drie drukfouten heeft Mondriaan aangegeven in brieven aan Van Doesburg. De eerste drukfout is te lezen in de brief van 1 augustus 1919: '[...] ik zag maar een kleine fout n.l. op blz. 87 regel 14 van bovenaf staat gemaskeerde in plaats van gemarkeerde horizon.' De tweede drukfout noemt Mondriaan in de brief aan 11 april 1920 aan Van Doesburg: '[...] er is maar een drukfout blz.43 regel 14 van boven moet individueele in plaats van universeele zijn.' De derde drukfout meldt Mondriaan in zijn brief van 9 februari 1920: 'Het is zeker een drukfout 'vervolg 4^e Tooneel' moet zijn 'vervolg 6^e Tooneel', meen ik, zie maar eens na.'

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties van tijdgenoten op *Natuurlijke en abstracte realiteit* achterhaald. Er zijn wel twee meer algemene reacties op Mondriaans artikelen. Deze reacties worden op deze plaats in het corpus opgenomen, omdat ze werden gepubliceerd in de periode van verschijnen van *Natuurlijke en abstracte realiteit*

De eerste reactie is die van Peter Alma¹ in *De Nieuwe Amsterdammer* onder de titel 'De schilderkunst in Frankrijk en hier?': 'Het werk van Mondriaan is als persoonlijke uiting van groot belang en

¹ Wim (1887-1966) en Tonia (1881-1932) Stieltjes, vrienden van Mondriaan.

² Deze aanhaling heeft betrekking op het eerste gedeelte van het vierde vervolg van het 'Atelier van Z.' (julinummer 1920).

³ Ongedateerd, vermoedelijk 'augustus 1920'.

⁴ CR II 270-272: B99 (Composition with Grid 5: Lozenge Composition with Colors, 1919.) (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [011] - Afbeelding B99.)

om zijn kunstwaarde tot het schoonste van dezen tijd te rekenen. De theorie, die hij op dit werk bouwt, is een algemeene theorie en als zoodanig juist, maar alleen als algemeene theorie van één persoon, als wereldkijk van één persoon. Wanneer zij de draagster wordt van een groep, dan wordt het een verstandelijk sectarisme. (“De Stijl”-beweging.)’

De tweede reactie is van de hand van Jasoïro Lawamura³ in *De Amsterdammer* van 8 mei 1920: ‘Wanneer een kunstenaar filosofeert en die filosofie is sterker dan zijn kunstenaars-zijn, worden de uitkomsten, aanschouwelijk in de moderne schilderkunst van Piet Mondriaan c.s. waar te nemen. Voor niet-geheugengetrainden wordt het in de letterkunde iets moeilijker, omdat de resultaten er niet aanschouwelijk kunnen worden voorgelegd.’

Vermelde personen

In het derde toneel noemt Mondriaan de naam van Schopenhauer⁴ en hij verwijst naar Schopenhauers begrip ‘belangelooze contemplatie’. Mondriaan zegt hierover, dat ‘[...] de mensch in het aesthetisch *aanschouwen* een middel gegeven [is] om zich met het universeele *abstract*, *dit is bewust*, te vereenigen. Alle aanschouwen, als belangelooze contemplatie, zooals Schopenhauer het omschrijft, verheft den mensch boven zijn natuurlijke aard.’⁵ Mogelijk heeft Mondriaan kennis genomen van Schopenhauer via het boek *Uren met Schopenhauer*⁶. In dit boek is de volgende passage te vinden: ‘De kunst herhaalt de door belangelooze kontemplatie opgevatte eeuwige ideeën; naar gelang van de stof, waarin zij herhaalt, heet zij beeldende kunst, poëzie of muziek. Haar eenige oorsprong is kennis der ideeën; haar doel mededeeling dier kennis. [...] Want zij beurt het voorwerp hare kontemplatie uit den wereldloop omhoog en stelt het, los van al het andere, tegenover zich: terwijl het in dien stroom een verdwijnend klein deel was, wordt het, daaraan ontrukkt, vertegenwoordiger van een universum, aequivalent van het in ruimte en tijd oneindig vele. De kunst blijft dus staan bij het afzonderlijke ding; het rad van den tijd houdt zij vast; de betrekkingen verdwijnen voor haar; enkel het wezenlijke, de idee, is haar objekt. [...]’⁷. En even verderop in hetzelfde boek: ‘[...] Voor aesthetisch genot en artistieke schepping is het noodig de ideeën der dingen te aanschouwen [...]’⁸.

Bijzondere woorden

In het ‘3^e Tooneel’ vermeldt Mondriaan ‘het Cubisme’⁹. Hij zegt, bij monde van ‘Z’ (de abstract-realistische schilder) over het kubisme: ‘Projectiebeelding heeft veel voor bij visueel natuurlijke beelding: zij doet ons ook *zuiverder verbouding zien*. Door verschillende projecties tegelijk, naast of door elkaar te beelden, trachtte men in het Cubisme te komen niet alleen tot een zuiverder beeld der dingen maar ook tot zuiverder plastiek - volume-uitdrukking zooals de Cubisten zeggen.’ Met projectiebeelding bedoelt Mondriaan hier een projectietekening, waarbij de verschillende aanzichten van een voorwerp tegelijk worden getoond; dit in tegenstelling tot een perspectivische voorstelling, waarbij een voorwerp vanuit één gezichtspunt wordt getoond. Een projectietekening geeft - volgens Mondriaan - een zuiverder voorstelling van zaken dan een perspectivische.

In het ‘7e Tooneel’ zegt Mondriaan: ‘Het universele is, in het algemeen, *niet te bereiken met een traditioneele gehechtheid aan het individueele*; in kunst is het universele *niet in bepaaldheid te beelden in den natuurlijke vorm* - dit mochten zij, die thans de leer van ‘universalisme’ verkondigen, wel eens bedenken.’¹⁰ Vermoedelijk bedoelt Mondriaan met ‘de leer van universalisme’, de leer over de verhouding van het universele in de dingen tot het individuele. Het universalisme ziet in deze verhouding, het universele als primair en het individuele niet anders dan een uitloper van het universele¹¹.

¹ Peter Alma (1886-1969), Nederlands kunstenaar, vriend van Mondriaan.

² P. Alma. ‘De schilderkunst in Frankrijk en hier’. *De Nieuwe Amsterdammer*, no.270 (6 maart 1920): 4.

³ Persoonsgegevens niet achterhaald; waarschijnlijk pseudoniem.

⁴ Arthur Schopenhauer (1788-1860), Duits filosoof.

⁵ Leestekst [011] p.5/r.37- 42.

⁶ Prof. Dr. Jhr. B.H.C.K. van der Wijck. *Uren met Schopenhauer*. Baarn, 1916.

⁷ Prof. Dr. Jhr. B.H.C.K. van der Wijck. *Uren met Schopenhauer*. Baarn, 1916: 154-155.

⁸ Prof. Dr. Jhr. B.H.C.K. van der Wijck. *Uren met Schopenhauer*. Baarn, 1916: 176.

⁹ Leestekst [011] p.11/r.49-55.

¹⁰ Leestekst [011] p.17/r.44; universalisme: alomvattendheid; geloof aan de alomvattendheid van Gods genade; iedere leer die het universele primair stelt; maatschappijleer die het geheel niet ziet als de som van de individuen, maar als een zelfstandige grootheid

¹¹ *Sesam Encyclopedie*. Deel 12. Baarn, 1967: 142.

Eveneens in het 7^e toneel verwijst Mondriaan bij monde van ‘Y’ - de leek - naar de ‘ethertheorie’¹. Volgens ‘Y’ houdt de ethertheorie in ‘dat de materie bij menselijke aanraking een blijvende verandering ondergaat die afhankelijk is van de innerlijke gesteldheid van den aanraker. Volgens deze hypothese zou het niet hetzelfde zijn of de kunstenaar zijn schoonheidsemotie als ‘t ware ontlaadt op ‘t doek of op de muur òf dat een werkmans gedachteloos er verf op smeert!’ De ethertheorie was een tot het begin van de twintigste eeuw gangbare natuurkundige theorie en hield in ‘[...] dat er een denkbeeldig medium bestaat, dat het gehele universum doordringt en lichtgevend, lichtvoortplantend, stabiel, onzichtbaar, gewichtloos en frictieloos is.’² In de ethertheorie wordt niet gesproken - zoals het aangehaalde gedeelte uit de ‘Trialoog’ doet vermoeden - over de invloed van de innerlijke gesteldheid van de aanraker.

Overige opmerkingen

Veel later - in 1930 - komt ‘un dialogue’ ter sprake in een brief van Mondriaan aan Sigfried en Carola Giedion-Welcker³ (15 augustus 1930): ‘Il y a longtemps j’ai fait un dialogue en hollandais paru dans « De Stijl »; un ami l’a traduit et je vous propose de le faire placer comme feuilleton p. exc. dans le Züricher Zeitung, si possible. Ou dans une autre revue. Je vous cause un peu de la peine mais je sais que vous vous intéressez pour « le nouveau » et pour cela j’ose vous écrire à ce sujet. Bientôt je vous enverrai l’article recommandé afin qu’il ne se perde pas.’⁴

Weer later - 14 juni 1941 - schrijft Charmion von Wiegand⁵ in haar dagboek⁶ dat zij ‘dialogues’ in het Engels wil gaan vertalen: ‘But you are a writer and an artist, I showed him Florence Codman’s reply to my letter, which states she wants to see the material in the fall and I promised I would begin working on the translations and he said he would find the old Cahier D’arts with his material in it and would translate some more dialogues. The one I had had appeared in De Stijl.’

Volgens Von Wiegand wil Mondriaan de vertaalde ‘dialogue’ gebruiken voor een boek dat hij wil uitgeven⁷ en zij schrijft op 7 juli 1941 in haar dagboek: ‘Tonight I have been working on the Dialogue from De Stijl.’

Het is niet ondenkbaar dat in de citaten met ‘dialogue’ in feite de ‘Trialoog’ werd bedoeld. ‘Trialoog’ is immers - in alle talen een zeer ongebruikelijk woord.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1919] [Nederlands] ‘Natuurlijke en abstracte realiteit’.
In: *De Stijl* 2, no.8 (juni 1919): 85-89; no.9 (juli 1919): 97-99; no.10 (augustus 1919): 109-113; no.11 (september 1919): 121-125; no.12 (oktober 1919): 133-137. [herdruk] Amsterdam, 1968: [deel 1] 367-371, 385-387, 407-411, 425-429, 445-449.
- [1920] [Nederlands] ‘Natuurlijke en abstracte realiteit’.
In: *De Stijl* 3, no.2 (december 1919): 15-19; no.3 (januari 1920): 27-31; no.5 (maart 1920): 41-44; no.6 (april 1920): 54-56; no.7 (mei 1920): 58-60; no.8 (juni 1920): 65-69; no.9 (juli 1920): 73-76; no.10 (augustus 1920): 81-84. [herdruk] Amsterdam, 1968: [deel 1] 483-487, 503-507, 529-532, 548-550, 558-560, 569-573, 583-586, 597-600.
- [1956] [Nederlands] ‘Natuurlijke en abstracte realiteit’.
In: M. Seuphor. *Mondrian. Life and Work*. Amsterdam, 1956: [Supplement] 4-23.
- [1986] [Nederlands] ‘Natuurlijke en abstracte realiteit (Trialoog)’.
In: H. Henkels. *Mondriaan (Gedurende een wandeling van buiten naar de stad)*, 1986 [deel 1]: 28-85.

Vertalingen

- [1956] [Engels] ‘Natural Reality and Abstract Reality’.
In: M. Seuphor. *Mondrian. Life and Work*. Amsterdam, 1956. [herdruk] New York, 1956. [herdruk] London, 1956. [herdruk] London, 1957: 301-352.

¹ Leestekst [011] p.25/r.7.

² Hans Dirk Nagtegaal. *Abdu’l-Bahá, Albert Einstein en de discussie over de ethertheorie*. Z.p., 2008: 12.

³ Sigfried Giedion (1888-1968), Zwitsers cultuur- en architectuurhistoricus; Carola Giedion-Welcker (1893-1979), kunstsctrica

⁴ Vindplaats brief: RKD-MCP – 37.

⁵ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunstrecensente en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

⁶ The Getty Research Institute. Call Number 990024 Mondrian/Von Wiegand: Photocopies of journal entries.

⁷ Zie hoofdstuk 2 ‘Edities met verzamelde teksten van Mondriaan en pogingen daartoe’; paragraaf: ‘[1941]’.

- [1956] [Frans] 'Réalité naturelle et réalité abstraite. Dialogue publié en treize Suites'.
In: M. Seuphor. *Mondrian. Sa vie, son oeuvre*. Paris, 1956. [herdruk] Paris, 1970. [herdruk] Paris, 1987: 301-350.
- [1957] [Duits] 'Natürliche und abstrakte Realität'.
In: M. Seuphor. *Mondrian. Leben und Werk*, Köln, 1957. [herdruk] Zürich, 1957: 301-352.
- [1960] [Italiaans] 'Realtà oggettiva e realtà concreta'.
In: M. Seuphor. *Piet Mondrian. La vita e l'opera*, 1960, Milano: 301-353
- [1973] [Spaans] 'Realidad natural y realidad abstracta'.
In: P. Mondrian. *Realidad natural y realidad abstracta*. Barcelona, 1973
- [1975] [Italiaans] 'Realtà naturale e realtà astratta. Trialogo'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 87-134.
- [1977] [Japans] 'Shizenteki riaritii to chūshōteki riaritii'.
In: K. Akane. *Shizen kara chūshōe*, Tokyo, 1977. [herdruk] Tokyo, 1979: 17-108.
- [1986] [Engels] 'Natural Reality and Abstract Reality: A Trialogue'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 83-123.
- [1989] [Spaans] 'Realidad natural y realidad abstracta'.
In: *Piet Mondrian. Realidad natural y realidad abstracta*. Madrid, 1989. [herdruk] México D.F., 2005.
- [1995] [Engels] 'Natural Reality and Abstract Reality'.
M.S. James (ed.). *Mondrian. Natural Reality and Abstract Reality*. New York, 1995.
- [2010] [Frans] 'Réalité naturelle et réalité abstraite'.
M. Seuphor (transl.). Paris, 2010.

Literatuur

- Ankowsch, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: passim.
- Attal, J.-P. 'Les Paradoxes de Mondrian'. In: *Critique* 25, no.261 (februari/april 1969): 328-329, 333.
- Bax, M. *Het web der schepping*. Amsterdam, 2006 261, 268-269, 274,-276, 280, 283, 289-290, 292, 297, 298, 300, 302-304, 307, 310, 313, 315-316, 320-321.
- Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 63.
- Blotkamp, C. *Mondriaan in detail*. Utrecht/Antwerpen, 1987: 9-10, 38, 60-62.
- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 131, 140-141, 161, 166.
- Bois, Y.-A. (1996). 'Solange wir 'Menschen' sind'. In tent.cat.: *Canto d'Amore*. Basel, 1996: 378.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 319-320, 323-324, 326-327, 328, 353, 355, 356, 377(noot 107).
- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. In: *Revue de l'art*, no.53 (1981): 44, 48, 49.
- Bouleau, C. *The Painters Secret Geometry*. New York, 1963; New York, 1980 : 247.
- Butor, M. 'Le carré et son habitant'. In: *La nouvelle revue française*, no.97 (januari 1961): 119-120; 125 ; no.98 (februari 1961): 319-320, 322. 326.
- Carmean, E. 'Mondrian: The Diamond Paintings'. In tent.cat.: *Mondrian: The Diamond Paintings*. Washington, 1979: 25-26, 69(noot 67)
- Chandler, A. *The Aesthetics of Piet Mondrian*. New York, 1972: 42, 46-47, 49, 51, 53-54, 56, 59.
- Cheetham, M. A. *The Rhetoric of Purity*. Cambridge, 1991: 41, 45-46, 53-57, 62, 113,-114, 125, 134.
- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 9, 99, 127-130, 175.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 159-170.
- Ducret, A. 'Mondrian écrivain: question de méthode'. In: J.-O. Majastre (ed.). *Le texte, l'œuvre, l'émotion*. Bruxelles, 1994: 269.
- Grabska, E. and H. Morawska (eds.). 'Rzeczywistosc naturalna i rzeczywistosc abstrakcyjna'. In: *Artyści o Sztuce: od Van Gogha do Picassa*. Warszawa, 1963: 408-420.
- Henkels, H. *Gedurende een wandeling van buiten naar de stad*. Den Haag, 1986: 28-85.
- Henkels, H. 'Mondrian in his Studio'. In tent.cat.: *Mondrian from Figuration to Abstraction*. Tokyo, 1987: 176, 182, 183.

- Henkels, H. 'There is too much old in the new Mondrian's late work: a sketch'. In tent.cat.: *Tokyo Galerie Tokoro*. Tokyo, 1993: 24.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De beginjaren van De Stijl 1917-1922*. Utrecht, 1982: 61.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De vervolgiaren van De Stijl 1922-1932*, Amsterdam, Antwerpen, 1996: 129.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 87
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 82-123.
- Jaffé, H. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 18.
- Jaffé, H. *Inleiding tot de kunst van Mondriaan*. Assen, Amsterdam, 1959: 21, 25-27, 34, 37.
- James, M. S. *Natural Reality and Abstract Reality. An Essay in Trialogue Form*. New York, 1995.
- Janssen, H. 'In de leer bij de ervaring'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Milaan, 1994: 387-389, 391.
- Janssen, H. *Mondriaan in het Gemeentemuseum Den Haag*. Den Haag, 2008: 219.
- Joosten, J., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 38.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 115-119, II 506.
- Lebensztejn, J.-C. 'Mondrian: la fin de l'art'. In: *Critique*, no 438 (Novembre, 1983): 908-909.
- Lipscomb, P. A. 'Mondrian and his art: a nonpathographic perspective'. In: *Free Association* 6, no.1 (1996): 99.
- Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 13, 14, 25, 27, 28, 42, 64, 67, 114, 117, 118, 129, 131, 133, 138-140, 166, 167.
- Michelson, A. 'De Stijl, Its Other Face: Abstraction and Cacaphony, or What Was the Matter with Hegel?'. In: *October* 22 (Autumn, 1982): 8-9.
- Mondriaan, P. 'Natuurlijke en abstracte realiteit'. In tent.cat.: *De Stijl*. Amsterdam, 1951: 61-64.
- Mondrian, P. 'Scritti di pittore'. In: M.G. Ottolenghi (ed.). *L'opera completa di Mondrian*, Milano, 1974: 7.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In tent.cat.: *Piet Mondrian*. Saint-Paul de Vence, 1985: 64.
- Morisani, O. (ed.). 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 47-50.
- Pleynet, M. *Painting and System*. Chicago, 1984: 81, 102, 104.
- Postma, F. *26, Rue du Départ*. Berlin, 1995: 24-25.
- Rembert, V.P. *Mondrian, America, and American painting*. New York, 1970: 15.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 144-146, 148, 152, 154-155, 166, 168, 248.
- Saxon, E. 'On Mondrian's Diamonds'. In: *Artforum* 18, no.4 (1979): 42-43.
- Schlumberger, E. 'Mondrian en noir et blanc'. In: *Connaissance des Arts*, no.346 (December 1980): 67.
- Seuphor, M. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, [1956]; Amsterdam, [1956]; London, 1956; London, 1957: 142, 303-352.
- Trappeniers, M. S. 'Bert, daar maak ik een ding van'. Mondriaans werk in Brabant'. In: *Piet Mondriaan. Een jaar in Brabant 1904-1905*. Zwolle, 1989: 36.
- Uitert, E. v. 'Geruite sterrenhemels. De nachten van Mondriaan'. In: *Kunstschrift* 38, no.6 (1994): 42.
- Valentine, E. 'Mondrian: fragments d'un cœur glacé'. In: *Revue d'esthétique* 17 (1990): 131, 135.
- Vink, H. 'Ruimte en tijd in de geschriften van Severini, Vantongerloo, Mondriaan en Van Doesburg II'. In: *Jong Holland* 6, no.3 (1990): 8.
- Welsh, R. P. 'De Stijl, een hernieuwde kennismaking'. In tent.cat.: *De Stijl: 1917-1931*. Otterlo/Amsterdam, 1982: 33.
- White, M. *De Stijl and Dutch modernism*. Manchester, 2003: 47, 118-119
- Wijsenbeek, L. *Mondriaan*. Zeist, 1962: 41.
- Wijsenbeek, L. *Piet Mondriaan*. Recklinghausen, 1969: 94, 115-117, 121.
- Wismer, B. *Mondrians ästhetische Utopie*. Baden, 1985: 67.
- Wolf, M. 'The Paradox of Mondrian'. In: *Arts magazine* 46, no.1 (September-October 1971): 23.

[012] De groote boulevards

Vooraf

Binnen Mondriaans geschreven oeuvre nemen de teksten *De groote boulevards* en *Klein restaurant - Palmzondag*¹ een bijzondere plaats in. Alle Mondriaan-teksten zijn, zoals hij het zelf noemt, ‘redeneerende uiteenzetting[en]’², terwijl *De groote boulevards* en *Klein restaurant - Palmzondag* meer literair van aard zijn.

Bron

De enige bron van *De groote boulevards* is de publicatie in twee afleveringen in het weekblad *De Nieuwe Amsterdammer* (In de volksmond ‘De Nieuwe Groene’ of ‘De mosgroene’ genoemd.)³ De eerste aflevering werd gepubliceerd op 27 maart 1920; de tweede een week later op 3 april 1920.

Titel

Voor de leestekst is dezelfde titel gebruikt als de titel van de publicatie in *De Nieuwe Amsterdammer: De groote boulevards*.

Datering en ondertekening

Beide afleveringen van *De groote boulevards* eindigen met de ondertekening: ‘Paris, 21 Mars ’20 - P. Mondriaan’. De datering van *De groote boulevards* is ‘21 maart 1920’⁴.

Ontstaan en publicatie

In een brief aan Van Doesburg (22 november 1919) schrijft Mondriaan iets over een andere manier van schrijven: ‘Ik heb zelf ook iets gevonden wat de vorm betreft in het schrijven en zal later eens probeeren of dat gaat, ik moet nu eerst deze reeks⁵ afmaken.’⁶

De groote boulevards wordt voor het eerst genoemd in een brief van Van Doesburg aan Oud (24 februari 1920): ‘Beste Oud! Piet zit tegenover mij, druk bezig aan een boulevard-kroniek. Het heeft wel wat overredingskracht gekost, om hem er toe te brengen. Hij vond het aanbod wel aardig, maar had nogal veel bezwaren. Gelukkig heeft de Boulevard des Capucines, waar wij vanmiddag de werking van deze ontzaglijke machine, die Parijs is, hebben aangezien, hem geïnspireerd. Het was heerlijk voorjaarsweer, we zaten buiten. Enorme film! Het was op het drukste oogenblik en het was niet zonder groote voorzichtigheid mogelijk de Place de la Concorde of de Place de l’Opera over te steken. Mondriaan doet dat even rustig alsof hij zijn atelier doorloopt. Zoals vroegere schilders elkaar attent maakten op zekere accidents in een rustig landschap, zoo deden wij dit betreffende bepaalde strakke bewegingen of de enorme schoonheid van een moderne winkelpui met zijn strakke vlakken van spiegelglas en ijzer. Het mooie is dat het zoo vanzelfsprekend onopzettelijk is, terwijl het opzettelijke meestal barok, overladen en leelijk is. Parijs is wel af zóóals het is. Rumoer + beweging lossen zich wel in één bepaalde sfeer op. Deze is ook bekoring zonder van uiterlijken aard te zijn. Zij die Parijs niet in functie hebben gezien, hebben van het rumoer + de beweging + reclame een verkeerde voorstelling en de praatjes van het lichtzinnige, verdorvene en sensueel zijn bijna alle verzonnen. Ik ben hier zelf nog maar kort en je zult dus meenen, dat ik mij nog niet genoeg georiënteerd heb. Maar het is eigenaardig hoe men zich hier direct tout à fait - thuis voelt. Parijs is ’n schijnbaar-zeer-ingewikkelde machine, doch wanneer men de constructie begrijpt is het wonderbaarlijk hoe gauw men zelfs er één mede is.’⁷

Uit bovenstaand brieffragment blijkt dat Van Doesburg Mondriaan heeft aangezet tot het schrijven van ‘een boulevard-kroniek’ en dat het ‘wel wat overredingskracht gekost [heeft], om hem er toe te brengen’.

¹ Zie tekst [013].

² Brief aan Lodewijk van Deyssel (28 juni 1920). Vindplaats brieven aan Van Deyssel: RKD-MCP – 24.

De autobiografische teksten zijn ook niet beredenerend van aard ([003], [071], [072], [074], [075], [084] en [092]).

³ *De Nieuwe Amsterdammer*, 6, no.272 (27 maart 1920): 4-5; no.274 (3 april 1920): 5.

(*De Nieuwe Amsterdammer* verschijnt van januari 1915 tot december 1920; hoofdredacteur H.P.L. Wiessing (1897-1958).)

⁴ Mondriaan woonde maart 1920 in Parijs, 5 Rue de Coulmiers.

⁵ Mondriaan bedoelt, dat hij eerste de serie artikelen [011] *Natuurlijk en Abstracte Realiteit* wil afmaken.

⁶ Vindplaats brieven aan Van Doesburg: RKD-MCP: 25-28 (In het vervolg wordt de vindplaats van de brieven aan Van Doesburg niet meer vermeld.)

⁷ Vindplaats brieven aan Oud: Fondation Custodia, Parijs - Correspondentie Theo van Doesburg aan Bob Oud.

Enige weken later noemt Mondriaan *De groote boulevards* op een briefkaart (maart 1920¹) aan Van Doesburg een 'literair stuk': 'Aan mijn litt. stuk is veel werk, het komt eerst volgende week bij je.'

Mondriaan sluit *De groote boulevards* af op 20 maart 1920. In een brief aan Van Doesburg (20 maart 1920) schrijft hij: 'Beste Does en Lena, ik heb juist 't artikel voor de Groene af. Het is nu nog al goed. De Stieltjes vonden 't prachtig maar te goed voor Wiesing². Inliggende brief kreeg ik gisteren van hem. Daaruit zie ik dat hij iets anders wil. In drie dagen heb ik niet kunnen schilderen, maar al plaats en ze 't artikel niet, ik ben toch blij dat ik 't gemaakt heb. Ik ga met dit werk door. Dat is nog door jouw toedoen. (Je bezorgt me wat - werk!!) [...] Ik schrijf maar kort omdat ik ook nog zooveel moet schrijven dat bleef liggen door het artikel voor de Groene. Als ze 't niet opnemen zal ik 't je eens zenden.'

Mondriaan schrijft in deze brief dat 'hij [Wiessing] iets anders wil'. Maar Wiessing is blijkbaar tevreden over *De groote boulevards*, want bijzonder snel - een week - na het afmaken van *De groote boulevards* wordt het al geplaatst. Op 27 maart 1920 verschijnt het eerste deel in *De Nieuwe Amsterdammer*.

Ook Mondriaan is verrast dat *De groote boulevards* geplaatst wordt en in een brief aan Van Doesburg (1 april 1920) schrijft hij enthousiast: 'Beste Does en Lena, Gisteren kreeg ik je brief. De dag daarvoor waren de Stieltjes met de Telegraaf komen aansjouwen. Ze leven erg in de beweging mée en hadden de grootste pret. Ik stond er ook van te kijken want ik had niet gedacht dat de N.Gr. het genomen zou hebben. Ik geloof dat 't de helft pas is, misschien staat 't echter in de Gr. reeds in zijn geheel. Ik heb nog niets van de Gr. gehoord, misschien wachten ze tot het andere gedeelte geplaatst is. Zakelijk vind ik 't niet, heh? Of zouden ze om me ruzie hebben, de Ligt³ en Wiesing? Ik ben erg blij voor onze beweging dat ik 't deed. Jij bent wel de oorzaak dat ik er toe kwam, en nu zie ik dat 't toch wel goed is. Ik heb 't Kickert express laten lezen, die stond wel wat verbluft en zei 'ik wou dat je zò schilderde'. Altoos moeten ze toch de baas blijven, heh? Enfin, ik zei dat ik dat niet vond en dat ik 't in 't schrijven anders moest doen dan in schilderen, wilden de lui me begrijpen. Hij vond dat dan ook, had verder niets te zeggen. Zijn vrouw hoorde 't hem lezen en vond 't aardig geschreven. Dat in de Telegraaf vind ik heusch voor ons een succes. Als je me weer eens schrijft en 't in zijn geheel gelezen hebt moet je me eens schrijven wat jelui ervan vinden, dat is me meer waard. Ik heb het wel erg omgewerkt maar in hoofdzaak kende Does 't al; daarom weet ik 't van hem al zoowat maar hoe Lena 't vind hoor ik ook nog graag. [...] 't Deed me plezier ook dat Kok 't stuk goed vond. 't Is wel een andere schrijfrant maar jelui begrijpen wel hoe dat komt. In De Stijl heb ik niets gewild dan beredeneeren wat wij gevonden hebben, zonder kunst. Nu ben ik voor de N.G. anders aan 't werk, ik tracht er iets op zichzelf, als litheraatuur, ook van te maken. Zeg dit maar eens aan Kok.'

Mondriaan bevestigt in een brief aan Van Doesburg (11 april 1920) dat het tweede deel ook gepubliceerd is: 't Deed me plezier dat 't vervolg ook in de N.Gr. gestaan heeft. Ik heb nog niets gehoord maar heb nu 't stuk 'Klein-restaurant, Palmzondag' af zal 't uitschrijven en zenden. Ik geloof dat 't is zooals jij me schrijft; 't ondersteunt mijn werk en de beweging.'

Op 16 mei 1920 laat Mondriaan Van Doesburg weten: 'Ik denk in eens nu aan Wiessing. Weet je het groote nieuws al? Ik heb een chèque van 100 fr. van de N.Gr. gekregen! Veel meer dan ik dacht.'

Basistekst en leestekst

De leestekst is vervaardigd aan de hand van de publicatie in het Nederlands in de *De Nieuwe Amsterdammer*, 6, no.272, 27 Maart 1920, p.4-5 en no.274, 3 April 1920, p.5.

Reacties van tijdgenoten

Drie reacties zijn er geweest op *De groote boulevards*.

De eerste reactie komt van Victor van Vriesland⁴. In feite geeft van Vriesland een indirecte reactie op *De groote boulevards*, want zijn artikel gaat meer over het leven in Parijs dan over Mondriaans artikel.

Van Vrieslands artikel 'Brief uit Parijs'⁵ begint met de zinnen: 'Ik begin nu de kubistische boulevard-visies van Mondriaan in dit blad beter te verstaan. Het aanhoudende, intense versuffingsproces van het boulevard-leven, - één groot raderwerk, één zonnestelsel, - maakt iemand op den duur dadaïst, of

¹ Poststempel onleesbaar; waarschijnlijk is de briefkaart medio maart 1920 geschreven.

² Een vergissing in deze zin: Wiessing is in 1920 geen redacteur van 'de Groene', maar van 'de Nieuwe Groene' (*De Nieuwe Amsterdammer*).

³ Ds. Bart de Ligt (1883-1938), redactielid van *De Nieuwe Amsterdammer*.

⁴ Victor van Vriesland (1892-1974), Nederlands schrijver en publicist. (Vanaf 1929 redacteur van *Nieuwe Rotterdamse Courant* en later (1938) van *De Groene Amsterdammer*.)

⁵ *De Nieuwe Amsterdammer*, no.277, 24 april 1920.

kortweg daas.’ In een brief aan Van Doesburg zegt Mondriaan (4 mei 1920) over het artikel van Van Vriesland: ‘[...] (onzin over Parijs, vindt je ook niet - jij kunt er over oordeelen)’.

Een bijzonder uitgebreide reactie op *De groote boulevards* komt van Lodewijk van Deyssel¹ in *De Nieuwe Gids*. Van Deyssel kenschetst *De groote boulevards* als ‘een opeenvolging van denk-figures demonstreerende denk-bewegingen en een inhoudsopgave van de verbindingen in dit denkleven.’ En even verderop zegt Van Deyssel: ‘Ik heb genoeg doen uitkomen, dat het werk van den heer Mondriaan ernstig en diepgaand geesteswerk is en geenszins ordinair of oppervlakkig. Ik beweer alleen, dat de ‘schoone kunst’ wordt te weeg gebracht -door de bedrijvige en samenstellende gedachte, die in dat werk afwezig is.’

Op 15 mei drukt *De Nieuwe Amsterdammer* enige fragmenten van Van Deyssels reactie af², waarop Mondriaan in een brief aan Van Doesburg (17 mei 1920) als volgt reageert: ‘Beste DADA’s, ik sloot gisteren avond mijn brief niet, en, van morgen, op de mat, de mosgroene³ (Op ’t mos zitten ze in Holland allemaal behalve de menschen van De Stijl.) Een teleurstelling in Van Deyssel: hij smolt voor me weg als een stuk ijs in warm water. Hij komt op voor de oude klik. Hij toont precies hoe verkeerd de opvatting van die klik is. Ik ben blij ’t te weten. Er moeten literaire bommen gegooid worden. Ik zal hem antwoorden (onpersoonlijk, want de heele bende zit er achter, van Schendel sprak ik hier en die nam dezelfde houding aan maar zei dat hij ’t niet gelezen had) later in De Stijl. Ik ben heel blij dat die kritiek zòo is. Zoo is ’t goed. Lijnrecht tegen ons willen. Anders hadden we ook niets te doen. Ik had uit je brief ’t anders opgemaakt, maar zoo is ’t beter. Schrijf me maar niet ’t adres van de N. Gids want daar hoort mijn werk niet. Zal ik Tijdschrift v. Wijsb. of Oude Gids probeeren? Maar ik zal wel in ’t Getij of zoo te land moeten komen. Maar dan laten we ’t zelf drukken, pot v.d. We zien weer: we moeten lijnrecht tegen de boel in, à part. Er is een principieel verschil. Dada of niet dada. Zie je wel, zoo gauw je de vorm in kunst aantast en wat daarmêe samenhangt, is ’t mis bij hun. Dag van Piet Dada.’

Mondriaan blijkt in eerste instantie alleen Wiessings samenvatting van Van Deyssels artikel in *De Nieuwe Amsterdammer* te hebben gelezen. Pas eind juni krijgt hij het hele artikel van Van Deyssel onder ogen. Hij schrijft over het artikel aan Van Doesburg (30 juni 1920) dat ‘t zeer waardeerend en ook wel bijzonder is.’ Verder schrijft hij: ‘Wat heeft Wiessing ’t gemeen weergegeven. Stieltjes las ’t ook en heeft me geraden v. Deyssel een briefje te schrijven en ’t stuk Restaurant in te sluiten. Ik schreef hem dat dit nog niet voldoende mijn ideeën of liever die der N.B. weergaven, dat ik hem over eenigen tijd een beredeneerd stuk zou zenden. ’t Zou dunkt me wel mooi zijn als dat stuk in de N. Gids kwam, het zou wel weer een stoot aan de beweging geven.’

Op het moment dat Mondriaan bovenstaande brief aan Van Doesburg schrijft, heeft hij al een brief naar Van Deyssel geschreven. Op 28 juni 1920 schrijft hij: ‘Geachte Heer, Eerst kort geleden heb ik het Meinummer van de Nieuwe Gids in handen gekregen, vandaar schrijf ik U nu eerst. De Nieuwe Groene had Uw artikel gedeeltelijk overgenomen en uitelkaar geligt zoodat ’t een andere beteekenis kreeg. Ik *waardeer ten zèerste* de aandacht die U aan mijn Boulevard-artikel wilde schenken en zou U graag mijn ideeën betreffende ’t nieuwe in kunst meer doen kennen. Want uit mijn litterair werk blijkt dit nog niet geheel omdat het nog zoo onvolmaakt is. Toch sluit ik U hierbij een tweede proeve in welke ik niet geplaatst kon krijgen: ik durf het U voor de Nieuwe Gids niet aan te bieden. Wel een gewoon redeneerende uiteenzetting van mijn begrippen omtrent het nieuwe - in het bijzonder in de letterkunde - zoodat ik in ‘De Stijl’ over schilderkunst schrijf. Deze zal ik echter niet dan over een maand gereed kunnen hebben. Hopende U haar dan te mogen toezenden, met de meeste hoogachting Piet Mondriaan.’

Van Deyssel reageert op Mondriaans brief, want Mondriaan antwoordt (23 augustus 1920): ‘Weledelgeboren Heer, Zeer vereerd ben ik met hetgeen U schrijft, dat U mijn artikel wel geschikt acht om in het tijdschrift de Nieuwe Gids te worden geplaatst. Het kan echter nog twee jaar duren... In Holland schijnt men met eeuwen te rekenen: over twee jaar schrijf ik wel weer anders. Ik doe nu maar geen moeite meer om ’t te plaatsen. Het ‘beredeneer’-artikel waarover ik U indertijd schreef vindt dus ook geen plaats in de Nieuwe Gids voorloopig. Toch stel ik er ten zèerste prijs op dat U er kennis van wilt nemen en zal U berichten zoodra het, in ’t Fransch, hier in een revue uitkomt. Misschien wilt U ’t dan in de N.G. weer bespreken. Wilt U het Klein Restaurant weer repatriiseeren? Ik zal U dan de port terug zenden, nu weet ik niet hoeveel die bedragen zal. Nogmaals veel dank voor Uw gewaardeerde attentie. Met de meeste hoogachtend Piet Mondriaan.’

De correspondentie met Van Deyssel wordt afgesloten met een kort briefje van Mondriaan (9

¹ L. van Deyssel, ‘Futurisme’. *De Nieuwe Gids* 35, 1920: vol.1, no.5, mei: 703-723 (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [012].)

² [Wiessing, H.P.L.] ‘Mondriaans futurisme volgens L. van Deyssel’. *De Nieuwe Amsterdammer* 6, 1920, no.280, 15 mei: 2-3 (Zie USB-stick [012].)

³ Bijnaam voor *De Nieuwe Amsterdammer*.

september 1920): ‘Geachte Heer, Mijn dank voor de terugzending van mijn artikeltje. Tevens ben ik zoo vrij U de port te restitueeren. Nogmaals mijn dank Hoogachtend P. Mondriaan.’

De derde - indirecte - reactie op *De groote boulevards* komt twee jaar later (1922). H. van Loon¹ noteert tijdens een interview de volgende woorden van Mondriaan over zijn ‘boulevard-impressies’: ‘Mijn kunsthandelaar² zegt, dat ik te vroeg gekomen ben. Ik geloof dat dit vooral voor schrijvers-in-mijn-geest geldt. Ik zelf heb in de (nu gesneuvelde) *Nieuwe Groene* boulevard-impressies geschreven. Dat was wat futuristisch. Zulke literatuur is voor veel later komenden bestemd. De muzikale en picturale vormenspraak kun je breken. Woorden niet, al hebben de futuristen dat beproefd. Dan wordt het volkomen onbegrijpelijk. U moet Papini’s schetsenbundel *De blinde loods* eens lezen, daar heb ik iets van me zelf in teruggevonden.’³

In 1937 schrijft H. van Loon nog dit: ‘Zoo kon hij [Mondriaan] ertoe komen in een Nederlandsch weekblad lang geleden indrukken van de moderne stad te schrijven in de stijl der overeenkomstige van den jongen van Deysel. Ze kwamen den grootmeester van het nederlandsche proza onder het oog en deze heeft meer dan eens schriftelijke bewijzen van belangstelling gegeven.’⁴

Vermelde personen

Mondriaan noemt in *De groote boulevards* verschillende personen, die enige toelichting verdienen:

- Greetchen⁵.
Mondriaan bedoelt hier ‘Gretchen’ (Margarete) uit Goethes’s *Faust*⁶.
- Mengelberg⁷.
Willem Mengelberg (1871-1951), Nederlandse dirigent. Mengelberg leidde sinds 1896 het Concertgebouworkest Amsterdam.
- Raymond Duncan⁸.
Raymond Duncan (1874-1966) was een Amerikaanse danser, kunstenaar, dichter en danser, en broer van de danseres Isadora Duncan.
- Dalcroze⁹.
Émile Jaques-Dalcroze (1865-1950) was een Zwitsers musicus en muziekpedagoog. Hij ontwikkelde een methode om de beginselen van muziek via beweging te leren (‘de Dalcroze methode’).

Bijzondere woorden

In *De groote boulevards* noemt Mondriaan een aantal Franse woorden die enige verklaring nodig hebben:

- ‘L’Intransigeant’, ‘La Liberté’ en ‘Le Populaire’¹⁰ zijn Franse kranten.
- Les Rameaux op Réveillon¹¹; Réveillon: Repas fait au milieu de la nuit, surtout dans la Nuit de Noël et du jour de l’an¹²; Les Rameaux: palmtakken. In 1920 valt Pasen op 4 april en Palmvasen op 28 maart.
- Un cassis à l’eau¹³ is een consumptie (drank).
- Un Turin à l’eau¹⁴ is een consumptie (drank).

¹ Het artikel is niet ondertekend, er staat alleen ‘Van onze correspondent’. In die tijd was Henry E. van Loon de correspondent in Parijs voor de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*; aangenomen wordt dat hij het artikel heeft geschreven. (Bron: CR II 123.)

² Léonce Rosenberg (1879-1947), Parijs galeriehouders en uitgever; Galerie ‘L’Effort Moderne’.

³ [H. van Loon]. ‘Bij Piet Mondriaan’. In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (donderdag 23 maart 1922), Avondblad B. Zie USB-stick Aanvullend materiaal bij [012] - Artikel van [Van Loon].

⁴ H.v.L. ‘Parijsche Brief’. In: *Hollandsch Weekblad* 5, no.35 (28 augustus 1937): 20 (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [012].)

⁵ Leestekst p.1/r.10 en p.2/r.22.

⁶ C. Blotkamp. *Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 245 (noot 11).

⁷ Leestekst p.1/r.53.

⁸ Leestekst p.1/r.54-55 – p.2/r.3; p.2/r.30.

⁹ Leestekst p.1/r.55 - p.2/r.3.

¹⁰ Leestekst p.2/r.40.

¹¹ Leestekst p.2/r.41.

¹² Bron: *Petit Larousse Illustré*.

¹³ Leestekst p.2/r.4.

¹⁴ Leestekst p.2/r.4.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1920] [Nederlands] 'De groote boulevards'.
In: *De Nieuwe Amsterdammer* 6, no.272 (27 maart 1920): 4-5; no.274 (3 april 1920): 5.
- [1978] [Nederlands] 'De groote boulevards'.
In: C. Blotkamp. 'Mondriaan als literator'. In: *Maatstaf* 26, no.4 (1978): 25-27.
- [1987] [Nederlands] 'De groote boulevards'.
In: A.H. den Boef (inleiding) en C. Blotkamp (toelichting). *Twee verhalen*. Amsterdam, 1987: 13-20.

Vertalingen

- [1975] [Italiaans] 'I grandi boulevards'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 135-138.
- [1986] [Engels] 'Les Grands Boulevards'.
In: H. Holtzman, and M.S. James. *The New Art – The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London 1987; [herdruk] New York, 1993: 126-128.
- [1995] [Engels] 'Les Grands Boulevards'.
In: M.S. James. *Natural Reality and Abstract Reality. An Essay in Trialogue Form*. New York, 1995: 119-125.

Niet gepubliceerde vertalingen

- [1980] [Frans] 'Les Grands Boulevards'.
In: X. Douroux. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D.diss. Université de Dijon, 1980: 173-178.

Literatuur

- Berg, H.F. van den, en G.J. Dorleijn (samenstelling). *Avantgarde! Voorhoede?: vernieuwingsbeweging in noord en zuid opnieuw beschouwd*. [Nijmegen]: 207.
- Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 62.
- Blotkamp, C. 'Mondriaan als literator'. In: *Maatstaf* 26, no.4 (april 1978): 1-23.
- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 133, 245.
- Bois, Y.-A. *Arthur Lebrun en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 125.
- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 293.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 172-187.
- Ducret, A. 'Mondrian écrivain: question de méthode'. In: J.-O. Majastre (ed.). *Le texte, l'œuvre, l'émotion*. Bruxelles, 1994: 273, 276, 279.
- Henkels, H. 'Mondriaan in zijn atelier'. In tent.cat.: *Mondriaan: Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 256.
- Henkels, H. 'Mondrian in his Studio'. In tent.cat.: *Mondrian from Figuration to Abstraction*. Tokyo, 1987: 181.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De vervolgiaren van De Stijl 1922-1932*, Amsterdam, Antwerpen, 1996: 116, 120, 3-152.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 135.
- Holtzman, H., and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987, [herdruk] New York, 1993: 124-125.
- James, M. S. *Natural Reality and Abstract Reality. An Essay in Trialogue Form*. New York, 1995: 117-118.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 39.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 117-118, II 507.
- Postma, F. *26, Rue du Départ*. Berlin, 1995: 22-23.
- Vriesland, V.E. van. *Het werkelijkheidsgehalte in de letterkunde*. Amsterdam, 1962: 176.

[013] Klein restaurant - Palmzondag

Vooraf

Alle Mondriaan-teksten zijn, zoals hij het zelf noemt, ‘redeneerende uiteenzetting[en]’¹. De teksten *De groote boulevards*² en *Klein restaurant - Palmzondag* zijn echter meer literair van aard. Binnen Mondriaans geschreven oeuvre nemen *De groote boulevards* en *Klein restaurant - Palmzondag* dan ook een bijzondere plaats in.

Bron

In Mondriaans nalatenschap³ bevindt zich een manuscript met als titel *Klein restaurant - Palmzondag*. De tekst is met zwarte pen geschreven op acht - rechtsboven genummerde - velletjes ruitjespapier, die van een blocnote zijn gescheurd. Het laatste velletje is langer: Mondriaan heeft er een stuk aangeplakt.

Titel

De leestekst heeft dezelfde titel als het manuscript: *Klein restaurant - Palmzondag*.

Datering en ondertekening

Het manuscript is onderaan pagina 8 gedateerd en ondertekend: ‘Paris - 12 Avril ‘20. Piet Mondriaan.’ De datering voor de leestekst is de datering van het manuscript: 12 april 1920⁴.

Ontstaan en publicatie

In de titel staat: ‘Palmzondag’; Palmpasen is een week voor Pasen. In 1920 viel Pasen op 4 en 5 april⁵; Palmzondag op 28 maart 1920. Vermoedelijk is Mondriaan op zondag 28 maart begonnen met de tekst *Klein restaurant - Palmzondag* en heeft hij er met tussenpozen aan gewerkt tot 12 april 1920.

Op 1 april 1920 schrijft Mondriaan in een brief aan Van Doesburg voor het eerst over *Klein restaurant - Palmzondag*, hoewel de titel in de brief nog iets anders is: ‘Ik ben nu aan een stuk voor de N.Gr.⁶ ‘Palmzondag - (Klein restaurant)’. Dat restaurant waar wij aten. Nu zitten ze buiten en binnen buiten achter de groene palmen in bakken en de heele voorkant open. Erg leuk. Dat etensuur is zowat ’t hoogtepunt van mijn dag! Toch zaten ook wij er leuk, heh Does? Wat hebben we dikwijls gelachen.’

In een volgende brief aan Van Doesburg (11 april 1920) laat Mondriaan weten dat *Klein restaurant - Palmzondag* klaar is: ‘Ik heb nog niets gehoord⁷ maar heb nu ’t stuk ‘Klein-restaurant, Palmzondag’ af zal ’t uitschrijven en zenden. Ik geloof dat ’t is zooals jij me schrijft; ’t ondersteunt mijn werk en de beweging.’

Omdat hij van *De Nieuwe Amsterdammer* niets hoort, vraagt Mondriaan aan Van Doesburg naar welk tijdschrift hij het artikel *Klein restaurant - Palmzondag* het beste kan toesturen. Hij schrijft (begin mei 1920⁸): ‘Zou ik nu a/d Gids ’t Kleine Restaurant sturen of er eerst over schrijven? De Oude Gr.⁹ lijkt me niet geschikt. Wilt je me ’t artikel terugzenden, ik geloof dat ’t beter is ’t zelf van hier te zenden. En meldt je me nu nog even wat je denkt: direct zenden of eerst schrijven? [...] Ik zie nu dat ’t de nieuwe Gids is. Zou ’t niet beter zijn nu te sturen?’

Een tijdje later (16 mei 1920) vraagt Mondriaan Van Doesburg opnieuw om raad en hij schrijft: ‘Later dacht ik zou ’t Tijdschrift voor Wijsbegeerte nog niet geschikter zijn dan de N. Gids voor mijn dingen. Ik zal nog een paar dagen wachten met schrijven want je antwoord is misschien al onderweg. Dan kan je me nog een kaart nazenden. Hoor ik van niets dan stuur ik ’t Klein-Restaurant naar ’t adres dat je me aanraadt: de Gids of de N. Gids.’

Weer een paar dagen later vraagt Mondriaan in een brief aan Van Doesburg (19 mei 1920): ‘Schrijf me maar niet ’t adres van de N. Gids want daar hoort mijn werk niet. Zal ik Tijdschrift v. Wijsb. of

¹ Brief aan Van Deyssel (28 juni 1920); vindplaats brieven aan Van Deyssel: RKD-MCP – 24.

De autobiografische teksten zijn ook niet beredenerend van aard ([003], [071], [072], [074], [075], [084] en [092]).

² Tekst [012].

³ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven. Box 1, no.5a.

⁴ Mondriaan woonde april 1920 in Parijs, 5 Rue de Coumiers.

⁵ Bron: <http://www.mededeler.nl/maanfases/paascyclus.php>

⁶ ‘N.Gr.’ = ‘de Nieuwe Groene’ = ‘de Mosgroene’ = *De Nieuwe Amsterdammer*.

⁷ Waarschijnlijk wachtte Mondriaan op antwoord van Wiessing, redacteur van *De Nieuwe Amsterdammer*.

⁸ Briefkaart; poststempel onleesbaar; vermoedelijk ‘begin mei 1920’.

⁹ ‘de Oude Gr.’ = ‘de Oude Groene’ = ‘de Groene’ = *De Amsterdammer*.

Oude Gids probeeren? Maar ik zal wel in 't Getij of zoo te land moeten komen. Maar dan laten we 't zelf drukken, pot v.d.'

Mondriaan doet in juni (1920) een eerste poging om *Klein restaurant - Palmzondag* geplaatst te krijgen. Hij stuurt een briefje naar de redactie van *De Gids* (1 juni 1920): 'Wedelgeboren heer, Zoudt U me willen berichten of er in 'De Gids' plaats zou zijn voor een artikel van me, in de geest van 't boulevard-artikel dat laatst in de N.Groene verscheen? 't Heet 'Klein Restaurant - Palmzondag'. En zoudt U me willen melden hoeveel 't blad honoreert? U bij voorbaat dankende, Piet Mondriaan.'

Blijkbaar reageert *De Gids* positief, want Mondriaan schrijft in een brief aan Van Doesburg (12 juni 1920): 'Inliggende briefkaart kreeg ik van 'de Gids', ik heb 't stuk gestuurd.' *Klein restaurant - Palmzondag* is echter nooit verschenen in *De Gids*.

Een tweede poging om *Klein restaurant - Palmzondag* geplaatst te krijgen, onderneemt Mondriaan op aanraden van Stieltjes². Deze keer stuurt hij een brief naar *De Nieuwe Gids*. Hij schrijft op 28 juni 1920 aan Van Deyssel³: '[...] en zou u graag mijn ideeën betreffende 't nieuwe in kunst meer doen kennen. Want uit mijn litterair werk blijkt dit nog niet geheel omdat het nog zoo onvolmaakt is. Toch sluit ik hierbij een tweede proeve in welke ik niet geplaatst kon krijgen: ik durf het U voor de Nieuwe Gids niet aan te bieden.' Mondriaan zegt in deze brief dat hij *Klein restaurant - Palmzondag* niet geplaatst kon krijgen. Hij doelt hier waarschijnlijk op de poging het in *De Gids* geplaatst te krijgen. De laatste zin is wat cryptisch: 'ik durf het U voor de Nieuwe Gids niet⁴ aan te bieden'. Is dit bescheidenheid, tactiek of stille hoop?

Mondriaan schrijft op 23 augustus 1920 aan Van Doesburg wat hij op dezelfde dag aan *De Nieuwe Gids* (Van Deyssel) heeft geschreven: 'Weledelgeboren Heer, Zeer vereerd ben ik met hetgeen U schrijft: dat U mijn artikel wel geschikt acht om in het tijdschrift de Nieuwe Gids te worden geplaatst. Het kan echter nog twee jaar duren – In Holland schijnt men met eeuwen te rekenen: over twee jaar schrijf ik wel weer anders. Ik doe nu maar geen moeite meer om 't te plaatsen. Het 'beredeneerartikel' waarover ik U indertijd schreef vindt dus ook geen plaats in de Nieuwe Gids, voorloopig. Toch stel ik er ten zeerste prijs op dat U er kennis mēe wil maken en zal U berichten wanneer het, in 't Fransch, hier in een revue uitkomt. Misschien wilt U 't dan in de Nieuwe Gids weer bespreken. Wilt U het Klein Restaurant weer repatriiseeren? Ik zal U dan de port terug zenden, nu weet ik niet hoeveel die bedragen zal. Nogmaals veel dank voor Uw attentie. Hoogachtend P.M. Klotenboel. Wat zeg je er van? Dadas? Ik bedoel van inliggende briefkaart. Laat de N. Gids maar verrekken. Ik stuur 't nu ook niet aan van Deyssel, zooals je ziet. Deze brief is naar van Deyssel.' De brief aan Van Deyssel is netjes ondetekend met 'Hoogachtend Piet Mondriaan'; de rest van de brief is natuurlijk alleen voor Van Doesburg bestemd.

In een brief aan Bob Oud (25 augustus 1920) herhaalt Mondriaan de briefwisseling tussen hem en Van Deyssel: 'Van Deyssel zond me een briefkaart dat hij mijn stukje Klein Restaurant welgeschikt voor de N. Gids vond maar dat 't wel 2 jaar kon duren eer 't geplaatst werd - als de andere 't namelijk ook geschikt vonden. Ik schreef dat men in Holland met eeuwen scheen te rekenen en dat ik over 2 jaar wel weer anders zou schrijven en dat ik dus mijn stuk over de verschillende kunsten hem ook maar niet zou zenden.'

Bijna twee jaar later (februari 1922⁵) schrijft Mondriaan aan Van Doesburg nog iets over het restaurant uit *Klein restaurant - Palmzondag*: 'Die 'Alexandre'⁶ was niet slechter of een beter dan veel restaurants, ze zijn alle zoo dat je op den duur een maagkwaal krijgt (dit zegt men, ik geloof 't daarom niet, misschien als je er veel plats eet) of niet genoeg. En hun moeite en kosten moet toch betaald worden, daarom is 't nog duur.'

Klein restaurant - Palmzondag is tijdens Mondriaans leven nooit gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is het manuscript in het Holtzman Deposit.

Reacties van tijdgenoten

Klein restaurant - Palmzondag is pas na Mondriaans dood gepubliceerd.

¹ Vindplaats brieven aan *De Gids*: RKD-MCP – 36.

² Willem (Wim) Stieltjes (1887-1966), vriend van Mondriaan.

³ Lodewijk van Deyssel (ps. Karel Alberdingk Thijm) (1864-1952), Nederlands schrijver en redacteur van *De Nieuwe Gids*

⁴ Onderstreping van ons.

⁵ Ongedateerd; vermoedelijk 'februari 1922'.

⁶ De naam van het restaurant in *Klein restaurant - Palmzondag*; leestekst [013] p.1/r.42.

Bijzondere woorden

Mondriaan noemt in *Klein restaurant – Palmzondag* verschillende Franse woorden die enige toelichting nodig hebben:

- ‘Intran’¹ is een afkorting voor de Franse krant ‘l’Intransigeant’
- Endimanché² komt van ‘s’endimancher’ (in het Nederlands: zondagse kleren aantrekken)
- ‘Alexandre’ is waarschijnlijk de naam van een restaurant
- ‘Une chopine de rouge’³ is een oude maat voor vloeistoffen (ca. ½ liter)
- ‘Une religieuse’⁴ is een ‘gâteau monté’ (hoog taartje)
- ‘Barrière’⁵ is een benaming voor een ‘porte d’entrée d’une ville’
- ‘de kerk van Montrouge’⁶, waarschijnlijk bedoelt Mondriaan de kerk Saint Pierre de Montrouge; de kerk staat aan het kruispunt van drie wegen: Avenue du Général Leclerc, Avenue du Maine en Rue d’Alésia. Mondriaan woonde van 1 november 1919 tot 22 oktober 1921 in de Rue de Coulmier, dichtbij de Saint Pierre de Montrouge
- ‘Un mendiant’⁷ is ook een ‘dessert composé de figes sèches, raisins, amandes, noisette’
- ‘Fusain’⁸ heet in het Nederlands ‘kardinaalsmuts’ (plant)
- ‘Rameau’⁹ wordt gebruikt in ‘dimanche de Rameaux’: Palmпасen
- ‘Buis’¹⁰ is in het Nederlands: palmtak
- ‘Apache’¹¹ is een ‘malfaiteur, bandit’, maar ook een dans in Parijse straatcultuur in het begin van twintigste eeuw
- ‘Pepsine’¹² is ‘un des enzymes du suc gastrique’ (‘vinum pepsini’ bevordert de spijsvertering)
- ‘Charbon naftalé granulé’¹³ is (waarschijnlijk) een maagtablet op basis van koolstof
- ‘Cœur à la crème’¹⁴ is een dessert op basis van crème fraîche, slagroom en aardbeien in de vorm van een hart.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1978]** [Nederlands] ‘Klein restaurant – Palmzondag’.
In: *Maatstaf* 26, nr.4 (april 1978): 28-30.
- [1987]** [Nederlands] ‘Klein restaurant – Palmzondag’.
In: A.H. den Boef (inleiding) en C. Blotkamp (toelichting). *Twee verhalen*. Amsterdam, 1987: 21-27.

Vertalingen

- [1975]** [Italiaans] ‘Piccolo ristorante. Dominica della palme’.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 139-141.
- [1986]** [Engels] ‘Little Restaurant - Palm Sunday’.
In: H. Holtzman, and M.S. James. *The New Art – The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*, Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 129-130.
- [1995]** [Engels] ‘Little Restaurant - Palm Sunday’.
In: M.S. James. *Natural Reality and Abstract Reality. An Essay in Trialogue Form*. New York, 1995: 127-132.

¹ Leestekst [013] p.1/r.5

² Leestekst [013] p.1/r.6

³ Leestekst [013] p.1/r.6-7

⁴ Leestekst [013] p.1/r.7

⁵ Leestekst [013] p.1/r.9

⁶ Leestekst [013] p.1/r.10-11

⁷ Leestekst [013] p.1/r.19

⁸ Leestekst [013] p.1/r.32

⁹ Leestekst [013] p.1/r.32

¹⁰ Leestekst [013] p.1/p.32

¹¹ Leestekst [013] p.2/r.17

¹² Leestekst [013] p.2/r.22

¹³ Leestekst [013] p.2/r.22

¹⁴ Leestekst [013] p.2/r.30

Literatuur

- Berg, H.F. van den, en G.J. Dorleijn (samenstelling). *Avantgarde! Voorhoede?: vernieuwingsbeweging in noord en zuid opnieuw beschouwd*. [Nijmegen]: 207.
- Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 62.
- Blotkamp, C. 'Mondriaan als literator'. In: *Maatstaf* 26, no.4 (april 1978): 1-23.
- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 134.
- Bois, Y.-A. *Arthur Lehning en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 125.
- Ducret, A. 'Mondrian écrivain: question de méthode'. In: J.-O. Majastre (ed.). *Le texte, l'œuvre, l'émotion*. Bruxelles, 1994: 273, 278.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De vervolgiaren van De Stijl 1922-1932*, Amsterdam, Antwerpen, 1996: 116, 120.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 135
- Holtzman, H., and M.S. James (eds.) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987, [herdruk] New York, 1993: 124-125.
- James, M. S. *Natural Reality and Abstract Reality. An Essay in Trialogue Form*. New York, 1995: 117.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 117, II 515.

[014] Le Néo-Plasticisme

Vooraf

Le Néo-Plasticisme is de eerste Franse tekst van Mondriaan. Het is ook de eerste tekst die zelfstandig als boekje verschijnt. Met hulp van Léonce Rosenberg¹ heeft Mondriaan het boekje - op eigen kosten - kunnen uitgeven. Mondriaan spreekt in zijn brieven niet van een boekje, maar van een brochure.

De kaft van de brochure heeft een grijs-groen-bruine kleur en op de voorzijde is een vignet afgebeeld².

De brochure opent met een opdracht. In het midden van de eerste pagina staat groot gedrukt: ‘Aux hommes futurs’.

Bron

De enige bron van *Le Néo-Plasticisme* is de publicatie, uitgegeven door ‘Éditions de l’Effort Moderne’ in Parijs. Drie exemplaren van *Le Néo-Plasticisme* zijn te vinden in Mondriaans nalatenschap³. In één exemplaar heeft Mondriaan met de hand enkele kleine wijzigingen aangebracht. Dit exemplaar met wijzigingen dient als basis voor de leestekst.

De brochure heeft een ‘staande’ vorm⁴ en telt 16 pagina’s, waarvan er 14 bedrukt zijn met de tekst *Le Néo-Plasticisme*. De kaft van de brochure is van steviger papier en grijs-groen-bruin van kleur.

Op de voorzijde staat: P. Mondrian - Le Néo-Plasticisme - Editions de l’Effort Moderne - Léonce Rosenberg - 19, Rue de la Baume, 19 - Paris (8e) - 1920.

Op de achterzijde staat: Imprimerie Moreau Frères - 159, Boulevard Saint-Germain - Paris.

Titel

Tijdens het schrijven aan *Le Néo-Plasticisme* zoekt Mondriaan naar een titel voor zijn brochure. In een brief aan Theo van Doesburg⁵ (30 juli 1920) noemt hij drie suggesties: ‘nouvelle expression plastique NEP of neo-plastique NP ... neo-plastique dans les arts’⁶. Uiteindelijk is de titel voor zijn brochure *Le Néo-Plasticisme* geworden. Dit is ook de titel voor de leestekst.

De ondertitel van *Le Néo-Plasticisme* is: ‘Principe Général de l’Équivalence Plastique’.

Datering en ondertekening

In een brief (november 1920⁷) aan Van Doesburg laat Mondriaan weten dat *Le Néo-Plasticisme* klaar is: ‘Chers amis, hierbij zend ik je aangeteekend de copie in Fransch. Wilt je ’t zoo gauw mogelijk laten drukken?’ Dit brieffragment en de datering in de publicatie geven aan dat Mondriaan in november 1920 het schrijven aan *Le Néo-Plasticisme* heeft afgesloten; de datering van *Le Néo-Plasticisme* is ‘november 1920’⁸. Overigens blijkt ook uit deze brief dat Mondriaan aanvankelijk de brochure in Nederland wilde laten drukken, maar door de kosten blijken in Nederland hoger dan in Parijs.

Eind januari 1921 krijgt Mondriaan bericht van uitgever Léonce Rosenberg dat de brochure klaar is en Mondriaan antwoordt op 31 januari: ‘J’ai le plaisir de vous faire part que la brochure est prête et vous sera envoyée demain.’⁹ Hoewel op de voorkant van de brochure ‘1920’ staat afgedrukt, is - zoals uit de aangehaalde zin blijkt - deze in januari 1921 verschenen.

De datering voor de leestekst is de datering in de brochure: 1920.

Op de voorzijde is boven de titel afgedrukt: ‘P. Mondrian’.

¹ Léonce Rosenberg (1879-1947), Parijs galerichouder en uitgever; Galerie ‘L’Effort Moderne’; Tijdschrift: *Bulletin de l’Effort Moderne*; Uitgeverij: ‘Éditions de l’Effort Moderne’.

² Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [014] - Afbeelding voorzijde *Le Néo-Plasticisme*.

³ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Uncat. MS Vault 710 Box 1 no.6.

⁴ Ca. 24 x 16 cm.

⁵ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands kunstenaar, schrijver en redacteur van *De Stijl*.

⁶ Vindplaats brieven aan Van Doesburg: RKD-MCP - 25-28.

⁷ Ongedateerd, waarschijnlijk ‘eerste week van november 1920’.

⁸ In november 1920 woonde Mondriaan in Parijs, 5 Rue de Coulmiers.

⁹ Vindplaats brieven aan Rosenberg: Bibliothèque Kandinsky, Centre Pompidou, Parijs. Correspondance échangée entre Léonce Rosenberg et Piet Mondrian, Fonds Léonce Rosenberg Boîte 4.

Ontstaan en publicatie

De eerste keer dat Mondriaan in brieven spreekt over *Le Néo-Plasticisme*, is in drie brieven aan Van Doesburg. Mondriaan heeft het in deze brieven nog niet direct over een brochure, maar de opmerkingen in deze brieven hebben zeer waarschijnlijk betrekking op de onderwerpen ‘dans’ en ‘letterkunde’ in *Le Néo-Plasticisme*.

Op 19 april 1920 schrijft Mondriaan aan Van Doesburg: ‘Ik ben met een stuk over de dans nu bezig.’ Op 4 mei 1920 meldt hij Van Doesburg: ‘[...] ik ben bezig met een stuk over ’t dansen en dat wordt juist heel revolutionnair ik breng van ’t schilderen en ’t leven daar alles op over.’ En op 12 juni 1920 informeert hij Van Doesburg: ‘[...] en ga ik beginnen aan het stuk over letterkunde.’

Overigens noemt Mondriaan in *Le Néo-Plasticisme* nog andere toepassingsmogelijkheden van het ‘Neo-Plasticisme’ (de ‘Nieuwe Beelding’), dan dans, letterkunde en schilderkunst. In feite wil Mondriaan in *Le Néo-Plasticisme* de mogelijkheden van de Nieuwe Beelding op zoveel mogelijk gebieden introduceren. Volgens Mondriaan kunnen de principes van het Neo-Plasticisme toegepast worden op het gebied van schilderkunst, architectuur, beeldhouwkunst, woordkunst, muziek, toneel en dans.

Op 30 juni 1920 gaat Mondriaan - in een brief aan Van Doesburg - dieper in op het samengaan van de Nieuwe Beelding en literatuur: ‘[...] en verder ben ik zoo in mijn litteraire verhandeling dat ik je nu eerst schrijf en het wat gehaast en kort moet doen. [...] Ik meen een oplossing voor de litteratuur-als-N.B. gevonden te hebben, en zal dan graag je oordeel hooren. ’t Is weer een heel werk. Ik zie nu dat ik met mijn twee stukken¹ er kort bij was maar dat ’t nog iets moet doorgevoerd. Het komt in ’t kort hierop neer dat het mij lijkt dat ’t woord en de zin alleen te verdiepen is door het tegendeel er van er dadelijk naast te stellen. Wat denk je daarvan? Houdt ’t voorloopig maar geheel onder ons. Er bestaan alleen tegendeelen van zelfstandige naamwoorden, heh? En bestaan ze van alle? Mijn idee is ook uit te breiden als b.v. man-vrouw jongen-meisje soldaat- marketenster enz-enz. over mensch (zoodoende begrip mensch uit te beelden[]). Zijn dit nog tegendeelen? Eigenlijk is het mannelijke en vrouwelijke meer tegendeelen, heh? Maar zoo nauw steekt ’t niet omdat ik tot hetzelfde resultaat kom. Misschien vindt je tijd me in ’t kort hier al nu iets over te schrijven, dan kan ik ’t beter uitwerken. Ik geef ’t ook in ’t artikel maar in ’t kort aan en vertel ’t verschil met de Cub. en Dada’s. Ik heb me de vraag gesteld hoe kan de N B in de litteratuur en de andere kunsten en antwoord dan meteen alle punten van v. Deyssel².’

Mondriaan vervolgt zijn opmerkingen over ‘tegendeelen’ in een brief aan Van Doesburg van 5 juli 1920: ‘t oevallig was Eekman³ (niet Beekman⁴) hier die vertelde me dat Dr. Schoenmaekers⁵ op een lezing eens gezegd heeft dat Shaw⁶ in een zeker stuk psygologisch de werking der tegendeelen, in man en vrouw, uitgebeeld heeft. Ik denk wel dat Schoenmaekers dat navischte naar aanleiding van spreken met mij en van Domselaar⁷ indertijd, maar hoe ’t zij ik zal in mijn stuk zetten dat Sch. dat aangetoond heeft, dat is zuiverder, heh. ’t Doet me plezier dat ’t in Shaw (met wie ik veel op heb) uit komt. Maar beeldend (door het woord) heeft niemand ’t nog gedaan. Ik geloof wel dat ik me met ’t geen ik van tegendeelen weet redden kan. Ik heb alleen ’t hoofdbegrip noodig de uitbeelding in kunst moet betrekkelijk blijven.’

Het denken over het begrip ‘tegendeelen’ krijgt - blijkt later - zijn neerslag in *Le Néo-Plasticisme*. Regelmatig gebruikt Mondriaan in *Le Néo-Plasticisme* het woord ‘contraire’ of ‘son contraire’ en ergens zegt hij heel duidelijk: ‘[...] les principes du contraire dominant toute l’œuvre.’⁸ en wel heel letterlijk wordt ‘Candida’ van Shaw genoemd in *Le Néo-Plasticisme* als een presentatie van tegendelen op psychologisch niveau⁹.

Mondriaan noemt voor het eerst het woord ‘brochure’ in de brief van 30 juli 1920 aan Van Doesburg: ‘Nog beter zou zijn in geval jelui het geheel met me eens bent - om het als Fransche brochure tegelijk met een Stijlnummer, dus als bijlage van De Stijl, uit te geven, dan kan ’t hier [Parijs] verspreid worden en beginnen we onzen gezamenlijke campagne hier, door Dada-boekhandel. Gewoon gedrukt, b.v. met enkel NB in letters van [xxx] groot er op. O nee, dat moet in ’t Fransch, b.v. nouvelle expression plastique NEP of neo-plastique NP ... neo-plastique dans les arts (enfin, dit vinden we later). Wil je eens

¹ [012] *De groote boulevards*; [013] *Klein Restaurant – Palmzondag*.

² L. van Deyssel. ‘Futurisme’. *De Nieuwe Gids* 35, 1920: vol.1, no.5, mei: 703-723 (Reactie hierop van H.P.L. Wiessing. ‘Mondriaans futurisme volgens L. van Deyssel’. *De Nieuwe Amsterdammer* 6, no.280 (15 mei 1920): 2-3.

³ Nico Eekman (1889-1973), Nederlands kunstenaar in Parijs, vriend van Mondriaan, gaf Mondriaan Franse les.

⁴ Chris Beekman ((1887-1964), Nederlands kunstenaar, woonachtig in Laren.

⁵ Dr. Mathieu Schoenmaekers (1895-1944), Christen-theosoof, woonachtig in Laren.

⁶ Bernard Shaw (1856-1950), Iers toneelschrijver en criticus.

⁷ Jacob van Domselaer (1890-1960), Nederlands componist.

⁸ Leestekst [014] p.6/r.43.

⁹ ‘Candida’ (1894) van Bernard Shaw; zie leestekst [014] p.6/r.51.

me schrijven wat 't zoo wat kosten zou, zulk een brochure, misschien kan ik er wat geld voor bij elkaar krijgen. Je kunt je aanmerkingen er wel opschrijven op den achterkant want ik schrijf 't toch nog een keer over.²

In een brief aan Sal Slijper¹ (4 augustus 1920) heeft Mondriaan een ander idee. Eerst een artikel in het Nederlands in *De Nieuwe Gids* en dan (een brochure) in het Frans. Hij meldt aan Slijper: 't Deed me plezier dat je mijn artikel² goed vindt. Ik ben nu zowat ten einde met mijn geschrijf. Ik heb nu een beknopt résumé gemaakt en toepassing op alle kunsten wil dat in de N.Gids zien te krijgen en daarna in 't Fransch vertalen. Misschien heeft van Eck³, die nu tijdelijk hier weer is, tijd om 't te doen of me te helpen. Ik heb nu de letterkunde vooral te pakken gehad en in 3 weken niet kunnen schilderen.'⁴

Plaatsing van *Le Néo-Plasticisme* in *De Nieuwe Gids* gaat echter niet door, blijkt uit een brief aan Van Deyssel (23 augustus 1920): 'Het 'beredeneer'-artikel waarover ik U indertijd schreef vindt dus ook⁵ geen plaats in de Nieuwe Gids voorloopig. Toch stel ik er ten zeerste prijs op dat U er kennis van wilt nemen en zal U berichten zoodra het, in 't Fransch, hier in een revue uitkomt. Misschien wilt U 't dan in de N.G. weer bespreken.'

Mondriaan heeft blijkbaar *Le Néo-Plasticisme* eerst in het Nederlands geschreven en daarna in het Frans vertaald met hulp van zijn vriend Van Eck. Het oorspronkelijk Nederlandse manuscript van *Le Néo-Plasticisme* is niet gevonden.

In een brief (5 augustus 1920) laat hij Van Doesburg weten: 'Ik was mijn stuk nog eens aan 't overschrijven voor van Eck omdat hij zoo door zijn eigen werk heen probeeren wil wat te vertalen. Ik mag hopen dat 't er van komt maar hij heeft altoos veel dingen zelf aan zijn hoofd.'

Verderop in dezelfde brief (5 augustus 1920) stelt Mondriaan diverse vragen aan Van Doesburg over de tekst en over de uitgave van de brochure: 'Onder 't overschrijven bemerkte ik dat een gedeelte nog wat dik is daarom zend ik je 't een beetje veranderd, vindt je 't zoo niet al beter? De eerste zinnen lijken me wel goed, die liet ik zoo. Ik dacht wel dat je 't zowat met me eens was over alles. Ik geloof niet dat 't noodig is in Hollandsch en Fransch, als 't een bijlage wordt kan 't alleen in 't Fransch. Ik dacht aan een bijlage want in De Stijl zelf zou het alle plaats innemen en ook te groot voor één keer. Dus een losse brochure, alleen Fransch, er bij. Maar zullen we die dan zoo maar cadeau geven aan de abonneés? Misschien is nog beter alleen de brochure annonceeren in de Stijl en dan hoofdzakelijk zien te verkoopen hier in Parijs. Dan halen we de onkosten er misschien uit. Die 't in Holland wil lezen kan 't ook in 't Fransch lezen, vindt je ook niet?'

Ook in een volgende brief aan Van Doesburg (23 augustus 1920) vraagt Mondriaan hem om advies: 'Ik ben met van Eck het stuk dat je hebt aan 't vertalen. [...] Schrijf eens gauw en stuur gauw 't stuk. Wat dunkt je om, niet het begin, want dat is al in De Stijl geweest⁶, maar de rest, die nieuw is, later (als je plaats hebt, en als mijn Trialoog afgelopen is), in De Stijl te zetten?'

In september 1920⁷ vraagt Mondriaan opnieuw Van Doesburg om advies: 'Ik stuur je hierbij nog een aanvullende wijziging in het begin van 't stuk vindt je 't zoo nog niet vollediger ik kwam er op door gesprekken met Oud⁸ die me ook aanriecht: die verklaring te geven van wat wij vorm en niet-vorm noemen. Ik had van Eck eenige bladen medegegeven hij heeft die reeds vertaald maar ik wil eerst jouw bemerkings afwachten eer hem de rest te zenden.'

De inhoud en de uitgave van de brochure blijven Mondriaan bezig houden. In de brief van 5 september aan Van Doesburg schrijft hij: 'Hierbij zend ik je nog 'uitvindingen' van de nieuwe muziek. [...] Kijk eens wat jelui er van denkt, ik sprak er met een muzikleerares⁹ uit Den Haag over, die hier was en die kon er niets tegen zeggen. [...] Nu over de uitgave van mijn Fransche artikel. Ik geloof met je dat in brochure 't beste toch is. [...] Me dunkt ik moest dat er maar aan spandeeren. Ik wou 't liefste op zo heel gewoon papier met een ordinaire letter. 't Omslag ook maar met gewone letters, wat grooter, kranten letters annonces b.v. Niet om de goedkoopte maar dat vind ik beter staan. [...] Kunt je bij een goedkoope (jouw drukker, dunkt me) een proef omslag laten maken, me dunkt ook 't zelfde papier als omslag, gewoon wit met erop, b.v. Neo Plastique dans les arts. (of vindt je beter: Une nouvelle expression

¹ Samuel B. Slijper (1884-1971); vriend en verzamelaar van Mondriaans werk.

² Het laatste artikel van *Natuurlijke en Abstracte Realiteit* (Trialoog) verschijnt augustus 1920 in *De Stijl*.

³ Marinus Ritsema van Eck (1870-1948), arts, vriend van Mondriaan, woonachtig in Frankrijk.

⁴ RKD-MCP - 76-77.

⁵ 'ook', omdat *Klein Restaurant - Palmzondag* ook niet gepubliceerd werd in *De Nieuwe Gids*.

⁶ Mondriaan verwijst in *Le Néo-Plasticisme* (p.1 t/m 9) 11 keer naar zijn artikelen in *De Stijl*.

⁷ Ongedateerde brief, vermoedelijk 'september 1920'.

⁸ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan.

⁹ Niet achterhaald wie dat is geweest. (Misschien wordt hier Sienna Masthoff bedoeld, vriendin van Til Brugman.)

plastique enz.?) par P. Mondriaan. (of P. Mondrian, wat dunkt je) (niet groot vooral.) dan edition de 'De Stijl.', of iets dergelijks. [...] We kunnen met 300 exe. beginnen en ik geloof wel dat ze in Italie, Spanje en hier gauw uitverkocht zullen zijn. Als er een voordeeltje van komt is het grootste deel voor De Stijl. Ik ga je brief nu nog eens nazien. Dank voor de opmerkingen ik zal alles nazien en veranderen en dan kan Van Eck weer door met vertalen. (voor zoover ik reeds zag ben ik 't met je eens) [...] Nu beste Dadas, stuur me je ideeën en de aanvulsels (ik maakte er ook een bij de architectuuraanvulling, die is dunkt me wel noodig) Mijn laatste brief kruistte de jouwe zeker (die met het eerste muziek aanvulsel).'

Op 21 oktober 1920 is - volgens een brief van Mondriaan aan Van Doesburg - het einde van het schrijven aan *Le Néo-Plasticisme* in zicht: 'De brochure is haast in 't Fransch vertaald, ik bofte dat van Eck hier eenigen tijd is voor studie, hij heeft 't wel druk maar we schieten prachtig op met het stuk. Ik liet zeven bladen aan Tour Donas¹ lezen. Die vond 't heel goed, heel juist filosofisch en alles en alles - zoo iets of ze 't een van zelfheid vond. [...] Ik weet nu tenminste dat het begrijpelijk en leesbaar is! [...] Zet er tusschen in nu even dat drukkertje aan het zetten van een omslag met gewone boekdrukkers letters (of heeft hij geen groote blokletters, laat hij ze dan huren) Probeer eens of hij als werkman niet zelf iets in elkaar flanst dan is 't misschien juist voor 't doel goed. Ik had 't graag wat gauw moet er een dikker papier om als omslag liefst had ik gemeen papier omslag en alles 't zelfde. Ik ben er erg benieuwd na of 't lukt naar mijn idee. De prijs moet er ook ergens op staan zullen we zetten 2 fr. of 2.50 fr. dat kosten die brochures bij Rosenbergh. Dan moet ik je nog over een cardinale kwestie spreken naar aanleiding van een opmerking bij de muziek. Je schreef over de noodzakelijkheid van een equivalent voor de nat. vorm. Verschillen we nu toch nog zò in opvatting of begrijpen we elkaar hierin niet? Die equivalent hebben we toch gevonden in het universeel beeldingsmiddel niet? We hebben dit door artistieke of aesthetische compositie tot kunst te verwerken, evenals de oudjes de nat. vorm. Wat is er nog verder noodig? Antwoord me vooral hier eens op. [...] Dat stukje over de N. Kleurbeelding lijkt me toch bepaald noodzakelijk achter die korte beschrijving van de N.B die ik je laatst zond en vindt je het zoo voldoende tot zijn recht komen? Ik hoop dat je me spoedig tooneel en dit stukje met je opmerkingen wilt zenden met 't oog op 't vertalen. Dag! Als je het stuk tooneel vast in De Stijl wil zetten is mij best ook dat van architectuur schrijf me dan maar dan zend ik het je. Dit, omdat ik vooreerst mijn stuk godsdiensten² nog niet gereed heb.'

In november 1920³ stuurt Mondriaan de uiteindelijke versie van *Le Néo-Plasticisme* naar Van Doesburg: 'Chers amis, hierbij zend ik je aangeteekend de copie in Fransch. Wilt je 't zoo gauw mogelijk laten drukken? Je brief naar mij is zeker onderweg, ik ontving nog niets. Dus moeten eventueele wijzigingen over tooneel enz. maar in den proefdruk. Veel hartelijks, hopende gauw iets te hooren, je vrind Piet. [PS] Dr. v. Eck riedt me die passage over jou uit de Stijl (muziek) eruit te laten omdat de muziek aldoor al gestreefd heeft naar evenwicht in melodie-harmonie.'

De kosten voor de uitgave blijken in Nederland hoger dan in Parijs. Op 13 november 1920 schrijft Mondriaan aan Van Doesburg: 'De verhoogde prijs voor de druk van brochure stelde me te leur maar in Holland is ook alles veel duurder of even duur maar slechter. Zoo met 't eten ook, dat weet je van toen je hier was. Het zal je daarom beiden zeker erg veel plezier doen te hooren dat 't hier goedkooper kan. En als vrind, maar vooral voor 'de beweging' zal 't je plezier doen dat Rosenberg de uitgave bezorgen wil, 1000 exempl. voor 400 à 500 fr.! Hij wacht nu op de copie, stuur me deze dus zoo gauw je kunt weer aangeteekend terug, want als die op de post wegraakt heb ik weer een heel geschrijf, onnodig. Je opmerkingen bij het theater enz. in het Hollandsch krijg ik dan wel zoodra je daartoe tijd hebt dan kan ik, zoo noodig, die in de proefdruk benuttigen.'

Aan Rosenberg schrijft Mondriaan (14 november 1920): 'En même temps je voudrais vous dire que je serai très content si vous vouliez faire imprimer et éditer aux conditions par vous présentées ma brochure dont mr. Dr. d'Eck vous a parlée. J'ai demandé à m. van Doesburg de vouloir me la retourner tout-de-suite, après je vous l'enverrai.'⁴

Mondriaan bevestigt in een brief van 23 december 1920 aan Rosenberg, het bedrag van 840 Ffr. (voor 1000 exemplaren). Ondanks dat het bedrag beduidend hoger is dan door Rosenberg was aangegeven, gaat hij toch accoord: 'En réponse à votre lettre j'ai l'honneur de vous faire savoir que le prix d'impression, 840 francs, me convient quoiqu'en étant un gros sacrifice matériel pour moi.' In een PS laat

¹ Marthe Donas (Tour Donas, Tour d'Onasky) (1885-1967), Belgisch schilderes .

² Het is onduidelijk wat Mondriaan met 'mijn stuk godsdiensten' bedoelt.

³ Ongedateerd, waarschijnlijk 'eerste week van november 1920'

⁴ Vindplaats brieven aan Rosenberg: Bibliothèque Kandinsky, Centre Pompidou, Parijs. Correspondance échangée entre Léonce Rosenberg et Piet Mondrian, Fonds Léonce Rosenberg Boîte 4.

hij nog weten hoe zijn naam op de voorkant van de brochure vermeld moet worden: 'P.S. Sur l'extérieur de la brochure je voudrais plutôt mettre P. Mondriaan au lieu de Pierre. (Mes tableaux je signe aussi avec un a.)'.

De verkoopprijs van de brochure *Le Néo-Plasticisme* wordt vastgesteld op 3 Ffr. en Mondriaan laat Van Doesburg in december 1920¹ weten: 'De brochure is ook duurder geworden dan hij [Rosenberg] dacht: 840 de 1000 exp. Met omslag 900 fr. Ros. wil de prijs op 3 fr. stellen dus na aftrek onkosten blijft er een kleine 1000 voor hem en een groote[?] voor mij over. Dat is dus wel mooi en het moet maar gebeuren. Ik heb de helft reeds vooruit betaald, de rest komt er ook wel. [...] Over een maand is de brochure klaar, wat denk je er van om er stukken van in De Stijl² te zetten?'

Mondriaan verzucht in een brief aan Slijper (6 januari 1921): 'De brochure is al bij den drukker en komt over een maand gereed. Als de oplaag verkocht wordt maak ik misschien nog winst, anders nu is 't een heele opoffering omdat ik 't drukken moet betalen.'

Op 31 januari 1921 laat Rosenberg weten dat de brochure klaar is en Mondriaan schrijft hem als antwoord: 'J'ai le plaisir de vous faire part que la brochure est prête et vous sera envoyée demain. [...] J'ai demandé à m^r. van Doesburg, qui voudrait se charger de la publicité et de la vente en Hollande, de vous faire savoir combien il un voudrait en dépôter.' En direct brengt hij Van Doesburg per briefkaart (31 januari 1921) op de hoogte: 'B. D. en L. de brochure zou morgen gereed zijn'.

Op 26 februari 1921 stuurt Mondriaan Willy Wentholt³ een exemplaar van zijn brochure. Opmerkelijk is het advies dat Mondriaan aan Wentholt geeft: 'Ik zend je hierbij een brochure maar begin er niet te gauw aan met lezen.'

Aan Anthony Kok⁴ schrijft Mondriaan op 18 maart 1921: 'Wat beroerd dat alleen 'bizondere' mensen wat voor het Neo-Plasticisme voelen - tenminste anders zou onze maatschappij wat mooier zijn. Mijn brochure heb je zeker gelezen, daar staat alles wel zoowat in, heh?'

Een paar jaar later (1924) vindt de 'eindafrekening' van de publicatie van *Le Néo-Plasticisme* plaats. Op 18 oktober 1924 stuurt Mondriaan Rosenberg het volgende overzicht:

'Reçu de Mr. Léonce Rosenberg la somme de 56 francs pour solde des opérations suivantes:
vente par lui de 128 ex. de Néo-Plasticisme à 3.00 moins 33% de remise
frs. 384.- moins 128.- (33%) ; mon debêt à l'E.M. 200.- ; solde F 56.-
Les mille exemplaires il y a eu:
50 offerts; 50 remis à mr. Th. van Doesburg; 510 remis à moi-même⁵
il reste à l'Effort Moderne 262 ex.
Paris 18/10/24 P. Mondrian'

Van de 1000 exemplaren heeft Rosenberg er dus 128 verkocht voor 3 Ffr. per stuk. Hoeveel exemplaren Van Doesburg heeft verkocht, is niet ontdekt.

De afrekening leert dat *Le Néo-Plasticisme* slechts moeizaam werd verkocht: ongeveer 130 exemplaren in bijna vier jaar tijd. Ook blijkt uit de afrekening dat Rosenberg 262 exemplaren zelf houdt en 510 exemplaren aan Mondriaan terugstuurt. Het is duidelijk dat de uitgave van *Le Néo-Plasticisme* voor Mondriaan niet alleen financieel, maar ook inhoudelijk een groot debacle is geweest.

Afbeeldingen

De enige afbeelding is een vignet op de voorzijde van de brochure. Mondriaan zegt ter verontschuldiging in een brief aan Van Doesburg (2 februari 1921): 'Ik verzond heden mijn brochure aan jou, die ziet er nog wat 'klassiek' uit maar ik was bij Rosenb. niet geheel vrij daarin en deze omslag is reeds beter dan zijn andere uitgaven. Zijn vignet moest er o.a. ook op.'⁶

¹ Ongedateerde brief; vermoedelijk 'december 1920'.

² *De Stijl* (februari) 1921: 18-23, fragmenten uit *Le Néo-Plasticisme*.

³ Willy Wentholt, vriendin en danspartner van Mondriaan, lerares Frans.

⁴ Anthony Kok (1881-1961), Nederlands dichter en medewerker van *De Stijl*.

⁵ 510 exemplaren ontvangen door Mondriaan op 11 oktober 1924. Bron: een reçu in het archief van Rosenberg (Bibliothèque Kandinsky, Parijs; Correspondance échangée entre Léonce Rosenberg et Piet Mondrian, Fonds Léonce Rosenberg Boîte 4). Waarschijnlijk heeft Mondriaan zijn voorraad van 510 exemplaren grotendeels vernietigd.

⁶ Het vignet op de voorzijde is vervaardigd door Joseph Csaky (1888-1971), Frans kunstenaar .

Basistekst en leestekst

Omdat geen andere bron beschikbaar is, is de basis voor de leestekst de tekst van de brochure *Le Néo-Plasticisme* die in januari 1921 is verschenen.

Mondriaan heeft in een exemplaar van *Le Néo-Plasticisme*¹ een aantal correcties gemaakt. In de eerste zin van de laatste alinea van *Le Néo-Plasticisme* heeft Mondriaan ‘chanter ou exprimer plastiquement’ gewijzigd in ‘peindre et dépeindre’. Bovendien heeft hij aan dezelfde zin toegevoegd: ‘de la nature’².

Een drukfout meldt Mondriaan in een brief aan László Moholy-Nagy³ (28 februari 1924): ‘P.S. Dans la brochure ‘Le Neo-Plasticisme’ se trouve une faut d’imprimerie. Sur ligne 18 d’en bas vous trouverez: elle arrive à l’expression du beau. Par etc. - doit être: elle arrive à l’expression du beau par etc.’⁴.

Een tweede drukfout vermeldt Mondriaan in een brief aan Rosenberg (17 februari 1927) naar aanleiding van het verschijnen van de complete tekst van de brochure in ‘Bulletin de l’Effort Moderne’⁵: ‘En même temps je voudrais vous propose dans le prochain numéro de faire corriger une faute d’imprimerie dans mon article du numéro 30 Bulletin le quatrième ligne d’en bas; doit être, comme dans ma brochure, « Notre moi inconscient etc.’⁶

Reacties van tijdgenoten

Vier reacties van tijdgenoten op de brochure *Le Néo-Plasticisme* zijn bekend.

Een eerste reactie op de brochure komt uit eigen gelederen. In de inleiding bij de fragmenten van *Le Néo-Plasticisme* in *De Stijl*, schrijft Van Doesburg het volgende: ‘Zoowel naar inhoud als vorm kan dit geschrift beschouwd worden als een algemeen manifest der Nieuwe Beelding in al hare uitingsvormen als: schilderkunst, architectuur, beeldhouwkunst, monumentale kunst, literatuur, muziek tooneel, dans enz.’

Verder bestaat de ‘recensie’ van Van Doesburg uit niet meer dan het citeren van fragmenten uit *Le Néo-Plasticisme*. De Franse fragmenten krijgen in de ‘recensie’ een titel in het Nederlands; achtereenvolgens lezen we: ‘Over de Nieuwe Beelding in het schilderen’, ‘Over de kleurbeelding in de architectuur’, ‘Over het beeldhouwen en de architectuur’, ‘Over de nieuwe woordbeelding’, ‘Over de Nieuwe Beelding in de muziek’, ‘Over tooneel en opera’, ‘Over de Nieuwe Beelding in den dans’ en ‘Over de decoratieve en toegepaste kunst’. Van Doesburg eindigt met de zin: ‘Dit manifest [...] zal ongetwijfeld een diep spoor achterlaten in de West-Europeesche kunstcultuur.’

Van Doesburgs reactie gaat vergezeld van een reproductie van een werk van Mondriaan⁸. Onder de afbeelding staat: ‘P. Mondrian. Composition A (1920)’.

Een tweede reactie komt van Van Deyssel⁹. Mondriaan heeft op 1 februari 1920 een exemplaar van *Le Néo-Plasticisme* voor commentaar aan Van Deyssel gezonden. Van Deyssel antwoordt direct, vertelt Mondriaan in een brief aan Van Doesburg (10 februari 1921): ‘Alleen van van Deyssel heb ik direct een heel waardeerend schrijven teruggekregen.’ Mondriaan antwoordt Van Deyssel (10 februari 1921): ‘In het Hollandsch heb ik in 3 jaargangen van ‘De Stijl’ op verschillende wijzen, o.a. ook in den vorm van een dialoog, de Nieuwe Beelding, volgens mijn zienswijze, getracht duidelijk te maken en ben zoo doende van zelf gekomen tot die samenvatting van de brochure ‘le Néo-plasticisme’. Omdat de nieuwe beelding, naar mijn idee, meer speciaal voor de toekomst is, geloof ik ook dat er wel tijd genoeg is dat anderen alles kunnen aanvullen en verbeteren wat ik in ’t kort besprak.’¹⁰

Pas twee maanden later (april 1921) kunnen we in Van Deyssels artikel over *Le Néo-Plasticisme* lezen: ‘De nieuwe plastiek is de nieuwe kunst. Die plastiek bestaat nog niet. Ook geeft de schrijver noch door voorbeelden of aanwijzingen noch meer concreet-theoretisch aan, hoe de nieuwe plastiek zal zijn. Wij kunnen ons - hij zal het zelf erkennen, - door zijne verhandeling er niet eene voorstelling van maken hoe de nieuwe plastiek zal zijn.’¹¹ Teleurgesteld reageert Mondriaan op het artikel van Van Deyssel in een brief aan hem (19 juli 1921): ‘Het spijt me dat U me niet in alles begrepen heeft en dat de afstand zoo ver is anders had ik mondeling ’t een en ander met U kunnen bespreken.’

¹ Holtzman Deposit, Box 1 file 6a.

² Leestekst [014] p.11/r.11-13.

³ László Moholy-Nagy (1895-1946), Hongaars, Duits, Amerikaans kunstenaar.

⁴ Leestekst [014] p.5/r.8.

⁵ *Bulletin de l’Effort Moderne* 3, 1926, no.23 (maart) - 30 (december), en 4, 1927, no.31 (januari).

⁶ Leestekst [014] p.9/r.33.

⁷ *De Stijl*, 4^e jrg., no.2 (februari) 1921, p.18-23.

⁸ CR II 277-278: B105.

⁹ Deyssel, L. van. ‘Neo-Plasticisme.’ In: *De Nieuwe Gids* 36, vol.I (april 1921): 523-531.

¹⁰ Vindplaats brieven aan Van Deyssel: RKD-MCP – 24.

¹¹ Voor de volledige tekst van deze recensie: USB-stick: Aanvullend materiaal bij [014] - Artikel van Van Deyssel - april 1921.

Het Vaderland zegt in de rubriek ‘Tijdschriften’ over het artikel van Van Deyssel in *De Nieuwe Gids*: ‘L. van Deyssel geeft een stukje kritische kunstphilosophie, waarin hij ’t boekje *Le Néo-plasticisme* van P. Mondriaan bestrijdt.’¹

Een derde reactie op *Le Néo-Plasticisme* is van de criticus A.M. Hammacher² in het *Utrechts Provinciaal en Stedelijk Dagblad*. Het eerste deel van Hammachers recensie (9 oktober 1921) bestaat geheel uit vertalingen van fragmenten uit *Le Néo-Plasticisme* en eindigt met de verzuchting: ‘[...] Feitelijk zou men het geheele geschriftje moeten vertalen om in al zijn geledingen de uitspraken van de richting van het jongste zoeken recht te doen.’ Het tweede deel van de recensie (16 oktober 1921) is een bespreking van *Le Néo-Plasticisme* en Hammacher beweert: ‘Het Neo-Plasticisme is de gezonde, is de richtinggevende kracht onder al de stroomingen, omdat het nooit de techniek verlaat, omdat het zich voortdurend rekenschap blijft geven van den stand der technieken op alle kunstgebied. Het bezint zich op architectonische, muzikale, literaire, beeldhouwkunstige en schilderkundige waarden. Het is de Inquisitie der Plastiek.’

Er is nog een vierde reactie van een tijdgenoot. H. van Loon³ eindigt zijn artikel ‘Bij Piet Mondriaan’ met een Nederlandse vertaling van een aantal fragmenten *Le Néo-Plasticisme*⁴. Aan de fragmenten gaat deze zin vooraf: ‘t en slotte tot staving van boven weergegeven meeningen enkele aanhalingen uit Mondriaan’s *Le Néo-Plasticisme* [...]’. In feite gaat het hier dus niet om een reactie, maar uitsluitend om het citeren van fragmenten uit *Le Néo-Plasticisme*.

Vermelde personen

Mondriaan vermeldt in één zin Schoenmaekers⁵ en Shaw⁶: ‘Le Dr H. Schoenmaekers a essayé de démontrer que Bernard Shaw dans son *Candida* oppose des contraires psychologiques.’⁷ Vermoedelijk heeft Mondriaan deze informatie van Eekman⁸. In juli 1920 was Eekman op bezoek bij Mondriaan, zoals we lezen in een brief aan Van Doesburg (5 juli 1920): ‘Toevallig was Eekman (niet Beekman!) hier die vertelde me dat Dr. Schoenmaekers op een lezing eens gezegd heeft dat Shaw in een zeker stuk⁹ psychologisch de werking der tegendeelen, in man en vrouw, uitgebeeld heeft.’

De volgende persoon die genoemd wordt is D. Braga¹⁰. In *Le Néo-Plasticisme* heeft Mondriaan geschreven: ‘D. Braga dit: « L’Art se passera désormais de l’idée. C’est l’Idée qui charroie le passé. Elle fixe les perceptions, leur donne la forme logique qui leur permet de durer par les cerveaux. Marinetti hait l’intelligence. »’¹¹ Even verder in *Le Néo-Plasticisme* haalt Mondriaan Braga opnieuw aan: ‘[...] « la psychologie de l’homme », désormais épuisée, par l’obsession lyrique de la matière.¹² Le Futurisme fait appel, avant tout, à la sensation. [...]’¹³ C’est l’effrénéisme de l’ambiance, or¹⁴, selon une formule empruntée à Marinetti lui-même, une psychologie lyrique de la matière. (D. Braga.) »’¹⁵ Beide citaten zijn afkomstig uit Braga’s artikel ‘Le Futurisme’¹⁶ in *Le Crapouillot*.

Mondriaan citeert ook André Gide¹: ‘« Chaque vocable-îlot doit, dans la page, présenter des contours abrupts. Il sera posé ici (ou là tout aussi bien) comme un ton pur; et non loin vibreront d’autres tons purs mais d’une absence de rapports telle qu’elle n’autorise aucune association de pensées. C’est ainsi

¹ *Het Vaderland* (22 april 1921): Avondblad B 2.

² A.M. Hammacher. ‘Het Neo-Plasticisme’ *Utrechts Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, (9 oktober 1921): Eerste Blad B [3]; (16 oktober 1921): Eerste Blad B [2].

³ Artikel [H. van Loon] in: *Nieuwe Rotterdamse Courant*, (donderdag 23 maart 1922): Avondblad B. Het artikel is niet ondertekend, er staat alleen ‘Van onze correspondent’. In die tijd was Henry E. van Loon de correspondent in Parijs voor de *Nieuwe Rotterdamse Courant*; aangenomen wordt dat hij het artikel heeft geschreven. (Zie ook: CR II 123.) (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal - [014] Artikel van [Van Loon].)

⁴ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal - [014] Vertaling van fragmenten in artikel van [Van Loon].

⁵ Dr. Mathieu Schoenmaekers (1895-1944), Christen-theosoof, woonachtig in Laren.

⁶ Bernard Shaw (1856-1950), Iers toneelschrijver en criticus.

⁷ Leestekst [014] p.6/r.53.

⁸ Nico Eekman (1889-1973), Nederlands kunstenaar in Parijs, vriend van Mondriaan, gaf Mondriaan Franse les.

⁹ Leestekst [014] p.6/r.50-52.

¹⁰ Dominique Braga, Frans-Argentijnse schrijver.; publiceerde in het tijdschrift *Le Crapouillot* (15 april 1920) een artikel ‘Le Futurisme’ Zzie voor de volledige tekst USB-stick: Aanvullend materiaal - [014] Artikel van Braga - 15 april 1920.

¹¹ Leestekst [014] p.7/r.22-24.

¹² Weglatingsteken door ons ingevoegd, omdat de zinnen in het artikel van Braga niet achter elkaar staan.

¹³ Weglatingsteken door ons ingevoegd, omdat de zinnen in het artikel van Braga niet achter elkaar staan.

¹⁴ In *Le Néoplasticisme* staat ‘or’, maar moet zijn volgens artikel van Braga ‘ou’ zijn. Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [014] - Artikel van Braga - 15 april 1920.

¹⁵ Leestekst [014] p.7/r.41-43.

¹⁶ *Le Crapouillot* (15 april 1920).

¹ André Gide (1869-1951), Frans schrijver .

que le mot sera délivré de toute sa signification précédente, enfin! et de l'évocation du passé. »¹ (André Gide, en parlant du mouvement Dada.)²

De componist Bach wordt genoemd in *Le Néo-Plasticisme* in verband met zijn fuga's: 'De même que dans la plastique des autres arts, nous voyons dans *la Musique* qui est derrière nous la confusion de l'actif et du passif, quoique ça et là il y ait une construction plus évidente, une opposition plus marquée (par exemple dans les fugues de Bach).'³

Naast Bach wordt de Nederlandse componist Jacob van Domselaer⁴ genoemd: 'N'existe-t-il pas un commencement d'opposition neutralisante? (par exemple dans quelques essais de « style » du compositeur hollandais Van Domselaer).'⁵

Bijzondere woorden

Als vertaling voor 'De Nieuwe Beelding' gebruikt Mondriaan *Le Néo-Plasticisme*. Of dit nieuwe Franse woord door hem zelf is bedacht of door zijn 'vertaalhulp' Van Eck, is niet gevonden. In een brief aan Van Doesburg (30 juli 1920) gebruikt Mondriaan het woord 'plastique'. Hij stelt voor aan van Doesburg om zijn brochure: 'nouvelle expression plastique' of 'neo-plastique' te noemen.

Waarschijnlijk heeft Mondriaan de uitgang 'isme' aan 'plastique' toegevoegd om duidelijk te maken, dat hij expliciet een nieuwe *stroming*, een nieuwe *beweging* bedoelt. Mogelijk is het nieuwe woord als volgt 'gegroeid': 'néo-plastique-isme' - 'néo-plastiqu'isme' - 'néo-plasticisme'. Overigens blijft Mondriaan ook de term 'La Plastique Nouvelle' (of 'La Plastique nouvelle')⁶ gebruiken in de brochure.

Overige opmerkingen

Op de eerste - ongenummerde - pagina kunnen we lezen dat *Le Néo-Plasticisme* is opgedragen aan: 'Aux hommes futurs'. Het belang van deze opdracht legt Mondriaan uit aan het eind van een brief aan Van Deyssel (10 februari 1921): 'P.S. Zooals U zult opgemerkt hebben is boven alles de hoofdidee der Nieuwe Beelding 'het evenwicht in de representatie van het individueele en universeele, d.i. van het uiterlijke en innerlijke, van het natuurlijk en geestelijke. Ik hoop dat deze mijn bedoeling in de brochure voldoende voor den lezer uitkomt. Omdat dit evenwicht niet de inhoud van dezen tijd nog is, zou het néo-plasticisme een toekomstbeeld en tevens een voorbereiding kunnen zijn.'

Op de tweede - ongenummerde - pagina van *Le Néo-Plasticisme* lezen we een 'Note de l'Editeur'. De opmerking van de uitgever Rosenberg gaat over het Frans: 'Le français un peu spécial utilisé dans cette brochure résulte de la volonté de l'Artiste, de nationalité hollandaise, exigeant à juste titre une approximation aussi complète que possible de sa pensée.' Op 2 februari 1921 schrijft Mondriaan daarover aan Van Doesburg: 'Hij [Rosenberg] zei me dat hij er graag voorin had zoo iets van een verontschuldiging voor het niet vloeiende (oude!) Fransch. Toen heeft van Eck die regels opgemaakt hetgeen Ros. approveerde. Nu staat er 'de Uitgever' onder. Enfin, dat hindert niet. De drukker vond 't niet noodig, maar Ros. wil zeker gedekt zijn.'

Een manuscript met een Nederlandse vertaling van een fragment⁷ uit *Le Néo-Plasticisme* is gevonden in de The Lydia Winston Malbin Papers in The Beinecke Library⁸. De Nederlandse tekst is geschreven op 12 schrijfblokbladen. Wie deze vertaling heeft gemaakt, wanneer en met welke reden, is niet ontdekt⁹.

In het boek *Die Kunstismen - Les Ismes de l'Art - The Isms of Art* is een kort stukje van Mondriaan verschenen¹⁰ in drie talen (Duits, Frans, Engels). De Franse tekst luidt: 'Néoplasticisme. Par la division horizontale-verticale du rectangle le néo-plasticien obtient la tranquillité, l'équilibre de la dualité: l'univers et l'individu.' De editoren van het boek - Lissitzky en Arp - doen voorkomen alsof de tekst afkomstig is uit *Le Néo-Plasticisme*. De tekst komt echter niet uit *Le Néo-Plasticisme*. In brieven rept Mondriaan met geen

¹ Leestekst [014] p.8/r.4-8.

² Uit artikel 'Dada', *La Nouvelle Revue Française*, 1 april 1920 : 477-481 (Zie USB-stick: [014] Artikel van Gide – 1 april 1920)

³ Leestekst [014] p.8/r.10-13.

⁴ Jacob van Domselaer (1880-1960), Nederlands componist, vriend van Mondriaan; in Laren woonde hij enige tijd bij het echtpaar Van Domselaer in.

⁵ Leestekst [014] p.8/r.25-26.

⁶ Tweemaal gebruikt Mondriaan in de brochure ook nog 'La Nouvelle Plastique'.

⁷ Leestekst [014] p.5/r.49 tot p.7/r.5.

⁸ The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA; YCAL MSS 280, Box 69 folder 1069.

⁹ De vertaling is te lezen op USB-stick: Aanvullend materiaal bij [014] - Vertaling van fragment (Malbin papers)

¹⁰ Lissitzky, E., and H. Arp (eds.). *Die Kunstismen - Les Ismes de l'Art - The Isms of Art*. Zürich/München/Leipzig, 1925: x-xi.

woord over een eventuele bijdrage aan het boek *Die Kunstismen*, zodat de tekst toeschrijven aan Mondriaan twijfelachtig zou zijn. Waarschijnlijk is de korte tekst door Lissitzky en Arp samengesteld.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1920] [Frans] 'Le Néo-Plasticisme'.
P. Mondrian. *Le Néo-Plasticisme*. Paris, 1920.
- [1926] [Frans] 'Le Néo-Plasticisme'.
In: *Bulletin de l'Effort Moderne* 3, no.23 (maart 1926); no.30 (december 1926); *Bulletin de l'Effort Moderne* 4, no.31 (januari 1927).
- [1955] [Frans] 'P. Mondrian: Le Néo-Plasticisme'.
In tent.cat.: *Mondriaan*. 's-Gravenhage, 1955: n.p.
- [1994] [Frans] 'Le Néo-Plasticisme'.
In: *Le Néo-Plasticisme*. Amersfoort, 1994.
- [2010] [Frans] 'Le Néo-Plasticisme'.
In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 27-63.
- [2010] [Frans] 'Le Néo-Plasticisme'.
In tent.cat. *Mondrian*. Parijs, 2010: 83-97.

Vertalingen

- [1925] [Duits] 'Die neue Gestaltung. Das Generalprinzip gleichgewichtiger Gestaltung'.
In: P. Mondrian. *Neue Gestaltung*, Bauhausbücher No.5. München, 1925; [herdruk] Mainz, 1974; [herdruk] Berlin, 2003: 5-28.
- [1955] [Engels] 'Neo-Plasticism: general principle of plastic equivalence. Paris 1920'.
In tent.cat.: *Mondrian*. London, 1955: 13-24, 41-45.
- [1956] [Italiaans] 'Il neoplasticismo: principio generale dell'equivalenza plastica'.
In: 'Scritti di Piet Mondrian'. O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 51-71.
- [1975] [Italiaans] 'Il neoplasticismo, principio generale dell'equivalenza plastica'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 143-162.
- [1977] [Japans] 'Neo-purasutiishizumu (shinzōgyō shugi) - zogyoteki nado kasei no ippan gensi'.
In: K. Akane. *Shizen kara chushoe*. Tokyo, 1977; [herdruk] Tokyo, 1979: 109-138.
- [1986] [Engels] 'Neo Plasticism: The General Principle of Plastic Equivalence [1920]'.
In: H. Holtzman, and M.S. James. *The New Art – The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 134-147.
- [1987] [Sloveens] 'Neo-plasticizam'.
In: *Izraz* 31, no.9-10 (september-oktober 1987): 169-187.
- [1994] [Nederlands] 'Het Neo-Plasticisme'.
In: A. Alderlieste (vert.). *Le Néo-Plasticisme*. Amersfoort, 1994.
- [2002] [Tsjechisch] 'Neoplasticismus'.
In: V. Dankova et al. (eds). *Lidem budoucnosti. Studie k neoplasticismu*, 2002: 76-96
- [2006] [Italiaans] 'Il neoplasticismo: Principio generale dell'equivalenza plastica (1920)'.
In: M. Goldin (ed.). *Mondrian. Scritti scelti*. Trevisio, 2006: 19-41

Niet gepubliceerde vertalingen

- [1949] [Engels] 't he New Creation'
In: Karl Knaths papers. '7. Translation of Piet Mondrian's 'Die Neue Gestaltung''.
Princeton, 1949. *Archives of American Art*, Washington.

Literatuur

- Ankowsitch, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 122, 128-147, 200, 212, 219, 222, 276, 428, 534-535.
- Banham, R. *Theory and design in the first machine age*. London, 1960: 191.

- Bax, M. *Het web der schepping*. Amsterdam, 2006: 292.
- Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 70-72.
- Blok, C. en A. Alderlieste. *Het Neo-Plasticisme*. Amersfoort, 1994.
- Blotkamp, C. *Mondriaan in detail*. Utrecht/Antwerpen, 1987: 65, 67, 87.
- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 135-136, 160, 182.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 373 (noot 55).
- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. In: *Revue de l'art*, no.53 (1981): 41.
- Bois, Y.-A. *Arthur Lebrun en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 125.
- Bois, Y.-A. 'Mondrian: Le Néo-plasticisme'. In: *La part de L'oeil*, no.4 (1988): 183-189.
- Brand, J. et al.(red.). In tent.cat.: *De woorden en de beelden*. Utrecht, 1991: 82-83.
- Derouet, Chr. 'Mondrian expose à Paris, rive droite, rive gauche'. In tent.cat.: *Mondrian in New York*. Tokyo, 1993: 50, 51.
- Doesburg, T. van (red.). 'Le Néo-Plasticisme'. In: *De Stijl* 4, no.2 (februari 1921): 18-23; [herdruk] Amsterdam, 1968: [deel 1] 304-306.
- Doesburg, T. van (red.). 'Schilderkunst'. In: *De Stijl* 5, no.12 (december 1922): 179-181; [herdruk] Amsterdam, 1968: [deel 2] 15-18.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 188-224.
- Ducret, A. 'Mondrian écrivain: question de méthode'. In: J.-O. Majastre (ed.). *Le texte, l'œuvre, l'émotion*. Bruxelles, 1994: 272, 377.
- Guggenheim, P. *Art of This Century*. New York, 1942: 54.
- Hammacher, A.M. 'Het Neo-Plasticisme'. In: *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*. (9 oktober 1921): Eerste Blad B [3]; (16 oktober 1921): Eerste Blad B [2].
- Harrison, Ch. and P. Wood. *Art in Theory 1900-2000*, Malden, 2003; Oxford, 2006: 289-292.
- Henkels, H. 'Mondrian: a life in pictures 1872-1944'. In tent.cat. *Mondrian from figuration to abstraction*. Tokyo, 1987: 203, 205.
- Hess, W. *Dokumente zum Verständnis der Moderne Malerei*, Hamburg, 1956: 100-103.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De beginjaren van De Stijl 1917-1922*. Utrecht, 1982: 79.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De vervoljaren van De Stijl 1922-1932*. Amsterdam, Antwerpen, 1996: 121, 122.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 143.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 134.
- Jaffé, H. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 122-123, 143.
- Jaffé, H. *Inleiding tot de kunst van Mondriaan*. Assen, Amsterdam, 1959: 23-24.
- Jaffé, H.L.C. *Mondriaan*. z.p. [Wormer], 1980; [Naarden], 1994: 14, 30.
- Janssen, H. 'Lire la nouvelle plastique'. In tent.cat. Leal, B. (ed.). *Mondrian*. Parijs, 2010: 67, 69.
- Joosten, J., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 41.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 120, II 507.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 63. In tent.cat. Leal, B. (ed.). *Mondrian*. Parijs, 2010: 81.
- Leal, B. 'Mondrian, Le Néo-Plasticisme, 1920'. Présentation'.
- Lebenszstejn, J.-C.. 'Mondrian: la fin de l'art'. In: *Critique*, no.438 (Novembre, 1983): 897, 900, 912.
- Lipscomb, P. A. 'Mondrian and his art: a nonpathographic perspective'. In: *Free Association* 6, no.1 (1996): 100, 104, 105.
- [Loon, H. van]. 'Bij Piet Mondriaan'. In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. (23 maart 1922): Avondblad B.
- Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 136.
- Matthes, H. 'Mondriaans 'exacte beelding van enkel verhouding''. In: *Kunst en Museumjournaal* (1994): 73, 75, 77, 78, 81.

- Maur, K. von. 'Mondriaan en de muziek'. In tent.cat.: *Mondriaan: Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 289, .
- Mondrian, P. 'Neo-plastycyzm'. In: *Praesens*, no.2 (1930): 122-123.
- Mondrian, P. 'El neo-plasticismo. Fragmentos'. In: *Ciclo* (Buenos Aires), no.2 (maart-april 1949): 71-76.
- Mondrian, P. 'Scritti di pittore'. In: M.G. Ottolenghi (ed.). *L'opera completa di Mondrian*. Milano, 1974: 7-8.
- Rembert, V. P. 'Mondrian's aesthetics, as interpreted through his statements'. In: *Arts magazine* 54, no.10 (juni 1980): 172, 174.
- Schwitters, K. (ed.). [zonder titel]. In: *Merz* 2, no.8/9 (april-juli 1924): 77.
- Seuphor, M. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, [1956]; Amsterdam, [1956]; London, 1956; London, 1957: 177.
- Szeeman, H. (ed.). In tent.cat.: *Piet Mondrian*. Ascona, 1989: 22-23, 38-39.
- Teirlinck, H. 'Abstract'. In: *Vlaams tijdschrift* 12, no.3 (1958): 346-349; 'Nog over abstract'. *Vlaams tijdschrift* 12, no.4 (1958): 453-58; Herdruk. *Verzameld Werk*. Brussel, 1973: 883-896.
- Welsh, R. P. 'De Stijl, een hernieuwde kennismaking'. In tent.cat.: *De Stijl: 1917-1931*. Otterlo, Amsterdam, 1982: 21, 33
- White, Michael. *De Stijl and Dutch modernism*. Manchester, 2003: 119, 122.
- Wiegand, C. (1943, no.8, herfst). 'The Meaning of Mondrian'. In: *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, no.8 (herfst 1943): 68.
- Wijsenbeek, L. *Mondriaan*. Zeist, 1962: 33, 50.
- Wijsenbeek, L. *Piet Mondriaan*. Recklinghausen, 1969: 72.
- Wismer, B. *Mondrians ästhetische Utopie*. Baden, 1985: 61.

[015] De 'Bruiters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek

Vooraf

Luigi Russolo¹ geeft in 1921 drie concerten in Parijs met zevenentwintig 'Intonarumori' (lawaaimachines). De concerten vinden plaats op vrijdag 17 juni, maandag 20 juni en vrijdag 24 juni in het Théâtre des Champs-Élysées². De inleider is F. T. Marinetti, voorman van de Italiaanse Futuristen en schrijver van diverse Futuristische manifesten.

Op 11 maart 1913 publiceerde de Italiaanse futuristische schilder, componist en muzikinstrumentenbouwer Russolo zijn futuristische manifest *L'arte dei rumori*. In hetzelfde jaar begon hij met het bouwen van zijn 'Intonarumori'. Met deze instrumenten maakte hij muziek die in hoofdzaak gebaseerd was op industrieel geluid.

In Parijs wordt deze Italiaanse futuristische muziekstroming 'Bruiters' genoemd. De Bruiters componeren en maken muziek met 'lawaai' of 'ruis', waarbij tonaliteit geen enkele rol speelt. De concerten van de Bruiters zijn voor Mondriaan aanleiding om een artikel te schrijven over de nieuwe muziek.

Bron

De eerste bron bevindt zich in het Van Doesburg-archief³. Het is een manuscript met de titel *De 'Bruiters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek*. Het manuscript is geschreven op 16 schrijfblokblaadjes⁴, rechtsboven genummerd van 1 tot en met 15; één ongenummerd blaadje is gevoegd tussen pagina 5 en 6. De tekst is met pen netjes geschreven; hier en daar zijn woorden doorgehaald en toegevoegd. Sommige pagina's (5 en 10) zijn verlengd door een gedeelte van een blaadje eraan of ertussen te plakken.

Mondriaan heeft dit manuscript aan Theo van Doesburg⁵ gezonden voor plaatsing in *De Stijl*.

De tweede bron is de publicatie van *De 'Bruiters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek* in het augustus- en septembernummer (1921) van *De Stijl*.

De teksten van manuscript en publicatie zijn identiek.

Titel

Voor de leestekst is de titel van de publicatie: *De 'Bruiters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek*. Mondriaan schrijft in de titel het woordje 'het' tussen aanhalingstekens. Mogelijk wil hij daarmee aangeven, dat het woordje 'het' een klemtoon moet krijgen.

Datering en ondertekening

Het manuscript en publicatie van *De 'Bruiters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek* is gedateerd: 'Paris - juillet - 21.' De datering van de tekst is derhalve: juli 1921⁸.

Het manuscript is niet ondertekend, maar Mondriaan heeft boven de titel geschreven: 'P. Mondrian.'

Ontstaan en publicatie

In een brief aan Bob Oud⁹ (30 augustus 1921) laat Mondriaan weten dat hij door 'iemand' is meegenomen naar de concerten van de 'Bruiters'¹⁰. Mondriaan zegt in de deze brief duidelijk dat dit de aanleiding was voor het schrijven van het artikel *De 'Bruiters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek*. Hij schrijft: 'Je zet me weer eens aan 't werk! Ik zeg weer eens, dit slaat niet op jou want jij doet 't nu voor 't eerst maar op iemand hier die me mée nam naar de Bruiters en naar aanleiding waarvoor ik mijn laatste muziek artikel maakte.'

¹ Luigi Russolo (1885-1947), Futuristisch schilder, musicus en componist.

² CR II 120.

³ RKD, Den Haag. Inv.nr.1409.

⁴ Ca. 27 x 21 cm.

⁵ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

⁶ *De Stijl. Maandblad voor de Beeldende Vakeken*. Redactie: Theo van Doesburg. Verschenen van oktober 1917 tot januari 1932.

⁷ *De Stijl* 4, no.8 (augustus 1921): 114-118; no.9 (september 1921): 130-136.

⁸ Juli 1921 woonde Mondriaan in Paris: 5 Rue de Coulmiers, Paris.

⁹ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan.

¹⁰ Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

Ook aan Van Doesburg vertelt Mondriaan dat hij de 'Bruiters' heeft gezien. Op een briefkaart (juni 1921¹) schrijft hij: 'Ik hoorde laatst de Bruiteurs futuri italiens. Ik heb een artikel gemaakt over hun en 'het' nieuwe in de muziek. Ik stuur 't je dezer dagen. Voor de komende No. zal 't te laat zijn. Als je opmerkingen hebt zendt 't me dan op dezelfde manier open met band er om terug.'²

Half juli 1921 meldt Mondriaan aan Van Doesburg (18 juli 1921): 'B.D. en N.³ ik zend je morgen de copie. Het was meer werk dan ik dacht. Nu is 't een stuk dat voor hen die niets van de N.B. afweten begrijpelijk moet zijn. Zou jij 't in 't Italiaansch kunnen vertalen? Ik zal in 't Fransch er aan beginnen⁴. Bij de bewerking van dit artikel zag ik weer opnieuw hoe mooi alles in elkaar zit, ik bedoel hoe mooi de N.B. in elkaar zit. Hopende jelui 't met plezier lezen en gauw wat te hooren, je vr. Piet.'

Van Doesburg is tevreden over Mondriaans artikel, zo blijkt uit het antwoord van Mondriaan (17 augustus 1921): 't Doet me plezier jelui geen bezwaren tegen mijn artikel vond. Ik geloof dat de toepassing van de N.B. op de muziek zuiver is. Voor ieder blijft er natuurlijk ruimte om onderdelen naar persoonlijk inzicht of voelen uit te voeren. De kwestie over de 'rust' in de muziek lijkt mij echter nogal principieel. Ik beschouw die 'rust' zoowat als wat de achtergrond, de fond, in de oude schilderkunst is. [...] Does weet dat van der Leck de fout maakte die 'fond' te behouden-op-een-andere-manier. Die fond is door ons opgeheven: en wordt altoos gebeeld. Ik zal niet zeggen dat de oude fond door ons door wit, zwart en grijs gebeeld wordt, dat is geloof ik niet heelemaal zuiver. Maar in elk geval de fond is opgeheven: altoos is er iets. Dat moet in muziek ook zoo zijn: dat kan de duvel me niet uit mijn hoofd praten. Om zekerheid te hebben zou ik mijn electric instrument moeten hebben: dat zal lang duren. Binnen eenige tijd zend ik jelui een beschrijving daarvan met een verdere uitwerking van de nieuwe muziek en compositie enz. 't Is alleen vooreerst onmogelijk om 't anders als op papier te doen omdat 't instrument te maken te kostbaar is en te veel tijd van zoeken kost.'

In dezelfde brief (17 augustus 1921) heeft Mondriaan het ook nog over het woord 'Neo-Plasticisme': 'Verder tenslotte over de naam Neo-Plasticisme. Als 't stuk nog niet gedrukt is kan je in 't Hollandsch even goed Nieuwe Beelding voor Neo-Plasticisme laten zetten, dat is 't zelfde. Dat 'isme' lijkt in 't Hollandsch alleen zoo maar hier is 't gewoon. Indertijd vond Does de naam Neo-Cubisme die ik uitvond heel goed en dus lijkt me Neo-Plasticisme veel beter omdat 't anders een stuk van 't Cubisme schijnt, zooals onze vriend Oud 't heel beleefd voorstelt in zijn lezing! Jelui wilt zeker ook wel weer zooals altoos voor de correctie taalfouten zorgen, heh? Nu 't laatste van de tijdskwestie. Ik heb zoover ik weet alleen geschreven over het opheffen van het domineeren van de tijd. Want muziek moet altoos in tijd. Misschien was ik niet duidelijk maar ik bedoel dat voor ons beeldend, abstract zien de Tijd opgeheven is. Wat de steun der dans in de jazzband betreft (wat ook niet zoo heel duidelijk door me gezegd is) bedoel ik dat door de dans de dansmuziek verplicht is tot strakkere beelding, anders niets. Ik vind niet dat de dansmuziek nog niet meetelt met de muziek. 't Is moeielijk in een artikel alles goed duidelijk te zeggen. Maar ik geloof wel dat ik alles kan verdedigen. Dag Nelly en Does, veel beste groeten van Piet.'

Overigens staat ook boven de titel van de tekst 'P. Mondrian'; Mondriaan met één 'a'. Het is de eerste keer dat Mondriaan de Franse schrijfwijze van zijn naam gebruikt bij een artikel in het Nederlands.

In een brief aan Oud (17 augustus 1921) schrijft Mondriaan over *De 'Bruiters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek*: 'Zou 't niet beter geweest zijn het Neo Plasticisme ronduit te stellen als het beginsel voor alle kunstuiting (van dezen tijd) Uitgaande van 't eene vaste principe dat de N.B. in de schilderkunst vond kunnen we alleen het nieuwe bespoedigen. Als de Stijlmenschen niet gezamenlijk optreden voor 't eenen zal alles langzamer gaan. Ik heb 't mijne nu weer gedaan met een stuk over de nieuwe muziek. Geheel gebaseerd op de N.B. principes. [...] Intusschen is 't reeds bijna vertaald in 't fransch en nog (wat duidelijkheid betreft) wat verbeterd voor 't een of ander blad hier.'

Na de publicatie (3 oktober 1921) laat Mondriaan aan Van Doesburg nog weten: 't Deed me plezier dat je in twee opvolgende keeren 't stuk muziek plaatst.'

Afbeeldingen

De 'Bruiters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek verschijnt in twee afleveringen in *De Stijl*⁵

¹ Ongedateerd, vermoedelijk juni 1921, gelet op de data van de Bruiteurs-concerten

² Vindplaats brieven aan Van Doesburg: RKD-MCP – 25-28

³ 'Beste Does en Nelly'; Van Doesburg is inmiddels gaan samenwonen met de pianiste Nelly van Moorsel, op wiens expertise Mondriaan nogal eens een beroep deed.

⁴ Zie tekst [018] *La manifestation du néo-plasticisme dans la musique et les bruiters futuristes italiens*

⁵ *De Stijl* 4, no.8 (augustus 1921): 113-118; no.9 (september 1921): 129-136.

Het augustus-nummer opent met een reproductie van een schilderij van Mondriaan¹, met daaronder de tekst: 'P. Mondrian - Composition (1921)'.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie van *De 'Bruiters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek* in *De Stijl*. De twee delen zijn als een geheel gepresenteerd.

Van Doesburg heeft in de publicatie van de *De 'Bruiters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek* in *De Stijl* nog een voetnoot toegevoegd achter de zin 'Mechanische uitvoering zal noodzakelijk blijken.'² De voetnoot luidt: 'Zie mede in dit verband 'Grondbegrippen der nieuwe Beeldende Kunst' door Theo van Doesburg blz. 177 onderaan. Tijdschrift voor Wijsbegeerte 1919 no.2. Red.'

De voetnoot is in de leestekst achterwege gelaten, omdat het geen noot van Mondriaan is.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn drie reacties te melden.

De eerste is in feite geen reactie op Mondriaans artikel *De 'Bruiters Futuristes Italiens' en 'het' nieuwe in de muziek*, maar op de Duitse vertaling van dit artikel: *Die neue Gestaltung in der Musik und die Futuristischen Italienischen Brütisten*. Deze vertaling verschijnt in 1923 - ruim anderhalf jaar later - in twee afleveringen van *De Stijl*³.

Lásló Moholy-Nagy⁴ reageert op de Duitse vertaling in het tijdschrift *Der Sturm*⁵. Hij verwijst als volgt naar Mondriaans artikel: 'Ich weise auf den ausgezeichneten Artikel von P. Mondrian: *Die neue Gestaltung in der Musik und die italienischen Brütisten* (De Stijl) hin, worin er die Grundlagen zur Erneuerung der Tongestaltung analysiert.' Mondriaan heeft de reactie van Moholy-Nagy ook gelezen, want hij schrijft aan Oud (12 november 1923): 'In 't Juli-nummer van der Sturm schreef Maholy Nagy ook over mijn ideeën omtrent de nieuwe muziek waarmêe hij 't eens was.'

Moholy-Nagy stuurt Mondriaan een brief (eind 1923 - begin 1924) waarin hij vermoedelijk het idee lanceert om Mondriaans teksten in het Duits uit te geven. Mondriaan antwoordt Moholy op 24 februari 1924 en komt nog even terug op zijn artikel in *De Stijl* en Moholy's artikel in *Der Sturm*: 'Cher Monsieur, Votre lettre m'a fait beaucoup de plaisir. Je serai très content de voir mes idées plus connues par votre édition. La traduction de mon article dans 'De Stijl' des « Bruiteurs futuristes » me semblait très bien et j'espère que celle du "Neo-Plasticisme" sera de même. Mais vous m'obligeriez de m'en faire parvenir l'épreuve. Je sais comprendre l'Allemand mais je ne sais pas l'écrire. [...] Avec beaucoup d'intéresse j'ai lu votre article sur la music dans 'Der Sturm' de juillet et je suis très content que vous êtes d'accord avec mes idées principales. Il me semble que dans cette direction la seule résolution est à trouver, pour un art vraiment nouveau. Je voudrais en même temps vous faire savoir que j'ai écrit un suite de mon article sur la music et le théâtre, publié en français dans 'La Vie des Lettres et des Arts' No.XI [...]. En hollandais c'est parus dans 'De Stijl'. Comme également un article suivant sur l'architecture future Neo-Plasticienne. Si un volume les pourrait contenir, je serais heureux de voir paraître tous ces articles ensemble, avec la brochure le Neo-Plasticisme.'⁶

De Duitse uitgave van Mondriaans artikelen wordt uiteindelijk (1925) gerealiseerd in het Bauhausbuch No.5: *Die Neue Gestaltung*⁷.

De tweede reactie op *De 'Bruiters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek* is van Jacob van Domselaer⁸ en die reactie lezen we in een brief van Mondriaan aan Van Doesburg (10 december 1921): '[...] v. Domselaar schreef me: ik vind 't geen je zegt (in art. Stijl) alleen de aller-oppervlakkigste zijde van den modernen mensch. Wat zeg je daarvan?'

De derde reactie is geen directe reactie. Jacob Bendien⁹ citeert ruim tien jaar later een gedeelte uit

¹ CR II 297: B 130.

² Leestekst [015] p.3/r.39-40.

³ Piet Mondriaan. 'Die Neue Gestaltung in der Musik und die Futuristischen Italienischen Brütisten', in: *De Stijl* 6, no.1 (maart 1923): 1-9; no.2 (april 1923): 19-26.

⁴ Lásló Moholy-Nagy (1895-1946), Hongaars- Amerikaans beeldhouwer, schilder, fotograaf, docent aan het Bauhaus.

⁵ L. Moholy-Nagy. 'Neue Gestaltung in der Musik. Möglichkeiten des Grammophons.', in: *Der Sturm* 14, (7 juli 1923): 102, 104, 106 (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [015].)

⁶ Vindplaats brieven aan Moholy-Nagy: Bauhaus-Archiv, Berlin.

⁷ Zie hoofdstuk 2: Edities met verzamelde teksten van Mondriaan en pogingen daartoe. Paragraaf: [1925].

⁸ Jacob van Domselaer (1890-1960), Nederlands componist, vriend van Mondriaan; in Laren woonde hij enige tijd bij het echtpaar Van Domselaer in.

⁹ Jacob Bendien (1890-1933), Nederlands kunstenaar, vriend van Mondriaan en schrijver over kunst.

'Die neue Gestaltung in der Musik und die futuristischen italienischen Brütisten'¹. Bendien schrijft: 'Wanneer de mensch tot dezen staat is uitgegroeid, dan zal hij zich namelijk "in der Gestaltung auf 'eine durchaus andere Art' ausdrücken, woraus unbedingt eine andere Auffassung der Natur folgt. Nach dieser Auffassung drückt sich die Natur vom Mineral bis zum Tier immer weniger abstrakt, immer weniger rein aus. In der äußeren Erscheinung, sowohl wie in der Materie selbst, kann man eine wachsende Veräußerlichung feststellen. Sie entfernt sich immer mehr vom Absoluten und wird immer kapriziöser, immer animalischer. Im Gegensatz dazu wird das Individuum im Prozeß der Evolution vom Kapriziösen und Tierischen frei. Seine Art sich gestaltend auszudrücken, muß es beweisen, denn überall gestaltet der Mensch nur das Bild seiner selbst. In dem Maß wie das Natürliche, die Materie, das Tier in ihm herrschen, ist auch der Drang in ihm, dessen Ausdruck in der Gestaltung zu geben. Im Grunde aber, obwohl aus der Materie geboren, bekämpft die Kunst die Materie. Diese Feindseligkeit wächst in dem Maße wie die Materie sich nach außen in die Erscheinung drängt. Die tiefste Kunst kleidet sich in die wenigst kapriziöse Erscheinungsform'. (Aldus Mondriaan in *Neue Gestaltung*, een der Bauhausbücher, blz. 36). Een evenwichtige verhouding tusschen het individueele dat naar hun inzicht steeds overheerschender werd, en het universeele, een zich oriënteeren van het individueele in het universeele, dit is, hetgeen de Neo-plastici tot uitdrukking trachten te brengen.²

Vermelde personen

Mondriaan noemt zeven personen in *'De Brütters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek*.

De eerste is Louis Russolo³, zijn naam noemt Mondriaan vijf keer⁴. Geen wonder, want hij bedacht en maakte niet alleen de instrumenten voor de 'Bruiters', hij bracht ook zijn eigen composities ten gehore. Mondriaan ziet Russolo als degene die de 'Bruiters' heeft 'uitgevonden'⁵.

In het manuscript schrijft Mondriaan 'Louis', in de publicatie wordt dat 'Luigi'. Vermoedelijk heeft Van Doesburg deze verandering aangebracht: Russolo was ten slotte Italiaan. Overigens is de voornaam 'Louis' in de Duitse vertaling weer gehandhaafd.

De volgende die Mondriaan noemt, is de Nederlandse componist Van Domselaer⁶. In 1915 nam Mondriaan zijn intrek bij de Van Domselaers in Laren; hij zou tot december 1915 bij hen wonen⁷. Mondriaan vindt dat Bach en Van Domselaer door verstrakt ritme tot een universele uitdrukking komen: 't reedt de compositie meer naar voren en is het rythme meer verstrakt (zoals, in den ouden tijd bijvoorbeeld in fuga's van Bach, in dezen tijd in 'Stijlproeven' van Van Domselaer) dan is de uitdrukking aanstonds veel universeeler.⁸ Van Domselaer wilde met zijn 'Proeven van Stijlkunst' (I-IX)⁹ de ideeën die Mondriaan had verwezenlijkt in de schilderkunst, ook realiseren in de muziek.

De derde persoon is Claude Debussy¹⁰. Mondriaan zegt over Debussy: 'Zoo werd een andere kleur in de muziek gebracht (Debussy onder anderen). Een kleur (evenals die der Neo-Impressionisten en Luministen) vrijer en lichter.¹¹ Debussy merkte eens op: 'Muziek is gemaakt van kleuren en afgestaste ritmes'¹². Mondriaan zou hetzelfde gezegd kunnen hebben.

De vierde is Ugo Piatti¹³. In het manuscript en in de publicatie is de naam 'Piatti' verkeerd gespeld. Piatti was Futuristisch schilder en assistent van Russolo bij het maken en ten gehore brengen van de 'Intonarumori'.

De vijfde die genoemd wordt is Arnold Schönberg¹⁴. Mondriaan zegt over Schönberg: 'Ook door 't gebruik van deze rust o.a. komt een Schönberg, ondanks het vele nieuwe dat hij in de muziek bracht,

¹ P. Mondrian. *Nene Gestaltung*. Bauhausbücher No.5. München, 1925: 29-41.

² J. Bendien en A. Harrenstein-Schröder. *Richtingen in de hedendaagsche schilderkunst*. Rotterdam, 1935: 33. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal - [016] Artikel van Bendien.)

³ Luigi Russolo (1885-1947), Italiaanse futuristische schilder, componist.

⁴ Leestekst [015] p.1/r.17, p.2/r.49, p.3/r.48, p.4/r.45-46.

⁵ Leestekst [015] p.4/r.45-49.

⁶ Leestekst [015] p.2/r.33.

⁷ M. van Domselaer-Middelkoop, 'Herinneringen aan Piet Mondriaan', in: *Maatstaf*, no.5 (augustus 1959): 269-293.

⁸ Leestekst [015] p.2/r.30.

⁹ 1913-1917.

¹⁰ Claude Debussy (1862-1918), Frans componist.

¹¹ Leestekst [015] p.2/r.36-37.

¹² Niet achterhaald waar en wanneer dit gezegd is door Debussy.

¹³ Leestekst [015] p.4/r.40.

¹⁴ Arnold Schönberg (1874-1951), Oostenrijks-Amerikaans componist, schilder en auteur.

niet aan 'het' nieuwe toe (zie klavierstukken)¹. Tussen 1920-1924 schreef Schönberg zijn eerste seriële² werken: de 'Fünf Klavierstücke'.

De zesde is Filippo Marinetti³. Mondriaan zegt over Marinetti: 'Het rechte toch is de beeldende uitdrukking van het snelheidsbegrip dat juist Marinetti in der tijd zoo terecht proclameerde.'⁴ Marinetti publiceerde het eerste manifest van het Futurisme in februari 1909 in de Franse krant *Le Figaro*. Tot 1924 zou hij met enige regelmaat nieuwe manifesten publiceren. De concerten van Russolo in Parijs werden ingeleid door Marinetti.

De laatste persoon is André Breton⁵. Mondriaan noemt hem in verband met de consequenties van de uitvinding van de fotografie (1839): 'Zooals de uitvinding der fotografie 'un coup mortel' (naar André Breton zegt) aan de oude uitdrukkingswijzen in kunst toegebracht heeft, zoo geeft die der 'bruiteurs' die aan de oude muziek.'⁶ Breton was de theoreticus van het surrealisme; via de publicaties van Sigmund Freud⁷ leerde Breton het belang kennen van het onderbewuste. Deze theorieën speelden een grote rol in zijn 'Manifeste du surréalisme'(1924).

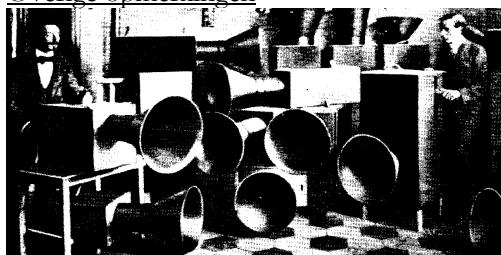
Bijzondere woorden

Mondriaans maakt in zijn artikel *De Bruiteurs futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek* onderscheid tussen 'Bruiters' (met hoofdletter) en 'bruiteurs' (zonder hoofdletter). Met 'Bruiters' bedoelt Mondriaan de uitvoerende musici (kunstenaars), bijvoorbeeld in de zin: 'de uitvoeringen der 'Bruiters futuristes italiens'.⁸ Met 'bruiteurs' bedoelt Mondriaan de instrumenten, die de 'Bruiters' ontwikkeld hebben en concerten mee uitvoeren; bijvoorbeeld in de zin: 'Men behoeft maar benamingen te kennen als gierders, brommers, knetteraars, piepers, klokkers, ontploffers, loeiers, kwakers om overtuigd te zijn dat de bruiteurs opvallend de natuurlijke realiteit in de muziek naar voren brengen.'⁹

Mondriaan noemt de dans 'shimmy' in de zin: 'In veel modern dansrythme (in de 'shimmy' bijvoorbeeld) domineert het rechte.'¹⁰ De 'shimmy' was een 'jazz dance', ontstaan uit de foxtrot en populair in de jaren twintig. Bij de 'shimmy wordt het lichaam stilgehouden, alleen de schouders bewegen van voor naar achter. Als de rechter schouder naar achter gaat, komt de linker naar voren'¹¹.

In het begin van de *De Bruiteurs futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek* legt Mondriaan uit wat hij onder 'het' nieuwe' verstaat. In feite zegt hij in deze zinnen wat 'De Nieuwe Beelding' ('Neo-Plasticisme') inhoudt: '[...][het' nieuwe] houdt in gelijkwaardigheid van het individueele en universeele, d.i. gelijkwaardigheid van natuur en geest. [...]. In kunst houdt 'het' nieuwe dus in: gelijkwaardige beelding van het individueele en universeele, d.i. zuivere beelding van het universeele. En deze beelding is alleen mogelijk door het natuurlijke zooveel mogelijk te verinnerlijken en het-van-den-geest zooveel mogelijk tot bepaaldheid te brengen. Zoo alleen kan er een eenheid door een onderscheiden, maar gelijkwaardige tweehed ontstaan, waardoor evenwichtige verhouding kan gebeeld worden.'¹²

Overige opmerkingen

De futurist Luigi Russolo (links), samen met zijn assistent Ugo Piatti met zijn intonarumori.

¹ Leestekst [015] p.4/r.2.

² De seriële techniek is een compositorisch constructieprincipe, waarbij een gecodeerde rij (serie) van waarden voor toonhoogte, dynamiek, toonduur en toonkleur wordt gebruikt.

³ Filippo Marinetti (1876-1944), de oprichter en voorman van het Italiaanse Futurisme.

⁴ Leestekst [016] p.4/r.35-37.

⁵ André Breton (1896-1966), Frans dichter en essayist.

⁶ Leestekst [016] p.5/r.1-2.

⁷ Sigmund Freud (1856-1939), Oostenrijks zenuwarts en psychiater.

⁸ Leestekst [016] p.1/r.4.

⁹ Leestekst [016] p.5/r.8-10.

¹⁰ Leestekst [016] p.4/r.30-31.

¹¹ Bron: (vrij vertaald) Wikipedia.

¹² Leestekst [016] p.1/r.9-15.

Mondriaan vertaalt *De Bruiteurs futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek* met behulp van zijn vriend Van Eck in het Frans: *La manifestation du Néo-Plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens*¹. De vertaling volgt niet overal precies de oorspronkelijke Nederlandse tekst. Ook de titel is niet letterlijk vertaald. In een brief aan Van Doesburg (7 februari 1922) schrijft Mondriaan: '[...] ook heb ik er onder het vertalen nog heel veel aan kunnen verbeteren [...]'. Dit is ook de reden dat beide teksten in dit corpus afzonderlijk worden gepresenteerd.

Van *De Bruiteurs futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek* verschijnt in *De Stijl* ook een Duitse vertaling². Onder de titel staat vermeld: 'Aus dem Französischen übertragen von M. Burchartz'. De Duitse tekst is afkomstig van de Franse tekst van Mondriaan:

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1921] [Nederlands] 'De 'Bruiteurs futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek'.
In: *De Stijl* 4, no.8 (augustus 1921): 114-118; no.9 (september 1921): 130-136; [herdruk]
Amsterdam, 1968: [deel 2] 95-97, 107-110.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 246.
Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 372 (noot 29).
Doesburg, T. van (red.). In: *Mecano*, no. Geel (februari 1922): z.p.
Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De vervolgiaren van De Stijl 1922-1932*, Amsterdam, Antwerpen, 1996: 121.
Jaffé, H. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 187.
Joosten, J., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 42.
Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 120, II 507.
Mondriaan, P. 'De 'bruiteurs futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek'. In tent.cat.: *De Stijl*. Amsterdam, 1951: 66.
Mondrian, P. 'Mondrian on Art and Music'. In: *The Structurist*, no.4 (March, 1964): 23-27.
Mondriaan, P. 'Bloemlezing uit de geschriften van Mondriaan'. In: F.L.M. Dony (red.). *Alle tot nu toe bekende schilderijen van Mondriaan*, Rotterdam, 1976: 138-139.
Ottevanger, A. *'De Stijl overal absolute leiding' De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Antony Kok*. Bussum, 2008: 450.
Welsh, R. P. 'De Stijl, een hernieuwde kennismaking'. In tent.cat.: *De Stijl: 1917-1931*. Otterlo, Amsterdam, 1982: 33.

¹ Tekst [018]

² 'Die Neue Gestaltung in der Musik und die futuristischen italienischen Brütisten'. In: *De Stijl* 6, no.1 (maart 1923): 1-9; no.2 (april 1923): 19-26; [herdruk] Amsterdam, 1968: [deel 1] 329-33, 342-345.

[016] Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realisering in de muziek

Vooraf

Mondriaan schrijft een tekst met de titel: *Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realisering in de muziek*. Onder deze titel schrijft hij: ‘Aanvulling tot het artikel “De Bruiteurs Futuristes Italiens” en “het” nieuwe in de muziek. De Stijl, jaargang 4, No. 8 en 9’.

Bron

De eerste bron is een manuscript in het Van Doesburg-archief¹ met de titel *Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realisering in de muziek*. Het manuscript is geschreven op 16 losse schrijfblokblaadjes², rechtsboven genummerd van 1 tot en met 16. Sommige pagina's (5, 6, 7, 8 en 13) zijn verlengd door een gedeelte van een blaadje eraan te plakken. De laatste pagina is verkort doordat Mondriaan er een gedeelte heeft afgeknipt. De tekst is netjes met pen geschreven; hier en daar zijn woorden doorgehaald en toegevoegd.

De tweede bron is de publicatie van *Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realisering in de muziek* in het januari- en februarinumnummer van *De Stijl*³.

De verschillen tussen manuscript en publicatie zijn in de leestekst met voetnoten aangeduid.

Titel

Voor de gepresenteerde tekst is dezelfde titel gebruikt als die van de publicatie *Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realisering in de muziek*.

Datering en ondertekening

Het manuscript en publicatie zijn gedateerd: ‘Paris - Jan - ‘22.’ De datering van *Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realisering in de muziek* is: januari 1922⁴.

Het manuscript is niet ondertekend, maar boven de titel heeft Mondriaan geschreven: ‘P. Mondrian.’

Ontstaan en publicatie

De eerste keer dat Mondriaan schrijft dat hij bezig is met een aanvulling op *De Bruiteurs Futuristes Italiens* en ‘het’ nieuwe in de muziek, is in een brief aan Theo Van Doesburg⁵ (3 oktober 1921): ‘Met de eigenlijke N.P. muziek zelf en instrumentomschrijving ben ik ook bezig. Maar ik haast me nu niet meer. Alles gaat zo langzaam.’ Dat het langzaam gaat, komt wellicht ook door de verhuizing van de Rue de Coulmiers terug naar de Rue du Départ in oktober 1921⁶, maar de voornaamste reden voor het trage tempo is Mondriaans bedachtzame manier van schrijven. Overigens zou het ook mogelijk zijn dat Mondriaan met ‘langzaam gaan’ zinspeelt op de langzame vooruitgang van ‘het nieuwe’ in de cultuur.

In een volgende brief aan Van Doesburg (28 december 1921) merkt Mondriaan op dat hij de theorie van de Neo-Plastische muziek niet kan voltooien omdat het instrument, het praktische nog ontbreekt. Hij schrijft: ‘Wel heb ik aan de artikels gewerkt en spoedig hoop ik je (over 2 weken denk ik) het slot over N.P. muziek te zenden. Ik was blij met een schrijven van Nelly uit Weenen, die er bij bleef dat de rust het tegendeel was in de muziek⁷. Zoo kwam ik weer aan 't schrijven en probeer het tegen te spreken. Ik werk mijn N.P. muziek niet geheel uit, omdat het instrument mankeert maar zal 't toch geheel aangeven.’

Op 7 februari 1922 stuurt Mondriaan het tweede deel van zijn artikel aan Van Doesburg: ‘Beste Vrinden, ziedaar eindelijk 't eene artikel. 't Is zoo lang en zoo laat geworden omdat ik de heele situatie nog eens voor 't laatst wou behandelen. Alle actueele punten van onze verhouding tot de Cubisten, Puristen

¹ RKD, Den Haag. Inv.nr.1410.

² Ca. 25 x 21 cm.

³ *De Stijl* 5, no.1 (januari 1922): 1-7; no.2 (februari 1922): 17-23.

⁴ Mondriaan woont dan op het adres: 26 Rue du Départ, Parijs.

⁵ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

⁶ CR II 121.

⁷ Van Doesburg woont samen met de pianiste Nelly van Moorsel, op wiens expertise op muziekgebied Mondriaan nogal eens een beroep deed.

(na de nieuwe ondervindingen met L'Esprit Nouveau etc. etc. en na 't geen jij me ook schrijft) heb ik meen ik behandeld en de hoofdzaak: (wat jij laatst ook zoo goed in dat artikel tegen Raynal¹ enz. gedaan hebt) te doen uitkomen dat de N.B. of N.P. (ik heb net als in mijn vorige artikels de naam Neo Plasticisme genomen juist omdat dit meer een bepaald karakter heeft dan de Nieuwe beelding (want alles noemen ze nieuw) In 't Hollandsch kan men het 'de' nog accentueeren maar zooals jij weet in 't fransch kan dat niet.) iets geheel 'anders' is. Ik hoop dat je 't niet te gevaarlijk vindt om zoo van een 'systeem' te spreken maar het lijkt me de beste weg om de 'zaak' eens goed duidelijk te zeggen. Wat mij betreft ben ik dan ook erg te vreden over dit artikel dat ik hoop in 't fransch de heeren hier onder den neus te schuiven als 't me later lukt.'

In een volgende brief aan Van Doesburg (februari 1922²) worden nog wat puntjes op de i gezet: 'Wat betreft die zin over het schilderij in de concertzaal ik geloof dat het er goed staat. Zal eens nazien. Wacht even. Daar is 't. Ik schrijf: Als het gebouw niet geheel naar N.P. inzicht gemaakt kan worden enz. Dat is misschien niet duidelijk genoeg maar wil zeggen wat jij ook bedoelt: zoolang de architecten bij 't oude blijven en er geen nieuwe architectuur is. Me dunkt als je de zin zoo veranderde: Indien het gebouw niet geheel volgens Neo-Plastisch inzicht gemaakt kan worden doordat het publiek zoowel als de architecten bij 't oude blijven - geen wezenlijk 'nieuwe' architectuur en dus geen Neo-Plastische kleurbeelding daarin dus mogelijk zijn, zal 't althans zoveel mogelijk reeds aan de nieuwe eischen moeten beantwoorden. Zoolang kan op daartoe geschikte plaatsen enz. enz.³ Me dunkt dit is wel duidelijk. Wil jij de lange zin beter in deelen, doe 't gerust, maar ik meen het kan wel lithararisch zoo.'

Van Doesburg heeft de zin niet veranderd. Conform Mondriaans wens is de hier voorgestelde verandering wel doorgevoerd in de gepresenteerde tekst.

Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realisering in de muziek is in twee afleveringen in *De Stijl* gepubliceerd⁴.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie in *De Stijl*. In noten is aangegeven welke woorden wel in het manuscript, maar niet in de publicatie voorkomen.

In de leestekst zijn de twee delen als een geheel gepresenteerd.

In een brief aan Van Doesburg (februari 1922) stelt Mondriaan een wijziging voor: 'Me dunkt als je de zin zoo veranderde: Indien het gebouw niet geheel volgens Neo-Plastisch inzicht gemaakt kan worden doordat het publiek zoowel als de architecten bij 't oude blijven - geen wezenlijk 'nieuwe' architectuur en dus geen Neo-Plastische kleurbeelding daarin dus mogelijk zijn, zal 't althans zoveel mogelijk reeds aan de nieuwe eischen moeten beantwoorden. Zoolang kan op daartoe geschikte plaatsen enz. enz. Me dunkt dit is wel duidelijk.⁵ Van Doesburg heeft deze voorgestelde wijziging niet in de publicatie verwerkt.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties op Mondriaans artikel in *De Stijl*, *Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realisering in de muziek* gevonden.

Wel heeft H. van Loon⁶ een artikel over Mondriaan geschreven ter gelegenheid van Mondriaans 50ste verjaardag (7 maart 1922). Het artikel 'Bij Piet Mondriaan' verschijnt in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* op 23 maart 1922. Van Loon beschrijft onder andere in zijn artikel Mondriaans interesse voor muziek: 'Op een muziekkavond bij gemeenschappelijke kennissen had ik den schilder ontmoet. Deze zegt dan: - Wist u, dat ik me ook met muziek bezig houd? Verleden jaar heb ik de futuristische *Bruiteurs* gehoord. Ik wil iets dergelijks en dat heb ik uiteengezet. Wel zou ik die instrumenten wat anders willen hebben. Ik voel veel voor het afbreken van de melodie. Daarom voel ik veel voor de *Jazzbands*. Weliswaar is daar nog melodie in, maar vermengd met houtklanken. Ik wil geluiden en dan ineens uit. [...] Den

¹ Theo van Doesburg. 'Het kubistisch probleem, zijn gronden en zijn consequenties' [naar aanleiding van: Daniel Henry, *Der Weg zum Kubismus*; Maurice Raynal, Picasso]. *De Stijl* 4, (december 1921): 173-176.

² Ongedateerd; vermoedelijk 'februari 1922'; het tweede deel van het artikel wordt in het februarinummer van *De Stijl* geplaatst.

³ Leestekst [016] p.5/r.19-22.

⁴ *De Stijl* 5, no.1 (januari 1922): 1-7, en no.2 (februari 1922): 17-23.

⁵ Leestekst [016] p.5/r.19-22.

⁶ 'Het artikel is niet ondertekend, er staat alleen: 'Van onze correspondent'. In die tijd was Henry E. van Loon de correspondent in Parijs voor de *Nieuwe Rotterdamse Courant*; algemeen wordt aangenomen, dat hij het artikel heeft geschreven. (Bron: CR II: 123) Zie voor het volledige artikel: USB-stick: Aanvullend materiaal bij [016] - Bij Piet Mondriaan - NRC 23 maart 1922.

dirigent, ik geloof: Russolini¹, heb ik toen ontmoet. Hij maakte een volmaakt normalen indruk. Als Mondriaan nu 'ouderwetsche' muziek hoort, vraagt hij zich af: vergis ik me, hadden die componisten, hebben allen, die daarbij zweren, het bij het rechte eind? Neen, laat hij er argeloos op volgen: telkens word ik daardoor in mijn overtuiging versterkt.'

Vermelde personen

Mondriaan noemt twee personen in *Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realisering in de muziek* uit de danswereld: Isodora Duncan en Lystikoff². Hij zegt over deze twee personen: 'wanneer gedanst wordt (à la Isodora Duncan of Lystikoff etc.) op concertmuziek.' Duncan was een Amerikaanse danseres en wordt beschouwd als een van de grondleggers van de moderne dans³. Lystikoff⁴ (Leistikow) was een Duitse expressionistische danseres, ook actief in Nederland.

Verder noemt Mondriaan twee figuren uit de Griekse mythologie: 'elkander bestrijdende uitersten [...]. Reeds in de Oudheid stond de fluit de lier weldra tegen (Bacchus - Apollo).'⁵

Bijzondere woorden

In het artikel *Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realisering in de muziek* staan twee dansvormen vermeld. Over de 'shimmy' schrijft Mondriaan: 'Ook in de Shimmy als dans is de tegenstellende tweehed, hak-teen, echter hoogst merkwaardig, als ook de snelheid in maat.'⁶ De 'shimmy' was een 'jazz dance', ontstaan uit de foxtrot en populair in de jaren twintig. Bij de 'shimmy wordt het lichaam stilgehouden, alleen de schouders bewegen van voor naar achter. Als de rechter schouder naar achter gaat, komt de linker naar voren'⁷.

Mondriaan zegt over de 'corté': 'Zoo werden figuren als de 'corté' in de tango aanvankelijk zeer geaccentueerd (corté double) terwijl heden de accentueering bijna vervalt, de figuren snel op elkander volgen zoodat het eene het andere direct opheft.'⁸ De 'corté single' en 'corté double' zijn bepaalde variaties in de tango.

Overige opmerkingen

Mondriaan vertaalt *Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realisering in de muziek* in het Frans: *Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur*.⁹ De vertaling volgt niet overal precies de oorspronkelijke Nederlandse tekst. Ook de titel is niet letterlijk vertaald. Dit is ook de reden dat beide teksten in dit corpus afzonderlijk worden gepresenteerd.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1921] [Nederlands] 'Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realisering in de muziek'.

In: *De Stijl* 5, no.1 (januari 1922): 1-7; no.2 (februari 1922): 17-23; [herdruk] Amsterdam, 1968: [deel 2] 159-162, 171-174.

Vertalingen

[1975] [Italiaans] 'Il neoplasticismo (la nuova plastica) e la sua realizzazione nella musica'.

In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 175-182.

Literatuur¹⁰

Ankowitzsch, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 18, 205, 213, 228, 275-276, 433, 438, 502, 540-541, 546.

¹ Mondriaan bedoelt: Luigi Russolo.

² Leestekst [016] p.3/r.37.

³ Isodora Duncan (1878-1927), Amerikaanse danseres; grondlegger van de moderne dans.

⁴ Gertrud Leistikow (1885-1948), Duitse danseres; tijdens het interbellum leidde zij drie dansscholen in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam.

⁵ Leestekst [016] p.1/r.26-27.

⁶ Leestekst [016] p.5/r.4.

⁷ Bron: (vrij vertaald) Wikipedia.

⁸ Leestekst [016] p.5/r.11-13.

⁹ Leestekst [019]

¹⁰ Soms is niet duidelijk welke versie (Nederlandse, Franse of Duitse) een auteur als uitgangspunt voor de bespreking.

- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 246.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 372 (noot 29).
- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 62
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 225-262.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 175.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 156.
- Jaffé, H. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 187.
- Joosten, J., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 43.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 122, II 507.
- Mondriaan, P. 'Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realisering in de muziek'. In tent.cat.: *De Stijl*. Amsterdam, 1951: 66-67.
- Mondrian, P. 'Mondrian on Art and Music'. In: *The Structurist*, no.4 (March, 1964): 27-29..
- Mondriaan, P. 'Bloemlezing uit de geschriften van Mondriaan'. In: F.L.M. Dony (red.). *Alle tot nu toe bekende schilderijen van Mondriaan*, Rotterdam, 1976: 138-139.
- Wawra, M. and V. Neufeld. 'Mondrian on Art and Music'. In: *The Structurist*, no.4 (maart 1964): 27-29.
- Welsh, R. P. 'De Stijl, een hernieuwde kennismaking'. In tent.cat.: *De Stijl: 1917-1931*. Otterlo, Amsterdam, 1982: 33.

[017] De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur

Vooraf

In februari 1921 houdt J.J.P. Oud¹ een lezing voor de vereniging ‘Opbouw’² met als titel: ‘Over de toekomstige bouwkunst en hare architectonische mogelijkheden’. Mondriaan krijgt de lezing van Oud toegestuurd.

Mondriaan heeft al eerder over de toepassing van het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) in de bouwkunst geschreven in zijn brochure *Le Néo-Plasticisme*³. Maar de lezing van Oud brengt hem op het idee om een apart artikel te wijden aan het Neo-Plasticisme en de bouwkunst.

Bron

In het Van Doesburg-archief⁴ is een manuscript aanwezig met de titel *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur*. Het manuscript is geschreven op 18 schrijfblokbladen⁵, rechtsboven genummerd van 1 tot en met 18; pagina 11 ontbreekt. De tekst is netjes met pen geschreven; hier en daar zijn woorden doorgehaald en toegevoegd. Sommige pagina’s zijn verlengd door een gedeelte van een blaadje er tussen te plakken.

De tweede bron is de publicatie van *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur* in het maart- en meinummer van *De Stijl*.

De teksten van manuscript en publicatie zijn vrijwel identiek.

Titel

Het manuscript en de publicatie hebben titel: *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur*. Dit is ook de titel voor de leestekst.

Mondriaan verduidelijkt wat hij onder ‘Architectuur’ verstaat, door een zin tussen haakjes onder de titel te plaatsen: ‘Architectuur begrepen als onze geheele (niet-natuurlijke) omgeving.’

Datering en ondertekening

Het manuscript en publicatie zijn gedateerd: ‘maart ‘22’. De datering van *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur* is: maart 1922⁷.

De tekst is niet ondertekend, maar Mondriaan heeft boven de titel geschreven: ‘P. Mondrian.’

Ontstaan en publicatie

De architect Oud houdt in februari 1921 een lezing met als titel: ‘Over de toekomstige bouwkunst en hare architectonische mogelijkheden’. De tekst van de lezing wordt later - juli 1921 - gepubliceerd in het *Bouwkundig Weekblad*⁸. Oud stuurt de tekst van deze lezing aan Mondriaan: in een brief (17 augustus 1921) aan Oud zegt Mondriaan: ‘Ik heb je nog niet bedankt voor ’t zenden van de lezing van je. [...] Zou ’t niet beter geweest zijn het Neo-Plasticisme ronduit te stellen als het beginsel voor alle kunstuiting (van dezen tijd) Uitgaande van ’t eene vaste principe dat de N.B. in de schilderkunst vond kunnen we alleen het nieuwe bespoedigen. Als de Stijlmensen niet gezamenlijk optreden voor ’t eenen zal alles langzamer gaan. [...] Enfin, misschien is het verstandiger zoals jij deed. Je had er zelf nog buiten kunnen blijven door alleen aan te halen hoe ik in mijn brochure de principes N.P. schilderkunst op de bouwkunst overbracht. Maar dat was misschien te gewaagd, met een lezing moet je wel met ’t publiek rekening houden.’⁹

In een volgende brief aan Oud (30 augustus 1921) probeert Mondriaan het verschil uit te leggen tussen de woorden ‘bouwkunst’ en ‘architectuur’: ‘Beste Bob, na ’t lezen van je brief werd ’t me in eens

¹ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan

² De ‘Opbouw’ is een vereniging van architecten die in 1920 is opgericht in Rotterdam.

³ Tekst [014].

⁴ RKD, Den Haag. Inv.nr.1411

⁵ Ca. 25 x 21 cm.

⁶ *De Stijl* 5, no.3 (maart 1922): 41-47; no.5 (mei 1922): 65-71

⁷ Mondriaan woonde maart 1922 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁸ J.J.P.Oud, ‘Over de toekomstige bouwkunst en hare architectonische mogelijkheden’. *Bouwkundig Weekblad* 42, no.24 (juli 1921): 147-160 (zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [017])

⁹ Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

duidelijk waar de moeilijkheid zit. We kunnen alleen zuiver zijn als we de bouwkunst weer zien als kunst. Als kunst alleen kan ze volkomen aan de esthetische eischen van het Neo Plasticisme voldoen. De bouwkunst of liever 'het bouwen en in kleur zetten' zoals 't voor 't bestaande leven gedaan moet worden kan zich zuiveren door 't N.P. maar meer ook niet. Niet tot de schoonheid er van komen. Het Neo Pl. eischt te veel en dat alles kan nog niet, omdat de menschen er nog niet naar zijn. Je lezing was dus heel goed wat het bouwen in deze zin betreft en zoo zal je wel moeten blijven werken, om 't algemeen. Laten we dit b.v. architectuur noemen, 't andere bouwkunst. (onder ons kan dit, maar ik meen dat beiden het zelfde beteekent dus kan 't niet officieel). Misschien schrijf ik hierover (over die scheiding in tweeën) een artikel: dat lijkt me wel noodig. Dan zal ik alles zien uit te visschen. Voorlopig zal dit je vragen voldoende beantwoorden, niet. Want in die door me voorgestelde zit de kneep, de moeilijkh. is dan weg. Voor de bouwkunst als kunst heb ik zelf alle oplossing en heb die al omschreven in 't kort in De Stijl en in de brochure. Je zet me weer eens aan 't werk!

In de brief van 18 september 1921 aan Oud gaat Mondriaan in op het verschil tussen 'praktische en zuivere bouwkunst': 'Je schrijft dat je het N.P. als kunstopvatting goed vindt, maar hoe kan je dan de toepassing daarvan op de bouwkunst niet goed vinden? Waarom vindt je zoo'n 'toepassing' weer individualistisch?' Je zegt 'wordt het N.P. nu weer als complex-op-zich-zelf gesteld - daar wil je toch mee zeggen 'wordt het een bepaalde uitdrukking', heh? of bedoel je als het in een huis afzonderlijk alleen verschijnt - maar ik zie, voorloopig, geen mogelijkheid in een heele stad!! Daar begrijp ik heusch niets van. Wat de scheiding in praktische en zuivere bouwkunst door mij, betreft ... Ik geloof dat er voorloopig geen andere oplossing mogelijk is. Ik zal alles eens goed nagaan en mijn artikel je zenden om je opmerkingen te hooren. Misschien zijn we 't toch wel eens. Je zegt 'ik ben overtuigd niets te bouwen dat - in hooger en lageren zin - geen kunst zou zijn. 'Daar heb ik niets op tegen, maar ik wil alleen zeggen op die manier (in dagelijkschen kunst?) is geen zuiver N.P. te bereiken (als kunst) Juist omdat zuivere N.P. geen ding-à-part is maar 't geheel. Ik zal dit in 't artikel zien duidelijker te maken. Ik wil volstrekt niet 't huis-om-zich-zelf maken. Maar als alleen 'een huis' mogelijk is en geen stad, dan maak ik 't huis-als-Neo-Plasticisme. Zeker op den duur gaat het geheel zoowel als de deelen aan het N.P. voldoen - maar die duur is wel heel lang. Dat gaat te langzaam. Maar dat is geen fout die je bij 't N.P. moet zoeken. Wel bij de menschen. 't N.P. behoeft en kan zich niet bij de mensch aanpassen. De z.g. 'praktijk' kan nooit een architectuur als N.P. te voorschijn roepen. Dat zou alleen een geheel andere praktijk kunnen. En die praktijk is ons glad onmogelijk door de gebondenheid aan het bestaande enz. (geld, macht). Ik bedoel niet dat de N.P.sche bouwkunst in afzijdigheid van 't leven zou werken maar zij kan zich richten alleen naar een ander leven. Je zult zeggen de praktische eischen blijven toch steeds eender. Betrekkelijk ja, maar die zijn ook weer beïnvloed door 't leven of de levensopvatting. Daarom zeg ik nog eens, tot zekere hoogte is het N.P. in de huidige bouwkunst mogelijk. Maar niet als complete kunst als zoodanig komt het 'à-part' te staan. Misschien heb je me hierin niet begrepen en zijn we 't toch wel meer eens dan je dacht. 't Kan nog wel een tijd duren eer ik 't artikel klaar heb. Als je nog eens schrijven wilt voor die tijd in antwoord hierop, dan graag.'

Op 20 september 1921 meldt Mondriaan aan Theo Van Doesburg¹ dat hij bezig is met een architectuurartikel: 'Ik ben met een artikel architectuur ook bezig.' En veertien dagen later (3 oktober 1921) schrijft hij Van Doesburg dat het architectuurartikel is ontstaan uit de discussie tussen hem en Oud: 'Oud heeft me ook over architectuur geschreven ik kan niet alles hem duidelijk maken en daarom maak ik een artikel. Maar dat artikel zal nog wel lang onderweg wezen.'

In dezelfde brief van 3 oktober 1921 aan Van Doesburg lezen we over een bezoek van Jozef Peeters² aan Mondriaan: 'Zoo is hier een meneer Peters uit Antwerpen geweest. Zooals hij de N.B. 'toepast' lijkt 't naar niets. Of liever niet alleen de N.B. Hij neemt van alles, als 't maar 'vlak' is. Hij zegt dat je hem ook kent, dus hoef ik niets verder te zeggen. Het is goed dat ik hem sprak omdat ik nu in 't artikel architectuur daar 't een en ander tegen kan zeggen. Ik bedoel tegen de l'art appliqué.'

De opvatting van Peeters zit Mondriaan niet lekker. Een paar maanden later heeft hij 't weer over hem in brief aan Van Doesburg (1 december 1921): 'Ik ben al lang met een artikel tegen dat alles bezig en hoop nog eens leelijk los te branden. Maar eerst tegen die architectuur-decoratieve kunst opvatting, de toepassing van 't nieuwe à la heer Peters enz enz.' En een paar weken later (december 1921³) heeft Mondriaan tegen Van Doesburg het weer over Peeters: 'En die Peters moet ik in 't Arch. artikel eerst goed

¹ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

² Jozef Peeters (1895-1960), Belgisch kunstenaar en redacteur van *Het Overzicht*.

³ Ongedateerd, gelet op de inhoud van de brief, vermoedelijk 'december 1921'.

beet krijgen. Het is noodig dat alles door ons gezegd wordt maar ik ben 't volkomen met je eens dat er aan de evolutie niets te veranderen is en ieder de plaats krijgt die hem toekomt. Dat is ook 't mooie van 't leven. [...] Je zult de foto wel kunnen gebruiken en dus zal ik hem je terugzenden als ik het arch.artikel stuur omdat de foto er dan tusschen kan deze enveloppe is te klein; heb je er haast mee dan schrijf je wel want dat artikel zal nog een tijd moeten duren ik heb nu zooveel werk met al mijn bestellingen.'

In een brief aan Oud (1 december 1921) staat te lezen dat het architectuurartikel nog steeds niet klaar is 'Beste Bob, ik heb je aldoor nog 't artikel bouwkunst enz. niet kunnen zenden. De verhuizing¹ heeft me 't eerst uit 't werk gehaald [...]. Langzamerhand zal ik het artikel nu hervatten.'

Maar op 28 december 1921 belooft Mondriaan aan Van Doesburg dat hij het architectuurartikel over een aantal weken zal sturen: 'Wel heb ik aan de artikels gewerkt en spoedig hoop ik je (over 2 weken denk ik) het slot over N.P. muziek te zenden. [...] Het artikel over architectuur decoratief enz. komt dan kort daarna. Tusschen twee haakjes: ik vind jouw laatste artikel uitstekend² en juist zoo als 't moet, waardig voor de N.B. opkomen en precies zeggen zooals 't moet zijn. Dit is juist wat ik in de lezing van Oud die hij me van den zomer zond afkeurde. Ik heb toen maar eerst gezwegen maar toen hij me later in 't najaar eens schreef (toen van Lohuizen³ hier kwam was 't) heb ik het hem ronduit geschreven. Dat ik begreep dat hij misschien zelf niet de N.B. ronduit kon stellen als 'het' (in alles) maar dat hij dan b.v. ons (mijn brochure b.v. waarin ik toch veel over architectuur zeg) had kunnen aanhalen. Ik heb toen eenige briefwisseling met hem gehad en zag toen dat hij wel oprecht van de groote beteekenis der N.B. doordrongen is maar dat hij het in de praktijk niet kan toepassen. Dat is natuurlijk geen wonder (als je hoofd(lij)farchitect van Rotterdam bent) en toen schreef ik hem dat 't me nu helder was dat de architect in tweeën gescheiden moest ((complete) kunst en niet-kunst) om die zuiver te houden. Dat de niet-kunst zoover mogelijk de N.B. toch kan representeeren. Dat begreep hij maar ik weer niet en ik ben toen mijn artikel begonnen en schreef hem dat ik liever 't daarin zou uitwerken en hem zenden. Het lijkt me nu nog wel beter 't maar in eens in *De Stijl* te zetten zonder meer.'

28 februari 1922⁴ stuurt Mondriaan het artikel *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur* aan Van Doesburg: 'Beste Does, juist je brief ontvangen. Uit mijn artikel, dat je brief kruisste, zie ik dat ik 't over kleur enz. volkomen met je eens ben. Ook dat ik tegen Oud op kom. Ik noemde juist zijn lezing om daaraan de rechte plaats te geven: n.l. buiten het N.P. om.'

Het eerste gedeelte van *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur* verschijnt in het maartnummer van *De Stijl*.

Mondriaan is tevreden. Hij schrijft aan Van Doesburg (4 april 1922): 'Beste vrienden, de Stijl ontvangen. Ik ben blij dat mijn 1^e helft artikel zoo goed verzorgd er in staat. Ik ben nu aan 't Archit. artikel⁶. Ik ben er een heele week overdag en 's avonds mee bezig geweest; ik kon er niet af. Ik heb 't laten voorafgaan van onze idee de 'Kunst' te laten eindigen!! in de toekomst en vooraf overgaan in realisering om ons heen. Dat moet nu voorbereid en begonnen worden in de architectuur, daarom moest 't een geheel vormen. Klopt ook prachtig met Futuristen en Dadas (kunstafbrekers) 't Is 'n heel werk, ik moet 't nu nog corrigeeren en perfectionneeren over een paar weken heb je 't. Ik stuur 't niet naar Oud natuurlijk. 't Is veel zuiverder als hij er na zijn bemerkingsen maakt.'

Mondriaan vraagt in een brief aan Oud (5 mei 1922) om een reactie op zijn artikel: 'Beste Bob en Annie, De eerste helft van mijn artikel architectuur hebt je zeker gelezen. Het leek me beter 't maar direkt te plaatsen en je oordeel daarna te hooren: dan kan ik zuiverder mijn idee zeggen. Ook omdat je nooit meer over 't artikel schreef heb ik je 't niet eerst gestuurd. Dit stuk zal je wel erg idealistisch vinden; maar voor 't heele begrip van 't N.P. is 't toch noodig. Schrijf je eens wat je ervan vindt? Het tweede stuk is praktisch en ik heb getracht ook al jouw bezwaren op te lossen. Onze briefwisseling over Arch. van verleden jaar heeft wel zijn nut gehad, geloof ik.'

Vermoedelijk reageert Oud op de brief van Mondriaan en op het eerste gedeelte van *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur*. We lezen namelijk het antwoord van Oud

¹ De verhuizing van Mondriaan in oktober 1921 van Rue de Coulmiers naar Rue du Départ.

² Welk artikel Mondriaan hier bedoelt, is niet duidelijk; in het decembernummer (1921) van *De Stijl* staan diverse artikelen van Van Doesburg.

³ Th.K. van Lohuizen (1890-1956), collega van Oud uit Rotterdam (Bron: CR II 121).

⁴ Ongedateerd; poststempel van de briefkaart is moeilijk leesbaar.

⁵ *De Stijl* 5, no.3 (maart 1922): 41-47.

⁶ De tweede helft van *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur*.

in een brief van Mondriaan aan Van Doesburg (half mei 1922¹): ‘Hij [Oud] neemt me kwalijk vaste ideeën te hebben, en dat lijkt me heel gevaarlijk. Ik behoef ’t niet te doen omdat je het zelf al weet maar anders zou ik je willen waarschuwen om niet ongemerkt beïnvloed te worden door zijn ‘aanpassings’idee. Voor zijn angst voor een ‘vorm’ zoals hij het N.P. ook noemt. Wat wil hij dan? Wat kan ooit een sterveling stellig creëren als hij niet iets vast stelt? Ik wil je liever een stuk van mijn antwoord aan hem hier citeren dan stukken uit zijn brief. Aan het volgende kun je voldoende merken. Ik schreef o.a.: En ik begin vooral ook na je laatste brief te denken dat er zelfs een principeel verschil van inzicht is. Als je je niet tot de N.B. wil ‘beperken’ is het dat je niet inziet wat ze is of dat je er niet voor voelt. Je schrijft ‘de nieuwe idee in zijn bewegelijkheid’. Dat ben ik absoluut oneens met je. Dat doet aan ‘Wendingen’ denken. Er is een weg die natuurlijk ‘genoemd’ moet worden en daarvoor is wel degelijk nog een ‘isme’ nu nodig. Door die ‘beperking’ vind ik me heusch niet minder - integendeel, dat is mijn kracht. Hieruit begrijp je wel voldoende de situatie. Ik heb nog een hoop dat hij tot ons inzicht komt na ’t lezen van de tweede helft van mijn artikel maar vrees van niet. Ik vrees dat ik hem dan geheel tegenover krijg. Vreuzelijk jammer dat zoo’n goede kracht voor het eenige nieuwe en ware alleen ‘schijn’ blijkt geweest te zijn.’

Eind april 1922² stuurt Mondriaan het tweede gedeelte van *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur* naar Van Doesburg: ‘Beste Does en Nelly, hier is ’t artikel. In ’t begin is ’t niet direct ‘practisch’ - zal Oud zeggen. En het eind zal hem ook wel geen voldoening geven. Toch geloof ik dat alles zoo opgelost is. Dat punt van constructieve zuiverheid³ is een bezwaar o.a. van Oud (in zijn correspondentie van 1.1. zomer) Mij lijkt ’t zoo opgelost. Dat hij bezwaar maakt komt omdat hij de N.P. idee niet geheel in zich heeft, dunkt me. Want die constructieve zuiverheid is ’t oude begrip. Of vergis ik me er in? Ik weet bijna zeker dat jij er net zoo over denkt als ik. Schrijf me gauw eens in ’t kort of ’t zoo is. Mij lijkt nu dat ik alles gezegd hebt. Het kostte me meer inspanning dan zoo lijkt: je zou niet zeggen dat ik 3 weken niets anders deed dan dit. Zou ’t mogelijk zijn dat je alle woorden die ik groot schreef en onderstreepte liet drukken nog al zwart; dus wat anders als de groote letters in de andere artikel. Me dunkt dan doet ’t sterker. Of is er dan teveel plaats nodig. Neem desnoods een leelijke letter, maar zwart. Verder zorgen jelui wel als altoos voor de t[aa]lfouten. Heb je opmerkingen dan stuur je ze me wel, heh? Zie eens of alles zuiver en logisch is.’

Het tweede gedeelte van *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur* verschijnt in het meinumner van *De Stijl*.

Mondriaan schrijft na de publicatie nog aan Van Doesburg (25 mei 1922): ‘t Doet me plezier dat jelui ’t met mijn artikel eens zijn trouwens dat wist ik wel. Ik vond ’t merkwaardig dat je me juist geschreven had over die idee van een Duitscher⁵: dat ophouden van ‘kunst’. Wat die lui zoo beweerden vind ik ook zeer interessant maar vergeet niet dat de heele kluit met Kandinsky inclusief niet tot een oplossing komen: dat ze toch eigenlijk ook vijandig aan ons zijn en aan - onze oplossing. Ik ben blij dat ik ’t duidelijk uiteen zette in de eerste helft van mijn artikel en zoo de noodzaak van het N.P. aantoonde. Vooral die eerste helft heeft me bar veel moeite gekost. De tweede helft is meest een weerlegging van bezwaren van Oud en anderen en tegen heer Peters.’

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie in *De Stijl*.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties van tijdgenoten achterhaald.

Vermelde personen

Mondriaan noemt vier personen in *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur*:

¹ Ongedateerd, vermoedelijk ‘half mei 1922’; Mondriaan zegt in deze brief: ‘Ik heb nog een hoop dat hij tot ons inzicht komt na ’t lezen van de tweede helft van mijn artikel’. Deze brief is waarschijnlijk vóór het verschijnen van het tweede gedeelte geschreven en na de brief van 5 mei 1922: half mei 1922.

² Ongedateerd, vermoedelijk ‘eind april 1922’.

³ Zie leestekst [017] p.4/r.33.

⁴ *De Stijl* 5, no.2 mei 1922, p.65-71.

⁵ Wie Mondriaan hier bedoelt, is niet achterhaald.

De eerste is Filippo Marinetti¹. Mondriaan verwijst in de tekst naar een boek van Marinetti: '(zie F. T. Marinetti: *Les mots en liberté futuristes*)'.³

De tweede is Theo Van Doesburg. Mondriaan noemt hem in verband met *De Stijl*: 'Daarom ook heeft Theo van Doesburg reeds jaren geleden 'De Stijl' in het leven geroepen.'⁴

Georges Vantongerloo⁵ noemt Mondriaan in verband met de Neo-Plastische beeldhouwkunst: '[...] heeft het Neo-Plastisch begrip zich ook in Beeldhouwkunst uitgesproken (prisma-composities van G. Vantongerloo)'.⁶

De vierde is J.J.P. Oud. Mondriaan vermeldt tweemaal de lezing van Oud in zijn artikel: '(zie ook genoemde lezing van Oud Febr.'21).' en '(zie ook genoemde lezing van Oud)'.⁷ Deze lezing is in feite de aanleiding geweest van het schrijven van dit artikel over architectuur.

Bijzondere woorden

Mondriaan noemt in zijn tekst de relativiteitstheorie. De naam Einstein noemt hij niet, maar Mondriaan zegt: 'De nieuwe ziening [...] is niet van uit eèn bepaald punt: zij stelt het gezichtspunt overal, en nergens bepaald. Zij stelt het niet gebonden aan plaats of tijd (overeenkomstig de relativiteitstheorie).'

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1922] [Nederlands] 'De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur'.
In: *De Stijl* 5, no.3 (maart 1922): 41-47; no.5 (mei 1922): 65-71; [herdruk] Amsterdam, 1968: [deel 2] 191-194, 211-214.

Vertalingen

- [1925] [Duits] 'Die Verwirklichung der neuen Gestaltung in weiter Zukunft und in der heutigen Architektur'
In: P. Mondrian. *Neue Gestaltung*. Bauhausbücher No.5. München, 1925; Mainz, 1974; Berlin, 2003: 54-64
- [1929] [Duits] 'Die Verwirklichung der Neuen Gestaltung in weiter Zukunft und in der heutigen Architektur'
In: H. Bächler, und H. Letsch (eds.). *De Stijl. Schriften und Manifeste*. München, 1929; Leipzig-Weimar, 1984: 148-160.
- [1956] [Italiaans] 'La realizzazione della nuova rappresentazione nel lontano futuro e nell'architettura d'oggi'
In: 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 72-82.
- [1967] [Duits] 'Die Verwirklichung der Neo-Plastizismus in ferner Zukunft und in der heutigen Architektur'
In: H.L.C. Jaffé. *Mondrian und De Stijl*. Köln, 1967: 154-163.
- [1970] [Engels] 'The Realization of Neoplasticism in the Distant Future and in Architecture Today'.
In: H.L.C. Jaffé. *De Stijl*. London, 1970: 163-171.
- [1975] [Italiaans] 'La realizzazione del neoplasticismo nel lontano futuro e nell'architettura di oggi'
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 183-190.
- [1986] [Engels] 'The Realization of Neo-Plasticism in the Distant Future and in Architecture Today'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 166-172.

¹ Filippo Tomasso Marinetti (1876-1944), oprichter en voorman van het Italiaans Futurisme.

² F. T. Marinetti. *Les mots en liberté futuristes*. Milano, 1919.

³ Leestekst [017] p.2/r.46-47.

⁴ Leestekst [017] p.3/r.15-16.

⁵ Georges Vantongerloo (1886-1965), Belgische kunstenaar en medewerker van *De Stijl*.

⁶ Leestekst [017] p.3/r.19-20.

⁷ Leestekst [017] p.3/r.23-24 en p.4/r.52-53.

- [1994] [Frans] 'La réalisation du néoplasticisme dans l'avenir lointain et dans l'architecture contemporaine'.
In: *Art press* 189 (maart 1994): 67-70.
- [2002] [Tsjechisch] 'Realizace neoplasticismu v daleké budoucnosti a v současné architektuře'.
In: V. Daňková and others (eds.). *Lidem budoucnosti. Studie k neoplasticismu*. Praha, 2002: 97-106.

Niet gepubliceerde vertalingen

- [1980] [Frans] 'La réalisation du Néo-plasticisme dans l'avenir lointain et dans l'architecture contemporaine'.
In: X. Douroux. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D.diss. Université de Dijon, 1980: 265-275.

Literatuur

- Ankowsitch, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 205, 213, 228, 275-276, 433, 438, 502, 540-541, 546.
- Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 63.
- Blotkamp, C. *Mondriaan in detail*. Utrecht, Antwerpen, 1987: 70.
- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 146-148.
- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. *Revue de l'art*, no.53 (1981): 40, 41, 43, 44, 45, 46.
- Bois, Y.-A. *Arthur Lehning en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 121, 131.
- Bois, Y.-A. 'Mondrian: Le Néo-plasticisme'. In: *La part de L'œil*, no.4 (1988): 189.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 374 (noot 70).
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 264-288.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 183
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 164-166.
- Jaffé, H. *Inleiding tot de kunst van Mondriaan*. Assen, Amsterdam, 1959: 27.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 124, II 507.
- Mondriaan, P. 'De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur'. In tent.cat.: *De Stijl*. Amsterdam, 1951: 68-70.
- Mondriaan, P. 'Bloemlezing uit de geschriften van Mondriaan'. In: F.L.M. Dony (red.). *Alle tot nu toe bekende schilderijen van Mondriaan*, Rotterdam, 1976: 139-140.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In tent.cat.: *Masters of early constructive abstract art*. New York, 1971: z.p.
- Mondrian, P. 'Scritti di pittore'. In: M.G. Ottolenghi (ed.). *L'opera completa di Mondrian*. Milano, 1974: 8-9.
- Ottevanger, A. *De Stijl overal absolute leiding*. Bussum, 2008: 379.
- Rembert, V. P. (1980, no.10, juni). 'Mondrian's aesthetics, as interpreted through his statements'.
In: *Arts magazine* 54 (juni 1980): 175.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 182.
- Syamken, F. 'Piet Mondriaan: Compositie met twee lijnen'. *Kunstlicht* 15, no.1 (1994): 39.
- Troy, N. J. (1982). 'De abstracte leefomgeving van De Stijl'. In tent.cat.: *De Stijl: 1917-1931*. Otterlo, Amsterdam, 1982: 180.
- Welsh, R. P. (1982). 'De Stijl, een hernieuwde kennismaking'. In tent.cat.: *De Stijl: 1917-1931*. Otterlo, Amsterdam, 1982: 34.
- Weyergraf, C. *Piet Mondriaan und Theo van Doesburg: Deutung von Werk und Theorie*. München, 1979: 90.
- White, M. *De Stijl and Dutch modernism*. Manchester, 2003: 119-120.
- Wismer, B. *Mondrians ästhetische Utopie*. Baden, 1985: 72.

[018] La manifestation du Néo-Plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens

Vooraf

Mondriaan krijgt in januari 1922 een proefnummer van het Franse tijdschrift *La Vie des Lettres et des Arts* toegestuurd en dat brengt hem op het idee om twee artikelen uit *De Stijl*¹ in het Frans te vertalen. Het eerste artikel - *De 'Bruiters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek* - wordt in het Frans: *La manifestation du Néo-Plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens*.² Het tweede artikel - *Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realisering in de muziek* - wordt in het Frans: *Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur*.³

De Franse vertaling van *De 'Bruiters futuristes italiens' en 'het' nieuwe in de muziek* is als aparte tekst opgenomen in dit corpus. Niet alleen uit tekstvergelijking, maar ook uit een brief aan Theo van Doesburg⁴ (7 februari 1922) blijkt dat Mondriaan de Nederlandse tekst sterk heeft 'verbeterd'. Hij schrijft: '[...] ook heb ik er onder het vertalen nog heel veel aan kunnen verbeteren [...]'.⁵ Overigens is ook de Nederlandse titel in de Franse vertaling sterk gewijzigd.

Bron

De enige bron van *La manifestation du Néo-Plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens* is de publicatie van deze tekst in *La Vie des Lettres et des Arts* in april 1922⁶.

Titel

De titel van de leestekst is dezelfde als van de publicatie: *La manifestation du Néo-Plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens*.

De Franse titel verschilt van de titel van de Nederlandse versie. De woordgroep '*het' nieuwe in de muziek*' in de Nederlandse titel komt niet terug in de Franse titel, maar is vervangen door *Néo-Plasticisme dans la musique*.

Datering en ondertekening

La manifestation du Néo-Plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens is niet gedateerd. De tekst krijgt de datum van de publicatie: april 1922⁷.

In de publicatie staat onderaan de tekst: 'P. Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

Op 7 februari 1922 schrijft Mondriaan aan Van Doesburg: 'Ik kreeg laatst een proefnummer van *La Vie des Lettres* en dacht ik zal daar gebruik van maken om hun mijn vorige twee uit de *Stijl* te zenden, (met een beetje andere titel omdat 't meer over 't N.P. dan over de Bruiteurs gaat en ook heb ik er onder het vertalen nog heel veel aan kunnen verbeteren je weet zelf als je in 't fransch vertaalt moet je alles *exact* zeggen en dat was 't nog niet genoeg. Van Eck was toen nog hier en die heeft het verbeterd taalkundig) Ik heb geschreven dat ongeveer hetzelfde in *De Stijl* al verschenen is en dat ik bij *L'Esprit Nouveau*⁸ geweest was. Maar als ik dat ouderwetsche gedoe van Beauvuin⁹ b.v. lees ben ik bang dat hij me weer vernachelt. Hij antwoordde, na een groote week met een kaart (cher *confrère*: stond er boven) - dat hij reeds ook door collega van Doesburg par lettre van me gehoord had en graag 'mijn studie' ontving, me waarschuwend dat de plaatsing 't enige honorarium was. Ik heb 't aangeteekend gestuurd en wacht nu. Maar vrees weer dat ze 't niet plaatsen.'

¹ *De Stijl* Maandblad voor de Beeldende Vakken. Redactie: Theo van Doesburg. Verschenen van oktober 1917 tot januari 1932.

² Tekst [018].

³ Tekst [019].

⁴ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

⁵ Vindplaats brieven aan Van Doesburg: RKD-MCP – 25-28.

⁶ *La Vie des Lettres et des Arts* 8, no.9 (april 1922): 132-143.

⁷ Mondriaan woonde april 1922 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁸ Het tijdschrift *L'Esprit nouveau* (1920-1925) werd opgericht door de schilders Ozenfant en Jeanneret en de dichter Dermée.

⁹ Nicolas Bauduin (1880-1960), Frans dichter en redacteur van *La Vie des Lettres et des Arts*.

In een volgende brief aan Van Doesburg (maart 1922¹) vertelt Mondriaan verheugd: ‘Wat heel leuk is is dat La Revue des Lettres mijn artikel toch plaatst in April! Beudain vroeg me ook clichés; er was geen tijd om die van De Stijl te vragen, dus schreef ik ’t af.’

In aprilnummer (1922) van *La Vie des Lettres et des Arts* verschijnt *La manifestation du Néo-Plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens*.

Enige tijd later (5 mei 1922) schrijft Mondriaan aan Anthony Kok²: ‘Ik heb mijn Bruiteur-artikel dan toch geplaatst gekregen; ’t is verschenen in Cronique des Lettres et des Arts! De redacteur schrijft me ‘votre article a plu beaucoup. C’est entendu pour votre prochain travail’. Ik ben dus weer aan ’t vertalen. Doet me razend veel plezier mijn ideeën nu in grooten kring komen, heh? Schrijf je me eens hoe je me laatste artikels vond?’³

Ook op 5 mei informeert Mondriaan Bob Oud⁴ over de plaatsing in *La Vie des Lettres et des Arts*: ‘Ik heb eindelijk mijn artikel Bruiteurs enz in La Vie des Lettres et des Arts geplaatst gekregen. ’t Betaald evenmin als De Stijl maar ik ben blij dat mijn ideeën nu in grooteren kring komen. De redacteur schrijft me “Votre article a plu beaucoup. C’est entendu pour votre prochain travail ». Leuk heh? Ik ben dus weer druk aan ’t vertalen.’⁵

Wat later in mei 1922⁶ schrijft Mondriaan aan Van Doesburg: ‘Ik vroeg hem [Rosenberg⁷] maar of hij mijn artikel in la Vie d. L. gelezen had. Dat had hij nog niet maar zou ’t doen. [...] Ik was blij met de plaatsing in La Vie d. L. Je ziet ik heb vooral t begin nog wat omgezet en omgewerkt. Beudain schreef me: Votre article a plu beaucoup. En particulier à Gleizes⁸. C’est entendu pour votre prochain travail. Ik had hem het vervolg beloofd. Prettig dat de N.P. ideeën nu in grooten kring komen. Ik ben met de vertaling van ’t vervolg bezig en hoop van Eck er weer toe te krijgen om ’t te corrigeren. Hij komt binnenkort weer in Parijs. [...] Je schrijft eenige stukken in De Stijl te willen overnemen van mijn art. in L. Vie d. L. maar ’t is immers al in De Stijl verschenen? Is ’t misschien niet beter in Mécano⁹?’

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie van *La manifestation du Néo-Plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens* in *La Vie des Lettres et des Arts* (april 1922).

Evidente drukfouten zijn in noten aangegeven.

Reacties van tijdgenoten

Er is geen reactie achterhaald op Mondriaans tekst *La manifestation du Néo-Plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens*.

Een verslag van een interview met Mondriaan vermeldt de artikelen in *La Vie des Lettres et des Arts*¹⁰. Het interview is waarschijnlijk afgenomen door W.F.A. Roëll en is verschenen op 14 oktober 1922 in *Het Vaderland*¹¹. Het artikel van Roëll was getiteld: ‘Bezoek bij Mondriaan. Het Neo-plasticisme in Schilderkunst, Bouwkunst, Muziek, Litteratuur.’

De vragen die Roëll stelt over Neo-Plasticisme en muziek, en de antwoorden van Mondriaan zijn door Roëll als volgt weergegeven:

‘Hoe denkt u zich de neo-plastische muziek? Mondriaan verwijst mij naar zijn artikelen in de Vie des Lettres gepubliceerd. Ook hier wil hij de natuurlijke beeldingsmiddelen (toonschaal, natuurlijke klankkleur) door ’n universeel-bindend middel vervangen. De drie kleuren en drie niet-kleuren uit de schilderkunst worden per analogie drie tonen en drie geluiden. Hun opvolging (geen gelijktijdigheid!)

¹ Ongedateerd, vermoedelijk ‘maart 1922’.

² Anthony Kok (1881-1961), Nederlands dichter, medewerker van *De Stijl*.

³ Vindplaats brieven aan Kok: RKD-MCP – 51.

⁴ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan

⁵ Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

⁶ Ongedateerd, vermoedelijk ‘mei 1922.’

⁷ Léonce Rosenberg (1879-1947), Parijs galerichouder en uitgever; Galerie ‘L’Effort Moderne’; Tijdschrift: *Bulletin de l’Effort Moderne*; Uitgeverij: ‘Editions de l’Effort Moderne.

⁸ Albert Gleizes (1881-1953), Frans kubistisch schilder.

⁹ *Mécano*, Dadaïstisch tijdschrift onder redactie van I.K. Bonset en Theo van Doesburg; er verschijnen slechts vier nummers in de jaren 1922-1923.

¹⁰ [018] *La manifestation du néo-plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens*.

[019] *Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur*.

¹¹ Het artikel is niet voorzien van de naam van een schrijver, maar W.F.A. Roëll was in 1924 correspondent voor *Het Vaderland* in Parijs. Het artikel was gedateerd 14 oktober 1924, maar verscheen op vrijdag 17 oktober 1924 (Avondblad D1).

in evenwichtige verhouding vormt de moderne compositie. Daarbij moeten de klanken zoo vlak en gelijksoortig mogelijk worden voortgebracht, wat nieuwe batterij- instrumenten vereischt, die, om het individuele uit te schakelen, mechanisch moeten worden bespeeld.

Iets in den zin der Bruiteurs van het futuristische orkest? Neen, Russolo¹ heeft gelijk, dat hij de geluiden der moderne industrie verkiest boven de nachtegalen der natuur, doch hij begaat m.i. een groote fout door in zijn Glouglouteurs, Froufrouteurs en Hululeurs² den klank naturalistisch te reproduceeren in plaats van hem tot zuiver-beeldend middel te abstraheeren.

Ziet gij elders voorboden der nieuwe, objectieve muziek? Ja, in de fuga's van Bach, in de stijlproeven van v. Domselaer³, die helaas thans weer afdwaalt, misschien ook in de Noces van Strawinsky, doch vooral in den Jazzband, die in zijn doorlopenden tegenstelling klank-slag en, voor zoover hij niet in de romantische melodie vervalt, bezig is de nieuwe idee te verwerklijken. De moderne objectieve dansen als de Shimmy⁴, waar de rechte overheerscht en de muziek niet wordt gemimeerd (O, Isidora Duncan) vormen daarvoor een prachtige aanvulling.⁵

Vermelde personen

Buiten de personen die Mondriaan ook in *De 'Bruiteurs Futuristes Italiens' en 'het' nieuwe in de muziek*⁵ vermeldt: Russolo, Bach, Van Domselaer, Debussy, Schönberg, Marinetti, Breton, noemt hij in de Franse tekst ook nog Cézanne⁶. Over Cézanne zegt Mondriaan: 'Après Cézanne, la peinture s'est libérée de plus en plus de la nature.'⁷

Overige opmerkingen

In een ongedateerde brief aan Sam Slijper⁸ (vermoedelijk eind 1921) schrijft Mondriaan⁹: 'Zooals je schrijft Sal zou 't wel goed zij als mijn geschreven werk eens bij elkaar gedrukt verscheen maar zonder onkosten zie ik er voorloopig geen kans toe. Misschien komt later wel eens een gelegenheid. Er zijn trouwens weinig mensen die er wat voor voelen. Ik heb in het najaar weer veel tijd verloren met veel kleine artikels ook in andere talen maar kreeg nog alleen maar in De Stijl geplaatst. Hier is ook veel tegenwerking'.¹⁰

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1922] [Frans] 'La manifestation du Néo-Plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens'.

In : *La Vie des Lettres et des Arts* 8, no.9 (april 1922): 132-143.

[2010] [Frans] 'La manifestation du néo-plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens'.

In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 64-84.

Vertalingen

[1923] [Duits] 'Die Neue Gestaltung in der Musik und die futuristischen italienischen Bruitisten'. In: *De Stijl* 6, no.1 (maart 1923): 1-9; no.2 (april 1923): 19-26; [herdruk] Amsterdam, 1968; [deel 1] 329-333, 342-345.

[1925] [Duits] 'Die neue Gestaltung in der Musik und die futuristischen italienischen Bruitisten'. In: P. Mondrian. *Neue Gestaltung*. Bauhausbücher No.5. München, 1925; Mainz, 1974; Berlin, 2003: 29-41.

¹ Luigi Russolo (1885-1947), Futuristisch schilder, musicus en componist.

² Franse benamingen voor de 'Intonarumori' (lawaaimachines).

³ Jacob van Domselaer (1890-1960), Nederlands componist, vriend van Mondriaan.

⁴ Moderne dans.

⁵ Tekst [015].

⁶ Paul Cézanne (1839-1906), Franse schilder.

⁷ Leestekst [018] p.2/r.14-15.

⁸ Samuel B. Slijper (1884-1971); vriend en verzamelaar van Mondriaans werk.

⁹ Zie ook hoofdstuk 2 'Editions met verzamelde teksten van Mondriaan en pogingen daartoe'.

¹⁰ Vindplaats brieven aan Slijper: RKD-MCP – 76-77.

- [1956] [Italiaans] 'La nuova rappresentazione nella musica ed i rumoristi italiani'.
In: 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 85-95.
- [1970] [Italiaans] 'La manifestazione del neoplasticismo in musica e i rumoristi nel futurismo italiano'.
In: *Nuova rivista musicale italiana* 4, no.6 (november/december 1970): 1110-1125.
- [1975] [Italiaans] 'Il neoplasticismo nella musica e i "bruiteurs futuristes italiens"'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 163-173.
- [1986] [Engels] 'The Manifestation of Neo-Plasticism in Music and the Italian Futurists Bruiteurs' [1921]'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986, [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 149-155.

Literatuur

- Ankowsitch, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 433, 513, 515, 523, 525, 538, 543.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 372 (noot 29).
- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 76.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 241-263.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 163.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 148-149.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 120, II 507.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 83-84.
- Maur, K. v. 'Mondriaan en de muziek'. In tent.cat.: *Mondriaan: Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 289.
- Mondrian, P. 'Neo-plastycism'. In: *Praesens* no.2 (1930): 122-123.
- Threlfall, T. *Piet Mondrian. His Life's Work and Evolution. 1872-1944*. New York, London, 1988: 336.
- Wawra, M., and V. Neufeld. 'Mondrian on Art and Music'. In: *The Structurist*, no.4 (maart 1964): 23-27.
- Welsh, R. P. 'De Stijl, een hernieuwde kennismaking'. In tent.cat.: *De Stijl: 1917-1931*. Otterlo, Amsterdam, 1982: 17-43.

[019] Le Néo-Plasticisme. Sa Réalisation dans la musique et au théâtre futur

Vooraf

Mondriaan heeft zijn twee artikelen over muziek in het tijdschrift *De Stijl* in het Frans vertaald. Het eerste artikel - *De 'Bruiteurs Futuristes Italiens' en 'bet' nieuwe in de muziek* - wordt in het Frans: *La manifestation du néo-plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens*.¹ Het tweede artikel - *Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (bare) realiseering in de muziek* - wordt in het Frans: *Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur*.²

De Franse vertaling van *Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (bare) realiseering in de muziek* is als aparte tekst opgenomen in dit corpus. Uit tekstvergelijking blijkt dat de Nederlandse en Franse tekst elkaar in grote lijnen volgen, maar de Franse tekst verschilt van de Nederlandse, omdat Mondriaan diverse zaken anders uitlegt. Zoals hij zelf aangeeft in een brief aan Theo van Doesburg³ (7 februari 1922): '[...] je weet zelf als je in 't fransch vertaalt moet je alles exact zeggen [...]'⁴. Om die reden vatten we *Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur* op als een zelfstandige Mondriaan-tekst.

Bron

De enige bron van *Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur* is de publicatie van deze tekst in *La Vie des Lettres et des Arts*, augustus 1922⁵.

Titel

De titel van de leestekst is dezelfde als die van de publicatie: *Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur*.

De Franse titel wijkt enigszins af van de Nederlandse. Zo is het zinsdeel '*au théâtre futur*' toegevoegd aan de Franse titel. Onder de titel staat nog vermeld: '(Complément de mon article paru dans le N° d'Avril)'.

Datering en ondertekening

Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur is niet gedateerd. De tekst krijgt de datum van de publicatie: augustus 1922⁶.

In de publicatie staat onderaan de tekst: 'P. Mondrian.'

Ontstaan en publicatie

Begin mei 1922 is Mondriaan bezig met het vertalen van het vervolg van zijn eerste artikel in *La Vie des lettres et des arts*. Hij schrijft aan Anthony Kok⁷ (5 mei 1922): 'Ik heb mijn Bruiteur-artikel dan toch geplaatst gekregen; 't is verschenen in Cronique des Lettres et des Arts! De redacteur schrijft me 'votre article a plu beaucoup. C'est entendu pour votre prochain travail'. Ik ben dus weer aan 't vertalen. Doet me razend veel plezier mijn ideeën nu in grooten kring komen, heh? Schrijf je me eens hoe je me laatste artikels vond?'⁸

Ook aan Bob Oud⁹ schrijft Mondriaan dat hij 'weer druk aan 't vertalen' is (5 mei 1922): 'Ik heb eindelijk mijn artikel Bruiteurs enz in *La Vie des Lettres et des Arts* geplaatst gekregen. 't Betaald evenmin als *De Stijl* maar ik ben blij dat mijn ideeën nu in grooteren kring komen. De redacteur schrijft me "Votre article a plu beaucoup. C'est entendu pour votre prochain travail". Leuk heh? Ik ben dus weer druk aan 't vertalen.'¹⁰

¹ Leestekst [018].

² Leestekst [019].

³ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

⁴ Vindplaats brieven aan Van Doesburg: RKD-MCP – 25-28.

⁵ *La Vie des Lettres et des Arts* 8, 1921-22, no.11, augustus 1922: 304-314.

⁶ In augustus 1922 woont Mondriaan in Parijs, 26 de Rue du Départ.

⁷ Anthony Kok (1881-1969), Nederlands dichter, medewerker van *De Stijl*.

⁸ Vindplaats brieven aan Kok: RKD-MCP – 51.

⁹ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan.

¹⁰ Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

En als derde informeert Mondriaan Theo van Doesburg¹ in een brief (mei 1922²), dat hij ‘met de vertaling van ’t vervolg bezig’ is. Hij schrijft: ‘Ik was blij met de plaatsing in *La Vie d. L.* Je ziet ik heb vooral ’t begin nog wat omgezet en omgewerkt. Beudain³ schreef me: *Votre article a plu beaucoup. En particulier à Gleizes. C’est entendu pour votre prochain travail.* Ik had hem het vervolg beloofd. Prettig dat de N.P. ideeën nu in grooten kring komen. Ik ben met de vertaling van ’t vervolg bezig en hoop van Eck er weer toe te krijgen om ’t te corrigeren. Hij komt binnenkort weer in Parijs.’⁴

Ongetwijfeld bedoelt Mondriaan in de drie brieven met het verschenen artikel *La manifestation du néo-plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens*, en met ‘t vervolg’: *Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur*.

Hij gaat verder met het informeren van vrienden over de vertaling van *Het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) en zijn (hare) realiseering in de muziek*, want op 3 juli 1922 schrijft hij aan Kok: ‘Ik ben nu met de vertaling van ’t vervolg muziek bezig en hoop ’t weer geplaatst te krijgen.’

Op 17 augustus 1922 meldt Mondriaan in een brief aan Oud dat het artikel ‘reeds bijna vertaald’ is. Hij schrijft: ‘Zou ’t niet beter geweest zijn het Neo Plasticisme ronduit te stellen als het beginsel voor alle kunstuiting (van dezen tijd) Uitgaande van ’t eene vaste principe dat de N.B. in de schilderkunst vond kunnen we alleen het nieuwe bespoedigen. Als de Stijlmenschen niet gezamenlijk optreden voor ’t eene zal alles langzamer gaan. Ik heb ’t mijne nu weer gedaan met een stuk over de nieuwe muziek. Geheel gebaseerd op de N.B. principes. Does schreef me ’t in *De Stijl* te zullen plaatsen. Intusschen is ’t reeds bijna vertaald in ’t fransch en nog (wat duidelijkheid betreft) wat verbeterd voor ’t een of ander blad hier. Het is prachtig te zien hoe zuiver de principes in alles doorgaan. Enfin, misschien is het verstandiger zooals jij deed. Je had er zelf nog buiten kunnen blijven door alleen aan te halen hoe ik in mijn brochure de principes N.P. schilderkunst op de bouwkunst overbracht. Maar dat was misschien te gewaagd, met een lezing moet je wel met ’t publiek rekening houden.’

In het augustusnummer (1922) van *La Vie des Lettres et des Arts* verschijnt *La Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur*.

Op 25 januari 1923 schrijft Mondriaan aan Sal Slijper⁵: ‘Ik krijg daar juist een Fransch tijdschrift met weer een heel artikel van me er in opgenomen. Dat is wel leuk. Betaalt natuurlijk niet.’⁶ Opmerkelijk in deze brief zijn de woorden ‘daar juist’. Dat Mondriaan het augustusnummer (1922) van *La Vie des Lettres et des Arts* pas in januari (1923) zou hebben ontvangen, is onwaarschijnlijk. Over welk artikel deze opmerking dan wel gaat, is niet achterhaald. In 1922 zijn geen andere Franse artikelen van Mondriaan verschenen dan de twee in *La Vie des Lettres et des Arts*.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie van *La Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur* in *La Vie des Lettres et des Arts* (april 1922).

Reacties van tijdgenoten

Er is geen reactie achterhaald op Mondriaans tekst *La Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur*.

Een verslag van een interview met Mondriaan vermeldt de artikelen in *La Vie des Lettres et des Arts*⁷. Het interview is waarschijnlijk afgenomen door W.F.A. Roëll en is verschenen op 14 oktober 1922 in *Het Vaderland*⁸. Het artikel van Roëll was getiteld: ‘Bezoek bij Mondriaan. Het Neo-plasticisme in Schilderkunst, Bouwkunst, Muziek, Litteratuur.’⁹

¹ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van het tijdschrift *De Stijl*.

² Ongedateerd, vermoedelijk in dezelfde periode geschreven als de brieven aan Kok en Oud: ‘begin mei 1922’.

³ Nicolas Bauduin († 1960), Frans dichter en redacteur van *La Vie des Lettres et des Arts*.

⁴ Vindplaats brieven aan Van Doesburg: RKD-MCP - 25-28.

⁵ Samuel B. Slijper (1884-1971); vriend en verzamelaar van Mondriaans werk.

⁶ Vindplaats brieven aan Slijper: RKD-MCP - 76-77.

⁷ [018] *La manifestation du néo-plasticisme dans la musique et les bruiteurs futuristes italiens*.

[019] *Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur*.

⁸ Het artikel is niet voorzien van de naam van een schrijver, maar W.F.A. Roëll was in 1922 correspondent voor *Het Vaderland* in Parijs. Het artikel was gedateerd 14 oktober 1922, maar verscheen op vrijdag 17 oktober 1922 (Avondblad D1). (USB-stick)

⁹ Zie de toelichting van tekst [020].

Vermelde personen

Mondriaan noemt twee personen in *La Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur* uit de danswereld: Isodora Duncan en Lystikoff¹. Hij zegt over deze twee personen: ‘wanneer gedanst wordt (à la Isodora Duncan of Lystikoff etc.) op concertmuziek.’ Duncan was een Amerikaanse danseres en wordt beschouwd als een van de grondleggers van de moderne dans². Lystikoff³ (Leistikow) was een Duitse expressionistische danseres, ook actief in Nederland.

Verder noemt Mondriaan twee figuren uit de Griekse mythologie: ‘elkander bestrijdende uitersten [...] Reeds in de Oudheid stond de fluit de lier weldra tegen (Bacchus - Apollo).’⁴

Bijzondere woorden

In de tekst zegt Mondriaan over de ‘shimmy’: ‘Toutefois, la dualité opposante (pointe-talon) ainsi que la vitesse de la mesure dans le Shimmy, en tant que « danse » sont fort remarquables.’⁵ (De ‘shimmy’ was een ‘jazz dance’, ontstaan uit de foxtrot en populair in de jaren twintig. Bij de ‘shimmy wordt het lichaam stilgehouden, alleen de schouders bewegen van voor naar achter. Als de rechter schouder naar achter gaat, komt de linker naar voren⁶.)

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1922] [Frans] ‘Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur’.
In : *La Vie des Lettres et des Arts* 8, no.11 (augustus 1922): 304-314.
- [2010] [Frans] ‘Le Néo-Plasticisme. Sa réalisation dans la musique et au théâtre futur’.
In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 85-104.

Vertalingen

- [1925] [Duits] ‘Die neue Gestaltung, ihre Verwirklichung in der Musik und im zukünftigen Theater’.
In: P. Mondrian. *Neue Gestaltung*. Bauhausbücher No.5. München, 1925; [herdruk] Mainz, 1974, [herdruk] Berlin, 2003: 42-53
- [1956] [Italiaans] ‘Il neoplasticismo: la sua realizzazione nella musica e nel teatro futuro’.
In: ‘Scritti di Piet Mondrian’. In: O. Morisani. *L’astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 96-106.
- [1986] [Engels] ‘Neo-Plasticism: Its realization in Music and in Future Theatre (1922)’.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 156-163.

Literatuur

- Ankowsitch, C. ‘Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie’. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 18, 205, 213, 228, 275-276, 433, 438, 502, 540-541, 546.
- Bois, Y.-A. ‘De Beeldenstormer’. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 372 (noot 29).
- Cooper, H. A. ‘Dialectics of Painting: Mondrian’s Diamond Series, 1918-1944’. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 62.
- Douroux, X. ‘Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931’. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 225-262.
- Ducret, A. ‘Mondrian écrivain: question de méthode’. In: J.-O. Majastre (ed.). *Le texte, l’œuvre, l’émotion*. Bruxelles, 1994: 265-287.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 175.

¹ Leestekst [019] p.3/r.43-44.

² Isodora Duncan (1878-1927), Amerikaanse danseres; grondlegger van de moderne dans.

³ Gertrud Leistikow (1885-1948), Duitse danseres; tijdens het interbellum leidde zij drie dansscholen in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam.

⁴ Leestekst [019] p.1/r.33.

⁵ Leestekst [019] p.5/r.26-27.

⁶ Bron: (vrij vertaald) Wikipedia.

- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 156.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 122, II 507.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 104.
- Wawra, M. and V. Neufeld. 'Mondrian on Art and Music'. In: *The Structurist*, no.4 (maart 1964): 27-29
- Welsh, R. P. 'De Stijl, een hernieuwde kennismaking'. In tent.cat.: *De Stijl: 1917-1931*. Otterlo, Amsterdam, 1982: 33.

[020] Het Neo-Plasticisme

Vooraf

Tussen 1923 en 1932 geeft Kurt Schwitters¹ het (Duitse) Dada tijdschrift *Merz* uit. Het eerste nummer verschijnt in januari 1923. In het oktobernummer van hetzelfde jaar staat een artikel van Mondriaan in het Nederlands, getiteld *Het Neo-Plasticisme*. Waarschijnlijk heeft Schwitters op voorspraak van Theo van Doesburg² Mondriaan gevraagd een artikel te schrijven voor *Merz*.

Bron

In Mondriaans nalatenschap³ bevindt zich een exemplaar van het oktobernummer (1923) van *Merz*. Op de pagina's 53-54 staat een artikel van Mondriaan in het Nederlands: *Het Neo-Plasticisme*. In de publicatie heeft Mondriaan met pen diverse correcties aangebracht.

Van *Het Neo-Plasticisme* zijn ook een aantal Engelse versies gevonden.

Mondriaan zegt in een brief aan Til Brugman⁴ (26 januari 1924): 'Ik heb een Engelsche vertaling van 't stuk in *Merz* (Jo Steijling⁵ deed dit met behulp van iemand in A'dam) Zond 't naar Amerika maar hoorde van niets. Ik zal 't in 't net schrijven en je binnenkort zenden.'

Naar wie in de VS Mondriaan de tekst 'Neo-Plasticism' in 1924 stuurde, is niet ontdekt. Wel is bekend dat hij de tekst op 5 oktober 1928 naar Katherine Dreier⁶ zond: 'Je vous enclose un article de moi qui a parue en hollandais il y a 5 ans, dans la revue allemande 'Merz'. Je l'ai faire traduire en anglais, et je crois que cela représent mes idées. Je crois qu'il peut être utile en Americ et je vous demande de la placer dans votre revue si vous en avez la place, eventuellement et d'en corriger les fautes. Autrement vous m'obligerez de me renvoyer.' 'Neo-Plasticism' is door Dreier nooit geplaatst.

In het Dreier-archief⁷ bevinden zich twee manuscripten van 'Neo-Plasticism':

- een manuscript heeft de datering 'Paris '23' (manuscript Dreier 710[1])
- een manuscript zonder datering (manuscript Dreier 710[2]).

Het is mogelijk dat Mondriaan manuscript '710[1]' in 1924 naar Dreier heeft gezonden en manuscript '710[2]' in 1928. De begeleidende brief bij manuscript '710[1]' is niet achterhaald. Mondriaan heeft vermoedelijk voor het versturen in 1924 '710[2]' overgeschreven van '710[1]' en later - vlak voor het versturen in 1928 - mogelijk correcties aangebracht.

In het Holtzman Deposit⁸ bevinden zich drie teksten van 'Neo-Plasticism':

- een manuscript (niet in Mondriaans handschrift)
- een fotokopie van Mondriaans manuscript '710[1]' in het Dreier-archief
- een onvolledig manuscript in Mondriaans handschrift, telt slechts één pagina (p.3).

Het exemplaar dat niet van Mondriaans hand is, is zeer waarschijnlijk de vertaling die Jo Steijling gemaakt heeft van het artikel in *Merz*, zoals Mondriaan in de brief aan Brugman van 26 januari 1924 meedeelde.

Omdat de Engelse vertaling niet door Mondriaan is verzorgd wordt 'Neo-Plasticism' niet als aparte tekst opgenomen in dit corpus⁹.

Titel

Voor de leestekst is de titel gebruikt van de publicatie in *Merz*: *Het Neo-Plasticisme*.

¹ Kurt Schwitters (1887-1948), Duits kunstenaar en dichter, oprichter en redacteur van *Merz*.

² Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*

³ Holtzman Deposit, The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Inv.nr..Uncat. MS Vault 710, Box 1- 11Ad.

⁴ Til Brugman (1888-1958), schrijfster en vertaalster, vriendin van Mondriaan. Vindplaats brieven aan Brugman: RKD-MCP – 21.

⁵ Jo Steijling (1879-1973), vriendin van Mondriaan.

⁶ Katherine S. Dreier (1877-1952); Amerikaans kunstenaar en verzamelaar. Vindplaats brieven aan Dreier: RKD-MCP – 30.

⁷ Katherine Dreier Papers. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. YCAL MSS 101, Box 24, Folder 710.

⁸ Zie noot 3 hierboven.

⁹ USB-stick: Aanvullend materiaal bij [020] verschillende versies *Neo-Plasticism* .

Datering en ondertekening

De tekst *Het Neo-Plasticisme* is in de publicatie onderaan gedateerd en ondertekend: 'Parijs, Aug. 1923. P. Mondrian'. De datering voor de gepresenteerde tekst is: augustus 1923¹.

Ontstaan en publicatie

Over het ontstaan van *Het Neo-Plasticisme* is in Mondriaans brieven niets achterhaald. Waarschijnlijk heeft hij op uitnodiging van Schwitters de tekst *Het Neo-Plasticisme* geschreven.

Het Neo-Plasticisme verschijnt in oktober 1923 in het tijdschrift *Merz*.

Afbeelding

In de publicatie is een schilderij van Mondriaan afgebeeld² en een vertaalde uitspraak van Mondriaan: 'Die Erreichung des Gleichgewichtes des Menschen ist das Ziel aller Gestaltung.'

Basistekst en leestekst:

De basis voor de gepresenteerde leestekst is het exemplaar van *Merz* in het Holtzman Deposit. In de gedrukte tekst van dit exemplaar heeft Mondriaan met pen correcties aangebracht. Deze correcties worden in noten vermeld.

Reacties van tijdgenoten:

Er zijn geen reacties van tijdgenoten bekend.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1923] [Nederlands] 'Het Neo-Plasticisme'.
In: *Merz*, no.6 (oktober 1923): 53-54; [herdruk] In: *Kurt Schwitters Merzhefte als Faksimile-Nachdruck. 1922-1923*. Bern, 1975.

Vertalingen:

- [1975]** [Italiaans] 'Il Neoplasticismo'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 193-196.
- [1979]** [Engels] 'Neo-Plasticism'.
In tent.cat.: *Mondrian and Neo-Plasticism in America*, New Haven, 1979: 62
- [1986]** [Engels] 'Neo-Plasticism'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 176-177.
- [1993]** [Engels] 'Neo-Plasticism'.
In tent.cat.: *Mondrian in New York*. Tokyo, 1993: 96.

Niet gepubliceerde vertalingen

[1980] [Frans] 'Le Néoplasticisme'.
In: X. Douroux. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D.diss. Université de Dijon, 1980: 301-303.

Literatuur

- Coplans, J. 'Mondrian at Santa Barbara'. In: *Artforum* 3, no.6 (maart 1965): 30.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 300-305.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 175.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 125, II 140, II 508.
- Seuphor, M. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, [1956]; Amsterdam, [1956]; London, 1956; London, 1957: 177

¹ Mondriaan woonde augustus 1923 in Parijs, 26 Rue du Départ.

² CR II 277: B105 - 'Composition A, 1920'

Troy, N. J. 'Mondrian and neo-plasticism in America'. In tent.cat.: *Yale University Art Gallery*,
New Haven, 1979: 5, 6.

[021] Moet de schilderkunst minderwaardig zijn aan de bouwkunst?

Vooraf

Zeer waarschijnlijk heeft Mondriaan het artikel *Moet de schilderkunst minderwaardig zijn aan de bouwkunst?* geschreven naar aanleiding van de tentoonstelling ‘Les Architects du Groupe ‘de Stijl’ in de Galerie L’Effort Moderne in Parijs¹. De tentoonstelling duurde van 15 oktober tot 15 november 1923.

Bron

De enige bron van *Moet de schilderkunst minderwaardig zijn aan de bouwkunst?* is de publicatie in *De Stijl*.

Titel

De titel van de publicatie in *De Stijl* is ook de titel van de leestekst.

Datering en ondertekening

Moet de schilderkunst minderwaardig zijn aan de bouwkunst? is niet gedateerd. Het nummer van *De Stijl* waarin de publicatie is verschenen, heeft als volgnummer ‘6 nr5 (1923)’ en mist de vermelding van een maand. De tekst krijgt de datering: 1923³. Overigens is dit nummer begin 1924 verspreid⁴.

De tekst is niet ondertekend, maar in de publicatie staat boven de titel: ‘P. Mondrian’.

Ontstaan en publicatie

Mondriaan doet in zijn brieven geen mededelingen over deze tekst.

De tentoonstelling van de Stijl-architecten in de Galerie L’Effort Moderne is waarschijnlijk de aanleiding geweest voor het schrijven van *Moet de schilderkunst minderwaardig zijn aan de bouwkunst?* Mondriaan heeft deze tentoonstelling gezien, want hij schrijft aan Bob Oud⁵ (12 november 1923): ‘De tentoonstelling van Holl. Stijl. Archit. is interessant vooral als demonstratie (de praktijk moet nog veel verbeteren) Ik zag jouw foto’s met plezier maar ik vind die fabriek toch beter dan het laatste huisje, uit een beeldend oogpunt.’⁶

Afbeelding

In de publicatie is bij de tekst een foto geplaatst van een kinderstoel van Gerrit Rietveld⁷.

Basistekst en leestekst

Er is slechts één bron beschikbaar van *Moet de schilderkunst minderwaardig zijn aan de bouwkunst?*, de publicatie in het tijdschrift *De Stijl*. Deze publicatie vormt de basis voor de leestekst. Evidente drukfouten zijn in noten vermeld.

Reacties van tijdgenoten

De enige reactie op de tekst is te lezen in een brief van Evert Rinsema⁸ aan Oud (20 januari 1924): ‘Dat artikel van Mondriaan in *De Stijl* heb ik laatst hartelijk om gelachen. Ik bedoel over Bouwkunst. U hebt het zeker wel gelezen. In het kort komt het hier op neer en kan het in een paar woorden gezegd worden. P. Mondriaan - vraagt den heeren Architecten, die het nieuwe voorstaan, Mijne heren, waar is jullie kunst toch van daan ‘is ze wel echt?’ Ik herinner me in verband hiermee iets te hebben gelezen over

¹ De Galerie van Léonce Rosenberg. Léonce Rosenberg (1879-1947), Parijs galeriehoudster en uitgever.

² *De Stijl*, no.5 (1923): 62-64 (*De Stijl*, Maandblad voor de Beeldende Vakken. Redactie: Theo van Doesburg. Verschenen van oktober 1917 tot januari 1932.)

³ Mondriaan woonde het gehele jaar 1923 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁴ Wij volgen hier: A. Ottevanger. *De Stijl overal absolute leiding’. De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Antony Kok*. Bussum, 2008: 453 (noot 15).

⁵ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan.

⁶ Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

⁷ Gerrit Rietveld (1888-1964), Nederlands architect en meubelontwerper.

⁸ Evert Rinsema (1880-1958), Nederlands dichter.

Socrates of een ander denker. Ook hem werd gevraagd waar hij zijn wijsheid ‘van daan’ had. Zulke dingen zijn zeer vermakelijk.¹

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1923] [Nederlands] Moet de schilderkunst minderwaardig zijn aan de bouwkunst?
In: *De Stijl* 6, no.5 (1923): 62-64; [herdruk] Amsterdam, 1968: [deel 2] 375-376.
- [1976] [Nederlands] [zonder titel]
In: ‘Bloemlezing uit de geschriften van Mondriaan’. In: F.L.M. Dony (red.). *Alle tot nu toe bekende schilderijen van Mondriaan*, Rotterdam, 1976: 140.

Vertalingen

- [1925] [Duits] ‘Muss Malerei der Architektur gegenüber als minderwertig gelten?’
In: P. Mondrian. *Neue Gestaltung*. Bauhausbücher No.5. München, 1925; [herdruk] Mainz, 1974; [herdruk] Berlin, 2003: 65-66.
- [1929] [Duits] ‘Muß die Malerei der Architektur gegenüber als minderwertig gelten?’
In: H. Bächler, und H. Letsch (eds.). *De Stijl. Schriften und Manifeste*. München, 1929; [herdruk] Leipzig-Weimar, 1984: 161-162.
- [1956] [Italiaans] ‘Deve la pittura essere considerata inferiore all’architettura?’
In: ‘Scritti di Piet Mondrian’. In: O. Morisani. *L’astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 83-4.
- [1967] [Duits] ‘Muß die Malerei der Architektur unterlegen sein?’
In: H.L.C. Jaffé. *Mondrian und De Stijl*. Köln, 1967: 187-188.
- [1970] [Engels] ‘Is Painting Secondary to Architecture?’
In: H.L.C. Jaffé. *De Stijl*. London, 1970: 183-184.
- [1975] [Italiaans] ‘La pittura dev’essere subordinata all’architettura?’
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 191-192.
- [1986] [Engels] ‘Is Painting Inferior to Architecture?’
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 173-174.

Niet gepubliceerde vertalingen

- [1980] [Frans] ‘La peinture doit-elle être inférieure à l’architecture?’
In: X. Douroux. ‘Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931’. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 291-292.

Literatuur

- Ankowitz, C. ‘Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie’. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988 : 514, 534, 571.
- Bois, Y.-A. ‘Mondrian et la théorie de l’architecture’. In: *Revue de l’art*, no.53 (1981): 47.
- Douroux, X. ‘Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931’. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 290-298.
- Henkels, H. ‘Moet de architectuur minderwaardig zijn aan de schilderkunst? Mondriaans uitdaging aan de architectuur’. In tent.cat.: *De Stijl. De Nieuwe Beweging in de Architectuur*. ’s-Gravenhage, Delft, 1983: 162-177.
- Hoek, E. ‘Piet Mondriaan’. In: C. Blotkamp (red.). *De vervolgiaren van De Stijl 1922-1932*. Amsterdam, Antwerpen, 1996: 130.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 191.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 173.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 125, II 508.
- Rüdiger, R. ‘Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian’. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 183.

¹ Vindplaats brief: RKD-MCP – 114. Correspondentie van derden aan en van J.J.P. Oud.

[022] Geen axioma maar beeldend principe

Vooraf

Geen axioma maar beeldend principe is een van de twee artikelen die tegelijkertijd in het augustusnummer (1924) van *De Stijl* verschijnen; het andere artikel is *De huif naar de wind*. Het zijn de laatste bijdragen van Mondriaan aan het tijdschrift *De Stijl*.

Bron

De enige bron van *Geen axioma maar beeldend principe* is de publicatie in het tijdschrift *De Stijl*.

In Mondriaans nalatenschap² bevinden zich wel een manuscript en een typoscript, maar deze zijn in het Engels gesteld. Bovendien is het manuscript niet van Mondriaans hand³, maar waarschijnlijk geschreven door Til Brugman⁴.

Titel

De titel van de publicatie is ook de titel van de leestekst: *Geen axioma maar beeldend principe*.

Datering en ondertekening

In de publicatie is de tekst onderaan gedagtekend: 'Parijs, 1923.' De datering voor de gepresenteerde tekst is: 1923⁵.

De tekst is niet ondertekend, maar in de publicatie staat boven de titel: 'P. Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

Over de aanzet tot het schrijven van *Geen axioma maar beeldend principe* valt in Mondriaans brieven niets te ontdekken.

Het tijdschrift *De Stijl* maakt een 'sprong' in de datering: van jrg.6 nr.5 (1923) naar jrg.6 nr.6/7 (serie XII 1924). Door dit onregelmatig verschijnen en de 'onduidelijke' dateringen is de maand van verschijnen van *Geen axioma maar beeldend principe* niet aan te geven. Waarschijnlijk is nummer 6/7 van de zesde jaargang in augustus 1924 verschenen⁶.

Basistekst en leestekst

Er is slechts één bron beschikbaar van *Geen axioma maar beeldend principe*, de publicatie in het tijdschrift *De Stijl*. Deze publicatie vormt de basis voor de leestekst. Evidente drukfouten zijn in noten aangegeven.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties bekend.

Overige opmerkingen

Het manuscript in Mondriaans nalatenschap is waarschijnlijk een vertaling van Til Brugman, want Mondriaan vraagt haar om een vertaling in een ongedateerde brief (vermoedelijk september 1924): 'Misschien hebt jij nog tijd iets te vertalen van me; b.v. 't stuk 'Geen axioma maar beeldend principe' uit de laatste Stijl lijkt me nuttig.'⁷

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1924] 'Geen axioma maar beeldend principe'.

De Stijl 6, serie XII, no.6/7 (1924): 83-85; Amsterdam, 1968: [deel 2] 390, 395.

¹ *De Stijl* 6, 6/7, 83-85 (serie XII 1924).

² Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 1 file 12.

³ De tekst van dit manuscript (12a) en dit typoscript (12b) is te lezen op de USB-stick: Aanvullend materiaal bij [022].

⁴ Zie 'Overige opmerkingen' in dit commentaar. (Til Brugman (1888-1958), schrijfster en vertaalster, vriendin van Mondriaan.)

⁵ Geheel 1923 woonde Mondriaan in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁶ Wij volgen hier: A. Ottevanger. *De Stijl overal absolute leiding'. De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Antony Kok*. Bussum, 2008: 453 (noot 15).

⁷ Vindplaats brieven aan Brugman: RKD-MCP – 21.

[1976] ‘Geen axioma maar beeldend principe’.

In: ‘Bloemlezing uit de geschriften van Mondriaan’. In: F.L.M. Dony (red.). *Alle tot nu toe bekende schilderijen van Mondriaan*, Rotterdam, 1976: 140-141.

Vertalingen

[1967] [Duits] ‘Kein Axiom, sondern gestaltendes Prinzip’.

In: H.L.C. Jaffé. *Mondrian und De Stijl*. Köln, 1967: 193-194.

[1970] [Engels] ‘No Axiom but the Plastic Principle’.

In H.L.C. Jaffé. *De Stijl*. London, 1970: 188-189.

[1975] [Italiaans] ‘Non assioma ma principio plastico’.

In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 197-199.

[1986] [Engels] ‘No Axiom but the Plastic Principle’.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 178-179.

Niet gepubliceerde vertalingen

[1924] [Engels] ‘No axiom but plastic principle’.

In: Holtzman Deposit. Box 1, files 12a, 12b. In: The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven.

[1980] [Frans] ‘Pas d’axiome mais un principe plastique’.

In: X. Douroux. *Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931*, 1980: 308-310.

Literatuur

Ankowitsch, C. ‘Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie’. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 55, 331, 463, 469, 513, 515, 524.

Bois, Y.-A. ‘De Beeldenstormer’. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 374 (noot 70).

Cooper, H. A. ‘Dialectics of Painting: Mondrian’s Diamond Series, 1918-1944’. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 66

Douroux, X. ‘Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931’. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 307, 316-324.

Henkels, H. ‘Mondrian: a life in pictures 1872-1944.’ In tent.cat.: *Mondrian from figuration to abstraction*. Tokyo, 1987: 207.

Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 191.

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 178.

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 126, II 508.

Ottevanger, A. ‘De Stijl overal absolute leiding’ *De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Antony Kok*. Bussum, 2008: 476.

Rüdiger, R. ‘Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian’. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 183.

[023] A bas l'harmonie traditionnelle

Vooraf

Op 22 januari 1924 stuurt Mondriaan Enrico Prampolini¹ een brief met een artikel voor plaatsing in zijn futuristisch tijdschrift *Noi*. De titel van het artikel is *A bas l'harmonie traditionnelle*. Om onbekende redenen heeft Prampolini het artikel nooit geplaatst.

Bron

Van *A bas l'harmonie traditionnelle* zijn twee bronnen bekend. De eerste bron is een facsimile weergave van een Frans manuscript in het boek *Mondrian. Abbasso l'armonia tradizionale*. De tweede bron is een typoscript in het Frans in Mondriaans nalatenschap².

De eerste bron staat in het boek van Vittorio Orazi (1967) *Mondrian. Abbasso l'armonia tradizionale*³. In dit boek is het manuscript van de tekst *A bas l'harmonie traditionnelle* fotografisch gereproduceerd⁴. De verblijfplaats van het originele manuscript is niet achterhaald; wellicht bevindt het zich in het archief van de familie Orazi⁵.

Het manuscript is netjes - met pen - geschreven, zonder correcties en slechts hier en daar een enkele doorhaling. Aan de zijkant van pagina 1 van het manuscript - 'dwars' geschreven - geeft Mondriaan nog typografische aanwijzingen: 'Les mots sousignés ~~~~ imprimer **gras**.' Sommige zinsdelen zijn inderdaad golvend onderstreept. De pagina's van het manuscript zijn rechtsboven genummerd van 1 tot 5.

De tweede bron is een typoscript in Mondriaans nalatenschap van de tekst *A bas l'harmonie traditionnelle*. De tekst van het typoscript volgt letterlijk de tekst van de facsimile-uitgave van het manuscript. In het typoscript zijn wel enkele typfouten geslopen: zo wordt bijvoorbeeld in de titel het woord 'traditionnelle' met één 'n' geschreven. De doorhalingen, toevoegingen en onderstrepingen in het manuscript zijn in het typoscript doorgevoerd. Ook de plaats van de naam 'P. Mondrian' en de datering zijn hetzelfde als in de facsimile-uitgave. Waarom, wanneer en door wie het typoscript is vervaardigd, is niet ontdekt.

Titel

De leestekst krijgt de titel van het gepubliceerde manuscript: *A bas l'harmonie traditionnelle*.

Datering en ondertekening

Het manuscript is gedateerd door Mondriaan 'Paris '24'. Een brief van Mondriaan geeft een meer precieze datering. Mondriaan schrijft Prampolini op 22 januari 1924: 'Je vous envoie un article dans l'espoir que vous pourrez l'insérer dans un prochain numéro de « NOI ».' Het artikel dat Mondriaan meestuurt met deze brief is de tekst *A bas l'harmonie traditionnelle*. Mondriaan hoopt op plaatsing in Prampolini's tijdschrift *Noi*. De datering van *A bas l'harmonie traditionnelle* is: januari 1924⁷.

Het manuscript is niet ondertekend, maar Mondriaan heeft boven de titel 'P. Mondrian' geschreven.

Ontstaan en publicatie

Prampolini stuurt Mondriaan de eerste drie nummers van de tweede serie van *Noi*. Als reactie op het toezenden van *Noi* stuurt Mondriaan Prampolini op 22 januari 1924 een brief en een artikel: 'Monsieur, J'ai reçu trois numéros de la sympathique revue « NOI ». Je regrette qu'il m'est totalement impossible d'y souscrire par raison financière. Je vous envoie un article dans l'espoir que vous pourrez l'insérer dans un prochain numéro de « NOI ». Je le fait pour reprendre mes idées et je n'exige pas de

¹ Enrico Prampolini (1894-1956), Italiaans kunstenaar, redacteur van het dadaïstische tijdschrift *Noi*.

² Holtzman Deposit, The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven USA.

³ Vittorio Orazi. *Mondrian. Abbasso l'armonia tradizionale*. Milano, 1967: 47-51

⁴ p.47-51.

⁵ Prampolini (pseudoniem) was een broer van Vittorio Orazi.

⁶ *Noi, Revue internationale des futuristes*; in 1917 richt Prampolini samen met de schrijver Bino Sanminiati het tijdschrift *Noi* op.

⁷ In januari 1924 woont Mondriaan in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁸ Eerste nummer van *Noi, Revue internationale des futuristes* verschijnt in juni 1917, onregelmatig verschijnen en stopt zelfs helemaal; in april 1923 wordt de publicatie hervat (de tweede serie) tot eind 1925.

rénumération. Avec une réponse vous m'obligerez beaucoup. Mes salutations et mes sentiments sincères.
P. Mondrian.²

Aan Sal Slijper¹ schrijft Mondriaan in februari 1924²: '[...] uit Rome kreeg ik ook bericht van plaatsing.' Kennelijk had Mondriaan van Prampolini bericht gekregen, dat de tekst *A bas l'harmonie traditionnelle* geplaatst zou worden in *Noi*; waarom Mondriaans tekst - ondanks de toezegging - nooit is gepubliceerd, is niet achterhaald.

Even later - op 8 maart 1924 - zegt Mondriaan weer aan Slijper, dat hij een artikel naar Rome stuurde: 'Je vraagt me of ik nog naar andere bladen artikels zond; in Holland niet maar hier en in Rome en in New York.'

Veel later (1967) wordt het volledige Franse manuscript in facsimile en in druk gepubliceerd door Orazi. Het boek van Orazi begint met een foto uit 1927 van Mondriaan en Prampolini, gemaakt in Mondriaans atelier.

Basistekst en leestekst

De facsimile-uitgave van het Franse manuscript in het boek van Orazi is de basis voor de leestekst van *A bas l'harmonie traditionnelle*. Het manuscript laat een inktvlek zien op pagina 5. De onduidelijkheden die daardoor zijn ontstaan, zijn opgelost met hulp van de tweede bron, het typoscript. Mondriaans correcties in het manuscript zijn in de leestekst doorgevoerd. Evidente schrijffouten zijn in noten vermeld. De golvend onderstreepte zinsdelen zijn geursiveerd.

Vermelde personen

In *A bas l'harmonie traditionnelle* staat een verwijzing naar een uitspraak van Marinetti³: 'déchaînez, partout et exaspérez, l'originalité individuelle'⁴. De aangehaalde tekst staat in een artikel van Marinetti in het augustusnummer (1923) van *Noi*: 'À chacun, chaque jour, un métier différent (l'Inégalité)⁵. Marinetti's artikel stond waarschijnlijk in een van de drie nummers van *Noi* die Prampolini aan Mondriaan zond.

De aangehaalde woorden uit Marinetti's artikel gebruikt Mondriaan later (1926) nog in *Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad*⁶ en *Le Home - La Rue - La Cité*⁷.

Overige opmerkingen

Mondriaan begint *A bas l'harmonie traditionnelle* met het citeren van een zin uit *Le Néo-Plasticisme*⁸: 'C'est cette « dysharmonie » (ancienne conception) qui sera combattue et attaquée partout dans l'art nouveau tant que l'on ne comprendra pas l'harmonie nouvelle.' Deze zin wordt (bijna) letterlijk aangehaald.

Publicaties in oorspronkelijke taal

- [1967] [Frans] 'A bas l'harmonie traditionnelle'.
In: V. Orazi. *Mondrian. Abbasso l'armonia tradizionale*. 1967: 28-36.

Vertalingen

- [1967] [Italiaans] 'Abasso l'armonia tradizionale'
In: V. Orazi. *Mondrian. Abbasso l'armonia tradizionale*, 1967: 37-45.
[1975] [Italiaans] 'Abasso l'armonia tradizionale'
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 207-211.
[1986] [Engels] 'Down with Traditional Harmony'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 190-192.

¹ Samuel B. Slijper (1884-1971); vriend en verzamelaar van Mondriaans werk

² Een ongedateerde brief, maar gezien de inhoud vermoedelijk daterend van februari 1924. Vindplaats brieven aan Slijper: RKD-MCP – 76-77

³ Filippo Tomasso Marinetti (1876-1944), oprichter en voorman van het Italiaans Futurisme

⁴ Leestekst [023] p.2/r.15.

⁵ *Noi* 2, no.1 (augustus 1923) : 1-2 (Voor de volledige tekst: zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [023] - Artikel Marinetti.

⁶ Tekst [034].

⁷ Tekst [035].

⁸ Leestekst [014] p.9/r.26-27.

Literatuur:

- Bois, Y.-A. 'Solange wir 'Menschen' sind'. In tent.cat.: *Canto d'Amore*. Basel, 1996: 377.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 490-497.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 207.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 190.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 126, II 514.

[024] [Réponse de Mondrian à l'enquête sur la peinture moderne]

Vooraf

Léonce Rosenberg¹, galeriehouders van de 'Galerie de l'Effort Moderne' in Parijs², begint in januari 1924 met de uitgave van een tijdschrift, getiteld *Bulletin de l'Effort Moderne*. In het eerste nummer doet Rosenberg een oproep om een antwoord te geven op de vraag 'Où va la peinture moderne?' Mondriaan stuurt een antwoord naar Rosenberg en dit wordt samen met zes andere geplaatst in het tweede nummer van *Bulletin de l'Effort Moderne* (februari 1924).

Bron

De enige bron is de publicatie in *Bulletin de l'Effort Moderne*³.

Titel

Het antwoord van Mondriaan heeft geen titel, maar staat in het *Bulletin de l'Effort Moderne* vermeld in het artikel met de titel 'Réponse à notre enquête: "Où va la peinture moderne?"'. De leestekst krijgt de titel: *[Réponse de Mondrian à l'enquête sur la peinture moderne]*.

Datering en ondertekening

De tekst *[Réponse de Mondrian à l'enquête sur la peinture moderne]* is niet gedateerd. De aflevering van het *Bulletin de l'Effort Moderne* met het antwoord van Mondriaan is uitgekomen in februari 1924. De datering voor de gepresenteerde tekst is: februari 1924⁴.

Onder de gepubliceerde tekst staat: 'P. Mondrian.'

Ontstaan en publicatie

In het eerste nummer van *Bulletin de l'Effort Moderne*⁵ staat op pagina 16 het volgende te lezen: 'Enquête du "Bulletin de l'Effort Moderne". Au moment où tant de tendances diverses animent la peinture moderne et où une même question se pose sur beaucoup de lèvres, le Bulletin de « L'Effort Moderne » s'est permis de faire appel à la compétence de nombreux artistes, écrivains et amateurs de France et de l'étranger, en les priant de vouloir bien envoyer à ce Bulletin la réponse qu'il leur conviendra de faire à la question suivante: « Où va la peinture moderne? » Dans le prochain numéro de cette publication commenceront à paraître, dans l'ordre d'arrivée, les réponses reçues.'

Mondriaan stuurt of geeft zijn antwoord op de vraag « Où va la peinture moderne? » aan Rosenberg. Het antwoord wordt gepubliceerd in het tweede nummer van *Bulletin de l'Effort Moderne*⁶. De andere kunstenaars die een bijdrage leveren zijn: Severini, Léger, Herbin, Lurçat, Van Dongen en Metzinger.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie van *[Réponse de Mondrian à l'enquête sur la peinture moderne]* in *Bulletin de l'Effort Moderne* (februari 1924).

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties bekend.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1924] [Frans] [zonder titel]

In: *Bulletin de l'Effort Moderne* 1, no.2 (februari 1924): 6.

¹ Léonce Rosenberg (1879-1947), Parijs galeriehouders en uitgever.

² Adres: 19 Rue de la Baume.

³ *Bulletin de l'Effort Moderne*, jrg.1 no.2 (februari 1924): 6.

⁴ Mondriaan woonde februari 1924 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁵ *Bulletin de l'Effort Moderne*, jrg.1 no.1 (januari 1924): 16.

⁶ *Bulletin de l'Effort Moderne*, jrg.1 no.2 (februari 1924): 6.

- [1993] [Frans] [zonder titel]
In: Chr. Derouet. 'Mondrian expose à Paris, rive droite, rive gauche'. In tent.cat.: *Mondrian in New York*. Tokyo, 1993: 51.
- [2010] [Frans] 'Réponse à notre enquête: « Où va la peinture moderne ? »
In: B.Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 105.

Vertalingen

- [1986] [Engels] [zonder titel]
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 193.

Literatuur

- Derouet, Chr. 'Mondrian expose à Paris, rive droite, rive gauche'. In tent.cat.: *Mondrian in New York*. Tokyo, 1993: 51.
- Holtzman, H. and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 193.
- Joosten, J. M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 126, II 508.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 105.

[025] De huid naar den wind

Vooraf

De huid naar den wind is een van de twee artikelen die tegelijkertijd in het augustusnummer (1924) van het tijdschrift *De Stijl* verschijnen; het andere artikel is *Geen axioma maar beeldend principe*¹. Het zijn de laatste bijdragen van Mondriaan aan *De Stijl*.

Opmerkelijk is dat Mondriaan hier een min of meer ‘literaire’ titel gebruikt. De titel verwijst naar het spreekwoord ‘de huid naar den wind hangen’. Mondriaan constateert dat de ‘vernieuwers’ van het eerste uur verslappen en zich nu enkel richten op het grote publiek. En deze slappe, meegaande houding van de ‘vernieuwers’ geeft Mondriaan weer door het spreekwoord ‘de huid naar den wind hangen’.

Bron

De enige bron van *De huid naar den wind* is de publicatie in *De Stijl*.

Titel

De titel van de publicatie is *De huid naar den wind*; hierin is een fout geslopen. Het Nederlands spreekwoord luidt: ‘de *huid* naar de wind hangen’ en niet ‘de *huid* naar de wind hangen’. ‘De *huid* naar de wind hangen’ betekent zoveel als: ‘van standpunt veranderen al naar gelang de omstandigheden’².

Eén zin uit het artikel sluit aan bij dit spreekwoord: ‘Zij [kunstcritici en kunstkoopers] ook draaien met den wind en volgen het groote publiek.’³ Deze zin en de inhoud van het artikel geven aanleiding om te veronderstellen dat Mondriaan het spreekwoord ‘De huid naar den wind hangen’ als titel heeft bedoeld⁴. Door het ontbreken van een manuscript kan niet achterhaald worden hoe deze fout is ontstaan. Ook in brieven van Mondriaan wordt de titel niet genoemd.

De titel van de publicatie is ook de titel van de leestekst.

Datering en ondertekening

De tekst *De huid naar den wind* is niet gedateerd.

Het tijdschrift *De Stijl* maakt een ‘sprong’ in de datering: van jrg.6 nr.5 (1923) naar jrg.6 nr.6/7 (serie XII 1924)⁵. Door dit onregelmatig verschijnen en de ‘onduidelijke’ dateringen is de maand van verschijnen van *De huid naar de wind* niet aangegeven.

Waarschijnlijk is nummer 6/7 van de zesde jaargang in augustus 1924 verschenen⁷. *De huid naar den wind* krijgt de datering: augustus 1924⁸.

De tekst is niet ondertekend, maar in de publicatie staat boven de titel: ‘P. Mondrian’.

Ontstaan en publicatie

Mondriaan zegt in zijn brieven niets over *De huid naar den wind*.

Basistekst en leestekst

Er is slechts één bron beschikbaar van *De huid naar den wind*, de publicatie in *De Stijl*. Deze vormt de basis voor de leestekst.

De Franse aanhalingstekens zijn vervangen door enkele aanhalingstekens. Evidente spelfouten en vergissingen zijn in noten vermeld.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties bekend.

¹ Tekst [022].

² *De Stijl* 6, nr.6/7 (serie XII 1924): 86-88.

³ www.spreekwoord.nl.

⁴ Leestekst [025] p.1/r.36.

⁵ Overigens geeft het spreekwoordenboek bij het lemma ‘huid’ geen spreekwoord. Het woordenboek spreekt bij ‘huid’ van ‘linnen kap, wagenkap’.

⁶ F. Bach Kolling-Dandrieu en J. Sprenkels - Ten Horn (samenstellers). *Index op De Stijl*. Amsterdam, 1983: 29.

⁷ Wij volgens hier: A.Ottevanger. ‘*De Stijl overal absolute leiding*’ *De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Antony Kok*. Bussum, 2008: 453 (noot 15).

⁸ Mondriaan woonde augustus 1924 in Parijs, 26 Rue du Départ.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1924] [Nederlands] 'De huid naar de wind'.
De Stijl 6, serie XII, no.6/7 (1924): 86-88; Amsterdam, 1968: [deel 2] 395-396.
- [1976] [Nederlands] [zonder titel]
In: 'Bloemlezing uit de geschriften van Mondriaan'. In: F.L.M. Dony (red.). *Alle tot nu toe bekende schilderijen van Mondriaan*, Rotterdam, 1976: 141.

Vertalingen

- [1975] [Italiaans] 'Nel Vento'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 199-200.
- [1986] [Engels] 'Blown in the Wind'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 180-181.

Niet gepubliceerde vertalingen

- [1980] [Frans] 'Virer à tout vent'.
In : X. Douroux. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 313-315

Literatuur

- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 247.
- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. *Revue de l'art*, no. 53 (1981): 50.
- Bois, Y.-A. 'Solange wir 'Menschen' sind'. In tent.cat.: *Canto d'Amore*. Basel, 1996: 377.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 312-324.
- Ducret, A. 'Mondrian écrivain: question de méthode'. In: J.-O. Majastre (ed.). *Le texte, l'œuvre, l'émotion*. Bruxelles, 1994: 280.
- Henkels, H. 'Mondrian in his Studio'. In tent.cat.: *Mondrian from Figuration to Abstraction*. Tokyo, 1987: 179.
- Henkels, H. 'Mondrian: a life in pictures 1872-1944'. In tent.cat.: *Mondrian from Figuration to Abstraction*. Tokyo, 1987: 207.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In *De vervolgers van De Stijl 1922-1932*. C. Blotkamp (red.). Amsterdam, Antwerpen, 1996: 116.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 191.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 180.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 126, II 508.
- Mondriaan, P. 'De huid naar de wind'. In tent.cat.: *De Stijl*. Amsterdam, 1951: 70.
- Ottevanger, A. 'De Stijl overal absolute leiding' *De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Antony Kok*. Bussum, 2008: 476.

[026] Les arts et la beauté de notre ambiance tangible

Vooraf

In het augustusnummer (1924) van het driemaandelijkse tijdschrift *Manomètre*¹ verschijnt een artikel van Mondriaan: *Les arts et la beauté de notre ambiance tangible*.

De op één na laatste zin in *De huif naar de wind* is: '[...] de consequente doorvoering van deze 'kunst' uiting [het Neo-Plasticisme] kan niet anders wezen dan haar *realiseering in onze tastbare omgeving*.'² In *Les arts et la beauté de notre ambiance tangible* gaat Mondriaan hier verder op door.

Bron

De enige bron van de tekst *Les arts et la beauté de notre ambiance tangible* is de publicatie in het tijdschrift *Manomètre* in augustus 1924³. *Manomètre* had als ondertitel: 'Revue trimestrielle, mélange les langues, enregistre les idées, indique la pression sur tous les méridiens, est polyglotte et supranational.' De redactie van *Manomètre* was in handen van Émile Malespine⁴.

Titel

Voor de leestekst is de titel gebruikt van de publicatie in *Manomètre*: *Les arts et la beauté de notre ambiance tangible*.

Datering en ondertekening

De publicatie is ondertekend: 'Paris. P.Mondrian', maar niet gedateerd. De aflevering van *Manomètre* met de publicatie is in augustus 1924 verschenen. De datering van *Les arts et la beauté de notre ambiance tangible* is de datering van de publicatie: augustus 1924⁵.

Ontstaan en publicatie

Op 12 november 1923 schrijft Mondriaan in een brief aan Bob Oud⁶: 'Ik zond nu weer een kort artikel aan *Manomètre*.' Opmerkelijk is dat Mondriaans artikel pas in het augustusnummer (1924) geplaatst werd. Niet bekend is of er tussen november 1923 en augustus 1924 enige correspondentie heeft plaatsgevonden tussen Malespine en Mondriaan. Het is ook niet duidelijk of Mondriaan uit eigen beweging een artikel naar Malespine heeft gestuurd of dat Malespine Mondriaan er om gevraagd heeft. Overigens schrijft Malespine in het colofon: 'Tout le monde peut collaborer à *Manomètre*. Pas de Comité de lecture. Les manuscrits sont tirés au sort. Insérés ou non, ils ne sont pas rendus. Les auteurs peuvent les réclamer durant 1 an, en joignant à leur lettre les frais d'affranchissement. [...] Les auteurs sont responsables de leur articles.'

Afbeelding

Bij de publicatie van *Les arts et la beauté de notre ambiance tangible* in *Manomètre* is afgedrukt een afbeelding van een werk van Malespine: 'Le Gérant'⁷.

Basistekst en leestekst

Er is slechts één bron beschikbaar van *Les arts et la beauté de notre ambiance tangible*, de publicatie in het tijdschrift *Manomètre*. Deze publicatie vormt de basis voor de leestekst.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties gevonden.

¹ Gepubliceerd van juli 1922 tot januari 1928; redacteur: Émile Malespine. Lyon.

² Leestekst [025] p.1/r.46-47.

³ *Manomètre*, no.6 (augustus 1924): 107-108.

⁴ Émile Malespine (1892-1952); oprichter en redacteur *Manomètre*; *Manomètre* werd gepubliceerd in Lyon, negen nummers verschenen onregelmatig tussen juli 1922 en januari 1928.

⁵ Mondriaan woonde augustus 1924 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁶ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan. Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

⁷ Vermoedelijk een linodruk of een houtdruk.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1924] [Frans] 'Les arts et la beauté de notre ambiance tangible'.
In: *Manomètre*, no.6 (augustus 1924): 107-108; [herdruk] in: *Manomètre: collection complète*. Paris, 1977: 107-108.
- [1987] [Frans] 'Les arts et la beauté de notre ambiance tangible'.
In: H. Henkels. 'Mondrian: a life in pictures 1872-1944'. In tent.cat.: *Mondrian from figuration to abstraction*. Tokyo, 1987: 208.
- [2010] [Frans] 'Les arts et la beauté de notre ambiance tangible'.
In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 107-108.

Vertalingen

- [1975] [Italiaans] 'Le arti e la bellezza del nostre ambient tangible'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 211-212.
- [1986] [Engels] 'The Arts and the Beauty of Our Tangible Surroundings'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 189.

Literatuur

- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. In: *Revue de l'art*, no. 53 (1981): 47.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 326-330.
- Henkels, H. 'Mondrian: a life in pictures 1872-1944'. In tent.cat.: *Mondrian from figuration to abstraction*. Tokyo, 1987: 208.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 191.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 189.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 47.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 126, II 508.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 109.

[027] L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art

Vooraf

In het novembernummer (1924) van het tijdschrift *Bulletin de l'Effort Moderne* verschijnt een artikel van Mondriaan: *L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art*. Het is een reactie op een artikel van Dr. Hélan Jaworski¹ *Les Etapes de l'Humanité*.

Het artikel van Jaworski is verschenen in de eerste twee nummers (januari en februari 1924) van *Bulletin de l'Effort Moderne*; de reactie van Mondriaan verschijnt pas een half jaar later in het zelfde tijdschrift.

Bron

De enige bron van *L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art* is de publicatie in *Bulletin de l'Effort Moderne*² in november 1924.

Titel

Er is een verschil in titelvermeldingen in het novembernummer (1924) van *Bulletin de l'Effort Moderne*. De 'Sommaire' vermeldt: 'L'évolution de l'humanité est l'évolution de l'art'. Maar de titel boven Mondriaans artikel is: 'L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art'. De titel van de leestekst luidt: *L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art*.

Datering en ondertekening

L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art is gedateerd en ondertekend: '(Paris 1924). P. Mondrian.' en verschijnt in november 1924. De datering van de tekst is de datering van de publicatie: november 1924³.

Ontstaan en publicatie

Er zijn geen brieven bekend waarin Mondriaan *L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art* noemt.

In de eerste twee nummers van *Bulletin de l'Effort Moderne*⁴ schrijft Dr. Hélan Jaworski⁵ over 'Les Étapes de l'Humanité'⁶. Al eerder had Jaworski een parallel weergegeven tussen de stappen in een mensenleven en de stappen in de mensheid⁷.

Mondriaan is blijkbaar geboeid geraakt door het artikel van Jaworski en hij zoekt een parallel tussen de ontwikkeling van de individuele mens, de mensheid en de kunst. Overigens zal Mondriaan later Jaworski nog keer aanhalen in een andere tekst, *L'art nouveau - la vie nouvelle*⁸.

In een brief aan Sam Slijper⁹ (8 maart 1924) zegt Mondriaan dat er iets van hem in *Bulletin de l'Effort Moderne* komt: 'Je vraagt me of ik nog naar andere bladen artikels zond; in Holland niet maar hier en in Rome en in New York. Rosenberg geeft nu ook een revue uit waarin iets van me komt.'

De redacteur van *Bulletin de l'Effort Moderne* - Léonce Rosenberg - heeft Mondriaan bedankt voor zijn artikel. Mondriaan schrijft namelijk in een brief aan Slijper (oktober 1924¹⁰): 'Ik kreeg ook een bedankje van Rosenberg voor een artikel dat in zijn blad uitkomt (sinds Jan. geeft hij een Bulletin uit)'.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie van *L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art* in *Bulletin de l'Effort Moderne*. Evidente drukfouten zijn in de leestekst verbeterd en in noten aangegeven.

¹ Geen persoonlijke gegevens kunnen achterhalen.

² *Bulletin de l'Effort Moderne* 1, no.9 (november 1924) : 13-15.

³ Mondriaan woonde november 1924 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁴ *Bulletin de l'Effort Moderne* 1, no.1 (januari 1924): 11-13; no.2 (februari 1924): 13-16.

⁵ De naam Jaworski wordt verschillend gespeld; het eerste artikel is ondertekend met 'Jaworsky', het tweede met 'Jaworski'.

⁶ Zie USB-stick : Aanvullend materiaal bij [029] - Artikel Jaworski.

⁷ *Le plan social*. I. L'Humanité sa croissance, II. Les Étapes de l'histoire. Paris, 1918: 12. (Zie USB-stick: Aanvullende materiaal bij [027] - Jaworski - Les Étapes de l'Humanité.)

⁸ Zie tekst [052].

⁹ Samuel B. Slijper (1884-1971); vriend en verzamelaar van Mondriaans werk. Vindplaats brieven aan Slijper: RKD-MCP – 76-77

¹⁰ Ongedateerd, vermoedelijk 'oktober-november 1924'

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties van tijdgenoten bekend. Het is ook niet bekend of Jaworski nog een reactie heeft geschreven op het artikel van Mondriaan.

Vermelde personen

In *L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art* vermeldt Mondriaan tweemaal de naam van de schrijver van het artikel dat geleid heeft tot zijn eigen artikel: Dr. Hélan Jaworsky¹. Jaworski was bioloog, schrijver van o.a. *Un Pas dans l'Essence des Choses*.

Overige opmerkingen

Mondriaan citeert in *L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art* uit *Le Néo-Plasticisme*² en *Natuurlijke en Abstracte Realiteit*³.

Uit *Le Néo-Plasticisme* neemt hij over: « nous sommes à un tournant de la culture, à la fin de tout ancien: la séparation des deux est absolue et définitive. »⁴

Uit *Natuurlijke en Abstracte Realiteit* citeert Mondriaan: 'un art des enfants'. In de tekst *Natuurlijke en Abstracte Realiteit* staat het als volgt omschreven: 'De oude kunst is een kunst van kinderen: de Nieuwe Beelding is een kunst van volwassenen. En zoals de volwassene vreemd staat tegenover het kind zoo staat de nieuwe mensch - voor wien de Nieuwe Beelding is - vreemd tegenover de oude kunst.'⁵

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1924] [Frans] 'L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art'.
In : *Bulletin de l'Effort Moderne* 1, no.9 (november 1924): 13-15.
- [2010] [Frans] 'L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art'.
In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 110-113.

Vertalingen

- [1975] [Italiaans] 'L'evoluzione dell'umanità è l'evoluzione dell'arte'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 213-216.
- [1986] [Engels] 'The Evolution of Humanity Is the Evolution of Art'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 193-195.

Literatuur

- Derouet, Chr. 'Mondrian expose à Paris, rive droite, rive gauche'. In tent.cat.: *Mondrian in New York*. Tokyo, 1993: 51.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 332-339.
- Hoek, E. (1996). 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De vervolgjaren van De Stijl 1922-1932*. Amsterdam, Antwerpen, 1996: 113-152.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 191.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 193.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 128, II 508.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 114.

¹ Leestekst [027] p.1/r.4 en r.26

² Leestekst [027] p.1/r.32-33

³ Leestekst [027] p.1/r.37

⁴ Leestekst [014] p.3/r.16-17

⁵ Leestekst [011] p.16/r.51-53

[028] [Antwoord van Mondriaan op de enquête over het Hollandsche Paviljoen]

Vooraf

Van april tot oktober 1925 wordt in Parijs de ‘Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes’ gehouden. De tentoonstelling staat in het teken van moderne decoratieve en industriële kunsten en wil uitsluitend vernieuwingen tonen op het gebied van deze kunsten.

De Nederlandse tentoonstellingscommissie laat voor het ontwerp van het paviljoen haar keuze vallen op de architectengroep rond het tijdschrift ‘Wendingen’. Het Nederlandse paviljoen wordt door J.F. Staal¹ ontworpen in de stijl van de Amsterdamse School.

Een officieel protest van *De Stijl*-groep (in het Frans) aan het adres van de Nederlandse tentoonstellingscommissie verschijnt in *De Stijl*². Mondriaan heeft het protest niet ondertekend. De correspondent voor het dagblad *Het Vaderland* vraagt Mondriaan naar zijn mening over het Nederlandse paviljoen.

Bron

De enige bron van Mondriaans commentaar op het Hollandsch Paviljoen is een citaat in een artikel van Roëll³. Het artikel is niet ondertekend, maar W.F.A. Roëll was correspondent in Parijs voor het dagblad *Het Vaderland* rond 1925⁴.

Roëll heeft een enquête gehouden onder ‘vooraanstaande buitenlandse architecten en kunstcritici’ over het Nederlandse paviljoen tijdens de ‘Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes’ in Parijs. De titel van het artikel in *Het Vaderland* was: ‘De expositie te Parijs. Pro en Contra het Hollandsche Paviljoen. Een enquête.’

In het artikel staat het volgende over Mondriaan: ‘Piet Mondriaan, vader van de ‘Stijl’, apostel van den rechten hoek, een der eerlijkste onkreukbaarste kunstenaarsfiguren, die men ooit zag, ’n anachronisme in deze arrivistische eeuw. Ik ontmoet hem voor het Café du Dôme, stafkwartier der moderne beweging. Hij heeft het beruchte Stijl-manifest niet onderteekend en is bang de Holl. Inzending te lichtvaardig te beoordeelen. Na lang beraad krabbelt hij: ‘Afgescheiden van mijn zienswijze over hedendaagsche kunst, appricieer ik ten zeerste het Hollandsche paviljoen. Het is mij nog te uiterlijk rijk en nog te veel gegrond op het oude bouwprincipe.’ Uit deze laatste zinnen wordt duidelijk dat Roëll blijkbaar aan Mondriaan heeft gevraagd zijn antwoord op te schrijven. Mondriaans ‘krabbel’ is niet teruggevonden.

Titel

Het tekstje van Mondriaan is een antwoord op een enquête ‘Pro en Contra het Hollandsche Paviljoen’. De volgende titel is daarom aan de leestekst toegekend: [*Antwoord van Mondriaan op de enquête over het Hollandsche Paviljoen*].

Datering en ondertekening

Roëll heeft bovenaan zijn artikel een datering geschreven: ‘Parijs, Juli 1925’. Hij zal dus omstreeks juli 1925 aan Mondriaan gevraagd hebben zijn mening over het Nederlandse paviljoen op te schrijven. De datering van de leestekst is: juli 1925.

Mondriaan heeft de tekst niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

De correspondent van *Het Vaderland* in Parijs - W.F.A. Roëll - is nieuwsgierig naar de meningen over het Nederlandse paviljoen op de tentoonstelling van 1925. In Nederland blijken - volgens Roëll - de meningen nogal verdeeld en hij is nieuwsgierig naar wat ‘de buitenlanders’ vinden van het Nederlandse paviljoen. Zijn verslag van de enquête begint zo: ‘Waar de meeningen over ons paviljoen zoo sterk verdeeld zijn en de bewondering van sommigen afwisselt met den hevigen afkeer van anderen - van oud-

¹ J.F. Staal (1879-1940), Nederlands architect.

² Pétro van Doesburg. ‘Open brief aan den heer Jhr. W.F.A. Roëll’. *De Stijl* 6, nr.10-11, serie XII (1924-1925): 149-151.

³ [W.F.A. Roëll] ‘De expositie te Parijs. Pro en Contra het Hollandsche Paviljoen. Een enquête.’ *Het Vaderland*, dinsdag 4 augustus 1925. Avondblad B: 2 (USB-stick: Aanvullend materiaal bij [028] - Artikel van Roëll).

⁴ CR II 129.

minister Treub tot Theo v. Doesburg - leek het mij interessant het oordeel van vooraanstaande buitenlandsche architecten en kunstcritici te vragen.¹

Roëll interviewt - in juli 1925 - verschillende buitenlanders: o.a. Auguste Perret en Le Corbusier. Opmerkelijk is de plaats van Mondriaan in de rij van respondenten. In de eerste plaats is Mondriaan geen buitenlander en in de tweede plaats is hij geen architect of kunstcriticus. Misschien zag Roëll Mondriaan wel als 'buitenlander', omdat hij in Parijs woont. In ieder geval vond Roëll het summiere antwoord van Mondriaan belangrijk genoeg om letterlijk in zijn artikel op te nemen.

De mening van Mondriaan over het paviljoen staat in Roëll's artikel 'Pro en Contra het Hollandsche Paviljoen' in *Het Vaderland* van 4 augustus 1925².

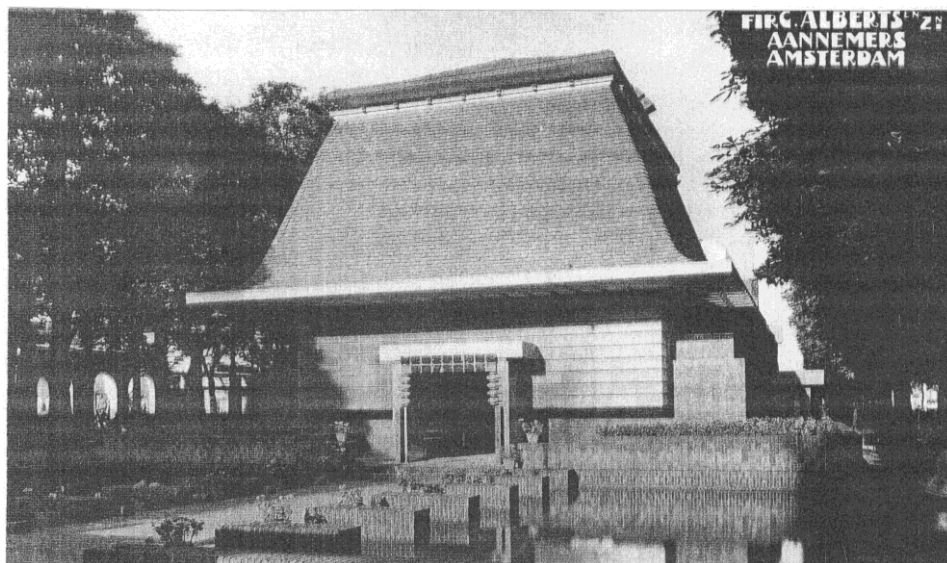
Basistekst en leestekst

Er is slechts één bron beschikbaar van [Antwoord van Mondriaan op de enquête over het Hollandsche Paviljoen] en dat is de publicatie in het dagblad *Het Vaderland*. Deze publicatie vormt de basis voor de leestekst.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen gepubliceerde reacties achterhaald over Mondriaans uitspraak over het Nederlandse paviljoen. Wel schrijft Mondriaan in een brief aan Oud (september 1925³) dat Van Doesburg gereageerd heeft op zijn uitspraak in *Het Vaderland*: 'Van Van Doesburg kreeg ik een soort van interpellatie over 't geen ik in 't Vaderland gezegd had over 't Holl. P. Ik had gezegd 'Afgescheiden van mijn eigen zienswijze over hedendaagsche kunst waardeer ik ten zeerste 't Holl. Pavilj. 't Is mij te uiterlijk rijk en te veel gegrond op 't oude bouwprincipe.' Nu verwijt V.D. me dat ik met de Wendingen kluit (!) mee doe en mijn principes tegenspreek. Dat hij me in De Stijl zal aanvallen etc.!!'

Het antwoord van Mondriaan is ook opmerkelijk. In plaats van een ongezouten kritiek op de baksteen-architectuur zonder kleur, zegt Mondriaan 'apprecieer ik ten zeerste het Hollandsche paviljoen.' (Afbeelding van het paviljoen hieronder.)

Voorgevel van het Nederlands paviljoen, Parijs 1925

Overige opmerkingen

Het Nederlandse paviljoen diende, volgens de tentoonstellingscommissie, '[...] het meest karakteristieke moment in de hedendaagsche kunst, de samenwerking tussen den architect met verschillende kunstenaars, te demonstreeren. Het resultaat was een 'Gesamtkunstwerk', een synthese van architectuur en decoratieve kunsten, [...]'⁴.

¹ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [028] - Artikel van Roëll.

² Mondriaan woont in juli 1925 in Parijs, 26 Rue du Départ.

³ Ongedateerd, vermoedelijk 'half september 1925'. Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

⁴ Marie Thérèse van Thoor. *Het gebouw van Nederland*. Zutphen, 1998: 73-76.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1925]** [Nederlands] [zonder titel]
In: *Het Vaderland* (4 augustus 1925): Avondblad B: 2.

Vertalingen

- [1981]** [Frans] [zonder titel]
In: Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. In: *Revue de l'art*, no.53 (1981): 50.
- [1998]** [Engels] [zonder titel]
In: J.M. Joosten. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 129.

Literatuur

- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. In: *Revue de l'art*, no.53 (1981): 48, 50.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 129.

[029] L'architecture future néo-plasticienne

Vooraf

Het herfst-winternummer (1925) van het tijdschrift *L'Architecture Vivante* is geheel gewijd aan de architecten van *De Stijl*. Jean Badovici¹, de redacteur van *L'Architecture Vivante*, heeft - hoewel Mondriaan geen architect is - hem toch gevraagd om een bijdrage leveren aan dit speciale nummer over 'De Stijl'. Mondriaan schrijft een artikel over Neoplastische architectuur.

Bron

Er zijn twee bronnen gevonden met de titel *L'architecture future néo-plasticienne*.

De eerste is de publicatie van de tekst *L'architecture future néo-plasticienne* in *L'Architecture Vivante*².

De tweede bron is een typoscript in Mondriaans nalatenschap³. Dit is overgetypt van de publicatie in *L'Architecture Vivante*; wat blijkt uit het feit dat in het typoscript de paginanummers vermeld worden van de publicatie. Bovendien staat in het typoscript een resumé in het Engels van de pagina's 9 en 10 van *L'Architecture Vivante*. Overigens is opmerkelijk dat in het typoscript bijna geen (Franse) accenten voorkomen.

Uit vergelijking blijkt dat de twee bronnen niet wezenlijk van elkaar verschillen.

Titel

De titels van beide bronnen zijn identiek: *L'architecture future néo-plasticienne*. Dit is ook de titel voor de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Mondriaans tekst is in de publicatie niet gedateerd. Het nummer van *L'Architecture Vivante* waarin het artikel van Mondriaan verschijnt, heeft als datering: 'Automne & Hiver MCMXXV'. Waarschijnlijk is deze aflevering in de herfst van 1925 verschenen⁴. Dit is ook de datering van de gepresenteerde tekst: 'herfst 1925'⁵. *L'architecture future néo-plasticienne* is ondertekend met 'P. Mondrian.'

Ontstaan en publicatie

Er is geen correspondentie gevonden tussen Mondriaan en Badovici, de redacteur van *L'Architecture Vivante*, waardoor de genese van de tekst niet achterhaald kon worden.

Afbeeldingen

De publicatie van *L'architecture future néo-plasticienne* gaat vergezeld van een afbeelding van een schilderij van Mondriaan⁶. Bij de afbeelding staat 'P.M. 22'.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie van *L'architecture future néo-plasticienne*. De publicatie is voornamelijk de meest oorspronkelijke bron, omdat - zoals al is opgemerkt - het typoscript is overgetypt van de publicatie.

Reacties van tijdgenoten

Badovici maakt in zijn voorwoord twee opmerkingen over het Neo-Plasticisme: 'Les chefs des mouvements les plus récents, comme le constructivisme et le néo-plasticisme s'inspirent, eux, de la technique et des formes industrielles, de la science et de l'hygiène modernes, en un mot, de la vie contemporaine.', en even verder: 'On peut dire que les peintres ont fondé la nouvelle esthétique constructive et que les architectes, plus ou moins passivement, ont obéi à la « dictature » du néo-plasticisme et du constructivisme.'⁷

¹ Jean Badovici (1893-1956), Roemeens architect en architectuurcriticus, woonachtig in Parijs.

² *L'Architecture Vivante* 3, no.9 (1925): 11-13.

³ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library. Yale University, New Haven, USA. Box 1 file 17.

⁴ CR II 131.

⁵ In de herfst van 1925 woont Mondriaan in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁶ CR II B140/157.

⁷ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [029] - Redactievoorwoord.

Er zijn geen reacties gevonden op de tekst *L'Architecture future néo-plasticienne*.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1925] [Frans] 'L'architecture future néo-plasticienne'.
In: *L'Architecture Vivante* 3, no.9 (1925): 11-13; [herdruk] London, 1975: 11-13.
- [2010] [Frans] 'L'architecture future néo-plasticienne'.
In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 115-118.

Vertalingen

- [1975] [Italiaans] 'L'architettura neoplastica del futuro'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 217-220.
- [1986] [Engels] 'The Neo-Plastic Architecture of the Future'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987, [herdruk] New York, 1993: 196-197.

Literatuur

- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. *Revue de l'art*, no.53 (1981): 49.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 341-352.
- Hoek, E. (1996). 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De vervoljaren van De Stijl 1922-1932*. Amsterdam, Antwerpen, 1996: 136.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 191.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 196.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 49.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 131, II 508.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 119.

[030] De schilderkunst en haar praktische 'realiseering'

Vooraf

Er zijn twee publicaties achterhaald met dezelfde titel, één in het Nederlands, de andere in het Duits. De titels zijn respectievelijk: *De schilderkunst en haar praktische 'realiseering'* en *Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung'*.

De schilderkunst en haar praktische 'realiseering' is gepubliceerd in april 1938¹, maar is in de publicatie gedateerd: 'Dec. '25'. *Die Malerei und ihre praktische "Realisierung"* verscheen in 1926², maar is niet gedateerd in de publicatie. Van beide teksten zijn geen manuscripten of typoscripten gevonden en zijn alleen de publicaties bekend.

De Duitse tekst is langer dan de Nederlandse. Het tweede gedeelte van de Duitse tekst is vermoedelijk gebaseerd op een ander manuscript dan de Nederlandse tekst, waardoor er - in principe - sprake is van twee verschillende teksten. Reden om beide teksten in dit corpus op te nemen. De Nederlandse tekst wordt gepresenteerd als [030], de Duitse als [033].

Bron

De enige bron van *De schilderkunst en haar praktische 'realiseering'* is de publicatie in *De 8 en Opbouw*. De aflevering van *De 8 en Opbouw* waarin het artikel van Mondriaan verschijnt, staat geheel in het teken van de tentoonstelling 'Abstracte Kunst' te Amsterdam³.

Titel

De titel van de publicatie is de titel van de leestekst: *De schilderkunst en haar praktische 'realiseering'*.

Datering en ondertekening

De tekst is in de publicatie gedagtekend: 'Parijs, Dec. '25.' De datering van de leestekst is: december 1925⁴. Opmerkelijk is dat de *De schilderkunst en haar praktische 'realiseering'* pas in 1938 wordt gepubliceerd.

Onderaan de tekst staat: 'P. Mondriaan'.

Ontstaan en publicatie

Mart Stam⁵ was in 1938 redacteur van van *De 8 en Opbouw*, het tijdschrift waar *De schilderkunst en haar praktische 'realiseering'* in verscheen. Uit een briefkaart (16 december 1925) aan Oud⁶ blijkt dat Mondriaan en Stam elkaar in Parijs ontmoet hebben⁷: 'Ik was er met Mart Stam die heel sympathiek is.'

Waarschijnlijk heeft Mondriaan op verzoek van Stam een kort stukje in het Nederlands geschreven⁸. Mogelijk heeft Stam de tekst al die tijd bewaard en een moment gevonden - toen hij redacteur was van *De 8 en Opbouw* - Mondriaans tekst *De schilderkunst en haar praktische 'realiseering'* te publiceren.

Het is ook mogelijk dat Stam *Die Malerei und ihre praktische "Realisierung"* heeft vertaald in het Nederlands en daarbij het tweede gedeelte van de Duitse tekst niet letterlijk heeft vertaald.

Afbeeldingen

Bij de tekst van Mondriaan staan geen afbeeldingen.

De tekst is geplaatst hebben in verband met de tentoonstelling 'Abstracte Kunst', waar ook vier schilderijen van Mondriaan aanwezig zijn⁹.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties van tijdgenoten bekend.

¹ *De 8 en Opbouw*, no.8 (15 april 1938): 73.

² *ABC* (Basel), jrg.2 no.2 (1926): 5.

³ Tentoonstelling 'Abstracte Kunst', Stedelijk Museum, Amsterdam, 2-24 april 1938.

⁴ Mondriaan woonde in december 1925 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁵ Mart Stam (1899-1954), Nederlands architect en vriend van Mondriaan.

⁶ J.J.P. (Bob) Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan. Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

⁷ CR II 131.

⁸ Het archief van Mart Stam (Nederlands Architectuur Instituut) geeft geen duidelijkheid hierover.

⁹ B270, B277, B272, B271. (Bron: CR III 41)

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst in de publicatie van *De schilderkunst en haar praktische 'realiseering'*.
Breed gezette teksgedeelten zijn in de leestekst gecursiveerd.

Publicatie in de oorspronkelijke taal

[1938] [Nederlands] 'De schilderkunst en haar praktische 'realiseering''.
In: *De 8 en Opbouw*, no.8 (15 april 1938): 73; [herdruk] Amsterdam, 1989: 73.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 131, II 509, II 511.

[031] L'art purement abstrait

Vooraf

In het maartnummer (1926) van het tijdschrift *Vouloir* is een artikel van Mondriaan gepubliceerd onder de titel *ART - Pureté + Abstraction*. Een exemplaar van dit nummer bevindt zich in Mondriaans nalatenschap¹.

Er is ook een manuscript gevonden van ongeveer dezelfde strekking als de publicatie. De teksten van manuscript en publicatie verschillen dermate, dat is besloten - in het belang van de receptie van Mondriaans teksten - het manuscript en de publicatie afzonderlijk te presenteren. Het manuscript wordt op deze plaats gepresenteerd als [031] *L'art purement abstrait* en de publicatie als [032] *ART - Pureté + Abstraction*.

Bron

Twee bronnen zijn achterhaald.

De eerste is een fotokopie van het manuscript *L'art purement abstrait*². Mondriaan heeft op 2 maart 1926 het manuscript *L'art purement abstrait* als bijlage bij een brief opgestuurd naar Félix del Marle³ voor publicatie in het tijdschrift *Vouloir*. Het manuscript bestaat uit acht - rechtsboven genummerde - pagina's. Een nauwkeuriger beschrijving van deze bron is niet mogelijk, doordat alleen een fotokopie beschikbaar is⁴.

De tweede bron is de publicatie van *ART - Pureté + Abstraction* in het maartnummer (1926) van *Vouloir*. Dit nummer heeft Mondriaan bewaard en van een enkele aantekening voorzien.

Als de teksten van manuscript en publicatie met elkaar vergeleken worden, valt op dat er nogal wat verschillen zijn aan te wijzen. Waarschijnlijk heeft Del Marle - redacteur van *Vouloir* - Mondriaans tekst willen omzetten in correcter Frans.

Titel

Het manuscript heeft de titel *L'art purement abstrait* van Mondriaan gekregen. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Mondriaan dateert en ondertekent het manuscript met 'Paris Mars '26 P. Mondrian'. De datering is de datering voor de gepresenteerde tekst: maart 1926⁵.

Ontstaan en publicatie

Het contact tussen Mondriaan en Del Marle begint met het toesturen van een nummer van *Vouloir* door Del Marle, waarop Mondriaan reageert (25 januari 1926): 'Cher Monsieur, je vous remercie de m'avoir envoyée la revue "Vouloir". Votre article j'ai lu avec enthousiasme. Quand vous serez à Paris, j'espère vous voir. Mes salutations sincères, P. Mondrian'.

In de maand februari (1926) is Del Marle met zijn vrouw bij Mondriaan op bezoek geweest, zo blijkt uit een brief van Mondriaan aan Del Marle (2 maart 1926): 'J'avais hier fini mon article que j'ai fais après votre départ, inspiré par ce que nous avons causé et surtout par ce que vous et Madame m'avaient dit à propos de mon atelier. J'espère qu'il vous sera possible de corriger le français; je crois que vous comprendrez ce que j'ai voulu dire. Ce n'est pas nécessaire que ce soit beau français (au contraire!) mais il faut que ce soit correct, n'est pas.'

In deze brief vraagt Mondriaan aan Del Marle om zijn Frans te corrigeren. Maar Del Marle heeft het begrip 'corrigeren' wel erg ruim opgevat, want als het manuscript vergeleken wordt met de publicatie, blijkt Del Marle veel veranderd te hebben⁶. Bovendien wijzigt Del Marle - zoals hiervoor is opgemerkt - zonder overleg de titel.

L'art purement abstrait is gepubliceerd in *Vouloir* no.19, maart 1926 onder de titel *ART - Pureté + Abstraction*.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA; inv.nr.18.

² RKD-MCP – 23.

³ Félix del Marle (1889-1952), Frans kunstenaar, redacteur van het tijdschrift *Vouloir* (Lille).

⁴ Het originele manuscript is in bezit van de erven van Guido Molinari (1933-2004), Canadees abstract schilder.

⁵ Mondriaan woont in maart 1926 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁶ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [031] - Tekstvergelijking (leestekst=manuscript) – (publicatie).

Mondriaan is niet tevreden over de publicatie van zijn artikel en schrijft aan Del Marle (2 april 1926): 'Cher Monsieur et ami, J'ai déjà voulu vous remercier des numéros de Vouloir mais d'abord j'étais très occupé et en suite j'ai hésité de vous faire connaître mon mécontentement. L'un des photos est placé transversalement et le titre de mon article ne me plaît pas pureté est pour les Puristes et « abstraction » n'est pas « l'art abstrait » - comme je crois même avoir exposé dans l'article. C'est que nous avons oublié de causer sur le titre. Enfin nous en causerons quand j'aurai le plaisir de vous revoir. Moi, j'étais également un peu étonné de me voir à coté de Van Doesburg avec qui je ne collabore plus à « De Stijl ». [...] Je veux bien, de temps en temps, faire un article pour Vouloir, avec votre aimable aide.'

Basistekst en leestekst

Basis voor de leestekst is de fotokopie van het manuscript; de bijlage bij de brief van Mondriaan aan Del Marle van 2 maart 1926.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties van tijdgenoten bekend.

Vermelde personen

In *L'art purement abstrait* vermeldt Mondriaan twee personen: Georges Vantongerloo¹ en Pablo Picasso².

Vantongerloo wordt genoemd in verband met zijn composities van prismatische volumes³: 'Elle [la beauté purement abstraite] s'est déjà créer dans l'art, surtout dans la peinture et sculpture, bien que dans cette dernière nous connaissions seulement les compositions des prismes de G. Vantongerloo qui atteignent à l'art purement abstrait.'⁴

Over de abstractie in het werk van Picasso zegt Mondriaan: 'Déjà dans l'œuvre de Picasso on aperçoit des lignes qui n'ont rien à faire avec la forme réduite en abstrayant mais qui sont nécessaire à une nouvelle création.'⁵

Overige opmerkingen

In de laatste alinea van dit artikel zegt Mondriaan nog iets geruststellends over 'het einde van de kunst': 'Et voilà l'art qui touche à sa fin ... ne vous inquiéter pas. Cette fin, encore assez longue, veut dire la délivrance de l'humanité de la domination du physique et vous amène vers l'époque de l'équivalence « physique-esprit ».'⁶

Publicaties in de oorspronkelijk taal

[geen]

Vertalingen

[1986] [Engels] 'Purely Abstract Art'.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 198-201.

Literatuur

Bois, Y.-A. 'Mondrian en France'. In: *Bulletin de la Société de l'Histoire de l'Art Français* (maart 1981): 284.

Holtzman, H. and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 198.

Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 51.

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 132, II 508.

¹ Georges Vantongerloo (1886-1965), Belgisch kunstenaar, medewerker van *De Stijl*.

² Pablo Picasso (1881-1973), Spaans/Frans kunstenaar.

³ Zie bijvoorbeeld: Angela Thomas. *Denkbilder*, 1987: 141 ('Construction des rapports des volumes' (1919)).

⁴ Leestekst [031] p.1/r.37-39.

⁵ Leestekst [031] p.2/r.15-17.

⁶ Leestekst [031] p.3/r.13-15.

[032] ART - Pureté + Abstraction

Vooraf

In het maartnummer (1926) van het tijdschrift *Vouloir* is een artikel van Mondriaan gepubliceerd onder de titel *ART - Pureté + Abstraction*.

Vouloir was het blad van een avant-gardistische beweging in Lille, met als voorman de schilder Félix del Marle. De ondertitel van *Vouloir* was: ‘Organe constructif de littérature et d’art moderne’. Het eerste nummer verschijnt in januari 1924; totaal verschijnen 26 nummers tussen 1924 en 1927.

Er is ook een manuscript gevonden van ongeveer dezelfde strekking als de publicatie. De teksten van manuscript en publicatie verschillen dermate, dat is besloten - in het belang van de receptie van Mondriaans teksten - het manuscript en de publicatie afzonderlijk te presenteren. De publicatie wordt op deze plaats gepresenteerd als [032] *ART - Pureté + Abstraction* en het manuscript wordt gepresenteerd als [031] *L’art purement abstrait*.

Bron

Twee bronnen met de tekst *L’art purement abstrait* zijn achterhaald.

De eerste is een fotokopie van het manuscript *L’art purement abstrait*¹. Mondriaan heeft op 2 maart 1926 het manuscript *L’art purement abstrait* als bijlage bij een brief opgestuurd naar Félix del Marle² voor publicatie in het tijdschrift *Vouloir*. Het manuscript bestaat uit acht - rechtsboven genummerde - pagina’s. Een nauwkeuriger beschrijving van deze bron is niet mogelijk, doordat alleen een fotokopie beschikbaar is³.

De tweede bron is de publicatie van *L’art purement abstrait* in het maartnummer (1926) van *Vouloir* onder de titel *ART - Pureté + Abstraction*. Dit nummer heeft Mondriaan bewaard en van een enkele aantekening voorzien⁴. Onder andere heeft hij de titel doorgehaald en bijgeschreven: *L’art purement abstrait*.

Titel

De publicatie heeft als titel *ART - Pureté + Abstraction*. De gepresenteerde leestekst krijgt dezelfde titel.

Datering en ondertekening

ART - Pureté + Abstraction is in de publicatie gedateerd en ondertekend: ‘Mars ’26 P. Mondrian’. Deze datering is de datering voor de gepresenteerde tekst: maart 1926⁵.

Ontstaan en publicatie

Het contact tussen Mondriaan en Del Marle begint met het toesturen van een nummer van *Vouloir* door Del Marle, waarop Mondriaan reageert (25 januari 1926): ‘Cher Monsieur, je vous remercie de m’avoir envoyée la revue “Vouloir”. Votre article j’ai lu avec enthousiasme. Quand vous serez à Paris, j’espère vous voir. Mes salutations sincères, P. Mondrian’.

In de maand februari (1926) is Del Marle met zijn vrouw bij Mondriaan op bezoek geweest, zo blijkt uit een brief van Mondriaan aan Del Marle (2 maart 1926): ‘J’avais hier fini mon article que j’ai fais après votre départ, inspiré par ce que nous avons causé et surtout par ce que vous et Madame m’avaient dit à propos de mon atelier. J’espère qu’il vous sera possible de corriger le français; je crois que vous comprendrez ce que j’ai voulu dire. Ce n’est pas nécessaire que ce soit beau français (au contraire!) mais il faut que ce soit correct, n’est pas.’

In deze brief vraagt Mondriaan aan Del Marle om zijn Frans te corrigeren. Maar Del Marle heeft het begrip ‘corrigeren’ wel erg ruim opgevat, want als het manuscript vergeleken wordt met de publicatie, blijkt Del Marle veel veranderd te hebben⁶. Bovendien wijzigt Del Marle - zoals hiervoor is opgemerkt - zonder overleg de titel.

In een volgende brief (maart 1926¹) aan Del Marle laat Mondriaan weten, dat het artikel er aan komt, maar dat hij nog een oplossing moet vinden voor het probleem of het neoplasticisme nu ‘klassiek’ is

¹ RKD-MCP – 23.

² Félix del Marle (1889-1952), Frans kunstenaar, redacteur van het tijdschrift *Vouloir* (Lille).

³ Het originele manuscript is in bezit van de erven van Guido Molinari (1933-2004), Canadees abstract schilder.

⁴ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA; inv.nr.18.

⁵ Mondriaan woont in maart 1926 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁶ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [031] - Tekstvergelijking (leestekst=manuscript) – (publicatie).

of niet: ‘Cher Monsieur et Ami, Je viens de recevoir votre charmante lettre. L’article est devenue un peu long, vous verrez si c’est nécessaire de le placer dans deux numéros. Je peux vous l’envoyer la semaine prochaine. Je m’y suis aussi préoccupé du problème “si le Néo-Plastic. est “classique” (comme Van Doesb. a dit dans le dernier ‘Stijl’) ou non”. C’est également la question dont Domela parle. Il balance entre ma conception et celle de V.D. Mais, quand il était ici, il tient plus têt mon côté. Je ne sais pas non plus ce qu’il veut dire avec ‘labile’ mais je crois que s’est le contraire de ‘stable’, parce que V.D. veut l’opposition à la stabilité de la nature. Enfin vous verrez mon opinion dans mon article.’

ART - Pureté + Abstraction is gepubliceerd in ‘Vouloir’ no.19, maart 1926.

Mondriaan is niet tevreden over de publicatie van zijn artikel en schrijft aan Del Marle (2 april 1926): ‘Cher Monsieur et ami, J’ai déjà voulu vous remercier des numéros de Vouloir mais d’abord j’étais très occupé et en suite j’ai hésité de vous faire connaître mon mécontentement. L’un des photos est placé transversalement et le titre de mon article ne me plait pas pureté est pour les Puristes et « abstraction » n’est pas « l’art abstrait » - comme je crois même avoir exposé dans l’article. C’est que nous avons oublié de causer sur le titre. Enfin nous en causerons quand j’aurai le plaisir de vous revoir. Moi, j’étais également un peu étonné de me voir à coté de Van Doesburg avec qui je ne collabore plus à « De Stijl ». [...] Je veux bien, de temps en temps, faire un article pour Vouloir, avec votre aimable aide.’

Mondriaan is op drie punten ontevreden over de publicatie:

1. de titel ‘Art - Pureté + Abstraction’;
2. een gedraaide afbeelding van een schilderij;
3. het feit dat een artikel van Van Doesburg direct naast dat van hem is geplaatst.

Blijkbaar vond Mondriaan de sterk gewijzigde tekst van minder belang dan deze drie zaken.

Het derde punt was een gevoelige kwestie, want na de breuk met Van Doesburg² had Mondriaan zich uit *De Stijl* teruggetrokken³ en Del Marle publiceert - zonder gevoel voor de verhoudingen - de artikelen van Mondriaan en Van Doesburg direct naast elkaar.

Afbeeldingen

Op een aparte bladzijde in *Vouloir* zijn twee afbeeldingen van schilderijen van Mondriaan afgedrukt⁴. In het nummer van *Vouloir* dat aanwezig is in Mondriaans nalatenschap, heeft Mondriaan bij de linkerpunt van het ruitvormige schilderij (B152) een ‘A’ gezet en rechtsbovenaan de bladzijde: ‘A = haut’. Wat dus betekent, dat de afbeelding verkeerd is afgedrukt en een kwartslag naar rechts gedraaid had moeten worden.

Basistekst en leestekst

Als het manuscript *L’art purement abstrait* en de publicatie *Art – Pureté + Abstraction* met elkaar worden vergeleken⁵, blijkt er door Del Marle zeer veel te zijn gewijzigd. Eerder is in dit verband door Bois opgemerkt: ‘Les mésinterprétations de Del Marle sont nombreuses. L’une des plus sensibles et la substitution de « naturaliste » à « naturel »: le terme de « naturel » recouvre en effet chez Mondrian tout autre chose que le simple « naturalisme » ou référence à la nature comme motif pictural. Le « naturel » se manifeste certes dans la nature, mais aussi dans tous les domaines de l’activité humaine.’⁶ Dit geeft voldoende reden om hier het manuscript en publicatie afzonderlijk te presenteren en recht te doen aan de receptie van Mondriaans teksten.

Uitgangspunt voor de leestekst is de publicatie in *Vouloir*. De vetgedrukte gedeelten zijn in de leestekst gecursiveerd.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties van tijdgenoten bekend.

¹ Ongedateerd, vermoedelijk ‘maart 1926’.

² Sinds augustus 1924 was de vriendschap tussen Mondriaan en Van Doesburg tot een einde gekomen (Bron: CR II 127).

³ Carel Blotkamp. *Mondriaan. Destructie als kunst*. 1994: 146-149.

⁴ CR II 310-311: B152 en CR II 318-319: B165. Naast afbeeldingen van werken van Huszár en Van Doesburg.

⁵ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [031] - Tekstvergelijking (leestekst = manuscript) – (publicatie).

⁶ Y.-A. Bois. ‘Mondrian en France’. In: *Bulletin de la Société de l’Histoire de l’Art Français* (maart 1981): 290 (noot 17); zie ook : 283-284.

Vermelde personen

In *ART - Pureté + Abstraction* vermeldt Mondriaan twee personen: Georges Vantongerloo¹ en Pablo Picasso².

Vantongerloo wordt genoemd in verband met zijn composities van prismatische volumes³: 'Elle [la beauté purement abstraite] s'est déjà manifestée en Art, principalement en peinture et en sculpture, bien que dans cette dernière branche nous ne connaissions que les compositions prismatiques de Vantongerloo qui atteignent à l'art purement abstrait.'⁴

Over de abstractie in het werk van Picasso zegt Mondriaan: 'Déjà dans l'œuvre de Picasso on peut apercevoir des lignes qui n'ont rien à faire avec une forme dénudée, réduite par désir abstraitif mais qui ne se justifient que par l'esprit de création.'⁵

Overige opmerkingen

In de laatste alinea van dit artikel zegt Mondriaan nog iets geruststellends over 'het einde van de kunst': 'Et voilà l'art qui touche à sa fin ... ne vous inquiéter pas. Cette fin, encore assez longue, veut dire la délivrance de l'humanité de la domination du physique et vous amène vers l'époque de l'équivalence « physique-esprit ».'⁶

Publicaties in de oorspronkelijk taal

- [1926] [Frans] 'ART -Pureté + Abstraction'.
In: *Vouloir*, no.19 (maart 1926): z.p. [6-7]
- [2010] [Frans] 'ART - Pureté + Abstraction'.
In: *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 120-128.

Vertalingen

- [1975] [Italiaans] 'L'arte puramente astratta'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 221-224
- [2006] [Italiaans] 'L'arte puramente astratta'.
In: M. Goldin (ed.). *Mondrian. Scritti scelti*. Trevisio, 2006: 45-49.

Literatuur

- Bois, Y.-A. 'Mondrian en France'. In: *Bulletin de la Société de l'Histoire de l'Art Français* (maart 1981): 284.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 376 (noot 89).
- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. In: *Revue de l'art*, no.53 (1981): 47.
- Coplans, J. 'Mondrian at Santa Barbara'. In: *Artforum* 3, no.6 (maart 1965): 28.
- Derouet, Chr. 'Mondrian expose à Paris, rive droite, rive gauche'. In tent.cat.: *Mondrian in New York*. Tokyo, 1993: 57.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 357-371.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 221.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 198.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 51.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 132, II 508.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 128-129.
- Lebenszstejn, J.-C.. 'Mondrian: la fin de l'art'. In: *Critique* 438, novembre 1983: 899.
- Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 24.
- Mondrian, P. 'Équilibre sans symétrie. Mondrian'. In: *Réalités nouvelles*, no.1, 1947: 7.

¹ Georges Vantongerloo (1886-1965), Belgisch kunstenaar, medewerker van *De Stijl*.

² Pablo Picasso (1881-1973), Spaans/Frans kunstenaar.

³ Zie bijvoorbeeld: Angela Thomas. *Denkbilder*, 1987: 141 ('Construction des rapports des volumes' (1919)).

⁴ Leestekst [032] p.1/r.43-45.

⁵ Leestekst [032] p.2/r.15-17.

⁶ Leestekst [032] p.2/r.54-56.

[033] Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung'

Vooraf

Er zijn twee publicaties achterhaald met dezelfde titel, één in het Nederlands, de andere in het Duits. De titels zijn respectievelijk: *De schilderkunst en haar praktische 'realiseering'* en *Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung'*.

De schilderkunst en haar praktische 'realiseering' is gepubliceerd in april 1938¹, maar is in de publicatie gedateerd: 'Dec. '25'. *Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung'* verscheen in 1926², maar is niet gedateerd in de publicatie. Van beide teksten zijn geen manuscripten of typoscripten gevonden en zijn alleen de publicaties bekend.

De Duitse tekst is langer dan de Nederlandse. Het tweede gedeelte van de Duitse tekst is vermoedelijk gebaseerd op een ander manuscript dan de Nederlandse tekst, waardoor er - in principe - sprake is van twee verschillende teksten. Reden om beide teksten in dit corpus op te nemen. De Nederlandse tekst wordt gepresenteerd als [030], de Duitse als [033].

Bron

De enige bron van *Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung'* is de publicatie in *ABC: Beiträge zum Bauen*.

Titel

Boven de tekst staat: 'Piet Mondrian, Paris: Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung'.'
De titel van de leestekst wordt: *Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung'*.

Datering en ondertekening

De tekst is niet gedateerd. De datering van de leestekst is de datering van de publicatie: 1926. Niet duidelijk is in welke maand van 1926 het tweede nummer van de tweede serie van *ABC: Beiträge zum Bauen* is uitgekomen. De facsimileuitgave³ vermeldt: No. 1 (1924) - No. 6 (1925); Ser. 2, No. 1 (1926) - No. 4 (1927/28). Het 'Kommentar' vermeldt bij 1926: Heft 1, Heft 2 en Heft 3. De datering van serie 2 no.2 wordt vastgesteld op: medio 1926.

Ontstaan en publicatie

Het ontstaan van *Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung'* begint met een bezoek van Hannes Meyer⁴ aan Mondriaan in Parijs. Hij is redacteur van het tijdschrift *ABC: Beiträge zum Bauen*. Vermoedelijk heeft het bezoek eind oktober of begin november plaatsgevonden, want op 10 november 1925 zegt Mondriaan in een brief aan Bob Oud⁵ over het bezoek: 'Hannes Meijer is bij me geweest en hoewel hij juist ongelegen kwam heb ik een paar uur met hem gepraat. Wat ik vooral in hem waardeer is dat hij de fond der dingen ziet en niet alleen uiterlijke modern is. Hij had in Manomètre⁶ iets van me gelezen en jouw naar me gevraagd, heh? Ik was blij met hem kennis gemaakt te hebben'.

In een volgende brief aan Oud (16 december 1925): 'H. Meyer gaat in diens A.B.C. schrijven over de nieuwe schilderkunst of ten minste photos tonen.'

Hannes Meyer plaatst inderdaad een artikel onder de titel: 'Piet Mondrian, Paris: Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung'' in het tijdschrift *ABC: Beiträge zum Bauen*. Het tijdschrift was de spreekbuis van de architectengroep 'ABC: International Constructivist Architecture'. De groep was opgericht in 1924 te Basel en architecten uit diverse landen behoorden er toe, onder anderen: Mart Stam (Nederland), El Lissitzky (Sovjet Unie), en de Zwitserse architecten Hans Schmidt, Hannes Meyer, Hans Wittwer, Emil Roth, Werner Moser.

Het tijdschrift *ABC* stond onder redactie van Stam, Schmidt en Lissitzky; het nummer met het artikel van Mondriaan stond onder redactie van Hannes Meyer.

¹ *De 8 en Opbouw*, no.8 (15 april 1938): 73.

² *ABC: Beiträge zum Bauen*, serie 2 no.2 (1926): 5.

³ Fotomechanische herdruk van de oorspronkelijke uitgaven: Thalwil bei Zürich, 1924-1928. Uitgever: Afd. Bouwkunde, Technische Hogeschool. Delft, 1969.

⁴ Hannes Meyer (1889-1954), Zwitsers architect; Bauhaus directeur van 1927 tot 1930.

⁵ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect. Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

⁶ Zie tekst [026].

Mondriaan zegt nergens in zijn brieven iets over het insturen van een tekst naar *ABC*. Mogelijk is het artikel in *ABC* door tussenkomst van Stam¹ tot stand gekomen. Stam was immers ook redacteur van *ABC* en woonde omstreeks die tijd in Parijs. Uit een briefkaart (16 december 1925) aan Oud blijkt inderdaad dat Mondriaan en Stam elkaar ontmoet hebben: 'Ik was er met Mart Stam die heel sympathiek is.' Waarschijnlijk heeft Mondriaan een kort stukje tekst in het Frans (of Nederlands) aan Stam gegeven, die het in het Duits heeft vertaald².

Afbeeldingen

Bij Mondriaans tekst zijn twee afbeeldingen van zijn schilderijen geplaatst. Bij de bovenste afbeelding staat: 'P. Mondrian. Ölbild 1925.'³ Bij de onderste afbeelding staat: 'P. Mondrian. Ölbild 1926.'⁴

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst in de publicatie van *Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung'*. Breed gezette teksgedeelten zijn in de leestekst gecursiveerd.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties van tijdgenoten bekend.

Overige opmerkingen

In *Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung'* staat '(positiven und negativen Farbenflächen)'. Deze term komen we alleen in deze tekst tegen. In alle andere teksten gebruikt Mondriaan de aanduiding 'kleur'/'niet-kleur'⁵.

Publicatie

[1926] [Duits] 'Die Malerei und ihre praktische 'Realisierung''. In: *ABC. Beiträge zum Bauen* (Basel) 2, no.2 (1926): 5; [herdruk] Delft, 1969: 5; [herdruk] Milano, 1983: 123.

Vertalingen

[1927] [Tsjechisch] 'Neoplasticismus a malířství'. In: *ReD [Revue Devětsilu]* 1, (oktober 1927): 26; [herdruk] *Analecta Slavica* 13. Würzburg: 1977: 26.

Niet gepubliceerde vertalingen

[1980] [Frans] 'La peinture et sa 'réalisation' pratique'. In: X. Douroux. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 386.

Literatuur

Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 385-388.
 Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 51.
 Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 131, II 509, II 511.

¹ Mart Stam (1899-1954), Nederlands architect en vriend van Mondriaan.

² Het archief van Mart Stam (Nederlands Architectuur Instituut) geeft geen duidelijkheid hierover.

³ CR II 316: B161.

⁴ CR II 318: B165. (Volgens CR gedateerd: 1925.)

⁵ Onder 'kleur' verstaat Mondriaan: rood, geel, blauw; onder 'niet-kleur' verstaat hij: wit, zwart, grijs.

[034] L'expression plastique nouvelle dans la peinture

Vooraf

Van 1 tot 25 december 1925 wordt in Parijs de tentoonstelling 'L'Art d'Aujourd'hui. Exposition International' gehouden. Op de tentoonstelling hangen werken van Mondriaan, Van Doesburg¹, Domela² en Huszár³. De tentoonstelling is voor Mondriaan redelijk succesvol; hij schrijft aan Oud⁴ (16 december 1925): 'Op de tentoonstelling van l'Art d'Aujourd'hui heb ik een der twee verkocht aan de comte Noailles⁵ alhier. Van Doesburg heb ik gewoon genegeerd bij de opening⁶. Ik was er met Mart Stam⁷ die heel sympathiek is.'

Christan Zervos⁸, oprichter en redacteur van het tijdschrift *Cahiers d'Art* wijdt in het eerste nummer van *Cahiers d'Art* (januari 1926) een artikel aan de tentoonstelling 'L'Art d'Aujourd'hui'. In het artikel schrijft hij ook over het Neo-Plasticisme. Mondriaan leest het artikel over het Neo-Plasticisme, ziet dat Zervos een en ander niet goed begrepen heeft en hij besluit een weerwoord te schrijven.

L'expression plastique nouvelle dans la peinture is de reactie van Mondriaan op het artikel van Zervos.

Bron

De enige bron van de tekst *L'expression plastique nouvelle dans la peinture* is de publicatie in het septembernummer van het tijdschrift *Cahiers d'Art*⁹.

Titel

De gepresenteerde tekst heeft dezelfde titel als de publicatie: *L'expression plastique nouvelle dans la peinture*.

Datering en ondertekening

De tekst van Mondriaan is ondertekend: 'P. Mondrian.', maar niet gedateerd. Het nummer van *Cahiers d'Art* waarin het artikel van Mondriaan verschijnt, heeft als datering: 'Septembre 1926'. De datering van de publicatie is de datering van de gepresenteerde tekst is: september 1926¹⁰.

Ontstaan en publicatie

Zervos publiceert in het januarinummer (1926) van *Cahiers d'Art* een recensie over de tentoonstelling 'L'Art d'Aujourd'hui'¹¹. Hij schrijft onder andere: 'Il y a dans les œuvres des néoplasticiens, avec le mépris de l'anecdote et du sentimentalisme, un dédain total des images qui naissent de la passion sensuelle de la vie. Van Doesbourg, Domela, Mondrian suppriment dans leurs œuvres toute signification naturelle et humaine. Les drames du cœur sont remplacés chez eux par les inquiétudes de l'intelligence.' En hij besluit het artikel met: 'La logique et la science que cubistes et néoplasticiens ont apportées sont nécessaires pour rendre à l'instinct ses assises et peut-être la spontanéité à la génération qui vient.'

Als Mondriaan dit leest, voelt hij dat Zervos het Neo-Plasticisme niet helemaal begrijpt en dat het tijd wordt om een en ander recht te zetten. Hij schrijft een artikel waarin hij nog eens duidelijk het Neo-Plasticisme uitlegt: *L'expression plastique nouvelle dans la peinture*.

Mondriaan stuurt op 17 mei 1926 een brief aan Zervos. De brief is niet gevonden. Over de inhoud zijn we iets te weten gekomen door een samenvatting in een veilingcatalogus¹²: 'Mondrian poursuivit un grand travail afin propager ses idées sur le néo-plasticisme, parallèlement à son œuvre

¹ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

² César Domela Nieuwenhuis (1900-1922), Nederlands schilder en lid van *De Stijl*.

³ Vilmos Huszár (1884-1962), Hongaars /Nederlands kunstenaar en medewerker van *De Stijl*.

⁴ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan. Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

⁵ Charles de Noailles (1891-1981), kunstverzamelaar en mecenas.

⁶ In augustus 1924 kwam het tot een breuk tussen Mondriaan en Van Doesburg (CR II 127).

⁷ Mart Stam (1899-1954), Nederlands architect, vriend van Mondriaan.

⁸ Christian Zervos (1889-1970), criticus, uitgever en galeriehouder van Griekse afkomst; oprichter van het tijdschrift *Cahiers d'art* (1926-1960) in Parijs.

⁹ *Cahiers d'Art* 1, no.7 (september 1926): 181-183.

¹⁰ Mondriaan woont dan in Parijs, 26 Rue du Départ.

¹¹ De gehele tekst van Zervos' artikel; zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [033] - Artikel van Zervos.

¹² Christian Derouet. 'Mondrian expose à Paris, rive droite, rive gauche, 1921-1928'. In tent.cat.: *Mondrian in New York*. Tokyo, 1993: 57-58.

créatrice. Théoricien rigoureux, il explique dans cette lettre, quel doit être le placement précis des photos de ses tableaux dans la revue.⁷

Verder is niets bekend over een correspondentie tussen Mondriaan en Zervos met betrekking tot het ontstaan van *L'expression plastique nouvelle dans la peinture*.

In een brief aan Zervos (27 september 1926) bedankt Mondriaan voor de publicatie van zijn artikel: 'Je vous remercie de vos bon soins pour mon article qui est imprimé maintenant tout comme je souhaitais. Je suis content que le public a la pure description du mouvement néo-plastique et quelques de ses idées principales par votre édition.'¹

Vele jaren later (14 juni 1941) schrijft Charmion von Wiegand² in haar dagboek dat zij Mondriaans teksten wil vertalen en hij zijn teksten uit *Cahiers d'Art* zal opzoeken: 'But you are a writer and an artist, I showed him Florence Codman's reply to my letter, which states she wants to see the material in the fall and I promised I would begin working on the translations and he said he would find the old Cahier D'arts with his material in it and would translate some more dialogues. The one that had appeared in De Stijl.'³

Afbeeldingen

Bij *L'expression plastique nouvelle dans la peinture* zijn zeven afbeeldingen afgedrukt van schilderijen: twee schilderijen van Mondriaan, twee van Van Doesburg, één van Vantongerloo, één van Huszar en één van Domela. De afbeeldingen van de schilderijen van Mondriaan zijn afgedrukt in zwart-wit met daaronder tweemaal dezelfde tekst 'Mondrian. Tableau.' De eerste afbeelding is het schilderij 'Tableau No.IX'³ uit 1925, het tweede is een ruitvormig schilderij⁴ uit 1919.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie van *L'expression plastique nouvelle dans la peinture*. Evidente drukfouten zijn in de leestekst verbeterd en in noten aangegeven.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen directe reacties op het artikel *L'expression plastique nouvelle dans la peinture* van Mondriaan gevonden. Wel heeft de correspondent in Parijs voor *Het Vaderland* - W.F.A. Roëll – in september 1926 een stukje geschreven over 'Toegepaste Neoplastiek'⁵.

Roëll schrijft onder andere: 'Afdalende in de Rue Pigalle vindt men links een lichtreclame: Bij Leo Faust, door eenige bizarre staketsels gesteund. Twee wagon-restaurant-ramen, boven afgesloten door zonnematglas en ventilatoren omramen een deur, die met zijn glazen kier omringd door blauwen en rooden rechthoek dadelijk een typisch neo-plastisch effect maakt, zoodat men eerst denkt aan te kloppen: Bij Mondriaan. [...] Het is de binnenhuisarchitect Piet Zwart, die de laatste moderne uitvindingen met de schoone verhoudingswetten der Neoplastiek wist te huwen. In navolging van Mondriaan, bezig zijn blokjesschilderijen uit te breiden tot heele wandschilderingen, deelt de artiest zijn muren in door liggende en staande rechthoeken, roze, lichtblauw en lichtgeel geschilderd, die elkaar in evenwicht houden en met het eveneens neoplastische plafond (waarom verwaarloozen we dit altijd?) een uiterst-harmonische compositie vormen. [...] Orthodox-neoplastisch mag men dit nieuwe restaurant niet noemen. Ik denk dat Mondriaan zou fulmineeren tegen de zwakke aftreksels van zijn sterke primaire kleuren. [...] Wat internationale vlaggetjes achter den bar, wat elegante Parijsche vrouwtjes, wat saxofoon-negers boven het trapgat geïnstalleerd en deze inrichting verheft zich van de wetenschappelijke en abstract-philosofische orde (is Mondriaan au fond geen fröbel-Hegel?) tot het volle, veelordelijke, tegenstrijdige leven'.

Op het artikel van Roëll volgt een reactie. Een ingezonden brief, waarin een lezer zich afvraagt wat bedoeld wordt met 'orthodox neoplastisch', is de volgende dag onderwerp in de column 'Zijlichtjes' van Garruli Filius⁶.

¹ Vindplaats brief aan Zervos: Fondation Custodia, Parijs.

² Charmion von Wiegand (1898-1983), kunstrecensente en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

³ CR II 316: B161 (Tableau No.IX, with Blue, Red, and Yellow, 1925).

⁴ CR II 270-272: B99 (Composition with Grid 5: Lozenge Composition with Colors, 1919).

⁵ Van onze correspondent [W.F.A. Roëll] 'Bij Leo Faust. Toegepaste Neoplastiek.' *Het Vaderland*, maandag 6 september 1926, Avondblad B. Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [034] - Artikel van Roëll.

⁶ Garruli Filius 'Zijlichtjes. Explicatie'. *Het Vaderland*, dinsdag 7 september 1925, Avondblad B. Zie voor de volledige tekst van de column USB-stick Aanvullend materiaal bij - [034] Artikel van Filius

Filius schrijft: 'Voorts heeft Van Doesburg zich tot het schuine bekeerd. Z'n ouders hebben er veel weet van. Heele nachten blijft ie uit. En zingt allerlei rare liedjes. Dat heeft ie allemaal van dien akeligen Kurt Schwitters. Niets aan te doen. Dat moet betijen. Nou en daar staat Mondriaan sindsdien alleen met z'n horizontaal-verticaal. U weet: dat beteekent overlans en overdwars. Mondriaan is dus gekruist. Van boven naar onder en van links naar rechts loopt, er dus een streep door. [...] Maar wat praat ik? Het is toch immers allemaal kunst, echte levenswarme kunst, het zijn immers ontroeringen en kreten en stille, grondelooze droomen van schitterende schoonheid! Niet? Geloof u dat niet? Maar dan bent u orthodox!'

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1926] [Frans] 'L'expression plastique nouvelle dans la peinture'.
In: *Cahiers d'Art* 1, no.7 (september 1926): 181-183; [herdruk] *Cahiers d'Art* 22 (1947): 111-115.
- [1976] [Frans] 'L'expression plastique nouvelle dans la peinture'.
In: 'Ecrits de Piet Mondrian'. In: M.G.Ottolenghi (ed.). *Tout l'œuvre peint de Mondrian*. Paris, 1976: 11.
- [2010] [Frans] 'L'expression plastique nouvelle dans la peinture'.
In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 132-137.

Vertalingen

- [1956] [Italiaans] 'L'espressione plastica nuova nella pittura'.
In: 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 107-110.
- [1975] [Italiaans] 'La nuovo espressione plastica nella pittura'.
In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 225-227.
- [1986] [Engels] 'The New Plastic Expression in Painting'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 202-204.
- [2006] [Italiaans] 'L'espressione Plastica Nuova in pittura (1926)'.
In: M. Goldin (ed.). *Mondrian. Scritti scelti*. Treviso, 2006: 53-55.

Literatuur

- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 247.
- Bois, Y.-A. 'Mondrian en France'. In: *Bulletin de la Société de l'Histoire de l'Art Français* (maart 1981): 282.
- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. In: *Revue de l'art*, no.53 (1981): 42.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 340
- Derouet, Chr. 'Mondrian expose à Paris, rive droite, rive gauche'. In tent.cat.: *Mondrian in New York*. Tokyo, 1993: 57.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 373-374.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De vervolgiaren van De Stijl 1922-1932*. Amsterdam, Antwerpen, 1996: 131.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 225.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 202.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 53.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 104, II 134, II 509.
- Jaffé, H. *Inleiding tot de kunst van Mondriaan*. Assen, Amsterdam, 1959: 28.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 137-138.
- Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 38, 50, 58, 69, 74.
- Mondrian, P. 'Scritti di Mondrian'. In: Ottolenghi, M.G. (ed.). *L'opera completa di Mondrian*. Milano, 1974: 9-10.

- Rembert, V.P. *Mondrian, America, and American painting*. New York, 1970: 173, 176.
- Rembert, V. P. (1980, no.10, juni). 'Mondrian's aesthetics, as interpreted through his statements'.
In: *Arts magazine* 54, no.10 (juni 1980): 173.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D. diss., Technischen
Universität Berlin, 1983: 134, 224.
- Wijsenbeek, L.J.F., en J.P. Oud. *Mondriaan*. Zeist, 1962: 39-40.
- Wijsenbeek, L.J.F.. *Piet Mondriaan*. Recklinghausen, 1969: 93-95.

[035] [Principes généraux du Neo-plasticisme]

Vooraf

Mondriaan heeft de tekst [*Principes généraux du Neo-plasticisme*] in december 1926 naar Félix del Marle¹ gestuurd voor plaatsing in *Vouloir*. De tekst is daarin echter nooit gepubliceerd.

[*Principes généraux du Neo-plasticisme*] wordt pas in 1949 in facsimile gepubliceerd in het tijdschrift *Art d'aujourd'hui*.

Bron

Van de tekst [*Principes généraux du Neo-plasticisme*] zijn twee bronnen achterhaald. De eerste is een fotokopie van een manuscript tussen de brieven aan Del Marle². De tweede is een facsimileweergave van een manuscript in het tijdschrift *Art d'aujourd'hui*³.

De eerste bron was waarschijnlijk een bijlage bij een brief aan Del Marle. Het gefotokopieerde manuscript bestaat uit 3 pagina's, die rechtsboven zijn genummerd (1 tot en met 3). Mondriaan heeft de tekst vrij netjes geschreven. Er zijn betrekkelijk weinig doorhalingen en toevoegingen. Een nauwkeuriger beschrijving van de bron is niet mogelijk, omdat alleen een kopie beschikbaar is.

De tweede bron is een verkleinde fotografische afdruk. De tekst en de grafische vorm van de eerste bron en de facsimileweergave in *Art d'aujourd'hui* zijn exact gelijk, maar in de publicatie is het manuscript ongeveer de helft kleiner is weergegeven. Bij de facsimileweergave heeft de redactie vermeld: 'Le texte manuscrit nous a été aimablement communiqué par M. Del Marle et les documents photographiques par M. Seuphor'.

De twee bronnen zijn identiek.

Titel

Het manuscript heeft geen titel. De eerste woorden van de gepubliceerde tekst geven de kern van de tekst aan: 'Principes généraux du Neo-plasticisme'. De gepresenteerde tekst krijgt de titel: [*Principes généraux du Neo-plasticisme*]. Overigens schrijft Mondriaan in de gehele tekst geen accent op de 'e' van 'Neo'.

Datering en ondertekening

Het manuscript is gedateerd en ondertekend: 'Paris dec. 26. P. Mondrian?'. De datering van de gepresenteerde tekst is: december 1926⁴.

Ontstaan en publicatie

De redacteur van het tijdschrift *Vouloir* - Félix del Marle - heeft een rondschriften verstuurd naar een aantal medewerkers van *De Stijl*. Del Marle had het plan om een speciaal nummer te wijden aan 'Het Neoplasticisme' en hij heeft *De Stijl*-medewerkers gevraagd een bijdrage te leveren aan dit speciale nummer. Dit blijkt uit een brief van Mondriaan aan Del Marle (16 december 1926): 'Aussitôt que j'en aurai le temps je vous enverrai [...] quelques morceaux de ce que j'ai écrit sur le Neo-Plasticisme, pour le numéro-extra de Vouloir dont vous parlez dans votre circulaire.'

Del Marle vraagt om de antwoorden (of reacties) te sturen naar M. Donce-Brisy⁶. Mondriaan doet dat niet en stuurt zijn antwoord naar Del Marle zelf. Dit is duidelijk geworden uit een brief van Mondriaan aan Del Marle (10 december 1926), waarin Mondriaan schrijft: 'J'ai le plaisir de vous envoyer les réponses aux circulaires. C'était demandé de les envoyer à M. Donce-Brisy mais j'espère que vous aurez la bonté de franciser ce que j'ai écrit d'inédit.' De inhoud van het rondschriften - waarnaar Mondriaan in zijn brief verwijst - is niet achterhaald, evenmin als de reacties van andere respondenten.

In zijn brief van 10 december 1926 aan Del Marle zegt Mondriaan verder over zijn antwoord op de 'circulaire': 'Une grande partie des récits d'articles que je fait p.ex. la première page est tiré de l'article que vous allez prochainement publier.' Mondriaan heeft - zo blijkt - het antwoord samengesteld uit gedeelten van eerder geschreven artikelen. Als voorbeeld noemt hij het eerste gedeelte van het antwoord

¹ Félix del Marle (1889-1952), Frans kunstenaar, redacteur van het tijdschrift *Vouloir* (Lille).

² RKD-MCP – 23.

³ *Art d'aujourd'hui* 1, no.5 (december 1949): z.p.

⁴ Mondriaan woont op dat moment in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁵ In de brief van 16 december 1926 geeft Mondriaan het adres van Huszàr door aan Del Marle en in een volgende brief (30 december 1926) de adressen van Oud, Van Eesteren en Domela.

⁶ Émile Donce-Brisy, redacteur van *Vouloir*.

dat gehaald is uit een artikel dat binnenkort in *Vouloir* zal verschijnen: *Le Home - La Rue - La Cité*¹. En inderdaad in het eerste gedeelte worden vijf ‘neo-plastische wetten’ vermeld, die ook voorkomen in *Le Home - La Rue - La Cité*². Op grond van dit laatste kunnen we zeggen dat Mondriaans antwoord op de ‘circulaire’ van De Marle de tekst [*Principes généraux du Neo-plasticisme*] is geweest.

Opmerkelijk is dat de brieven van 10, 16 en 30 december 1926 elkaar tegenspreken voor wat betreft het opsturen van Mondriaans antwoord op de ‘circulaire’ van Del Marle. In de brief van 10 december 1926 zegt Mondriaan: ‘J’ai le plaisir de vous envoyer les réponses aux circulaires.’³ In de brief van 16 december 1926 zegt hij: ‘Aussitôt que j’en aurai le temps je vous enverrai [...] quelques morceaux de ce que j’ai écrit sur le Neo-Plasticisme.’ In de brief van 30 december 1926 zegt hij: ‘Quand au réponses sur votre circulaire j’en vous répondrai bientôt. Je ne sais pas mieux que de citer quelques passages de mes articles qui correspondent aux questions.’ Wanneer Del Marle [*Principes généraux du Neo-plasticisme*] heeft ontvangen, is dus niet bekend.

[*Principes généraux du Néo-plasticisme*] bestaat uit vier delen:

‘Hoofdstuk I’ is een opsomming van niet vijf, maar zes ‘neo-plastische wetten’: ‘Principes généraux du Neo-plasticisme’⁴. ‘Hoofdstuk II’⁵ geeft een résumé van Mondriaans opvatting over: ‘Le Neo-plasticisme et la forme’. ‘Hoofdstuk III’ is een samenvatting van Mondriaans gedachten over kleur: ‘Le Néo-plasticisme et la couleur’. In ‘Hoofdstuk IV’ schrijft Mondriaan in het kort iets over de gevolgen van het Neo-Plasticisme in psychologische en maatschappelijke sfeer: ‘Conséquences psychologiques et sociales du Néo-plasticisme’.

Del Marle neemt [*Principes généraux du Néo-plasticisme*] niet op in het speciale nummer van *Vouloir*. Waarom is niet achterhaald.

Veel later - in 1949 - verschijnt [*Principes généraux du Neo-plasticisme*] in het tijdschrift *Art d’aujourd’hui*.

Afbeeldingen

Bij de publicatie van 1949 is een foto van Mondriaan geplaatst en vier afbeeldingen van schilderijen. De foto is waarschijnlijk gemaakt door F. Glarner in 1942/43⁶.

De schilderijen zijn aangeduid als:

1. L’arbre, dessin (1910)⁷
2. L’arbre bleu, peinture (1910)
3. L’arbre, peinture (1911)
4. Pommier en fleurs (1911)

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de kopie van het manuscript dat zich tussen de brieven van Mondriaan aan Del Marle bevindt. Schrijffouten en vergissingen zijn in noten aangegeven.

Reacties van tijdgenoten

De tekst [*Principes généraux du Neo-plasticisme*] is niet in 1926 verschenen.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1949] [Frans] ‘Mondrian’.

In: *Art d’aujourd’hui* 1, no.5 (december 1949): z.p.

[1956] [Frans] ‘Principes du Néo-plasticisme’.

In: M. Seuphor. *Mondrian. Sa vie, son œuvre*. Paris, 1956; [herdruk] Paris, 1970; [herdruk] Paris, 1987: 164-166.

¹ Zie tekst [037].

² In [*Principes généraux du Neo-plasticisme*] heeft Mondriaan nog een zesde neo-plastische wet toegevoegd; zie leestekst [035] p.1/r.16.

³ Mondriaan schrijft in deze brief ‘les réponses’; het is mogelijk dat Mondriaan ook de antwoorden van anderen heeft verzameld en doorgestuurd.

⁴ Afkomstig uit [036] *Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad*.

⁵ In het manuscript noemt Mondriaan dit ook ‘I’.

⁶ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [035].

⁷ Achtereenvolgens: 1: A670,1908; 2: A671,1908-10; 3: B4,1911; 4: B19,1912.

- [1976] [Frans] [zonder titel]
In: 'Ecrits de Piet Mondrian'. In: M.G.Ottolenghi (ed.). *Tout l'œuvre peint de Mondrian*. Paris, 1976: 11-12.
- [2010] [Frans] 'Principes généraux du Néo-Plasticisme'.
In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 139-143.

Vertalingen

- [1956] [Engels] 'Principles of Neo-Plasticism'.
In: M. Seuphor. *Mondrian. Life and Work*. New York, 1956; [herdruk] Amsterdam, 1956; [herdruk] London, 1956; [herdruk] London, 1957: 166-168.
- [1957] [Duits] 'Grundideen des Neo-Plastizismus'.
In: M. Seuphor. *Mondrian. Leben und Werk*. Köln, 1957; Zürich, 1957: 166-168.
- [1960] [Italiaans] 'I principi del Neoplasticismo'.
In: M. Seuphor. *Piet Mondrian. La vita e l'opera*. Milano, 1960: 153-154.
- [1963] [Pools] 'Ogólne zasady neoplastycysmu'.
In: E. Grabska, and H. Morawska (eds.). *Artyści o Sztuce: od Van Gogha do Picassa*. Warszawa, 1963: 421-423.
- [1984] [Engels] [zonder titel].
In tent. cat.: *Mondrian: The Wall Works*. New York, 1984: 28-29.
- [1986] [Engels] 'General Principles of Neo-Plasticism'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 214-216.
- [1988] [Engels] [zonder titel].
In: *PRO - Pro art and architecture*, no.3 (maart 1988): 51.

Literatuur

- Butor, M. 'Le carré et son habitant'. In: *La nouvelle revue française*, no.97 (januari 1961): 121.
- Doesburg, T. van (red.). In: *De Stijl* 7, no.79/84 (1927): 37-38.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 499-503.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 213.
- Jaffé, H.L.C. *Mondrian und De Stijl*. Köln, 1967: 224.
- Jaffé, H.L.C. *De Stijl*. London, 1970: 226.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 135, II 509, II 512.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 144.
- Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 102, 124.
- Mondrian, P. 'Neoplasticismus'. In: *ReD [Revue Devětsilu]* 2, no.7 (1929): 235.
- Rembert, V. P. (1980, no.10, juni). 'Mondrian's aesthetics, as interpreted through his statements'.
In: *Arts magazine* 54, no.10 (juni 1980): 175.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 183.
- Seuphor, M. *L'art abstrait: ses origines, ses premiers maîtres*. Paris, 1949: 175.
- Seuphor, M. 'Piet Mondrian et les origines du Néo-Plasticisme'. In: *Art d'aujourd'hui* 1, no.5 (Décembre, 1949): 6-7
- Seuphor, M. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, [1956]; Amsterdam, [1956]; London, 1956; London, 1957: 166-167.

[036] Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad

Vooraf

In januari 1927 verschijnen - bijna gelijktijdig - een Nederlandse en een Franse tekst van Mondriaan. De teksten verschijnen niet alleen tegelijk, ook de titels zijn bijna gelijk: *Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad* en *Le Home - La Rue - La Cité*.

Le Home - La Rue - La Cité verschijnt in het laatste nummer van *Vouloir*, een tijdschrift met als ondertitel: 'Revue mensuelle d'esthétique Néo-Plastique'¹. *Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad* verschijnt in eerste nummer (januari 1927) van het tijdschrift *Internationale revue i10*.

De hoofdredacteur van *Internationale revue i10* is Arthur Müller Lehning². In de eerste alinea van het eerste nummer formuleert Lehning de doelstelling van het tijdschrift: 'De Internationale Revue i10 wil een orgaan zijn van alle uitingen van den modernen geest, een documentatie van de nieuwe stroomingen in kunst en wetenschap, filosofie en sociologie.'³ *i10* zal tot juli 1929 blijven bestaan.

Bron

Slechts één bron is bekend van de tekst *Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad*, namelijk de publicatie in het tijdschrift *i10*³.

Een manuscript of typoscript is niet gevonden; het archief van het tijdschrift *i10* is tijdens de tweede wereldoorlog verdwenen. Lehning zegt hierover in een interview (1984): '[...] ik ben dus niet meer in het bezit van Mondriaans manuscripten noch van zijn brieven uit de periode van *i10*.'⁴

Titel

De titel van de publicatie is ook de titel van de leestekst: *Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad*.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft *Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad* onderaan gedagtekend: 'Parijs, 1926.' Een brief aan Bob Oud⁵ (20 december 1926) doet vermoeden dat Mondriaan in december 1926 de laatste hand heeft gelegd aan *Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad*: 'Ik heb er [schilderijen] veel tegelijk onderhanden omdat ze telkens een tijdje moeten drogen en dan daartusschen in maakte ik [...] mijn opstellen voor [...] 't Hollandsche blad.'⁶ De datering van de leestekst is: december 1926⁷.

De tekst is niet ondertekend, maar in de publicatie staat boven de titel: 'Piet Mondriaan'.

Ontstaan en publicatie

Op 22 mei 1926 schrijft Mondriaan aan Oud dat hij plannen heeft voor een artikel in het nieuwe tijdschrift *i10*: 'Beste Bob, dank voor je brief. Wat dat blad van Müller Lehning betreft, het lijkt me een mooi idee. M.L. is anarchist [...]'t Wordt geen uitsluitend kunstblad, en dat is goed. Ik zelf ben van plan over het Neo Plast. in de maatschappij te gaan schrijven 't geen ik allang van plan was. Het menschzijn is N^o een en dan komt de kunst (of geen 'Kunst') van zelf, heh. [...] M.L. wil (evenals ik) langs gedachtenweg een zuivere maatschappij helpen opbouwen.'

Zeven maanden later - 20 december 1926 - laat Mondriaan Oud weten: 'Ik heb er veel tegelijk onderhanden omdat ze telkens een tijdje moeten drogen en dan daartusschen in maakte ik dan b.v. die maquette, mijn opstellen voor *Vouloir*, *Cahiers d'Art* en 't Hollandsche blad.'

Met 'die maquette' bedoelt Mondriaan waarschijnlijk de maquette voor het decor van het toneelstuk van Michel Seuphor: 'L'Éphémère est éternel'⁸.

¹ Zie verder tekst [037].

² Arthur Müller-Lehning (1899-2000), anarchist, publicist, hoofdredacteur *i10*.

³ *Internationale revue i10* 1, no.1 (januari 1927): 12-18.

⁴ Bois, Yves-Alain. *Arthur Lehning en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 19.

⁵ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan.

⁶ Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP - 63.

⁷ Mondriaan woont in December 1926 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁸ CR II 326-327: B178.

Met het opstel voor ‘Vouloir’ bedoelt Mondriaan òf [*Principes généraux du Neo-plasticisme*] òf *Le Home - La Rue - La Cité*, met mijn opstel voor ‘t Hollandsche blad (*i10*) *Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad*, en met het opstel voor ‘Cahiers d’Art’ *L’expression plastique nouvelle dans la peinture*¹.

Mondriaan heeft hoogst waarschijnlijk tegelijkertijd aan een Nederlandse versie (*Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad*) en een Franse (*Le Home - La Rue - La Cité*) gewerkt.

Een jaar later - 25 januari 1928 - schrijft Mondriaan aan Katherine Dreier² dat het artikel *Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad* het eerste gedeelte is van een boekje: ‘Je suis entrain d’écrire un petit livre: critique, esthetique, philosophie un peu. La première partie est parue dans une revue hollandaise, i 10.’ Mondriaan bedoelt met ‘un petit livre’ waarschijnlijk *L’art nouveau - la vie nouvelle*³. De tekst van *Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad* komt echter niet voor in *L’art nouveau - la vie nouvelle*.

De redactie van *i10* heeft bij *Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad* drie samenvattingen geplaatst in het Frans, Duits en Engels⁴.

Afbeeldingen

De publicatie van *Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad* gaat vergezeld van een foto van Mondriaans atelier met de tekst: ‘P. Mondriaan. Atelier van den schilder’⁵ en een afbeelding van een schilderij met de tekst: ‘P.Mondriaan. ‘Schilderij’ (Compositie in lijn en kleur) 1925’⁶.

Basistekst en leestekst

Als basis voor de hier gepresenteerde leestekst is de publicatie van *Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad* in *i10* gebruikt. De samenvattingen in het Frans, Duits en Engels in de publicatie zijn in de leestekst achterwege gelaten.

Reacties van tijdgenoten

Eén reactie is er geweest op *Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad*. In het julinumnummer van *i10* (1927) verschijnt een artikel van Peter Alma⁷, met als titel *Kunst en samenleving*⁸.

Op de laatste bladzijde van zijn artikel levert Alma kritiek op een zin uit Mondriaans *Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad*: ‘Het is daarom verkeerd, wanneer Mondriaan in zijn artikel ‘Huis, straat, stad’, schrijvende over de abstracte kunst en hare mogelijkheden het volgende zegt: “Met een beetje goeden wil zal het niet zoo onmogelijk zijn een aardsch paradijs te scheppen”’.⁹ Alma vindt deze gedachtengang van Mondriaan onjuist en vervolgt: ‘Niet de kunst bepaalt de ontwikkeling van onze maatschappij, maar de maatschappelijke ontwikkeling wordt in de eerste plaats bepaald door de economische verhoudingen.’

Het Vaderland wijdt slechts een kort zinnetje aan het artikel van Mondriaan in haar beschouwing over het nieuwe tijdschrift *Internationale revue i10*: ‘Mondriaan mijmert over Woning, Stad en Straat, die één moeten worden.’¹⁰

Vermelde personen

In *Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad* citeert Mondriaan tweemaal Filippo Marinetti¹¹.

Allereerst geeft Mondriaan een vertaling van een aantal zinnen uit een artikel van Marinetti: ‘Vive l’Inégalité. Augmentez les Inégalités humaines. Déchaînez, partout et exaspérez, l’originalité individuelle’.¹² De aangehaalde tekst staat in het artikel ‘À chacun, chaque jour, un métier différent

¹ Tekst [034] .

² Katherine Dreier (1877-1952), Amerikaans kunstenares en verzamelaar, lid van de groep Abstraction-Création.

³ Zie tekst [052].

⁴ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [036] - Samenvatting in de publicatie.

⁵ CR II 132, fig.35a.

⁶ CR II 318: B165 (Tableau No.1: Lozenge with Three Lines and Blue, Gray, and Yellow, 1925).

⁷ Peter Alma (1886-1969), Nederlands beeldend kunstenaar en ook actief in de communistische beweging.

⁸ Alma, P. ‘Kunst en samenleving’. *i 10* 1, no.7, 1927: 241-244. Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [036].

⁹ Leestekst [036] p.4/r.35-36.

¹⁰ *Het Vaderland* (26 januari 1927): Avondblad B 1.

¹¹ Filippo Tomasso Marinetti (1876-1944), oprichter en voorman van het Italiaans Futurisme.

¹² Leestekst [036] p.1/r.27.

(l'Inégalitéisme)' van Marinetti in het tijdschrift *Noi*¹. Waarschijnlijk is dit nummer van *Noi* een van de drie tijdschriften die Prampolini begin 1924 aan Mondriaan zond². Mondriaan heeft dit citaat ook gebruikt in zijn tekst *A bas l'harmonie traditionnelle*³.

Verderop in de tekst geeft Mondriaan een vertaling van een aantal zinnen van Marinetti uit zijn boek *Les Mots en liberté futuristes*⁴, één van de weinige boeken die Mondriaan tot aan zijn dood bewaarde. Overigens schreef Marinetti een opdracht in Mondriaans exemplaar⁵.

Bijzondere woorden

In de leestekst staat een woord dat niet zo bekend is: 'maquilleeren'⁶. Het woord komt niet voor in de Woordenlijst der Nederlandsche Taal⁷. Mondriaan gebruikt hier een Frans woord en vermoedelijk bedoelt hij met 'maquilleeren': het gezicht opmaken.

Overige opmerkingen

Hoewel *Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad* en *Le Home - La Rue - La Cité* - wat de tekst betreft - elkaar op de voet volgen, zijn er een opmerkelijke verschil.

Het verschil heeft te maken met het aantal neo-plastische wetten dat in beide teksten wordt genoemd. De Nederlandse tekst telt zes neo-plastische wetten ('Ziehier zes neo-plastische wetten') en het Franse artikel vijf ('Voilà cinq lois néo-plasticiennes.'). De laatste 'Nederlandse' wet: 'Natuurlijke herhaling (de symmetrie) moet uitgesloten worden.'⁸, komt niet voor in het Franse artikel⁹.

Opmerkelijk in dit verband is de Italiaanse vertaling in *Tutti gli scritti*¹⁰. Deze vertaling geeft zes neo-plastische wetten volgens de Nederlandse versie. Vermoedelijk is de vertaling toch vanaf *Le Home - La Rue - La Cité* gemaakt, getuige de titel *Casa - strada - città*. Hoe de zesde wet in de tekst komt, laat de vertaler ons niet weten.

Overigens worden in *Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad* twee wetten voor architectuur genoemd, in de Franse tekst drie. Maar bij nadere beschouwing blijkt de derde wet ook in de Nederlandse tekst te staan, alleen ontbreekt het cijfer '3' voor de derde wet.

Wat betreft de stijl van deze tekst is het opmerkelijk dat Mondriaan sommige gedeelten in de ik-vorm schrijft. Afgezien van zijn autobiografische teksten en de dialogen komt de ik-vorm niet voor.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1927] [Nederlands] 'Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad'.
In: *internationale revue i 10* 1, no.1 (januari 1927): 12-18; [herdruk] Nendeln, 1979: 12-18.
- [1963] [Nederlands] 'Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad'.
In: A. Lehning, en J. Schrofer. *i 10: een keuze uit de internationale revue i 10*. Den Haag, 1963: 29-35.
- [1984] [Nederlands] 'Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad'.
In: Y.-A. Bois. *Arthur Lehning en Mondriaan*. Amsterdam, 1984: 71-79.

Vertalingen

- [1984] [Engels] 'Home-Street-City'.
In tent.cat.: *Mondrian: The Wall Works*. New York, 1984: 26-28.
- [1986] [Engels] 'Home-Street-City'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987, [herdr] New York, 1993: 207-212.

¹ *Noi* Anno I Serie II no.5 (augustus 1923): 1-2.

² Zie toelichting tekst [023].

³ Zie leestekst [023] p.4/r.15.

⁴ Leestekst [035] p.2/r.11.

F. T. Marinetti *Les Mots en liberté futuristes*. Milan, 1919; de aangehaalde tekst is niet achterhaald.

⁵ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library. Yale University, New Haven. MS Vault.710, Box 4, Personal Documents.

⁶ Leestekst [034] p.4/r.25.

⁷ M. de Vries en L.A. te Winkel. Woordenlijst voor de spelling der Nederlandsche Taal, 1893.

⁸ Leestekst [036] p.3/r.21.

⁹ Overigens noemt Mondriaan in [034] [*Principes généraux du Néo-Plasticisme*] weer zes Neo-plastische wetten.

¹⁰ H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 229-236.

- [1988] [Engels] 'Home-Street-City'.
In: *PRO-pro art and architecture*, no.3 (maart 1988): 46-51.
- [1995] [Engels] 'Neo-plasticism. The Home - The Street - The City'.
In: Postma, F. *26, Rue du Départ*. Berlin, 1995: 75-80.

Literatuur

- Blotkamp, C. *Mondriaan in detail*. Utrecht, Antwerpen, 1987: 85-86, 95.
- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 192, 247.
- Bois, Y.-A. *Arthur Lebnig en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 19, 20, 67-70, 105 (noot 15), 119.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 378 (noot 126).
- Hajer, M. 'De stad als utopie'. In: T. van Helmond en J.J. Oversteegen (red.). *Voor Arthur Lebnig*. Maastricht, 1989: 130-133.
- Henkels, H. 'Mondrian: a life in pictures 1872-1944'. In tent.cat.: *Mondrian from figuration to abstraction*. Tokyo, 1987: 213.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. C. Blotkamp (red.). *De vervoljaren van De Stijl 1922-1932*. Amsterdam/Antwerpen, 1996: 116, 136.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 229.
- Jaffé, H.L.C. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 27, 102, 136, 137, 142, 143, 156, 157, 162.
- Jaffé, H.L.C. 'The diagonal principle in the works of Van Doesburg and Mondrian'. In: *The Structurist*, no.9 (1969): 20.
- Jaffé, H.L.C. *Mondriaan*. z.p. [Wormer], 1980; [Naarden], 1994: 42.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 135, II 509.
- Loon, H. v. 'Piet Mondriaan, de mensch, de kunstenaar'. In: *Maandblad voor Beeldende Kunsten* 4, no.7 (1927): 197.
- Marle, F. del. (ed.). 'P. Mondrian'. In: *Art d'aujourd'hui* 1, no.5 (december 1949): z.p.
- Matthes, H. 'Mondriaans 'exacte beelding van enkel verhouding''. In: *Kunst & Museumjournaal* (1994): 80.
- Postma, F. *26, Rue du Départ*. Berlijn, 1995: 74-80.
- Sandberg, W. [zonder titel]. In tent.cat.: *Mondrian - l'organisation de l'espace*. Paris, 1957: z.p.
- Syamken, F. 'Piet Mondrian: Compositie met twee lijnen'. In: *Kunstlicht* 15, no.1 (1994): 40.

[037] Le Home - La Rue - La Cité

Vooraf

In januari 1927 verschijnen - bijna gelijktijdig - een Nederlandse en een Franse tekst van Mondriaan. De teksten verschijnen niet alleen tegelijk, ook de titels zijn bijna gelijk: *Le Home - La Rue - La Cité* en *Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad*.

Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad verschijnt in eerste nummer (januari 1927) van het tijdschrift *Internationale Revue i10*¹.

Le Home - La Rue - La Cité verschijnt in het laatste nummer van *Vouloir*², een tijdschrift met als ondertitel: 'Revue mensuelle d'esthétique Néo-Plastique'. Het nummer van *Vouloir* is gewijd aan 'Ambiance'³ en Mondriaans artikel *Le Home - La Rue - La Cité* past daar goed bij, omdat Mondriaan schrijft over de invloed van de gebouwde omgeving op het welzijn van de mens.

Bron

Er is één bron bekend van de tekst *Le Home - La Rue - La Cité*, namelijk de publicatie in het januarinummer van het tijdschrift *Vouloir*⁴.

Titel

De leestekst heeft de titel van de publicatie in het tijdschrift *Vouloir: Le Home - La Rue - La Cité*.

Opmerkelijk is dat in tegenstelling tot de Nederlandse versie (*Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad*), het woord 'neo-plasticisme' niet voorkomt in de titel van de Franse versie (*Le Home - La Rue - La Cité*).

Datering en ondertekening

De tekst is gedateerd en ondertekend in de publicatie: 'Paris -1926 P. Mondrian'.

Een brief aan Bob Oud⁵ (20 december 1926) doet vermoeden dat Mondriaan in 'december 1926' de laatste hand heeft gelegd aan *Le Home - La Rue - La Cité*: 'Ik heb er [schilderijen] veel tegelijk onderhanden omdat ze telkens een tijdje moeten drogen en dan daartusschen in maakte ik [...] mijn opstellen voor Vouloir.'⁶ De datering van de tekst is: december 1926⁷.

Ontstaan en publicatie

Mondriaan werkt van mei tot december 1926 tegelijkertijd aan een Nederlandse (*Neo-plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad*) en een Franse versie (*Le Home - La Rue - La Cité*) van dezelfde tekst. Het is niet bekend of hij eerst de Nederlandse tekst heeft gemaakt en daarna de Franse of omgekeerd.

In mei 1926 is voor de eerste keer sprake van een artikel voor *Vouloir*. In een brief aan Del Marle⁸ (9 mei 1926) schrijft Mondriaan: 'Je veux bien faire un petit article au sujet indiqué pour Vouloir, vers le mois d'aout et je suis sensible à votre appréciation de mes idées.' Met 'un petit article' bedoelt Mondriaan waarschijnlijk *Principes généraux du neo-plasticisme*⁹. In een volgende brief (7 juli 1926) heeft hij het over een ander artikel dat 'un peu plus long que l'autre' is en bedoelt hij hoogst waarschijnlijk *Le Home - La Rue - La Cité*: 'J'ai presque terminé l'article. C'est un peu plus long que l'autre et j'en veux encore travailler. Je vous demande donc de vouloir bien attendre une quinzaine de jours. [...] Je vous préviendrai encore quand mon article sera fini et j'espère avoir le plaisir de vous voir chez moi pour en causer.'

¹ Zie tekst [035].

² *Vouloir* was het blad van een avant-gardistische beweging in Lille, met als voorman de schilder Félix del Marle. De ondertitel van *Vouloir* was: 'Organe constructif de littérature et d'art moderne'. Het eerste nummer verschijnt in januari 1924; totaal verschijnen 26 nummers tussen 1924 en 1927.

³ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [036] - Voorkant *Vouloir* 'Ambiance'.

⁴ *Vouloir*, no.25, januari 1927: n.p.

⁵ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan. Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

⁶ Mondriaan bedoelt 'opstellen': [034] *Principes généraux du neo-plasticisme* en [036] *Le Home - La Rue - La Cité*.

⁷ Mondriaan woont december 1926 op het adres: 26 Rue du Départ, Parijs.

⁸ Félix del Marle (1889-1952), Frans kunstenaar, oprichter en redacteur van het tijdschrift *Vouloir* (Lille). Vindplaats brieven aan Del Marle: RKD-MCP – 23.

⁹ Tekst [034].

Maar in september 1926¹ blijkt het artikel nog steeds niet af: 'L'article est devenu un peu long, vous verrez si c'est nécessaire de le placer dans deux numéros. Je peux vous l'envoyer la semaine prochaine.'

'La semaine prochaine' wordt drie maanden: december 1926². Op een briefkaart schrijft Mondriaan aan Del Marle dat het artikel eindelijk klaar is: 'Cher Monsieur et Ami, j'ai l'article enfin terminé mais en ayant tant de correspondance urgente à faire ça durera encore quelques jours avant que je l'aie écrit au net.' Op 16 december 1926 stuurt Mondriaan *Le Home - La Rue - La Cité* dan eindelijk naar Del Marle, met het verzoek of Del Marle het Frans wil corrigeren: 'J'attends avec impatience l'article corrigé et franchisé!'

Ondertussen laat hij Bob Oud³ weten dat hij heel druk aan het schilderen en schrijven is (20 december 1926): 'Ik heb er veel tegelijk onderhanden omdat ze telkens een tijdje moeten drogen en dan daartusschen in maakte ik dan b.v. die maquette, mijn opstellen voor *Vouloir*, *Cahiers d'Art* en 't Hollandsche blad.' Met 'die maquette' bedoelt Mondriaan waarschijnlijk de maquette voor het decor van het toneelstuk van Michel Seuphor: 'L'Éphémère est éternel'. Met met mijn opstel voor 't Hollandsche blad (*il10*) bedoelt hij *Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad*, en met mijn opstel voor 'Cahiers d'Art' *L'Expression plastique nouvelle dans la Peinture*⁴.

Del Marle blijkt *Le Home - La Rue - La Cité* gecorrigeerd te hebben. Op 30 december 1926 schrijft Mondriaan dat hij tevreden is: 'J'ai lu l'article en je trouve que vos lignes l'expriment parfaitement. Vous m'avez causé quelque peine! (en me demandant cet article) mais je vous suis reconnaissant de m'avoir forcé(!) de le faire. Et j'espère que l'avenir en profitera un tout petit peu! Je vous renvoie l'article en retour du courrier, je garde le mien à cause du ports et parce qu'il ne vous est plus utile.'

Niet tevreden is Mondriaan met de ondertitel van *Vouloir*. Del Marle heeft aan 'No. 24' (december 1926) toegevoegd: '*Revue mensuelle d'esthétique Néo-plastique*.' Mondriaan reageert verbaasd (7 januari 1927): 'Je vois dans No. 24 de *Vouloir*. Cela me flatte parce que c'est moi qui trouva le nome néo-plasticisme, mais ne sera-t-il pas mieux de mettre 'd'esthétique nouvelle' p. exc., parce qu'il sera difficile de suivre tout à fait les idées néo-plasticiennes, surtout en littérature! Pour une revue il est mieux, je crois, de ne pas se limiter trop!'

Del Marle heeft Mondriaans suggestie niet opgevolgd; ook het nummer waarin *Le Home - La Rue - La Cité* verschijnt ('No. 25') heeft de ondertitel '*Revue mensuelle d'Esthétique Néo-plastique*'.

Mondriaan heeft een drukfout ontdekt in de publicatie van *Le Home - La Rue - La Cité* en op 17 februari 1927 schrijft hij aan Del Marle: 'C'est dommage qu'il y ait des erreurs d'imprimerie dans mon article tels que à la 15e ligne d'en haut page I. etc.' De 15e en de 16e regel van de eerste kolom op de eerste bladzijde van het artikel zijn door de zetter omgewisseld⁵.

Afbeeldingen

Bij de publicatie van *Le Home - La Rue - La Cité* zijn drie afbeeldingen afgedrukt:

1. 'P. Mondrian. I. - Plan développé. Projet d'une chambre exécutée pour Madame B..., à Dresden.'⁶ Il est à noter que la photographie donne une idée imparfaite de la valeur des couleurs et que d'autre part l'architecture de la chambre est d'une époque ancienne.'
2. 'P. Mondrian. II. - Perspective géométrique. Salon de Madame B..., à Dresden.'⁷
3. 'P. Mondrian. III. - Perspective géométrique. Salon de Madame B..., à Dresden.'⁸

Basistekst en leestekst

De basis voor de hier gepresenteerde leestekst is de publicatie in het tijdschrift *Vouloir*.

¹ Ongedateerde brief aan Del Marle, maar volgens Bois 'septembre 1926?' (Y.-A. Bois. 'Mondrian en France'. In: *Bulletin de la Société de l'histoire de l'art français*, (maart 1981): 293.)

² Ongedateerde brief aan Del Marle, maar volgens Bois 'décembre 1926?' (Y.-A. Bois. 'Mondrian en France'. In: *Bulletin de la Société de l'histoire de l'art français*, (maart 1981): 293.)

³ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan.

Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

⁴ Tekst [034].

⁵ Y.-A. Bois, 'Mondrian en France'. In: *Bulletin de la Société de l'histoire de l'Art Français* (maart 1981): 297 (noot 27).

⁶ CR II 320: B167.1 Exploded Box Plan, 1926.

⁷ CR II 320: B167.3 Axonometric View with Ceiling, Bookcase and Cabinet, 1926.

⁸ CR II 320: B167.2 Axonometric View with Floor, Bed, and Table, 1926.

De door Mondriaan ontdekte drukfout - in de eerste kolom zijn regel 15 en 16 verwisseld - is in de leestekst aangegeven, maar niet gecorrigeerd.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties van tijdgenoten achterhaald.

Vermelde personen

In *Le Home - La Rue - La Cité* citeert Mondriaan tweemaal Filippo Marinetti¹.

De eerste keer neemt Mondriaan een aantal zinnen over uit een artikel van Marinetti: 'Vive l'Inégalitéisme. Augmentez les Inégalités humaines. Déchaînez, partout et exaspérez, l'originalité individuelle'². Deze tekst staat in het artikel 'À chacun, chaque jour, un métier différent (l'Inégalitéisme)' van Marinetti in het tijdschrift *Noi*³. Waarschijnlijk is dit nummer van *Noi* een van de drie tijdschriften die Prampolini begin 1924 aan Mondriaan zond⁴. Mondriaan heeft dit citaat ook gebruikt in zijn tekst *A bas l'harmonie traditionnelle*⁵.

De tweede keer haalt Mondriaan een aantal zinnen aan uit Marinetti's boek *Les Mots en liberté futuristes*⁶. Eén van de weinige boeken die Mondriaan tot aan zijn dood bewaarde. Overigens schreef Marinetti een opdracht in Mondriaans exemplaar⁷.

Overige opmerkingen

Hoewel *Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad* en *Le Home - La Rue - La Cité* - wat de tekst betreft - elkaar op de voet volgen, zijn er een opmerkelijke verschil.

Het verschil heeft te maken met het aantal neo-plastische wetten dat in beide teksten wordt genoemd. De Nederlandse tekst telt zes neo-plastische wetten ('Ziehier zes neo-plastische wetten') en het Franse artikel vijf ('Voilà cinq lois néo-plasticiennes.'). De laatste 'Nederlandse' wet: 'Natuurlijke herhaling (de symmetrie) moet uitgesloten worden.'⁸, komt niet voor in het Franse artikel⁹.

Opmerkelijk in dit verband is de Italiaanse vertaling in *Tutti gli scritti*¹⁰. Deze vertaling geeft zes neo-plastische wetten volgens de Nederlandse versie. Vermoedelijk is de vertaling toch vanaf *Le Home - La Rue - La Cité* gemaakt, getuige de titel *Casa - strada - città*. Hoe de zesde wet in de tekst komt, laat de vertaler ons niet weten.

Overigens worden in *Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad* twee wetten voor architectuur genoemd, in de Franse tekst drie. Maar bij nadere beschouwing blijkt de derde wet ook in de Nederlandse tekst te staan, alleen ontbreekt het cijfer '3' voor de derde wet.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1927] [Frans] 'Le Home - La Rue - La Cité'.
In: *Vouloir*, no.25 (januari 1927): n.p.
- [1953] [Frans] [zonder titel]
In: B. Zevi. *Poetica dell'architettura neoplasticista*. Milano, 1953: 138-147.
- [1982] [Frans] 'Le Home - La Rue - La Cité'.
In: Y.-A. Bois. *L'Atelier de Mondrian*. Paris, 1982: 65-70.
- [2010] [Frans] 'Le Home - La Rue - La Cité'.
In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 148-162.

Vertalingen

- [1950] [Engels] 'home - street - city'.
In: *trans/formation: arts, communication, environment* 1 (1950): 44-47.

¹ Filippo Tommaso Marinetti (1876-1944), oprichter en voorman van het Italiaans Futurisme.

² Leestekst [037] p.1/r.27.

³ *Noi* Anno I Serie II no.5, août 1923: 1-2.

⁴ Zie toelichting tekst [023].

⁵ Zie leestekst [023] p.4/r.15.

⁶ F. T. Marinetti *Les Mots en liberté futuristes*. Milan, 1919; de aangehaalde tekst is niet achterhaald; leestekst [036] p.2/r.11.

⁷ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library. Yale University, New Haven. MS Vault.710, Box 4, Personal Documents.

⁸ Leestekst [037] p.3/r.21.

⁹ Overigens noemt Mondriaan in [035] [*Principes généraux du Néo-Plasticisme*] weer zes Neo-plastische wetten.

¹⁰ H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 229-236.

- [1956] [Italiaans]] 'Casa- Strada - Città'.
In: 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 111-119.
- [1970] [Engels] 'Home – Street – City'.
In tent.cat.: *Mondrian. The Process Works*. New York, 1970: 11-14.
- [1975] [Italiaans] Casa - strada - città'.
In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 229-236.

Literatuur

- Bois, Y.-A. *Arthur Lebnig en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 19, 20, 67-70, 105 (noot 15), 119.
- Bois, Y.-A. 'Présentation du texte de Mondrian sur « Le Home, la Rue, la Cité ». In: T. van Helmond (ed.). *i 10 et son époque*. Paris, 1989: 32-34.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 356, 371 (noot 18).
- Cassou, J. *Panorama des arts plastiques contemporains*. Paris, [1960]: 515-517.
- Doesburg, T. van (red.). In: *De Stijl* 7, no.79/84 (1927): 37-38.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 390-415.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. C. Blotkamp (red.). *De vervoljaren van De Stijl 1922-1932*. Amsterdam/Antwerpen, 1996: 116, 136.
- Holtzman, H. 'Piet Mondrian. Unpublished Notes on Nature and Art, 1938-1943'. In: *The Structurist*, no.23-24 (1983): 83.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 205-207.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 229.
- Fabre, G.C. et al. (eds.). *Vouloir, Lille 1925*. [Gand], 2004: 173.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 135, II 509.
- Lebenszstein, J.-C.. 'Mondrian: la fin de Part'. In: *Critique* 438, novembre 1983: 900.
- Lemoine, S. *Piet Mondrian/ Alfred Roth Correspondance*. Parijs, 1994: 128-129.
- Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 97, 119, 129.
- Marle, F. del. (ed.). 'P. Mondrian'. In: *Art d'aujourd'hui* 1, no.5 (december 1949): z.p.
- Mondrian, P. 'Neoplasticismus' In: *ReD [Revue Devětsilu]* 2, no.7 (maart 1929): 235; [herdruk] *Analecta Slavica* 13, no.2. Würzburg, 1977 .
- Mondrian, P. 'Artists on Art and Reality, on Their Work, and on Values. Statements and Documents'. In: *Daedalus*, no.89 (1960): 91.
- Mondrian, P. 'Scritti di pittore'. In: M.G. Ottolenghi. *L'opera completa di Mondrian*. Milano, 1974: 10.
- Pleynet, M. *Painting and System*. Chicago, 1984: 104.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 184.
- Sandberg, W. [zonder titel]. In tent.cat.: *Mondrian - l'organisation de l'espace*. Paris, 1957: z.p.
- Sondag, G. 'Couleur/non-couleur dans la peinture de Mondrian'. In: *Critica d'Arte* 41, no.145 (januari-februari 1976): 49.
- White, M. *De Stijl and Dutch modernism*. Manchester, 2003: 68, 76, 103.
- Wismer, B. *Mondrians ästhetische Utopie*. Baden, 1985: 68.

[038] [Réponse de Mondrian à 'Malerei und Photographie']

Vooraf

[*Réponse de Mondrian à 'Malerei und Photographie'*] is een reactie van Mondriaan op een artikel van Ernst Kállai¹ in het tijdschrift *Internatioale revue i10*². De titel van Kállai's artikel was: 'Malerei und Photographie'.

Mondriaan voldoet aan de oproep van László Moholy-Nagy³ in dezelfde aflevering van *i10* om te reageren op het artikel van Kállai. Hij is niet de enige die reageert. In totaal reageren negen kunstenaars - waaronder Kandinsky⁴ en Moholy-Nagy zelf - op 'Malerei und Photographie'. Het juninummer (1927) van *i10* publiceert deze reacties onder de titel: 'Diskussion über ernst kallai's artikel 'Malerei und Fotografie'.

Bron

De enige bron die achterhaald is de publicatie van Mondriaans reactie in het tijdschrift *International Revue i10*.

Titel

Het antwoord van Mondriaan heeft geen titel. In ieder geval moet in de titel van de leestekst tot uitdrukking komen dat Mondriaans tekst een reactie is op het artikel 'Malerei und Photographie' van Kállai. Een Franse titel is gewenst, omdat Mondriaan zijn reactie in het Frans heeft geschreven. De gepresenteerde tekst krijgt de titel: [*Réponse de Mondrian à 'Malerei und Photographie'*].

Datering en ondertekening

In de publicatie van [*Réponse de Mondrian à 'Malerei und Photographie'*] is de datering van Mondriaan vermeld: 'Paris, 26 Avril '27'. De datering van de gepresenteerde tekst is derhalve: 26 april 1927⁵.

Mondriaans tekst is niet ondertekend, maar boven de tekst staat vermeld: 'Mondrian:'.

Ontstaan en publicatie

In het aprilnummer van de *i10* verschijnt van Ernst Kállai een artikel over 'Malerei und Photographie'⁶. Het artikel wordt voorafgegaan door een inleiding van Moholy-Magy en een korte samenvatting in het Nederlands van Lehning⁷.

Lehning zegt het volgende over 'Malerei und Photographie':

'De grens tusschen schilderkunst en fotografie is, vòòr alle verschillen, fundamenteel door het stoffelijke onderscheid van schildersmiddelen eenerzijds en lichtgevoelige plaat, film en papier anderzijds aangegeven. Dit fundamentele stoffelijke onderscheid is voldoende om een volkomen aan het object gebonden schilderkunstige voorstelling niet te verwarren met de fotografie van hetzelfde object, - hoe glad ook de factuur van de schilderij mag zijn. Zij bewerkt niettemin, dat totaal niet slechts als een eenheid van betrekkingen tusschen vorm en kleur en - somtijds - als ruimtelijke illusie, maar ook tegelijkertijd als een consistente stoffelijkheid-vol-spanning gevoeld wordt. Deze materiele indeeling, in zekere mate 'orkestreering' der vorm door de makelij, gaat bij de fotografie verloren. Het fotografische beeldvlak is een neutrale spiegel, waarin alle vormen en 't onen' zonder tegenstand kunnen verschijnen. Het heeft noch een eigen spanning, noch een statische uitdrukingskracht. Dit verlies aan scheppend leven wordt echter vergoed door de mogelijkheid het fotografische beeld bewegelijk te maken. De film is de optische beeldvorm van onzen tijd. Wij staan aan den grens van een maatschappelijk effectloos geworden, statische, cultuur, en een nieuwe, kinetische vormgeving van ons wereldbeeld, die reeds nu in een ongehoorde omvang tot de gevoelsfeer der massa is weten door te dringen.'

¹ Ernst Kállai (1890-1954), Hongaars criticus en redacteur van het tijdschrift *Bauhaus*.

² *i10* jrg.1 no.6, juni 1927: 235 (het tijdschrift *i10* bestond van januari 1927 tot en met juni 1929; redacteur Arthur Müller-Lehning)

³ László Moholy-Nagy (1895-1946), Hongaars- Amerikaans beeldhouwer, schilder, fotograaf, docent aan het Bauhaus; redacteur *i10* voor film en foto.

⁴ Wassily Kandinsky (1866-1944), Duits-Russisch kunstenaar, auteur van '*Über das Geistige in der Kunst*', 1911.

⁵ In april 1927 woont Mondriaan in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁶ Ernst Kállai. 'Malerei und Photographie', in: *i10* jrg.1 no.4, april 1927: 148-157. Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [038] - Artikel Kallai.

⁷ Arthur Müller-Lehning (1899-2000), anarchist, publicist, hoofdredacteur *Internationale Revue i10*.

Moholy-Nagy roept in zijn inleiding bij 'Malerei und Photographie' op om over het artikel van Kallai te discussiëren: '[...] aus diesem grunde, und weil das problem: malerei und fotografie heute besonders aktuell ist, möchte ich in diesen spalten eine diskussion über den artikel eröffnen.'

Mondriaan voldoet aan de oproep van Moholy-Nagy en schrijft vrijwel direct een korte reactie op 'Malerei und Photographie'.

Mondriaans bijdrage aan de discussie verschijnt in het juninummer (1927) van *i10*.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie van [*Réponse de Mondrian à 'Malerei und Photographie'*].

Reacties van tijdgenoten

Op zijn beurt reageert Kállai weer op de reacties van de kunstenaars¹. In 'Ernst Kallai Antwort' schrijft Kállai onder andere: 'Ich kann Ausführungen von *Willy Baumeister, Burchartz, Grohmann, Kassák, Mondrian* und *Georg Muche* fast restlos beipflichten.'

Vermelde personen

Mondriaan noemt 'mr. Ernst Kállai' twee keer in zijn korte reactie.

De eerste keer zegt Mondriaan: '[...] je sois pour une grande partie d'accord avec les intéressantes observations sur la 'peinture et la photographie' de mr. Ernst Kallai'²

De tweede keer zegt Mondriaan: 'Il est bien possible que la technique de la photographie se change, comme la technique de la peinture s'est changée et les comparaisons et observations de mr. Ernst Kallai peuvent aider à y arriver.'³

Publicatie in de oorspronkelijke taal

[1927] [Frans] [zonder titel]

In: *Internationale revue i 10* 1, no.6 (juni 1927): 235; Nendeln, 1979: 235.

[1963] [Frans] [zonder titel]

In: A. Lehning, en J. Schrofer. *i 10: een keuze uit de internationale revue i 10*. Den Haag, 1963: 105.

Vertalingen

[1975] [Italiaans] 'Pittura e fotografia'.

In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 237.

[1986] [Engels] 'Painting and Photography'.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 216.

Literatuur

Bois, Y.-A. *Arthur Lehning en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 20, 110.

Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 417-421.

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 216.

Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 237

Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 54.

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 137, II 509.

¹ *i10* jrg.1 no.6, juni 1927, p.237-240 (zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [038] - Antwoord van Kallai.)

² Leestekst [038] p.1/r.3-4.

³ Leestekst [038] p.1/r.14-15.

[039] De Jazz en de Neo-plastiek

Vooraf

De Jazz en de Neo-plastiek verschijnt in het decembernummer (1927) van het tijdschrift *Internationale revue i10*. De titel doet vermoeden dat Mondriaan in deze tekst het Neo-Plasticisme in de muziek behandelt, maar in een brief aan Bob Oud¹ (27 augustus 1927) zegt Mondriaan: ‘De jazz neem ik alleen als aanleiding, het heeft dus niet met muziek te maken.’

In de samenvatting van Lehning² - de hoofdredacteur van *i10* - lezen we waar het verband tussen ‘Jazz’ en ‘Neo-Plasticisme’ op gebaseerd is: ‘La culture ancienne est la culture de la forme. La culture nouvelle est celle de la proportion universelle. [...] Le Jazz et le Néo-plastique comme symptôme de la culture nouvelle.’

Bron

De enige bron die gevonden is van *De Jazz en de Neo-plastiek*, is de publicatie in de *Internationale Revue i 10*³. Mondriaans tekst begint op de voorkant van nummer 12 (1927) van het tijdschrift. Drie korte samenvattingen van Lehning in het Frans, Duits en Engels begeleiden het artikel⁴.

Titel

De titel van de publicatie is ook de titel van leestekst: *De Jazz en de Neo-plastiek*.

Datering en ondertekening

Het artikel van Mondriaan is niet gedateerd en niet ondertekend. Wel staat boven de titel de schrijver vermeld: ‘Piet Mondriaan’.

Het nummer van *i10* waarin het artikel van Mondriaan verschijnt, heeft als datering: ‘1/12 ‘27’ (jaargang 1, nummer 12). De datering van de leestekst is de datering van de publicatie: december 1927⁵.

Ontstaan en publicatie

De eerste keer dat *De Jazz en de Neo-plastiek* genoemd wordt, is in een brief aan Oud (27 augustus 1927): ‘Ik ben met een artikel bezig over de jazz en de N.P. kleurbeelding in de architectuur. Ik denk dat over een maand ’t gereed is. Ik heb Müller Lehning⁶ geschreven dat ik ’t hem zenden dan zou en of hij met jou bespreken wil; ik denk dat je alles wel met me eens ben. De jazz neem ik alleen als aanleiding, het heeft dus niet met muziek te maken en ressorteert niet onder Pijper⁷, die er weinig van begrijpen zal, denk ik. Voor het groote of de reeks artikelen over mensch en maatschappij heb ik nog geen tijd gehad. [...] Ik heb ook een nieuwe cliché waarvan ik een afdruk in bijgaande revue zend, wil je deze of ook de vorige soms te leen hebben voor i 10. Ik heb ’t ook aan Lehning geschreven⁸. Maar dan zonder artikel. Bij het volgende artikel wilde ik geen clichés hebben.’

Uit bovenstaand fragment van de brief aan Oud blijkt dat Mondriaan denkt aan een groot artikel of een reeks artikelen over mens en maatschappij. Een fragment uit een andere brief (4 december 1927) aan Oud bevestigt het plan voor een serie artikelen: ‘Hebt je mijn artikel in *i10* gelezen? Ik ben benieuwd wat je er van zeggen zult. Het lijkt me van cultureel belang, zooals jij eens in een lezing over mijn werk reeds gezegd hebt. Als je later tijd hebt schrijf me dan eens hoe je ’t artikel vindt. Het wordt een leuke serie; een soort artistiek filosofische uitwerking van het N.P. Ik had het tot later willen uitstellen omdat ’t zooveel tijd neemt. Vooral dit eerste begin heeft me razend in beslag genomen. Maar ik kon het nu niet laten, en ’t is goed want wie weet of het er later van komen zou.’

Mondriaan ziet *De Jazz en de Neo-plastiek* als een eerste deel van een artistiek-filosofische uitwerking van het Neo-Plasticisme, dat blijkt ook uit een brief aan Katherine Dreier⁹ (25 januari 1928):

¹ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect en vriend van Mondriaan. Vindplaats van brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

² Arthur Müller-Lehning (1899-2000), anarchist, publicist, hoofdredacteur *Internationale Revue i10*.

³ *i10*, 1e jrg. no.12 (december 1927): 421-427.

⁴ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [039] - Samenvattingen in de publicatie.

⁵ Mondriaan woont in december 1927 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁶ Zie noot 2 hierboven.

⁷ Willem Pijper (1894-1947), Nederlands componist, redacteur voor muziek van het tijdschrift *i10*.

⁸ De brieven aan Lehning zijn verloren gegaan (Y.-A. Bois. *Arthur Lehning en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 19)

⁹ Katherine Dreier (1877-1952), Amerikaans kunstenares en verzamelaar. Vindplaats brieven aan Dreier: RKD-MCP – 30.

‘[...] Je suis en train d’écrire un petit livre: critique, esthétique, philosophe un peu. La première partie est parue dans une revue hollandaise, i10. [...]’¹

De Jazz en de Neo-plastiek heeft echter nooit deel uitgemaakt van een serie artikelen, noch van een boekje.

Afbeeldingen

Bij de publicatie van *De Jazz en de Neo-plastiek* zijn twee schilderijen van Mondriaan afgedrukt; alle twee met hetzelfde onderschrift: ‘P. Mondriaan. Neo-plastisch schilderij’. Volgens de *Catalogue Raisonné* gaat het hier om B183² en B193³. Beide afbeeldingen zijn echter op de kop geplaatst.

Basistekst en leestekst

De enige bron - de publicatie - is gebruikt als basis voor de gepresenteerde tekst.

Reacties van tijdgenoten

Het Vaderland schrijft over het artikel van Mondriaan: ‘Het Decembern timer opent met een artikel van Piet Mondriaan over Jazz en de neoplastiek. De kultuur der Oudheid is de kultuur van den vrouw, heet het daarin, de nieuwe kultuur is die der universele proportie, waarbij men beweging op allerlei gebied ontwaart, Jazz en neoplastiek zijn symptomen dezer nieuwe kultuur.’⁴

In het *Maandblad voor Beeldende Kunsten*⁵ schrijft Cornelis Veth⁶ - enkele maanden na de publicatie van *De Jazz en de Neo-plastiek* - niet erg positief over Mondriaans artikel. De volgende citaten geven een indruk van zijn kritiek: ‘Ik heb dit artikel met moeite en zonder succes gelezen.’ en ‘Mondriaan die met zijn vakjesschilderen alweer ouderwetsch is en waarlijk niemand meer boeit, wil met geweld tusschen dit steriel en cerebraal gepas-en-gemeet, en de jazz, verband zien, een verband dat mij ook na lezing van zijn artikel volkomen ontgaat.’ En Veth besluit met de opmerking: ‘Al die theorieën zijn zoo goedkoop. Er zijn ook in dezen tijd duizenden en nog eens duizenden die geheel buiten de sfeer van jazz, bar en dancing leven, inderdaad nog altijd een meerderheid. Tellen zij niet mee? Integendeel, ik geloof dat zij dubbel tellen, en altijd dubbel hebben geteld.’

Vermelde personen

In *De Jazz en de Neo-plastiek* verwijst Mondriaan naar Richet⁷: ‘Zoo kan, in vormcultuur, de moraal op de psychologie van den vorm gebaseerd worden, zooals Richet haar op de psychologie gegrond heeft.’⁸ Hoe en waar Mondriaan de kennis over het werk van Richet heeft opgedaan, is niet achterhaald. Richet heeft een artikel over psychologie en moraal gepubliceerd⁹, maar dat was twintig jaar (1907) voor Mondriaans *De Jazz en de Neo-plastiek*. Of Mondriaan dit artikel van Richet gelezen heeft, is niet bekend.

Mogelijk zou Mondriaan via het tijdschrift van de Theosofische Vereniging in Parijs *Le Lotus Bleu* iets hebben kunnen lezen over Richet. De index van *Le Lotus Bleu* geeft aan dat in het meinumner van 1922 een boekbespreking heeft gestaan van een boek van Richet *Traité de Métapsychique* (1922)¹⁰.

Overigens noemt Kandinsky Richet in een voetnoot in *Über das Geistige in der Kunst* bij de zin: ‘Verschiedene Gelehrte, unter welchen sich reinste Materialisten befanden, widmen ihre Kräfte der wissenschaftlichen Untersuchung der rätselhaften Tatsachen, die nicht mehr zu leugnen, nicht mehr zu verschweigen sind.’ De voetnoot bij deze zin luidde: ‘Zöllner, Wagner, Butleroff - Petersburg, Crookes - London usw. Später Ch. Richet, C. Flammarion (sogar der Pariser « Matin » hat die Äußerungen des letzteren unter dem Titel « Je le constate, mais je ne l’explique pas » vor etwa zwei Jahren gebracht). Endlich C.Lombroso, der Schöpfer der anthropologischen Methode in der Frage des Verbrechens, geht mit Eusapia Palladino zu gründlichen spiritistischen Sitzungen über und anerkennt die Phänomene. Außer

¹ Waarschijnlijk bedoelt Mondriaan dat hij begonnen is met het schrijven van [052] *L’Art Nouveau - La Vie Nouvelle*.

² CR II 329 (Composition with Blue, Black, and Gray, 1927.)

³ CR II 335 (Composition No.I, with Black, Yellow, and Blue, 1927.)

⁴ *Het Vaderland* (11 januari 1928): Avondblad A 3.

⁵ *Maandblad voor Beeldende Kunsten* 5, no.3 (maart 1928): 81-82.

⁶ Cornelis Veth (1880-1962), Nederlands letterkundige, kunsthistoricus en tekenaar; redacteur van het *Maandblad voor Beeldende Kunsten*. Zie voor volledige tekst USB-stick: Aanvullend materiaal bij [039] - Artikel van Veth.

⁷ Charles Richet (1850-1935), Frans fysioloog; Nobelprijs voor de geneeskunde (1913).

⁸ Leestekst [039] p.4/r.18-19.

⁹ Charles Richet. ‘Les bases psychologiques de la morale’. *Bulletin de l’Institut Général Psychologique* 7, no.1-2 (1907): 3-33.

¹⁰ *Le Lotus Bleu* (mai 1922): 598.

noch anderen Gelehrten, die auf eigene Faust sich solchen Studien widmen, bilden sich allmählich ganze wissenschaftliche Vereine und Gesellschaften, die dieselben Zwecke verfolgen (Z. B. Société des Etudes psychiques in Paris, die sogar Berichtreizen in Frankreich veranstaltet, um das Publikum mit den von ihr erzielten Resultaten in einer durchaus objektiven Form bekannt zu machen)¹.

Bijzondere woorden

Mondriaan noemt in *De Jazz en de Neo-plastiek* een aantal zaken, die enige aandacht verdienen.

Op de eerste plaats vermeldt Mondriaan tweemaal het 'Cubisme'². De eerste opmerking is: 'Het Cubisme voerde de schilderkunst tot *verbreken van vorm* en tot *andere ordening*.' Deze zin geeft - volgens Mondriaan - het belang aan van het kubisme in de ontwikkeling van de schilderkunst. De tweede opmerking relateert de eerste, door te zeggen dat het kubisme eigenlijk niet ver genoeg is gegaan: 'Evenwel bleef het woord of de zin, evenals in het Cubisme de vorm, een individueele beteekenis handhaven.'

Op de tweede plaats verwijst Mondriaan in *De Jazz en de Neo-plastiek*³ naar zijn 'Bauhausbuch' (*Neue Gestaltung*, Bauhausbücher No.5⁴). Hij doelt hier op de in het Duits vertaalde artikelen over muziek: 'Die neue Gestaltung in der Musik und die futuristischen Italienischen Brütisten' en 'Die neue Gestaltung, ihre Verwirklichung in der Musik und im zukünftigen Theater'.

Op de derde plaats vinden we in *De Jazz en de Neo-plastiek* een gedeelte over de 'physionomie van den vorm' en 'psychologie van den vorm'⁵. Mondriaan stelt hier voor om de fysionomie⁶ niet uitsluitend te reserveren voor het gezicht, maar om de fysionomie te gebruiken bij de bestudering van het uiterlijke van alle vormen. Evenzo zou de psychologie niet alleen toepasbaar zijn op het innerlijk van de mens, maar ook op het innerlijk van vormen.

Op de vierde plaats zoekt Mondriaan in *De Jazz en de Neo-plastiek* naar overeenkomsten en verschillen tussen de Jazz en het Neo-plasticisme. De begrippen 'rythme' en 'universeel rythme' nemen daarbij een centrale plaats in. (Het woord 'rythme' wordt 46 keer genoemd en 'universeel rythme' vijf keer.)

Overige opmerkingen

Merkwaardig is de spelling van het woord 'rythme' in de tekst. De 'Woordenlijst Nederlandsche Taal' geeft alleen 'rhythmus' en 'rhythmisch' aan. Mondriaan gebruikt consequent de Franse spelling 'rythme'.⁷

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1927] [Nederlands] 'De Jazz en de Neo-plastiek'.

In: *Internationale revue i 10* 1, no.12 (december 1927): 421-427; Nendeln, 1979: 421-427.

[1963] [Nederlands] 'De Jazz en de Neo-plastiek'.

In: A. Lehning, en J. Schrofer. *i 10: een keuze uit de internationale revue i 10*. Den Haag, 1963: 155-161.

[1984] [Nederlands] 'De Jazz en de Neo-plastiek'.

In: Y.-A. Bois. *Arthur Lehning en Mondriaan*. Amsterdam, 1984: 87-95.

Vertalingen

[1967] [Engels] 'Jazz and Neo-Plasticism'.

In: H. Holtzman, and M.S. James. *Piet Mondrian. A Portfolio of 10 Paintings*. New Haven, 1967: z.p.

[1975] [Italiaans] 'Il jazz e il neoplasticismo'.

In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 239-246.

¹ W. Kandinsky. *Über das Geistige in der Kunst*. München, 1911: 52.

² Leestekst [039] p.1/r.9 en p.1/r.16.

³ Leestekst [039] p.1/r.22-23.

⁴ *Die Neue Gestaltung*, Bauhausbücher No.5, 1925; [herdrukken] *Piet Mondrian. Neue Gestaltung*, Mainz/Berlin 1974/2003.

⁵ Leestekst [039] p.3/r.28-37.

⁶ Fysionomie/fysiognomie: gelaatkunde, gelaat(suitdrukking).

⁷ Voor het eerst wordt 'rythme' gebruikt in [008] *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst*.

- [1976] [Frans] 'Le jazz et le néo-plasticisme'.
In: Y.-A. Bois. 'Présentation du texte de Piet Mondrian sur 'Le jazz et le néo-plasticisme'.
In: *Macula*, no.1 (1976): 81-87.
- [1986] [Engels] 'Jazz and Neo-Plastic'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 217-232.

Literatuur

- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 166, 211, 246.
- Bois, Y.-A. 'Présentation du texte de Piet Mondrian sur 'Le jazz et le néo-plastique'. In: *Macula* 1 (1976) : 77-87.
- Bois, Y.-A. *Arthur Lebrning en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 83-95 .
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 423-428.
- Henkels, H. 'Mondrian: a life in pictures 1872-1944. In tent.cat.: *Mondrian from figuration to abstraction*. Tokyo, 1987: 213.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 217.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 239.
- Janssen, H. *Mondriaan in het Gemeentemuseum Den Haag*. Den Haag, 2008: 243.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 137-138, II 509.
- Maur, K. von. 'Mondriaan en de muziek'. In tent.cat.: *Mondriaan: Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 297.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In tent.cat.: *Mondrian*. Sidney Janis Gallery. New York, 1957: z.p.
- Mondrian, P. 'Mondrian on Art and Music'. In: *The Structurist*, no.4 (maart 1964): 29-30.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 184.
- Threlfall, T. *Piet Mondrian. His Life's Work and Evolution. 1872-1944*. New York, London, 1988: 343.

[040] [Mondrian sako]

Vooraf

In het Litouws avant-gardistisch tijdschrift *Muba* verschijnt in het eerste nummer een artikel waar boven staat: ‘Mondrian sako.’¹.

Muba was een tijdschrift, met Franse en Litouwse artikelen, onder redactie van de Litouwse schrijver en dichter: Juozas Tysliava². Het redactieadres was in Parijs³. Slechts drie nummers van het tijdschrift verschenen in 1928. Tysliava en Mondriaan hebben elkaar in ieder geval één keer ontmoet; ze staan samen met anderen op een foto⁴ voor het huis van Paul Dermée⁵.

De inhoud van [*Mondrian sako*] is zeer bijzonder en blijkt achteraf ook niet zo bedoeld door Mondriaan, want, hij schrijft eind juli 1928 aan Michel Seuphor⁶: ‘Het komt nu een beetje anders dan mijn bedoeling was. [...] Ik gaf je toen een paar ideeën om je op spoor te brengen omdat men zich zelf het beste kent. Ik had niet bedoeld ze als door mij gezegd te publiceren.’

De tekst [*Mondrian sako*] wordt in dit corpus opgenomen als tekst van Mondriaan omdat de (Franse) zinnen van Mondriaan door Seuphor zijn doorgespeeld aan Tysliava.

Bron

De enige bron die bekend is van deze tekst is de publicatie in het Litouws in het tijdschrift *Muba*⁷. Er is geen manuscript of typoscript van Mondriaan gevonden.

Titel

Boven de tekst staat een redactionele titel ‘Mondrian sako.’. Er is geen origineel Frans manuscript beschikbaar en daarom worden de titel en de tekst hier in het Litouws gepresenteerd. De titel van de publicatie is ook de titel van de gepresenteerde tekst: [*Mondrian sako*].

Datering en ondertekening

De tekst van Mondriaan is niet ondertekend en niet gedateerd.

Het nummer van *Muba* waarin het artikel van Mondriaan verschijnt, heeft als datering: ‘1928 M. LIEPOS M.’. De datering van de gepresenteerde tekst is de datering van de publicatie: juli 1928⁸.

Ontstaan en publicatie

Uit een brief (juli 1928⁹) aan Seuphor blijkt, dat deze een artikel over Mondriaan wilde schrijven en dat Mondriaan hem daarvoor ‘een paar ideeën’ heeft aangereikt. Mondriaan schrijft aan Seuphor: ‘Gisteren kreeg ik *Muba* maar kan ’t niet lezen. (Het mijne is in ’t Lithuaansch) Men zegt dat er boven ’t mijne staat: Mondrian a dit. Het komt nu een beetje anders dan mijn bedoeling was. Indertijd zei je me dat je wat over me wou schrijven. Ik gaf je toen een paar ideeën om je op spoor te brengen omdat men zich zelf het beste kent. Ik had niet bedoeld ze als door mij gezegd te publiceren. Zette daarom: il enz. Maar enfin, ik geloof dat het zoo ook kan, omdat jij dit vond en het deed. Toch zou ik graag een vertaling in het fransch, zooals jij die maakt, wel graag eens lezen, als je tijd hebt om die over te schrijven. *Muba* ziet er goed uit. Nu kerel, dag in haast’.

De ideeën voor een artikel die Mondriaan aan Seuphor aanreikte, waren door Mondriaan niet bedoeld om zo zonder meer te gepubliceerd te worden. Bij nader inzien is hij het wel eens met het artikel en de handelwijze van Seuphor, maar toch wil hij graag de tekst zien die Seuphor heeft ingeleverd bij *Muba*. Die Franse tekst is niet achterhaald.

¹ ‘Mondriaan zegt.’

² Juozas Tysliava (1902-1961), Litouws dichter.

³ 21 Rue Valette, Parijs.

⁴ CR II 137, afb. 44.

⁵ Paul Dermée (1886-1951), redacteur van *L'Esprit Nouveau*.

⁶ Michel Seuphor (pseud. van Fernant Berckelaers) (1901- 1999), Belgisch/Frans kunstenaar, oprichter van *Cercle et Carré*, vriend en biograaf van Mondriaan. Vindplaats brieven aan Seuphor: RKD-MCP – 75. De brief is ongedateerd, maar waarschijnlijk heeft Mondriaan hem geschreven direct na ontvangst van het julinumnummer van *Muba* (1928): vermoedelijk eind juli 1928.

⁷ *Muba Revue Internationale*, nr.1, juli 1928: z.p.

⁸ In juli 1928 woont Mondriaan op in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁹ Ongedateerd, maar gezien de inhoud vermoedelijk ‘juli 1928’.

In een volgende brief aan Seuphor (augustus 1928¹) komt Mondriaan nog eens terug op het artikel in *Muba*: ‘Over die schrijverij van me nog dit. Ik herinner me nu ook dat ik schreef ‘on dit’. Ja dat is wel onbepaald, maar voor deze schrijverij was ’t nodig. Ik herinner me dat er zinnen in zijn die beter over me dan door me gezegd kunnen worden. Tysliava is op reis hoorde ik; als je de tekst in ’t fransch bij je hebt kunt je misschien eens tijd vinden om die over te schrijven.’

Mondriaan is nog steeds erg benieuwd naar de Franse tekst van Seuphor. Het is niet bekend of Mondriaan hem ooit heeft gekregen. In het archief van Seuphor² zijn geen aantekeningen gevonden over [*Mondrian sako*].

Afbeeldingen

De publicatie van [*Mondrian sako*] gaat vergezeld van een zwart-witproductie van een schilderij van Mondriaan³; onder de afbeelding staat: ‘Piel[sic] Mondrian’.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie in het Litouws in het tijdschrift *Muba*.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties achterhaald.

Nederlandse vertaling⁴

Mondriaan zegt:

Ik hou van snelheid, dat betekent charleston.

Ik haat traagheid - luie tango met harmonica's.

Ik hou van vrouwen met een recht kapsel en een geverfd gezicht zonder weerstand tegen de natuurlijke huid.

Ik hou van een negervrouw omdat zij niet zò naakt is.

Ik hou van scheve schouders bij een vrouw, maar niet van de scheve lijnen van schilderkunst.

Ja, ik hou van een vrouw, terwijl ik haar met mijn hele hart haat.

Ik hou niet van werken, maar toch werk ik altijd.

Ik denk niet, maar ik heb altijd gedachten in mijn hoofd, en bovendien kristalliseren ideeën zich beter terwijl je niets doet.

Ik ben de enige god van een demon, dat betekent niet de een en niet de ander.

Mijn werk is een negatief, dat je moet uitdagen.

Overige opmerkingen

Opmerkelijk is dat in de enige Engelse vertaling de titel van de tekst [*Mondrian sako*], vertaald wordt met ‘they say’ en ‘Mégstu’ (‘ik hou van’) vertaald wordt met ‘he likes’. Het lijkt wel alsof de Engelse vertaling vanuit het Frans is gemaakt, gezien de opmerking van Mondriaan in de brief aan Seuphor (juli 1928): ‘Zette daarom: il enz.’⁵

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen publicatie in het Frans]

Vertalingen

[1928] [Litouws] ‘Mondrian sako’.

In: *Muba Revue Internationale*, no.1 (juli 1928): z.p.

[1987] [Litouws] ‘Mondrian sako’. [facsimile]

In tent.cat.: *Mondrian: from figuration to abstraction*. Tokyo, 1987: 215.

¹ Ongedateerd, vermoedelijk ‘augustus 1928’.

² AMVC Letterenhuis, Anwerpen.

³ CR II 316: B161 (Tableau No.IX, with Blue, Red, and Yellow, 1925).

⁴ De Nederlandse vertaling is verzorgd door ‘Litlingua’ te Utrecht.

⁵ In het Henkels-archief op het RKD is hier niets over gevonden.

[1987] [Engels] 'They say'.

In tent.cat.: *Mondrian: from figuration to abstraction*. Tokyo, 1987: 215.

Literatuur

Henkels, H. 'Mondrian: a life in pictures 1872-1944'. In tent.cat.: *Mondrian from figuration to abstraction*. Tokyo, 1987: 215.

[041] De Zuiver Abstracte Kunst

Vooraf

Het Kunsthuis Zürich organiseert in 1929 de tentoonstelling 'Abstrakte und Surrealistische Malerei und Plastik'. Mondriaan exposeert vijf schilderijen op deze tentoonstelling. Tegelijkertijd verschijnen in de *Nene Zürcher Zeitung* artikelen van kunstenaars die vertegenwoordigd zijn op de tentoonstelling. Ook van Mondriaan verschijnt op 26 oktober 1929 een in het Duits vertaald artikel.

Bron

In het 'Archive of letters to C. and S. Giedion-Welcker'¹ bevinden zich twee manuscripten en een typoscript met de titel 'De zuiver abstracte kunst'. De teksten zijn in het Nederlands geschreven.

De manuscripten hebben geen inventarisnummer. In dit corpus zijn de manuscripten voorzien van een naam en een nummer tussen vierkante haken. Zo is er een manuscript '[1]' en een manuscript '[2]'. De nummering is toegekend op grond van de ontstaansvolgorde: manuscript '[1]' is een eerdere versie dan manuscript '[2]', dat blijkt uit de toevoegingen en doorhalingen in manuscript '[1]' die doorgevoerd zijn in de lopende tekst van manuscript '[2]'.

Manuscript 'Giedion[1]' heeft als titel *De zuiver abstracte kunst (L'art abstrait pur)*, bestaat uit 10 - rechtsboven genummerde - pagina's en is gedateerd en ondertekend: 'sept^{br.} 29', 'P. Mondrian'².

Manuscript 'Giedion[2]' heeft als titel *De Zuiver Abstracte Kunst*, bestaat uit 9 - rechtsboven genummerde - pagina's en is gedateerd en ondertekend: 'sept^{br.} 29', 'Piet Mondrian'³.

Het typoscript in het 'Archive of letters to C. and S. Giedion-Welcker' is een letterlijke weergave van manuscript '[2]', met dien verstande dat de veranderingen van Mondriaan in het manuscript zijn doorgevoerd in het typoscript. Hoewel het typoscript is gedateerd 'Sept. 1929', vertoont het een 'modernere' Nederlandse spelling dan de manuscripten. De manuscripten zijn door Mondriaan geschreven in 1929 in de toen geldende spelling van De Vries en Te Winkel, het typoscript is echter geschreven in de spelling Marchant. De spelling Marchant - afschaffing van naamvalsverbuiging, van dubbele klinkers aan het einde van open lettergrepen, van de niet uitgesproken ch (bv. mensch) - werd in 1934 in Nederland ingevoerd. Het typoscript dateert daarom zeker van na 1934. Waarom er later een typoscript gemaakt werd van de tekst uit 1929 en door wie, is niet ontdekt. Waarschijnlijk was het de bedoeling om Mondriaans tekst te gebruiken in een tentoonstellingscatalogus.

Titel

Manuscript '[2]' - de verbeterde versie van manuscript '[1]' - heeft als titel: *De Zuiver Abstracte Kunst*. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Beide manuscripten '[1]' en '[2]' zijn gedateerd: 'Sept^{br.}29'. De datering van de gepresenteerde tekst is daarom eveneens: september 1929⁴.

Ontstaan en publicatie

Van 6 oktober tot 3 november 1929 exposeert Mondriaan vijf schilderijen op de tentoonstelling 'Abstrakte und Surrealistische Malerei und Plastik' in het Kunsthuis (Zürich). In verband met de tentoonstelling vragen de organisatoren de exposerende kunstenaars een artikel te schrijven over hun werk. Deze artikelen zijn in de maanden oktober en november geplaatst in de *Nene Zürcher Zeitung*.

Ook Mondriaan wordt gevraagd een artikel te schrijven, zo blijkt uit een brief aan Giedion (6 september 1929)⁵: 'Avant son départ pour la campagne, Mr. Arp m'a dit que vous aimeriez un article pour les journaux Suisse, expliquant un peu la tendance abstraite qui figurera à l'exposition. Je suis entrain de le faire mais cela durera encore une bonne semaine avant que je puisse vous l'envoyer. Arp m'a dit que je peux l'écrire en hollandais.'

¹ Sigfried Giedion (1888-1968), Zwitsers cultuur- en architectuurhistoricus en Carola Giedion-Welcker (1893-1979), kunsterica. (Met dank aan Prof. Dr. Andres Giedion, Zürich.)

² Een nauwkeuriger bronbeschrijving is niet mogelijk omdat alleen een fotokopie beschikbaar is.

³ Een nauwkeuriger bronbeschrijving is niet mogelijk omdat alleen een fotokopie beschikbaar is.

⁴ Mondriaan woont op dat moment in Parijs, 26 Rue du Départ .

⁵ Archive of letters to C. and S. Giedion-Welcker, Zürich. (Ik heb gebruik gemaakt van de transcripties van brieven door drs. Corrie van Adrichem, Amersfoort, waarvoor dank.)

Op 23 september 1929 stuurt Mondriaan de tekst in het Nederlands naar Giedion: ‘Cher Monsieur, Je regrette de ne pas avoir pu vous envoyer l’article demandé plus tôt. J’étais très occupé en surchargé de travail pour une exposition à Amsterdam etc. C’est aussi parce que j’ai fait un tout nouvel article et que je me suis donné tout la peine pour faire comprendre au public le vrai contenu de l’art abstrait pure en général sans parler de quelque ‘isme’. J’espère que vous pouvez le faire traduire; si vous voulez je peux le mettre en français ce que néanmoins devrait être corrigé. Si vous voulez quelque changement du content vous n’avez que me l’écrire.’

Omstreeks dezelfde tijd schrijft Mondriaan aan Bob Oud¹: ‘Ik heb in Zurich ook 4 dingen² op een exp. door je vrienden Giedion gearrangeerd. [...] Ik schreef ook een artikel expres voor hun voor een Zwitsersche krant. Als ‘t uitkomt stuur ik het je en wil je het wel mevr. V. laten lezen die ik reeds over sprak. [...] A.st. Zondag³ opent de tentoonstelling te Zurich.’⁴

Op 26 oktober 1929 verschijnt het artikel ‘Die rein abstracte Kunst’ van Mondriaan in de *Neue Zürcher Zeitung*⁵.

Op 5 november 1929 is het Mondriaan nog niet duidelijk dat zijn artikel is geplaatst. In een brief aan Sigfried Giedion en Carola Giedion-Welcker schrijft Mondriaan namelijk: ‘Ils m’ont dit que mon article est traduit. Si vous avez temps je serai content d’apprendre ce que vous en pensez: c’est peut-être un peu exclusif bienque j’aie seulement voulu expliquer l’art abstrait ‘pur’. S’il n’est pas placé dans un journal, le travail (pour moi) n’est pas perdu parce que je pense m’en servir quant l’occasion s’offre.’

Giedion geeft blijkbaar direct antwoord, want nog geen week later (10 november 1929) schrijft Mondriaan terug: ‘Je suis content que mon article est traduit et placé et je vous prie de bien vouloir remettre mes remerciements à Mad. Pulvez. Je n’ai pas eu le temps de le bien lire mais j’ai déjà vue que, en général, mes idées sont bien exprimées. Il y a des détails qui pourrait être autrement; p. exc. 3e colonne 7e ligne ‘bildend’ devrait être ‘gestaltund’; 4e colonne 5e ligne ‘beziehung’ devrait être ‘Verhältniss’. Moi je me rappelle encore ces détails de la traduction de mon ‘Bauhausbuch’ et un ami qui connait l’allemand m’a dit cela également, mais je crois que cela n’est pas de grande importance dans un journal.’

Uit deze laatste brief aan Giedion blijkt dat Mondriaan het niet helemaal eens is met de vertaling van bepaalde woorden. Volgens Mondriaan moet het woord ‘bildend’ vertaald worden met ‘gestaltund’, waarschijnlijk bedoelt hij ‘gestaltend’. Mondriaan vindt ook ‘die Gestaltung der Verhältniss’ een betere vertaling voor ‘de verhoudingsbeelding’ dan ‘die Gestaltung der Beziehung’. Het woord ‘Beziehung’ en ‘Beziehungen’ komt negen keer voor in de publicatie; Mondriaan geeft slechts één keer aan ‘Beziehung’ te vervangen door ‘Verhältniss’. In de brief aan Carola Giedion-Welcker zegt Mondriaan de verbeteringen gebaseerd te hebben op de Duitse vertalingen in het ‘Bauhausbuch’⁶.

Mondriaan is er verbaasd over dat hij geld krijgt voor het artikel en laat Oud weten (8 december 1929): ‘Voor een artikel in de Zürcher krant kreeg ik nog 50 francs Suisse, dus mooi betaald.’

Over het ontstaan van *De Zuiver Abstracte Kunst* is nog een opmerkelijk feit te melden. In het ‘Archive of letters to C. and S. Giedion-Welcker, Zürich’ bevinden zich twee manuscripten van Mondriaan. Het opmerkelijke is dat in de brieven van Mondriaan aan de Giedions tussen 6 september en 26 oktober 1929 met geen woord wordt gesproken over een herschrijving, een tweede versie of een tweede manuscript. Maar het is natuurlijk mogelijk dat er brieven van Mondriaan verloren zijn gegaan.

In ieder geval is duidelijk dat manuscript ‘[1]’ in het Duits is vertaald voor de *Neue Zürcher Zeitung*.

De gang van zaken is waarschijnlijk zo geweest dat Mondriaan manuscript ‘[1]’ naar Giedion heeft opgestuurd, maar dat hij een ‘verbeterde’ versie heeft nagestuurd. Vermoedelijk is dit manuscript ‘[2]’ te laat binnengekomen bij de Giedions om nog vertaald en geplaatst te kunnen worden.

Basistekst en leestekst

Manuscript ‘[2]’ uit het ‘Archive of letters to C. and S. Giedion-Welcker is een bewerking van manuscript ‘[1]’. Veranderingen en toevoegingen van Mondriaan in manuscript ‘Giedion[1]’ zijn in de

¹ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan. De brief is ongedateerd; gezien de inhoud geschreven vóór 5 oktober 1929.

² Vijf werken van Mondriaan werden geëxposeerd (CR III 35); vier stuurde Mondriaan naar Zürich, het vijfde was in bezit van de Giedions.

³ De tentoonstelling werd zondag 6 oktober 1929 geopend.

⁴ Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP - 63

⁵ CR II 143.

⁶ Piet Mondrian. *Neue Gestaltung*. Bauhausbuch 5. München, 1925.

lopende tekst van manuscript ‘Giedion[2]’ doorgevoerd. Manuscript ‘Giedion[2]’ is daarom de basis voor de gepresenteerde tekst.

Reacties van tijdgenoten

De Nederlandse tekst *De Zuiver Abstracte Kunst* is niet eerder gepubliceerd.

Op de vertaling ‘Die rein abstrakte Kunst’ in de *Neue Zürcher Zeitung* is geen reactie achterhaald.

Bijzondere woorden

Met de titel *De Zuiver Abstracte Kunst* (1929) gebruikt Mondriaan voor het eerst de term ‘zuiver abstracte kunst’ in het Nederlands. In het Frans had hij vijf jaar eerder de term ‘l’art purement abstrait’ gebruikt in *L’Évolution de l’humanité est l’évolution d’art* (1924). In 1926 krijgt een tekst de titel *L’art purement abstrait*. Vanaf 1939 gebruikt Mondriaan *Pure Plastic Art* (*Pure Abstract Art*) als Engelse vertaling van ‘zuiver abstracte kunst’. In alle gevallen gebruikt hij de term als equivalent voor ‘Neo-Plasticisme’.

Een woord dat niet zo bekend is: ‘maquilleeren’¹. Mondriaan gebruikt hier een Frans woord en bedoelt met ‘maquilleeren’: het gezicht opmaken.

Overige opmerkingen

De Zuiver Abstracte Kunst is geschreven in verband met de tentoonstelling ‘Abstrakte und Surrealistische Malerei und Plastik, Kunsthau Zürich. Mondriaan exposeerde de volgende schilderijen op de tentoonstelling²:

- B193 (Composition No.I, with Black, Yellow, and Blue; 1927)
- B208 (Composition No.I, with Yellow and Blue; 1929)
- B209 (Composition No.II, with Red and Blue; 1929)
- B210 (Composition No.III, with Black, Red, Blue and Yellow / Fox-Trot B; 1929)
- B211 (Composition No.IV, Lozenge with Three Lines / Fox-Trot A; 1929)

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen publicaties in het Nederlands]

Vertalingen

[1929] [Duits] ‘Die rein abstrakte Kunst’.

In: *Neue Zürcher Zeitung*, no.2060 (26 oktober 1929): ochtendblad 1.

[1975] [Italiaans] ‘L’arte astratta pura’.

In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 247-250.

[1985] [Engels] ‘Pure Abstract Art’

In: *Architectures* 19, no. 1 (winter 1985): 15, 31.

[1986] [Engels] ‘Pure Abstract Art’

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 223-225.

[2006] [Italiaans] ‘Arte pura e astratta (1929)’

In: M. Goldin (ed.). *Mondrian. Scritti scelti*. Trevisio, 2006: 59-62.

Niet gepubliceerde vertalingen

[1980] [Frans] ‘L’Art Abstrait Pur’

In: X. Douroux. ‘Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931’. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 431-435.

Literatuur

Douroux, X. ‘Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931’. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 430-442.

Hoek, E. ‘Piet Mondriaan’. In: C. Blotkamp (red.). *De vervolgiaren van De Stijl 1922-1932*. Amsterdam, Antwerpen, 1996: 144.

¹ Leestekst [041] p.4/r.25.

² CR III 35

- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 223.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 247.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologic'. In tent.cat. *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 58.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*, New York, 1998: II 143, II 509.

[042] Nowa plastyka

Vooraf

Het eerste nummer van het Poolse tijdschrift *Europa* verschijnt in september 1929 in Warschau. Totaal zijn er van dit maandblad in 1929 en 1930 dertien afleveringen verschenen. De initiatiefnemer was Stanislaw Baczynski¹. De inhoud van *Europa* is hoofdzakelijk gewijd aan literatuur, maar door toedoen van Wladyslaw Strzeminski² is er ook aandacht voor beeldende kunst.

De tekst *Nowa plastyka* van Mondriaan is een antwoord op twee enquêtevragen van de redactie van *Europa*. De vragen zijn aan diverse kunstenaars voorgelegd, onder wie Mondriaan

Bron

De enige bron die bekend is van Mondriaans tekst *Nowa plastyka* is de publicatie in het Poolse tijdschrift *Europa*³.

Titel

De titel van de publicatie is *Nowa plastyka*. Er is geen origineel Frans manuscript beschikbaar en daarom worden de titel en de tekst hier in het Pools gepresenteerd.

Datering en ondertekening

Het artikel van Mondriaan is onderaan gedagtekend: 'Paryż, listopad⁴ 1929'. De datering van de gepresenteerde tekst is: november 1929⁵.

Nowa Plastyka is niet ondertekend, maar boven de titel staat: 'P. Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

Op initiatief van Strzeminski stuurt de redactie van *Europa* een enquête naar een aantal kunstenaars. De enquête bestaat uit twee vragen⁶:

1. Jak się Pan(i) zapatruje na obecny stan sztuki nowoczesnej?
2. Jaki kierunek wysilków i poszukiwan w sztuce nowoczesnej uważa Pan(i) za najbardziej celowy i produkcyjny?

Achtereenvolgens publiceert *Europa* de antwoorden van Katarzyna Kobro en Theo Van Doesburg in *Europa* n^o2; Georges Vantongerloo, Henryk Stazewski, Wladyslaw Strzeminski en Piet Mondrian in *Europa* n^o3; Ferdinand Léger en Joaquin Torrès-García in *Europa* n^o6.

Mondriaan zal het antwoord - evenals van Theo van Doesburg⁷ - in het Frans naar de redactie van *Europa* hebben gestuurd. Het Franse manuscript van Mondriaan is niet achterhaald; het Franse manuscript van Van Doesburg wel⁸. Volgens Van Doesburg's antwoord luidden de vragen van de enquête:

1. Comment considérez vous la situation actuelle de l'art moderne?
2. Quelle direction des efforts de l'art moderne trouvez vous être le plus juste et la plus productive?

De enige opmerking van Mondriaan over *Nowa plastyka* is in een brief aan Louis Hoyack⁹ (1 november 1929): 'Ik had 't druk met een enquête-vraag voor een Poolsch blad. Anders had ik eerder geschreven. [...] De Poolsche beeldhouweres fladdert nog op Boul. Montparnasse 't eenen café in 't andere uit, met haar lange schildknaap, als een jonge papagaai; ze is nu helemaal in het groen gekleed.'

Met de 'Poolse beeldhouweres' zou Mondriaan mogelijk Katarzyna Kobro¹⁰ bedoelen.

¹ Stanislaw Baczynski (1890-1939), Pools literair criticus.

² Wladyslaw Strzeminski (1893-1952); Pools kunstenaar en kunsttheoreticus, pionier van de Constructivistische avant-garde in de jaren twintig en dertig in Polen.

³ *Europa*, no.3 (30 november 1929): 90-91.

⁴ November.

⁵ Op dat moment woont Mondriaan in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁶ 1) Wat vindt u van de huidige stand van zaken met betrekking tot de moderne kunst?

2) Welke richting van onderzoek in de moderne kunst beschouwt u als de meest adequate en de meest productive?

⁷ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands kunstenaar, schrijver en redacteur van *De Stijl*.

⁸ RKD, Den Haag; Van Doesburg Archief, nr. 460. 'Réponse sur l'enquête de la revue "Europa", Paris Juin 1929. (Zie USB-stick : Aanvullend materiaal bij [042].)

⁹ Louis (Louk) Hoyack (1893-1967); Nederlands filosoof en maatschappijcriticus, vriend van Mondriaan.

¹⁰ Katarzyna Kobro (1898-1951), Poolse beeldhouweres, echtgenote van Strzeminski.

Verder zijn er geen opmerkingen over *Nowa plastyka* in Mondriaans brieven ontdekt.

Basistekst en leestekst

Er is één bron van *Nowa plastyka*, de publicatie in het tijdschrift *Europa*. Deze Poolse publicatie vormt de basis voor de leestekst. Woorden en zinsdelen in hoofdletters zijn in de leestekst gecursiveerd.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties achterhaald.

Vermelde personen

Mondriaan noemt Voltaire ('Woltera')¹ en hij zegt daarover: 'Uważając w myśl Woltera i innych, że ludzkość rozwija się w miarę, jak oddala się od przyrody i zbliża do abstraktu ...'²

In *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst* wordt Voltaire ook genoemd³: 'Zoo wordt òf aanvaard hetgeen onder andere Voltaire zegt, dat de mensch zich vervolmaakt naarmate hij zich van de natuur verwijderd, òf de gang naar het abstracte wordt als een ziekteproces gezien.'

In welk publicatie Mondriaan deze opmerkingen van Voltaire gelezen zou kunnen hebben, is niet gevonden.

Bijzondere woorden

Voor zover na te gaan uit de Nederlandse en Franse vertaling kunnen 'nowa plastyka' (titel) en 'neo-plastyka' hier vertaald worden met 'Neo-Plasticisme'.

De woorden 'komórka abstrakcyjności'⁴ worden in de Franse vertaling weergegeven als: 'cellule d'abstraction', en in de Nederlandse vertaling als 'een cel van abstractheid'. In vertaling van de zin is de term 'een cel van abstractheid' moeilijk te plaatsen: '[...] tussen de natuurlijke vorm en kleur en hun abstractie ligt slechts een cel van abstractheid.' De term 'cel' of 'cellule' komt verder niet voor in Mondriaans teksten.

Nederlandse vertaling⁵

Neo-Plasticisme

Overdenkend, in de geest van Voltaire en anderen, dat de mensheid zich ontwikkelt naarmate zij zich verwijderd van de natuur en het abstracte benadert, meen ik dat de huidige situatie van de moderne kunst *zeer schoon* is. Zeer schoon, maar zeer zwaar tegelijkertijd, aangezien het de nieuwe kunst met moeite lukt stand te houden in het conventionele milieu. In elk geval vindt de modernistische kunst, geboren uit het huidige leven, steun in de materiële werkelijkheid die zich *noodgedwongen* met de kracht verwijderd van de natuur. Samenwerkend met haar, naast haar, streeft zij naar de abstractie van de natuur: zij vormt een nieuwe *werkelijkheid*.

In vergelijking met het concrete van de natuur is deze werkelijkheid abstract. In de kunst spreekt men immers over 'abstracte kunst'. Echter met het oog op de concrete uitdrukkingsmiddelen is abstracte kunst *concreet*. De abstracte vorm en kleur treden niet buiten de grenzen van de beelding. Het gebied van deze abstractie is in elk geval zeer groot: tussen de natuurlijke vorm en kleur en hun abstractie ligt slechts alleen een cel van abstractie. De uiteindelijke abstractie, die tot het uiterste is doorgevoerd, kan 'pure abstractie' genoemd worden. Alleen zij bevrijdt ons van de macht van de natuurlijke werkelijkheid en heeft de mogelijkheid een *nieuwe werkelijkheid* te vormen. In de kunst vormt zij 'de abstracte, pure kunst'. Bevrijd van de macht van het concrete van de natuur, ontstaat zij op een andere wijze dan de morphoplastische kunst. Juist hierom heet pure, beeldende kunst 'neo-plastiek': *geheel nieuwe beelding*.

In het neo-plasticisme bestaat de abstractie-kwestie niet meer. Men gaat hier uit van reeds ontdekte beeldende middelen: de rechte lijn in haar rechte hoek, pure kleur en het rechthoekige vlak. Er is hier niets anders te doen dan *construeren*: de compositie van *het ritme van verhoudingen*, geleid door de bewuste

¹ Leestekst [042] p.1/r.3.

² Vertaling: 'Overdenkend, in de geest van Voltaire en anderen, dat de mensheid zich ontwikkelt naarmate zij zich verwijderd van de natuur en de abstractheid benadert ...'.

³ Leestekst [008] p.26/r.30-32.

⁴ Leestekst [042] p.1/r.12.

⁵ De tekst is vertaald door mevr. Ewa Kuninski (beëdigd tolk-vertaler Pools) en door ons aangepast aan Mondriaans taalgebruik.

intuïtie. Het gaat om slechts niets meer, dan om het scheppen van een onafhankelijk leven van onderscheiden vormen - juist leven, dat de eigen vormen eveneens doet leven, maar in een gesluisde staat. De pure kunst is daarom een sterkere uiting van dit leven.

Ik vind, aangezien ik allerhande abstractie van vorm en kleur verheerlijk, deze beelding productiever en juister dan verscheidene moderne tendensen. Door het abstraheren is de kunst van onze dagen overtuigd dat alle natuurlijke vormen en kleuren verzwakken als het gaat om de uitdrukking van het beeldend ritme, dat is wezenlijk in het leven. Na de cultuur dus van eeuwen kunnen we vandaag de banaliteit van natuurlijke verschijnselen en de conventionaliteit in vergelijking met de nieuwe werkelijkheid, gevormd door de mens, vaststellen.

Wanneer het morfoplasticisme ondanks alle abstractie natuur blijft, is pure abstracte kunst alleen menselijk. Daarom harmoniseert zij met de moderne mens, net als met de materiële vondsten die deze mens heeft bereikt. En natuurlijk is zij voor de nieuwe geest reëel, net als het *verleden verstandelijkheid met de natuur harmoniseerde*.

Om geen verdeling tussen de kunst en het leven te maken, moeten we vaststellen dat de moderne kunst zich verwijderd heeft van de natuur. Zonder geklets over 'de mode', over coiffures, zich mooi maken, (reclame) zich etaleren, kunstmatige verlichting, utilitaire constructies - kijk naar de enorme warenhuizen van de metropool. Open interieurs, het opstellen van etalages, abstracte mannequins, meubels enz. Alles wijst nadrukkelijk op het zich *losmaken van de natuur*.

Overige opmerkingen

Vóór het verschijnen van *Nowa plastyka* zijn er al contacten geweest tussen Mondriaan en 'Polen' om een van zijn teksten in het Pools uit te brengen. In december 1926 en januari 1927 is Mondriaan - zo blijkt uit correspondentie - druk bezig geweest met een Poolse uitgave van zijn boekje *Le Néo-Plasticisme* (1921).

De eerste keer dat Mondriaan een Poolse uitgave noemt, is op een briefkaart aan Seuphor¹ (8 december 1926): 'Cher Nant, als je tijd en [xxx] kunt vinden zou ik je graag mijn ontwerp Poolse uitgaaf Neo.plast. laten zien; ook om je oordeel.'. En in een brief (december 1926²) aan Albert van den Briel³: 'Ik had 't druk met 't omslag etc. voor de Poolse uitgave'.

Op 20 december 1926 schrijft Mondriaan aan Bob Oud⁴: 'Ik heb er veel tegelijk onderhanden [...] Verder nog een omslag voor mijn brochure in 't Poolsch; ze willen die daar met reproducties uitgeven. Ik heb dus heel veel gedaan maar alles zonder financieel voordeel; als de onkosten er uit zijn krijg ik 10% v.d. verkoop van 't Poolsche boekje b.v.!'.

Ook uit twee brieven aan Del Marle⁵ blijkt Mondriaan druk bezig met de Poolse brochure: (30 december 1926): 'En hâte quelques mots; je suis rempli de travail; e.a. par l'édition polonaise de ma brochure.'; en (7 januari 1927): 'Je l'ai fait pour mon édition Polonaise mais cela m'a pris une semaine.'

De schetsen voor de omslag van de Poolse uitgave, waar Mondriaan in de brieven hierboven aan refereert, zijn niet teruggevonden⁶.

De uitgave in het Pools van *Le Néo-Plasticisme* is nooit gerealiseerd; waarom niet is niet achterhaald.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen publicaties in het Frans]

Vertalingen

[1929] [Pools] 'Nowa Plastyka'

In: *Europa*, no.3 (30 november 1929): 90-91.

¹ Michel Seuphor (pseud. van Fernand Berckelaers) (1901- 1999), Belgisch/Frans kunstenaar, oprichter van *Cercle et Carré*, vriend en biograaf van Mondriaan. Vindplaats brieven aan Seuphor: RKD-MCP – 75.

² Ongedateerd, vermoedelijk 'december 1926'.

³ Albert P. van den Briel (1881-1971), bosbouwkundige en vriend van Mondriaan. Vindplaats brieven aan Van den Briel: RKD-MCP – 20.

⁴ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan. Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

⁵ Félix del Marle (1889-1952), Frans kunstenaar, redacteur van het tijdschrift *Vouloir* (Lille). Vindplaats brieven aan Del Marle: RKD-MCP – 23.

⁶ CR II 135 en II 327.

Niet gepubliceerde vertalingen

[1980] 'La nouvelle plastique'.

In: X. Douroux. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 445-446.

Literatuur

Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 444-455.

[043] [Ne pas s'occuper de la forme]

Vooraf

In het eerste nummer van het tijdschrift *Cercle et Carré* heeft de redactie korte opmerkingen van diverse kunstenaars geplaatst. Tussen deze opmerkingen bevindt zich ook een korte tekst van Mondriaan: [*Ne pas s'occuper de la forme*].

Cercle et Carré was opgericht door Joaquin Torres-Garcia¹ en Michel Seuphor². Slechts drie nummers zijn verschenen: maart, april en juni 1930.

Bron

Drie bronnen zijn bekend van [*Ne pas s'occuper de la forme*].

De eerste is een manuscript dat zich bevindt in Mondriaans nalatenschap³. In het vervolg van deze toelichting wordt dit manuscript naar de vindplaats '23a' genoemd.

Manuscript '23a' bestaat uit één velletje ongelinieerd papier dat aan beide zijden is beschreven⁴. Op de voorzijde is een tekst geschreven, die begint met de woorden: Ne pas s'occuper de la forme et de la couleur [...]. Op de achterzijde staat één zin gekrabbeld: 'Eglise et charité liées ensembles: états impur'. Deze zin heeft niets van doen heeft met de tekst op de voorzijde en is elders in dit corpus ondergebracht als 'verspreide notitie'⁵.

De tekst op de voorzijde van manuscript '23a' is netjes geschreven, zonder doorhalingen of wijzigingen. De tekst is onderaan ondertekend en gedagtekend: 'dec.'29', 'Piet Mondrian'.

De tweede bron bevindt zich tussen de fotokopieën van de brieven aan Michel Seuphor⁶. In het vervolg van deze toelichting wordt dit manuscript aangeduid als manuscript 'Seuphor'.

Manuscript 'Seuphor' bestaat eveneens uit één velletje papier en bevat exact dezelfde tekst als manuscript '23a' uit het Holtzman Deposit⁷. Ook op dit tweede manuscript staat een tekst die begint met de woorden 'Ne pas s'occuper de la forme et de la couleur'. In de tekst echter zijn enkele woorden en zinsdelen onderstreept en de ondertekening en dagtekening zijn doorgehaald. Een ander verschil is, dat de zinnen op een andere wijze zijn afgebroken.

Vermoedelijk is manuscript '23a' het eerst geschreven en heeft Mondriaan de tekst daarna voor Seuphor overgeschreven en '23a' als 'kopie' bewaard.

Op het manuscript 'Seuphor' staat een doorgehaalde vraag van Mondriaan: 'Je crois qu'en français on ne peut (parler → pas) dire [le physique?]. Alors il faut ajouter quelques mots, n'est pas? Mais le quel? Peut-être: la matière physique-naturelle?'.

De derde bron bevindt in het Henkels-archief⁸. In het vervolg aangeduid als manuscript 'Henkels'.

Manuscript 'Henkels' is een fotokopie van een vel papier⁹ waarop aan de ene zijde de tekst [*Ne pas s'occuper de la forme*] is geschreven en op de andere zijde drie schetsen van schilderijen te zien zijn, met daarbij enkele aantekeningen over de compositie¹⁰. Henkels vermeldt niet de bron van de fotokopie.

De tekst van [*Ne pas s'occuper de la forme*] verschilt niet van de twee andere manuscripten, maar is wel weer op een andere manier opgeschreven dan de andere twee.

Titel

De teksten van de drie manuscripten hebben van Mondriaan geen titel gekregen. Voor de titel van deze tekst is gekozen voor de eerste woorden: 'Ne pas s'occuper de la forme [...]'. De titel van de leestekst is: [*Ne pas s'occuper de la forme*].

¹ Joaquin Torres-Garcia (1874-1949), Urugayaans kunstenaar.

² Michel Seuphor (pseud. van Fernand Berckelaers) (1901- 1999), Belgisch/Frans kunstenaar, oprichter van *Cercle et Carré*, vriend en biograaf van Mondriaan.

³ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 23a.

⁴ Afmeting: ca. 10½ x 12½ cm.

⁵ In dit corpus opgenomen bij [043a].

⁶ RKD-MCP – 75.

⁷ Een nauwkeuriger bronbeschrijving is niet mogelijk, omdat alleen de fotokopie beschikbaar is.

⁸ Archief Herbert Henkels, archiefmap 187; RKD Den Haag. (Herbert Henkels (1940-2002), conservator Haags Gemeentemuseum.)

⁹ Een nauwkeuriger bronbeschrijving is niet mogelijk, omdat alleen de fotokopie beschikbaar is.

¹⁰ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal - [043] manuscript Henkels [voorzijde], [043] manuscript Henkels [achterzijde].

Datering en ondertekening

Op twee manuscripten ('23a' en 'Seuphor') heeft Mondriaan de tekst gedateerd met 'dec.'29'. De datering van de gepresenteerde is tekst: december 1929¹.

Op één manuscript ('23a') is de ondertekening blijven staan: 'Piet Mondrian'. Op het andere manuscript ('Seuphor') is de ondertekening doorgehaald en boven de tekst geplaatst: 'Piet Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

Vermoedelijk heeft Seuphor aan diverse kunstenaars gevraagd om iets te schrijven voor zijn nieuwe tijdschrift *Cercle et Carré*². In ieder geval blijkt uit een brief van Mondriaan aan Seuphor dat hij voldoet aan het verzoek van Seuphor door hem 'quelques lignes' te sturen. De bewuste brief aan Seuphor is niet gedateerd, maar door de datering van Mondriaans bijlage die met deze brief meegestuurd wordt, kan de brief gedateerd worden op 'december 1929'³.

Mondriaan schrijft aan Seuphor (december 1929)⁴: 'Cher Nant, voici quelques lignes qui, pour moi, expriment ma conception. Est ce que c'est clair et assez français? Si non je serais content si tu veux le rectifier et m'envoyer ou passer chez moi si tu en trouve le temps. [...] Enfin je voudrais te rappeler que je ne fais pas partie d'un group, quelconque, si l'on me le demande je donne des articles et j'expose des tableaux et cela partout'.

Mondriaans korte tekst [*Ne pas s'occuper de la forme*] verschijnt in het eerste nummer van *Cercle et Carré*⁵ tussen de bijdragen van andere inzenders⁶.

Basistekst en leestekst

Basis voor de gepresenteerde leestekst is de kopie van het manuscript tussen de brieven aan Seuphor. Hoewel de tekst van de drie manuscripten niet van elkaar verschillen, worden in de gepresenteerde tekst de onderstrepingen in het manuscript 'Seuphor' meegenomen. De onderstrepingen zijn in de leestekst gecursiveerd.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen gepubliceerde reacties bekend.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1930]** [Frans] [zonder titel]
In: *Cercle et Carré*, no.1 (15 maart 1930): z.p ; [herdruk] *Cercle et Carré réédition en facsimile*. Torino, 1969: z.p.
- [1956]** [Frans] [zonder titel]
In: M. Seuphor. *Mondrian. Sa vie, son œuvre*. Paris, 1956; [herdruk] Paris, 1970; [herdruk] Paris, 1987: 166.
- [1968]** [Frans] [zonder titel] [facsimile]
In: F. Elgar. *Mondrian*. New York, 1968: 167.
- [1971]** [Frans] [zonder titel]
In: M. Seuphor. *Cercle et Carré*. Paris, 1971; [herdruk] Paris, 1977: 51.
- [2010]** [Frans] [*Ne pas s'occuper de la forme*].
In: *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 165.

Vertalingen

- [1956]** [Engels] 'Not to concern oneself with form'.
In: M. Seuphor. *Mondrian. Life and Work*. New York, 1956; [herdruk] Amsterdam, 1956; [herdruk] London, 1956; [herdruk] London, 1957: 168.
- [1957]** [Duits] 'Der Form und der Farbe-als-Form sich nicht verschreiben'.
In: M. Seuphor. *Mondrian. Leben und Werk*. Köln, 1957; [herdruk] Zürich, 1957: 170.

¹ In december 1929 woont Mondriaan in Parijs, 26 Rue du Départ.

² *Cercle et Carré*, een nieuwe vereniging van abstract werkende kunstenaars, opgericht door Seuphor en Torres-García; het eerste nummer van het gelijknamige tijdschrift verschijnt op 15 maart 1930.

³ Volgens Joosten vóór 22 december 1929 (CR II 144).

⁴ Vindplaats brieven aan Seuphor: RKD-MCP – 75.

⁵ *Cercle et Carré*, no.1, 15 maart 1930: z.p.

⁶ Onder anderen: Arp, Vordemberge-Gildewart, Domela, Hoyack.

- [1960] [Italiaans] [zonder titel]
In: M. Seuphor. *Piet Mondrian. La vita e l'opera*. Milano, 1960: 154.
- [1968] [Engels] 'Not to concern oneself with form'.
In: F. Elgar. *Mondrian*. New York, 1968: 251.
- [1986] [Engels] 'Not to concern oneself with form'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 188.

Literatuur

- Seuphor, M. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, [1956]; Amsterdam, [1956]; London, 1956; London, 1957: 168.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 457.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 188.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 59.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 144, II 145, II 509.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 165.

[043a] [Verspreide notitie in manuscript '23a']

Vooraf

Met 'notitie' wordt in dit corpus bedoeld: een op zichzelf staande aantekening van een aantal woorden of een korte zin. Een notitie geeft de indruk van een snel vastlegde ingeving en Mondriaan zal ook met dit doel deze notities hebben gemaakt. In dit corpus worden deze notities opgenomen onder de titel 'Verspreide notitie(s)'.

Op de achterzijde van het manuscript '23a'¹ met de tekst [*Ne pas s'occuper de la forme*]² staat een notitie die verder niets van doen lijkt te hebben met de tekst op de voorzijde. De losse notitie wordt opgenomen als 'a-nummer' bij [*Ne pas s'occuper de la forme*].

Bron

In Mondriaans nalatenschap³ bevindt zich een manuscript met een korte tekst [*Ne pas s'occuper de la forme*].

Manuscript '23a' bestaat uit één velletje ongelinieerd papier aan twee kanten beschreven⁴. Op de achterzijde van '23a' staat één zin gekrabbeld: 'Eglise et charité liées ensembles: états impur'. Deze notitie biedt geen aanknopingspunt met de tekst op de voorzijde en wordt opgevat als een 'verspreide notitie'.

Titel

De titel voor notities is in dit corpus: [*Verspreide notitie*] of [*Verspreide notities*] met een toevoeging. De titel van de leestekst is: [*Verspreide notitie in manuscript '23a'*].

Datering en ondertekening

Manuscript '23a' is aan de voorzijde onderaan ondertekend en gedagtekend: 'dec.'29' Piet Mondrian'.

Voor de notitie op de achterzijde van '23a' wordt dezelfde datering aangehouden: december 1929⁵.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de notitie in manuscript '23a'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 23a.

² Tekst [043].

³ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 23a.

⁴ Afmeting: 10½ x 12½ cm.

⁵ In december 1929 woont Mondriaan in Parijs, 26 Rue du Départ.

[043b] [Opdracht op achterzijde van schilderij 'B217']

Vooraf

Alfred Roth¹ schrijft in zijn boek²: 'Und zum Abschluß noch zwei Zitate von Mondrian. Das an anderer Stelle schon erwähnte erste betrifft seine Widmung auf der Rückseite meines Bildes'. Het schilderij dat Roth van Mondriaan heeft gekocht in 1929/1930, is nummer B217 in de Catalogue Raisonné³.

Op de achterzijde van het schilderij 'Composition with Red, Blue, and Yellow'⁴ heeft Mondriaan een opdracht geschreven voor Roth.

De tekst is op deze plaats in dit corpus opgenomen, omdat de opdracht op de achterzijde van het schilderij grotendeels overeenkomt met een zin uit [*Ne pas s'occuper de la forme*]⁵.

Bron

Aan de achterzijde van het schilderij B217 heeft Mondriaan tussen de verticale latten van het spieraam in het midden een lat geklemd⁶. Op deze lat heeft hij een strook papier geplakt en daarop geschreven:

'Dédié à mon cher ami et collègue Alfred Roth - 'Compter seulement avec les rapports en les créants et en cherchant leur équilibre en art et dans la vie, c'est le beau travail d'aujourd'hui: c'est préparer l'avenir'. Piet Mondrian Paris janvier '30'⁷.

Titel

De opdracht op de achterzijde van het schilderij heeft geen titel. De gepresenteerde tekst krijgt in dit geval de titel: [*Opdracht op achterzijde van schilderij 'B217'*].

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft onder de opdracht geschreven: 'Paris janvier '30' Piet Mondrian'. De datering van de gepresenteerde tekst is: januari 1930.

Ontstaan en publicatie

Mondriaan heeft een stukje tekst achterop het schilderij geschreven dat hij eerder heeft gebruikt. De opdracht aan Roth blijkt de laatste zin uit de tekst [*Ne pas s'occuper de la forme*]. Deze tekst is gepubliceerd op 15 maart 1930 in *Cercle et Carré*: 'Compter exclusivement avec les rapports en les créants et en cherchant leur équilibre en art et dans la vie, c'est le beau travail d'aujourd'hui: c'est préparer l'avenir.'

Het enige verschil met de opdracht op de achterzijde van het schilderij en de publicatie in *Cercle et Carré* is, dat het woord 'exclusivement' in *Cercle et Carré* in de opdracht is vervangen door het woord 'seulement'.

Roth citeert in zijn boek (1973) het eerste gedeelte van de opdracht in onjuist: 'Compter seulement avec les rapports et le cherchant et en créant leur équilibre en art et dans la vie, [...]'.⁸

Basistekst en leestekst

De basis voor de gepresenteerde tekst is de tekst op een foto van de achterzijde van het schilderij. In de gepresenteerde tekst zijn de aanhef en de ondertekening van de opdracht weggelaten.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1973] [Frans] [zonder titel]

In: A. Roth. *Begegnungen mit Pionieren*. Basel, 1973: 189.

[1985] [Frans] [zonder titel]

Stanislaus von Moos (ed.). *Alfred Roth. Architect of Continuity/ Architekt der Kontinuität*. Zürich, 1985: 265.

¹ Alfred Roth (1903-1998), Zwitsers architect; vriend van Mondriaan.

² A. Roth. *Begegnungen mit Pionieren*. Basel, 1973: 189.

³ CR II 351.

⁴ Collectie: Kunsthaus Zürich, Zürich; inv.nr. 1987/28.

⁵ Tekst [043].

⁶ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [043b] - Foto achterzijde schilderij 'B217'.

⁷ Volgens foto van de achterzijde van het schilderij B217. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [043b].)

- [1994] [Frans] [zonder titel]
In: S. Lemoine (ed.). *Piet Mondrian / Alfred Roth. Correspondance*. Paris, 1994: 26.
- [1998] [Frans] [zonder titel]
J.M. Joosten. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: 351.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

- Joosten, J.M., *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: 351.
- Lemoine, S. (ed.). *Piet Mondrian / Alfred Roth. Correspondance*. Paris, 1994: 26.
- Roth, A. *Begegnungen mit Pionieren*. Basel, 1973: 189.

[044] L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste (La Morphoplastique et la Néoplastique) [1]

Vooraf

Er zijn van de tekst *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste* vijf bronnen bekend:

- een manuscript tussen de brieven aan Paul Citroen¹
- twee typoscripten in Mondriaans nalatenschap²
- twee publicaties³

Na bestudering van de vijf bronnen is gekozen om - in belang van de perceptie van Mondriaans teksten - drie versies van *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste* te presenteren. De eerste versie is afkomstig van het manuscript, gepubliceerd in het boek van Citroen, wordt gepresenteerd onder [044]. De tweede versie is het typoscript '26a[1]' uit het Holtzman deposit wordt gepresenteerd onder [045]. De derde versie is de publicatie in *Cercle et Carré* wordt gepresenteerd onder [046].

Om onderscheid te maken tussen de drie teksten is achter de titel een nummer tussen vierkante haken geplaatst.

Bron

Tussen de brieven van Mondriaan aan Paul Citroen bevindt zich bij een brief een manuscript. Dit bestaat uit tien - rechtsboven genummerde - schrijfblokbladen⁴ en is op het laatste blad ondertekend 'Paris janvier '30 - P. Mondrian.' Onderaan het laatste blad staat: 'Adresse pour les épreuves à corriger: P. Mondrian - 26 rue du Départ Paris'. Door de datering en ondertekening is het manuscript op dat moment (januari 1930) een afgesloten tekst. Later blijkt het manuscript te zijn gebruikt als eerste gedeelte van een groter typoscript⁵.

Overigens is in Mondriaans nalatenschap⁶ een fotokopie aanwezig van het manuscript uit het archief van Citroen.

Titel

Zowel de titel van het manuscript als die van de publicatie is: *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste*, en de ondertitel is '(La Morphoplastique et la Néoplastique)'. Omdat in dit corpus nog twee andere teksten gepresenteerd worden met dezelfde titel, is de titel van de hier gepresenteerde tekst ter onderscheiding voorzien van een '[1]'. De titel van de gepresenteerde tekst is: *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste [1]*.

Datering en ondertekening

Het manuscript is op bladzijde 10 door Mondriaan gedateerd en ondertekend: 'Paris janvier '30 - P. Mondrian.' De datering van de gepresenteerde tekst is: januari 1930⁷.

Ontstaan en publicatie

Citroen had het plan opgevat 'een boek gewijd aan de hedendaagsche Nederlandsche schilderkunst' samen te stellen. Hij schrijft in zijn voorwoord: 'De keuze der schilders [...] geschiedde zoo, dat [...] een toch zoo volkomen mogelijk beeld tot stand kwam der verschillende en zeer talrijke stroomingen [...] onzer schilderkunst. [...] en dat de kunstenaars voor zoover zij dit wilden, zelf aan het woord kwamen, zonder dat hun bijdrage of werk aan een oordeel onderworpen werd.'

Citroen vraagt Mondriaan om foto's van zijn werk en een artikel in te sturen voor *Palet*. Mondriaan antwoordt Citroen (27 november 1929): 'Geachte Heer, U dankende voor Uw schrijven meld ik U dat ik bereid ben U de fotos te zenden en een artikel wil schrijven als U me nog even meldt of het in het fransch of Hollandsch moet en hoe groot 't zijn kan, en als U mij b.v. een maand den tijd daartoe kunt geven.'

¹ Paul Citroen (1896-1983), Nederlands kunstenaar en publicist. Vindplaats brieven aan Citroen: RKD-MCP – 22.

² Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 26.

³ Paul Citroen. *Palet*. Amsterdam, 1931: 76-82 en *Cercle et Carré*, no.2 (15 april 1930): z.p.

⁴ Ca. 25 x 19 cm.

⁵ Zie tekst [045].

⁶ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 26b.

⁷ Mondriaan woont in januari 1930 in Parijs, 26 Rue du Départ.

Eind december (31 december 1929) stuurt Mondriaan een overzicht van zijn artikelen en hij belooft de tekst voor *Palet* binnen veertien dagen op te sturen: 'Hierbij een opgave van 't geen ik schreef. Het artikel hoop ik in 14 daag U te zenden. Ik wilde graag een speciaal, goed begrijpelijk artikel maken over mijn soort werk.'

De veertien dagen worden een maand. Pas eind januari stuurt Mondriaan het artikel naar Citroen (31 januari 1930): 'Geachte Heer Citroen, Ik zend u hierbij 't artikel aangeteekend opdat het niet weg kan raken. Ik heb de eerste helft van het geheele artikel tot een geheel verwerkt en denk dat 't niet meer dan 3 pages is die U me toestond. De eenige conditie is dat er niets aan verandert of uitgelaten wordt door den uitgever en dat ik nog de drukproeven ontvang. De vertaling in 't Duitsch kan ik wel volgen en zou die ook graag in drukproef zien. Er zijn eenige technische termen b.v. die ik uit ondervinding ook in 't Duitsch nu weet. Schrijft U me een woordje hoe U 't artikel vindt en of 't voor 't doel geschikt is. Als er tijd voor is zou ik graag willen dat U het Alma¹ liet lezen die er veel belang in stelt.'

In de hierboven aangehaalde brief zijn drie opmerkingen van Mondriaan van belang.

De eerste is: 'Ik heb de eerste helft van het geheele artikel tot een geheel verwerkt'. Uit deze opmerking blijkt dat Mondriaan de 'lange publicatie' met dezelfde titel in *Cercle et Carré*² (april 1930) heeft omgewerkt voor *Palet*. Wanneer we *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste [1]* en *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste [2]* met elkaar vergelijken, is ook duidelijk te zien dat het eerste gedeelte van de 'lange publicatie' gebruikt is voor de 'korte publicatie'³.

De tweede opmerking is: '[...] dat ik nog de drukproeven ontvang.' Of Mondriaan ook daadwerkelijk de drukproeven gecorrigeerd heeft, wordt in de correspondentie niet vermeld.

De derde opmerking is: 'De vertaling in 't Duitsch kan ik wel volgen en zou die ook graag in drukproef zien.' Deze opmerking geeft aan dat er blijkbaar een Duitse uitgave in voorbereiding was van het boek van Citroen. Een dergelijke Duitse uitgave is niet gevonden.

Bijna twee maanden later - op 22 april 1930 - gaat het opnieuw over een vertaling: 'Geachte Heer Citroen, als er een maand tijd meer is, wil ik gaarne de vertaling doen. Anders moeten de reproducties maar zonder artikel verschijnen. Ik heb maar een slecht geschreven copie hier van het artikel dus wilt U mij het U gezonden even gewoon per post (behoeft niet aangeteekend) aan minj adres verzenden?'

Vermoedelijk heeft Citroen Mondriaan gevraagd om een Nederlandse vertaling van *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste [1]*, maar daar is het blijkbaar niet van gekomen.

Afbeeldingen

Bij *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste [1]* in *Palet* zijn twee afbeeldingen geplaatst. De eerste is een fotoportret van Mondriaan⁴; de tweede een foto van Mondriaans atelier⁵. Onder de tweede afbeelding staat vermeld: 'Atelier van Mondrian te Parijs'.

Basistekst en leestekst

De teksten van manuscript en publicatie zijn vrijwel identiek. De publicatie is de basis voor de leestekst.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties bekend.

Bijzondere woorden

In de titel komt een zekere palleliteit tot uitdrukking: 'l'Art Réaliste' zo iets zijn als 'Morphoplastique', en 'l'Art Superréaliste' zo iets als 'Néoplastique'.

De termen 'l'Art Réaliste' en 'l'Art Superréaliste' worden niet in de tekst genoemd. Wel drie keer de term 'superréalité'. De eerste alinea zegt dat 'une superréalité' hetzelfde is als 'une réalité nouvelle'.

'Morphoplastique' komt niet voor in de tekst.

¹ Peter Alma (1886-1969), Nederlands kunstenaar, vriend van Mondriaan.

² Zie tekst [046].

³ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [044] - Tekstvergelijking (L'Art Réaliste ... [1]) – (L'Art Réaliste ... [2]).

⁴ Michel Seuphor. *Piet Mondrian. Life and Work*, 1956: 25 (Piet Mondrian, 1929).

⁵ CR II 143, afb.50.

Overige opmerkingen

Tussen de brieven aan Paul Citroen bevinden zich naast het manuscript *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste* twee velletjes ongelinieerd papier in het handschrift van Mondriaan. Op de velletjes heeft Mondriaan een lijst van zijn publicaties geschreven en een korte notitie over zichzelf.

De lijst met publicaties ziet er als volgt uit:

Le Neo-Plasticisme. éditeur Leonce Rosenberg. Paris.

Neue Gestaltung. Edition Bauhausbücher Albert Langen Verlag München

In deze en op keerzijde vermelde tijdschriften en bladen artikelen.

De Stijl. redact. Édité. Theo van Doesburg. Holland

Vouloir. redact: Del Marle

Cahiers d'Art. redact. Chr. Zervos

Bulletin de l'effort Moderne. Édité. Léonce Rosenberg

Merz. red. Kurt Schwitters

i 10. Red. A. Müller Lehning

Manomètre. red. Em. Malespine

La vie des lettres et des Arts. édit. J. Povolozky & C.

Zürcher Zeitung

De korte notitie na de publicatielijst luidt:

'Geboren 7 maart 1872 te Amersfoort.

In Holland schrijf ik Mondriaan (met twee a's, in Frankrijk Mondrian, met een a.)'

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1931] [Frans] *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste*'.

In: P. Citroen (red.). *Palet, een boek gewijd aan de hedendaagsche Nederlandsche schilderkunst*. Amsterdam, 1931: 76-82.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 253.

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 227.

Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 59.

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 143, II 150, II 510.
Mondrian, P. [zonder titel]. In tent.cat.: *Piet Mondrian*. Saint-Paul de Vence, 1985: 77.

[045] L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste (La Morphoplastique et la Néoplastique) [2]

Vooraf

Er zijn van de tekst *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste* vijf bronnen bekend:

- een manuscript tussen de brieven aan Paul Citroen¹
- twee typoscripten in Mondriaans nalatenschap²
- twee publicaties³

Na bestudering van de vijf bronnen is gekozen om - in belang van de perceptie van Mondriaans teksten - drie versies van *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste* te presenteren. De eerste versie is afkomstig van het manuscript, gepubliceerd in het boek van Citroen, wordt gepresenteerd onder [044]. De tweede versie is het typoscript '26a[1]' uit het Holtzman deposit wordt gepresenteerd onder [045]. De derde versie is de publicatie in *Cercle et Carré* wordt gepresenteerd onder [046].

Om onderscheid te maken tussen de drie teksten is achter de titel een nummer tussen vierkante haken geplaatst.

Bron

In Mondriaans nalatenschap⁴ bevinden zich twee typoscripten met de titel *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste*. De typoscripten zijn in dezelfde archiefmap opgeborgen en zijn niet onderscheiden genummerd. Om het verschil aan te duiden, zijn de typoscripten hier aangemerkt als typoscript '26a[1]' en typoscript '26a[2]'.⁵

Typoscript '26a[1]' is het 'bovenvel' en '26a[2]' is de doorslag⁶. De typoscripten bestaan uit 24 - rechtsboven genummerde - bladzijden van dun doorslagpapier⁶. Op bladzijde 24 zijn beide typoscripten (getypt) gedateerd 'Paris - Mars 1930.' en heeft Mondriaan het origineel én de doorslag met de hand ondertekend.

Opmerkelijk is dat bij de doorslag '26a[2]' de passage over 'de strijd van nacht en dag' ontbreekt⁷. Van het doorslagpapier is bladzijde 3 op ongeveer driekwart afgeknipt en het onderste gedeelte ontbreekt. De bladzijden 4, 5 en 6 ontbreken geheel. En van bladzijde 7 is het bovenste kwart afgeknipt en verwijderd. De reden voor de verwijdering van dit tekstgedeelte is niet bekend. Misschien wilde Mondriaan de tekst op enig moment inkorten⁸.

In typoscript '26a[1]' zijn door Mondriaan correcties met pen aangebracht en in typoscript '26a[2]' met potlood. De correcties van '26a[2]' zijn slordiger dan die van '26a[1]'; het lijkt alsof '26a[2]' meer voor eigen gebruik bestemd was en het 'leesbaardere' typoscript '26a[1]' bestemd was voor anderen. De correcties in beide typoscripten komen vrijwel met elkaar overeen en hebben betrekking op spelfouten; een uitzondering vormen de meer inhoudelijke correcties op bladzijde 11. De correcties op bladzijde 11 van '26a[1]' verschillen met die van '26a[2]'⁹.

Het eerste gedeelte van '26a[1]'¹⁰ is - op een enkele plaats na - letterlijk overgetypt van het manuscript tussen de brieven aan Citroen¹¹. De rest van het manuscript is niet teruggevonden.

Mondriaan heeft mogelijk het hele manuscript aangeboden aan een 'Bureau de Dactylographie' om een typoscript met één of twee doorslagen te laten vervaardigen. Het is ook mogelijk dat Michel

¹ Paul Citroen (1896-1983), Nederlands kunstenaar en publicist. Vindplaats brieven aan Citroen: RKD-MCP – 22.

² Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 26.

³ Paul Citroen. *Palet*. Amsterdam, 1931: 76-82 en *Cercle et Carré*, no.2 (15 april 1930): z.p.

⁴ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Inv.nr., Box 1 no.26a.

⁵ Met 'het bovenvel' wordt bedoeld het bovenste, eerste vel; daaronder liggen om en om het carbonpapier en het doorslagpapier; een doorslag is een door middel van carbonpapier gemaakte kopie van een op een schrijfmachine getypte tekst.

⁶ Afmeting: 19 x 26½ cm.

⁷ Leestekst [045] p.1/r.41 tot p.2/r.49.

⁸ Het ontbrekende gedeelte komt wel voor in de verkorte versie van *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste*, zoals verschenen in *Palet*; zie tekst [044].

⁹ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [045] - Tekstvergelijking: L'Art Réaliste ..[1] – L'Art Réaliste ..[2] en USB-stick: Aanvullend materiaal - ([045] typoscript 26a[2]).

¹⁰ Tot en met leestekst [045] p.3/r.17.

¹¹ Zie tekst [045].

Seuphor¹ de tekst heeft uitgetypt en daarbij de tweede doorslag heeft achtergehouden en gebruikt voor de publicatie in *Cercle et Carré*². Mondriaan en Seuphor zagen elkaar regelmatig in Vanves (Parijs)³.

Titel

De titel '26a[1]' - en dus ook van '26a[2]' - is: *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste*, en de ondertitel is '(La Morphoplastique et la Néoplastique)'. Omdat in dit corpus nog twee andere teksten gepresenteerd worden met dezelfde titel, is de titel van de hier gepresenteerde tekst ter onderscheiding voorzien van een '[2]'. De titel van de gepresenteerde tekst is: *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste [2]*.

Datering en ondertekening

Beide typoscripten zijn gedateerd en ondertekend: 'Paris - Mars 1930 Piet Mondrian'. De datering van de gepresenteerde tekst is: maart 1930⁴.

Ontstaan en publicatie

Mondriaan zegt in een brief aan Alfred Roth⁵ (25 maart 1930) bezig te zijn met een nieuwe brochure⁶: 'J'ai fait une nouvelle brochure pour mieux faire comprendre la Néoplastique. Une partie va paraître le 15 avril dans le deuxième numéro de « Cercle et Carré ».'

Welk gedeelte Mondriaan aan *Cercle et Carré* heeft gestuurd, is niet ontdekt⁷. In ieder geval is het typoscript '26a[1]' niet geweest. De tekst van '26a[1]' komt niet overeen met de gepubliceerde tekst in *Cercle et Carré*. Verschillende grote tekstgedeelten zijn in de publicatie weggelaten⁸. Ook typoscript '26a[2]' is niet aan *Cercle et Carré* gestuurd, omdat het weggeknipte deel uit '26a[2]' gedeeltelijk juist wél in de publicatie voorkomt.

Basistekst en leestekst

Typoscript '26a[1]' bevat - in vergelijking met '26a[2]' - de meest volledige tekst. Om die reden is typoscript '26a[1]' de basis voor de leestekst. In het notenapparaat is aangegeven welke gedeelten ontbreken in de publicatie in *Cercle et Carré*.

Vermelde personen

Twee personen noemt Mondriaan in *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste [2]*.

De eerste is Georges Vantongerloo⁹. Mondriaan noemt Vantongerloo in verband het gebruik van wiskunde bij het maken van een compositie. Hoewel Mondriaan eerder in de tekst zegt, dat 'Elles [les formes géométriques] sont les moyens d'expression pour la mathématique, mais elles ne le sont pas pour l'art.'¹⁰, heeft Vantongerloo bewezen dat het wel mogelijk is: '[...] il est quand-même possible que l'on peut se servir de la mathématique après la création de la composition, tel que, par exemple, Vantongerloo l'admet.'¹¹

De tweede persoon die genoemd wordt, is Louis Hoyack¹². Mondriaan haalt een uitspraak aan uit een boek van Hoyack: 'Dans son livre 'Retour à l'Univers des Anciens', Hoyack admet que le zodiaque des astrologues est une série de douze intervalles égaux, c'est-à-dire que les diapasons des étoiles fixes forment une espèce de gamme chromatique.'¹³

¹ Michel Seuphor (pseud. van Fernand Berckelaers) (1901- 1999), Belgisch/Frans kunstenaar, redacteur van *Cercle et Carré*, vriend en biograaf van Mondriaan

² Zie tekst [046]. In het archief van Seuphor (AMVC Letterenhuis, Antwerpen) is geen manuscript of doorslag van *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste* teruggevonden.

³ H. Henkels (red.). *Seuphor*. Antwerpen, 1976: 18.

⁴ Mondriaan woont in maart 1930 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁵ Alfred Roth (1903-1998), Zwitsers architect.

⁶ De eerste brochure was *Le Néo-Plasticisme* (tekst [014]).

⁷ Er zijn geen brieven achterhaald, waaruit blijkt dat Mondriaan de tekst heeft toegestuurd aan Seuphor, redacteur van *Cercle et Carré*; ook is geen typoscript achterhaald in het Seuphor Archief, AMVC Letterenhuis, Antwerpen.

⁸ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [045] - Tekstvergelijking (typoscript 26a[1] – publicatie).

⁹ Georges Vantongerloo (1886-1965), Belgisch beeldhouwer en medewerker van *De Stijl*.

¹⁰ Leestekst [045] p.4/r.1-2.

¹¹ Leestekst [045] p.4/r.9-10.

¹² Louis (Louk) Hoyack (1893-1967); Nederlands filosoof en maatschappijcriticus; vriend van Mondriaan.

¹³ Leestekst [045] p.4/r.17-19.

Bijzondere woorden

In de titel komt tot uitdrukking dat 'l'Art Réaliste' iets anders is dan 'l'Art Superréaliste', en 'Morphoplastique' iets anders dan 'Néoplastique'. Vanwege de parallelliteit zou 'l'Art Réaliste' zo iets zijn als 'Morphoplastique', en 'l'Art Superréaliste' zo iets als 'Néoplastique'.

De termen 'l'Art Réaliste' en 'l'Art Superréaliste' worden niet in de tekst genoemd. Wel drie keer de term 'superréalité':

De eerste alinea zegt dat 'une superréalité' hetzelfde is als 'une réalité nouvelle'.

'Morphoplastique' komt niet voor in de tekst.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[1975] [Italiaans] 'L'arte realistica e l'arte superrealistica'.

In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 253-263.

[1986] [Engels] 'Realist and Superrealist Art'.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 227-230.

Literatuur

[geen]

[046] L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste (La Morphoplastique et la Néoplastique) [3]

Vooraf

Er zijn van de tekst *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste* vijf bronnen bekend:

- een manuscript tussen de brieven aan Paul Citroen¹
- twee typoscripten in Mondriaans nalatenschap²
- twee publicaties³

Na bestudering van de vijf bronnen is gekozen om - in het belang van de receptie van Mondriaans teksten - drie versies van *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste* te presenteren. De eerste versie is afkomstig van het manuscript, gepubliceerd in het boek van Citroen, wordt gepresenteerd onder [044]. De tweede versie is het typoscript '26a[1]' uit het Holtzman deposit wordt gepresenteerd onder [045]. De derde versie is de publicatie in *Cercle et Carré* wordt gepresenteerd onder [046].

Om onderscheid te maken tussen de drie teksten is achter de titel een nummer tussen vierkante haken geplaatst.

Bron

In Mondriaans nalatenschap⁴ bevinden zich twee typoscripten met de titel *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste*. De typoscripten zijn in dezelfde archiefmap opgeborgen en zijn niet onderscheiden genummerd. Om het verschil aan te duiden, zijn de typoscripten hier aangemerkt als typoscript (bovenvel) '26a[1]' en typoscript (doorslag) '26a[2]'⁵.

De tekst van '26a[1]' komt niet overeen met de gepubliceerde tekst in *Cercle et Carré*. Verschillende grote tekstgedeelten zijn in de publicatie weggelaten⁶. Mogelijk is de versie in *Cercle et Carré* gemaakt vanaf een tweede doorslag van typoscript '26a' en is deze 'verdwenen' versie gepubliceerd op 15 april 1930. Deze veronderstelde doorslag is niet gevonden in het archief van Seuphor⁷.

Titel

De titel van de publicatie⁸ is: *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste*, en de ondertitel is '(La Morphoplastique et la Néoplastique)'. Omdat in dit corpus nog twee andere teksten gepresenteerd worden met dezelfde titel, is de titel van de hier gepresenteerde tekst ter onderscheiding voorzien van een '[3]'. De titel van de gepresenteerde tekst is: *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste [3]*.

Datering en ondertekening

De tekst is in de publicatie gedateerd en ondertekend: 'Paris - mars 1930. P. Mondrian'. De datering van de gepresenteerde tekst is: maart 1930⁹.

Ontstaan en publicatie

Als Michel Seuphor¹⁰ - redacteur van *Cercle et Carré* - aan Mondriaan om een artikel voor zijn tijdschrift vraagt, besluit Mondriaan een gedeelte (hoofdstuk) te sturen van het boek waar hij al een tijdje mee bezig is. Mondriaan zegt immers in een brief aan Alfred Roth¹¹ (25 maart 1930): 'J'ai fait une nouvelle brochure pour mieux faire comprendre la Néoplastique. Une partie va paraître le 15 avril dans le deuxième numéro de « Cercle et Carré ».'

¹ Paul Citroen (1896-1983), Nederlands kunstenaar en publicist. Vindplaats brieven aan Citroen: RKD-MCP – 22.

² Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 26.

³ Paul Citroen. *Palet*. Amsterdam, 1931: 76-82 en *Cercle et Carré*, no.2 (15 april 1930): z.p.

⁴ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Inv.nr., Box 1 no.26a.

⁵ Met 'het bovenvel' wordt bedoeld het bovenste, eerste vel; daaronder liggen om en om het carbonpapier en het doorslagpapier; een doorslag is een door middel van carbonpapier gemaakte kopie van een op een schrijfmachine getypte tekst.

⁶ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal - [045] Tekstvergelijking (typoscript 26a[1] – publicatie)

⁷ AMVC Letterenhuis, Antwerpen.

⁸ *Cercle et Carré*, no.2 April 15, 1930, z.p.

⁹ Mondriaan woont in maart 1930 in Parijs, 26 Rue du Départ.

¹⁰ Michel Seuphor (pseud. van Fernand Berckelaers) (1901- 1999), Belgisch/Frans kunstenaar, oprichter van *Cercle et Carré*, vriend en biograaf van Mondriaan.

¹¹ Alfred Roth (1903-1998), Zwitsers architect.

Welk gedeelte Mondriaan aan Seuphor heeft gegeven of gestuurd, is niet ontdekt¹. In ieder geval heeft typoscript '26a[1]' Seuphor niet bereikt. De tekst van '26a[1]' komt niet overeen met de gepubliceerde tekst in *Cercle et Carré*. Ook typoscript '26a[2]' is niet aan Seuphor gestuurd, omdat het weggeknipte gedeelte van '26a[2]' gedeeltelijk juist wél in de publicatie voorkomt.

Het is mogelijk dat Mondriaan twee doorslagen heeft laten maken en de tweede - bewerkte - doorslag aan Seuphor heeft gegeven.

Afbeeldingen

Bij de publicatie in *Cercle et Carré* is een fotografisch portret van Mondriaan afgedrukt².

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie in *Cercle et Carré*. De vetgedrukte tekstgedeelten zijn in de leestekst gecursiveerd.

Reacties van tijdgenoten

Vijf jaar later (1935) verschijnt in het boek van J. Bendien³ een citaat uit *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste* [3]. Het citaat maakt deel uit van het hoofdstuk 'Het Neo-Plasticisme'⁴. Bendien citeert en vertaalt: 'In « Cercle et Carré » nr. 2 van 1930 schrijft Mondriaan: « Le lyrisme pathétique est l'expression artistique du tragique. Il essaye de réconcilier l'homme avec la nature: de neutraliser le déséquilibre qui existe entre ces deux polarités. Et vraiment, il revête la vie tragique d'une beauté inconnue. Mais quand-même il crée une beauté fictive: une illusion. De là, *il sera supprimé dans la superréalité de l'avenir*. Jusqu'ici l'homme s'est fait bercer par le lyrisme pathétique. Ainsi ce dernier *est néfaste pour l'évolution de l'homme*: pour son action, sa lutte nécessaire pour l'équilibre. D'un autre point de vue, il a rassasié l'homme du tragique: il a tellement chanté le tragique que l'homme n'en veut plus. Et déjà aujourd'hui on s'aperçoit qu'on s'efforce de le supprimer dans les représentations artistiques. Ainsi l'art atteint, malgré tout, son but: provoque l'évolution vers l'équilibre. »

(Le lyrisme) « est donc comme celle-ci toujours plus ou moins descriptif, littéraire. Il est, au fond, tout à fait naturel, et donc en opposition avec l'expression plastique pure de l'art. Néanmoins, l'émotion de tragique est si forte, qu'elle a pu créer les chefs-d'œuvre du passé et d'aujourd'hui et ensuite mener (par réaction) à la libération presque totale du lyrisme pathétique, car ce lyrisme n'est qu'un reflet du désir inconscient de se délivrer de l'oppression du déséquilibre: désir profond de l'équilibre. »

Vertaling:

'De pathetische lyriek is de artistieke expressie van het tragische. Zij tracht den mensch met de natuur te verzoenen, de onevenwichtigheid die tusschen deze beide polen heerscht, te neutraliseren. En inderdaad, zij bekleedt het tragische leven met een ongekende schoonheid. Maar hoe dan ook, zij scheidt een fictieve schoonheid: een illusie. Daarom zal zij in de superrealiteit der toekomst uitgesloten worden. Tot nu toe heeft de mensch zich in slaap laten wiegen door de pathetische lyriek. Daarom is ze noodlottig voor de evolutie van den mensch, voor zijn doen en laten, zijn noodzakelijken strijd voor evenwicht. Aan den anderen kant heeft zij den mensch verzadigd van tragiek: zij heeft de tragiek zoozeer bezongen, dat de mensch er genoeg van heeft gekregen. En reeds heden is het merkbaar, dat men poogt, haar uit de kunstvoorstellingen te verbannen. Zoo bereikt de kunst tenslotte toch haar doel: voert de evolutie naar evenwichtigheid.'

.....(De lyriek) 'is, wel beschouwd, geheel en al natuurlijk en dus tegengesteld aan de zuiver plastische expressie der kunst. Evenwel is de emotie der tragiek zoo sterk, dat zij de meesterwerken van het verleden, en van het heden heeft kunnen voortbrengen en vervolgens (door reactie) leidt tot bijna de geheele bevrijding van de pathetische lyriek, want deze lyriek is slechts een reflex van et onbewuste verlangen om zich van den druk van de onevenwichtigheid te verlossen: een diep verlangen naar evenwicht.'

Vermelde personen

Twee personen noemt Mondriaan in *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste* [3].

¹ Er zijn geen brieven achterhaald, waaruit blijkt dat Mondriaan de tekst heeft toegestuurd aan Seuphor; ook is geen typoscript achterhaald in het Seuphor Archief.

² Michel Seuphor. *Piet Mondrian. Life and Work*, z.j. [1956]: 25.

³ Jacob Bendien (1890-1933), Nederlands schilder en schrijver over kunst.

⁴ J. Bendien en A. Harrenstein-Schröder. *Richtingen in de hedendaagsche schilderkunst*. Rotterdam, 1935: 26. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal - [045] Artikel van Bendien.)

De eerste is Georges Vantongerloo¹. Mondriaan noemt Vantongerloo in verband het gebruik van wiskunde bij het maken van een compositie. Hoewel Mondriaan eerder in de tekst zegt, dat 'Elles [les formes géométriques] sont les moyens d'expression pour la mathématique, mais elles ne le sont pas pour l'art.'², heeft Vantongerloo bewezen dat het wel mogelijk is: '[...] il est quand-même possible que l'on peut se servir de la mathématique après la création de la composition, tel que, par exemple, Vantongerloo l'admet.'³

De tweede persoon die genoemd wordt, is Louis Hoyack⁴. Mondriaan haalt een uitspraak aan uit een boek van Hoyack: 'Dans son livre 'Retour à l'Univers des Anciens', Hoyack admet que le zodiaque des astrologues est une série de douze intervalles égaux, c'est-à-dire que les diapasons des étoiles fixes forment une espèce de gamme chromatique.'⁵

Bijzondere woorden

In de titel komt tot uitdrukking dat 'l'Art Réaliste' iets anders is dan 'l'Art Superréaliste', en 'Morphoplastique' iets anders dan 'Néoplastique'. Vanwege de parallelliteit zou 'l'Art Réaliste' zo iets zijn als 'Morphoplastique', en 'l'Art Superréaliste' zo iets als 'Néoplastique'.

De termen 'l'Art Réaliste' en 'l'Art Superréaliste' worden niet in de tekst genoemd. Wel drie keer de term 'superréalité':

De eerste alinea zegt dat 'une superréalité' hetzelfde is als 'une réalité nouvelle'. 'Morphoplastique' komt niet voor in de tekst.

Overige opmerkingen

Twaalf jaar later - begin 1942 - vertaalt Mondriaan met hulp van Charmion von Wiegand⁶ gedeelten van de tekst *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste [3]* uit *Cercle et Carré* in het Engels als basis voor de tekst *Pure Abstract Art*⁷.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1930] [Frans] 'L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste'.
In : *Cercle et Carré*, no.2 (15 april 1930): z.p.; [herdruk] *Cercle et Carré réédition en facsimile*. Torino, 1969 : z.p.
- [1971] [Frans] 'L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste'.
In: M. Seuphor. *Cercle et Carré*. Paris, 1971; Paris, 1977: 69-80.
- [1976] [Frans] [zonder titel]
In: 'Ecrits de Piet Mondrian'. In: M.G.Ottolenghi (ed.). *Tout l'œuvre peint de Mondrian*. Paris, 1976: 12-14.
- [2010] [Frans] 'L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste (La Morphoplastique et la Néo-plastique)'.
In : *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010 : 168-182.

Vertalingen

- [1938] [Pools] 'Sztuka realistyczna i sztuka ponadrealyczna'
In: *Forma*, nr.6 (1938): 14-18.
- [1956] [Italiaans] 'L'arte realistica e l'arte superrealistica'.
In: 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 120-123.

Literatuur

- Bendien, J. *Richtingen in de hedendaagsche schilderkunst*. Rotterdam, 1935: 26.
- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 203, 247 (noot 41).
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 363, 379 (noot 153 en 154).

¹ Georges Vantongerloo (1886-1965), Belgisch beeldhouwer, schilder en medewerker van *De Stijl*.

² Leestekst [046] p.4/r.5-6.

³ Leestekst [046] p.4/r.13-14.

⁴ Louis (Louk) Hoyack (1893-1967); Nederlands filosoof en maatschappijcriticus, vriend van Mondriaan.

⁵ Leestekst [046] p.4/r.21-23.

⁶ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunstcritica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

⁷ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [086] Fragmenten uit [045] *L'Art Réaliste - l'Art Superréaliste*.

- Cheetham, M. A. *The Rhetoric of Purity*. Cambridge, 1991: 113.
- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 24.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 460-472.
- Henkels, H. 'Mondrian in his Studio'. In tent.cat.: *Mondrian from Figuration to Abstraction*. Tokyo, 1987: 182.
- Henkels, H. 'Mondrian: a life in pictures 1872-1944'. In tent.cat.: *Mondrian from Figuration to Abstraction*. Tokyo, 1987: 218.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De vervolgiaren van De Stijl 1922-1932*. Amsterdam, Antwerpen, 1996: 141-142, 143.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 253-256.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 227.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 59.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 143, II 150, II 510.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 182.
- Lebenszstejn, J.-C.. 'Mondrian: la fin de l'art'. In: *Critique* 438, novembre 1983: 898.
- Lemoine, S. (ed.) *Piet Mondrian / Alfred Roth Correspondance*. Parijs, 1994: 118.
- [Loon, H. v.] 'Abstracte schilderkunst'. In: *Nieuwe Rotterdamse Courant* (30 april 1930): avondblad E2.
- Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 81, 135, 147, 166.
- Maur, K. v. 'Mondriaan en de muziek'. In tent.cat.: *Mondriaan: Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 302.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In tent.cat.: *Piet Mondrian*. Saint-Paul de Vence, 1985: 77.
- Seuphor, M. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, [1956]; [herdruk] Amsterdam, [1956]; [herdruk] London, 1956; [herdruk] London, 1957: 148.

[047] Le cubisme et la néoplastique

Vooraf

De tekst *Le cubisme et la néoplastique* is ontstaan als reactie op een artikel van E. Tériade¹ in *L'Intransigeant*². Mondriaan begint zijn reactie met de zin: 'Dans l'Intransigeant du 11 mars, M. Tériade s'oppose très justement aux imitations superficielles et vides du cubisme.'

Mondriaan heeft zijn manuscript laten uittypen en een doorslag opgestuurd naar *L'Intransigeant*, maar *Le cubisme et la néoplastique* is nooit geplaatst.

Later heeft Mondriaan grote delen van *Le cubisme et la néoplastique* gebruikt voor zijn artikel *Réponse* in *Cahiers d'Art*³.

Hoewel de teksten *Le cubisme et la néoplastique* ([047]) en [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art abstrait*] ([048]) elkaar grotendeels overlappen, worden ze in dit corpus als zelfstandige teksten gepresenteerd. [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art abstrait*] is een bewerking van *Le cubisme et la néoplastique* en de naam Tériade bijvoorbeeld komt er niet meer in voor.

Bron

In Mondriaans nalatenschap⁴ bevinden zich een typoscript (bovenvel) en twee doorslagen⁵ met de titel *Le cubisme et la néoplastique*. Het typoscript (het bovenvel) noemen we - naar de vindplaats - typoscript '27[1]' en de doorslagen '27[2]' en doorslag '27[3]'.
 Typoscript '27[1]' bevat 12 - rechtsboven genummerde - pagina's en is door Mondriaan met de hand van correcties voorzien⁶. Op bladzijde 12 is het typoscript getypt gedateerd en met de hand door Mondriaan ondertekend.

Op één van de doorslagen ('27[2]') heeft Mondriaan geschreven: 'Les notes en crayon sont de M.M. Seuphor.' De tweede doorslag ('27[3]') is door een onbekende hand geannoteerd.

Titel

De titel van typoscript '27[1]' is ook de titel voor de gepresenteerde tekst: *Le cubisme et la néoplastique*. In de tekst schrijft Mondriaan 'cubisme' en 'néoplastique' met een kleine beginletter, dit is in de titel van de leestekst overgenomen.

Datering en ondertekening

Het typoscript '27[1]' is gedateerd en ondertekend: 'Paris, 25 mars 30 P. Mondrian.' De datering van de gepresenteerde tekst is: maart 1930⁷.

Ontstaan en publicatie

Op dinsdag 11 maart 1930 verschijnt in het Franse dagblad *L'Intransigeant* een artikel van Tériade: 'Hygiène Artistique. Pelures d'orange ...'⁸. Dit artikel blijkt een samenvatting van een eerder artikel van Tériade: 'Conséquence du Cubisme' in *Cahiers d'Art*⁹. In beide artikelen uit Tériade zijn kritiek op de abstracte schilderkunst na het kubisme. Vermoedelijk heeft Mondriaan het artikel in *Cahiers d'Art* niet gelezen, want hij reageert alleen op het artikel in *L'Intransigeant*.

Mondriaan schrijft als reactie de tekst *Le cubisme et la néoplastique*, waarin hij de opmerkingen van Tériade tracht te weerleggen.

¹ Efstratios Eleftheriades, beter bekend als Tériade (1897-1983), criticus, uitgever van Griekse afkomst; vanaf 1915 actief in Frankrijk en medewerker van *Cahiers d'art* (Christian Zervos, oprichter en redacteur van *Cahiers d'Art* was een landgenoot van Tériade).

² *L'Intransigeant*, links georiënteerd Frans dagblad, verschijningsperiode van 1880 tot 1940.

³ Zie tekst [048].

⁴ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library. Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 27.

⁵ Een met carbonpapier gemaakte kopie op een schrijfmachine; het typoscript (bovenvel) is het bovenliggende vel waarop getypt wordt.

⁶ Afmeting: 26½ x 19 cm.

⁷ Mondriaan woonde in maart 1930 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁸ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij - [047] Artikel Tériade.

⁹ Tériade. 'Documentaire sur la jeune peinture: III. Conséquences du Cubisme.' In *Cahiers d'art* 5, no.1 (januari 1930): 22, 23.

In een brief aan Alfred Roth¹ (25 maart 1930) spreekt Mondriaan zijn twijfel uit of *L'Intransigeant* zijn reactie wel zal plaatsen: 'Actuellement je suis en train de répondre à une attaque dans l'Intran contre le Néoplasticisme, mais je ne sais pas si cela sera placé. En tout cas: ce sera placé ailleurs.'²

Hetzelfde schrijft hij aan Louk Hoyack³ (3 april 1930): 'Ik zou je wel eerder geschreven hebben maar ik ben zoo druk geweest met een nieuw artikel voor de 'Intran' waarin het neoplast. aangevallen werd maar ik weet nog niet of 't geplaatst wordt.'

Le cubisme et la néoplastique is nooit geplaatst in *L'Intransigeant*.

Basistekst en leestekst

Het typoscript '27[1]' beschouwen als de meest voltooide tekst, omdat Mondriaan het typoscript met de hand heeft ondertekend. '27[1]' is de basis voor de leestekst.

Reacties van tijdgenoten

Le cubisme et la néoplastique is niet gepubliceerd.

Vermelde personen

Mondriaan noemt in *Le cubisme et la néoplastique* 13 keer 'M. Tériade'. Geen wonder, want Mondriaan poogt de kritiek van Tériade in de tekst te weerleggen. Overigens is de naam Tériade bij het herschrijven van het typoscript '27[1]' voor *Cahiers d'Art* - [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art abstrait*] - geheel weggewerkt.

In *Le cubisme et la néoplastique* haalt Mondriaan een uitspraak aan van Zervos⁴: 'Or, comme M. Zervos l'a dit "la gloire de la peinture contemporaine fut d'avoir réussi à détacher des nécessités de la figuration littérale."⁵ Waar Mondriaan deze uitspraak van Zervos heeft gelezen, vermeldt hij niet.

Mondriaan noemt nog twee andere personen in de tekst: Kandinsky en Cézanne. Van Kandinsky⁶ paraphraseert hij een fragment over de werking van kleur uit diens boek *Über das Geistige in der Kunst*⁷. En Cézanne noemt Mondriaan in verband met de kubisten: 'Il est logique que les artistes cubistes eux-mêmes ne pouvaient faire ce dernier pas: ils auraient nié leur propre nature. Tout comme, ils ont succédé à Cézanne, d'autres devaient continuer la plastique cubiste. Et cela a été fait.'⁸

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[1975] [Italiaans] 'Il cubismo e la neoplastica' (Sull'arte astratta)?

In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 265-271.

[1986] [Engels] 'Cubism and Neo Plastic' [Réponse à M. Tériade]?

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 237-240.

[1990] [Italiaans] 'Il cubismo e la neoplastica' [niet volledig]

In: *Art e Dossier*. No.42 (januari, 1990): 32-33.

Literatuur

Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 363.

Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 22.

¹ Alfred Roth (1903-1998), Zwitsers architect.

² S. Lemoine, S. (ed.) *Piet Mondrian/Alfred Roth Correspondance*. Paris, 1994: 51.

³ Louis (Louk) Hoyack (1893-1967); Nederlands filosoof en maatschappijcriticus; vriend van Mondriaan.

Vindplaats brieven aan Hoyack: RKD-MCP – 44-45.

⁴ Christian Zervos (1889-1970); Frans criticus, uitgever en galeriehouder (van Griekse afkomst); oprichter van het tijdschrift *Cahiers d'Art* (1926-1960) in Parijs.

⁵ Leestekst [047] p.1/r.30-31.

⁶ Leestekst [047] p.3/r.30.

⁷ Wassily Kandinsky (1866-1944), Duits-Russisch kunstenaar, auteur van *Über das Geistige in der Kunst*, München, 1911.

⁸ Leestekst [047] p.3/r.2-4.

- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De vervolgiaren van De Stijl 1922-1932*. Amsterdam, Antwerpen, 1996: 131.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 265-266.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 236-237.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 145, II 148, II 510.
- Lemoine, S. (ed.) *Piet Mondrian / Alfred Roth Correspondance*. Paris, 1994: 51, 119

[048] [Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art abstrait]

Vooraf

In het januarinumnummer (1931) van het tijdschrift *Cahiers d'Art* verschijnt een artikel van Mondriaan waar boven staat 'Réponse de Piet Mondrian'. Mondriaan heeft voor deze 'Réponse' zijn niet gepubliceerde tekst *Le cubisme et la néoplastique*¹ als basis gebruikt. Deze tekst was een reactie op het artikel van Tériade in *L'Intransigeant*².

Mondriaans 'Réponse' in *Cahiers d'Art* ontstaat naar aanleiding van het verzoek van Christian Zervos³ om zich te verdedigen tegen allerlei beschuldigingen aan het adres van de abstracte kunst.

Hoewel de teksten *Le cubisme et la néoplastique* ([047]) en *[Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art abstrait]* ([048]) elkaar grotendeels overlappen, worden ze in dit corpus als zelfstandige teksten gepresenteerd. *[Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art abstrait]* is een bewerking van *Le cubisme et la néoplastique* en de naam Tériade bijvoorbeeld komt er niet meer in voor.

Bron

In Mondriaans nalatenschap⁴ bevinden zich een typoscript (bovenvel) en twee doorslagen⁵ met de titel *Le cubisme et la néoplastique*. Het typoscript (het bovenvel) noemen we in het vervolg - naar de vindplaats - typoscript '27[1]'; de doorslagen worden aangeduid als doorslag '27[2]' en doorslag '27[3]'⁶.

Als we typoscript '27[1]' (*Le cubisme et la néoplastique*) en de publicatie ('Réponse de Piet Mondrian') met elkaar vergelijken, zien we dat de teksten elkaar grotendeels overlappen. Overigens is de naam Tériade bij het herschrijven van het typoscript '27[1]' voor *Cahiers d'Art* geheel weggewerkt. Vermoedelijk heeft Mondriaan een derde doorslag van typoscript '27[1]' aangepast en naar Zervos gestuurd. Vooralsnog is de publicatie in *Cahiers d'Art*⁷ de enige bron van de 'Réponse'.

Titel

Boven het artikel van Mondriaan staat: 'Réponse de Piet Mondrian'. In de *Index Général de la Revue 'Cahiers d'Art' 1926-1960*⁸ staat bij het lemma 'Mondrian' vermeld: 'Réponse à l'enquête sur l'art abstrait'. Deze omschrijving in de 'Index Général' wordt in aangepaste vorm als titel gebruikt voor de gepresenteerde tekst: *[Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art abstrait]*.

Datering en ondertekening

De enige bron van *[Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art abstrait]* - de publicatie in *Cahiers d'Art* - is niet gedateerd. De aflevering waarin het artikel van Mondriaan verschijnt, heeft als datering: 'Janvier 1931'. De datering van de gepresenteerde tekst is de datering van de publicatie: januari 1931⁹.

[Réponse de Mondrian] is niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

De redactie van *Cahiers d'Art* wil abstract werkende kunstenaars de gelegenheid geven om zich te verdedigen tegen aanvallen op hun kunstvorm. Boven Mondriaans 'Réponse' staat een redactionele inleiding waarin de redactie een en ander nader toelicht:

'De l'art abstrait.

Désireuse de ne pas manquer à la règle d'impartialité qu'elle s'est toujours imposée, la Rédaction de « Cahiers d'Art » a prié les chefs du mouvement d'art abstrait, de présenter à ses lecteurs la défense de cette art accusé:

¹ Tekst [047].

² Zie ook de toelichting bij [047].

³ Christian Zervos (1889-1970), criticus, uitgever en galeriehouders van Griekse afkomst; oprichter van het tijdschrift *Cahiers d'Art* (1926-1960) in Parijs.

⁴ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library. Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 27.

⁵ Een met carbonpapier gemaakte kopie van een op een schrijfmachine getypte tekst; het typoscript (bovenvel) is het bovenliggende vel waarop getypt wordt.

⁶ De nummering tussen vierkante haken is door ons toegevoegd.

⁷ *Cahiers d'Art* 6, no.1 (januari 1931): 41-43.

⁸ Dora Vallier. *Index Général de la Revue 'Cahiers d'Art' 1926-1960*, Éditions 'Cahiers d'Art, Paris 1981.

⁹ In januari 1931 woont Mondriaan in Parijs, 26 Rue du Départ.

1° d'être cérébral à l'excès et, par conséquent, de se trouver en contradiction avec la nature même de l'art véritable qui serait essentiellement d'ordre sensuel et émotif.

2° d'avoir remplacé l'émotion par un exercice plus ou moins adroit et subtil, mais toujours objectif, de tons purs et de dessins géométriques.

3° d'avoir restreint les possibilités qui s'offraient à la peinture et à la sculpture au point de réduire l'œuvre d'art à un simple jeu de couleurs et à des formes purement ornementales qui conviendraient tout au plus à l'affiche et au catalogue de publicité.

4° d'avoir ainsi engagé l'art dans une impasse et d'avoir supprimé toutes ses possibilités d'évolution et de développement.'

Zervos vraagt dus diverse kunstenaars een mening te geven: 'la Rédaction de « Cahiers d'Art » a prié les chefs du mouvement d'art abstrait, de présenter à ses lectures la défense de cet art accusé'¹.

Ook Mondriaan blijkt 'un chef du mouvement' te zijn en zijn mening wordt gevraagd. Aan Bob Oud² schrijft Mondriaan op 4 oktober 1930: 'Ook kreeg ik een aanvraag van Cahier d'Art (Zervos) om een verdediging der abstracte kunst te schrijven, omdat ze onpartijdig willen zijn! Ja, zoo als je zegt, ik heb wel reden om te vreden te zijn dat we avanceeren.'

Op 9 november 1930 meldt Mondriaan aan Oud dat *Cahiers d'Art* zijn artikel heeft aangenomen: 'Les Cahiers d'Art heeft me een artikel gevraagd om de z.g. abstracte kunst te verdedigen en heeft mijn artikel aangenomen: mooi voor de abstracte beweging, heh.'

In januari 1931 verschijnt [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art abstrait*] in *Cahiers d'Art*. De antwoorden van andere abstracte kunstenaars - Léger³, Kandinsky⁴, Arp⁵ en museumdirecteur Alexandre Dorner⁶ - plaatst *Cahiers d'Art* in twee volgende nummers. Overigens wordt ieder antwoord voorafgegaan door dezelfde redactionele inleiding.

Na de publicatie van [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art abstrait*] schrijft Mondriaan aan verschillende vrienden over zijn artikel.

Aan Seuphor⁷ schrijft hij (23 maart 1931): 'Mon article (pour l'Intrans que tu as corrigé⁸) est paru dans le Cahiers d'art N° I '31. Tu sais peut-être que Zervos m'a demandé un article. C'est bien pour notre mouvement, en tout cas.'

Aan Slijper⁹ schrijft hij (24 maart 1931): 'In cahiers d'art nr.I '31 is een artikel van me, je kunt 't zien meen ik in de leeszaal te Hilversum.'

Aan Oud schrijft hij (vermoedelijk eind maart 1931): 'Mijn artikel in No.I '31 Cahiers d'Art las je zeker. Leuk dat ze ons de abstracte kunst tenminste laten verdedigen!'

In 1941 (14 juni) schrijft Charmion von Wiegand¹⁰ in haar dagboek¹¹ dat zij Mondriaans teksten wil vertalen en hij zijn teksten uit *Cahiers d'Art* zal opzoeken: 'But you are a writer and an artist, I showed him Florence Codman's reply to my letter, which states she wants to see the material in the fall and I promised I would begin working on the translations and he said he would find the old Cahier D'arts with his material in it and would translate some more dialogues. The one that[?] had appeared in De Stijl. '

En op 23 september 1941 schrijft ze: 'I forgot to say that M. gave me some more manuscripts. One is an unpublished book L'art et La Vie and the other the articles in Cahier D'art - a series of 5 replies on Abstract Art by various painters.'

Afbeeldingen

Bij het artikel van Mondriaan in *Cahiers d'Art* zijn twee afbeeldingen afgedrukt.

¹ Zie USB-stick: Aanvullende materiaal bij [048] - Redactionele toelichting.

² J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan. Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

³ *Cahiers d'Art* 6, n°3, 1931: 151-152.

⁴ *Cahiers d'Art* 6, n°7-8, 1931: 350-353.

⁵ *Cahiers d'Art* 6, n°7-8, 1931: 358.

⁶ *Cahiers d'Art* 6, n°7-8, 1931: 354-357.

⁷ Michel Seuphor (pseud. van Fernand Berckelaers) (1901- 1999), Belgisch/Frans kunstenaar, oprichter van *Cercle et Carré*, vriend en biograaf van Mondriaan. Vindplaats brieven aan Seuphor: RKD-MCP – 75.

⁸ Doorslag '27[2]' in het Holtzman Deposit is de door Seuphor gecorrigeerde tekst.

⁹ Samuel B. Slijper (1884-1971); vriend en verzamelaar van Mondriaans werk. Vindplaats brieven aan Slijper: RKD-MCP – 76-77.

¹⁰ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunsterica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

¹¹ The Getty Research Institute. Call Number 990024 Mondrian/Von Wiegand: Photocopies of Journal Entries. (Courtesy of the Estate of Charmion von Wiegand and their representative, Michael Rosenfeld Gallery, LLC, New York, NY.)

De eerste is een reproductie van een schilderij van Mondriaan¹. Ze is echter in *Cahiers d'Art* in spiegelbeeld afgedrukt. Bij de afbeelding staat de tekst: 'Piet Mondrian, 1930. Composition de la ligne droite.'

De tweede afbeelding is een foto van Mondriaans atelier². De tekst hierbij luidt: 'Piet Mondrian, Vue d'atelier, 1930.'

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie van [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art abstrait*] in *Cahiers d'Art*. De redactionele toelichting is niet meegenomen in de leestekst.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties gevonden.

Vermelde personen

Mondriaan noemt twee personen in de tekst: Kandinsky en Cézanne. Van Kandinsky³ parafraseert hij een fragment over de werking van kleur uit diens boek *Über das Geistige in der Kunst*⁴. En Cézanne noemt Mondriaan in verband met de kubisten: 'Logiquement les artistes cubistes eux-mêmes ne pouvaient faire ce dernier pas: ils auraient nié leur propre nature. Tout comme, ils ont succédé à Cézanne, d'autres devaient continuer la plastique cubiste. Et cela a été fait.'⁵

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1931]** [Frans] 'De l'art abstrait. Réponse de Mondrian'.
In: *Cahiers d'Art* 6, no.1 (januari 1931): 41-43.
- [2010]** [Frans] 'De l'art abstrait'.
In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010 : 185-195.

Vertalingen

- [1947]** [Engels] 'On abstract art. Reply by Piet Mondrian'.
In: *The League Quarterly* 19, no.1 (1947): 6-8.
- [1956]** [Italiaans] 'Riposta ai 'Cahiers d'Art'.
In: 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 128-133.
- [1986]** [Engels] 'Cubism and Neo Plastic' (Réponse à M. Tériade).
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 237-240.
- [1990]** [Italiaans] 'Il cubismo e la neoplastica' [niet volledig]
In: *Art e Dossier*. No.42 (januari, 1990): 32-33.

Literatuur

- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. In: *Revue de l'art*, no.53 (1981): 40.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 363.
- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 22.
- Derouet, Chr. 'Mondrian expose à Paris, rive droite, rive gauche'. In tent.cat.: *Mondrian in New York*. Tokyo, 1993: 56.
- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 474-482.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 265-266.

¹ CR II 346: B211.

² Tentoonstellingscatalogus *Mondrian from figuration to abstraction*, Tokyo/Den Haag 1987/1988: 218.

³ Leestekst [048] p.3/r.17.

⁴ Wassily Kandinsky (1866-1944), Duits-Russisch kunstenaar.
W. Kandinsky. *Über das Geistige in der Kunst*. München, 1911 .

⁵ Leestekst [048] p.2/r.46-48.

- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 236-237.
- Jaffé, H.L.C. *Mondriaan*. z.p. [Wormer], 1980; [Naarden], 1994: 46.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 145, II 148, II 510.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 195.
- Lebenszstein, J.-C.. 'Mondrian: la fin de l'art'. In: *Critique*, no.438 (Novembre, 1983): 897, 903, 908.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In tent.cat.: *Mondrian*. Sidney Janis Gallery. New York, 1951: z.p.
- Rivarola, R. and A. Goñi (eds.) *Piet Mondrian. Arte plástico y arte plástico puro*. Mexico D.F., 2007: 14-18.
- Roth, A. *Begegnungen mit Pionieren*. Basel, 1973: 156.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 247, 253, 256.

[049] [À la mémoire de Theo van Doesburg]

Vooraf

Op 7 maart 1931 overlijdt Theo van Doesburg¹ in Davos (Zwitserland), vermoedelijk ten gevolge van een hartaanval². Op verzoek van Bob Oud³ schrijft Mondriaan een 'In Memoriam' in het laatste nummer van *De Stijl*, januari 1932.

Bron

De enige bron is de publicatie van de tekst van Mondriaan in *De Stijl*⁴.

Titel

Mondriaans tekst heeft geen titel. Hij schrijft de tekst in het Frans. De gepresenteerde tekst krijgt dan ook een Franse titel: [*À la mémoire de Theo van Doesburg*].

Datering en ondertekening

Mondriaans tekst is ondertekend en gedateerd: 'Piet Mondrian. (Paris, Avril 1931).' De datering van de leestekst is: april 1931⁵.

Ontstaan en publicatie

Na Van Doesburgs dood (7 maart 1931) schrijven verschillende personen een 'In memoriam' over hem in het herdenkingsnummer van *De Stijl*: Van 't Hoff, Oud, Arp, Mondriaan, Evert Rinsema, Kok, Van Eesteren, Domela, Kiesler, Schwitters, Hélión, Miguel Lopez, Alberto Sartoris en Kurt Schwannhüsser.

Via Oud wordt Mondriaan gevraagd een stukje ter nagedachtenis van Van Doesburg te schrijven, want in een brief (april 1931⁶) antwoordt Mondriaan aan Oud: 'Ik zal je binnenkort 't artikeltje voor 't Stijlnummer zenden: ik hoop dat ik 't goed klaarspeel. 't Is lastig om niets onaangenaams aan te raken. Hij was een vreemd complex van goed en kwaad, en daarom kon je noch 't een noch 't ander van hem zeggen.'⁷

Op 14 mei 1931 stuurt Mondriaan het artikel aan Oud: 'Beste Bob en Annie, Ik zend je het artikel voor 't laatste Stijlnummer wat laat maar nog voor of op de 15? [...] 't Artikel moet nog gecorrigeerd worden maar dat zullen jullie wel opknappen. Laat eens wat hooren. [...] Schrijf eens of je 't artikel goed vindt. Het was moeielijk!'

Na drie weken (7 juni 1931) merkt Mondriaan op in een brief aan Oud dat hij nog steeds niets van hem heeft gehoord: 'Ik zond je een artikeltje voor dat Stijlnummer maar hoorde niets.'

Het herdenkingsnummer over Van Doesburg met de tekst van Mondriaan verschijnt overigens pas in januari 1932.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de enige bron van [*À la mémoire de Theo van Doesburg*], de publicatie in het tijdschrift *De Stijl*.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1932] [Frans] [zonder titel]

In: *De Stijl*, laatste nummer (januari 1932): 48-49; [herdruk] Amsterdam, 1968: [deel 2] 656-657.

[2010] [Frans] 'Hommage à Van Doesburg'.

In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010 : 196-198.

¹ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

² A. Ottevanger. *De Stijl overal absolute leiding. De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Anthony Kok*. Bussum, 2008: 560; brief 239.

³ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan.

⁴ *De Stijl*, 1917-1931, laatste nummer, januari 1932, p.48-49.

⁵ In april 1931 is het adres van Mondriaan: 26 Rue du Départ, Paris.

⁶ Ongedateerd, vermoedelijk 'april 1935'.

⁷ Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

Vertalingen

- [1975] [Italiaans] 'Omaggio a van Doesburg'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 201-202.
- [1986] [Engels] 'Hommage to Van Doesburg'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 182-183.

Literatuur

- Douroux, X. 'Piet Mondrian. Écrits Théoriques 1917-1931'. Ph.D. diss., Université de Dijon, 1980: 484-488.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 201.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 182.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 510.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 198.
- Mondrian, P. 'De como se genero el Neoplasticismo'. In: *Circulo y Cuadrado* 2, no.2 (augustus 1936): n.p.
- Rembert, V. P. (1980). 'Mondrian's aesthetics, as interpreted through his statements'. *Arts magazine* 54, (1980): 174.

[050] Un musée contemporain international

Vooraf

Mondriaan heeft een vragenlijst toegestuurd gekregen over een internationaal museum van hedendaagse kunst. Mondriaan heeft zijn antwoorden op de vragen in een artikel verwerkt. Het artikel is getiteld: *Un musée contemporain international*.

Bron

Drie manuscripten zijn gevonden met de tekst *Un musée contemporain international*. Twee van de drie bevinden zich in Mondriaans nalatenschap¹, het derde bevindt zich in het Archive of letters to C. and S. Giedion-Welcker².

Het eerste manuscript in het Holtzman Deposit is genoemd - naar de vindplaats - manuscript '29a'. Het bestaat uit slechts één blad van een schrijfblok³. De tekst is slordig en onduidelijk met potlood geschreven; bovendien heeft Mondriaan veel gecorrigeerd in de tekst. Op de achterzijde (of voorzijde) van '29a' heeft Mondriaan een lijst voor de wasserij geschreven⁴. Manuscript '29a' is duidelijk een 'kladversie' en niet volledig, en blijft daarom verder buiten beschouwing⁵.

Het tweede manuscript in het Holtzman Deposit is genoemd - naar de vindplaats - manuscript '29b'. Het is netjes met pen geschreven en bestaat uit drie schrijfblokbladen⁶. Manuscript '29b' is getiteld: 'Un musée contemporain international'. De eerste drie bladen zijn rechtsboven genummerd: 1 tot en met 3; aan de achterzijde van het derde blad gaat de tekst door en is daar ondertekend en gedateerd: 'Août 31', 'P. Mondrian'.

Op de achterzijde van blad 1 van '29b' staan twee doorgehaalde notities in potlood. Deze notities zijn in dit corpus elders ondergebracht⁷.

De derde bron bevindt zich in het archief van de familie Giedion⁸; dit manuscript wordt aangeduid met manuscript 'Giedion'. Het manuscript 'Giedion' is getiteld 'Un musée contemporain international' en lijkt op het eerste gezicht op '29b'. Bij nadere beschouwing is er een verschil tussen '29b' en 'Giedion': de correcties van 'Giedion' heeft Mondriaan in de lopende tekst van '29b' doorgevoerd. Manuscript '29b' is dus ná manuscript 'Giedion' geschreven en '29b' kan daarom gezien worden als een volgende versie van *Un musée contemporain international*.

'Giedion' is netjes met pen geschreven op drie - rechtsboven genummerde - schrijfblokblaadjes⁹ en is op blad 3 gedateerd en ondertekend: 'Août 31' en 'P. Mondrian'. Dit manuscript heeft Mondriaan op 4 augustus 1931 gestuurd aan Carola en Sigfried Giedion-Welcker. Mondriaan schrijft in de begeleidende brief: '[...] j'inclue une copie de ma réponse au questionnaire du musée contemporain.'¹⁰

Titel

Beide (volledige) manuscripten - '29b' en 'Giedion' - hebben dezelfde titel *Un musée contemporain international*. Dit is ook de titel van de leestekst.

Datering en ondertekening

Beide (volledige) manuscripten - '29b' en 'Giedion' - zijn gedateerd en ondertekend: 'Août 31. P. Mondrian.' De datering van gepresenteerde tekst is: augustus 1931¹¹

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 29.

² Archive of letters to C. and S. Giedion-Welcker, Zürich. (Met dank aan Prof. Dr. Med. Andres Giedion.)

³ Afmeting: ca. 21 x 25½ cm.

⁴ Lijst voor de wasserij na te lezen op de USB-stick: Aanvullend materiaal bij - [050] [zonder titel] manuscript 29a.

⁵ De tekst van manuscript '29a' is na te lezen op de USB-stick: Aanvullend materiaal bij [050] [zonder titel] manuscript 29a.

⁶ Afmeting: ca. 21 x 25½ cm.

⁷ [050a] [Verspreide notities in manuscript '29b'].

⁸ Sigfried Giedion (1888-1968), Zwitsers cultuur- en architectuurhistoricus. Carola Giedion-Welcker (1893-1979), kunstcritica.

⁹ Afmeting: ca. 25 x 20 cm.

¹⁰ Archive of letters to C. and S. Giedion-Welcker, Zürich. (Ik heb gebruik gemaakt van de transcripties van brieven door drs. Corrie van Adrichem, Amersfoort, waarvoor dank.)

¹¹ Mondriaan woont op dat moment in Parijs, 26 Rue du Départ.

Ontstaan en publicatie

Mondriaan weet van Sigfried Giedion dat er een conferentie op handen is over de mogelijkheden voor het oprichten van een internationaal museum voor hedendaagse kunst. Hij krijgt een lijst met vragen toegezonden¹ en stuurt een kopie van zijn antwoord naar Giedion.

Deze gang van zaken wordt duidelijk uit een brief van Mondriaan aan Alfred Roth² (6 augustus 1931): 'Par notre ami Giedion vous serez au courant de la conférence pour un musée contemporain. C'est une bonne idée, n'est pas? J'ai envoyé à M. Giedion ma réponse sur le questionnaire. Je suis sûr que vous êtes d'accord avec ma conception, et j'aimerais de vous en parler.'³

Mondriaan heeft op 4 augustus 1931 een kopie van zijn 'réponse au questionnaire du musée contemporain' aan Carola en Sigfried Giedion-Welcker opgestuurd, zo blijkt uit een brief aan de Giedions (4 augustus 1931): 'Parce que je vous crois « l'âme » d'un musée contemporain, j'inclue une copie de ma réponse au questionnaire du musée contemporain que je viens d'envoyer à Mr Kohler. Je crois ma conception est un peu dans votre esprit.'

In deze brief noemt Mondriaan de naam van 'Mr. Kohler'⁴. Waarschijnlijk heeft Mondriaan van 'Mr. Kohler' de 'questionnaire' ontvangen en hem en de Giedions zijn antwoord gestuurd. Vermoedelijk was 'Mr. Kohler' de organisator van 'la conférence pour un musée contemporain' of de organisator van de 'questionnaire'.

De antwoorden op de 'questionnaire du musée contemporain' van andere personen zijn niet gevonden. Ook is niet bekend of de conferentie 'pour un musée contemporain' daadwerkelijk heeft plaatsgevonden.

Enkele maanden later (19 november 1931) laat Mondriaan Roth weten: 'Quant à la question du musée contemporain, cela est remis à plus tard à cause du mauvais temps économique. Moi je n'ai pas envoyé un projet pour le musée (parce que je ne suis pas architecte) mais j'en [ai] indiqué l'organisation. Enfin, cela va se reprendre peut-être plus tard.'⁵

De tekst van *Un musée contemporain international* is niet gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

'Manuscript 29b' is de basis voor de leestekst. Uit vergelijking van de twee (volledige) manuscripten ('Giedion' en '29b') blijkt, dat de correcties van Mondriaan in het manuscript 'Giedion' in de lopende tekst van '29b' zijn doorgevoerd. '29b' is de laatste versie is van *Un musée contemporain international*.

Reacties van tijdgenoten

Un musée contemporain international is niet gepubliceerd.

Overige opmerkingen

Ook Zervos⁶ en Le Corbusier⁷ schrijven omstreeks deze tijd in artikelen over hun ideeën over een museum voor hedendaagse kunst. Maar of deze artikelen verband houden met de conferentie waar Mondriaan over spreekt, is niet ontdekt.

Zervos schrijft een artikel (juli 1930) met als titel *Pour la création à Paris d'un musée des artistes vivants*⁸.

Le Corbusier schrijft een artikel (januari 1931) met als titel *Pour la création à Paris d'un musée des artistes vivants (II), Réponse et projet d'aménagement et d'organisation*⁹.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

¹ De lijst met vragen over 'een museum voor hedendaagse kunst' is niet achterhaald.

² Alfred Roth (1903-1998), Zwitsers architect en vriend van Mondriaan.

³ S. Lemoine (ed.) *Piet Mondrian/ Alfred Roth Correspondance*. Paris, 1994: 61-62

⁴ Niet achterhaald wie dit zou kunnen zijn.

⁵ S. Lemoine (ed.) *Piet Mondrian/ Alfred Roth Correspondance*. Parijs, 1994: 65.

⁶ Christian Zervos (1889-1970), criticus, uitgever en galeriehouder van Griekse afkomst; oprichter van het tijdschrift *Cahiers d'art* (1926-1960) in Parijs.

⁷ Le Corbusier (pseudoniem van. Charles-Edouard Jeanneret)(1887-1965), Zwitsers-Frans architect.

⁸ *Cahiers d'art* 5, no.7(juli 1930): 337-339. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [050] - Artikel Zervos - juli 1930).

⁹ *Cahiers d'art* 6, no.1 (januari 1931).

Vertalingen

- [1975]** [Italiaans] 'Un museo contemporaneo internazionale'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 273-274.
- [1986]** [Engels] 'An International Museum of Contemporary Art (1933)'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 242-243.

Literatuur

- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 273.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 242.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 516.
- Lemoine, S. (ed.) *Piet Mondrian/ Alfred Roth Correspondance*. Paris, 1994: 61-62, 65, 122.

[050a] [Verspeide notities in manuscript '29b']

Vooraf

Met 'notitie' wordt in dit corpus bedoeld: een op zichzelf staande aantekening van een aantal woorden of een korte zin. Op de achterzijde van het manuscript '29b'¹ met de tekst *Un musée contemporain international*² bevindt zich een notitie die verder niets van doen lijkt te hebben met de tekst op de voorzijde. In een dergelijk geval wordt de notitie opgenomen als 'a-nummer' bij de tekst van het manuscript.

Bron

Het manuscript '29b' in het Holtzman Deposit bestaat uit drie schrijfblokbladen³ en is getiteld: *Un musée contemporain international*. Op de achterzijde van het eerste blad van '29b' - in het vervolg aangeduid met '29b[1]' - staan twee notities in potlood. Vergelijken met de tekst op de voorzijde zijn de notities 'dwars' geschreven; bovendien staat de ene notitie op zijn kop vergeleken met de andere notitie. Eén van de notities is doorgehaald.

Titel

Op de achterzijde van manuscript '29b' zijn twee notities geschreven. De titel voor notities is in dit corpus: [*Verspreide notitie*] of [*Verspreide notities*] met een toevoeging. De gepresenteerde notitie krijgt de titel: [*Verspreide notities in manuscript '29b'*].

Datering en ondertekening

Manuscript '29b' is gedagtekend en ondertekend: 'Août 31. P. Mondrian.' Voor de notities op de achterzijde van het eerste blad van '29b' wordt dezelfde datering aangehouden: augustus 1931⁴.

Ontstaan en publicatie

Mondriaan heeft nooit de bedoeling gehad zijn notities te publiceren. In dit corpus worden echter alle verspreide notities van Mondriaan gepresenteerd⁵, zodat beeld gevormd kan worden van de onderwerpen waar Mondriaan over nadacht en welke gedachten hij belangrijk genoeg vond om te noteren.

Basistekst en leestekst

De notities worden in de presentatie van elkaar gescheiden door horizontale lijnen, omdat ze niets met elkaar van doen lijken te hebben.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 29.

² Tekst [050].

³ Afmeting: ca. 21 x 25½ cm.

⁴ In augustus 1931 woont Mondriaan in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁵ De a- nummers bij de verschillende teksten, [093] en [125].

[051] [Réponse de Mondrian à l'enquête sur les artistes et l'avenir de la mode]

Vooraf

De gepresenteerde tekst is het antwoord van Mondriaan op een enquête die uitgeschreven was door de redactie van het tijdschrift *Revue HEIM*. Dit werd uitgegeven door Jacques Heim¹, modeontwerper en eigenaar van het modehuis 'Heim'.

Het onderwerp van Heims enquête was: 'Les artistes et l'avenir de la mode'.

Bron

De enige bron van Mondriaans antwoord op de enquête is de publicatie in het tijdschrift *Revue HEIM*².

Titel

De tekst van Mondriaan heeft geen titel.

De redactie van *Revue HEIM* heeft zeventien antwoorden op de enquête gepubliceerd en deze ingeleid met een redactioneel voorwoord. Boven het voorwoord staat: 'Enquête. Les artistes et l'avenir de la mode'. Met enige aanpassing kan deze titel gebruikt worden als titel voor de gepresenteerde tekst: [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur les artistes et l'avenir de la mode*].

Datering en ondertekening

Mondriaans tekst is wel ondertekend - 'P. Mondrian.' - maar niet gedateerd. Het nummer van *Revue HEIM* waarin het antwoord van Mondriaan verschijnt, heeft als datering: 'no.3 Septembre 1931'. Dit is ook de datering van de gepresenteerde tekst: september 1931³.

Ontstaan en publicatie

De redactie van het tijdschrift *Revue HEIM* schrijft in het redactionele voorwoord bij de antwoorden op de enquête⁴:

'La position de l'écrivain, de l'artiste s'en trouve aujourd'hui considérablement renforcée. Nous avons donc jugé important de réunir les opinions de certains artistes très représentatifs de l'époque (une robe n'est-elle pas une sorte de poème plastique?) après leur avoir demandé:
1° Si la mode reflète à leur gré les tendances d'art du siècle.
2° Si l'évolution actuelle de leur art leur permet de déduire, dans ses grandes lignes, l'avenir prochain de la mode.'

Aan 'certains artistes très représentatifs de l'époque' is gevraagd om een antwoord te geven op de twee enquêtevragen. Ook Mondriaan is gevraagd een antwoord te geven en hij schrijft op een briefkaart aan Arthur Lehning⁵ (21 april 1931): 'Ik schreef nog een artikeltje over de mode en de nieuwe kunst.'⁶

Zeventien antwoorden op de vragen zijn gepubliceerd. 'Les réponses sont classées par ordre alphabétique. Faute de place, nous n'avons pu présenter que les parties essentielles de chaque réponse. Nous prions les auteurs de vouloir bien nous en excuser.'

Uit deze 'Note de la Rédaction' blijkt dat het heel goed mogelijk is dat slechts een gedeelte van Mondriaans ingezonden antwoord gepubliceerd is.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie van [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur les artistes et l'avenir de la mode*].

¹ Jacques Heim (1899-1967), Franse modeontwerper, opende in 1930 een 'maison de couture'.

² *Revue Heim*, no.3 (september 1931): 18.

³ In september 1931 woont Mondriaan in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁴ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [051] - Redactioneel Heim.

⁵ Arthur Müller-Lehning (1899-2000), Nederlands anarchist, publicist, redacteur *i10*.

⁶ Y.-A. Bois. *Arthur Lehning en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 24.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties gevonden.

Opmerkingen

De antwoorden van de volgende personen werden in *Revue HEIM* gepubliceerd: Sonia Delaunay, Marie Laurencin, Marval, Henri Clouzot (conservateur du Musée Galliéra), Robert Delaunay, Raoul Dufy, Foujita, Gondouin, Albert Gleizes, André Lhote, J. Martel, P. Mondrian, Roland Oudot, Rimbart, Sauvage, Van Dongen en Waldemar George.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1931] [Frans] [zonder titel]
In: *Revue HEIM*, no.3 (september 1931): 18.
- [1984] [Frans] [zonder titel]
In: Y.-A. Bois. *Lebning en Mondriaan*. Amsterdam, 1984: 120 (noot 48).

Vertalingen

- [1975] [Italiaans] 'La moda'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 226.
- [1984] [Italiaans] 'Documento VI'.
In: *Atelier simultané di Sonia Delaunay, 1923-1934*. Milano, 1984: 96.
- [1986] [Engels] '[A note on Fashion] ('1930)'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 226.

Literatuur

- Bois, Y.-A. *Arthur Lebning en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 24, 120.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 226.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 226.
- Janssen, H. *Mondriaan in het Gemeentemuseum Den Haag*. Den Haag, 2008: 247.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 149, II 510.

[052] L'art nouveau - la vie nouvelle (La culture des rapports purs)

Vooraf

Vanaf ongeveer 1922 is Mondriaan van plan een boek te schrijven over 'de kunst en het leven'. Het boek zou meerdere delen beslaan. Alleen het eerste deel van het boek - *L'art nouveau - la vie nouvelle* - is bewaard gebleven in de vorm van een typoscript. Mondriaan heeft zonder succes diverse pogingen ondernomen om dit eerste deel gepubliceerd te krijgen.

Het Franse typoscript heeft Mondriaan tot aan zijn dood toe bewaard.

Bron

Van de tekst *L'art nouveau - la vie nouvelle* is geen manuscript, maar is wel een aantal typoscripten bewaard gebleven. Vier typoscripten bevinden zich in Mondriaans nalatenschap¹, één is aanwezig in het in het Archief Anna Bergman² en één (afwijkend) typoscript in het Archief H.C.L.Jaffé³. De laatste twee typoscripten bevatten naast *L'art nouveau - la vie nouvelle* ook nog een tweede tekst, namelijk *La vraie valeur des oppositions*⁴.

De vier typoscripten in het Holtzman Deposit en het typoscript in het Archief Anna Bergman laten dezelfde typfouten zien en een verkeerde paginanummering (van p.6 naar p.8.); het is duidelijk dat het hier gaat om vijf identieke typoscripten. Uit een brief aan Alfred Roth⁵ (12 oktober 1931) blijkt dat Mondriaan zes 'kopieën' heeft laten maken van het manuscript *L'art nouveau - la vie nouvelle*. Letterlijk zegt Mondriaan in de brief aan Roth: 'Après ça doit être corrigé un peu et écrit à la machine: je veux le faire copier 6 fois parce que je veux aussi faire des démarches pour le publier. Tout d'abord je vous enverrai un exemplaire.'⁶

Niet duidelijk is of Mondriaan hier bedoelt: een bovenvel met vijf doorslagen of een bovenvel met zes doorslagen⁷. In ieder geval zijn vijf doorslagen teruggevonden.

Mondriaan heeft in alle vijf typoscripten⁸ met pen precies dezelfde correcties aangebracht. Waarschijnlijk heeft hij - direct na ontvangst - de typoscripten op typfouten gecorrigeerd.

De vier typoscripten in het Holtzman Deposit⁹ zijn opgeborgen in drie archiefmappen: '30A', '30B' en '30C'. In archiefmap '30B' bevinden zich twee typoscripten, die in het vervolg worden aangeduid met '30B[1]' en '30B[2]'.¹⁰

Typoscript '30A' is getypt op doorslagpapier¹⁰ met behulp van paars/blauw carbonpapier¹¹, alleen het titelblad is uitgevoerd in een zwarte carbonletter. Op het titelblad staat getypt: 'L'ART ET LA VIE Par P. MONDRIAN N°. I'.

De woorden 'L'art et la vie' zijn met de hand doorgestreept en Mondriaan heeft er boven geschreven: 'L'art révélateur.' Verder staat bovenaan het titelblad geschreven: 'Les mots en crayon sont de Mr M. Seuphor P.M.', waarbij 'Mr M. Seuphor' is doorgehaald en vervangen door 'G. Vantongerloo'. In typoscript '30A' zijn de getypte paginanummers vanaf pagina 7 met de hand gewijzigd. Omdat pagina 7 ontbreekt, is pagina 8 veranderd in pagina 7 enzovoort. Hierdoor telt het typoscript geen 79 pagina's, maar 78.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA.

² RKD - Den Haag. Archiefnummer NL-HaRKD.0662; Anna Bergman, zus van Cees Bergman (1867-1947), Nederlands amateurschilder, kreeg les van Mondriaan, correspondentievriend.

³ RKD - Den Haag. Archiefnummer NL-HaRKD.0390: doos XXV.

⁴ Zie tekst [057].

⁵ Alfred Roth (1903-1998), Zwitsers architect.

⁶ S. Lemoine (ed.) *Piet Mondrian/ Alfred Roth Correspondance*. Paris, 1994: 63.

⁷ Een doorslag is een door middel van carbonpapier gemaakte kopie van een op een schrijfmachine getypte tekst; in feite gaat het hier om een bovenvel met vijf doorslagen.

⁸ Bovenvel en doorslagen duiden we in het vervolg aan met 'typoscript'.

⁹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library. Yale University. New Haven. MS Vault 710. Box 1: 30A, 30B en 30C.

¹⁰ Dun papier, speciaal voor het maken van doorslagen. Afmeting: 26½ x 19 cm.

¹¹ Carbonpapier, is papier dat aan één kant zwart of blauw is, en waarmee tijdens het typen een kopie gemaakt kan worden.

Typoscript '30B[1]' is getypt op doorslagpapier met behulp van zwart carbonpapier. Dit typoscript heeft twee titelbladen. Op het eerste titelblad staat: 'L'ART ET LA VIE Par P. MONDRIAN N° 1'.

Deze getypte tekst is met potlood doorgestreept en bovenaan heeft Mondriaan met potlood iets geschreven. Deze tekst is niet volledig zichtbaar, doordat van het titelblad de linker bovenhoek is afgescheurd. De overgebleven tekst luidt: '[...] et la vie. [...] culture de la forme et de ses rapports vers une équivalence universelle.' Onderaan het titelblad is met pen geschreven: 'P. Mondrian - Paris 26 rue du Départ.' Ook op het tweede titelblad is de titel doorgehaald. Met potlood heeft Mondriaan er boven geschreven: 'P. Mondrian' 'L'Art et la Vie La Culture de la Forme et de ses Rapports vers une Équivalence Universelle' 'Paris Éditions'. Typoscript '30B[1]' is niet volledig; 18 pagina's ontbreken.

Typoscript '30B[2]' heeft geen titelblad. Waarschijnlijk hoort een van de twee titelbladen van typoscript '30B[1]' bij typoscript '30B[2]'. Ook '30B[2]' is getypt op doorslagpapier met een zwarte carbonletter en ook bij dit typoscript ontbreekt pagina 7. De paginanummering is echter niet gewijzigd. De laatste pagina heeft nummer '79', maar er zijn - door het ontbreken van pagina 7 - 78 pagina's.

Typoscript '30C' is het zogenoemde 'bovenvel'¹, de andere drie ('30A', '30B[1]' en '30B[2]') zijn doorslagen. Van typoscript '30C' is door Mondriaan een soort van 'voorbeeld' gemaakt: de getypte vellen zijn aan elkaar geniet en voorzien van een stevige kaft. Op de zwarte voorkant heeft hij witte stroken papier geplakt met daarop in zwarte letters de titel en zijn naam². Ook in dit typoscript ontbreekt pagina 7. De paginanummers zijn niet gewijzigd. Naast de 'oorspronkelijke' correcties, die ook in de andere typoscripten voorkomen, bevat '30C' nog andere correcties.

De typefouten in het typoscript 'Bergman'³ komen overeen met die van de vier typoscripten uit het Holtzman Deposit. Ook in het typoscript 'Bergman' ontbreekt pagina 7; op pagina 8 is naast het getypte paginanummer '8' een '7' geschreven. De handmatige correcties in het typoscript 'Bergman' zijn dezelfde als in '30A', '30B[1]', '30B[2]' en '30C'. Waarschijnlijk heeft Mondriaan - voor commentaar - ook een doorslag naar Cees Bergman gestuurd. Deze heeft na lezing blijkbaar het verzoek van Mondriaan genegeerd en het typoscript niet teruggestuurd.

Op het titelblad van het typoscript 'Bergman' is 'P. Mondrian' met de hand gewijzigd in 'Piet Mondriaan'. Ook onderaan is de geschreven naam 'P. Mondrian' gewijzigd in 'P. Mondriaan'.

Overigens bevat 'Bergman' nog een tweede tekst: *La vraie valeur des oppositions*. Waarschijnlijk zijn de twee teksten *L'art nouveau - la vie nouvelle* en *La vraie valeur des oppositions* in een later stadium gebundeld tot één typoscript. In de eerste plaats blijkt dit uit de paginanummering van de tweede tekst; die is met de hand toegevoegd. In de tweede plaats blijkt dit uit de datering van *La vraie valeur des oppositions*: 'Décembre 1934'. Misschien heeft Anna Bergman of Til Brugman⁴ in 1946 de tweede tekst toegevoegd, want toen waren er plannen voor publicatie van Mondriaans teksten⁵. Overigens heeft Brugman vertalingen gemaakt van *L'art nouveau - la vie nouvelle*, in het Engels, Nederlands en Duits⁶.

Het typoscript 'Jaffé'⁷ is géén doorslag van de vijf 'originale' typoscripten, maar overgetypt van het typoscript 'Bergman'. Deze conclusie komt voort uit het feit dat alle correcties in 'Bergman' in de lopende tekst van 'Jaffé' zijn doorgevoerd. Bovendien is het paginanummer '7-8' van 'Bergman' getypt overgenomen in 'Jaffé'. Ook zijn de wijzigingen op het titelblad getypt doorgevoerd 'Jaffé'. Zo werd 'P. Mondrian' 'Piet Mondriaan' en is de geschreven paginanummering van de tweede tekst - *La vraie valeur des oppositions* - getypt. Voldoende redenen om vast te stellen dat 'Jaffé' is overgetypt van 'Bergman'.

Titel

Typoscript '30C' in het Holtzman Deposit heeft het uiterlijk van een boekje. Vooral de aan elkaar geniete bladzijden en het ontwerp van de voorzijde⁸ geven '30C' een 'definitief' karakter. Op de voorkant staat: 'l'art et la vie', 'piet mondrian' en 'no.1'.

'No.1' doet vermoeden dat het hier gaat om een 'deel 1' van een serie en dat nog andere nummers zullen volgen. Dat er sprake is van een serie, geeft Mondriaan ook aan in een brief aan Lodewijk van

¹ Met het 'bovenvel' wordt bedoeld het bovenste, eerste vel; daaronder liggen om en om het carbonpapier en het doorslagpapier.

² Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [052] - Voorkant manuscript '30C'.

³ Het typoscript uit het Archief Anna Bergman noemen we in het vervolg het typoscript 'Bergman'.

⁴ Til Brugman (1888-1958), vertaalster, schrijfster, vriendin van Mondriaan.

⁵ Zie hoofdstuk 2 van dit proefschrift 'Edities met verzamelde teksten van Mondriaan en pogingen daartoe'.

⁶ Zie correspondentie Bergman-Brugman in het Anna Bergman archief, RKD Den Haag.

Brugman's vertalingen zijn aanwezig in het Archief H.C.L. Jaffé, RKD Den Haag.

⁷ Het typoscript uit het Archief H.C.L. Jaffé noemen we in het vervolg het 'typoscript 'Jaffé'.

⁸ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [052] - Voorkant typoscript '30C'.

Deyssel¹ (18 maart 1932): ‘Sinds kort heb ik een werkje in ’t fransch beëindigd, L’art nouveau - la vie nouvelle als begin van een serie ‘L’art et La Vie’.²

Boven aan de eerste pagina van ‘30C’ staat ‘L’ART NOUVEAU - LA VIE NOUVELLE.’ en daaronder ‘(La culture des rapports purs)’. Dit is de titel van deel 1 van de serie *L’art et la vie*. En dit is ook de titel van de leestekst: *L’art nouveau - la vie nouvelle (La culture des rapports purs)*.

Datering en ondertekening

Alle typoscripten van *L’art nouveau - la vie nouvelle* zijn gedateerd: ‘Paris, Décembre 31.’ Hoewel Mondriaan later - waarschijnlijk tot aan zijn dood - nog correcties aanbrengt in typoscript ‘30C’, wijzigt hij de datering ‘december 1931’ niet. De datering van de gepresenteerde tekst is: december 1931³.

Op de voorzijde van de typoscripten staat onder de titel vermeld: ‘par P. Mondrian.’ of ‘par Piet Mondrian’.

Ontstaan en publicatie

Eén van de eerste signalen van Mondriaan over het op schrift stellen van zijn ideeën over de nieuwe kunst als basis voor een nieuw leven, vinden we in een brief aan Theo van Doesburg⁴ (eind mei/begin juni 1922⁵): ‘Ik ben er tusschen in ook begonnen aan een artikel ‘Het N.P. als basis voor een nieuw leven’ dit slaat dan direct in het leven en had ik nog willen uitstellen maar ik geloof ’t erg noodig is en wie weet of ik later niet in omstandigheden kom waarin ik ’t niet doen kan. Maar ’t zal me wel een tijd duren eer ’t gereed is.’⁶

Verderop in dezelfde brief geeft Mondriaan aan wat de aanleiding is geweest voor het schrijven over de kunst als basis voor een nieuw leven: ‘Ik kreeg er de stoot toe omdat mijn broer⁷, die Roomsch geworden is, me schreef “niet meer zoo voor abstracte kunst te voelen”. En die verdomde zucht naar ’t natuurlijke die overal uitspreekt.’

Voorlopig blijft het bij dit ene signaal. Pas vier jaar later - mei 1926 - komt het volgende teken in een brief aan Bob Oud⁸ (22 mei 1926): ‘Ik zelf ben van plan over het Neo Plast. in de maatschappij te gaan schrijven ’t geen ik allang van plan was. Het menschzijn is No. een en dan komt de kunst (of geen ‘Kunst’) van zelf, heh.’⁹

En weer een jaar later (27 augustus 1927) in een brief aan Oud zegt Mondriaan: ‘Voor het groote of de reeks artikelen over mensch en maatschappij heb ik nog geen tijd gehad.’

Op 25 januari 1928 informeert Mondriaan Katherine Dreier¹⁰ dat hij met een boek bezig is: ‘Je suis entrain d’écrire un petit livre: critique, esthetique, philosophie un peu. La première partie est parue dans une revue hollandaise, i 10¹¹.’¹² Mondriaan zegt hier in de brief aan Dreier, dat het artikel *Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad* het eerste deel van zijn boek wordt, maar de tekst van typoscript ‘30C’ laat zien dat dit plan niet gerealiseerd is. Een andere tekst, namelijk *L’art nouveau - la vie nouvelle*, is het eerste deel geworden van de serie *L’art et la vie*.

Op 5 oktober 1928 herhaalt Mondriaan in een brief aan Dreier dat hij met een boek bezig is: ‘Je continue mon travail et je suis entrain d’écrire un livre sur le coté social et philosophique du Neo-Plasticisme.’

Opmerkelijk is de zin in een brief aan Louk Hoyack¹³ (18 februari 1929): ‘Ik ben met mijn boek definitief begonnen.’¹⁴ Blijkbaar moet de periode van 1922 tot 1929 opgevat worden als een soort van ‘incubatie-tijd’, een ‘brainstormfase’. Vanaf februari 1929 gaat het schrijven aan *L’art nouveau - la vie nouvelle* pas echt beginnen.

¹ Lodewijk van Deyssel (pseudoniem van Karel Alberdingk Thijm) (1864-1952), Nederlands schrijver en redacteur van *De Nieuwe Gids*.

² Vindplaats brieven aan Van Deyssel: RKD-MCP – 24.

³ In december 1931 woont Mondriaan in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁴ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

⁵ De brief is niet gedateerd, maar de inhoud van de brief wijst in de richting van eind mei/begin juni 1922.

⁶ Vindplaats brieven aan Van Doesburg: RKD-MCP – 25-28.

⁷ Mondriaan had drie broers: Willem (1874-1945), Louis (1877-1943) en Carel (1880-1956); Carel wordt Rooms-Katholiek.

⁸ J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan.

⁹ Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

¹⁰ Katherine Dreier (1877-1952); kunstenaar en verzamelaar.

¹¹ ‘Neo-Plasticisme. De Woning - De Straat - De Stad’, in: *Internationale Revue i10*, 1 no.1, januari 1927 (zie tekst [036]).

¹² Vindplaats brieven aan Dreier: RKD-MCP – 30.

¹³ Louis (Louk) Hoyack (1893-1967); Nederlands filosoof en maatschappijcriticus, vriend van Mondriaan.

¹⁴ Vindplaats brieven aan Hoyack: RKD-MCP – 44-45.

Op 14 maart 1929 informeert Mondriaan Oud: 'Verder ben ik geheel in beslag genomen door mijn boek over oude en nieuwe culturen. Gedurende de griep heb ik veel gedacht en heb het boek weer hervat, dat ik een tijd had laten rusten.' In deze brief blijkt Mondriaan het onderwerp van zijn boek anders te formuleren, namelijk als een 'boek over oude en nieuwe culturen'.

Ook Alfred Roth¹ brengt hij op de hoogte van zijn vorderingen (25 maart 1930): 'Depuis longtemps j'ai voulu remercier de et répondre à votre gentille lettre mais j'ai été et je suis encore très occupé de travail. J'ai fait une nouvelle brochure² pour mieux faire comprendre la Néoplastique.'³ In deze brief spreekt Mondriaan verder niet meer over een 'boek over oude en nieuwe culturen', maar over 'une nouvelle brochure pour [...] comprendre la Néoplastique.'

Mondriaan spreekt nu over 'boek' en 'brochure'. Ook in de brieven die volgen gebruikt hij afwisselend deze aanduidingen. Hoogst waarschijnlijk bedoelt Mondriaan met 'boek' de hele serie *L'art et la vie* en onder 'brochure' alleen het eerste deel, *L'art nouveau - la vie nouvelle*.

De plannen voor publicatie van *L'art nouveau - la vie nouvelle* komen medio 1930 voor het eerst ter sprake in een brief aan Hoyack (7 juni 1930): 'Seuphor kan een serie boekjes uitgegeven krijgen die ons niets kost als de reproducties, een paar honderd francs. [...] Nu kan ik in eens mijn lang voorgenomen boek, in 't kort, uitgeven. Het is reuzen werken van daar schreef ik je nog niet. Het schiet goed op en telkens laat ik het controleren door 't voor te lezen. Ik hoop dat het de menschheid iets helpt.'

Dat het schrijven niet van een leien dakje gaat, is te lezen in een brief aan broer Carel (3 juli 1930): 'Ik had me overwerkt, vooral met een boekje over sociale, in 't algemeen menselijke toestanden die ik vanuit mijn kunst oogpunt zie. Ik heb 't nu moeten laten rusten tot van den winter en nu geef ik in die serie waarvan ik je schreef maar een brochure over kunst. Het drukken kost me niets maar de reproducties moet ik zelf betalen, maar dat is maar een paar honderd francs. Het zou in 't najaar uitkomen; als 't zover is zal ik het je zenden.' Aan Oud schrijft Mondriaan ongeveer hetzelfde (27 juli 1930): 'Ik heb ook weer een heele tijd gewerkt aan mijn boek op sociaal gebied. Maar daarmee heb ik me overwerkt en moet het nu een tijd laten rusten.'

Na de winter van 1930/1931 heeft Mondriaan het schrijven aan *L'art nouveau - la vie nouvelle* weer opgepakt, laat hij weten in een brief aan Arthur Lehning⁴ (3 maart 1931): 'Dank zei de griep is mijn brochure goed opgeschoten maar nog niet af.'⁵ Ook Hilla Rebay⁶ wordt op de hoogte gesteld van het schrijven aan een brochure (13 maart 1931): '[...] que j'ai été quand-même interrompu dans mon travail et le dû limiter à écrire une nouvelle brochure.'⁷

In een brief aan Roth (6 augustus 1931) omschrijft Mondriaan *L'art et la vie* als: 'une livre social basé sur des vérités trouvées dans l'art'. Letterlijk schrijft Mondriaan: '[...] et donc je m'occupe de plus en plus, en écrivant. J'avance avec mon livre là-dessus, mais cet hiver j'ai été trois fois grippé et le travail va lentement, ce qui vaut mieux, peut-être, parce que le sujet est très profond. [...] Vous pouvez dire que je travaille à une livre social basé sur des vérités trouvées dans l'art.'

Op 12 oktober 1931 - in een brief aan Roth - wordt voor de eerste keer de titel voor de brochure genoemd: 'C'est devenu une brochure, je crois assez complète, intitulée: L'art nouveau - la vie nouvelle: la culture des rapports purs.' En verderop in dezelfde de brief: 'Je crois que ce que je dis est tout à fait en accord avec vos idées et celles de Mr. Backlund⁸. J'étais vraiment touché de ce qu'il m'a raconté du mouvement que vous deux êtes en train d'entreprendre. Pour cela je me suis pressé de finir ma brochure mais c'est très difficile d'être clair et exact de sorte que cela durera encore quelques semaines.'

Wie Mondriaan heeft geholpen met het corrigeren van de Franse tekst, vermeldt hij in een brief aan Lehning (29 oktober 1931): 'Beste Arthur, ik schrijf je nu eerst omdat ik aldoor zoo druk ben met mijn boekje. Seuphor⁹ heeft de helft al gecorrigeerd.' Op 4 november 1931 laat Mondriaan aan Lehning weten dat *L'art nouveau - la vie nouvelle* bijna klaar is: 'Mijn boekje is nu bijna gecorrigeerd en ik kan 't laten typen

¹ Alfred Roth (1903-1998), Zwitsers architect.

² De eerste brochure was *Le Néo-Plasticisme* (tekst [014]).

³ S. Lemoine (ed.) *Piet Mondrian/ Alfred Roth Correspondance*. Paris, 1994: 51-52.

⁴ Arthur Müller-Lehning (1899-2000), anarchist, publicist, hoofdredacteur *Internationale Revue* i10.

⁵ Y.-A. Bois. *Arthur Lehning en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 23.

⁶ Hilla Rebay (1890-1967), Amerikaans/Duits kunstenaar, adviseur van verzamelaar Salomon R. Guggenheim.

⁷ Vindplaats brieven aan Rebay: RKD-MCP – 68.

⁸ Sven Bäcklund (1889-1953), Zweeds socioloog en journalist; vriend van Alfred Roth; schrijft artikel over Mondriaan in: *Hyresgästen* (Göteborg), 1931, no.20, 15 oktober: 1-3 (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [052] - Artikel van Backlund (Nederlandse vertaling).

⁹ Michel Seuphor (pseudoniem van Fernand Berckelaers) (1901- 1999), Belgisch/Frans kunstenaar, oprichter van *Cercle et Carré*, vriend en biograaf van Mondriaan.

en een uitgever zoeken.' Overigens heeft hij het nu niet meer over 'brochure', maar over 'boekje'. Later (19 november 1931) zal hij in een brief aan Roth verklaren: 'ma brochure est devenue un petit livre'.

Aan Sam Slijper¹ informeert Mondriaan op 13 november 1931 dat het boekje helemaal klaar is: 'Ik heb juist een boekje in het fransch gereed dat nu gecorrigeerd wordt en dus langzamerhand ga ik hier een uitgever zoeken. Ik zou het kunnen vertalen in 't Hollandsch als je denkt een uitgever te weten ik vraag alleen procenten van de verkoop zoodra de onkosten eruit zijn. Onkosten kan ik niet maken ervoor, natuurlijk. Wat dunkt je te wachten tot 't uit is in 't fransch?'² En in een brief aan Roth (19 november 1931): 'Ma brochure est devenue un petit livre: j'espère que vous et Mr. Backlund l'aimerez. C'est presque corrigé. Aussitôt que je trouve les moyens je le ferai copier à la machine et vous en envoyer un exemplaire.'

Mondriaan laat het manuscript uittypen en stuurt de typoscripten voor commentaar naar de diverse vrienden. Voor zover achterhaald heeft hij in ieder geval typoscripten gestuurd naar: Georges Vantongerloo, Cees Bergman, Michel Seuphor en Alfred Roth.

Na bijna drie jaar schrijven - van februari 1929 tot december 1931 - is dan eindelijk de tekst *L'art nouveau - la vie nouvelle* klaar.

Mondriaan en zijn vrienden hebben verschillende pogingen ondernomen om *L'art nouveau - la vie nouvelle* uitgegeven te krijgen. Zelf probeert hij het bij de uitgevers Grasset (Parijs) en A.A.M. Stols (Maastricht). Alberto Sartoris³ probeert het in Italië, Roth in Genève, Seuphor bij 'Tendances Nouvelles' in Parijs.

In een brief (22 maart 1932) aan Albert van den Briel⁴ zegt Mondriaan: 'Ook al door de griep schoot ik nog weinig met de uitgaaf van mijn boekje op. In Zwitserland is men wel enthousiast erover en doet men ook moeite.'⁵

Mondriaan schrijft aan Roth (24 maart 1932): 'En effet, c'est vrai que le mieux sera d'avoir de la patience avec l'édition de mon manuscrit. [...] Mais ce serait peut-être mieux dans le caractère du livre de l'éditeur tout à fait indépendant, et pour cela ce serait une bonne chance si vous réussissiez chez un éditeur comme celui de Sa[r]toris dont vous me parlez. Ici j'ai écrit à Bern. Grasset si je pourrais lui montrer mon manuscrit. Mais il vient de me répondre que c'est trop petit pour éditer comme volume et qu'il est ensuite surchargé d'éditions. [...] J'essayerai encore chez quelques autres éditeurs et j'ai en tout cas encore de l'espoir par vos efforts.'

Grasset reageert niet positief, zoals ook blijkt uit een brief van Mondriaan aan Lehning (26 maart 1932): 'Met de uitgave van mijn boekje schoot het niet veel op. Grasset schreef me dat 't niets voor hem was (hoewel hij 't niet eens zag).' Ook uitgever A.A.M. Stols reageert negatief⁶.

De pogingen van Seuphor en Roth om *L'art nouveau - la vie nouvelle* uit te laten geven hebben evenmin succes. Sven Bäcklund probeert het ook, schrijft Mondriaan in een brief aan Hoyack (17 oktober 1932): 'Ook heb ik bezoek gehad van die Zweedsche Socioloog (die al eens over me schreef in een Zweedsch blad⁷) die werk wil maken om mijn boekje uit te geven hetgeen me noodzaakt het nu af te maken.' In oktober 1932 blijkt Mondriaan nog steeds bezig met de *L'art nouveau - la vie nouvelle*.

Overigens krijgt Mondriaan van Slijper een woordenboek, zo blijkt uit een briefkaart (16 oktober 1932). Dat woordenboek kan Mondriaan goed gebruiken voor het afmaken van *L'art nouveau - la vie nouvelle*. Mondriaan schrijft: 'Beste Sal, heden ontving ik door de goede zorgen van onzen vriend Lubbers de prachtige dictionnaire. 't Is juist wat ik nodig had en komt me nu vooral goed te pas want ik moet mijn boekje afmaken omdat een Zweedsch socioloog moeite wil doen 't uit te geven.'

Alle pogingen van Mondriaan, zijn vrienden en bekenden om *L'art nouveau - la vie nouvelle* uit te laten geven mislukken en zolang er geen publicatie in zicht is, blijft Mondriaan schaven aan *L'art nouveau - la vie nouvelle*.

Op 6 april 1938 schrijft Mondriaan in een brief aan Hoyack: '[...] en schreef een heele tijd aan mijn boekje dat ik na vier jaar weer eens opgenomen heb [...]']

¹ Samuel B. Slijper (1884-1971); vriend en verzamelaar van Mondriaans werk.

² Vindplaats brieven aan Slijper: RKD-MCP – 76-77.

³ Alberto Sartoris (1920-1998), Italiaans architect; redacteur van *L'art d'aujourd'hui*.

⁴ Albert P. van den Briel (1881-1971), bosbouwkundige, vriend van Mondriaan.

⁵ Vindplaats brieven aan Van den Briel: RKD-MCP – 20.

⁶ CR II 152. Brief van Mondriaan aan A.A.M. Stols gepubliceerd in: C. van Dijk. *Alexandre A.M. Stols 1900-1973, Uitgever / Typograaf*. Zutphen, 1992: 316.

⁷ Backlund. 'Piet Mondrian', *Hyrsgästen* (Göteborg), 15 oktober 1931 (no. 20) 1-3.

Na Mondriaans dood (1 februari 1944) heeft Anna Bergman in 1947 ook nog een poging ondernomen¹, maar ook die is niet gelukt.

L'art nouveau - la vie nouvelle is gepubliceerd in februari 2011 in *Les Cahiers du Musée national d'art moderne*².

Basistekst en leestekst

Typoscript '30C' is de basis voor de leestekst. Mondriaan heeft in dit typoscript - in vergelijking met de andere vijf typoscripten - meer 'bijgehouden'. Waarschijnlijk heeft Mondriaan tot aan zijn dood toe typoscript '30C' regelmatig herlezen en gecorrigeerd. Bovendien is het uiterlijk van '30C' definitiever van karakter, vooral door het ontwerp van de voorzijde. Overigens heeft Mondriaan het 'bovenvel' voor deze 'uiteindelijke versie' gebruikt en geen doorslag.

Correcties, die door Mondriaan zijn gemaakt in '30C', zijn doorgevoerd in de leestekst. Opvallend daarbij is dat Mondriaan de woordgroep 'rapports purs' (42x in het typoscript '30C') 19 keer wijzigt; 16 keer verandert hij 'rapports purs' in 'rapport équivalents' en 3 keer voegt hij aan 'rapports purs' 'et équivalents' toe. In de andere typoscripten ('30A', '30B[1]', '30B[2]' en 'Bergman') is dit niet het geval.

Sommige tekstgedeelten zijn gescheiden door korte streeplijntjes, deze zijn in de leestekst weggelaten.

Reacties van tijdgenoten

Directe reacties van tijdgenoten op de tekst *L'art nouveau - la vie nouvelle* zijn niet gevonden. De tekst wordt immers pas na Mondriaans dood voor het eerst (in het Engels)³ gepubliceerd.

W.F.A. Roëll⁴ besteedt 'indirect' aandacht aan *L'art nouveau - la vie nouvelle*. Naar aanleiding van Mondriaans 60^e verjaardag (7 maart 1932) gaat Roëll bij Mondriaan op bezoek en neemt hem een interview af. Het interview mondt uit in een artikel⁵ met als titel 'Bij Piet Mondriaan. Zijn nieuwe levensleer.' In dit artikel geeft Roëll Mondriaan het woord over *L'art nouveau - la vie nouvelle*: 'Ik besteed al mijn tijd aan een groot werk, getiteld: De Nieuwe Kunst - Het Nieuwe Leven, waarin ik bewijzen wil, dat op elk levensgebied de leer der zuivere verhoudingen moet doordringen. Zooals de nieuwe schilderkunst den belemmerenden vorm breekt, moet de menschheid zich verlossen van het enge knellende kerk- en vaderlandsverband. Hoe veel schooner zou de wereld worden, als de strijd der staten, der secten en zelfs der sexen plaats maakte voor harmonische evenwichtigheid!' Mondriaan geeft hier het doel van *L'art nouveau - la vie nouvelle* kort en bondig weer.

De reactie van Roëll in het artikel op de woorden van Mondriaan heeft een zorgelijke toon: 'Zal de menschheid ooit haar lagere natuurlijkheid te boven komen? De meester zoekt de oplossing in de zuivere aanschouwing der wijsgeeren. Nachtenlang zwoegde hij om zijn systeem volkomen kloppend te maken. Maar staat de bevroren levensstroom, beeld der gestolde waarheid, niet gelijk met den stilstand van den dood?'

Een tweede 'indirecte' reactie komt van H. Buys⁶. In een artikel over Mart Stam⁷ schrijft Buys het volgende: 'Met andere woorden, kunst werd, gelijk Piet Mondriaan het in zijn eenvoudige terminologie noemde, beelding van het 'universele', niet langer beelding van het 'ik' en hij definieerde later het wezen van de 'Stijl'-beweging met de profetische woorden: "Dans l'art nouveau les formes sont neutres. Elles le sont à mesure, qu'elles s'approchent de l'état universel. L'effort de l'art nouveau supprime le sujet et la nouvelle culture est des rapports purs ... " (1931, 'L'art nouveau et la vie nouvelle').'

H. Buys moet in 1939 in het bezit zijn geweest van één van de typoscripten van *L'art nouveau - la vie nouvelle* om dit te kunnen citeren, immers *L'art nouveau - la vie nouvelle* is niet gepubliceerd in het Frans. Overigens citeert Buys Mondriaan niet letterlijk.

¹ Zie hoofdstuk 2 'Edities met verzamelde teksten van Mondriaan en pogingen daartoe' en de correspondentie Anna Bergman-archief, RKD Den Haag

² *Les Cahiers du Musée national d'art moderne*. Centre Pompidou, Paris. (Winter 2010/lente 2011): 37-73.

³ H.C.L. Jaffé. *De Stijl 1917-1931*, 1956: 211-54 (als: 'new art - new life').

⁴ W.F.A. Roëll (1892-1932), correspondent in Parijs voor *Het Vaderland*.

⁵ [W.F.A. Roëll] 'Bij Piet Mondriaan. Zijn nieuwe levensleer.'. *Het Vaderland*, 12 maart 1932, Avondblad C2 (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [052] - Artikel van [Roëll].)

⁶ H. Buys. 'Mart Stam'. In: *Elsevier's Maandschrift* 49 (1939): 385-389.

⁷ Mart Stam (1899-1986), Nederlands architect.

Vermelde personen

De eerste persoon die Mondriaan vermeldt is Emile Zola¹. In *L'art nouveau - la vie nouvelle* vinden we een verwijzing naar een fabel van Zola: 'C'est comme dans la fable de la vache blanche et noire de Zola. [...]'². Het verhaal van de zwart/witte koe komt voor in boek *Contes à Ninon* (1886)³ van Zola. In dit verhaal strijden twee groepen om de vraag: 'Is een zwart-witte koe nu wit met zwarte vlekken of zwart met witte vlekken? Waarschijnlijk wil Mondriaan met deze verwijzing de gedachte illustreren, dat iedereen vanuit zijn eigen perspectief iets bekijkt en dus ook vanuit dat perspectief gelijk kan hebben.

De tweede door Mondriaan genoemde persoon is 'le docteur Jaworsky'⁴. Dit is niet de eerste keer dat Mondriaan Jaworsky noemt in een tekst. In *L'évolution de l'humanité est l'évolution d'art* refereert Mondriaan aan het artikel 'Les Étapes de l'humanité' van Jaworsky in *Bulletin de l'Effort Moderne*⁵.

In *L'art nouveau - la vie nouvelle* zegt Mondriaan over Jaworski: 'Elle n'est que l'expression pure du rythme vital que le docteur Jaworsky détermine comme le double mouvement d'intériorisation et d'extériorisation et que la sagesse de l'antiquité a indiquée comme les actions d'expansion et de compression ou limitation. Il est intéressant, à ce sujet, de suivre le docteur Jaworsky lorsqu'il dit : "Ces deux mouvements d'intériorisation et d'extériorisation se combinent, se contrebalancent, sans jamais se confondre, et ce rythme perpétuel, cet enchevêtrement sans confusion des deux courants contraires se retrouve partout".'

Deze vrijwel letterlijke aanhaling komt niet uit het artikel van Jaworski in *Bulletin de l'Effort Moderne* 'Les Étapes de l'Humanité'⁶, maar uit Jaworski's *Le Plan Biologique*⁷. De titel *Le Plan Biologique* roept direct de vraag op wat Mondriaan heeft bewogen om dit boek⁸ ter hand te nemen. Een antwoord op die vraag is niet in Mondriaans brieven te vinden. De enige keer dat 'le docteur' genoemd wordt, is in een brief aan Hoyack (2 april 1933): 'Het⁹ klopt ook niet met hetgeen Jaworski aangetoond heeft over de groei der menscheid.'

Bijzondere woorden

Een opmerking over de woorden 'équilibre' en 'équivalence'. Deze woorden en hun (morfologische) verbuigingen komen we regelmatig tegen in *L'art nouveau - la vie nouvelle*, in totaal 171 keer; iets meer dan twee keer per pagina. Blijkbaar vindt Mondriaan deze woorden zeer belangrijk.

Overige opmerkingen

Een bron die Mondriaan niet in de tekst zelf, maar in een brief noemt, is een brochure van Lehning¹⁰. In een brief (4 november 1931)¹¹ laat hij Lehning weten dat hij een aantal regels vertaald en geciteerd heeft uit diens brochure: 'Ik sluit je eenige regels in om je te vragen of dit zoo juist uitgedrukt is; ik heb 't uit jouw brochure gehaald die ik heel goed vind.' Mondriaan voegt deze regels bij de brief op een afzonderlijk velletje papier:

'Il faut créer, sur tous les terrains de la vie sociale et économique - non pas de nouvelles organisations à la vieille façon, dominée par une autre organisation - mais, comme le socialisme l'envisage, des organisations composés des producteurs et des consommateurs en rapport mutuels équivalents qui sont gouvernées par eux-mêmes.'

Deze regels zijn inderdaad - enigszins gewijzigd - ingevoegd in de tekst *L'art nouveau - la vie nouvelle*¹².

¹ Emile Zola (1840-1902), Frans schrijver.

² Leestekst [052] p.17/r.5-6.

³ Hoofdstuk VII 'Aventure du grand Sidoine et du Petit Médéric' (met dank aan Marjolein van Tooren).

⁴ Leestekst [052] p.9/r.53 en r.55.

Hélan Jaworski (Mondriaan spelt Jaworsky of Jaworski) (... - ...), bioloog, schrijver van *Un Pas dans l'Essence des Choses* en vader van de Gaia Hypothese.

⁵ Zie tekst [027]. Dr. H. Jaworsky, 'Les Étapes de l'humanité'. In : *Bulletin de l'Effort Moderne*, no.1, 1924: 11-13; no.2, 1924: 13-16.

⁶ Zie toelichting bij tekst [027].

⁷ Dr. Hélan Jaworski. *Le Plan Biologique*. Paris, 1918 : 104. Tome I. L'Interiorisation.

⁸ *Le Plan Biologique* bestaat uit drie delen : I. L'Interiorisation, II. L'Arbre Biologique, sa signification; III. La Période Géologique, sa signification. Op zich maakte *Le Plan Biologique* weer deel uit van een groter geheel: *Un Pas dans l'Essence des Choses*. Dit bestaat uit vier delen: I. Le Plan Biologique. II Le Plan Social. III Le Plan Cosmique. IV. Le Plan Conscient.

⁹ Vermoedelijk bedoelt Mondriaan hier het tweede boek van Hoyack *Le symbolisme de l'univers* (1930).

¹⁰ Arthur Müller Lehning. *Rationalisatie en de 6-urige arbeidsdag*. Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond. Z.p., 1931.

¹¹ Y.-A. Bois. *Arthur Lehning en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 29.

¹² Leestekst [052] p.15/r.16-19.

Hoewel de tekst *L'art nouveau - la vie nouvelle* is voorzien van een afsluitende datum 'Décembre 1931', blijft Mondriaan ook na deze datum er aan werken. Op 17 september 1932 schrijft hij aan Lehning: 'Mijn boek is altoos niet uitgegeven. Seuphor wou 't goedkoop doen maar nu is hij bij zijn uitgever weg en zonder werk dat betaalt, op reis bij dezen en gene kennis. Maar wat mijn boek betreft, 't is wel goed dat 't lang duurt want nu kan ik er aldoor nog aan corrigeren en bijvoegen.'

Een jaar na de datering van het typoscript laat Mondriaan Hoyack weten (18 december 1932): 'mijn boekje moet maar wat wachten want ik kan niet alles tegelijk doen. Ik maakte wel veel aanvullingen. Het lijkt me beter 't tweemaal zoo groot te maken en niet in twee of meer deeltjes, zooals ik eerst dacht. Want je moet het de menschen in eens zoo compleet mogelijk onder de oogen brengen, naar 't schijnt, willen ze het begrijpen.' 'Niet in twee of meer deeltjes' schrijft Mondriaan, maar op het typoscript '30C' is de aanduiding 'no.1' wel blijven staan.

Zelfs bijna twee jaar na de datering blijft Mondriaan werken aan *L'art nouveau - la vie nouvelle*. Op 6 oktober 1933 schrijft hij aan Jean Gorin¹: '[PS] J'ai écrit un peu mais seulement des notes (pour mon livre).'²

En medio 1935 kan Mondriaan *L'art nouveau - la vie nouvelle* nog steeds niet laten rusten: 'Ik schrijf zooveel mogelijk ik tijd heb aan mijn boek, maar schilderde nog niet.' Dit schrijft hij in een brief aan Hoyack op 8 juni 1935.

Bijna weer een jaar later (6 april 1938) informeert Mondriaan Hoyack dat hij na vier jaar weer eens zijn boekje opgenomen heeft: 'Ik exposeer nu 4 dingen op een abstracte tentoonstelling in A'dam en schreef een heele tijd aan mijn boekje dat ik na 4 jaar weer eens opgenomen heb.'

De laatste keer dat Mondriaan *L'art nouveau - la vie nouvelle* in zijn brieven noemt, is in een korte opmerking in een brief aan Ben Nicholson³ (21 april 1938): '[...] car j'ai écrit deux mois à mon petit livre que j'ai repris.'⁴

Eén onduidelijke kwestie moet nog vermeld worden.

Mondriaan schrijft op 17 september 1932 aan Lehning onder andere het volgende: 'Mijn boek is altoos niet uitgegeven. Seuphor wou 't goedkoop doen maar nu is hij bij zijn uitgever weg en zonder werk dat betaalt, op reis bij dezen en gene kennis. Maar wat mijn boek betreft, 't is wel goed dat 't lang duurt want nu kan ik er aldoor nog aan corrigeren en bijvoegen. Zoo voegde ik er inliggende nog aan toe, ik geloof dat is ook jouw kijk.'

De bijlage bij de brief bevat de volgende tekst⁵:

'Cela pourrait nous étonner que de voir la plupart des "révolutionnaires" s'opposer à l'art abstrait qui est, quand même, une révolution complète. Mais la révolution de ceux-ci n'existe-t-il pas plutôt dans la seule transformation des vieilles formes de l'ordre sociale et économique que dans la création d'un ordre tout nouveau? Néanmoins, il faut reconnaître, si la nouvelle forme est plus universelle, qu'elle est meilleure et il est ici comme en art où l'on doit se réjouir du fait que la forme nouvelle est plus ouverte et moins tragique. En suivant la culture de l'art on peut considérer cette révolution de la forme du passé comme un début vers la révolution complète de l'avenir, qui annihilera toute forme délimitante. Si, en architecture, ces révolutionnaires acceptent plus ou moins l'art abstrait, c'est d'un point de vue pratique: on ne se soucie pas d'établir des rapports purs, qui, quand même, par leur propre force seule, créeraient ce qui est pratique.

Cependant, ces transformateurs de la forme, ils sont dans la voie du progrès.'

Deze bijlage bij de brief aan Lehning zou moeten worden toegevoegd aan de tekst *L'art nouveau - la vie nouvelle*, Mondriaan geeft echter niet aan wáár deze bijlage ingevoegd moet worden. Ook in typoscript '30C' is deze voorgestelde toevoeging niet aangetroffen. De toevoeging is om die reden niet in de gepresenteerde tekst opgenomen.

Opvallend is dat Mondriaan in deze toevoeging niet 'l'art nouveau' gebruikt, maar 'l'art abstrait'. Nergens komt in *L'art nouveau - la vie nouvelle* de term 'l'art abstrait' voor.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[2011] [Frans] 'L'art nouveau – la vie nouvelle'

¹ Jean Gorin (1899-1981), Frans schilder.

² Vindplaats brieven aan Gorin: RKD-MCP – 38.

³ Ben Nicholson (1894-1982), Engels kunstenaar en kunstkriticus.

⁴ Vindplaats brieven aan Ben Nicholson: RKD-MCP – 61.

⁵ Y.-A. Bois. *Arthur Lehning en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 33-34.

In: *Les Cahiers du Musée national d'art moderne*, no.114/115. Centre Pompidou, Paris. (Winter 2010/lente 2011): 37-73.

Vertalingen

- [1956] [Engels] 'new art – new life'.
In: H.L.C. Jaffé. *De Stijl 1917-1931*. Amsterdam, 1956: 211-254.
- [1975] [Italiaans] 'L'arte nuova, la nuova vita'.
In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 275-304.
- [1977] [Japans] 'Atarashii geijutsu - atarashii jinsei - junsui kankei no bunka'.
In: K. Akane. *Shizen kara chūshōe*. Tokyo, 1977; Tokyo. 1979: 139-222.
- [1986] [Engels] 'The New Art - The New Life: The Culture of Pure Relationships (1931)'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 244-276.
- [2006] [Italiaans] 'L'arte nuova, la vita nuova. La cultura dei rapporti puri (1931)'.
In: M. Goldin (ed.). *Mondrian. Scritti scelti*. Treviso, 2006: 65-115.

Literatuur

- Ankowsitch, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 544.
- Bax, M. *Het web der schepping*. Amsterdam, 2006: 270.
- Berg, H.F. van den, en G.J. Dorleijn (samenstelling). *Avantgarde! Voorhoede?: vernieuwingsbeweging in noord en zuid opnieuw beschouwd*. [Nijmegen]: 207.
- Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 62-63.
- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 12, 16, 211, 244.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994 : 329, 374 (noot 70).
- Bois, Y.-A. *Arthur Lebring en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 34, 59, 121, 125.
- Bowness, S. 'Mondrian in London: Letters to Ben Nicholson and Barbara Hepworth'. In: *The Burlington Magazine*, vol. 132 (1990): 786.
- Cheetham, M. A. *The Rhetoric of Purity*. Cambridge, 1991: 135, 177.
- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 65, 183, 293.
- Eesteren, C. van. 'Mondriaan en wij'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan herdenkingstentoonstelling*. Amsterdam, 1946: 35-36.
- Fauchereau, S. 'Le dernier Mondrian et l'utopie néo-plastique'. In: *Critique*, no.571 (1994): 1013, 1016-1020.
- Hardeveld, J. van. 'Mondrian et la théosophie. Les influences de la théosophie sur la pensée philosophique de Mondrian dans L'Art Nouveau La Vie Nouvelle (master's thesis, Universiteit Utrecht, 2004).
- Herwitz, D. 'Mondrian's Plato'. In: D. Herwitz, *Making Theory / Constructing Art*. Chicago, London, 1993: 98, 106, 117, 133.
- Hoek, E. 'Piet Mondriaan'. In: C. Blotkamp (red.). *De vervolgiaren van De Stijl 1922-1932*, Amsterdam, Antwerpen, 1996: 144.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 143.
- Holtzman, H. 'Piet Mondrian. Unpublished Notes on Nature and Art, 1938-1943'. In: *The Structurist*, no.23-24 (1983): 83.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 244-245.
- Jaffé, H. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 133-135, 154, 157-159, 265-268.
- Jaffé, H. *Inleiding tot de kunst van Mondriaan*. Assen, Amsterdam, 1959: 24-25, 41.
- Jaffé, H.L.C. *Mondriaan*. z.p. [Wormer], 1980; [Naarden], 1994: 42.
- Janssen, H. *Mondriaan in het Gemeentemuseum Den Haag*. Den Haag, 2008: 247.

- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 44, 56, 61, 66, 72, 77.
- Joosten, J. M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 150, II 151, II 152, II 153, II 513.
- Kuspit, D.B. 'The Illusion of the Absolute in Abstract Art'. In: *Art Journal* 31, no.1 (Autumn, 1971): 26-30
- Lemoine, S. (ed.). *Piet Mondrian/ Alfred Roth Correspondance*. Paris, 1994: 25, 118, 120, 122, 124, 126, 133-134.
- Lebensztejn, J.-C. 'Monde riant'. In: *Les Cahiers du Musée national d'art moderne*, no.114/115. Centre Pompidou, Paris. (Winter 2010/lente 2011): 28-29.
- Lebensztejn, J.-C. (ed.). 'L'art nouveau - la vie nouvelle'. In: *Les Cahiers du Musée national d'art moderne*, no.114/115. Centre Pompidou, Paris. (Winter 2010/lente 2011): 32-73.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In tent.cat.: *Mondrian*. Sidney Janis Gallery. New York, 1957: z.p.
- Rembert, V. P. 'Mondrian's aesthetics, as interpreted through his statements'. In: *Arts magazine* 54, no.10 (juni 1980): 175.
- Roth, A. *Begegnungen mit Pionieren*. Basel, 1973: 134, 162-169.
- Roth, A. 'À propos de Piet Mondrian'. In: S. Lemoine (ed.). *Piet Mondrian/ Alfred Roth. Correspondance*. Paris 1994: 133-134.
- Sweeney, J.J. (ed.). 'Three Notes'. In: *transition*, no.26 (juli 1937): 118.
- Threlfall, T. *Piet Mondrian. His Life's Work and Evolution 1872-1944*. New York, London, 1988: 318-319.
- Wismer, B. *Mondrians ästhetische Utopie*. Baden, 1985: 79.

[053] La néo-plastique

Vooraf

Op 15 februari 1931 werd in Parijs de kunstenaarsgroep 'L'Association artistique Abstraction Création' opgericht¹. De oprichters waren Georges Vantongerloo², Theo van Doesburg³, Antoine Pevsner⁴, Naum Gabo⁵ en Auguste Herbin⁶. Ruim 400 kunstenaars werden lid van 'Abstraction Création', ook Mondriaan.

Het doel van de groep was een podium te creëren voor de abstracte kunst, 'pour l'organisation de manifestations d'art non figuratif.'⁷ Van 1932 tot 1937 gaf de groep een jaarboek uit: *Abstraction, Création, Art non-figuratif* met afbeeldingen en teksten van abstract werkende kunstenaars. Mondriaan heeft een bijdrage geleverd aan de jaarboeken van 1932, 1933 en 1934⁸.

Bron

De enige bron van de tekst *La néo-plastique* is de publicatie in het jaarboek 1932 van 'L'Association Abstraction Création'⁹.

Titel

De titel van de publicatie in het jaarboek is ook de titel van de leestekst: *La néo-plastique*.

Datering en ondertekening

Mondriaans tekst is niet ondertekend en niet gedateerd.

Het jaarboek *Abstraction, Création, Art non-figuratif* 1932 waarin het artikel van Mondriaan is geplaatst, verschijnt in april 1932¹⁰. De datering van de gepresenteerde tekst is daarom: april 1932¹¹.

Boven de titel *La néo-plastique* staat vermeld: 'Piet Mondrian.'

Ontstaan en publicatie

Volgens het colofon van het jaarboek *Abstraction, Création, Art non-figuratif* 1932 was dit jaarboek samengesteld door Jean Hélon¹². In het redactionele voorwoord schrijft hij: 'Chaque artiste a été invité à exprimer dans un article les raisons qu'il juge motiver essentiellement son attitude. Ces articles, qu'ils soient écrits par lui-même ou par un écrivain spécialement choisi, sont placés sous la responsabilité de l'artiste qu'ils concernent: ils n'engagent que lui.'

Vermoedelijk is Mondriaan door Hélon benaderd om een artikel te schrijven voor het eerste jaarboek van 'L'Association artistique Abstraction Création'. Het kan ook zijn dat Mondriaan gereageerd heeft op een algemeen schrijven van de redactie aan de leden van de 'Association'.

In Mondriaans brieven is slechts één opmerking gevonden over *La néo-plastique*. Op 6 augustus 1931 schrijft hij aan Alfred Roth¹³: 'Bienôté je vous enverrai une page que j'ai écrite pour la revue nouvelle dont la feuille je vous incluse et qui remplacera Cercle et Carré. Tout de même le mouvement « Création-Abstraction [»] je le trouve un peu forcé -: nous sociétaires avons à payer 200 francs. Chacun!¹⁴

Afbeeldingen

La néo-plastique verschijnt in het eerste jaarboek (1932) van 'L'Association artistique Abstraction Création', getiteld: *Abstraction, Création, Art non-figuratif*. Naast de tekst staan twee schilderijen van

¹ CR II 149.

² Georges Vantongerloo (1886-1965), Belgisch kunstenaar en medewerker van *De Stijl*.

³ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

⁴ Antoine Pevsner (1884-1962), Russisch-Frans schilder en beeldhouwer.

⁵ Naum Gabo (pseudoniem van Naum Pevsner) (1890-1977), Russisch-Amerikaans schilder, beeldhouwer en architect.

⁶ Auguste Herbin (1882-1960), Frans schilder.

⁷ *Abstraction-Création, Art non-figuratif* 1 (april 1932): 48.

⁸ 1932: tekst [053]; 1933: tekst [055]; 1934: tekst [056].

⁹ *Abstraction-Création, Art non-figuratif* 1 (april 1932): 25. Jean Hélon (1904-1987), Frans kunstschilder.

¹⁰ CR II 152.

¹¹ Mondriaan woont op dat moment in Parijs, 26 Rue du Départ.

¹² *Abstraction-Création, Art non-figuratif* 1 (april 1932): 48.

¹³ Alfred Roth (1903-1998), Zwitsers architect.

¹⁴ S. Lemoine (ed.). *Piet Mondrian / Alfred Roth Correspondance*. Paris, 1994: 61-62.

Mondriaan in zwart-wit afgebeeld. De bovenste afbeelding is een reproductie van B217¹ met de tekst: ‘mondrian p. 1930.’ De onderste afbeelding is een reproductie van B213² met de tekst: ‘mondrian p. 1929.’

Basistekst en leestekst

De publicatie van *La néo-plastique* is de basis voor de leestekst. De gepresenteerde tekst krijgt een typografische wijziging. Alle teksten in het jaarboek 1932 zijn zonder hoofdletters gepresenteerd en omdat het niet Mondriaans gewoonte was om zijn teksten zonder hoofdletters te schrijven, krijgt de gepresenteerde tekst een ‘normale’ typografie.

Reacties van tijdgenoten

Reacties van tijdgenoten op de tekst *La néo-plastique* zijn niet ontdekt.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1932]** [Frans] ‘la néo-plastique’.
In: *Abstraction-Création 1* (april 1932): 25. [herdruk] New York, 1968; [herdruk] Paris, 1973: 25.
- [2010]** [Frans] ‘[la Néo-Plastique]’.
In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 200-201.

Vertalingen

- [1945]** [Engels] ‘Neoplasticism’. [niet volledig]
In: ‘Piet Mondrian. Figurative art and non-figurative art’. In: R. Goldwater, and M. Treves. *Artists on Art, from the XIV to the XX century*. New York, 1945; [herdruk] New York, 1947; [herdruk] New York, 1958: 426-427.
- [1956]** [Italiaans] ‘La neoplastica’.
In: ‘Scritti di Piet Mondrian’. In: O. Morisani. *L’astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 134.
- [1975]** [Italiaans] ‘La neoplastica’.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 323-324.
- [1986]** [Engels] ‘Neo-Plastic’.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987, [herdruk] New York, 1993: 282.

Literatuur

- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 323.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 281.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. ‘Chronologie’. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 63.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 152, II 510.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 201.
- Lemoine, S. (ed.) *Piet Mondrian / Alfred Roth Correspondance*. Paris, 1994: 121.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In: *Art* [London] 1, no.20 (1954-55): 6.

¹ CR II 351 (Composition with Red, Blue, and Yellow, 1930.)

² CR II 347 (Composition No.III, with Red, Blue, yellow, and Black, 1929.)

[054] Introduction [à 'L'art nouveau - la vie nouvelle']

Vooraf

Op 6 juni 1932 schrijft Mondriaan aan Cees Bergman¹: 'Ik heb een introductie nog aan mijn boekje [*L'art nouveau - la vie nouvelle*]² toegevoegd, omdat de mensen niet begrijpen hoe een schilder zich met levensquesties kan bemoeien en niet inzien, dat de levenswetten zich misschien wel 't duidelijkst nog in de kunst verwerkelijken.'³

Overigens heeft Mondriaan deze introductie niet toegevoegd aan het uitgewerkte typoscript *L'art nouveau - la vie nouvelle*⁴, maar als 'zelfstandig' manuscript bewaard.

Bron

In Mondriaans nalatenschap⁵ bevindt zich een manuscript met de titel 'Introduction'; dit manuscript krijgt - naar de vindplaats - de aanduiding: manuscript '31'.

Manuscript '31' bestaat uit twaalf met pen beschreven schrijfblokbladen⁶. De bladen zijn aan één zijde beschreven en rechtsboven genummerd van 1 tot en met 10; tussen de pagina's 2 en 3 en tussen pagina's 6 en 7 is een ongenummerd vel gevoegd met een toevoeging.

De tekst is netjes geschreven, wat wijst op een laatste definitieve versie. Toch heeft Mondriaan op verschillende plaatsen correcties aangebracht.

Titel

De titel van manuscript '31' is ook de titel voor de gepresenteerde tekst. Maar om in deze titel duidelijk te maken dat deze *Introduction* bedoeld is voor de tekst *L'art nouveau - la vie nouvelle*, krijgt de titel een toevoeging. De titel van de leestekst is: *Introduction [à 'L'art nouveau - la vie nouvelle']*.

Deze toevoeging is in overeenstemming met hetgeen Mondriaan schrijft aan Alfred Roth⁷ (24 juli 1932): 'J'ai fait encore une courte introduction à mon livre.'

Datering en ondertekening

Het manuscript is gedateerd: 'Paris - juin 32'. Dit is ook de datering van de gepresenteerde tekst: juni 1932⁸. Mondriaan heeft manuscript '31' niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

In een brief aan Roth spreekt Mondriaan voor het eerst over 'une préface courte', 'une petit introduction' voor *L'art nouveau - la vie nouvelle*. Hij schrijft (24 maart 1932): 'Ce qui pourrait en faciliter la compréhension, c'est une préface courte, écrite soit par moi soit par un autre (Backlund⁹ par exemple). Une petite introduction. Dans votre première lettre vous parliez des images, mais cela n'aiderait pas à la compréhension. On n'a qu'à suivre logiquement le cours de la conception: c'est tout.'¹⁰

Aan Bergman zegt Mondriaan over de inleiding (6 juni 1932): 'Ik heb een introductie nog aan mijn boekje toegevoegd, omdat de mensen niet begrijpen hoe een schilder zich met levensquesties kan bemoeien en niet inzien, dat de levenswetten zich misschien wel 't duidelijkst nog in de kunst verwerkelijken. In de oude kunst zijn ze dan ook vaag, maar in de nieuwe kunst en vooral in mijn werk komen ze helder uit. Zo kan ik, dingen ontwikkelen en wetten aangeven langs welke het leven gaat en zo wordt alles dan 'reëel' en geen illusie wat betreft evenwicht en geluk in het leven. Ik bouw alles op de waarneming; maar omdat die een hele cultuur inhoudt is juist de kunst zo geschikt 't te tonen, daar deze nu aan het einde van zijn cultuur gekomen is en we 't geheel kunnen overzien.'

¹ Cees Bergman (1867-1947), amateurschilder, schilderles van Mondriaan, correspondentievriend.

² Zie tekst [052].

³ Vindplaats fragmenten uit brieven aan Bergman: Archief Anna Bergman, RKD - Den Haag.

⁴ Typoscript 30C in het Holtzman Deposit. (Zie de toelichting bij [052].)

⁵ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 31.

⁶ Afmeting: 26,6 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch).

⁷ Alfred Roth (1903-1998), Zwitsers architect.

⁸ In juni 1932 is het adres van Mondriaan: 26 Rue du Départ, Parijs.

⁹ Sven Bäcklund (1889-1953), Zweeds socioloog en journalist; vriend van Alfred Roth; schrijft artikel over Mondriaan in: *Hyrsgästen (Göteborg)*, no.20, (15 oktober 1931): 1-3

¹⁰ S. Lemoine (ed.). *Piet Mondrian / Alfred Roth Correspondance*. Paris, 1994: 71-72.

Uit de volgende drie brieven - alle geschreven in juni 1932 - blijkt, dat Mondriaan blijft sleutelen aan zowel de inleiding als aan de tekst *L'art nouveau - la vie nouvelle* zelf.

Op 15 juni 1932 meldt hij aan Hoyack¹: 'Ik had nog een introductie er bij gemaakt en de heele boel nog weer eens gecorrigeerd van inhoud.'²

Op 16 juni 1932 laat hij Roth weten: 'Alors je me suis mis à la révision et j'ai trouvé bien de[s] choses qui n'étaient pas très claires ou exactes et j'ai fait une introduction pour faire mieux comprendre ce que je veux.'³

En op 27 juni 1932 schrijft hij opnieuw aan Hoyack: 'Ik schreef er ook een inleiding bij, vooral na het niet-begrijpen van de Fr. M.⁴ voor zoover ze het inzagen. Ze hebben wel het ideeële in me gewaardeerd maar het oneens zijn is juist over het praktische inzicht, enfin dit vertel ik je wel eens.'

In de tweede helft van 1932 belooft Mondriaan vier keer aan Roth de inleiding te zullen sturen⁵.

De eerste keer op 24 juli 1932: '[PS] J'ai fait encore une courte introduction à mon livre dont une copie je vous enverrai dans quelques semaines.' De tweede keer op 7 september 1932: 'Avec la chaleur je n'ai pu faire beaucoup de sorte que je ne vous ai pas encore envoyé mon introduction à mon livre. Mais bientôt je vous l'enverrai.' De derde keer op 31 oktober 1932: 'Je lui ai dit que dans peu de temps j'enverrai à vous l'introduction (comme je vous ai promis) et plus tard directement à Backlund, (j'espère dans deux mois) le nouveau manuscrit, revu et complété. Cela pour ne pas perdre du temps parce que Backlund a bien voulu me promettre d'écrire une préface. [...] Quand vous aurez lu mon introduction vous m'obligerez de me faire savoir ce que vous en pensez et la donner à Backlund.' En de vierde keer op 19 december 1932: 'Je ne vous ai pas envoyé l'introduction que j'ai faite parce que, d'abord elle doit être encore revue et ensuite je n'avais pas le temps d'en faire un double.'

Voor zover bekend uit correspondentie heeft Mondriaan *Introduction [à 'L'art nouveau - la vie nouvelle']* nooit naar Roth gestuurd.

De *Introduction [à 'L'art nouveau - la vie nouvelle']* is gepubliceerd in februari 2011 in *Les Cahiers du Musée national d'art moderne*⁶.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de enige bron, manuscript '31' uit het Holtzman Deposit.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[2011] [Frans] 'Introduction'
In : *Les Cahiers du Musée national d'art moderne*, no.114/115. Centre Pompidou, Paris.
(Winter 2010/lente 2011): 32-37.

Vertalingen

[1975] [Italiaans] 'Introduzione'.
In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 317-321.
[1986] [Engels] 'Introduction to 'The New Art -The New Life' (1932)'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 277-280.

Literatuur

Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 275.
Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 277.
Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 63.
Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 516.
Lebensztejn, J.-C. (ed.). 'L'art nouveau - la vie nouvelle'. In: *Les Cahiers du Musée national d'art moderne*, no.114/115. Centre Pompidou, Paris. (Winter 2010/lente 2011): 32-73.

¹ Louis (Louk) Hoyack (1893-1967); Nederlands filosoof en maatschappijcriticus; vriend van Mondriaan.

² Vindplaats brieven aan Hoyack: RKD-MCP – 44-45.

³ S. Lemoine (ed.). *Piet Mondrian/ Alfred Roth Correspondance*. Paris, 1994: 73-74.

⁴ Franc-Maçonnerie: Franse vrijmetselaars, waarbij hij zich in 1932 vergeefs probeerde aan te sluiten.

⁵ S. Lemoine (ed.). *Piet Mondrian/ Alfred Roth Correspondance*. Paris, 1994: 75-85.

⁶ *Les Cahiers du Musée national d'art moderne*. Centre Pompidou, Paris. (Winter 2010/lente 2011): 32-37.

[055] [Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'efficacité artistique d'une œuvre]

Vooraf

Op 15 februari 1931 werd in Parijs de kunstenaarsgroep 'L'Association artistique Abstraction Création' opgericht¹. De oprichters waren Georges Vantongerloo², Theo van Doesburg³, Antoine Pevsner⁴, Naum Gabo⁵ en Auguste Herbin⁶. Ruim 400 kunstenaars werden lid van 'Abstraction Création', ook Mondriaan.

Het doel van de groep was een podium te creëren voor de abstracte kunst, 'pour l'organisation de manifestations d'art non figuratif.'⁷ Van 1932 tot 1937 gaf de groep een jaarboek uit: *Abstraction, Création, Art non-figuratif* met afbeeldingen en teksten van abstract werkende kunstenaars. Mondriaan heeft een bijdrage geleverd aan de jaarboeken van 1932, 1933 en 1934⁸.

Bron

Van de tekst [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'efficacité artistique d'une œuvre*] is alleen de publicatie bekend in het jaarboek 1933 van 'L'Association Abstraction Création'⁹.

Titel

De tekst van Mondriaan in *Abstraction-Création* is een antwoord van hem op één van de vijf enquêtevragen. Deze vraag luidde: 'Est-ce que le fait, qu'une œuvre a l'apparence d'une machine ou d'une création technique, ôte ou ajoute à son efficacité artistique?'.

Mondriaans tekst heeft geen titel. In ieder geval moet in de titel tot uitdrukking komen dat Mondriaans tekst een antwoord is op een vraag. De gepresenteerde tekst krijgt de titel: [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'efficacité artistique d'une œuvre*].

Datering en ondertekening

De tekst van Mondriaan is niet ondertekend en niet gedateerd.

Het jaarboek *Abstraction, Création, Art non-figuratif* 1933 met daarin het artikel van Mondriaan, verschijnt in april 1933¹⁰. Dit is ook de datering van de gepresenteerde tekst: april 1933¹¹.

In de publicatie staat boven de tekst vermeld: 'Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

De redactie van *Abstraction-Création* stuurt een enquête met vijf vragen naar de leden van de kunstenaarsgroep 'L'Association artistique Abstraction Création', met het doel de antwoorden in het jaarboek 1933 te publiceren. Verschillende kunstenaars geven antwoord op de vragen.

In het colofon van het jaarboek 1933 van 'L'Association artistique Abstraction Création' staat te lezen: 'Le présent cahier 1933, no.2, a été composé par Herbin.' En in het redactionele voorwoord heeft Herbin geschreven:

'Le comité de l'Association « Abstraction-Création » a posé aux adhérents les questions suivantes:

1. Pourquoi ne peignez-vous pas des nus?
2. Que pensez-vous de l'influence des arbres sur votre travail?
3. Est-ce qu'une locomotive est une œuvre d'art? Pourquoi? ou pourquoi pas?
4. Est-ce que le fait, qu'une œuvre a l'apparence d'une machine ou d'une création technique, ôte ou ajoute à son efficacité artistique?

¹ CR II 149.

² Georges Vantongerloo (1886-1965), Belgisch kunstenaar en medewerker van *De Stijl*.

³ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

⁴ Antoine Pevsner (1884-1962), Russisch-Frans schilder en beeldhouwer.

⁵ Naum Gabo (pseudoniem van Naum Pevsner) (1890-1977), Russisch-Amerikaans schilder, beeldhouwer en architect.

⁶ Auguste Herbin (1882-1960), Frans schilder.

⁷ [Colofon], *Abstraction-Création, Art non-figuratif* 1 (april 1932): 48.

⁸ 1932: tekst [053]; 1933: tekst [055]; 1934: tekst [056].

⁹ *Abstraction-Création, Art non-figuratif* 2 (april 1933): 31.

¹⁰ CR II 153.

¹¹ Mondriaan woont op dat moment in Parijs, 26 Rue du Départ.

5. Est-ce que le fait, qu'une œuvre a une apparence animale, ôte ou ajoute à son efficacité artistique ?

Les réponses ainsi que les autres articles contenus dans le cahier, suivant l'attitude adoptée dès le premier cahier, restent sous la responsabilité du signataire et n'engagent que lui.

L'Association « Abstraction-Création » est absolument indépendante de tout groupement, de toute firme commerciale, et de toute combinaison publicitaire.⁷

Op 1 april 1933 schrijft Mondriaan aan Jean Gorin¹: 'J'ai envoyé depuis longtemps ma réponse à Abst-Créat. mais je n'entends rien de l'édition, probablement on y travaille.'²

De tekst van Mondriaan - [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'efficacité artistique d'une œuvre*] - verschijnt in het jaarboek *Abstraction-Création, Art non-figuratif* 1933. Hij beantwoordt daarin alleen vraag 4.

Afbeeldingen

Naast de tekst staan twee schilderijen van Mondriaan in zwart-wit afgebeeld. De bovenste afbeelding is een reproductie van het schilderij B231³, met daarbij de tekst: 'Mondrian 1932'. De onderste afbeelding is een reproductie van het schilderij B230⁴, met daarbij de tekst: 'Mondrian 1932'.

De onderste afbeelding is een kwartslag gedraaid afgebeeld⁵. In een exemplaar van het jaarboek dat Mondriaan aan Cees Bergman⁶ heeft gestuurd, heeft hij aan de linkerkant van deze afbeelding 'BAS' bijgeschreven en aan de rechterkant 'HAUT'⁷.

Basistekst en leestekst

De publicatie van [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'efficacité artistique d'une œuvre*] in het jaarboek van *Abstraction-Création* 1934, is de basis voor de leestekst.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties bekend.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1933] [Frans] [zonder titel]

In: *Abstraction-Création* 2 (april 1933): 31; [herdruk] New York, 1968; [herdruk] Paris, 1973: 31.

[2010] [Frans] '[L'efficacité artistique d'une œuvre]'.

In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 203.

Vertalingen

[1945] [Engels] 'Representation'.

In: 'Piet Mondrian. Figurative art and non-figurative art'. In: R. Goldwater, and M. Treves (eds.). *Artists on Art, from the XIV to the XX century*. New York, 1945; [herdruk] New York, 1947; [herdruk] New York, 1958: 427-428.

[1954] [Engels] 'Representation'.

In: *Art* [London] 1, no.20 (1954-55): 6.

[1956] [Italiaans] 'La neoplastica'.

In: 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 134-135.

[1975] [Italiaans] 'L'efficacia artistica di un'opera'.

In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 324.

¹ Jean Gorin (1899-1981), Frans schilder.

² Vindplaats brieven aan Gorin: RKD-MCP – 38.

³ CR II 362-363 (Composition B, with Double Line and Yellow and Gray, 1932.)

⁴ CR II 362 (Composition A, with Red and Blue, 1932.)

⁵ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [055] - Jaarboek 1933 - p.31

⁶ Cees Bergman (1867-1947), amateur schilder, schilderles van Mondriaan, correspondentievriend.

⁷ Archief Anna Bergman, RKD - Den Haag.

[1986] [Engels] '[Artistic Efficacy]'

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 282.

[1998] [Engels] [zonder titel]

In: J.M.Joosten. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 156

Literatuur

Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 324.

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 281.

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 156.

Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 204

[056] [Qu'est-ce que je veux exprimer par mon œuvre?]

Vooraf

Op 15 februari 1931 werd in Parijs de kunstenaarsgroep 'L'Association artistique Abstraction Création' opgericht¹. De oprichters waren Georges Vantongerloo², Theo van Doesburg³, Antoine Pevsner⁴, Naum Gabo⁵ en Auguste Herbin⁶. Ruim 400 kunstenaars werden lid van 'Abstraction Création', ook Mondriaan.

Het doel van de groep was een podium te creëren voor de abstracte kunst, 'pour l'organisation de manifestations d'art non figuratif.'⁷ Van 1932 tot 1937 gaf de groep een jaarboek uit: *Abstraction, Création, Art non-figuratif* met afbeeldingen en teksten van kunstenaars. Mondriaan heeft een bijdrage geleverd aan de jaarboeken van 1932, 1933 en 1934⁸.

Bron

Van de tekst [*Qu'est-ce que je veux exprimer par mon œuvre?*] is alleen de publicatie bekend. Geen manuscript of typoscript is achterhaald.

[*Qu'est-ce que je veux exprimer par mon œuvre?*] verscheen in het jaarboek 1934 van 'L'Association Abstraction Création'⁹.

Titel

Mondriaans tekst in het jaarboek heeft geen titel. In dit geval wordt de eerste zin van de tekst als titel gebruikt: [*Qu'est-ce que je veux exprimer par mon œuvre?*].

Datering en ondertekening

De tekst van Mondriaan is niet ondertekend en niet gedateerd. Het jaarboek *Abstraction, Création, Art non-figuratif* 1934 waarin het artikel van Mondriaan is gepubliceerd, verschijnt in april 1934¹⁰. Dit is ook de datering van de gepresenteerde tekst: april 1934¹¹.

In de publicatie staat boven de tekst vermeld: 'Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

In het colofon van het jaarboek 1934 van 'L'Association artistique Abstraction Création' staat te lezen: 'Le présent cahier 1934, no.3, a été composé par Vantongerloo, avec les documents choisis par le Comité.' In het jaarboek 1934 valt verder geen redactionele inleiding te ontdekken. Maar gezien het antwoord van Mondriaan heeft de redactie vermoedelijk een enquête rondgestuurd onder de leden van 'L'Association'. Overigens is in Mondriaans brieven niets te lezen over een enquête van 'Abstraction-Création'.

De tekst van Mondriaan - [*Qu'est-ce que je veux exprimer par mon œuvre?*] - verschijnt in het jaarboek *Abstraction-Création, Art non-figuratif* 1934.

Afbeeldingen

Naast de tekst staat een schilderij van Mondriaan in zwart-wit afgebeeld. Het is de reproductie van B243¹², met daaronder de tekst: 'Mondrian 1933'.

Basistekst en leestekst

De publicatie van [*Qu'est-ce que je veux exprimer par mon œuvre?*] in het jaarboek van *Abstraction-Création* 1934, is de basis voor de leestekst.

¹ CR II 149.

² Georges Vantongerloo (1886-1965), Belgisch beeldhouwer en medewerker van *De Stijl*.

³ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

⁴ Antoine Pevsner (1884-1962), Russisch-Frans schilder en beeldhouwer.

⁵ Naum Gabo (pseudoniem van Naum Pevsner) (1890-1977), Russisch-Amerikaans schilder, beeldhouwer en architect.

⁶ Auguste Herbin (1882-1960), Frans schilder.

⁷ [Colofon], *Abstraction-Création, Art non-figuratif* 1 (april 1932): 48.

⁸ 1932: tekst [053]; 1933: tekst [055]; 1934: tekst [056]

⁹ *Abstraction-Création, Art non-figuratif* 3 (april 1934): 32.

¹⁰ CR II 156.

¹¹ Mondriaan woont op dat moment in Parijs, 26 Rue du Départ.

¹² CR II 370 (Composition in Black and White, with Double Lines, 1934.)

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1934] [Frans] [zonder titel]
In: *Abstraction-Création* 3 (april 1934): 32; [herdruk] New York, 1968; [herdruk] Paris, 1973: 32.
- [1998] [Frans] [zonder titel]
In: J.M.Joosten. *II. Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 156.
- [2010] [Frans] [‘Qu'est-ce que je veux exprimer par mon œuvre?’]
In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 206.

Vertalingen

- [1956] [Italiaans] ‘La neoplastica’.
In: ‘Scritti di Piet Mondrian’. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 135
- [1975] [Italiaans] ‘Che cosa voglio esprimere mediante la mia opera?’
In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 324.
- [1986] [Engels] ‘[Reply to a Question]’.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 282.

Literatuur

- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 324.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 281.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 156, II 510.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 206.

[057] La vraie valeur des oppositions

Vooraf

Op 28 december 1934 schrijft Mondriaan aan Alfred Roth¹: ‘Je vous envoie un court article qui va paraître dans une nouvelle petite revue anglaise.’² Het tijdschrift dat Mondriaan hier bedoelt, is *Axis: A Quarterly Review of Contemporary Non-Figurative Painting and Sculpture*, opgericht door Myfanwy Piper Evans³, het eerste avant-garde tijdschrift in Groot-Brittannië dat aandacht besteedt aan voorstellingsloze kunst. Het eerste nummer verschijnt in januari 1935, het laatste (achtste) in de winter van 1937.

Bij de brief aan Roth stuurt Mondriaan een typoscript mee met de titel *La vraie valeur des oppositions*. De tekst *La vraie valeurs des oppositions* is niet in *Axis* verschenen, ook niet in een Engelse vertaling.

Bron

In Mondriaans nalatenschap⁴ zijn in archiefmap ‘32’ vier bronnen aanwezig van de tekst *La vraie valeur des oppositions*. Twee bronnen zijn in het Engels⁵ (manuscript ‘32a’ en typoscript ‘32a’) en twee bronnen in het Frans⁶ (typoscript ‘32b[1]’ en typoscript ‘32b[2]’⁷).

De twee Engelse hebben als titel *The true value of oppositions in life and art*. Het manuscript ‘32a’ telt zes - rechtsboven genummerde - velletjes papier; het handschrift is niet van Mondriaan. Het typoscript ‘32a’ telt vier - midden boven genummerde - getypte pagina’s en heeft naast de getypte ondertekening nog een getypte dagtekening: ‘Paris. December 1934.’ De handgeschreven correcties in het typoscript zijn niet van Mondriaan.

Volgens Holtzman is de Engelse vertaling van Winifred Nicholson⁸. In het archief van Winifred Nicholson in de Tate Library & Archive⁹ bevindt zich een fotokopie van *The true value of oppositions*. Van deze kopie ontbreekt de laatste bladzijde.

In hoeverre Mondriaan een bijdrage heeft geleverd aan *The true value of oppositions in life and art* is niet ontdekt¹⁰.

De twee Franse bronnen in het Holtzman Deposit zijn twee typoscripten: het bovenvel (‘32b[1]’) en zijn doorslag (‘32b[2]’)¹¹. Het bovenvel is voorzien van enkele correcties van Mondriaan, maar de correcties op de doorslag zijn niet van Mondriaan. De titel van de typoscripten is: *La vraie valeur des oppositions*. De typoscripten zijn ondertekend en gedateerd: ‘Piet Mondrian’ - ‘Décembre 1934’.

Holtzman vermeldt het bestaan van een Frans manuscript¹². Welk manuscript hij hier bedoelt, is niet achterhaald. In het Holtzman Deposit is geen Frans manuscript aangetroffen.

Naast de twee typoscripten in het Holtzman Deposit zijn er nog vier typoscripten in andere archieven gevonden:

- Een typoscript dat Mondriaan op 28 december 1934 aan Alfred Roth heeft gestuurd¹³. Roth heeft bovenaan het typoscript een papier geplakt met de getypte regels: ‘Das Manuskript hatte Mondrian mir Dez.34 zugestellt, A.R.’. (Hier genoemd: typoscript ‘Roth’.)
- Een typoscript dat Mondriaan aan Sigfried Giedion heeft gestuurd¹⁴. (Typoscript ‘Giedion’.)
- Een typoscript in het Anna Bergman archief¹⁵, dat is gevoegd bij het typoscript *L’art nouveau - la*

¹ Alfred Roth (1903-1998), Zwitsers architect.

² S. Lemoine (ed.). *Correspondance. Piet Mondrian/ Alfred Roth*. Paris, 1994: 104, 130.

³ Myfanwy Piper Evans (1911-1997), Engelse kunstkritica; echtgenote van de Engels kunstenaar John Piper (1903-1992).

⁴ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Uncat MS Vault.710. Box 2, file 32.

⁵ Holtzman Deposit: Box 2, file 32a.

⁶ Holtzman Deposit: Box 2, file 32b.

⁷ Archiefmap ‘32b’ bevat twee typoscripten; ter onderscheiding is ‘[1]’ en ‘[2]’ toegevoegd.

⁸ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art – The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 283. Winifred Nicholson (1893-1981), Engels kunstenaars, echtgenote van de Engelse kunstenaar Ben Nicholson (1894-1982), vriendin van Mondriaan; hielp hem met zijn Engelse teksten

⁹ Tate Research Centre, Millbank, London - TGA 8617/2: Photocopy of typed document ‘the True Value of Opposition’ written by Piet Mondrian and translated into English by Winifred Nicholson.

¹⁰ De Engelse versie is wel te lezen op de USB-stick: Aanvullend materiaal bij [057].

¹¹ Met ‘bovenvel’ wordt het eerste vel bedoeld van een typoscript; onder het ‘bovenvel’ komen om en om een vel carbonpapier en een vel dun papier, dit voor het maken van ‘doorslagen.’

¹² H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art – The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 283.

¹³ Institut für Geschichte und Theorie der Architectur (IGTA), Zürich.

¹⁴ Archive of Letters to C. and S. Giedion-Welcker, Zürich. (Met dank aan Prof. Dr. Andres Giedion.).

¹⁵ Archief Anna Bergman, RKD - Den Haag.

*vie nouvelle*¹. (Typoscript 'Bergman'.)

- Een typoscript in het archief van H.L.C. Jaffé², dat is gevoegd bij het typoscript 'L'Art et La Vie'. (Typoscript 'Jaffé'.)

Op grond van typefouten en typekenmerken is vastgesteld dat het typoscript 'Giedion' en het typoscript 'Bergman' ook doorslagen zijn van typoscript '32b[1]' in het Holtzman Deposit. Daarmee zijn van de in totaal zes typoscripten er vier hetzelfde: typoscript '32b[1]', typoscript '32b[2]', typoscript 'Giedion' en typoscript 'Bergman'.

Het typoscript 'Jaffé' is - evenals het 'Bergman'- typoscript - gevonden als toevoeging bij de tekst '*L'art nouveau - la vie nouvelle*'. 'Jaffé' is overgetypt van 'Bergman'³, want de naam 'Mondrian' is gewijzigd in 'Mondriaan' en de correcties in 'Bergman' zijn in de lopende tekst van 'Jaffé' doorgevoerd. Overigens zijn in het typoscript 'Jaffé' weer nieuwe (andere) typefouten ontstaan.

Het typoscript 'Roth' neemt een opmerkelijke plaats in binnen de groep. Dit typoscript is zonder twijfel overgetypt van '32b[1]'. De tekst is - op kleine verschillen na - hetzelfde, alleen is de getypte tekst anders 'afgebroken' dan in '32b[1]' en iedere pagina bevat meer getypte regels. Het is onwaarschijnlijk dat Mondriaan alleen voor Roth een apart typoscript heeft laten maken. Het zou kunnen zijn dat Roth voor zichzelf een kopie maakte en de doorslag aan iemand anders heeft gegeven. Overigens spreekt Roth over een 'Manuskript' en niet over een typoscript, maar dit kan een vergissing zijn.

Titel

Alle Franse typoscripten hebben als titel *La vraie valeur des oppositions*. Dit is tevens de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Alle Franse typoscripten zijn gedateerd: 'Décembre 1934'. Dit is ook de datering van de gepresenteerde tekst: december 1934⁴.

Alle Franse typoscripten zijn ondertekend met: 'Piet Mondrian.'

Ontstaan en publicatie

Mondriaan zegt in zijn brieven niets over de aanleiding voor de tekst *La vraie valeur des oppositions*. Vermoedelijk is de aanleiding de uitnodiging geweest van Myfanwy Evans om een artikel te schrijven voor haar nieuwe tijdschrift *Axix*. De tekst is overigens nooit in *Axix* gepubliceerd.

De enige keer dat Mondriaan in brieven iets over de tekst zegt, is na voltooiing van *La vraie valeur des oppositions*. In een brief aan Roth (28 december 1934) heeft Mondriaan het over 'un court article'. Hij schrijft: 'Je vous envoie un court article qui va paraître dans une nouvelle petite revue anglaise. [...] Quand vous avez lu, vous me ferez grand plaisir de bien vouloir l'expédier à lui [Backlund⁵] et dire que je ne savais pas où il était. Mais cela ne presse pas et d'abord vous pouvez le faire lire à nos amis à Zürich; je crois que mad. Friedrich et mad. Giedion cela intéresse. Mais faites comme vous pensez être le mieux.'

Twee opmerkingen over het aangehaalde brieffragment:

Ten eerste geeft Mondriaan in de brief aan dat het artikel bestemd is voor 'une nouvelle petite revue anglaise'. Mondriaan bedoelt hiermee het tijdschrift (in oprichting) *Axix*, en met 'un court article' *La vraie valeur des oppositions*. Dat het hier *La vraie valeur des oppositions* betreft, is door Roth aangegeven op het typoscript dat Mondriaan aan hem stuurde⁶. Ten tweede vraagt Mondriaan aan Roth in de brief het artikel te laten lezen aan Clara Friedrich-Jezler⁷ en Carola Giedion-Welcker⁸. In het archief van de Giedions⁹ is inderdaad een doorslag aanwezig van *La vraie valeur des oppositions*, maar zoals hierboven is geconstateerd, verschilt dit typoscript van dat van Roth. Het typoscript 'Giedion' is een doorslag van typoscript '32b[1]' en het typoscript 'Roth' niet. Overigens is opmerkelijk dat in de brieven van Mondriaan aan Giedion-

¹ Zie toelichting bij tekst [052].

² Archief H.L.C. Jaffé, RKD, Den Haag, Doos XLVI.

³ Zie ook de toelichting bij tekst [052].

⁴ Mondriaan woont in december 1934 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁵ Sven Bäcklund (1889-1953), Zweeds socioloog en journalist; vriend van Alfred Roth; schrijft artikel over Mondriaan in: *Hyresgästen (Göteborg)*, no.20, (15 oktober 1931): 1-3.

⁶ Getypte aantekening op typoscript: 'Das Manuskript hatte Mondrian mir Dez.34 zugestellt, A.R.'

⁷ Clara Friedrich-Jezler (1894-1969), Zwitsers kunstverzamelaar.

⁸ Carola Giedion-Welcker (1893-1979), Zwitsers kunstcritica.

⁹ Archive of Letters to C. and S. Giedion-Welcker, Zürich.

Welcker of aan Friedrich-Jezler met geen woord wordt gerept over het toesturen van een typoscript van *La vraie valeur des oppositions*.

Het feit dat de typoscripten 'Roth' en 'Giedion' verschillen, zou kunnen betekenen dat Mondriaan een doorslag naar Roth heeft gestuurd en Roth deze de tekst heeft overgetypt alvorens door te sturen naar of te geven aan Carola Giedion-Welcker. Op die manier is de doorslag in het archief van Giedion-Welcker terecht gekomen en is in het archief van Roth een eigen kopie bewaard gebleven.

In een brief aan Ben Nicholson¹ (28 februari 1935) zegt Mondriaan: 'Héliion² m'a dit que la copie de mon article était faite et que Mad. Winnefred [Nicholson]³ s'était chargée de l'envoyer; j'espère que la rédaction d'Axis' l'a reçue. [...] seulement je vis que vous avez raison de m'écrire que vous aimeriez mieux (pour Axis) que les peintres écrivaient que les écrivains.'⁴

Ongeveer vier maanden later blijkt, dat de redactie van *Axis* niet tevreden is over de Engelse vertaling van Winifred Nicholson. Op 8 juli 1935 schrijft Mondriaan verbaasd aan haar: 'Vous savez que j'étais si content de votre traduction de mon article pour Axis et j'étais bien étonné que l'on avait des remarques là dessus. Mais je crois que cela s'agit de la grammaire et que tout s'arrangera bien.'⁵

Op 5 november 1936 complimenteert Mondriaan Winifred Nicholson opnieuw met de vertaling: 'J'espère que la traduction sera aussi bien que le votre l'année passée, en dépit des remarques de miss Evans!'

In een brief aan Ben Nicholson, die weliswaar over een andere tekst handelt, komt Mondriaan nog even terug op de door *Axis* geweigerde Engelse vertaling. Hij schrijft op 5 oktober 1936: 'Quoiqu'il en soit, vous pouvez publier mon article si cela n'est pas trop exclusif à votre opinion, ce que maintenant, je pense. Dites le moi franchement et ne faites pas comme Axis qui n'a pas voulu placer l'article traduit.'

Na deze brief is in Mondriaans correspondentie niets meer te lezen over *La vraie valeur des oppositions*.

La vraie valeur des oppositions is pas na Mondriaans dood in het Frans gepubliceerd⁷. De publicatie geeft niet de correcties weer van typoscript '32b[1]'.⁶

Opmerkelijk is dat tijdens Mondriaans leven *La vraie valeur des oppositions* wel gepubliceerd is in het Nederlands. *De werkelijke waarde der tegenstellingen* is verschenen in de *Kroniek van hedendaagsche kunst en cultuur* (1939)⁸. De vertaling werd verzorgd door H. Buys⁹. Via welke kanalen Buys een doorslag van *La vraie valeur des oppositions* heeft bemachtigd, is niet achterhaald.

Basistekst en leestekst

Typoscript '32b[1]' - in het Holtzman Deposit - is de basis voor de leestekst. Omdat dit typoscript het enige is waarin enkele correcties van Mondriaan zichtbaar zijn, zien we '32b[1]' als de tekst die Mondriaans intenties het beste weergeeft. De correcties zijn doorgevoerd in de leestekst.

Reactie van tijdgenoten

De publicatie van *La vraie valeur des oppositions* heeft pas na Mondriaans dood plaatsgevonden. Reacties op de publicatie van de Nederlandse vertaling - *De werkelijke waarde der tegenstellingen* - zijn niet achterhaald.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1947] [Frans] 'La vraie valeur des oppositions'.
In: *Cahiers d'Art* 22 (1947): 105-108.
- [1994] [Frans] 'La vraie valeur des oppositions'.
In: S. Lemoine (ed.). *Piet Mondrian/Alfred Roth. Correspondance*. Paris 1994: 135-137.
- [2010] [Frans] 'La vraie valeur des oppositions'.
In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 212-217.

¹ Ben Nicholson (1894-1982), Engels kunstenaar.

² Jean Héliion (1904-1987), Frans/Amerikaans schilder; kende Mondriaan van Abstraction-Création, vertrok in 1936 naar de VS.

³ Winifred Nicholson (1893-1981), Engels kunstenares, vriendin van Mondriaan; hielp hem met zijn Engelse teksten.

⁴ Vindplaats brieven aan Ben Nicholson: RKD-MCP – 61.

⁵ Vindplaats brieven aan Winifred Nicholson: RKD-MCP – 62.

⁶ Jaartal niet vermeld in datum; vermoedelijk '1936'.

⁷ *Cahiers d'Art* 22, 1947: 105-108.

⁸ *Kroniek van hedendaagsche kunst en cultuur* 5, 1939-40, no.3, december 1939: 34-36.

⁹ Hendrikus Buijs (1895- ...), publicist; archief van Buijs is niet achterhaald.

Vertalingen

- [1939] [Nederlands] 'De werkelijke waarde der tegenstellingen'.
In: *Kroniek van hedendaagsche kunst en kultuur* 5, no.3 (december 1939): 34-36.
- [1956] [Engels] 'The true value of the oppositions'.
In: H.L.C. Jaffé. *De Stijl*. Amsterdam, 1956: 255-258.
- [1975] [Italiaans] 'Il vero valore delle opposizione'.
In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 325-328.
- [1977] [Japans] 'Tairitsu no shinka'.
In: K. Akane. *Shizen kara chūshōe*. Tokyo, 1977; [herdruk] Tokyo, 1979: 223-230.
- [1986] [Engels] 'The True Value of Oppositions in Life and Art'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 283-285.

Literatuur

- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 240.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 143.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 283.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 66.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 157, II 159, II 172, II 511, II 512.
- Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 218.
- Lemoine, S. (ed.) *Piet Mondrian/ Alfred Roth Correspondance*. Parijs. 1994: 26, 130.
- Mansar, A. *Mondrian on l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 101, 122, 142, 154.
- Roth, A. *Begegnungen mit Pionieren*. Basel, 1973: 188-189.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 221, 240.

[058] [Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art d'aujourd'hui]

Vooraf

De hier gepresenteerde tekst van Mondriaan is een antwoord op een enquête, die uitgeschreven werd door Christian Zervos¹, redacteur van het tijdschrift *Cahiers d'Art*. Mondriaan was niet de enige die een antwoord instuurde. In totaal zijn er door Zervos twintig antwoorden gepubliceerd, waaronder die van Rouault, Braque, Ozenfant, Gonzalez, Chagall, Kandinsky, Héliou en Léger.

Bron

De enige bron van het antwoord van Mondriaan op de enquête is de publicatie in *Cahiers d'Art* in april 1935².

Titel

De tekst van Mondriaan in *Cahiers d'Art* heeft geen titel. In de 'Index Général de la Revue 'Cahiers d'Art' 1926-1960'³ staat bij het lemma 'Mondrian' (onder andere) vermeld: 'Réponse à l'enquête sur l'art d'aujourd'hui'. Deze omschrijving in de 'Index Général' wordt gebruikt als titel. De gepresenteerde tekst krijgt de titel: [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art d'aujourd'hui*].

Datering en ondertekening

Mondriaans antwoord is niet ondertekend en niet gedateerd. [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art d'aujourd'hui*] - verschijnt eind april, begin mei 1935⁴ in *Cahiers d'Art*. De gepresenteerde tekst krijgt dezelfde datering als de publicatie: april 1935⁵.

Boven de tekst staat vermeld: 'Piet Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

Zervos geeft voorafgaande aan de antwoorden van diverse kunstenaars een uitgebreide toelichting⁶ op het onderwerp van de door hem geïnitieerde enquête. Hij opent de toelichting met de volgende zinnen⁷:

Nul ne nie plus, aujourd'hui, l'importance de la révision des valeurs plastiques. Jamais, peut-être, l'artiste ne fut ébranlé aussi profondément dans ses moyens: affectivité, intellect. Des conflits sociaux d'une importance considérable ajoutent à la confusion et à la perplexité des esprits. Néanmoins, poussés par leur élan, les aînés continuent à produire des œuvres importantes qui sont un exemple et une leçon.

Mais les jeunes? Plusieurs d'entre eux ne donnent-ils pas le spectacle d'une profonde détresse? Faute d'action propre et de confiance, ils s'accrochent, en parasites, aux trouvailles d'autrefois. De la leçon de formes reçue de leurs maîtres, de leurs produits purs, que vont-ils faire? Que vont-ils jouer sur ce clavier?

C'est la raison d'être de cette enquête ...

Op 8 juni 1935 schrijft Mondriaan aan twee personen over zijn 'antwoord op de enquête'.

Aan Louis Hoyack⁸ schrijft hij: 'Ik schrijf zooveel mogelijk ik tijd heb aan mijn boek, maar schilderde nog niet. In *Cahiers d'Art* had ik een prachtige reproductie en in een ander nummer mijn antwoord op de enquête.'⁹

Ook op 8 juni 1935 schrijft hij aan Charlie Toorop¹: 'Nu begin ik toch wat bij te komen maar ik schilder nog niet. Ik schrijf aan mijn boek, doe de cuisine, ménage, correspondentie enz. [...] Ik heb ook

¹ Christian Zervos (1889-1970); criticus, uitgever en galeriehouder van Griekse afkomst; oprichter van het tijdschrift *Cahiers d'art* (1926-1960) in Parijs.

² *Cahiers d'Art*, jrg.10, no. 1-4 (1935): 31.

³ Dora Vallier. *Index Général de la Revue 'Cahiers d'Art' 1926-1960*, Éditions 'Cahiers d'Art, Paris 1981.

⁴ CR II 161.

⁵ In april 1935 woont Mondriaan in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁶ *Cahiers d'Art*, jrg.10, no. 1-4 (1935): 6, 7 en 9.

⁷ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [058] - Explication d'une enquête.

⁸ Louis (Louk) Hoyack (1893-1967), Nederlands filosoof en maatschappijcriticus; vriend van Mondriaan.

⁹ Vindplaats brieven aan Hoyack: RKD-MCP – 44-45.

een réponse aan een enquête in de laatste Cahier d'Art en in die daarvoor een heel mooie reproductie van de laatste dingen.²

Verder zijn geen opmerkingen van Mondriaan over [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art d'aujourd'hui*] gevonden.

Basistekst en leestekst

De enige bron van [*Réponse de Mondrian à l'enquête sur l'art d'aujourd'hui*] - de publicatie in *Cahiers d'Art* - is de basis voor de leestekst.

Reacties van tijdgenoten

Een persoonlijke reactie komt van Ben Nicholson³. Hij heeft het artikel gelezen en heeft vermoedelijk zijn waardering over Mondriaans artikel uitgesproken, want Mondriaan antwoordt hem (6 mei 1935): 'Je suis content, que vous aimez mon article Cah. d'Art. Bracques, Ozenfant etc. sont terribles, hein!'⁴

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1935] [Frans] [zonder titel]

In: *Cahiers d'Art* 10, no. 1-4 (1935): 31.

[2010] [Frans] 'Réponse à l'enquête: « Les jeunes qu'en font-ils de la dignité de l'art? ».

In: B. Leal (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 207-210.

Vertalingen

[1975] [Italiaans] 'Riposta a un questionario'.

In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 329-331.

[1986] [Engels] '[Reply to an Inquiry]'.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 286-287.

Literatuur

Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 329.

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 286.

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 161, II 510.

Leal, B. (ed.). *Piet Mondrian. Écrits français*. Parijs, 2010: 211.

¹ Charlie Toorop (1891-1955), Nederlands schilder.

² Vindplaats brieven aan Toorop: RKD-MCP – 79.

³ Ben Nicholson (1894-1982), Engels kunstenaar.

⁴ Vindplaats brieven aan Nicholson: RKD-MCP – 61.

[059] Plastic Art and Pure Plastic Art (Figurative Art and Non-figurative Art)

Vooraf

In juli 1937 verschijnt van Mondriaan een artikel in een Engels boek, *Circle: An International Survey of Constructive Art* dat een aantal opstellen van schilders, beeldhouwers, architecten en ontwerpers bevat. Ook zijn in *Circle* reproducties van werken van deze kunstenaars opgenomen. De redactie van *Circle* wordt gevormd door: Ben Nicholson¹, Naum Gabo² en Leslie Martin³.

Diverse kunstenaars zijn door de samenstellers van *Circle* uitgenodigd om een artikel te schrijven. Hun bijdragen zijn ondergebracht bij: 'I. Painting', 'II. Sculpture', 'III. Architecture', and 'IV. Art and Life'. Naast Mondriaan worden onder anderen uitgenodigd: Le Corbusier, Barbara Hepworth, Henry Moore, Marcel Breuer, Walter Gropius en Laslo Moholy-Nagy.

In het redactievoorzwoord schrijven de redacteers: 'In starting this publication we have a dual purpose; firstly, to bring this work before the public, and secondly, to give to artists-painters, sculptors, architects and writers the means of expressing their views and of maintaining contact with each other.'⁴

Vermoedelijk heeft Nicholson aan Mondriaan gevraagd om een artikel te schrijven voor *Circle*. Mondriaan schrijft het artikel in het Frans en de tekst wordt later in het Engels vertaald. Door het ontbreken van een Frans origineel presenteert de leestekst de Engelse tekst.

Bron

In Mondriaans nalatenschap⁵ is geen Frans manuscript aanwezig van *Plastic Art and Pure Plastic Art*, de archiefmap '37' met als titel *Plastic Art and Pure Plastic Art* is leeg.

De enige bron die - naast de publicatie - achterhaald is, is een typoscript van een gedeelte van de Engelse vertaling. Dit typoscript bevindt in de Leslie Martin Papers⁶ en bestaat uit acht vellen licht geel of vergeeld typepapier⁷. Het typoscript bevat alleen het eerste gedeelte van *Plastic Art and Pure Plastic Art*. Op het typoscript heeft Mondriaan met potlood correcties aangebracht en dat betekent dat Mondriaan zich ook heeft bezig gehouden met de Engelse vertaling. Een typoscript met het tweede gedeelte van *Plastic Art and Pure Plastic Art* is niet achterhaald.

De enige volledige bron is de publicatie in het Engels van *Plastic Art and Pure Plastic Art* in *Circle: An International Survey of Constructive Art*⁸.

Titel

In het typoscript in de Leslie Martin Papers heeft Mondriaan de ondertitel doorgestreep en naast de hoofdtitel geschreven. Mondriaan bedoelt dat de titel en de ondertitel naast elkaar moeten staan: 'Plastic Art and Pure Plastic Art: Non-figurative and Figurative Art'.

Bij het typoscript bevindt zich een manuscript⁹ met twee aantekeningen van Mondriaan.

De bovenste aantekening gaat over de titel¹⁰: 'Pour exprimer que "Plastic Art" et "Figurative Art" sont la même chose, ainsi que "Pure Plastique Art" et "Non-figurative Art", je crois qu'il sera mieux de faire le titre dans une ligne, comme je l'ai indiqué sur la copie. On pourrait ainsi faire comme ça:

Plastic Art and Pure Plastic Art.

(Figurative Art and Non-figurative Art)'

En met potlood heeft Mondriaan er aan toegevoegd: 'choisissez ce que vous penser le mieux.'.

¹ Ben Nicholson (1894-1982), Engels kunstenaar.

² Naum Gabo (pseudoniem van Naum Pevsner) (1890-1977), Russisch-Amerikaans schilder, beeldhouwer en architect.

³ Sir John Leslie Martin (1908-1999), Engels architect.

⁴ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [059] - Editorial.

⁵ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Uncat. MS Vault. 710, Box 2 file 37.

⁶ Leslie Martin's papers concerning Circle, c. 1936-1938. Royal Institute of British Architects (RIBA), British Architectural Library Drawings & Archives Collections, V&A, London. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [059] [windowmap] - Typoscript Leslie Martin.)

⁷ Afmeting van elk vel is 27 x 20½ cm.

⁸ *Circle: International Survey of Constructive Art*, 1937: 41-56.

⁹ Hetzelfde papier als het typoscript (afmeting: 20½ x 13½ cm).

¹⁰ De onderste aantekening van het manuscript wordt later in deze toelichting besproken.

De samenstellers van *Circle* hebben voor het laatste voorstel van Mondriaan gekozen en het parallellisme begrepen tussen 'Plastic Art' - 'Figurative Art' en 'Pure Plastique Art' - 'Non-figurative Art'.

De titel van de publicatie in *Circle* is ook de titel van de leestekst: *Plastic Art and Pure Plastic Art (Figurative Art and Non-figurative Art)*.

Datering en ondertekening

De tekst van Mondriaan is niet ondertekend en niet gedateerd. In *Circle* waarin *Plastic Art and Pure Plastic Art* is gepubliceerd, staat vermeld: 'First published in July 1937'. Omdat in dit corpus de Engelse vertaling wordt gepresenteerd, is de datering van de publicatie ook de datering van de gepresenteerde tekst: juli 1937¹.

In de publicatie staat onder de titel vermeld: 'by Piet Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

De eerste opmerking over een artikel in een Engels tijdschrift maakt Mondriaan in een brief aan Nicholson. Op 23 december 1935 schrijft Mondriaan: 'Je voudrais vous parler aussi d'un article que je peux vous donner pour votre revue en Angleterre.'²

Na deze opmerking zwijgt Mondriaan in zijn brieven ruim acht maanden over een artikel in het tijdschrift van Nicholson. Mogelijk heeft de verhuizing en de inrichting van zijn nieuwe atelier aan de Boulevard Raspail (maart 1936) hem zo veel tijd en inspanning gekost³, dat hij niet is toegekomen aan het artikel 'pour votre revue en Angleterre.'

Op 30 juli 1936 stuurt Mondriaan de vooraankondiging van *Circle: An International Survey of Constructive Art* naar Sam Slijper⁴: 'Beste Sal, hierbij een prospectus van 't Engelsche boek waarin mijn artikel en verschillende afbeeldingen. 't Is wel duur maar een prachtboek.'⁵

Als Mondriaan de titel van het boek ter ore komt, laat hij geschrokken aan Nicholson weten: 'Je ne comprend pas très bien ce titre 'Circle'; hij schrijft dit in een ongedateerde brief⁶.

In een brief aan Nicholson - 25 augustus 1936 - vraagt Mondriaan hoeveel belang gehecht wordt aan de kwaliteit van het Frans van zijn artikel: 'Pourriez-vous me donner 15 jours pour faire l'article? Et voulez vous me faire savoir si cela sera imprimé en français ou en Anglais? Dans le dernier cas j'enverrai l'article à vous non-corrigé, parce que cela sera assez compréhensible qu'il peut être traduit par ou chez vous ; autrement je dois le faire corriger ici.'

Pas op 4 september 1936 meldt Mondriaan aan Winifred Nicholson⁷ dat hij druk bezig is met een artikel voor Ben Nicholson: 'Ce qui m'occupe maintenant surtout c'est l'article que je fais et dont Nicholson probablement déjà vous a parlé ou va parler. Parce qu'il y a haut de confusion dans le mouvement moderne je veux tâcher d'éclaircir un peu le contenu de l'art.'⁸

Drie weken later (24 september 1936) schrijft Mondriaan opnieuw aan Winifred Nicholson dat hij een artikel naar Ben Nicholson heeft gestuurd: 'Chère Winifred, Je vous remercie bien de votre lettre; je suis si en retard de répondre à cause l'article: c'était très difficile mais je crois que j'ai réussi. La première partie j'ai envoyé à Nicholson et j'aurai bientôt sa réponse. Dommage que vous n'êtes pas la pour la traduction. Il m'intéressera beaucoup ce que vous en trouvez, plus tard quand ce sera paru. [...] Quand j'aurai fini vos tableaux je recommencerais la deuxième partie de l'article. Maintenant on peut commencer la traduction en anglais.'

Wie precies Mondriaans tekst in het Engels heeft vertaald, is niet ontdekt. Volgens Bowness⁹ zou de tekst vertaald zijn door Eric Roll en Leslie Martin. In de correspondentie over *Plastic Art and Pure Plastic Art* wordt de naam 'Roll' niet genoemd. In de brief van 7 januari 1937 van Mondriaan aan Gabo worden ook Gabo en Nicholson genoemd als vertalers¹⁰.

¹ Mondriaan woonde in juli 1937 in Parijs, 278 Boulevard Raspail.

² Brieven aan Nicholson: RKD-MCP – 61.

³ CR II 163.

⁴ Samuel B. Slijper (1884-1971); vriend en verzamelaar van Mondriaans werk.

⁵ Brieven aan Slijper: RKD-MCP – 76-77.

⁶ Waarschijnlijk medio 1936; benaderende datering aan de hand van de opmerking over Nicolette Gray in de brief.

⁷ Winifred Nicholson (1893-1981), Engels kunstenaar, vriendin van Mondriaan; hielp hem met zijn Engelse teksten.

⁸ Brieven aan Winifred Nicholson: RKD-MCP – 62.

⁹ S. Bowness. 'Mondrian in London: Letters to Ben Nicholson and Barbara Hepworth'. In: *The Burlington Magazine* 132 (1990): 783.

¹⁰ Zie verderop in deze toelichting.

Op 5 oktober 1936 vraagt Mondriaan aan Nicholson om eerlijk te zijn over zijn artikel, omdat hij bang is dat het niet geplaatst wordt: 'Quoiqu'il en soit, vous pouvez publier mon article si cela n'est pas trop exclusif à votre opinion, ce que maintenant, je pense. Dites le moi franchement et ne faites pas comme Axis qui n'a pas voulu placer l'article traduit. Dites moi aussi si je vous enverrai la deuxième partie, 15 pages environ ; justement contre tous ces tendances sentimentales qui sont dans l'œuvre de Miro, de Kandinsky etc.'

Nicholson geeft blijkbaar ten antwoord dat hij tevreden is, want Mondriaan schrijft op 8 oktober 1936: 'Je suis très content que vous trois trouvent mon article bien ; la deuxième partie le renforce énormément et ne sera beaucoup plus long; environ 15 pag. C'est un grand travail pour vous de le traduer. Si quelque chose n'est pas clair, écrivez le moi. Je ne peux travailler (copier en net) à la deuxième partie que le soir, le jour je dois achever quelques peintures. Mais dans une bonne semaine je peux vous l'envoyer. À la fin de ce mois je vous enverrai les nouvelles photos. Placer moins de mes photos, car l'article est beaucoup plus utile. Expressément je ne trait pas dans l'article sur le Neo-Plasticisme ou Constructivisme: mais tout est compri dans le mot, non-figuratif ou purement abstrait. C'est de cela qu'il s'agit n'est pas?'

Een maand later - op 5 november 1936 - deelt Mondriaan Winifred Nicholson mee, dat hij het tweede deel naar Ben Nicholson heeft gestuurd: 'Juste quand votre lettre venait, j'avait expédié à Nicholson la deuxième partie de l'article. Je suis content que vous me dites que Nicholson l'aimait. Il me l'a écrit aussi. Moi aussi je crois que j'ai bien mis de l'ordre dans le chaos des tendances! [...] J'espère que la traduction sera aussi bien que le votre l'année passée, en dépit des remarques de miss Evans! Il y a quelques mois j'ai demandé de me le renvoyer et maintenant il est chez moi. Mais le nouveau article est plus direct et actuel.'

Op 30 november 1936 schrijft Mondriaan aan Nicholson over het tweede gedeelte: 'Je serais très content de savoir ce que vous pensez du 2e partie de l'article, mais ne déranger vous pas de m'écrire de nouveau.'

Uit deze laatste brieven blijkt dat Mondriaan de Franse tekst van *Plastic Art and Pure Plastic Art* begin november 1936 heeft voltooid. Daarna wordt het artikel vertaald in het Engels.

Sadie Speight¹ heeft een afschrift bewaard van een brief aan Mondriaan over *Plastic Art and Pure Plastic Art*.² Zij schrijft op 15 november 1936 aan Mondriaan: 'Dear M. Mondrian. I am enclosing with this letter a copy of the translation of the first part of your article. The translators ask me to say that they have tried so keep the rhythm of your sentences but that this has been difficult to render in English, especially in the first few pages. Will you please make any suggestions and corrections which you may think necessary and they will, of course, be only to glad[?] to incorporate them. J.L. Martin, my husband, wishes me to convey to you his very best thanks for the time and trouble that you have taken in writing this most important essay for the Review, and sends you all good wishes. Yours sincerely Sadie Speight.'

Op 22 november 1936 schrijft Mondriaan terug: 'Chère Madame, Je vous remercie bien de l'envoi de la copie. Voulez-vous dire aux traducteurs que je suis très content de la traduction. Sur les premières pages il y a quelques phrases que j'ai tâchées de corriger comme contenu, mais mon anglais est très pauvre. J'espère donc que les traducteurs peuvent comprendre ce que je veux dire et encore, si nécessaire, corriger mes corrections. Quand vous m'enverrez la deuxième partie, voulez-vous me renvoyer en même temps un copie en français, parce que je n'en ai qu'un brouillon difficile à déchiffrer. [...] J'apprécie que vous et votre mari sont content de mon article et je vous salue sincèrement. Piet Mondrian.'

De correspondentie tussen Speight en Mondriaan zet zich voort op 15 december 1936: 'Dear M. Mondrian, [...] The translation of the second part of your article is not yet finished, but we hope to be able to send it to you at the end of this week, together with the original manuscript and the corrected first part.'

De volgende brief van Mondriaan over *Plastic Art and Pure Plastic Art* is niet gericht aan Speight, maar aan haar man Leslie Martin (22 december 1936): 'Cher Monsieur Martin, Il y a quelques jours j'ai eu le plaisir de recevoir votre lettre du 15e et maintenant je reçois votre envoi par la poste. C'est très aimable de vous de m'avoir envoyé plus que j'avais proposé dans ma lettre à Nicholson. Je vous en remercie infiniment. Je serai très content de recevoir la traduction aussitôt qu'elle soit faite et je vous la retournerai dans quelques jours.'

¹ Sadie Speight (1906-1992), echtgenote van de architect Leslie Martin en secretaresse voor de kunstenaarsgroep *Circle*.

² Vindplaats correspondentie tussen Mondriaan en Martin/Speight: Royal Institute of British Architects (RIBA), V&A, London. British Architectural Library Drawings & Archives Collections: Leslie Martin's papers concerning Circle, c. 1936-1938.

Blijkbaar heeft Nicholson aan Mondriaan geschreven dat een bepaalde zin onduidelijk is, want Mondriaan antwoordt (6 januari 1937): ‘Cher Nicholson, J’étais très content de recevoir votre lettre ce matin et d’apprendre que vous tous approuvent l’article entier. Placé ensemble il ne perdra rien de sa force. Vous avez raison que cette phrase est un peu obscure, et dès ce matin j’ai essayé de trouver une solution. Changé comme ci-jointe, je crois que l’on peut saisir l’idée. D’abord j’avais cru que l’on pourrait supprimer la phrase telle qu’elle était, mais après il me semble que justement en vue l’idée constructive, il sera mieux de dire la même chose mais un peu plus clairement. C’est un peu plus long, mais je crois cela est indispensable. Si vous trois être d’accord sur cela, vous pouvez le traduire et m’envoyer de sorte[?] que je l’insère dans la copie. Si vous voulez changer quelque chose à ce que j’ai dit, faites le en même temps après je vous dirai si ça va dans ma pensée. Je crois, sans la perspective future que j’indique très court, le but de l’art constructiviste n’est pas défendu, n’est ce pas? L’année prochaine je veux bien, si vous voulez, expliquer dans un autre article comment je me pense la réalité nouvelle qui n’est, pour la partie plastique, que de “l’architecture complète”, n’est-ce-pas? [...] Je suis très heureux que vous trouvez l’anglais dans lequel mon article est traduit si bien; moi je n’en peux juger comme vous mais moi aussi j’avais l’idée que c’était très bien traduit!’

In de ‘Leslie Martin Papers’ bevindt zich een manuscript met twee aantekeningen. De eerste aantekening gaat over de titel¹; de tweede is een uitleg over bepaalde begrippen. Deze luidt:

‘Pour exprimer la différence des mots “penchant” et “tendance”, j’avais dû mettre dans mon manuscrit peut-être “penchants humains”. Cela est plus clair, je crois. Pour cela je vous propose de mettre pour penchants “human inclinations”. Avec le mot “tendance” je veux dire “expression d’art[?]”. Je crois “tendencies” est assez clair pour cela et ce mot peut donc servir partout où je vise l’expression d’art.’

Andere manuscripten zijn niet gevonden in het Martin archief.

Op 7 januari 1937² schrijft Mondriaan aan Gabo onder andere dat hij een zin verandert om voor Nicholson het vertalen gemakkelijker te maken en een andere zin verandert om bepaalde architecten niet voor het hoofd te stoten: ‘Cher Ami, Merci bien de votre lettre et la copie que je viens de recevoir. Je suis très content que vous aussi approuvez l’article. A propos le dernier passage j’ai déjà répondu hier à Nicholson et lui envoyé un changement qui, j’espère, n’est pas nuisible et exprime quand-même ce que je trouve nécessaire à dire. La phrase sur pag.16 que je copie sur la feuille incluse, c’est vrai, elle pourrait toucher certains architectes. La première partie, ça va, n’est ce pas mais la suite j’ai biffés et remplacés par une autre phrase en français que vous et Nicholson facilement peuvent traduire, soumettre à l’avis de Mr. Mar[t]in et m’envoyer avec vos observations. Moi je crois qu’il est nécessaire de la dire tel que je l’ai changé maintenant, mais si vous trois penser qu’il vaut mieux de supprimer tout cela, je ne m’y opposerai pas. Demain je commencerai d’étudier la copie que j’ai reçue ce soir. J’attendrai de la vous renvoyer jusqu’à ce que vous ou Nicholson me répondre sur cette question de changement de phrases. Ecrivez-moi en même temps à qui je dois renvoyer la copie: le plus simple est peut-être à Mr. Mar[t]in. J’attends encore de lui la copie de la première partie après les petits changements que j’ai faits là dedans. Merci bien de vos bons vœux et la même à vous deux de Mondrian.’

Aan de heer en mevrouw Martin schrijft Mondriaan dat hij - op een paar kleine dingen na - tevreden is over de vertaling (9 januari 1937): ‘Cher Monsieur et Madame, J’ai reçu de Gabo la traduction deuxième partie article et je trouve qu’elle est très bien; je vous remercie de vos bons soins. Je l’ai étudié et trouvé presque rien qui n’était dans mon idée. Seulement à la page 2 il y a une phrase un peu autrement conçue. Quant aux observations que vous trois ont faites, j’ai tâché de m’exprimer autrement. J’ai envoyé la dernière phrase à Nicholson et celle de pag.16 à Gabo parce qu’ils m’avaient écrit, Nicholson sur l’une, Gabo sur l’autre. Moi je crois qu’il est utile (pour comprendre l’art réellement constructif) que quelque chose est dit sur la collaboration future de la sculpture et de la peinture avec l’architecture et cela peut sans critiquer celle-ci. Nicholson et Gabo vont vous envoyer ou donner ces phrases et me les retourner avec votre avis. J’ai demandé à Gabo à qui je dois renvoyer la copie, mais c’est peut-être mieux que j’attends avec cela jusqu’à ce que j’aurais l’avis de vous trois sur les phrases changés. J’aimerais bien revoir une fois la traduction 1e partie, après les petits changements que j’ai proposés. Voulez-vous en même temps m’envoyer ma copie en français de la deuxième partie? Celle de la première j’ai reçu. Mes sentiments

¹ Deze aantekening is reeds aangegeven bij de paragraaf ‘titel’ van deze toelichting.

² Mondriaan zich vergist in het jaartal; hij heeft ‘1936’ geschreven. Op grond van de inhoud van de brief aan Martin (9 januari 1937) en de inhoud van deze brief, kan het niet anders dan dat het jaartal van de brief aan Gabo ‘1937’ moet zijn.

dévoués Piet Mondriaan. J'ai écrit à Nicholson et Gabo que, dans le cas vous trois étés d'avis contraire que je veux bien supprimer ces phrases changées.'

Mondriaan wil heel graag zijn Franse manuscript terug, maar krijgt geen reactie van Nicholson, en Gabo en hij schrijft aan Martin (18 januari 1937): 'Cher Monsieur et Madame, Parce que je n'ai pas encore une réponse de Nicholson et de Gabo, je crois mieux de vous envoyer la copie que Gabo m'a envoyée, il y a plus d'une semaine. J'espère qu'ils ne sont pas grippés et d'apprendre bientôt ce qu'ils trouvent de mes phrases changées dont je vous ai parlé dans ma lettre précédente. Pouvez-vous m'envoyer, entre temps, la copie de la 1e partie après les petits changements que j'ai proposé? Meilleurs salutations de Piet Mondriaan.'

Mondriaan vraagt zich af of Nicholson niet ziek is, omdat hij niet reageert op zijn brief van 6 januari 1937. Op een briefkaart aan Nicholson (21 januari 1937) schrijft Mondriaan: 'Mon cher Nicholson, j'espère que vous ou un des vôtres ne sont pas grippés car j'attend toujours votre réponse sans les phrases changées de l'article. Peut-être vous devez correspondre avec Mr. Mar[t]in; Gabos est à Londres je crois. Il m'a pas répondu non plus. J'ai donc expédié à Mr. Mar[t]in la 2e partie article que Gabos m'avait envoyée. Si le changement des phrases cause de la difficulté, supprimons les.'

Nicholson reageert, want op 18 maart 1937 schrijft Mondriaan op een briefkaart: 'Cher Nicholson, merci bien de votre lettre. A propos du copyright c'est très bien; avec plaisir je vous l'accorde pour mes articles dans Circle. En toute hâte. Yours Mondriaan. Vous me dites que Mr M[artin] va m'envoyer la 2e partie, mais je voudrai voir aussi la 1e, parce que là aussi il y a quelque chose de changé.'

Dit is het laatste correspondentiefragment over *Plastic Art and Pure Plastic Art*.

Aan Slijper schrijft Mondriaan nog een briefkaart (30 juli 1937): 'Beste Sal, hierbij een prospectus van 't Engelsche boek waarin mijn artikel en verscheidene afbeeldingen. 't Is wel duur maar een prachtboek.' Hoe de prospectus met een briefkaart meegestuurd kan zijn, is een raadsel.

Afbeeldingen

Mondriaans tekst in *Circle* wordt begeleid door vijf afbeeldingen van zijn schilderijen:

- [Afb.] '2. Mondrian 1935-36' ...[B266, 1936];
- [Afb.] '3. Mondrian 1934' ...[B253, 1935];
- [Afb.] '4. Mondrian 1934' ...[B245, 1934];
- [Afb.] '5. Mondrian 1936' ...[B269, 1936];
- [Afb.] '40. Mondrian 1911' ...[B27, 1913].

Basistekst en leestekst

Het oorspronkelijke Franse manuscript van *Plastic Art and Pure Plastic Art* is niet achterhaald en dat is de reden waarom hier de Engelse tekst wordt gepresenteerd.

De Engelse vertaling is niet van de hand van Mondriaan, maar uit correspondentie blijkt dat hij regelmatig de Engelse vertaling heeft bestudeerd en gecorrigeerd. Overigens laat het Engelse typoscript ook correcties van Mondriaan zien.

Onderaan de eerste pagina van het typoscript schrijft Mondriaan: 'Sur la 9e ligne d'en bas, ma phrase n'était pas claire dans mon manuscrit. Est-ce que l'on puisse la changer comme j'ai fait? P.M.'. Martin heeft echter niets veranderd, want de zin in het typoscript is dezelfde als in de publicatie.

Er is reden tot twijfel over het woordje 'not' in de zin: 'We are not at the turning-point of this culture [...]'¹, gezien het verdere verloop van de zin, maar ook omdat in Mondriaans visie is er juist wel sprake van een ommekeer in de cultuur. Waarschijnlijk moet hier 'now' staan.

Het uitgangspunt voor de leestekst is de publicatie in *Circle*.

Reacties van tijdgenoten

De enige gepubliceerde reactie op *Plastic Art and Pure Plastic Art* is van George L.K. Morris in de *Partisan Review*². Het betreft een zeer korte mededeling: 'The long discourse by Piet Mondriaan on 'Plastic and Pure Plastic Art' is the most lucid key to a painter's intentions that this reviewer has encountered; [...]'³.

In *Circle* waarin ook het artikel van Mondriaan *Plastic Art and Pure Plastic Art* is opgenomen, staat in een artikel van Herbert Read *The Faculty of Abstraction* ook iets over Mondriaan. Read zegt over

¹ Leestekst [059] p.4/r.14.

² 'Review Circle', in: *Partisan Review* 4, no.7 (December, 1937): 69-70.

³ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [059] - Artikel van Morris.

Mondriaan: ‘Space, for example, is a typical concept. As a concept it is very evident in the work of a surrealist painter like Dali; Dali contradicts the rational concept of space in a fantastic manner, giving to his picture what we might call ‘a dream perspective’. This very contradiction of space makes us vividly aware of its reality. But an abstract artist like Mondrian attacks the same concept frontally. He presents us with a bare arrangement of lines and two or three colours which create and affirm the concept ‘space’ in the most direct and unequivocal manner. The purer and more fundamental the elements which are used, the acuter and purer is our *emotional* awareness of “space”. The very fact that naturalistic motives are excluded, and that a naturalistic quality like shading is not imitated, makes our physical awareness of the concept more direct, more exact.’¹

Een verwijzing naar een reactie van Moholy-Nagy is te vinden in een brief van Mondriaan aan Moholy-Nagy (vermoedelijk begin 1938): ‘I am very glad you do like my statement that I published in ‘Circle.’ However, I think it will be good to explain to you my ideas more clearly.’³

Overige opmerkingen

In een brief (vermoedelijk begin 1938) aan Moholy-Nagy antwoordt Mondriaan dat Moholy - wat hem betreft - een fragment uit *Plastic Art and Pure Plastic Art* mag citeren in zijn boek *The New Vision*. ‘Dear Moholy, Many thanks for your letter. Certainly, you can bring my quotation that I sent you into your book; only, I promised Mr. Faber of ‘Circle’ the copyright for two years. But this fragment does not matter, I think. Always you can ask him.’⁴

Moholy heeft het volgende stukje uit *Plastic Art and Pure Plastic Art* in *The New Vision*, dat overigens pas in 1949 verscheen, opgenomen⁵: ‘This ... brings us, in a future perhaps remote, towards the end of art as a thing separate from our surrounding environment, which is the actual plastic reality. But this end is at the same time a new beginning. Art will not only continue, but will realize itself more and more. By the unification of architecture, sculpture and painting in their highest development, a new plastic reality will be created. Painting and sculpture will not manifest themselves as separate objects, nor as ‘mural art’ which destroys architecture itself, nor as ‘applied art’, but, being purely constructive, will aid the creation of a surrounding environment not merely utilitarian or rational, but also pure and complete in its beauty’⁶.

Volgens het dagboek van Charmion von Wiegand⁷ (7 juli 1941) wil Mondriaan *Plastic Art and Pure Plastic Art* gebruiken voor een boek met een aantal van zijn teksten: ‘He explained to me about the book – that he would give all his time to it as soon as he was through with his work for the exhibition in October and that he would get it out privately if there was no other way. He told me he got out Neo Plasticisme for 900 francs and that he made his expenses. He outlined what should go in it – the first autobiographical piece, the dialogue, the Circle article, the Nature of Oppositions, the new article on Oppression and Freedom in Art, and some of neo-plasticisme.’

Publicatie in de oorspronkelijke taal

- [1985] [Frans] ‘L’art plastique et l’art plastique pur’. [vertaling uit het Engels]
In tentoonstellingscatalogus: *Piet Mondrian*. Saint-Paul de Vence, 1985: 9-32. [vertaling vanuit het Engels]

Vertalingen

- [1937] [Engels] ‘Plastic Art and Pure Plastic Art’.
In: *Circle: International Survey of Constructive Art*. London, 1937; London, 1971: 41-56.
[1945] [Engels] ‘Plastic Art and Pure Plastic Art’.
In: R. Motherwell (ed.). *Piet Mondrian. Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays 1941-1943*. New York, 1945; [herdruk] New York, 1947; [herdruk] New York, 1951; [herdruk] San Francisco, 2008: 50-63.

¹ Herbert Read. ‘The Faculty of Abstraction’. In: *Circle: International Survey of Constructive Art*, 1937: 61-66.

² De volledige tekst van de brief, zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [059] - Brief aan Moholy-Nagy - begin 1938.

³ Vindplaats van de brief aan Moholy-Nagy in: R. Konstelanetz. *Moholy-Nagy*. New York, 1974: 176.

⁴ Idem.

⁵ L. Moholy-Nagy. *The New Vision*, 1949: 32

⁶ Leestekst [059] p.8/r.38-44.

⁷ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunstcritica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode. Vindplaats dagboek: The Getty Research Institute. Call Number 990024 Mondrian/Von Wiegand: Photocopies of journal entries.

- [1956] [Italiaans] 'Arte plastica e pura arte plastica'.
In: 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 136-152.
- [1957] [Spaans] 'Arte plástico y arte puro: arte figurativo y arte no figurativo'.
In: R. Rivarola, and A. Goñi (eds.) *Piet Mondrian. Arte plástico y arte plástico puro*. Buenos Aires, 1957; [herdruk] Buenos Aires, 1961: 79-96; [herdruk] Mexico D.F., 2007: 95-120.
- [1964] [Engels] 'Plastic Art and Pure Plastic Art'.
In: R.L. Herbert. *Modern Artists on Art*. Englewood Cliffs, 1964; Englewood Cliffs, 1965: 114-130.
- [1968] [Engels] 'Plastic Art and Pure Plastic Art'.
In: H.B. Chipp, et al (eds.). *Theories of modern art; a source book by artists and critics*. Berkeley, 1968; [herdruk] Berkeley, 1969; [herdruk] Berkeley, 1970; [herdruk] Berkeley, 1973; [herdruk] Berkeley, 1981; [herdruk] Berkeley, 1984; [herdruk] Berkeley, 1992; [herdruk] Berkeley, 1993; [herdruk] Berkeley, 1996; [herdruk] Berkeley, 2005: 349-362.
- [1975] [Italiaans] 'Arte plastica e pura arte plastica: Arte figurativa e arte non figurativa'.
In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 345-360.
- [1977] [Japans] Zōgyō geijutsu to junsui zōgyō geijutsu'.
In: K. Akane (ed.). *Shizen kara chūshōe*. Tokyo, 1977; [herdruk] Tokyo, 1979: 231-254.
- [1982] [Spaans] 'Arte plástico y arte plástico puro'.
In tent.cat.: *Mondrian*. Madrid, 1982: n.p.
- [1985] [Engels] 'Plastic Art and Pure Plastic Art'.
In: S.D. Ross (ed.). *Art and its significance: an anthology of aesthetic theory*. Albany, 1985: 554-568.
- [1987] [Engels] 'Plastic Art and Pure Plastic Art'.
In tent.cat.: *Mondrian. From figuration to abstraction*. Tokyo, 1987: 15-23.
- [1986] [Engels] 'Plastic Art and Pure Plastic Art'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 289-300.
- [2000] [Engels] 'Plastic Art and Pure Plastic Art'.
In: R.L. Herbert. *Modern Artists on Art*, 2000: 114-130
- [2002] [Tsjechisch] 'Umění plastické a čisté plastické umění'.
In: V. Dan et al. (eds). *Lidem budoucnosti. Studie k neoplasticismu*, 2002: 98-107.

Literatuur

- Ankowitz, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 43.
- Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 71.
- Blotkamp, C. *Mondriaan. Destructie als kunst*. Zwolle, 1994: 247.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994 : 378 (noot 130), 380 (noot 162).
- Bowness, S. 'Mondrian in London: Letters to Ben Nicholson and Barbara Hepworth'. In: *The Burlington Magazine*, vol. 132 (1990): 783.
- Burnham, J. (1973, no.1, september-oktober). 'Mondrian's American Circle'. In: *Arts Magazine* 48, no.1 (september-oktober 1973): 39.
- Chandler, A. *The Aesthetics of Piet Mondrian*. New York, 1972: 12, 21, 26, 28, 31-33, 41, 44-45, 48, 54, 57-58, 63.
- Cheetham, M. A. *The Rhetoric of Purity*. Cambridge, 1991: 42.
- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 76.
- Goldwater, R. and M. Treves. 'Piet Mondrian. Figurative art and non-figurative art'. In: *Artists on Art, from the XIV tot the XX century*. New York, 1945; [herdruk] New York, 1947; [herdruk] New York, 1958: 428-429.
- Harrison, Ch. and P. Wood (eds.). *Art in Theory 1900-1990*. Oxford, 1992; [herdruk] Oxford, 1993; [herdruk] Oxford, 2002; [herdruk] Oxford, 2003; [herdruk] Oxford, 2005: 368-374.

- Henkels, H. 'Mondriaan in zijn atelier'. In tent.cat.: *Mondriaan. Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 267.
- Herwitz, D. 'Mondrian's Plato'. In: D. Herwitz. *Making Theory / Constructing Art*. Chicago, London, 1993: 114, 119.
- Hess, W. (ed.). *Dokumente zum Verständnis der Moderne Malerei*. Hamburg, 1956: 100-103
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 345.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 288-289.
- Jaffé, H.L.C. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 81, 97, 203.
- Jaffé, H.L.C. *Inleiding tot de kunst van Mondriaan*. Assen, Amsterdam, 1959: 19, 31, 32, 33.
- Jaffé, H.L.C. *Mondriaan*. z.p. [Wormer], 1980; [Naarden], 1994: 31.
- Janssen, H. *Mondriaan in het Gemeentemuseum Den Haag*. Den Haag, 2008: 258.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 71.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 165, II 167, II 510-511
- Lebenszstein, J.C.. 'Mondrian: la fin de l'art'. In: *Critique* 438 (Novembre, 1983): 896, 900, 901, 907.
- Lemoine, S. *Piet Mondrian/ Alfred Roth Correspondance*. Parijs, 1994: 131.
- Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 91, 11, 126.
- Maur, K. v. 'Mondriaan en de muziek'. In tent.cat.: *Mondriaan: Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 303.
- Moholy-Nagy, L. *The New Vision, 1928*. New York, 1946; [herdruk] New York, 1947; [herdruk] New York, 1949; [herdruk] New York, 1964; [herdruk] New York, 2005: 32.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In: *Knickerbocker Weekly* (9 juli 1945): 32.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In tent.cat.: *Mondrian*. Sidney Janis Gallery. New York, 1953: z.p.
- Mondrian, P. [zonder titel]. *Spirale* (Zürich) no.3, n.d. [1954]: 26.
- Mondrian, P. [zonder titel]. *Art* (London) 1, no.20 (1954-55): 6.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 154-155, 159, 201, 220, 226, 248.
- Threlfall, T. *Piet Mondrian. His Life's Work and Evolution. 1872-1944*. New York, London, 1988: 2, 30, 252.
- Weyergraf, C. *Piet Mondrian und Theo van Doesburg: Deutung von Werk und Theorie*. München, 1979: 72.
- Wijsenbeek, L. *Piet Mondriaan*. Recklinghausen, 1969: 121.

[060] [Tandis qu'en général]

Vooraf

James Sweeney¹ vertaalt een tekst van Mondriaan uit het Frans in het Engels. De vertaalde tekst verschijnt onder de titel *Three Notes* in het julinumnummer (1937) van het tijdschrift *transition*².

In Mondriaans nalatenschap³ is een manuscript gevonden met een Franse tekst, die in grote lijnen een overeenkomst vertoont met de Engelse vertaling. Omdat waarschijnlijk een gedeelte van het Franse manuscript verloren is gegaan, worden in dit corpus het Franse manuscript en de Engelse publicatie afzonderlijk gepresenteerd. Het manuscript wordt op deze plaats gepresenteerd als [060] [*Tandis qu'en général*] en de vertaling van Sweeney als [061] [*Three Notes*].

Bron

In het Holtzman Deposit bevindt zich een manuscript dat bestaat uit twee halve schrijfblokvelletjes die boven elkaar zijn geplakt⁴. In het vervolg van deze toelichting wordt dit manuscript - naar de vindplaats - manuscript '35a' genoemd.

De bovenste helft van manuscript '35a' is aan beide zijden beschreven. De tekst op de achterzijde heeft Mondriaan met drie verticale strepen doorgehaald.

De tekst van '35a' is met pen geschreven en Mondriaan heeft veel gecorrigeerd. Manuscript '35a' heeft geen titel, is niet ondertekend noch gedateerd.

Titel

Mondriaans manuscript heeft geen titel. De titel van de leestekst wordt gevormd door de eerste woorden van de tekst: [*Tandis qu'en général*].

Datering en ondertekening

[*Tandis qu'en général*] is niet gepubliceerd in de oorspronkelijke taal. De publicatie van de Engelse vertaling verschijnt in het julinumnummer (1937) van het tijdschrift *transition*⁵. De gepresenteerde tekst krijgt - door het ontbreken van andere gegevens - de datering van de Engelse publicatie: juli 1937⁶.

Ontstaan en publicatie

Er is geen correspondentie waaruit duidelijk wordt waarom Mondriaan deze tekst gemaakt heeft. Het is goed mogelijk dat Sweeney bij Mondriaan op bezoek is geweest en dat hij toen Mondriaan gevraagd heeft om een tekst te schrijven voor het tijdschrift *transition*, waarvan hij redacteur was. Manuscript '35a' in het Holtzman Deposit zou dan het concept kunnen zijn van de tekst die Mondriaan vermoedelijk aan Sweeney heeft gegeven.

Mondriaan is de tekst waarschijnlijk begonnen met het overschrijven van een klein gedeelte uit *L'art nouveau - la vie nouvelle*⁷. Later heeft hij boven deze tekst een stuk papier geplakt met een tekst die begint met de woorden: 'Tandis qu'en général [...]'. Overigens heeft Mondriaan het oorspronkelijke tekstgedeelte uit *L'art nouveau - la vie nouvelle* sterk gewijzigd.

Bij de tekst voor Sweeney moet Mondriaan een tweede fragment uit *L'art nouveau - la vie nouvelle* bijgevoegd hebben, omdat de publicatie in *transition* een Engelse vertaling laat zien van een tweede fragment uit *L'art nouveau - la vie nouvelle*⁸. Dit tweede fragment lijkt Mondriaan ongewijzigd toegevoegd te hebben, omdat de gepubliceerde Engelse vertaling exact de originele Franse tekst volgt van het gedeelte uit *L'art nouveau - la vie nouvelle*.

¹ James Johnson Sweeney (1900-1986), Amerikaans schrijver over moderne kunst; van 1935 tot 1946 conservator van het Museum of Modern Art, New York.

² Het tijdschrift *transition* was in 1927 opgericht door de dichter Eugène Jolas; doel van het tijdschrift was een podium te zijn voor experimentele en vernieuwende schrijvers, maar ook voor kunstenaars en politieke activisten; tot het voorjaar van 1938 kwamen 27 nummers uit.

³ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 2, File 35a.

⁴ Afmeting: 28,6 x 20,9 cm (11¼ x 8¼ inch).

⁵ *transition*, no.26 (juli 1937): 118. ('Three Notes').

⁶ In juli 1937 woonde Mondriaan in Parijs: 278 Boulevard Raspail.

⁷ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [060] - Tekstgedeelten uit *L'art nouveau - la vie nouvelle*.

⁸ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [060] - Tekstgedeelten uit *L'art nouveau - la vie nouvelle*.

Basistekst en leestekst

Manuscript '35a' is de basis voor de leestekst. Door twee gedeelten aan elkaar te plakken heeft Mondriaan twee stukken tekst tot één tekst gemaakt. De gepresenteerde tekst laat deze twee aan elkaar geplakte stukken tekst als één (Franse) tekst zien.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties achterhaald.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

[061] [Three Notes]

Vooraf

James Sweeney¹ vertaalt een tekst van Mondriaan uit het Frans in het Engels. De vertaalde tekst verschijnt in het julinumnummer (1937) van het tijdschrift *transition*².

In Mondriaans nalatenschap³ is een manuscript gevonden met een Franse tekst, die in grote lijnen een overeenkomst vertoont met de Engelse vertaling. Omdat waarschijnlijk een gedeelte van het Franse manuscript verloren is gegaan, worden in dit corpus het Franse manuscript en de Engelse publicatie afzonderlijk gepresenteerd. Het manuscript wordt op deze plaats gepresenteerd als [060] [*Tandis qu'en général*] en de vertaling van Sweeney als [061] [*Three Notes*].

Bron

Twee bronnen zijn bekend.

De eerste bron bevindt zich in Mondriaans nalatenschap⁴. Het is een manuscript met een Franse tekst dat bestaat uit twee halve schrijfblokvelletjes die boven elkaar zijn geplakt⁵. In het vervolg van deze toelichting wordt dit manuscript - naar de vindplaats - manuscript '35a' genoemd. De bovenste helft van manuscript '35a' is aan beide zijden beschreven. De tekst op de achterzijde heeft Mondriaan met drie verticale strepen doorgehaald. De tekst van '35a' is met pen geschreven en Mondriaan heeft veel gecorrigeerd. Manuscript '35a' heeft geen titel, is niet ondertekend noch gedateerd.

De tweede bron is een publicatie in het Engels in het tijdschrift *transition: an international quarterly for creative experiment*. De teksten van Mondrian verschenen onder de titel 'Three Notes' in het julinumnummer van 1937. Onderaan de tekst is toegevoegd: '[Translated from the French by J.J.S.]'; de initialen 'J.J.S.' staan voor James Johnson Sweeney.

Een gedeelte van de Engelse vertaling komt niet voor in het manuscript '35a'.

Titel

Mondriaans manuscript heeft geen titel. De titel van de publicatie is de titel van de leestekst: [*Three Notes*].

Datering en ondertekening

De publicatie van de Engelse vertaling verschijnt in het julinumnummer (1937) van het tijdschrift *transition*⁶. De gepresenteerde tekst krijgt - door het ontbreken van andere gegevens - de datering van de Engelse publicatie: juli 1937⁷.

Ontstaan en publicatie

Er is geen correspondentie waaruit duidelijk wordt waarom Mondriaan deze tekst gemaakt heeft. Het is goed mogelijk dat Sweeney bij Mondriaan op bezoek is geweest en dat hij toen Mondriaan gevraagd heeft om een tekst te schrijven voor het tijdschrift *transition*, waarvan hij redacteur was. Manuscript '35a' in het Holtzman Deposit zou dan het concept (kladversie) kunnen zijn van de tekst die Mondriaan vermoedelijk aan Sweeney heeft gegeven.

Mondriaan is de tekst waarschijnlijk begonnen met het overschrijven van een klein gedeelte uit *L'art nouveau - la vie nouvelle*⁸. Later heeft hij boven deze tekst een stuk papier geplakt met een tekst die begint met de woorden: 'Tandis qu'en général [...]'. Overigens heeft Mondriaan het oorspronkelijke tekstgedeelte uit *L'art nouveau - la vie nouvelle* sterk gewijzigd.

¹ James Johnson Sweeney (1900-1986), Amerikaans schrijver over moderne kunst; van 1935 tot 1946 conservator van het Museum of Modern Art.

² Het tijdschrift *transition* was in 1927 opgericht door de dichter Eugène Jolas; doel van het tijdschrift was een podium te zijn voor experimentele en vernieuwende schrijvers, maar ook voor kunstenaars en politieke activisten; tot het voorjaar van 1938 kwamen 27 nummers uit.

³ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 2, File 35a.

⁴ Holtzman Deposit. Box 2, File 35a.

⁵ Afmeting: 28,6 x 20,9 cm (11¼ x 8¼ inch).

⁶ *transition*, no.26 (juli 1937): 118. ('Three Notes').

⁷ In juli 1937 woonde Mondriaan in Parijs: 278 Boulevard Raspail.

⁸ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [060] - Tekstgedeelten uit 'L'art nouveau - la vie nouvelle'.

Bij de tekst voor Sweeney moet Mondriaan een tweede fragment uit *L'art nouveau - la vie nouvelle* bijgevoegd hebben, omdat de publicatie in *transition* een Engelse vertaling laat zien van een tweede fragment uit *L'art nouveau - la vie nouvelle*¹. Dit tweede fragment lijkt Mondriaan ongewijzigd toegevoegd te hebben, omdat de gepubliceerde Engelse vertaling exact de originele Franse tekst volgt van het gedeelte uit *L'art nouveau - la vie nouvelle*.

Sweeney heeft de tekst van Mondriaan uit het Frans in het Engels vertaald en hij heeft de tekst - om onduidelijke reden - de titel meegegeven: 'Three Notes'².

Afbeeldingen

In de publicatie in *transition*³ is naast de tekst een afbeelding te zien van een schilderij van Mondriaan. De tekst bij de afbeelding is: 'Piet Mondrian: Composition, Black, White and Red, 1936. The Museum of Modern Art, New York.'⁴

Basistekst en leestekst

Basis voor de leestekst is de publicatie in *transition*.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties zijn achterhaald.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1937] [Engels] 'Three Notes'.

In: *transition*, no.26 (juli 1937): 118.

[1965] [Engels] 'Three Notes'.

In tent.cat.: *Art in Britain 1930-40*. London, 1965: 44.

[1986] [Engels] 'Three notes'.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 301.

Vertalingen

[1975] [Italiaans] 'Tre note'.

In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 337.

Literatuur

Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 337.

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 301.

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 511.

¹ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [060] - Tekstgedeelten uit *L'art nouveau - la vie nouvelle*.

² In het archieven van Sweeney (Moma Archives en Guggenheim Archives, New York) is geen manuscript van Mondriaan gevonden.

³ *transition*, no.26 (juli 1937): 119.

⁴ CR II 388: B269 (Composition en blanc, noir et rouge, 1936).

[062] Kunst zonder onderwerp

Vooraf

Van 2 tot en met 24 april 1938 wordt in het Amsterdams Stedelijk Museum de tentoonstelling ‘Abstrakte Kunst’ gehouden. Mondriaan is vertegenwoordigd met vier schilderijen.

Waarschijnlijk heeft de tentoonstellingscommissie een aantal personen gevraagd een artikel te schrijven voor de tentoonstellingscatalogus. Samen met de artikelen van vijf anderen verschijnt een artikel van Mondriaan in de catalogus¹. Het artikel is getiteld: *Kunst zonder onderwerp*.

Bron

Van Mondriaans tekst *Kunst zonder onderwerp* zijn twee manuscripten en een typoscript bewaard gebleven. Het eerste manuscript bevindt zich in Mondriaans nalatenschap² en wordt naar de vindplaats manuscript ‘34a’ genoemd. Het tweede manuscript bevindt zich in het Van Doesburg Archief³ en wordt naar de vindplaats aangeduid met manuscript ‘1412’.

Manuscript ‘34a’ bestaat uit vijf schrijfblokvellen⁴; de vellen zijn - rechtsboven - genummerd van 1 t/m 4, het laatste vel is niet genummerd. Alle schrijfblokvellen - behalve het eerste - zijn aan één kant met pen beschreven. Op de achterzijde van het eerste vel staat een korte notitie in potlood; deze notitie wordt elders gepresenteerd⁵, omdat die niet thuishoort bij de tekst *Kunst zonder onderwerp*. ‘34a’ bevat veel correcties. Sommige zijn met pen aangebracht, andere met potlood.

Het tweede manuscript (‘1412’) bestaat uit vier schrijfblokvellen⁶; de vellen zijn - rechtsboven - genummerd van 1 t/m 4. Ze zijn aan één kant met pen beschreven. Manuscript ‘1412’ is netjes geschreven en kent weinig correcties.

Bij nadere beschouwing blijkt dat de correcties in ‘34a’ in de lopende tekst van ‘1412’ zijn doorgevoerd. Op grond daarvan kan ‘1412’ beschouwd worden als een ‘netversie’ van ‘34a’. De notitie aan de achterzijde van pagina 1 van ‘34a’ is het enige wat niet overgeschreven is in de lopende tekst van ‘1412’.

In het Van Doesburg Archief bevindt zich nog een typoscript. Hierin zijn de correcties van ‘1412’ meegenomen. De tekst is exact hetzelfde als manuscript ‘1412’.

Titel

Beide manuscripten hebben de titel *Kunst zonder onderwerp*. Dit is ook de titel van de leestekst.

Datering en ondertekening

Beide manuscripten zijn ondertekend: ‘Piet Mondriaan’. Beide manuscripten zijn gedateerd ‘maart ‘38’. Dit is tevens de datering van de leestekst: maart 1938⁷.

Ontstaan en publicatie

Vermoedelijk heeft Nelly van Doesburg⁸ Mondriaan gevraagd om mee te doen aan de tentoonstelling ‘Abstrakte Kunst’⁹. Pétro was lid van de ‘t entoonstelling-Commissie’¹⁰. Waarschijnlijk heeft zij tegelijkertijd aan Mondriaan gevraagd iets te schrijven voor de tentoonstellingscatalogus.

In een brief van 5 november 1937 antwoordt Mondriaan: ‘Wat denk je van ‘Titel voor tentoonst. A’dam “Zuivere plastieke kunst”. Ik hoop dat Arp de affiche maken wil. [...] Ik zal een of twee van deze dingen hier toch ook maar naar A’dam zenden. Dus 4 à 5 stuks.’¹¹

¹ De vijf andere artikelen zijn van: H. Buys, Wassily Kandinsky, Jean Gorin, Georg Schmidt, Sigfried Giedion.

² Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 2 File 34a.

³ Van Doesburg Archief. Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD), Den Haag

⁴ Afmeting: 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch).

⁵ Zie tekst [062a] [*Verspreide notitie in manuscript ‘34a’*].

⁶ Afmeting: 27 x 21 cm.

⁷ Mondriaan woonde op dat moment in Parijs, 278 Boulevard Raspail

⁸ Nelly (Pétro) van Doesburg (1899-1975) (Petronella Johanna van Moorsel), Nederlands pianiste, danseres, kunstenares; derde echtgenote van Theo van Doesburg.

⁹ Tentoonstelling ‘Abstrakte Kunst’. Stedelijk Museum Amsterdam, 2 – 24 april 1938.

¹⁰ De andere leden waren: H. Buys, C. van Eesteren, A. Elzas, K. Limperg, Jhr. D.C. Roëll, Jhr. W.J.H.B. Sandberg en M. Stam (Bron: Tentoonstellingscatalogus *Abstrakte Kunst*, p.1).

¹¹ Vindplaats brieven aan Theo en Nelly van Doesburg: RKD-MCP – 25-28

Op 17 maart 1938 schrijft Mondriaan in een brief aan Cees Bergman¹ over zijn artikel in de catalogus van de tentoonstelling 'Abstracte Kunst': 'En jij die zelf schildert hebt natuurlijk ook jouw opvatting. Als ik dus iets over 't werk zonder voorstelling schrijf is 't alleen om te doen zien dat 't een redelijk streven is. Niet om 't de mensen te doen zien, want dat moet zoo van zelf komen uit de menschen zelf. [...] In de natuurlijke schilderkunst gaat 't meest om den vorm, de modeleering, enz. In de nieuwe zijn 't meer de verhoudingen van lijn en kleur. En de techniek is ook anders. Wat 't verdere van je brief betreft ben ik veel met je eens maar als antwoord kan 't niet beter vallen dan dat ik die dingen juist behandeld heb in een korte voorrede van de catalogus te Amsterdam die je nu wel gauw in handen zult krijgen. Als 't in zijn geheel geplaatst wordt is 't niet noodig maar anders zal ik je de rest die niet geplaatst is uitschrijven. Je zult uit die catalogus wel zien dat er bij mij ook geen filosofie bij te pas komt.'² De laatste aangehaalde zin spreekt boekdelen.

In een brief aan Arthur Lehning³ (29 maart 1938) noemt hij ook nog even terloops de tentoonstelling: 'Ik meen dat a.st. Zaterdag een expositie van non-fig. kunst in het Stedelijk opent. Ik heb er 4 dingen. Je gaat weleens zien, heh.'⁴

In april 1938 verschijnt *Kunst zonder onderwerp* in de *Kroniek van hedendaagsche kunst en cultuur*⁵ en in de catalogus van de tentoonstelling 'Abstracte Kunst'⁶. Beide publicaties zijn - ook typografisch - exact hetzelfde.

Afbeeldingen

In beide publicaties zijn drie zwart-wit afbeeldingen te zien, waarvan één van een schilderij van Mondriaan; de andere afbeeldingen zijn werken van Theo van Doesburg en Lasló Moholy-Nagy. Het werk van Mondriaan is een schilderij uit 1936⁷ met daarbij de tekst: 'Piet Mondriaan Composition 1936'.

Basistekst en leestekst

De publicaties wijken op enkele punten af van '1412', de verschillen zijn via het notenapparaat aangegeven in de leestekst. Waarschijnlijk heeft een redacteur deze wijzigingen aangebracht, want uit correspondentie of anderszins blijkt niet dat Mondriaan drukproeven onder ogen heeft gehad. Manuscript '1412' vertegenwoordigt Mondriaans tekst zonder invloed van anderen. Uitgangspunt voor de leestekst is manuscript '1412'.

Reacties van tijdgenoten

J. Niegeman schrijft in *De 8 de Opbouw*⁸ het volgende over *Kunst zonder onderwerp*: 'Treffend schrijft Mondriaan in de Catalogus: 'het eigenlijke van kunst is niet te omschrijven, het is hetgeen onze schoonheidsontroering uitbeeldt of bewerkt. Het is universeel en valt buiten onze subjectieve ziening. Hoe meer deze ziening uitgesloten is, hoe zuiverder de kunstuiting is'. En zoo komt hij, Mondriaan, tot heden consequente werker op het gebied der abstracte kunst op het beelden zonder 'onderwerp', zonder 'inhoud'.⁹

Overige opmerkingen

Mondriaan exposeerde vier schilderijen op de tentoonstelling *Abstracte Kunst* in Amsterdam¹⁰.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1938] [Nederlands] 'Kunst zonder onderwerp'.

In: *Kroniek van hedendaagsche kunst en cultuur* 3, no.6 (april 1938): 166-168.

¹ Cees Bergman (1867-1947), Nederlands amateurschilder, schilderles van Mondriaan, correspondentievriend.

² Fragmenten uit brieven van Mondriaan aan Cees Bergman. Archief Bergman archief, RKD - Den Haag.

³ Arthur Müller-Lehning (1899-2000), Nederlands anarchist, publicist, redacteur *ifo*.

⁴ Y.-A. Bois. *Arthur Lehning en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 37, 129 (noot 88).

⁵ *Kroniek van hedendaagsche kunst en cultuur*, 3 no.6 (april 1938): 166-168.

⁶ Tentoonstellingscatalogus *Abstracte Kunst*, Amsterdam (2-24 april 1938): 6-8.

⁷ CR II 386-387: B268 (Composition en blanc, rouge et bleu, 1936).

⁸ *De 8 de Opbouw*, no.8 (april) 1938: 76

⁹ Voor de tekst van het gehele artikel zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [062] - Artikel van Niegeman

¹⁰ CR II 389: B270 (Composition en bleu et jaune, 1937)

CR II 393-394: B277 (Composition de lignes et couleur: III, 1937)

CR II 390-391: B272 (Composition en rouge, bleu et blanc II, 1937)

CR II 389-390: B271 (Composition en Jaune, bleu et blanc I, 1937)

- [1938] [Nederlands] 'Kunst zonder onderwerp'.
In tent.cat.: *Abstracte Kunst*. Amsterdam, 1938: 6-8.
- [1964] [Nederlands] 'Kunst zonder onderwerp'.
In tent.cat.: *Mondriaan*. Den Haag, 1964: 15-16.

Vertalingen

- [1955] [Duits] 'Kunst ohne Objekte'.
In tent.cat.: *Mondrian*. Zürich, 1955: 11-13.
- [1957] [Spaans] 'Arte sin objectos'.
In: *NV/Nueva visión* (Buenos Aires), no.9 (1957): 8-10.
- [1975] [Italiaans] 'Arte senza sogetto'.
In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 333-335.
- [1986] [Engels] 'Art without Subject Matter'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 302-304.

Literatuur

- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. In: *Revue de l'art*, no.53 (1981): 43.
- Bois, Y.-A. *Arthur Lebrning en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 37, 129 (noot 88)
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 333
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 302.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 169, II 511.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 199, 201.

[062a] [Verspreide notitie in manuscript '34a']

Vooraf

Met 'notitie' wordt in dit corpus bedoeld: een op zichzelf staande aantekening van enkele woorden. In dit corpus worden deze notities gepresenteerd als 'Verspreide notitie(s)'.

Op de achterzijde van het manuscript '34a'¹ met de tekst *Kunst zonder onderwerp*² bevindt zich een notitie die verder niets van doen lijkt te hebben met de tekst op de voorzijde. De notitie wordt opgenomen als 'a-nummer' bij de tekst [062].

Bron

In Mondriaans nalatenschap³ bevindt zich een manuscript met de titel *Kunst zonder onderwerp*. Dit manuscript wordt - naar de vindplaats - aangeduid als manuscript '34a'. De tekst *Kunst zonder onderwerp* is elders in dit corpus gepresenteerd⁴.

Op de achterzijde van het eerste vel van manuscript '34a' staat een korte notitie - zonder titel - in potlood. Mondriaan heeft dit fragment niet meegenomen naar de netversie (manuscript '1412') van manuscript '34a'⁵.

Titel

De notitie - gevonden in het manuscript '34a' - krijgt de titel: [*Verspreide notitie in manuscript '34a'*].

Datering en ondertekening

De notitie op de achterzijde van de eerste pagina van manuscript '34a' is niet gedateerd. Manuscript '34a' is wel gedateerd: maart 38. Vermoedelijk is de notitie in dezelfde tijd gemaakt. De notitie krijgt de datering: maart 1938⁶.

De notitie is niet ondertekend.

Basistekst en leestekst

De notitie in manuscript '34a' is de basis voor de leestekst.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 32a.

² Tekst [062] *Kunst zonder onderwerp*.

³ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 2 File 34a.

⁴ [062] *Kunst zonder onderwerp*.

⁵ Zie de toelichting bij [062] *Kunst zonder onderwerp*.

⁶ In maart 1938 woonde Mondriaan in Parijs: 278 Boulevard Raspail.

[063] Photos I et II: neo-plastique

Vooraf

In het augustusnummer (1938) van het Zwitserse tijdschrift *Das Werk*¹ verschijnt een kort artikel van Mondriaan in het Duits. Mondriaan heeft het artikel zeker niet in het Duits geschreven, maar zal een manuscript in het Frans naar de redactie van *Das Werk* hebben gestuurd; dit manuscript is niet gevonden. Wie Mondriaans artikel in het Duits heeft vertaald, is niet bekend.

In Mondriaans nalatenschap is een ‘kladmanuscript’ aanwezig, waarop hij heeft geschreven: ‘article pour Zürich’.

Bron

In archiefmap ‘36a’ in het Holtzman Deposit² bevinden zich twee manuscripten. Het eerste - getiteld ‘La neo-plastique.’ - wordt aangeduid als manuscript ‘36a[1]’³ en het tweede - getiteld ‘Photos I et II: neo-plastique.’ - als manuscript ‘36a[2]’.

Manuscript ‘36a[1]’ bestaat uit één schrijfblokblad⁴ aan één zijde beschreven. De tekst is geschreven met pen en bevat een aantal correcties met pen en potlood. Aan de linkerzijde van de tekst heeft Mondriaan (dwars) geschreven: ‘article pour Zürich’. Het manuscript is noch ondertekend, noch gedateerd.

Manuscript ‘36a[2]’ bestaat ook uit één schrijfblokblad⁵, maar op de achterzijde staat nog een toevoeging voor de tekst aan de voorzijde geschreven. Het eerste gedeelte van de tekst aan de voorzijde is met twee verticale lijnen doorgehaald. Verder bevat de tekst enkele correcties. ‘36a[2]’ is ondertekend en gedateerd: ‘Piet Mondrian - 3 - 38’.

Manuscript ‘36a[2]’ is overgeschreven van ‘36a[1]’. Dit is te zien aan de correcties in ‘36[1]’ die in de lopende tekst van ‘36[2]’ zijn opgenomen. Bovendien kan manuscript ‘36a[2]’ opgevat worden als een ‘netversie’, omdat het is ondertekend en gedateerd.

Titel

Manuscript ‘36a[2]’ heeft als titel: *Photos I et II: neo-plastique*. Om welke foto’s het hier gaat, is niet ontdekt. De titel van ‘36a[2]’ is ook de titel van de leestekst is: *Photos I et II: neo-plastique*.

Datering en ondertekening

Manuscript ‘36a[2]’ is ondertekend en gedateerd: ‘Piet Mondrian - 3 - 38’. De datering van de leestekst is: maart 1938⁶.

Ontstaan en publicatie

In ‘Heft 8’, het augustusnummer van *Werk*⁷ staat geschreven in een ‘Redaktionelle Anmerkung’: ‘Im Anschluss an die Kontroverse über die moderne Kunst im ‘Werk’, Heft 3, 1938, Seite 74 und Heft 5, Seite 159, haben wir gerne einem Künstler das Wort zu einer Darlegung der Argumente gegeben, die den Gegenstand der Meinungsverschiedenheiten, nicht diese selbst, betreffen. Eine solche Bemühung um Abklärung scheint uns bei weitem fruchtbarer als Kollektivproteste.’

Mogelijk is Mondriaan naar aanleiding van deze ‘Anmerkung’ benaderd door de redacteur van *Das Werk* - Peter Meyer⁸ - om zijn mening te geven over de moderne kunst en heeft hij daaraan gehoor gegeven en een tekst ingestuurd.

¹ *Das Werk: die Schweizer Monatschrift für Kunst, Architektur, künstlerisches Gewerbe*, Winterthur.

² Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 2 File 36a.

³ De aanduidingen [1] en [2] achter de vindplaats van het manuscript zijn toegevoegd, omdat het hier gaat om twee verschillende manuscripten.

⁴ Afmeting: 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch).

⁵ Afmeting: 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch).

⁶ Mondriaan woonde op dat moment in Parijs: 278 Boulevard Raspail.

⁷ *Das Werk* 25, no.8 (1938): 256.

⁸ Peter Meyer (1894–1984), Zwitsers architect en publicist.

Eerder is vastgesteld dat manuscript '36a[2]' een verbeterde versie is van manuscript '36a[1]'. Daarna heeft Mondriaan het eerste gedeelte van '36a[2]' doorgehaald met twee verticale lijnen en daarvoor in de plaats een ander tekstgedeelte toegevoegd. Vermoedelijk heeft hij '36a[2]' opnieuw overgeschreven en dit manuscript naar de redactie van *Das Werk* gestuurd. Dit vermoeden berust op het feit dat de doorgehaalde tekst in het Franse manuscript '36a[2]' niet voorkomt in de Duitse vertaling. Het naar *Werk* opgestuurde manuscript is niet teruggevonden.

De Duitse vertaling van *Photos I et II: neo-plastique* verschijnt in het augustusnummer (1938) van het tijdschrift *Werk*¹.

Afbeeldingen

De titel van '36a[2]' - *Photos I et II: neo plastique* - doet vermoeden dat Mondriaan foto's van twee van zijn schilderijen met zijn tekst heeft meegestuurd. Eén afbeelding van een schilderij van Mondriaan staat in de publicatie². De tekst bij de afbeelding luidt: 'Piet Mondrian, Paris « Rhythmus von Linien und Farbe », 1937'.

Mogelijk is deze afbeelding één van de twee foto's geweest, die bedoeld wordt in de titel. Welk schilderij met 'II' wordt bedoeld is niet achterhaald.

Basistekst en leestekst

Het verbeterde manuscript '36a[2]' is de basis voor de leestekst van *Photos I et II: néo-plastique*.

Reacties van tijdgenoten

Exact dezelfde Duitse vertaling van *Photos I et II: neo-plastique* verschijnt (1943) in de tentoonstellingscatalogus *Ausstellung: Moderne Malerei*³. De tekst 'In der Absicht [...]' gaat vergezeld van een korte biografie en een afbeelding van een schilderij van Mondriaan.

De afbeelding laat een schilderij uit 1934 zien⁴; bijschrift: 'Piet Mondrian: Komposition, 1933 (aus "Abstraction-Création", Paris, 1934'. De biografie zegt het volgende: 'Piet Mondrian. Geboren am 7. Februar⁵ 1872 in Amersfoort (Holland). Maler und Publizist. Studien an der Akademie Amsterdam. 1910-11 in Paris. 1919 Mitglied der "Stijl"-Gruppe. 1932 Gründer der Gruppe "Abstraction-Création". Lebte bis 1938 in Paris, dann in London. Lebt seit 1940 in New York'

De inleiding van de tentoonstellingscatalogus is geschreven door Carola Giedion-Welcker⁶; zij zegt over Mondriaan: 'Von dem geometrischen Element, das sukzessive in die Kunst Kandinskys eindrang, geht der Holländer Piet Mondrian, von vornherein aus. Er entwickelt seine Malmethode auf dieser neuen Basis konsequent weiter. Nach Aufopferung alles Pittoresken ist es ihm ausschließlich um die Herausarbeitung des Grundelementes der Malerei zu tun, um das Beziehungsspiel der reinen Farben und ihr sensibles Equilibrium in der Fläche. « La nouvelle culture est celle des rapports purs. Les formes sont neutres. Elles le sont à mesure qu'elles s'approchent de l'état universel ». ' Dit laatste is een passage uit *L'art nouveau - la vie nouvelle*. Hoe Giedion-Welcker kennis heeft kunnen nemen van de inhoud van *L'art nouveau - la vie nouvelle* is niet ontdekt.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[1938] [Duits] [zonder titel]
In: *Werk* 25, no.8 (1938): 251.

[1943] [Duits] [zonder titel]
In tent.cat.: *Ausstellung: Moderne Malerei*. Gstaad, 1943: z.p.

¹ *Das Werk* 25, no.8 (1938): 251.

² CR II 392-393: B276/311 (Rythme de lignes droites (et couleur?). 1937 /Composition with Blue, Red, and Yellow. 1935-42, 1937/1942 (First state)).

³ *Ausstellung: Moderne Malerei*. Gstaad, 1943: z.p.

⁴ CR II 370: B243 (Composition in Black and White with Double Lines, 1934.)

⁵ Onjuist, moet 'maart' zijn.

⁶ Carola Giedion-Welcker (1893-1979), Zwitsers kunstkritica.

[1975] [Italiaans] 'La neoplastica'.

In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 339.

[1986] [Engels] 'Neo-Plastic'.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 305.

Literatuur

Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 339.

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 305.

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 511.

[064] A New Religion?

Vooraf

In een klein (Frans) schetsboekje heeft Mondriaan aantekeningen gemaakt voor een artikel in het Engels. Voor zover bekend is dit de eerste poging van Mondriaan om zelf een Engelse tekst te schrijven en het is tevens Mondriaans eerste tekst, met een sociaal-politieke strekking.

Bron

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich een klein notitie- of schetsboekje². De kaft is van leverkleurig stevig papier. Op de achterzijde staat een stempel met de tekst: 'A. LAMORELLE - 106, Bd. MONTPARNASSE, PARIS'. Het schetsboekje heeft een langwerpige formaat en bestaat uit dertien losse bladen waarvan er tien geheel of gedeeltelijk aan één of twee zijden met potlood of pen beschreven zijn. De laatste drie bladen zijn leeg. Dit schetsboekje wordt in dit corpus - naar de vindplaats - genoemd: manuscript '39a'.

In het Holtzman Deposit is ook nog een kopie van een transcriptie van de tekst in het schetsboekje aanwezig (typoscript '39b'³).

Titel

De titel lijkt later toegevoegd, omdat deze niet zoals de tekst met pen, maar met potlood is geschreven en bovendien tussen de bovenrand van het papier en de tekst 'geklemd' zit. De titel van het manuscript is ook de titel van de leestekst: *A New Religion?*

Datering en ondertekening

Het manuscript is niet ondertekend en niet gedateerd. Uit het stempel op de voorkant van het boekje blijkt dat Mondriaan het in Parijs gekocht heeft en, omdat hij in het boekje niet in het Frans maar in het Engels schrijft, is het zeer waarschijnlijk dat hij het vlak voor zijn vertrek naar Londen (ca. 20 september 1938⁴) heeft aangeschaft.

Vanaf het moment dat Mondriaan in Engeland woont, schrijft hij zijn brieven in het Engels⁵. Vermoedelijk schrijft hij vanaf dat moment ook zijn teksten in het Engels. Het is dus goed mogelijk dat de tekst, niet lang na aankomst in Engeland is geschreven. Een redelijk argument aan te nemen dat *A New Religion?* in het laatste kwartaal van 1938⁶ is vervaardigd. De datering voor de leestekst is: 'laatste kwartaal 1938'.

Ontstaan en publicatie

Het ontstaan van *A New Religion?* kan niet uit brieven van Mondriaan afgeleid worden. Mondriaan spreekt in zijn brieven nergens over *A New Religion?* Vermoedelijk is *A New Religion?* ontstaan naar aanleiding van de toestand in de wereld. Sommige begrippen in de tekst 'Nazi', 'Soviet', 'oppression' wijzen in die richting.

A New Religion? is pas in 1986 gepubliceerd⁷.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '39a' uit het Holtzman Deposit. Mondriaans hoofdlettergebruik is in de leestekst overgenomen. In het manuscript zijn een aantal losse zinnen door strepen van elkaar gescheiden; in de leestekst worden deze zinnen gescheiden door witruimten gepresenteerd.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 2 File 39a.

² Afmeting: 17 x 12 cm.

³ Holtzman Deposit. Box 2 File 39b.

⁴ CR II 170.

⁵ CR II 170.

⁶ Mondriaan woonde op dat moment in Londen, 60 Parkhill Road.

⁷ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 318-319.

Bijzondere woorden

A New Religion? is de eerste tekst waarin de ‘Nazi’s’ en de ‘Sovjets’ worden genoemd. Mondriaan zal later nog een aantal teksten schrijven over onderdrukking¹.

Op een paar plaatsen in het manuscript gebruikt Mondriaan een Frans of een Nederlands woord. Waarschijnlijk had hij (nog) geen Engels woordenboek tot zijn beschikking en wilde hij deze woorden later opzoeken.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] ‘A New Religion?’

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 318-319.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 318.

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 516.

¹ [067] *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies*

[068] *Plastic Art Shows the Evil of Oppression [1]*

[069] *Arts Content Showing the Evil of All Oppression*

[070] *Oppression in art and life*

[073] *Nazism and Democracy*

[085] *Plastic Art Shows the Evil of Oppression [2]*

[086] *Liberation from Oppression in Art and Life*

[087] *Art and Life towards the Liberation from Oppression*

[065] [Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school]

Vooraf

Waarschijnlijk gaat Mondriaan door toedoen Lásló Moholy-Nagy¹ nadenken over een het opzetten van een nieuwe kunstopleiding. Hij bedenkt een serie lessen op het gebied van ‘omgevingsvormgeving’. Mondriaan zegt namelijk in de inleiding dat het maken van een ‘los’ beeld of schilderij uit het hoofd gezet moet worden: ‘Zij die in hun toekomstige creaties van al wat deel uitmaakt van onze materiele omgeving willen voldoen aan esthetische eischen, moeten uit het hoofd stellen een sculptuur of tableau te willen maken.’²

Opmerkelijk is dat Mondriaan een gedeelte van het manuscript in het Nederlands en een gedeelte in het Engels heeft geschreven. Het is mogelijk dat de Nederlandse en Engelse teksten op verschillende tijdstippen zijn ontstaan.

Op grond van de paginering en het verschil in liniëring van het Nederlandse en het Engelse manuscript is besloten om beide manuscripten afzonderlijk te presenteren. Bovendien begint het Engelse gedeelte opnieuw met een inleiding. Het Nederlandse gedeelte wordt gepresenteerd als: [065] [*Een plan voor een werkelijk modern esthetische school*] en het Engelse gedeelte als: [066] [*The Necessity of a New teaching in Art, Architecture and Industrie*].

Bron

In het archief van Rhonda Shearer³ bevindt zich een manuscript, dat gedeeltelijk in het Nederlands is geschreven en gedeeltelijk in het Engels.

Het Nederlandse deel van het manuscript bestaat uit acht gelinieerde blocnotevellen⁴ en één vel doorslagpapier, sommige aan twee kanten beschreven. De pagina's zijn als volgt genummerd: 1, 1, 2, 3, 3A, 4, 5, I, II⁵. De tekst is voornamelijk met pen geschreven.

De breedte van de liniëring van de Nederlandse blocnotevellen verschilt van de Engelse. Dit betekent dat de Nederlandse tekst in een andere periode is ontstaan dan de Engelse.

Titel

Het Nederlandse manuscript heeft geen titel. Voor het construeren van een titel hebben we gebruik gemaakt van een opmerking van Mondriaan in een brief aan Harry Holtzman⁶. Op 13 januari 1939 schrijft Mondriaan: ‘In Paris ... I also made a plan for a real modern aesthetic school ...’⁷. Mondriaan doelt hier op het Nederlandse manuscript in het Shearer archief. Hij heeft de tekst niet volgens zijn gewoonte in het Frans geschreven, maar in het Nederlands, waarschijnlijk met de bedoeling om deze later te vertalen in het Engels. Het gebruik van het woord ‘Work-program’ in de Nederlandse tekst wijst al in die richting.

Mondriaan geeft aan dat de tekst ‘a plan for a real modern aesthetic school’ is. Omdat de tekst in het Nederlands gesteld is, wordt de Engelse aanduiding vertaald. De titel van de leestekst is: [*Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school*].

Datering en ondertekening

Het manuscript is niet ondertekend en niet gedateerd.

Mogelijk is een korte briefwisseling met Moholy-Nagy (begin 1938⁸) aanleiding geweest om een lesprogramma te ontwerpen voor een nieuw soort kunstonderwijs. Het Nederlandse deel van het

¹ Lásló Moholy-Nagy (1895-1946), Hongaars/ Duits/ Amerikaans kunstenaar; 1923 - 1928 docent aan het Bauhaus in Weimar; vestigt zich in 1937 in Chicago, waar hij de *New Bauhaus* stichtte, in 1938 gevolgd door de *School of Design*.

² Leestekst [065] p.1/r.4-5.

³ Archive of Mrs. Rhonda Shearer, New York (Mondrian Manuscript Archive - Art Science Research Laboratory (ASRL) New York. (Rhonda Shearer (*...), Amerikaans kunstenares en stichtster van het Arts Science Research Lab, New York.)

⁴ Afmetingen onbekend, alleen een scan was beschikbaar.

⁵ Het Engelse deel van het manuscript bestaat uit twaalf blocnotevellen; als volgt genummerd: 1, 2, 3, 4, 1, 2, 1, 2, 4, Ia, II, 5.

⁶ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans schilder en kunsthistoricus, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁷ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 310.

⁸ Voor de datering van deze brief, zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [065] - Brief aan Moholy-Nagy. Vindplaats brief: R. Kostelanetz. *Moholy-Nagy* (Documentary Monographs in Modern Art). New York, 1974: 176-177.

lesprogramma, [*Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school*], heeft Mondriaan waarschijnlijk in Parijs geschreven en het Engelse, *The Necessity of a New teaching in Art, Architecture, and Industrie*, in Londen¹.

Mondriaan vertrok 21 september 1938 van Parijs naar Londen². De datering van [*Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school*] is: 1938³.

Ontstaan en publicatie

Aanvankelijk lijkt het alsof Mondriaan [*Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school*] heeft geschreven met het oog op een mogelijke betrekking aan 'The New Bauhaus' in Chicago. 'The New Bauhaus' werd opgericht in 1937 door Moholy-Nagy. Het was een ontwerpopleiding gebaseerd op de onderwijsprincipes van zijn Duitse voorloper.

Moholy-Nagy laat - eind 1937/begin 1938 - doorschemeren dat hij Mondriaan graag als docent bij 'The New Bauhaus' wil hebben; dit blijkt uit een brief van Mondriaan aan Frederick Kiesler⁴ (30 januari 1938): 'Moholy wrote me sometime ago that he should like to have me at the New Bauhaus but that it was not yet possible. Of course he must consider with the practice, that is true. I have to wait and see.'⁵

In een brief aan Ben Nicholson⁶ herhaalt Mondriaan dat Moholy-Nagy hem bij 'The New Bauhaus' wil betrekken. Veertien dagen voor zijn vertrek naar Londen schrijft hij aan Nicholson (7 september 1938): 'Je voudrait tâcher d'aller en Amérique mais tout est très chère là bas, et c'est loïn. [...] Moholy aimera bien m'avoir au Bauhaus à Chicago, mais pour le moment cela ne va pas encore, il m'a écrit.'⁷

Vijf maanden later blijkt echter uit een brief aan Harry Holtzman⁸ (13 januari 1939) dat Mondriaan [*Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school*] niet heeft geschreven voor 'The New Bauhaus', maar voor een (fictieve) 'werkelijk moderne' kunstopleiding. Mondriaan schrijft: 'In Paris ... I also made a plan for a real modern aesthetic school ... this because the New Bauhaus [was] not sufficient.'⁹ De laatste maanden van 1938 werd de subsidie voor 'The New Bauhaus' vanwege het te experimentele programma ingetrokken en de school moest sluiten. In een brief aan Jean Gorin¹⁰ (26 januari 1939) weet Mondriaan de reden van het sluiten van 'The New Bauhaus': 'La chute du New Bauhaus témoigne que le « nouveau » y n'est pas très recherché.'¹¹

In Mondriaans brieven zijn verder geen opmerkingen over [*Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school*] aangetroffen.

[*Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school*] is pas in 1986 voor het eerst in een Engelse vertaling gepubliceerd¹². De Nederlandse tekst is nooit gepubliceerd.

Afbeeldingen

Bij sommige tekstgedeelten heeft Mondriaan ter verduidelijking tekeningetjes gemaakt.

Basistekst en leestekst

De leestekst is vervaardigd aan de hand van het manuscript in het Archive of Mrs. Rhonda Shearer. Door de onduidelijke paginanummering is de volgorde van de pagina's hoofdzakelijk bepaald door de veronderstelde logische voortgang van de tekst.

Mondriaans illustraties bij de tekst zijn uit de scans 'geknipt' en bij de getranscribeerde tekst ingevoegd¹³. Ongebruikelijke afkortingen zijn opgelost.

¹ Mondriaan verhuist in september 1938 naar Londen.

² CR II 170.

³ Mondriaan woonde in 1938 in Parijs, 278 Boulevard Raspail.

⁴ Frederick John Kiesler (1890-1965), Oostenrijks-Amerikaans architect, kunstenaar, criticus

⁵ Vindplaats brieven aan Kiesler: RKD-MCP – 50.

⁶ Ben Nicholson (1894-1982), Engels kunstenaar .

⁷ CR II 169. Vindplaats brieven aan Nicholson: RKD-MCP – 61.

⁸ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans schilder en kunsthistoricus, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁹ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 310.

¹⁰ Jean Gorin (1899-1981), Frans schilder.

¹¹ Yves-Alain Bois 'Lettres à Jean Gorin', in: *Macula* 2, 1977: 117-139 ; 133 noot 22.

¹² H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 310-317.

¹³ Zie ook de scans op de USB-stick: Aanvullend materiaal bij [065] – [windowsmap] Necessity 1 (Dutch).

Bijzondere woorden

In de Nederlandse tekst gebruikt Mondriaan regelmatig het Franse woord 'plastique'. Vermoedelijk wil hij - om verwarring te voorkomen - niet het Nederlandse 'plastic' gebruiken. De term 'plastic' wordt in het Nederlands immers meestal gebruikt als aanduiding voor een driedimensionaal beeld. Opmerkelijk is dat Mondriaan hier niet het woord 'beelding' gebruikt.

Overige opmerkingen

Mondriaan heeft [*Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school*] niet afgerond. Dit blijkt doordat verschillende onduidelijkheden in de tekst zijn blijven staan. Zo verschilt bijvoorbeeld de inhoudsopgave na de inleiding zeer sterk van de titels en nummering van de hoofdstukken in de tekst zelf¹:

Work-program

- 1 't wezen der plastique. (verkeerd begrepen als: *modelleeren*.)
- 2 vorm en kleur.
- 2 ontwikkeling der plastique.
- 3 praktische ondervinding.
- 4 vergelijking van plastische uitdrukkingen.
- 5 gevolg: persoonlijke uitdrukking.

De nummering en titels van de hoofdstukken in de tekst:

- 1 't wezen der plastique
- 3 Praktische ondervinding - Planes
- I Vorm en kleur
- II Verhouding

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[1986] [Engels] 'The Necessity of a New Teaching in Art, Architecture, and Industry'. In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London 1987; [herdruk] New York, 1993: 310-314.

Literatuur

- Blotkamp, C. *Mondriaan in detail*. Utrecht/Antwerpen, 1987: 84-85.
- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 177.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 310-311.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 71.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 516.
- Threlfall, T. *Piet Mondrian. His Life's Work and Evolution. 1872-1944*. New York, London, 1988: 339.

¹ Leestekst [065] p.1/r.14-20.

[065a] [Verspreide notities in ‘Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school’]

Vooraf

Met ‘notitie’ wordt in dit corpus bedoeld: een op zichzelf staande aantekening van een aantal woorden. Mondriaan heeft waarschijnlijk een ingeving snel willen vastleggen. In dit corpus worden deze notities genoemd: ‘Verspreide notitie(s)’.

Op de achterzijde van een pagina van het Nederlandse manuscript [*Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school*] heeft Mondriaan een notitie gemaakt in het Frans. Deze notitie is als ‘a-nummer’ opgenomen bij de tekst [065].

Bron

In het archief van Mrs. Rhonda Shearer¹ bevindt zich een manuscript met een Nederlandse en een Engelse tekst.² Het Nederlandstalige gedeelte van het manuscript bestaat uit acht gelinieerde blocnotevellen en één vel doorslagpapier. Op de achterzijde van pagina 1 - hier aangeduid met ‘[back 01]’³ - heeft Mondriaan een notitie gemaakt in het Frans.

Titel

De titel in dit corpus voor notities is: [*Verspreide notitie*] of [*Verspreide notities*] met een toevoeging. In dit geval heeft Mondriaan een notitie gemaakt in het manuscript dat de titel heeft gekregen [*Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school*]. De titel voor de notitie is: [*Verspreide notities in ‘Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school’*].

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft de notities niet ondertekend en niet gedateerd.

[*Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school*] is in 1938⁴ geschreven. Verondersteld wordt dat de notitie ook in 1938 is gemaakt.

Ontstaan en publicatie

Hoewel Mondriaan nooit de bedoeling heeft gehad zijn notities te publiceren, worden in dit corpus alle notities van Mondriaan gepresenteerd⁵. Op die manier ontstaat een beeld van de onderwerpen waar Mondriaan over nadacht en welke gedachten hij belangrijk genoeg vond om te noteren.

Manuscript ‘[back 01]’ is niet eerder gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript ‘[back 01]’ in het archief van Shearer..

Publicatie in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Archive of Mrs. Rhonda Shearer, New York (Mondrian Manuscript Archive - Art Science Research Laboratory (ASRL) New York.

² Zie [065].

³ Aanduiding is afkomstig van de nummering van de scans (pdf-files).

⁴ Zie de toelichting bij [065].

⁵ De a- nummers bij de verschillende teksten , [093] en [123].

[066] The Necessity of a New teaching in Art, Architecture, and Industrie

Vooraf

Waarschijnlijk gaat Mondriaan door toedoen László Moholy-Nagy¹ nadenken over een het opzetten van een nieuwe kunstopleiding. Mondriaan zegt in de inleiding dat het maken van een ‘los’ beeld of schilderij uit het hoofd gezet moet worden: ‘The academie has to leave the teaching of limited form-establishment’.²

Opmerkelijk is dat Mondriaan een gedeelte van het manuscript in het Nederlands en een gedeelte in het Engels heeft geschreven. Het is mogelijk dat de Nederlandse en Engelse teksten op verschillende tijdstippen zijn ontstaan.

Op grond van de paginering en het verschil in liniëring van het Nederlandse en het Engelse manuscript is besloten om beide manuscripten afzonderlijk te presenteren. Bovendien begint het Engelse gedeelte opnieuw met een inleiding. Het Nederlandse gedeelte wordt gepresenteerd als: [065] [*Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school*] en het Engelse gedeelte als: [066] *The Necessity of a New teaching in Art, Architecture and Industrie*.

Bron

In het archief van Mrs. Rhonda Shearer³ bevindt zich een manuscript, dat gedeeltelijk in het Nederlands is geschreven en gedeeltelijk in het Engels. Het Engelse deel van het manuscript bestaat uit twaalf gelinieerde blocnotevellen, sommige aan twee kanten beschreven. De pagina’s zijn als volgt genummerd: 1, 2, 3, 4, 1, 2, 1, 2, 4, Ia, II, 5⁴. De tekst is voornamelijk met pen geschreven.

De breedte van de liniëring van de Nederlandse blocnotevellen verschilt van de Engelse. Dit zou kunnen betekenen dat de Nederlandse tekst in een andere periode is ontstaan dan de Engelse.

Titel

De titel van het Engelstalige manuscript was aanvankelijk *The Necessity of a New Art-teaching*, maar is door Mondriaan gewijzigd in *The Necessity of a New teaching in Art, Architecture and Industrie*. De leestekst krijgt deze laatste titel, inclusief de foutieve schrijfwijze van ‘Industrie’.

Datering en ondertekening

Het manuscript is niet ondertekend en niet gedateerd.

Mogelijk is een korte briefwisseling met Moholy-Nagy (begin 1938⁵) aanleiding geweest om een lesprogramma te ontwerpen voor een nieuw soort kunstonderwijs. Het Nederlandse deel van het lesprogramma, [*Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school*], heeft Mondriaan waarschijnlijk in Parijs geschreven en het Engelse, *The Necessity of a New teaching in Art, Architecture, and Industrie*, in Londen.

Mondriaan vertrok 21 september 1938 van Parijs naar Londen⁶. Hij zal het schrijven aan de lessenserie in Londen hebben voortgezet en beëindigd. De datering van de leestekst is: 1939⁷.

Ontstaan en publicatie

Aanvankelijk lijkt het alsof Mondriaan *The Necessity of a New teaching in Art, Architecture, and Industrie* heeft geschreven met het oog op een mogelijke betrekking aan ‘The New Bauhaus’ in Chicago. ‘The New Bauhaus’ werd opgericht in 1937 door Moholy-Nagy. Het was een ontwerpopleiding gebaseerd op de onderwijsprincipes van zijn Duitse voorloper.

¹ László Moholy-Nagy (1895-1946), Hongaars/ Duits/Amerikaans kunstenaar; 1923 - 1928 docent aan het Bauhaus in Weimar; vestigt zich in 1937 in Chicago, waar hij de *New Bauhaus* stichtte, in 1938 gevolgd door de *School of Design*.

² Leestekst [066] p.1/r.33.

³ Archive of Mrs. Rhonda Shearer, New York (Mondrian Manuscript Archive - Art Science Research Laboratory (ASRL) New York. (Rhonda Shearer (*...), Amerikaans kunstenares en stichtster van het Arts Science Research Lab, New York.)

⁴ Het Nederlandse deel van het manuscript bestaat uit acht gelinieerde blocnotevellen⁴ en één vel doorslagpapier, de pagina’s zijn als volgt genummerd: 1, 1, 2, 3, 3A, 4, 5, I, II.

⁵ Voor de datering van deze brief, zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [065] - Brief aan Moholy-Nagy. Vindplaats brief: R. Kostelanetz. *Moholy-Nagy* (Documentary Monographs in Modern Art). New York, 1974: 176-177.

⁶ CR II 170.

⁷ Mondriaan woonde in 1939 in Londen, 60 Parkhill Road.

Moholy-Nagy laat - eind 1937-begin 1938 - doorschemeren dat hij Mondriaan graag als docent bij 'The New Bauhaus' wil hebben; dit blijkt uit een brief van Mondriaan aan Frederick Kiesler¹ (30 januari 1938): 'Moholy wrote me sometime ago that he should like to have me at the New Bauhaus but that it was not yet possible. Of course he must consider with the practice, that is true. I have to wait and see.'² In een brief aan Ben Nicholson³ herhaalt Mondriaan dat Moholy-Nagy hem bij 'The New Bauhaus' wil betrekken. Veertien dagen voor zijn vertrek naar Londen schrijft hij aan Nicholson (7 september 1938): 'Je voudrait tâcher d'aller en Amérique mais tout est très chère là bas, et c'est loin. [...] Moholy aimera bien m'avoir au Bauhaus à Chicago, mais pour le moment cela ne va pas encore, il m'a écrit.'⁴

Vijf maanden later blijkt echter uit een brief aan Harry Holtzman⁵ (13 januari 1939) dat Mondriaan de lessenserie niet heeft geschreven voor 'The New Bauhaus', maar voor een (fictieve) 'werkelijk moderne' kunstopleiding. Mondriaan schrijft: 'In Paris ... I also made a plan for a real modern aesthetic school ... this because the New Bauhaus [was] not sufficient.'⁶ De laatste maanden van 1938 werd de subsidie voor 'The New Bauhaus' vanwege het te experimentele programma ingetrokken en de school moest sluiten. In een brief aan Jean Gorin⁷ (26 januari 1939) weet Mondriaan de reden van het sluiten van 'The New Bauhaus': 'La chute du New Bauhaus témoigne que le « nouveau » y n'est pas très recherché.'⁸

In Mondriaans brieven zijn verder geen opmerkingen over *The Necessity of a New teaching in Art, Architecture, and Industrie* aangetroffen.

The Necessity of a New Teaching in Art, Architecture, and Industrie is in 1986 voor het eerst gepubliceerd⁹.

Afbeeldingen

Bij sommige tekstgedeelten heeft Mondriaan ter verduidelijking tekeningetjes gemaakt.

Basistekst en leestekst

De leestekst is vervaardigd aan de hand van het manuscript in het Archive of Mrs. Rhonda Shearer. Door de onduidelijke paginanummering is de volgorde van de pagina's hoofdzakelijk bepaald door de veronderstelde logische voortgang van de tekst.

Mondriaans illustraties bij de tekst zijn uit de scans 'geknip't en bij de getranscribeerde tekst ingevoegd¹⁰. Ongebruikelijke afkortingen zijn opgelost.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] 'The Necessity of a New Teaching in Art, Architecture, and Industry'. In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdr] New York, 1993: 314-317.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Blotkamp, C. *Mondriaan in detail*. Utrecht/Antwerpen, 1987: 84-85.

Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 177.

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 310-311.

Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 71.

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 516.

Threlfall, T. *Piet Mondrian. His Life's Work and Evolution. 1872-1944*. New York, 1988: 339.

¹ Frederick John Kiesler (1890-1965), Oostenrijks-Amerikaans architect, kunstenaar, criticus.

² Vindplaats brieven aan Kiesler: RKD-MCP – 50.

³ Ben Nicholson (1894-1982), Engels kunstenaar en kunstcriticus

⁴ CR II 169. Vindplaats brieven aan Nicholson: RKD-MCP - 61.

⁵ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans schilder en kunsthistoricus, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁶ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 310.

⁷ Jean Gorin (1899-1981), Frans schilder.

⁸ Yves-Alain Bois 'Lettres à Jean Gorin'. In: *Macula* 2 (1977): 117-139 ; 133 (noot 22).

⁹ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 314-317.

¹⁰ Zie ook de scans op de USB-stick: Aanvullend materiaal bij [065] – [windowsmap] Necessity 2 (English).

[066a] [Verspreide notities in ‘The Necessity of a New teaching in Art, Architecture, and Industrie]

Vooraf

Met ‘notitie’ wordt in dit corpus bedoeld: een op zichzelf staande aantekening van een aantal woorden. Mondriaan heeft waarschijnlijk een ingeving snel willen vastleggen. In dit corpus worden deze notities genoemd: ‘Verspreide notitie(s)’.

Op de achterzijde van een pagina van het manuscript *The Necessity of a New teaching in Art, Architecture, and Industrie* heeft Mondriaan twee aantekeningen gemaakt.

De notities zijn als ‘a-nummer’ opgenomen bij tekst [066].

Bron

In het archief van Mrs. Rhonda Shearer¹ bevindt zich een manuscript met een Nederlandse en een Engelse tekst.² Op de achterzijde van pagina 1 van het Engelse manuscript - ‘[back 09]’ - staan twee notities in het Engels. Ze zijn met potlood geschreven en de tekst is op enkele plaatsen gecorrigeerd.

Titel

De titel in dit corpus voor notities is: [*Verspreide notitie*] of [*Verspreide notities*] met een toevoeging. In dit geval heeft Mondriaan twee notities gemaakt in het manuscript van de tekst *The Necessity of a New teaching in Art, Architecture, and Industrie*. De twee notities worden opgenomen onder de titel: [*Verspreide notities in ‘The Necessity of a New teaching in Art, Architecture, and Industrie.’*].

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft de notities niet ondertekend en niet gedateerd.

Het schrijven aan *The Necessity of a New teaching in Art, Architecture, and Industrie* heeft vermoedelijk in 1939³ plaatsgevonden. Waarschijnlijk zijn de notities in 1939 zijn gemaakt.

Ontstaan en publicatie

Hoewel Mondriaan nooit de bedoeling heeft gehad zijn notities te publiceren, worden in dit corpus alle notities van Mondriaan gepresenteerd⁴. Op die manier ontstaat een beeld van de onderwerpen waar Mondriaan over nadacht en welke gedachten hij belangrijk genoeg vond om te noteren.

Manuscript ‘[back 09]’ is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁵.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript ‘[back 09]’. De twee notities zijn in de leestekst van elkaar gescheiden door een horizontale lijn.

Publicatie in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 379.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Archive of Mrs. Rhonda Shearer, New York (Mondrian Manuscript Archive - Art Science Research Laboratory (ASRL) New York.

² Teksten [065] en [066].

³ Zie de toelichting bij [066].

⁴ De a- nummers bij de verschillende teksten, [093] en [123].

⁵ H. Holtzman, H. and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 379.

[067] Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies

Vooraf

De Oppression-bronnen

In dit corpus wordt onder een Oppression-bron verstaan: een manuscript of typoscript met het woord 'Oppression' of 'Oppressive' in de titel.

Hoe deze bronnen in het Holtzman Deposit¹ zijn gearchiveerd, toont het volgende overzicht.

Overzicht Oppression-bronnen in het Holtzman Deposit	
Holtzman Deposit, Box 2 file 40 - 'Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppression (1940)' :	
-	no.40a [manuscript] 'Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies'
-	no.40b [typoscript] 'Great Facts of Oppression'
-	no.40c [typoscript] 'On Oppression of Art by the Dictators'
Holtzman Deposit, Box 2 file 41A - 'Liberation from Oppression in Art and Life (1940)' :	
-	no.41Aa [typoscript] 'Liberation from Oppression in Art and Life'
-	no.41Ab [typoscript] 'Oppression in art and life'
Holtzman Deposit, Box 2 file 41B - 'Liberation from Oppression in Art and Life (1940)' :	
-	no.41Ba [manuscript] 'Plastic Art Shows the Evil of Oppression'
-	no.41Bb [manuscript] 'The Liberation from Oppression in Art and Life'
-	[typoscript] [zonder titel]
-	no.41Bc [manuscript] 'Oppression in Art and Life'
-	no.41Bd [typoscript] 'Art and Life Towards the Liberation from Oppression'
Holtzman Deposit, Box 5/8b file 38+40:	
-	no.38+40 [manuscript] 't'ragic's Oppression'
Holtzman Deposit, Box 5/9 file J3:	
-	no.J3 [manuscript] 'Oppression through Art itself'
Holtzman Deposit, Box 5/9 file 25:	
-	no. 25 [manuscript] 'Life and Art towards Liberation of Oppression'
Holtzman Deposit, Box 7 file 58:	
-	no.58a [manuscript] 'The Liberation from Oppression in Plastic Art and in Life'
-	no.58b [transcriptie] 'The Liberation from Oppression in Plastic Art and in Life'

De archiefmappen '41Bb' en '41Bc' vragen om een nadere uitleg, omdat gebleken is dat deze twee mappen meerdere bronnen bevatten; de overige archiefmappen bevatten één bron.

In archiefmap '41Bb' zijn twee bronnen aanwezig: manuscript '41Bb' en typoscript '41Bb'. De tekst van het manuscript en de tekst van het typoscript vertonen geen verwantschap. In tegenstelling tot de archiefvormer beschouwen wij dit manuscript en dit typoscript als twee afzonderlijke 'Oppression-bronnen'. Het manuscript in map '41Bb' wordt in het vervolg in dit corpus aangeduid met '41Bb[1]' en het typoscript met '41Bb[2]'.¹

In archiefmap '41Bc' zijn - op grond van de diverse soorten tekst en de paginanummeringen - acht afzonderlijke bronnen onderscheiden. Om deze verschillende bronnen te kunnen aanduiden, worden ze voorzien van een nummer tussen vierkante haken.

Archiefmap '41Bc' bevat de volgende zeven manuscripten en één typoscript:

- 41Bc[1] een kort manuscript met de titel 'Oppression in Art and Life'; de bron telt één 'verlengd' schrijfblokblad (46,4 x 20,3 cm (18¼ x 8 inch)), dat rechtsboven genummerd is (1).
- 41Bc[2] een notitie van één zin op de achterkant van manuscript '41Bc[1]'.
- 41Bc[3] een manuscript zonder titel; de bron telt 17 bladzijden, die linksboven zijn genummerd (8 t/m 24); doorslagpapier 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch) (eerste pagina verlengd: 30,5 x 20,3 cm (12 x 8 inch)), afgewisseld met schrijfblokbladen (24,8 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch)).
- 41Bc[4] een manuscript zonder titel; 8 schrijfblokbladen (25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)), die rechtsboven zijn genummerd (17 t/m 22).

¹ The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Uncat. MS.Vault.710.

41Bc[5]	een netversie van '41Bc[4]'; titel: 'Arts Content Showing the Evil of All Oppression'; de bron telt 4 bladzijden (7 t/m 10), die rechtsboven zijn genummerd; doorslagpapier 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch), enkelzijdig beschreven.
41Bc[6]	een kort manuscript; één ongenummerde pagina (20,3 x 15,9 cm (8 x 6¼ inch)).
41Bc[7]	een kort typoscript met handmatige correcties; één ongenummerde pagina op doorslagpapier (25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)); de tekst op de bron is niet verwant met een andere 'Oppression-bron', maar met <i>Plastic Art: Reflex of Reality</i> ¹ .
41Bc[8]	een manuscript zonder titel; één schrijfblokblad (24,8 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch)), dat rechtsboven is genummerd ('16a').

De Oppression-bronnen kunnen in twee groepen worden verdeeld.

De eerste groep bestaat uit de zogenoemde 'verwante' bronnen. Verwant, omdat delen van deze teksten overeenkomen en omdat de teksten deel uitmaken van een tekstontwikkeling.

De tweede groep bestaat uit de zogenoemde 'afzonderlijke' bronnen, die geen tekstuele verwantschap vertonen met welke andere Oppression-bron dan ook.

Verwante Oppression-bronnen

Tot de zogenoemde verwante bronnen behoren de manuscripten: '40a', '41Ba', '41Bb[1]', '41Bc[1]', '41Bc[3]', '58a'² en de typoscripten '40b', '41Aa', '41Ab', '41Bb[2]', '41Bd'³.

De teksten van de manuscripten '40a' en '41Bc[3]' komen sterk met elkaar overeen. '41Bc[3]' blijkt een volgende versie van '40a'; dit is te zien aan de correcties in '40a', die in '41Bc[3]' in de lopende tekst zijn doorgevoerd. De manuscripten '41Ba', '41Bb[1]', '41Bc[1]' en '58a' zijn onvoltooide teksten, zij hebben het karakter van een afgebroken poging een tekst te beginnen:

- '41Ba' heeft tekstuele verwantschap met een gedeelte van de typoscripten '40b', '41Ab' en '41Bb[2]';
- '41Bb[1]' is een volgende versie van manuscript '41Bc[1]'; de correcties in '41Bc[1]' zijn in de lopende tekst van '41Bb[1]' doorgevoerd; deze beide manuscripten vertonen weer verwantschap met een gedeelte van het typoscript '41Aa';
- '58a' heeft tekstuele verwantschap met een klein gedeelte van het typoscript '41Bd'.

De typoscripten '41Ab', '41Bb[2]' en '40b' hebben hetzelfde typewerk als basis, waarbij '41Ab' het 'bovenvel'⁴ is en '41Bb[2]+40b' de 'doorslag'⁵. Mondriaan heeft pagina 7 en 8 uit '41Bb[2]' verwijderd. Deze twee pagina's bevatten één hoofdstuk ('Great Facts of Oppression')⁶. De archiefvormer - Holtzman - heeft de verwijderde pagina's opgeborgen in map '40b'. Waarschijnlijk heeft Mondriaan dit hoofdstuk heeft verwijderd, omdat hij dit hoofdstuk niet meer ter zake doende of overbodig achtte. In de tekstontwikkeling komt dit hoofdstuk ook verder niet meer voor⁷.

Het typewerk van de typoscripten '41Ab' en '41Bb[2]' mag dan wel gelijk zijn, Mondriaan heeft '41Ab' duidelijk anders gecorrigeerd dan '41Bb[2]'. Bovendien heeft hij de eerste pagina van '41Bb[2]' verknipt en een strook daarvan op pagina 2 geplakt; de rest van pagina 1 is verdwenen. En - zoals vermeld - heeft Mondriaan pagina 7 en 8 ('40b') verwijderd uit '41Bb[2]'. Om de gebruiker toch kennis te laten nemen van deze verschillen, presenteert dit corpus de typoscripten '41Ab' en '41Bb[2]' respectievelijk als [070] *Oppression in Art and Life* en [085] *[Plastic Art Shows the Evil of Oppression][2]*.

De vraag is echter, welk manuscript nu de basis is geweest voor het typoscript '41Ab' en de doorslag '41Bb[2]+40b'.

Bij het vergelijken van de teksten van de manuscripten en typoscripten blijkt dat de manuscripten '41Ba' (pagina 1 t/m 7) en '41Bc[3]' (pagina 8 t/m 24) uitgangspunt zijn geweest voor '41Ab' (en de

¹ Tekst [095].

² Zie ook verderop in dit 'Vooraf': Schema 1.

³ De typoscripten '40c' en '58b' blijven buiten beschouwing, omdat de authenticiteit in twijfel wordt getrokken; zeer waarschijnlijk zijn deze typoscripten na Mondriaans dood door Holtzman vervaardigd.

⁴ Een 'doorslag' is een kopie, die door middel van carbonpapier op de typemachine gelijktijdig met het origineel is vervaardigd. Het 'bovenvel' is het bovenste vel, het 'originele' typoscript.

⁵ '41Ab' heeft een zwarte typeletter; '41Bb[2]' heeft een blauwe carbonletter.

⁶ Zie [085] voor de tekst van '40b' en de correcties van Mondriaan in deze tekst.

⁷ Zie verder in dit 'Vooraf': 'Overzicht van de hoofdstukken in de 'Oppression-bronnen''

doorslag '41Bb[2]'). Beide manuscripten zijn in dit corpus samengevoegd tot de oorspronkelijke samenstelling ('41Ba+41Bc[3]') en gepresenteerd als [068] *Plastic Art Shows the Evil of Oppression*[1].

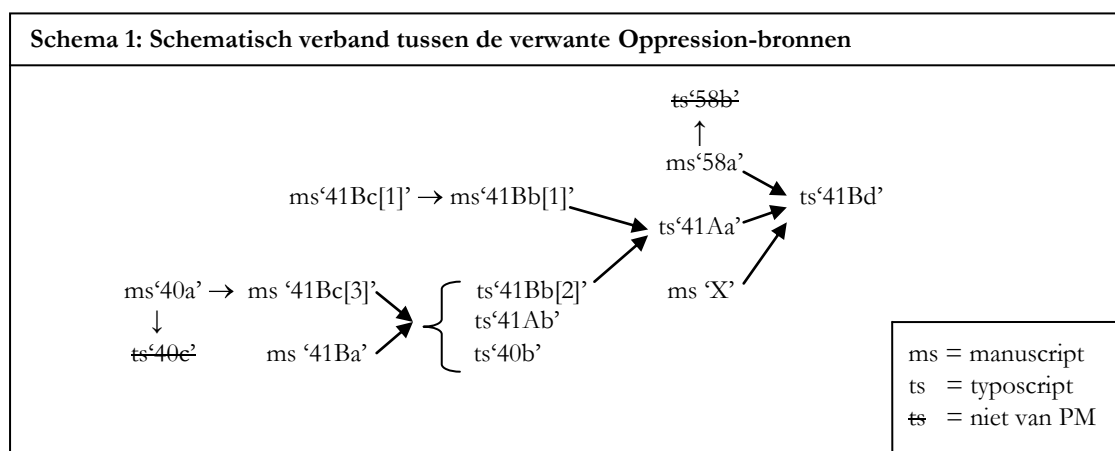
Kortom, Mondriaan heeft manuscript '41Ba+41Bc[3]' laten uittypen tot typoscript '41Ab'. Dit is te zien aan de correcties die in de lopende getypte tekst van '41Ab' zijn doorgevoerd.

Mondriaan is niet verder gegaan met typoscript '41Ab', maar wel met typoscript '41Bb[2]'. Typoscript '41Bb[2]' heeft hij aangevuld met manuscript '41Bb[1]'¹ en uit laten typen tot een nieuw typoscript: '41Aa'; de handmatige verbeteringen in '41Bb[2]' zijn doorgevoerd in de lopende getypte tekst van '41Aa'. '41Aa' wordt in dit corpus gepresenteerd als [086] *Liberation from Oppression in Art and Life*.

Maar Mondriaan blijkt niet tevreden over typoscript '41Aa', want hij laat dit samen met manuscript '58a' én nog een 'verdwenen' manuscript opnieuw uittypen tot weer een volgend typoscript: '41Bd' met als titel [087] *Art and Life towards the Liberation from Oppression*.

Omdat het eerste gedeelte van '41Bd' niet overeenkomt met het eerste gedeelte van '41Aa', zal Mondriaan waarschijnlijk voor degene die de tekst heeft getypt een manuscript toegevoegd hebben, maar dit manuscript is niet achterhaald. Dit niet gevonden manuscript wordt aangeduid als 'manuscript X'.

In het volgende schema is de ontwikkeling van en het verband tussen de verwante bronnen voorgesteld.

In dit schema is goed te zien dat de tekstontwikkeling uiteindelijk uitmondt in het typoscript '41Bd'. Van de Oppression-bronnen dient '41Bd' dan ook zonder meer te worden gepresenteerd. Maar ook de presentatie van de tussenfasen is van belang. In de eerste plaats omdat deze inzicht geven in de tekstontwikkeling. In de tweede plaats omdat Mondriaan blijkbaar veel belang hechtte aan deze tussenfasen omdat hij ze tot aan zijn dood bewaard heeft. Om recht te doen aan het belang dat Mondriaan toekent aan de tussenfasen, presenteert dit corpus ze apart. Overigens worden alleen de volledige tussenfasen gepresenteerd.

Het uiteindelijke typoscript ('41Bd') en de volledige tussenfasen ('40a', '41Bc[3]', '41Ab', '41Bb[2]', '41Aa') worden als volgt gepresenteerd²:

- '40a' als: [067] *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies*;
- '41Bc[3]+41Ba' als: [068] *Plastic Art Shows the Evil of Oppression*[1];
- '41Ab' als: [070] *Oppression in Art and Life*;
- '41Bb[2]+40b' als: [085] *[Plastic Art Shows the Evil of Oppression]*[2];
- '41Aa' als: [086] *Liberation from Oppression in Art and Life*;
- '41Bd' als: [087] *Art and Life towards the Liberation from Oppression*.

De nummering verspringt, omdat Mondriaan gedurende mei 1940 en januari 1942 niet aan één stuk aan deze teksten heeft gewerkt, maar ook andere teksten schreef.

¹ '41Bb[1]' is een latere versie van '41Bc[1]'

² Zie ook USB-stick: Aanvullend materiaal bij [065] Overzicht Oppression-bronnen.

Afzonderlijke Oppression-bronnen

Tot de afzonderlijke Oppression-bronnen behoren de manuscripten: '41Bc[2]', '41Bc[4]', '41Bc[5]', '41Bc[6]', '41Bc[8]', '38+40', 'J3', '25' en het typoscript '41Bc[7]'. De presentatie van deze bronnen in dit corpus is als volgt¹:

- Twee manuscripten in deze groep - '41Bc[4]' en '41Bc[5]' - hebben vrijwel dezelfde tekst: '41Bc[5]' blijkt een 'netversie' van '41Bc[4]'. De correcties en aanvullingen in '41Bc[4]' zijn in de lopende tekst van '41Bc[5]' doorgevoerd. Het manuscript '41Bc[5]' wordt gepresenteerd als:
[069] *Arts Content Showing the Evil of All Oppression.*
- Manuscript '38+40' wordt gepresenteerd als:
[119] *Tragic's Oppression.*
- Manuscript 'J3' wordt gepresenteerd als:
[115] *Oppression through Art itself.*
- Manuscript '25' is een korte notitie op een gebruikte envelop. Deze losse notitie wordt in dit corpus gepresenteerd bij:
[093] [*Verspreide fragmenten en notities (1938-1943)*].
- Typoscript '41Bc[7]' is een kort fragment; de inhoud van de tekst is verwant met de tekst *Plastic Art: Reflex of Reality*. Typoscript '41Bc[7]' is dan ook ondergebracht bij deze tekst:
[095] *Plastic Art: Reflex of Reality.*
- De manuscripten uit map '41Bc' (te weten: '41Bc[2]', '41Bc[6]' en '41Bc[8]') worden gepresenteerd bij
[068a] [*Verspreide notities in archiefmap '41Bc'*].

De hoofdstukken van de Oppression-bronnen

In de Oppression-bronnen komen verschillende hoofdstukken voor. Waarbij opgemerkt dient te worden, dat in sommige bronnen alle hoofdstukken aanwezig zijn en in andere enkele of slechts één. De hoofdstuktitels zijn:

- Introduction
- The Facts Art Killed *of*: Great facts of Oppression
- The Art of the Past and Modern Art *of*: Art of the Past and Modern Art
- Art and Life Needs Freedom *of*: Art and Life Need Freedom
- Art's Real Content *of*: Arts Real Content *of*: The Real Content of Art *of*: Arts Content showing the Evil of All Oppression.

Het schema op de volgende pagina laat de verdeling zien van de hoofdstukken in de diverse 'Oppression-bronnen'.

¹ Zie ook USB-stick: Aanvullend materiaal - [065] Overzicht Oppression-bronnen.

Overzicht van de hoofdstukken in de verschillende 'Oppression-bronnen'							
Titels van hoofdstukken →		Introduction	The Facts Art Killed ----- Great Facts of Oppression	Oppression in Art and Life	(The) Art of the Past and Modern Art	Art and Life Need(s) Freedom	Art's (Arts) Real Content ----- The Real Content of Art ----- Arts Content Showing the Evil of All Oppression
Bronnen ↓							
40a	manu	■	■		■	■	■
40b	typo		■				
40c ¹	typo	■	■		■	■	■
41Aa	typo	■		■	■	■	■
41Ab	typo	■	■		■	■	■
41Ba	manu	■	□				
41Bb[1]	manu	■					
41Bb[2]	typo	■			■	■	■
41Bc[1]	manu		■		■	■	■
41Bc[2]	manu						
41Bc[3]	manu						
41Bc[4]	manu						■
41Bc[5]	manu						■
41Bc[6]	manu						
41Bc[7]	manu						
41Bc[8]	manu						
41Bd	typo	■		■	■	■	■
38+40	manu						
]3	manu						
25	manu						
58a	manu	■					
58b ²	typo	■					
publ. ³		■			■	■	■
publ. ⁴		■	■				

■ = hoofdstuk komt met titel voor in bron

■ = titel van hoofdstuk ontbreekt, maar (gedeelte van de) tekst komt voor in bron

□ = titel van hoofdstuk wel genoemd, maar tekst beslaat slechts enkele regels

De publicaties van de Oppression-bronnen

Tijdens Mondriaans leven zijn geen Oppression-bronnen gepubliceerd; pas na zijn dood (1 februari 1944) zijn verschillende publicaties uitgekomen⁵. Er volgt nu eerst een globaal overzicht van de publicaties, daarna wordt dieper ingegaan op de herkomst en de inhoud van de publicaties.

- [1945] 'Liberation from Oppression in Art and Life'.
In: *Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays 1941-1943*, 1945: 38-48⁶.
- [1981] 'Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies'.
In tent.cat. Stuttgart, 1981: 29-33.
- [1986] 'Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies'.
In: *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*, 1986: 320-322.
- [1986] 'Liberation from Oppression in Art and Life'.
In: *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*, 1986: 322-330.

¹ Typoscript '40c' is zeer waarschijnlijk na Mondriaans dood vervaardigd.

² Typoscript '58' is zeer waarschijnlijk na Mondriaans dood vervaardigd.

³ Piet Mondrian. 'Liberation from oppression in art and life', in: *Plastic Art and Pure Plastic Art*. 1945: 37-48, en in: *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. 1986: 322-330.

⁴ Piet Mondrian. 'Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies', in: *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. 1986: 320-332

⁵ Publicaties van fragmenten zijn achterwege gelaten.

⁶ Herdrukken van *Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays 1941-1943*; Piet Mondrian in 1947, 1951 en 2008

- [1986] ‘The Liberation from Oppression in Plastic Art and in Life’.
In: *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*, 1986: 377
- [1986] ‘Life and Art towards Liberation of Oppression’.
In: *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*, 1986: 377-378¹.

De herkomst van de inhoud van de publicaties:

[1945] De publicatie van ‘Liberation from Oppression in Art and Life’ telt een inleiding en drie hoofdstukken. De inleiding heeft geen titel, de drie hoofdstukken wel: ‘The Art of the Past and Modern Art’, ‘Art and Life Need Freedom’ en ‘The Real Content of Art’. Op een aantal grammaticale wijzigingen en kleine toevoegingen na volgt de publicatie de tekst van typoscript ‘41Aa’².

[1981] In feite is de publicatie van 1981 ‘Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies’ dezelfde als de publicatie van 1945, maar heeft Holtzman aan de publicatie van 1945 twee hoofdstukken toegevoegd: ‘Introduction’ en ‘The Facts. Art Killed’. De twee hoofdstukken zijn afkomstig van de manuscripten ‘40a’ (‘Introduction’) en ‘41Bc[3]’ (‘The Facts. Art Killed’). In vergelijking met de manuscripten heeft Holtzman in de publicatie van 1981 veel grammaticale wijzigingen aangebracht. Opmerkelijker is echter dat Holtzman in de publicatie van 1981 een gedeelte van de ‘Introduction’ van manuscript ‘40a’ heeft weggelaten³. Waarom niet de gehele ‘Introduction’ van ‘40a’ is gepubliceerd is niet bekend. Van manuscript ‘40a’ is ook de titel afkomstig van de publicatie van 1981 (‘Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies’).

[1986] In de publicatie van 1986 (*The New Art - The New Life*) heeft Holtzman die van 1981 weer in tweeën gesplitst. De eerste twee hoofdstukken van 1981 (‘Introduction’ en ‘The Facts. Art Killed’) zijn ondergebracht onder de titel: ‘Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies’. De resterende hoofdstukken - in feite dus de publicatie van 1945 - hebben weer de titel van 1945 gekregen: ‘Liberation from Oppression in Art and Life’. Ook hier ontbreekt evenals in de publicatie van 1981 een gedeelte van de ‘Introduction’.

[1986] ‘The Liberation from Oppression in Plastic Art and in Life’ is in *The New Art - The New Life* opgenomen in het hoofdstuk ‘A Folder of Notes’ onder het kopje ‘[Oppression]’. De tekst van ‘The Liberation from Oppression in Plastic Art and Life’ is afkomstig van manuscript ‘58’.

[1986] ‘Life and Art towards Liberation of Oppression’ is in *The New Art - The New Life* ook opgenomen onder het kopje ‘[Oppression]’ (in ‘A Folder of Notes’). De tekst is afkomstig van manuscript ‘25’.

Samenvattend kan gezegd worden dat de reeds verschenen Oppression-publicaties zijn ontstaan uit de manuscripten ‘40a’, ‘41Bc[3]’, ‘25’, ‘58’ en het typoscript ‘41Aa’.

Dit corpus presenteert de verwante Oppression-bronnen: ‘40a’, ‘41Bc[3]’, ‘41Ab’, ‘41Bb[2]’, ‘41Aa’, ‘41Bd’, en de afzonderlijke Oppression-bronnen: ‘41Bc[2]’, ‘41Bc[4]’, ‘41Bc[5]’, ‘41Bc[6]’, ‘41Bc[8]’, ‘| 38+40 |’, ‘J3’, ‘25’.

Overzicht van de Oppression-bronnen en de presentatie in dit corpus	
manuscript /typoscript:	in dit corpus:
manuscript ‘40a’	[067] <i>Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies</i>
manuscript ‘41Bc[3]+41Ba’	[068] <i>Plastic Art Shows the Evil of Oppression [1]</i>
ms. ‘41Bc[2]’, ‘41Bc[6]’ en ‘41Bc[8]’	[068a] <i>[Verspreide notities in archiefmap ‘41Bc’]</i>
manuscript ‘41Bc[5]’	[069] <i>Arts Content Showing the Evil of All Oppression.</i>
typoscript ‘41Ab’	[070] <i>Oppression in Art and Life</i>
typoscript ‘41Bb[2]+40b’	[085] <i>[Plastic Art Shows the Evil of Oppression] [2]</i>
typoscript ‘41Aa’	[086] <i>Liberation from Oppression in Art and Life</i>
typoscript ‘41Bd’	[087] <i>Art and Life towards the Liberation from Oppression</i>
manuscript ‘J3’	[115] <i>Oppression through Art itself.</i>
manuscript ‘38+40’	[119] <i>Tragic’s Oppression</i>
manuscript ‘25’	in: [093] <i>[Verspreide fragmenten en notities (1938-1943)].</i>

Tot zover deze uitleg vooraf over de Oppression-bronnen en de presentaties daarvan.

¹ Herdrukken van *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian* in 1987 en 1993.

² Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [086] - Tekstvergelijking (typoscript 41Aa) – (publicatie 1945).

³ Zie leestekst [067] p.2/r.36-52, en USB-stick: Aanvullend materiaal bij [067] - (publicatie 1981).

Bron

Twee Oppression-bronnen - het manuscript '40a' en het typoscript '40c' - vertonen tekstuele verwantschap.

Manuscript '40a' - telt 27 losse schrijfblokbladen¹; sommige zijn aan twee kanten beschreven. Het eerste vel is geen schrijfblokblad, maar een vel doorslagpapier². De vellen zijn rechtsboven genummerd van 1 t/m 16. Er zijn veel bladen met een tussennummering (a, b, enz.). Pagina 13δ is uitzonderlijk; het is een groter schrijfblokblad³ dan de andere, het is dubbelgevouwen en het is ook geler van kleur.

Mondriaan begint op de eerste bladzijde (doorslagpapier) heel netjes te schrijven, maar al gauw wordt het handschrift slordiger. Door de vele doorhalingen en toevoegingen is het manuscript op veel plaatsen moeilijk leesbaar. Het is getiteld: *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies*.

In manuscript '40a' komen de volgende hoofdstukken voor:

1. Introduction
2. The Facts. Art Killed
3. The Art of the Past and Modern Art
4. Art and Life Needs Freedom
5. Art's Real Content

Typoscript '40c' is getiteld *On Oppression of Art by the Dictators* en heeft negen - midden boven - genummerde pagina's (1 t/m 9). Onder de titel staat: 'Piet Mondrian?'. Het typoscript is niet gedateerd. Waarschijnlijk is typoscript '40c' na Mondriaans dood door Holtzman vervaardigd. Een aantal bevindingen doet ons namelijk twijfelen aan het auteurschap van Mondriaan bij dit typoscript:

- de correcties met de hand zijn niet in het handschrift van Mondriaan;
- de typemachineletter is kleiner dan de letter van de typemachine van Charmion von Wiegand⁴;
- de Engelse tekst is vloeiender dan Mondriaans Engels⁵;
- het verschil tussen de titels van '40a' en '40c'.

Bovendien valt op dat de tekst van '40a' in '40c' op veel plaatsen gewijzigd is en sommige tekstgedeelten van '40a' niet zijn overgenomen in '40c'⁶.

Titel

Mondriaan heeft manuscript '40a' de titel gegeven: *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies*. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Manuscript '40a' is niet ondertekend en niet gedateerd.

Op 13 februari 1940 schrijft Mondriaan aan Holtzman dat hij bezig is met een artikel waarin hij '[is] trying to make clear that art shows the evil of Nazi and Communist conceptions.'⁷ Het is goed mogelijk dat Mondriaan op dat moment bezig was met *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies*.

Op 16 mei 1940 schrijft hij aan Barbara Hepworth⁸ en Ben Nicholson⁹: 'Happely my article was finished.'¹⁰ Met deze laatste mededeling bedoelde Mondriaan waarschijnlijk *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies* en hij geeft daarmee een mogelijke datering voor de gepresenteerde tekst: mei 1940¹¹.

¹ Afmeting: 25,4 x 19,7 cm (10 x 7¾ inch).

² Afmeting: 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch).

³ Afmeting: 27 x 20,9 cm (10⅝ x 8¼ inch).

⁴ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunsterica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode. Zij heeft regelmatig teksten voor Mondriaan uitgetypt.

⁵ Bijvoorbeeld: 'Certainly, Daily-life is Our Reality' wordt in het typoscript 'Certainly our daily life is reality for us.'

⁶ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [067] - Tekstvergelijking manuscript 40a - typoscript 40c.

⁷ Brief aan Harry Holtzman (13 februari 1940); in: H. Holtzman, and M.S.James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 320.

⁸ Barbara Hepworth (1903-1975), Engels beeldhouwster.

⁹ Ben Nicholson (1894-1982), Engels kunstenaar.

¹⁰ Vindplaats brieven aan Hepworth en Nicholson: RKD-MCP – 61.

¹¹ In mei 1940 woonde Mondriaan in Londen, 60 Parkhill Road .

Ontstaan en publicatie

Hoewel de titel niet wordt genoemd schrijft Mondriaan voor het eerst over de tekst *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies* in een brief aan Holtzman. Hij informeert Holtzman op 13 februari 1940¹ over de start van een kort artikel: 'I am making a short article by impulse of the actual world situation; I am trying to make clear that art shows the evil of Nazi and Communist conceptions ... The article would be useful for America too.'²

Aanvankelijk gebruikt Mondriaan een andere titel voor zijn artikel. In een brief aan Nicholson (17 februari 1940) schrijft Mondriaan: 'Even I began a new composition (small) and also an article in relation with the world situation: 'Art shows the Evil of Totalitarian Tendencies'. Perhaps it may be of any use. When it is ready I should like to send it up to you and would ask Barbara [Hepworth] if she would change what is not good English. Perhaps we could find a revue that would take it. (of course without paying). I try to make it as popular as possible.'

Op 26 maart 1940 laat Mondriaan aan Hepworth weten, dat hij nog steeds druk bezig is met zijn artikel: 'I am so late to answer you because of my article kept me. It was very difficult to defend our Art and to offend not others. But at last I succeeded I think fairly well. I think it can be for a larger public than that of Circle³. But still it is not for a great public. In any case I am glad that I made it. I had something needly to say. It is so depressing to see that people not advance. I saw that new Disney film: a mixture of good and bad and an archaic moral. I don't know what to do with the article: I think it is not for an revue. Perhaps it is also good for America. It is longer than I intended: about 20 pag. writing. I should like you and Nicholson would read it and tell me what you think of it and what I shall do with it. And if it is not too much work, that you would change what is not English. I tried to make it in news-paper style, very simple. But it must, of course, be English – It is ready now but it will take me still about 2 weeks before I have worked and thought it over. More than a month I did not painting; I nearly regretted that I began the article, but I am glad that I did it.'⁴

De definitieve titel noemt Mondriaan in een brief aan Winifred Nicholson⁵ (29 maart 1940): 'I intended to write you but I also am writing not a book but an article that I would entitle: "Art shows the evil of Nazi and Soviet tendencies". I would make it for a larger public as that of Circle, but that makes it very difficult. Also to defend Abstr. Art and not offend others. I work on it already 6 weeks and did no painting. [...] I have asked Nicholson if they would read my article when finished and what they think about it. But I don't think there will be a way to publish it. In any case I am glad that I made it. I have still to condense it, it was too long.'⁶

In een brief aan Albert E. Gallatin⁷ (3 april 1940) noemt Mondriaan dezelfde titel als in de brief aan Winifred Nicholson: 'I am writing also an article in a more general style than I did: Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Tendencies. It is very difficult to defend Modern art, Realist and Abstracts. I work already 2 month on it and did little painting than. I don't know how to publish it, but shall see that later.'⁸

Aan Hepworth en Nicholson schrijft Mondriaan (16 mei 1940) dat het artikel klaar is: 'Happely my article was finished I am copying it but changing it a little sometimes that I have to copy it again before I can send it to you.'

De titel van manuscript '40a' wordt vermeld in de brieven aan Winifred Nicholson en Gallatin. De andere titel 'Art shows the Evil of Totalitarian Tendencies' in de brief aan Ben Nicholson, is niet in een bron aangetroffen.

Het liefst wil Mondriaan zijn artikel kenbaar maken aan een breed publiek. De mogelijkheid om *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies* te publiceren lijkt te komen uit de Verenigde Staten. Mondriaan zegt in een brief aan Winifred Nicholson, dat de kunstredacteur van *Partisan Review*⁹ - George L.K. Morris¹⁰ - hem gevraagd heeft of het artikel in de *Review* gepubliceerd kan worden. Op 11 juni 1940 schrijft Mondriaan aan Winifred: 'I had given up my article also but now Mr. Morris in New York asked

¹ Vanaf 26 september 1938 woont Mondriaan in Londen, 60 Parkhill Road.

² Tentoonstellingscatalogus: *Mondrian. Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse Schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 24

³ Groep Engelse kunstenaars met o.a. Ben Nicholson, Barbara Hepworth, Noam Gabo.

⁴ Vindplaats brieven aan Hepworth: RKD-MCP – 41.

⁵ Winifred Nicholson (1893-1981), Engels kunstenaar, vriendin van Mondriaan; hielp hem met het corrigeren van zijn Engelse teksten. (Eerste vrouw van Ben Nicholson).

⁶ Vindplaats brieven aan Winifred Nicholson: RKD-MCP – 62.

⁷ Albert A. Gallatin (1881-1952), Amerikaanse verzamelaar en kunstenaar.

⁸ Vindplaats brieven aan Gallatin: The New-York Historical Society, Manuscript Department, 170 Central Park West, New York.

⁹ Politiek en literair tijdschrift in New York (1934-2003).

¹⁰ George L.K. Morris (1905-1975), Amerikaans kunstenaar en publicist.

me to publish it in the Partisan Review. I saw a number and looked over an critic on Maratain and thought that was right. But I hear now by Mr. Ody¹ that other articles in it does not agree with our ideas. That is a pity, but I had already sent up my article - Mr. Ody has corrected it, [...]’.

Ook in een brief aan Hepworth en Nicholson (11 juni 1940) noemt Mondriaan de naam Morris: ‘You will have already understood by the war-events that I gave up my article. My idea was to leave it for later, because the tension is too great now. [...] But now a week ago I got a letter from Mr. Morris. When I thanked Mr. Gallatin for his book, I told him that I was writing. He said it to Mr. Morris and so this asked me the article for the Partisan Review. He sent me a number of it and I do like that review. So I set me at work again to copy out the first part. There was no time to send it up to you. Mr. Ody was so kind to correct it and now it is on the way to New-York. I hope Mr. Morris will like it. I think in America it can be usefull. I am more or less content with the article, it is well studyed. I shall finish now also the second part, one never knows what happens.’

In deze laatste brief heeft Mondriaan het over een tweede deel waar hij aan begonnen is, nadat hij het eerste deel opgestuurd heeft naar New York. Waarschijnlijk bedoelt hij hier met ‘part’ ‘hoofdstuk’. Het is ook mogelijk dat Mondriaan alleen de ‘Introduction’ naar Morris gestuurd heeft². Er is nooit een artikel van Mondriaan gepubliceerd in de *Partisan Review*.

Later (5 juni 1941) schrijft Von Wiegand in haar dagboeknotities³: ‘He [Mondrian] told me that Morris wanted this article we were working on for Partisan Review, that he (Mondrian) had given him one article, but that he wanted to change it, and cut it, and Mondrian didn’t want it that way. He is very insistent on having his ideas expressed as he sees them with no changes.’

De eerste publicatie van *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies* is pas in 1981⁴. Holtzman - de editeur - heeft de publicatie samengesteld uit de verschillende bronnen: van manuscript ‘40a’ heeft hij de ‘Introduction’ gebruikt, van ‘41Bc[3]’ het hoofdstuk ‘The Facts. Art Killed’, en van typoscript ‘41Aa’ de resterende hoofdstukken. Opmerkelijk hierbij is dat hij een gedeelte van de ‘Introduction’ uit manuscript ‘40a’ heeft weggelaten⁵.

Manuscript ‘40a’ is nog niet eerder in zijn geheel gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

De basis voor de gepresenteerde tekst is manuscript ‘40a’. ‘40a’ is vollediger dan ‘40c’ en bovendien bestaat er twijfel over de authenticiteit van ‘40c’.

Ongebruikelijke afkortingen zijn opgelost. Het bijzondere hoofdlettergebruik in het manuscript is overgenomen in de leestekst.

Bijzondere woorden

Mondriaan gebruikt in *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies* het woord Romantism: ‘peaceful, dreamy Romantism, the devote religious conception’⁶. Dit woord is niet bekend in het Engels, waarschijnlijk bedoelt Mondriaan ‘Romanticism’.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Ankowsch, C. ‘Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie’. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 156.

Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 63.

¹ Robert Ody (... - ...), Engels advocaat (kennis van Ben Nicholson).

² In de Archives of American Art, Washington en het archief van G.L.K. Morris is niets gevonden.

³ The Getty Reserach Institute. Los Angeles. Call Number 990024 Mondrian/Von Wiegand: Photocopies of journal entries

⁴ H. Holtzman, ed. ‘Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies’. In tent.cat.: *Mondrian: Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart/Den Haag/Baltimore, 1981: 29-33.

⁵ Zie leestekt [067] p.1/r.33-46 en USB-stick: Aanvullend materiaal bij [065] - Tekstvergelijking (manuscripten 40a - 41Bc[3]) – (publicatie 1981).

⁶ Leestekst [067] p.3/r.6.

- Bois, Y.-A. *Arthur Lebrun en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 128.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 361.
- Holtzman, H. 'Mondriaan en 'de Bevrijding''. In tent.cat.: *Mondrian. Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse Schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 23-26.
- Holtzman, H., and James, M. S. *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 320.
- Jaffé, H. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 141.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 174, II 515.
- Lebensztejn, J.-C. 'Mondrian: la fin de l'art'. In: *Critique*, no 438 (Novembre, 1983): 907.
- Maur, K. v. 'Mondriaan en de muziek'. In tent.cat.: *Mondriaan: Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 304.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In: *Spirale* (Zürich) no.3 (z.d. [1954]): 26.
- Ottolenghi, M.G. (ed.). 'Scritti di pittore'. In: M.G. Ottolenghi (ed.). *L'opera completa di Mondrian*. Milano, 1974: 10.
- Rembert, V.P. *Mondrian, America, and American painting*. New York, 1970: 53, 67.

[068] Plastic Art Shows the Evil of Oppression [1]

Vooraf

[Zie het 'Vooraf' van tekst [067] over Mondriaans 'Oppression-teksten'.]

Bron

Twee bronnen vormen de basis voor de tekst *Plastic Art Shows the Evil of Oppression* [1].

De eerste - manuscript '41Ba' - is getiteld *Plastic Art Shows the Evil of Oppression*, onder het woord 'Evil' heeft Mondriaan het woord 'Causes' geschreven. Het manuscript bestaat uit 11 schrijfblokbladen¹ aan één zijde beschreven. De eerste zeven bladen zijn rechtsboven genummerd van 1 t/m 7; de overige vier bladen bevatten losse toevoegingen. De tekst is met pen geschreven en er zijn veel correcties aangebracht. Het manuscript is niet ondertekend en niet gedateerd.

Mondriaan heeft pagina 3 met een gedeelte van een ander schrijfblokblad 'verlengd'. Pagina 4 bestaat ook uit aan elkaar geplakte stroken van schrijfblokbladen. De tekst begint op de eerste pagina met 'Introduction' en eindigt halverwege pagina 7 met de titel en een paar regels van een nieuw hoofdstuk: 'Great Facts of oppression'.

De tweede bron - manuscript '41Bc[3]' - bestaat uit 17 vellen doorslagpapier en schrijfblokbladen²; sommige tweezijdig beschreven. De paginanummering (linksboven) begint bij '8' en eindigt bij '24'. Mondriaan heeft de pagina's '8', '18', '19' '20' en '24' 'verlengd' door er een strook papier boven of onder aan te plakken. Van sommige andere pagina's is weer een gedeelte afgeknipt.

Tot pagina 20 schrijft Mondriaan met pen, halverwege bladzijde 20 gaat hij drie bladzijden over op potlood en daarna weer pen.

Het manuscript heeft geen titel, is niet ondertekend en niet gedateerd.

In manuscript '41Bc[3]' komen de volgende hoofdstukken voor:

[2. geen hoofdstuktitel]⁴

3. The Art of the Past and Modern Art

4. Art and Life Need Freedom

5. Arts Real Content

Een vergelijking⁵ van manuscript '40a' ([062] *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies*) met '41Bc[3]' laat zien dat '41Bc[3]' in feite begint met het tweede hoofdstuk. Het voorafgaande hoofdstuk 'Introductie' ontbreekt dus, evenals de titel van het tweede hoofdstuk 'The Facts. Art Killed'. Verder komen de teksten van '40a' en '41Bc[3]' veel met elkaar overeen, alleen is het hoofdstuk 'Art's Real Content' in '41Bc[3]' veel uitgebreider. Op grond van het feit dat veel correcties in '40a' zijn doorgevoerd in de lopende tekst van '41Bc[3]', is de conclusie dat '41Bc[3]' een volgende versie is van '40a' gerechtvaardigd. Echter, de 'Introduction' van manuscript '40a' komt niet overeen met de 'Introduction' van manuscript '41Ba'. De introductie van '41Ba' blijkt - op een aantal zinnen na - een nieuwe tekst.

Zoals eerder opgemerkt begint '41Bc[3]' met pagina 8 en eindigt '41Ba' met pagina 7. Het is mogelijk dat de zeven pagina's van '41Ba', de ontbrekende eerste zeven pagina's van '41Bc[3]' zijn. De enige twijfel over dit 'samenvoegen' van '41Ba' en '41Bc[3]' is de plaats van de paginanummering. Bij '41Ba' zijn de pagina's rechtsboven genummerd, en bij '41Bc[3]' linksboven.

Ondanks deze wisselende paginanummering is besloten om '41Ba' en '41Bc[3]' als één leestekst te presenteren, omdat geen ander Oppression-manuscript is gevonden met genummerde pagina's van 1 t/m 7. Een doorslaggevend argument is echter, dat de introductie van de typoscripten '41Bb[2]' en '41Ab', die Mondriaan later heeft laten vervaardigen, vrijwel gelijk is aan de introductie van '41Ba'⁶. Hij heeft dus manuscript '41Ba' en '41Bc[3]' samengevoegd om het typoscript - waaruit de typoscripten '41Bb[2]' en '41Ab' zijn ontstaan - te laten maken; in het vervolg aangeduid als manuscript '41Ba+41Bc[3]'.

¹ Afmeting: 26,7 x 20,3 cm (10½ x 8 inch).

² Doorslagpapier: 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch); schrijfblokbladen: 26,7 x 20,3 cm (10½ x 8 inch).

³ De eerste zeven pagina's zijn in het Holtzman Deposit ondergebracht bij '41Ba'.

⁴ De tekst komt overeen met het hoofdstuk: 'The Facts. Art Killed' in manuscript '40c'.

⁵ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [067] - Tekstvergelijking (manuscript 40a) – (manuscript 41Bc[3])

⁶ Zie Schema 1 in het 'Vooraf' van [067].

Titel

Mondriaan heeft manuscript '41Ba' de titel gegeven: *Plastic Art Shows the Evil of Oppression*. Manuscript '41Bc[3]' heeft geen titel; '41Bc[3]' begint immers bij pagina 8.

Onder het woord 'Evil' in de titel van '41Ba' heeft Mondriaan nog het woord 'Causes' geschreven, maar in het typoscript dat hij heeft laten vervaardigen aan de hand van '41Ba+41Bc[3]'¹ staat het woord 'Causes' niet in de titel; reden om 'Evil' niet te vervangen door 'Causes'. De titel van de gepresenteerde tekst is: *Plastic Art Shows the Evil of Oppression*. Aan de titel wordt een [1] toegevoegd, omdat er nog een tekst is met eenzelfde titel.²

Datering en ondertekening

De manuscripten '41Ba' en '41Bc[3]' zijn niet ondertekend en niet gedateerd. In de brieven van Mondriaan aan diverse bekenden³ schrijft hij, dat hij met een artikel bezig is 'in relation with the world situation'. De brieven die - onder andere - over dit onderwerp gaan, beslaan de periode van half februari tot half mei 1940.

In deze periode schrijft Mondriaan manuscript '40a' en vervolgens manuscript '41Ba+41Bc[3]' en hij vraagt aan Charmion von Wiegand⁴ om '41Ba+41Bc[3]' uit te typen⁵. Typoscript '41Ab' is met de hand gedateerd: 'Dec. '40'; overigens kent Mondriaan Von Wiegand pas vanaf april 1941 en is de datering van het typoscript niet juist of het is door iemand anders vervaardigd.

Op 16 mei 1940 schrijft Mondriaan aan Barbara Hepworth⁶ en Ben Nicholson⁷: 'Happely my article was finished'. Het schrijven aan de manuscripten '40a' ([067] *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies*) en '41Ba+41Bc[3]' ([063] *Plastic Art Shows the Evil of Oppression [1]*) stopt waarschijnlijk in mei 1940. De datering van de gepresenteerde tekst is vermoedelijk: mei 1940⁸.

Ontstaan en publicatie

De manuscripten '40a' en '41Ba+41Bc[3]' zijn vermoedelijk direct na elkaar ontstaan. De tekst *Plastic Art Shows the Evil of Oppression [1]* ('41Ba+41Bc[3]') is - de 'Introduction' uitgezonderd - een volgende versie van *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies* ('40a'). Dit is te zien aan de correcties in '40a' die in de lopende tekst van ('41Ba+41Bc[3]') zijn opgenomen.

Opmerkelijk is dat Mondriaan de titel *Plastic Art Shows the Evil of Oppression [1]* nergens in zijn brieven noemt, terwijl dit artikel direct na *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies* ('40a') is ontstaan. De titel *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies* wordt wel genoemd in de brieven aan Winifred Nicholson en Gallatin⁹. Overigens wordt in een brief aan Nicholson (17 februari 1940) nog een andere titel genoemd: 'Art shows the Evil of Totalitarian Tendencies'.

Het is mogelijk dat Mondriaans opmerkingen in zijn brieven zowel over '40a' als over '41Ba+41Bc[3]' gaan. In de toelichting van [067] *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies* kwam het volgende uit Mondriaans brieven naar voren.

Mondriaan informeert Harry Holtzman¹⁰ op 13 februari 1940¹¹ over de start van een nieuw artikel: 'I am making a short article by impulse of the actual world situation; I am trying to make clear that art shows the evil of Nazi and Communist conceptions ... The article would be useful for America too.'¹²

Even later (17 februari 1940) in een brief aan Nicholson schrijft Mondriaan: 'Even I began a new composition (small) and also an article in relation with the world situation: 'Art shows the Evil of Totalitarian Tendencies'. Perhaps it may be of any use. When it is ready I should like to send it up to you and would ask Barbara [Hepworth] if she would change what is not good English. Perhaps we could find a revue that would take it. (of coarse without paying). I try to make it as popular as possible.'

¹ Uit '41Ba+41Bc[3]' is typoscript '41Ab' ontstaan (Zie Schema 1 in 'Vooraf' van tekst [067]).

² Tekst [085].

³ Brieven aan Harry Holtzman (H. Holtzman. 'Mondriaan en 'de Bevrijding''. In tent.cat.: *Mondrian. Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse Schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 24), Ben Nicholson, Winifred Nicholson, Barbara Hepworth (RKD-MCP - 41, 61, 62).

⁴ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunsterica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

⁵ [067] *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies*.

⁶ Barbara Hepworth (1903-1975), Engels beeldhouwster.

⁷ Ben Nicholson (1894-1982), Engels kunstenaar.

⁸ In mei 1940 woonde Mondriaan in Londen, 60 Parkhill Road.

⁹ Zie toelichting bij tekst [067].

¹⁰ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en diens erfgenaam.

¹¹ Vanaf 26 september 1938 woont Mondriaan in Londen, 60 Parkhill Road.

¹² Tentoonstellingscatalogus: *Mondrian. Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse Schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 24.

Op 26 maart 1940 laat Mondriaan aan Hepworth weten dat hij nog steeds druk bezig is met zijn artikel: 'I am so late to answer you because of my article kept me. It was very difficult to defend our Art and to offend not others. But at last I succeeded I think fairly well. I think it can be for a larger public than that of Circle¹. But still it is not for a great public. In any case I am glad that I made it. I had something needly to say. It is so depressing to see that people not advance. I saw that new Disney film: a mixture of good and bad and an archaic moral. I don't know what to do with the article: I think it is not for an revue. Perhaps it is also good for America. It is longer than I intended: about 20 pag. writing. I should like you and Nicholson would read it and tell me what you think of it and what I shall do with it. And if it is not too much work, that you would change what is not English. I tried to make it in news-paper style, very simple. But it must, of course, be English – It is ready now but it will take me still about 2 weeks before I have worked and thought it over. More than a month I did not painting; I nearly regretted that I began the article, but I am glad that I did it.'

Enkele dagen later (29 maart 1940) schrijft Mondriaan aan Winifred Nicholson²: 'I intended to write you but I also am writing not a book but an article that I would entitle: "Art shows the evil of Nazi and Soviet tendencies". I would make it for a larger public as that of Circle, but that makes it very difficult. Also to defend Abstr. Art and not offend others. I work on it already 6 weeks and did no painting. [...] I have asked Nicholson if they would read my article when finished and what they think about it. But I don't think there will be a way to publish it. In any case I am glad that I made it. I have still to condense it, it was too long.'

In een brief aan Albert E. Gallatin³ (3 april 1940) zegt Mondriaan: 'I am writing also an article in a more general style than I did: Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Tendencies. It is very difficult to defend Modern art, Realist and Abstracts. I work already 2 month on it and did little painting than. I don't know how to publish it, but shall see that later.'

Aan Hepworth en Nicholson schrijft Mondriaan (16 mei 1940) dat het artikel klaar is: 'Happely my article was finished I am copying it but changing it a little sometimes that I have to copy it again before I can send it to you.' Mondriaan noemt *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies* niet bij name in deze brief, hij kan dus ook de tweede versie *Plastic Art Shows the Evil of Oppression*[1] bedoelen.

Mondriaan heeft het manuscript '41Ba+41Bc[3]' laten uittypen. Daarbij zijn de doorslagen '41Ab'⁴ en '41Bb[2]+40b'⁵ ontstaan; het 'bovenvel' - het originele typoscript - is niet gevonden. Het typoscript is gereconstrueerd door de latere correcties in doorslag '41Ab' achterwege te laten⁶. Door vergelijking van manuscript '41Ba+41Bc[3]' met deze reconstructie is het mogelijk de wijzigingen van Von Wiegand op Mondriaans tekst te achterhalen⁷.

Het manuscript '41Ba+41Bc[3]' is niet eerder gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

Manuscript '41Ba+41Bc[3]' is de basis voor de gepresenteerde tekst. '41Ba' kent aan aantal pagina's met toevoegingen. Mondriaan heeft niet duidelijk aangegeven waar deze toevoegingen in de tekst geplaatst moeten worden. Aan de hand van het typoscript (doorslag '41Ab') is de plaats van de toevoegingen gevonden en in de leestekst opgenomen.

Beide manuscripten ('41Ba' en '41Bc[3]') zijn getranscribeerd, waarbij de correcties met behulp van diacritische tekens zijn aangegeven⁸. Het bijzondere hoofdlettergebruik in het manuscript is overgenomen in de leestekst.

Bijzondere woorden

Mondriaan gebruikt in *Plastic Art Shows the Evil of Oppression* [1] het woord Romantism: 'peaceful, dreamy Romantism, the devote Religious conception'⁹. Dit woord is niet bekend in het Engels, waarschijnlijk bedoelt hij 'Romanticism'.

¹ Groep Engelse kunstenaars met o.a. Ben Nicholson, Barbara Hepworth, Noam Gabo.

² Winifred Nicholson (1893-1981), Engels kunstenaar, vriendin van Mondriaan; hielp hem met het corrigeren van zijn Engelse teksten (Eerste vrouw van Ben Nicholson.)

³ Albert A. Gallatin (1881-1952), Amerikaanse verzamelaar en kunstenaar.

⁴ Zie tekst [070].

⁵ Zie tekst [085].

⁶ Een 'reconstructie' van het typoscript. Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [070] - Reconstructie van typoscript '41Ab'.

⁷ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [070] - Tekstvergelijking '41Ba+41Bc[3]' en '41Ab'.

⁸ Zie USB-stick: Basisteksten [068] manuscript 41Ba; [068] manuscript 41Bc[3].

⁹ Leestekst [068] p.4/r.9.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

- Ankowitsch, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 239, 302, 312, 410, 501, 507, 515, 521.
- Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 63.
- Bois, Y.-A. *Arthur Lebnig en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 128.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 361.
- Holtzman, H. 'Mondriaan en "de Bevrijding"'. In tent.cat.: *Mondrian. Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse Schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 23-26.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; London, 1987; New York, 1993: 320.
- Jaffé, H. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 141.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 174, II 515.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In: *Spirale* (Zürich) no.3 (z.d. [1954]): 26.
- Mondrian, P. 'Scritti di pittore'. In: M.G. Ottolenghi (ed.). *L'opera completa di Mondrian*. Milano, 1974: 10.

[068a] [Verspreide fragmenten en notities in archiefmap '41Bc']

Vooraf

In archiefmap '41Bc' in Mondriaans nalatenschap¹ zijn verschillende bronnen aanwezig, die door de archiefvormer² opgeborgen zijn als één bron. Op grond van de diverse soorten tekst en de paginanummeringen onderscheiden we in '41Bc' acht afzonderlijke bronnen. Om deze verschillende bronnen te kunnen aanduiden, worden ze voorzien van een nummer tussen vierkante haken.

Het volgende overzicht geeft eerst de aanduiding van elke bron in '41Bc', zoals deze in dit corpus gebruikt gaat worden, gevolgd door een korte bronbeschrijving:

- 41Bc[1] een kort manuscript met de titel 'Oppression in Art and Life'; één bladzijde ('1'), rechtsboven genummerd;
- 41Bc[2] een notitie van één zin op de achterkant van manuscript '41Bc[1]';
- 41Bc[3] een manuscript zonder titel; 17 bladzijden, linksboven genummerd 8 t/m 24;
- 41Bc[4] een manuscript zonder titel; 8 bladzijden, rechtsboven zijn genummerd 17 t/m 22;
- 41Bc[5] een netversie van '41Bc[4]' ('Arts Context Showing the Evil of All Oppression'); 4 bladzijden, rechtsboven genummerd 7 t/m 10;
- 41Bc[6] een kort manuscript; één ongenummerde pagina;
- 41Bc[7] een kort typoscript met handmatige correcties; één ongenummerde pagina; de tekst op de bron is niet verwant met een andere 'Oppression-bron', maar met *Plastic Art: Reflex of Reality*³.
- 41Bc[8] een manuscript zonder titel; één schrijfblokblad ('16a'), rechtsboven genummerd.

De manuscripten '41Bc[1]', '41Bc[3]', '41Bc[4]', '41Bc[5]' en typoscript '41Bc[7]' worden elders in dit corpus gepresenteerd, omdat ze samenhangen met manuscripten of typoscripten in andere archiefmappen in de nalatenschap⁴. De andere - '41Bc[2]', '41Bc[6]', '41Bc[8]' - volgen hier.

Bron

'41Bc[2]' is een notitie van één zin op de achterkant van manuscript '41Bc[1]'. '41Bc[1]' is een kort manuscript van één 'verlengd' schrijfblokblad⁵ met de titel 'Oppression in Art and Life'. Mondriaan heeft de notitie met potlood gemaakt.

'41Bc[6]' bestaat uit een gedeelte van een schrijfblokblad waaraan aan de bovenzijde een strook van een typoscript is geplakt⁶. De achterzijde is niet beschreven. De bron omvat een paar getypte regels en dertien regels die met pen zijn geschreven. De tekst is op veel plaatsen gecorrigeerd. De getypte tekst komt overeen met een gedeelte van *Plastic Art: Reflex of Reality*⁷; de geschreven tekst komt niet overeen met *Plastic Art: Reflex of Reality*.

'41Bc[8]' is een manuscript zonder titel, één schrijfblokblad⁸, rechtsboven genummerd ('16a'). Dit laatste betekent dat het fragment deel heeft uitgemaakt van een groter geheel of een toevoeging was bij een bepaalde tekst. Het eerste gedeelte van het fragment zijn een paar - met pen - geschreven regels; deze regels zijn doorgehaald. Daaronder volgen tien regels in potlood. De tekst is hier en daar gecorrigeerd.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA.

² Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

³ Tekst [093].

⁴ 41Bc[1]: [086] *Liberation from Oppression in Art and Life*

41Bc[3]: [067] *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies*

41Bc[4] en [5]: [069] *Arts Content Showing the Evil of All Oppression*

41Bc[7]: [095] *Plastic Art: Reflex of Reality*

(Zie ook (USB-stick): Aanvullend materiaal bij [067] - Overzicht Oppression-bronnen.)

⁵ Afmeting: 46,4 x 20,3 cm (18¼ x 8 inch).

⁶ Het geheel meet: 20,3 x 15,9 cm (8 x 6¼ inch).

⁷ Tekst [095]; zie leestekst [095] p.1/r.9-11.

⁸ Afmeting: 24,8 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch).

Titel

Fragmenten en notities krijgen in dit corpus de titel [*Verspreide fragmenten en notities*] met een toevoeging. De notities '41Bc[2]', '41Bc[6]', '41Bc[8]' krijgen de titel: [*Verspreide fragmenten en notities in archiefmap '41Bc'*].

Datering en ondertekening

De fragmenten en notities zijn niet gedateerd en niet ondertekend. Vermoedelijk zijn ze medio 1940 gemaakt.

Ontstaan en publicatie

Niet achterhaald is op welke manier of in welke context de fragmenten en notities uit map '41Bc' zijn ontstaan.

De fragmenten en notities zijn niet gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

De fragmenten en notities zijn in de leestekst gescheiden door een horizontale lijn. Doorgehaalde tekstgedeelten zijn in een kleiner lettertype gepresenteerd.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

[069] Arts Content Showing the Evil of All Oppression

Vooraf

[Zie ‘Vooraf’ van tekst [067] over Mondriaans ‘Oppression-teksten’.]

Bron

In de archiefmap ‘41Bc’ in Mondriaans nalatenschap¹ bevinden zich twee bronnen die een vrijwel identieke tekst hebben. Deze bronnen zijn in dit corpus aangeduid met ‘41Bc[4]’ en ‘41Bc[5]’².

‘41Bc[4]’ is een manuscript dat bestaat uit 8 schrijfblokbladen³, die rechtsboven zijn genummerd van 17 t/m 22. Sommige bladen zijn aan beide zijden beschreven. De bron heeft geen titel, maar is wel op pagina 22 gedateerd en ondertekend: ‘mai 40’ - ‘P. Mondrian.’ De paginanummering geeft aan dat dit manuscript tot een groter geheel heeft behoord. De voorafgaande (zestien?) pagina’s zijn niet achterhaald. De tekst ‘41Bc[4]’ is voornamelijk met pen geschreven; enkele passages zijn in potlood. Het manuscript kent veel correcties in de vorm van doorhalingen en toevoegingen. Deze zijn in de lopende tekst van manuscript ‘41Bc[5]’ opgenomen of weggelaten, zodat de conclusie is dat ‘41Bc[5]’ een ‘netversie’ is van ‘41Bc[4]’.

‘41Bc[5]’ is een manuscript dat bestaat uit vier bladen dun papier⁴, die rechtsboven zijn genummerd van 7 t/m 10. Pagina 8 en 9 zijn door Mondriaan verlengd; hij heeft aan deze pagina’s een strook (stroken) toegevoegd. Op pagina 7 staat bovenaan geschreven: ‘6 Arts Content Showing the Evil of All Oppression’. Het getal ‘6’ voor deze titel doet vermoeden dat hier sprake is van een hoofdstuknummer. Opmerkelijk hierbij is wel, dat op pagina 7 reeds ‘hoofdstuk 6’ begint, zodat de conclusie luidt dat voor de eerste vijf hoofdstukken slechts zes pagina’s beschikbaar waren. Uit het hoofdstuknummer en de paginanummering blijkt dat ook dit manuscript deel heeft uitgemaakt van een groter geheel. De voorafgaande (zes?) pagina’s zijn niet gevonden.

Titel

Manuscript ‘41Bc[5]’ heeft van Mondriaan een titel gekregen. Voor de gepresenteerde tekst wordt dezelfde titel gebruikt, echter het hoofdstuknummer ‘6’ wordt niet meegenomen, omdat ‘41Bc[5]’ hier niet als ‘hoofdstuk’ gepresenteerd wordt, maar als ‘afzonderlijke’ tekst.

De titel van de gepresenteerde tekst is: *Arts Content Showing the Evil of All Oppression*.

Datering

Mondriaan heeft manuscript ‘41Bc[4]’ gedateerd: ‘mai 40’. De netversie ‘41Bc[5]’ zal niet veel later zijn ontstaan. De datering van *Arts Content Showing the Evil of All Oppression* is: mei 1940⁵.

Ontstaan en publicatie

Vermoedelijk is ‘41Bc[4]’ het laatste (zesde) hoofdstuk geweest van *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies*. In ‘40a’ (*Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies*) zijn de pagina’s genummerd van 1 t/m 16; de kladversie ‘41Bc[4]’ is genummerd van 17 t/m 22 en zou dus aansluiten bij ‘40a’. Mondriaan heeft ‘41Bc[4]’ overgeschreven en daarbij de paginering gewijzigd. Omdat de paginanummering niet overeenkomt met manuscript ‘40a’, wordt *Arts Content Showing the Evil of All Oppression* hier afzonderlijk gepresenteerd in ‘41Bc[5]’.

Waarschijnlijk heeft Mondriaan besloten om dit hoofdstuk niet meer te gebruiken, het komt namelijk niet meer voor zijn volgende teksten. Hij heeft het echter wel bewaard, reden om het hier te presenteren.

Arts Content Showing the Evil of All Oppression is niet gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

‘41Bc[5]’ is een netversie van ‘41Bc[4]’ en is de basis voor de gepresenteerde tekst.

Het bijzondere hoofdlettergebruik in het manuscript is overgenomen in de leestekst.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA.

² Zie [067] ‘Vooraf’ en USB-stick: Aanvullend materiaal bij [067] Overzicht Oppression bronnen.

³ Afmeting: 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch).

⁴ Afmeting: 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch).

⁵ In mei 1940 woonde Mondriaan in Londen, 60 Parkhill Road.

Bijzondere woorden

Mondriaan gebruikt in *Arts Content Showing the Evil of All Oppression* de term ‘becomes enter-balanced’¹; geen gebruikelijke Engelse term. Vermoedelijk betekent deze term ‘in evenwicht geraken’.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Leestekst [069] p.1/r.52

[070] Oppression in art and life

Vooraf

[Zie ‘Vooraf’ van tekst [067] over Mondriaans ‘Oppression-teksten’.]

Bron

De basis voor de tekst *Oppression in art and life*[1] is het typoscript ‘41Ab’. Dit typoscript heeft Mondriaan laten maken met een doorslag; ‘41Ab’ is het bovenvel en ‘41Bb[2]+40b’ is de doorslag. Mondriaan heeft ‘41Ab’ uit laten typen aan de hand van manuscript ‘41Ba+41Bc[3]’. ‘41Ab’ is een tussenfase in de tekstontwikkeling van de verwante Oppression-bronnen.

Het typoscript ‘41Ab’ bestaat uit 19 rechtsboven genummerde pagina’s. De getypte titel ‘Plastic Art Shows the Evil of Oppression’ is doorgehaald en met de hand (potlood) vervangen door *Oppression in art and life*. Ook de dagtekening en ondertekening op pagina 19 zijn met potlood geschreven, evenals de toevoeging ‘to continue’. Het typoscript is op veel plaatsen met de hand gecorrigeerd.

De hoofdstukken in dit typoscript zijn:

- Introduction
- Great Facts of Oppression
- The Art of the Past and Modern Art
- Art and Life Need Freedom
- Art’s Real Content

Boven elk hoofdstuk heeft Mondriaan geschreven ‘Italicise underlined’. De hoofdstuknummering, bijvoorbeeld ‘Part 4 -’ is bij elk hoofdstuk doorgehaald. Het hoofdstuk ‘Introduction’ is overgetypt van ‘41Ba’, waarbij de correcties in de lopende getypte tekst van ‘41Ab’ zijn doorgevoerd. De andere hoofdstukken zijn overgetypt van manuscript ‘41Bc[3]’.

Titel

De oorspronkelijke getypte titel van ‘41Ab’ is doorgehaald en met de hand gewijzigd in *Oppression in art and life*. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft typoscript ‘41Ab’ ondertekend en gedateerd. Onderaan pagina 19 staat in zijn handschrift: ‘Dec.R. ‘40’ en ‘Piet Mondrian’. De datering van de gepresenteerde tekst is: december 1940.¹

Ontstaan en publicatie

Mondriaan voltooit in mei 1940 het manuscript *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies* (‘40a’)² en vermoedelijk ook de herziene versie van die tekst: *Plastic Art Shows the Evil of Oppression* (‘41Ba+41Bc[3]’)³. Grote delen van *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies* blijven behouden in *Plastic Art Shows the Evil of Oppression*, maar niet alles. Van dit laatste manuscript (‘41Ba+41Bc[3]’) laat Mondriaan in Londen een typoscript vervaardigen (bovenvel ‘41Ab’ en doorslag ‘41Bb[2]’). In het bovenvel verandert hij de titel in *Oppression in art and life*.

Op 4 januari 1941 schrijft Mondriaan vanuit New York aan Winifred Nicholson⁴: ‘[...] and developed my article that I made in London. Hope to find a revue to publish it.’⁵

En aan Ben Nicholson⁶ schrijft hij op 4 januari 1941: ‘I worked also on an article I began in London about ‘Oppression in Art and Life’ and I hope to find a revue to publish it. Morris told me that ‘The Partisan’ found it a good article but that the English was not good enough! Other did not do this remarque.’⁷

¹ Mondriaan woonde in december 1940 in New York (353East 56th Street); begin oktober 1940 is hij in de Verenigde Staten aangekomen (bron: CR II 173).

² Zie de toelichting van [067].

³ Zie de toelichting van [068].

⁴ Winifred Nicholson (1893-1981), Engels kunstenaar, vriendin van Mondriaan; hielp hem met zijn Engelse teksten. (Eerste echtgenote van ben Nicholson.)

⁵ Vindplaats brieven aan Winifred Nicholson: RKD-MCP – 62.

⁶ Ben Nicholson (1894-1982), Engels kunstenaar.

⁷ Vindplaats brieven aan Ben Nicholson: RKD-MCP – 61.

Charmion von Wiegand¹ schrijft in haar 'Notes on Mondrian' (13 april 1941)²: 'We sat on his two stools at the table and corrected his manuscript and he showed me a new manuscript called 'Oppression and Freedom', but I did not read it because he wants to finish it first.' Een manuscript met de titel 'Oppression and Freedom' is niet ontdekt. Vermoedelijk bedoelt Von Wiegand *Oppression in art and life*.

Het typoscript '41Ab' is niet gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

De basis voor het vervaardigen van de gepresenteerde leestekst is het typoscript '41Ab'. Dit is getranscribeerd, waarbij de correcties met behulp van diacritische tekens zijn aangegeven³. Het bijzonder hoofdlettergebruik in het manuscript is overgenomen in de leestekst.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunstcritica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

² The Getty Research Institute; Call Number 990024 Mondrian/Von Wiegand. (Courtesy of the Estate of Charmion von Wiegand and their representative, Michael Rosenfeld Gallery, LLC, New York, NY.)

³ Zie USB-stick: Basistekst [070] Oppression in Art and Life (typoscript 41Ab).

[071] [Born in Holland]

Vooraf

Mondriaan en Charmion von Wiegand¹ ontmoeten elkaar voor het eerst in april 1941². Bij deze gelegenheid geeft Mondriaan zijn eerste autobiografische aantekeningen aan Von Wiegand met informatie over zijn leven en werk. In de maanden mei, juni en juli daaropvolgend geeft of stuurt hij Von Wiegand aanvullingen en nieuwe teksten over zijn werk en leven. Deze autobiografische manuscripten bevinden zich in de Von Wiegand-correspondentie en worden gepresenteerd in dit corpus als:

- [071] [*Born in Holland*]
- [072] [*Conclusion and reflexions*]
- [074] [*Autobiografische tekst (13 juli 1941)*]
- [075] [*Autobiografische tekst (24 juli 1941)*]

Von Wiegand wil aanvankelijk dit autobiografisch materiaal gebruiken bij de uitwerking van haar interview met Mondriaan, maar later verandert ze van mening en gebruikt ze het als basis voor een artikel over Mondriaan.

Bron

Twee manuscripten, die beginnen met de woorden ‘Born in Holland’, zijn gevonden. Het eerste bevindt zich in Mondriaans nalatenschap³; het tweede tussen de fotokopieën van de brieven van Mondriaan aan Von Wiegand⁴.

Het eerste manuscript is opgeborgen in archiefmap ‘45’ in het Holzman Deposit. Map ‘45’ is getiteld ‘Toward the True Vision of Reality’ en bevat de volgende submappen⁵:

- ‘45a’ - Mondrian. [Toward the True Vision of Reality]: autograph manuscript;
- ‘45b’ - Mondrian. [Notes for “Toward the True Vision of Reality”]: autograph manuscript;
- ‘45c’ - Mondrian. Toward the True Vision of Reality. New York: Valentine Gallery, n.d.- 8 copies.

In submap ‘45a’ bevindt zich een manuscript dat om twee redenen als twee afzonderlijke teksten wordt gepresenteerd: [*Born in Holland*] en [*Conclusion and reflexions*]. De eerste reden voor deze splitsing is dat de paginanummering van het manuscript ‘45a’ niet doorloopt. De nummering van het manuscript [*Born in Holland*] eindigt bij pagina 10 en [*Conclusion and reflexions*] begint bij pagina 7. De tweede reden is dat - in de Von Wiegand-correspondentie - het manuscript [*Born in Holland*] is gedateerd ‘April 41’ en het manuscript [*Conclusion and reflexions*] ‘may - 41’. Blijkbaar heeft Mondriaan deze geschriften als twee zelfstandige teksten beschouwd, door ze apart te dateren en te ondertekenen.

Deze twee redenen zijn beslissend voor de gescheiden presentatie van [*Born in Holland*] en [*Conclusion and reflexions*]. Met behulp van de toevoegingen ‘[1]’ en ‘[2]’ wordt in het vervolg een onderscheid gemaakt tussen manuscript ‘45a[1]’ ([*Born in Holland*]) en manuscript ‘45a[2]’ ([*Conclusion and reflexions*]).

De manuscripten ‘45a[1]’ en ‘45a[2]’ hebben van doen met de publicatie ‘Toward the True Vision of Reality’ (‘45c’). Bij tekstvergelijking wordt duidelijk dat Von Wiegand deze teksten heeft gebruikt voor het vervaardigen van ‘Toward the True Vision of Reality’, maar er blijft weinig over van Mondriaans oorspronkelijke formuleringen. Om die reden zullen we ‘45a[1]’, ‘45a[2]’ en ‘45c’ apart presenteren. ‘45b’ heeft geen verantschap met ‘Toward the True Vision of Reality’. De manuscripten uit archiefmap ‘45’ worden als volgt gepresenteerd:

- ‘45a[1]’: [071] [*Born in Holland*]
- ‘45a[2]’: [072] [*Conclusion and reflexions*]
- ‘45b[1]’: [102] [*Space determination*][2]
- ‘45b[2]’: [102a] [*Verspreide fragmenten en notities in archiefmap ‘45b’*]
- ‘45c’: [084] [*Toward the True Vision of Reality*]

¹ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunstkritica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

² CR II 175; brief Von Wiegand aan Motherwell (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [091] - Brief Von Wiegand aan Motherwell – 28 mei 1947.)

³ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA; Uncat MS Vault.710, Box 2, File 45a.

⁴ Paul Getty Research Institute, Los Angeles, USA, Call Number 990024: ‘Mondrian/ Von Wiegand’. (Courtesy of the Estate of Charmion von Wiegand and their representative, Michael Rosenfeld Gallery, LLC, New York, NY.)

⁵ Zie USB-stick: Bijlagen: ‘1. Voorlopige inventaris Holtzman Deposit’.

Het manuscript '45a[1]' (*[Born in Holland]*) bestaat uit 22 schrijfblokvelen¹, soms aan twee kanten - met pen - beschreven. Het is een bijzonder moeilijk leesbaar manuscript, slordig geschreven met veel correcties, en met onduidelijke verwijzingen naar toevoegingen. De toevoegingen staan meestal op de achterzijden van de schrijfblokbladen.

Mondriaan heeft de eerste vijf pagina's onregelmatig genummerd: 1, 1a, I, 3, 2; de rest van de pagina's is niet genummerd. Manuscript '45a[1]' is niet ondertekend en niet gedateerd.

Naast dit manuscript '45a[1]' bestaat er een fotokopie van een tweede manuscript dat begint met de woorden 'Born in Holland'. Dit manuscript zit tussen de fotokopieën van de brieven van Mondriaan aan Von Wiegand². Dit blijkt een in het net geschreven versie te zijn van het moeilijk leesbare manuscript '45a[1]' in het Holtzman Deposit en wordt in het vervolg aangeduid als manuscript '[CVW- 1]'. Het bestaat uit 11 pagina's; de pagina's zijn genummerd 1 t/m 9, met twee toegevoegde pagina's, '6a' en 'Supplement pag. 10'. De tekst is netjes - met pen - geschreven³.

Het manuscript is gedateerd en ondertekend.

Titel

Noch manuscript '45a[1]', noch manuscript '[CVW- 1]' heeft een titel. In dit geval is de titel voor de leestekst samengesteld uit de eerste woorden: *[Born in Holland]*.

Datering en ondertekening

Het manuscript '[CVW- 1]' is gedateerd 'April 41'. Maar na april 1941 voegt Mondriaan nog een supplement toe, dit blijkt uit een brief die hij op 19 mei aan Von Wiegand stuurt: 'I shall bring the copy you made for me with me. I changed some parts and made an other supplement. I was very busy with it, so this letter comes so late!⁴ Inderdaad staat op pagina 9 van het manuscript onder de datering en de ondertekening geschreven: 'Supplement pag.10.'

Hoewel Mondriaan nog na april 1941 aan *[Born in Holland]* werkt, wijzigt hij toch de oorspronkelijke datering niet. De datering van de gepresenteerde tekst is: april 1941⁵.

Het manuscript '[CVW- 1]' is ondertekend met: 'Piet Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

Von Wiegand vertelt in haar memoires⁶ over haar eerste bezoek aan Mondriaan. 'When I rang the bell in the little courtyard, the latch clicked and I walked up three flights. The door was opened by a slight man with ascetic features. He shook hands cordially and let me into his front room.' Dit bezoek had een doel, Von Wiegand wilde Mondriaan interviewen voor een Amerikaans tijdschrift. Het interview heeft plaatsgevonden op 22 april 1941⁷, maar is niet gepubliceerd. Dit wordt duidelijk in een brief van Mondriaan aan Von Wiegand (2 juni 1941): 'That your interview with me is sent back shows how badly people do understand art but we can make it them more easy I think.'

Later (1947) schrijft Von Wiegand aan Robert Motherwell⁸: 'I first met Mondrian in April 1941, when I interviewed him for a magazine. He was then living at 353 East 56th St. Although the magazine had commissioned the interview, they did not publish it, as they thought Mondrian "too esoteric".'

Over het einde van het bezoek vertelt Von Wiegand in haar memoires: 'When I left, Mondrian pressed into my hand a few sheets of handwritten notes. He said they were a little statement about his life and work he had written to make things clear, in case I was writing about him.'

¹ Afmeting: 24,8 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch).

² Paul Getty Research Institute, Los Angeles, USA, Call Number 990024: 'Mondrian/ Von Wiegand'. (Courtesy of the Estate of Charmion von Wiegand and their representative, Michael Rosenfeld Gallery, LLC, New York, NY.)

³ Nadere bronbeschrijving is niet mogelijk, omdat origineel niet beschikbaar is.

⁴ Vindplaats brieven aan Von Wiegand: Paul Getty Research Institute, Los Angeles, USA, Call Number 990024: 'Mondrian/ Von Wiegand - Photocopied letters'. (Courtesy of the Estate of Charmion von Wiegand and their representative, Michael Rosenfeld Gallery, LLC, New York, NY.)

⁵ Op dat moment woont Mondriaan in New York, 353 East 56th Street.

⁶ Charmion von Wiegand. Mondrian: 'A Memoir of His New York Period'. In *Arts Yearbook* 4 (1961): 57-65 (Volledige tekst: USB-stick: Aanvullend materiaal bij [071] - Artikel Von Wiegand - A memoir - 1961.) (Courtesy of the Estate of Charmion von Wiegand and their representative, Michael Rosenfeld Gallery, LLC, New York, NY.)

⁷ CR II 175.

⁸ Robert Motherwell (1915-1991), Amerikaans schilder; editeur van 'the Documents of Modern Art', uitgegeven bij Wittenborn Art Books (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [091] - Brief Von Wiegand aan Motherwell – 28 mei 1947).

Von Wiegand schrijft verder aan Motherwell: ‘In connection with this interview, Mondrian had prepared some notes for me. I put these notes into correct English and sent them back to him.’ Waarschijnlijk wilde Mondriaan Von Wiegand behulpzaam zijn en geeft hij haar ‘notes’ mee over zijn leven en zijn werk. Hij heeft blijkbaar ruim van te voren geweten met welk doel zij hem kwam bezoeken. Getuige de behoorlijke hoeveelheid kladaantekeningen en de netversie heeft Mondriaan ruimschoots de tijd gehad om zich voor te bereiden op het interview.

In Von Wiegand’s memoires staat verder: ‘On reading the notes later, I found a succinct, if not altogether idiomatic, account of his artistic development. Spontaneously I put it into more legible English and sent him a copy. He answered as follows [7 mei 1941]: “Very kind of you to copy off my writing. I did not consider it as an article. I have written it only to explain to you my art development, but it is perhaps useful to the public to a better understanding of Abstract Art.”’

In dezelfde brief (7 mei 1941) vraagt Mondriaan aan Von Wiegand hem verder te helpen met de tekst: ‘If you would do the work to make it in good English there where this in wrong, and introduce it with preface. Then I shall be very pleased you send it upp. I never wrote about my own work but it is parallel with Plastic Art culture in general, thus it could be usefull. To me it does not matter if they don’t pay, mostly I wrote without paying, but you will have much work on it. Might they pay anything, than it is for you.’

Deze samenwerking mondt uit in de tekst *Toward a True Vision of Reality*: ‘These notes formed the basis of Mondrian’s article ‘Toward a True Vision of Reality,’ one of his classic essays. It was published as a brochure for his first exhibition¹.’

Ook in de brief aan Motherwell schrijft Von Wiegand: ‘Out of these notes came Mondrian’s essay ‘Toward the True Vision of Reality, which was published as a catalogue supplement for Mondrian’s first show held at Valentine Dudensing’s in 1942.’

Von Wiegand heeft van Mondriaans teksten [*Born in Holland*] en [*Conclusion and reflections*] een geheel eigen tekst gemaakt: *Toward the True Vision of Reality*; van de oorspronkelijke bewoordingen van Mondriaan is weinig over².

Behalve vier pagina’s in facsimile³ is de gehele tekst [*Born in Holland*] nooit gepubliceerd.

Volgens het dagboek van Von Wiegand⁴ (7 juli 1941) wil Mondriaan ‘the first autobiographical piece’ gebruiken voor een boek dat hij wil uitgeven: ‘He explained to me about the book - that he would give all his time to it as soon as he was through with his work for the exhibition in October and that he would get it out privately if there was no other way. He told me he got out Neo Plasticisme for 900 francs and that he made his expenses. He outlined what should go in it – the first autobiographical piece, the dialogue, the Circle article, the Nature of Oppositions, the new article on Oppression and Freedom in Art, and some of neo-plasticisme.’ Mogelijk bedoelt Mondriaan hier de tekst [*Born in Holland*].

Basistekst en leestekst

De kopie van het manuscript ‘[CVW- 1]’ is gebruikt als basis voor de leestekst. Dit manuscript is in vergelijking met manuscript ‘45a[1]’ te beschouwen als een ‘eindversie’, omdat het netjes is geschreven, weinig wijzingen heeft en gedateerd en ondertekend is.

Opmerkelijk zijn de ‘vergissingen’ in twee jaartallen. In het manuscript staat ‘1810’ i.p.v. ‘1910’⁵ en ‘1838’ i.p.v. ‘1938’⁶. Ook in de ‘kladversie’ (‘45a[1]’) staan deze verkeerde jaartallen vermeld.

Vermelde personen

De oom - waar Mondriaan over spreekt in de tekst⁷ - is oom Frits geweest. Frits Mondriaan⁸ woonde in Den Haag en kwam af en toe naar Winterswijk waar hij Mondriaan schilderles gaf.

¹ Als los vouwblad gepresenteerd bij de tentoonstelling in de Valentine Gallery, New York, 19 januari - 7 februari 1942.

² Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [071] Tekstvergelijking ‘Toward the true vision’ en ‘[Born in Holland]’.

³ Michel Seuphor. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, z.j. [1956]: 19, 20, 22, 23.

⁴ The Getty Research Institute. Call Number 990024 Mondrian/Von Wiegand: ‘Photocopies of Journal Entries’. (Courtesy of the Estate of Charmion von Wiegand and their representative, Michael Rosenfeld Gallery, LLC, New York, NY.)

⁵ Leestekst [071] p.1/r.19.

⁶ Leestekst [071] p.2/r.48.

⁷ Leestekst [071] p.1/r.4.

⁸ Frits Mondriaan (1853-1932), Nederlands schilder, oom van Mondriaan (zie CR I 112).

De kunstcriticus¹ die Mondriaan bedoelt is H.P.Bremmer. Bremmer bespreekt² een schilderij van Mondriaan (B79) en gebruikt de volgende zinsnede: ‘Zou het niet mogelijk zijn, dat de effene blanke stemming van een kerstnacht zoo tot uiting kwam?’.

Bijzondere woorden

Een aantal woorden in de tekst [*Born in Holland*] verdient een korte toelichting.

De onderwijsakten die genoemd worden zijn de Lagere en Middelbare Akte Tekenens. De eerste onderwijsakte haalt Mondriaan in 1889, de tweede 1892.

Met de ‘Amsterdam’s Art Academy’³ bedoelt Mondriaan de Rijkacademie, waar hij van 1893-1896 studeert.

In de ‘Salon des Indépendants’ (‘Société des Artistes Indépendants’) die Mondriaan noemt in de tekst⁴, heeft hij van 1911 tot 1914 diverse keren geëxposeerd⁵.

De ‘Boogie-Woogie’⁶ is een improviserende pianostijl met steeds herhaalde figuren met de linkerhand en contrasterende ritmen in de melodieën van de rechterhand; meestal in een blues schema van twaalf maten⁷.

Aan het eind van de tekst [*Born in Holland*]⁸ haalt Mondriaan Einstein aan: ‘abolishment of time and of subjective vision’. De idee dat ruimte en tijd niet absoluut zijn, is een gegeven dat Mondriaan regelmatig in zijn teksten gebruikt⁹.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Blotkamp, C. en A.H. den Boef. *Piet Mondriaan. Twee verhalen*. Amsterdam, 1984: z.p. [83]

Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 17.

Joosten, J. M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 175.

Mondriaan, P. [zonder titel]. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 20

Seuphor, M. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, [1956]; [herdruk] Amsterdam, [1956]; [herdruk] London, 1956; [herdruk] London, 1957: 19-23.

¹ Leestekst [071] p.1/r.41.

² In: *Beeldende Kunst* 3, 1915-1916, afl.9, nr.72 bespreekt Bremmer het schilderij B79. (J.M.Joosten. ‘Documentatie over Mondriaan (2)’, *Museumjournaal* 5 (1968): 269.)

³ Leestekst [071] p.1/r.4-5.

⁴ Leestekst [071] p.1/r.35

⁵ CR III 25-27.

⁶ Leestekst [071] p.2/r.42.

⁷ *Het Muziekboek*, Alphen aan de Rijn, 1978: 172.

⁸ Leestekst [071] p.3/r.6.

⁹ Mondriaan gebruikt de termen ‘buiten tijd en ruimte’ en ‘in tijd en ruimte’; de eerste keer worden de termen gebruikt in ‘[008] *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst*. (Zie ook: H.J.Vink. ‘Ruimte en tijd in de geschriften van Severini, Vantongerloo, Mondriaan en Van Doesburg II’. In: *Jong Holland* 6, nr.3 (1990): 6-8.)

[072] Conclusion and reflexions

Vooraf

Mondriaan en Charmion von Wiegand¹ ontmoeten elkaar voor het eerst op 22 april 1941². Bij deze gelegenheid geeft Mondriaan zijn eerste autobiografische aantekeningen aan Von Wiegand met informatie over zijn leven en werk³. In de maanden mei, juni en juli daaropvolgend geeft of stuurt hij Von Wiegand aanvullingen en nieuwe teksten over zijn werk en leven. Deze autobiografische manuscripten bevinden zich in de Von Wiegand-correspondentie en worden gepresenteerd in dit corpus als:

[071] [*Born in Holland*]

[072] *Conclusion and reflexions*

[074] [*Autobiografische tekst (13 juli 1941)*]

[075] [*Autobiografische tekst (24 juli 1941)*].

Bron

Van de hier gepresenteerde autobiografische tekst *Conclusion and reflexions* zijn twee manuscripten bekend. Het eerste manuscript bevindt zich in Mondriaans nalatenschap⁴, het tweede is een fotokopie van een handgeschreven tekst die Mondriaan aan Charmion von Wiegand toestuurde⁵.

In Mondriaan nalatenschap bevindt zich in archiefmap '45a' een manuscript dat om twee redenen is gesplitst in twee aparte teksten: [*Born in Holland*] en *Conclusion and reflexions*. De eerste reden voor deze splitsing is dat de paginanummering van het manuscript '45a' niet doorloopt. De nummering van het manuscript [*Born in Holland*] eindigt bij pagina 10 en *Conclusion and reflexions* begint bij pagina 7. De tweede reden is dat - in de Von Wiegand-correspondentie - het manuscript [*Born in Holland*] is gedateerd 'April 41' en het manuscript *Conclusion and reflexions* 'may - 41'. Blijkbaar heeft Mondriaan deze teksten als twee aparte teksten beschouwd, door ze apart te dateren en te ondertekenen. Deze twee redenen zijn beslissend voor de gescheiden presentatie van manuscript '45a[1]' [*Born in Holland*] en '45a[2]' *Conclusion and reflexions*.

'45a[2]' bestaat uit vijf schrijfblokvellen⁶. Sommige zijn aan twee kanten beschreven en slechts twee van de vijf hebben een paginanummer: 1 en 3. Het handschrift is moeilijk leesbaar en de tekst bevat veel correcties. De in totaal acht beschreven pagina's bevatten drie tekstfragmenten die beginnen met het onderstreepte woord 'Conclusion'. Het eerste fragment blijkt gebruikt te zijn bij het schrijven van het tweede fragment. Bijgeschreven verbeteringen of doorhalingen van het eerste fragment, zijn in de lopende tekst van het tweede doorgevoerd. Het derde fragment bestaat uit slechts enkele doorgehaalde regels.

Het tweede manuscript van *Conclusion and reflexions* - uit de correspondentie aan Von Wiegand - is veel duidelijker en netter geschreven, zonder al te veel wijzigingen en doorhalingen. Dit manuscript is getiteld *Conclusion and reflexions*. Het heeft genummerde pagina's (7, 8, 8a en 9) en is gedateerd ('may - 41') en ondertekend ('Piet Mondrian'); in het vervolg aangeduid als: manuscript '[CVW-2]'. De eerste zes pagina's van de tekst zijn niet gevonden.

De correcties van '45a[2]' zijn in de lopende tekst van het manuscript '[CVW-2]' verwerkt. Bij het overschrijven in het net wordt de tekst echter toch hier en daar toch weer gewijzigd. Bijvoorbeeld: Mondriaan voegt aan de titel 'and reflexions' toe.

Het woord 'Conclusion' doet vermoeden dat het hier gaat om een titel van een afsluitend hoofdstuk. In het Holtzman Deposit is daarom gezocht naar een passende voorafgaande tekst. Het manuscript [*Born in Holland*] ('45a[1]') leek daarvoor het meest geschikt. Maar zoals eerder opgemerkt, gaat het hier om twee verschillend genummerde en gedateerde teksten.

Een andere tekst waarvan *Conclusion and reflexions* het afsluitende hoofdstuk zou kunnen zijn, is niet gevonden.

¹ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunsterica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

² CR II 175.

³ Zie Toelichting [071] [*Born in Holland*].

⁴ Holtzman Deposit, The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven USA; inv.nr. MS Vault.710 Box 2 no. 45a.

⁵ The Getty Research Institute. Call Number 990024. 'Mondrian/Von Wiegand: Photocopied Letters'.

⁶ Afmeting: 24,8 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch).

Titel

Het manuscript '[CVW-2]' is in vergelijking met manuscript '45a[2]' veel netter geschreven en bovendien zijn de pagina's genummerd. Het manuscript '[CVW-2]' is te beschouwen als de eindfase van een schrijfsproces. De titel van het manuscript '[CVW-2]' is ook de titel van de gepresenteerde tekst: *Conclusion and reflexions*, inclusief de foutieve schrijfwijze van 'reflexions'.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft *Conclusion and reflexions* gedateerd op 'may - 41'. De datering van de gepresenteerde tekst is: mei 1941¹.

De tekst is ondertekend met 'Piet Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

Tijdens de eerste ontmoeting tussen Mondriaan en Von Wiegand - 22 april 1941 - geeft hij haar zijn eerste autobiografische aantekeningen. Von Wiegand wil het materiaal gebruiken voor een artikel over Mondriaan. Echter pas in de herfst van 1943 verschijnt Von Wiegands eerste artikel over Mondriaan². In dit artikel citeert zij Mondriaans autobiografisch materiaal niet letterlijk, maar gebruikt zij wel zijn informatie³.

Later (28 mei 1947) zegt Von Wiegand in een brief aan Robert Motherwell⁴: 'I first met Mondrian in April 1941, when I interviewed him for a magazine. He was then living at 353 East 56th St. Although the magazine had commissioned the interview, they did not publish it, as they thought Mondrian "too esoteric". In connection with this interview, Mondrian had prepared some notes for me. I put these notes into correct English and sent them back to him.'

Conclusion and reflexions is gedateerd 'mei 1941'. De brieven die Mondriaan omstreeks deze tijd aan Von Wiegand schreef, zijn van 7, 19 en 26 mei en van 2 en 8 juni 1941⁵.

Mogelijk heeft de brief van 26 mei 1941 iets van doen met *Conclusion and reflexions*; Mondriaan schrijft: 'Dear Mrs. von Wiegand, I am so sorry that I causes you so much work but it is because I made the writing in haste only to explain you about my work. But I am glad to know these Art-problems interest you so much and that for you also Art is not a thing separated from life. Many don't or won't see the unity of Art and life. I studied over the little article and think now it is more clear for the public. Perhaps you will still add some parts of the other copy I brought you; do what you think best, and when you find time to arrange the whole will you then send it again to me?'

Maar misschien heeft de brief van 2 juni 1941 ook iets te maken met *Conclusion and reflexions*; Mondriaan schrijft: 'Dear Mrs. von Wiegand, I was very glad with your letter and work. To me the whole is pretty exact now and I don't see that anything is lost. I like the composition of the last part also very much and find that you composed it well, it may be the end phrase we can make stronger; we can see this if you will bring the other papers with you. It is very kind of you to will come to me; first it is a pleasure to me to talk with you and also we can arrange the article. That your interview with me is sent back shows how badly people do understand art but we can make it them more easy I think.'

Von Wiegand heeft de Mondriaans teksten [*Born in Holland*] en [*Conclusion and reflexions*] gebruikt bij het vervaardigen: *Toward the True Vision of Reality*; van de oorspronkelijke bewoordingen van Mondriaan is echter weinig overgebleven⁶.

Conclusion and reflexions is niet gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

Het manuscript dat Mondriaan aan Von Wiegand gaf of stuurde, is de basis voor de leestekst. Het is netjes geschreven, kent weinig wijzingen, en is gedateerd en ondertekend. Dit in tegenstelling tot het andere manuscript ('45a[2]'), dat veel meer een 'kladversie' is. Bovendien blijkt uit doorgevoerde correcties dat het Von Wiegand manuscript ('[CVW-2]') is ontstaan uit manuscript '45a[2]'

¹ Mondriaan woonde op dat moment in New York, 353 East 56th Street.

² Charmion Wiegand. 'The Meaning of Mondrian', in: *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, no.8 (Fall 1943): 62-70.

³ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [072]: Tekstvergelijking (Conclusion and reflexions) - artikel (Von Wiegand 1943).

⁴ Robert Motherwell (1915-1991), Amerikaans schilder; editeur van 'the Documents of Modern Art', uitgegeven bij Wittenborn Art Books. (Volledige brief: USB-stick: Aanvullend materiaal bij [091] - Brief Von Wiegand aan Motherwell – 28 mei 1947.)

⁵ Zie USB-stick: Bijlage '3. Overzicht van Mondriaans brieven'.

⁶ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [071] - Tekstvergelijking 'Toward the true vision' en '[Born in Holland]'

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

[073] [Nazism and Democracy]

Vooraf

Een paar regels op een half velletje papier vormen de aanzet voor een tekst met een sociaal-politieke strekking. Mondriaan vindt de regels compleet genoeg om ze Charmion von Wiegand¹ te geven of te sturen.

Bron

De eerste bron bevindt zich in Mondriaans nalatenschap²: een half velletje³ ongelinieerd papier met daarop een korte tekst geschreven in potlood. Op de achterzijde is nog een korte toevoeging voor de tekst op de voorzijde geschreven. De tekst is op veel plaatsen gecorrigeerd. Mondriaan heeft de tekst niet voorzien van titel en datum en niet ondertekend. Holtzman heeft dit manuscript aangeduid met 'X4'; deze aanduiding wordt ook in dit corpus gebruikt.

Een tweede bron met een tekst over 'Nazism' en 'Democracy' bevindt zich in het archief van Michel Seuphor⁴. De bron bestaat uit een fotokopie van een half velletje papier met daarop een tekst in het handschrift van Mondriaan. Bij de kopie heeft Seuphor een aantekening gemaakt: 'Ecrit à New-York. Photostat de l'original chez Charmion Wiegand. Seule profession de foi politique de P.M. à ma connaissance.'

Het is goed mogelijk dat de kopie in het Seuphor-archief een fotokopie is van de tekst die Mondriaan heeft meegestuurd met een brief aan Von Wiegand. Op 2 juni 1941 schrijft Mondriaan aan Von Wiegand: 'Therefore I have written some lines about Nazism and Democracy we could perhaps add this on the end of the article you are arranging for me.'⁵ In het vervolg wordt dit manuscript aangeduid als manuscript 'Seuphor'.

De tekst van het manuscript 'Seuphor' heeft dezelfde inhoud als manuscript 'X4', maar bevat geen correcties. Het blijkt dat de correcties van 'X4' in de lopende tekst van 'Seuphor' zijn opgenomen. De conclusie is dat manuscript 'X4' een kladversie is geweest van de tekst die Mondriaan naar Von Wiegand heeft gestuurd.

Titel

Manuscript 'X4' en manuscript 'Seuphor' hebben geen titel. In de brief aan Von Wiegand (2 juni 1941) schrijft Mondriaan dat de tekst bevat: 'some lines about Nazism and Democracy'. Deze typering van de tekst door Mondriaan is overgenomen als titel voor de gepresenteerde tekst: *[Nazism and Democracy]*.

Datering

De brief aan Von Wiegand, waarin Mondriaan *[Nazism and Democracy]* noemt, is gedateerd '2 juni 1941'. Vermoedelijk is *[Nazism and Democracy]* in eind mei 1941 of 1-2 juni geschreven. Wij houden de datering van de gepresenteerde tekst op: mei 1941⁶.

De tekst is niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

Sinds de dreiging van oorlog en het uitbreken van WOII is Mondriaan geobsedeerd door het optreden van de totalitaire regimes. In verschillende teksten komt de onderdrukking door deze regimes ter sprake, bijvoorbeeld in *A New Religion?* (1938) en *Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies* (1940)⁷.

Een fragment van *[Nazism and Democracy]* heeft Seuphor gepubliceerd in zijn biografie over Mondriaan⁸. *[Nazism and Democracy]* is in 1986 in zijn geheel gepubliceerd in *The New Art - The New Life*⁹.

¹ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunsterica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

² Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 9.

³ Afmeting: ca. 17,8 x 11,4 cm (ca. 7 x 4½ inch).

⁴ Michel Seuphor (pseudonym van Fernand Berckelaers) (1901-1999), Belgisch/Frans kunstenaar, vriend en biograaf van Mondriaan. Archief Michel Seuphor, AMVC Letterenhuis Antwerpen.

⁵ The Getty Research Institute. Call Number 990024. 'Mondrian/Von Wiegand: Photocopied Letters'.

⁶ Mondriaan woont in mei 1941 in New York, 353 East 65th Street.

⁷ Zie [064] en [067].

⁸ M. Seuphor. *Piet Mondrian Life and Work*. z.j. [1956]: 196.

⁹ H. Holtzman, and M.S. James, M. S. (eds.) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 378.

Basistekst en leestekst

Het manuscript 'Seuphor' blijkt een netversie van manuscript 'X4'; het manuscript 'Seuphor' is vertegenwoordigt de jongste versie. 'X4' is daarom de basis voor de gepresenteerde tekst.

Mondriaan heeft in het manuscript een aantal zelfstandige naamwoorden met een hoofdletter geschreven, deze hoofdletters zijn in de leestekst overgenomen.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 378.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Seuphor, M. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, [1956]; [herdruk] Amsterdam, [1956]; [herdruk] London, 1956; [herdruk] London, 1957: 196.

[074] [Autobiografische tekst (13 juli 1941)]

Vooraf

Mondriaan en Charmion von Wiegand¹ ontmoeten elkaar voor het eerst op 22 april 1941. In de maanden mei, juni en juli daaropvolgend, geeft of stuurt hij Von Wiegand nieuwe teksten over zijn werk en leven. Deze autobiografische manuscripten bevinden zich in de Von Wiegand-correspondentie en worden gepresenteerd in dit corpus als [071] [*Born in Holland*], [072] [*Conclusion and reflexions*], [074] [*Autobiografische tekst (13 juli 1941)*] en [075] [*Autobiografische tekst (24 juli 1941)*].

Bron

Twee manuscripten zijn de basis voor de [*Autobiografische tekst (13 juli 1941)*]. Het eerste manuscript is '73[2]'. Het tweede manuscript bevindt zich tussen de fotokopieën van Mondriaans brieven aan Von Wiegand en wordt aangeduid als: manuscript '[CVW-3]'

In Mondriaans nalatenschap² bevindt zich een manuscript dat Holtzman heeft aangeduid met '73'; deze aanduiding wordt ook in dit corpus gebruikt. Manuscript '73' telt vijf - rechtsboven - genummerde pagina's³. Bij nadere bestudering blijkt dat de eerste vier pagina's tekstueel verwant zijn aan een autobiografische tekst die Mondriaan aan Von Wiegand stuurde en die in dit corpus gepresenteerd is als [*Autobiografische tekst (24 juli 1941)*]⁴. De vijfde pagina is verwant met de autobiografische tekst die op deze plaats gepresenteerd wordt: [*Autobiografische tekst (13 juli 1941)*].

Op grond van deze constatering is het manuscript '73' gesplitst:

- manuscript '73[1]': de eerste vier pagina's van manuscript '73', die verwantschap vertonen met [*Autobiografische tekst (24 juli 1941)*];
- manuscript '73[2]': de vijfde pagina van '73', die verwantschap vertoont met [*Autobiografische tekst (13 juli 1941)*].

Manuscript '73[2]' is met potlood geschreven op een gelinieerd schrijfblokblaadje⁵. Enkele wijzigingen in '73[2]' zijn met pen aangebracht. Het papier is aan één kant beschreven en heeft rechtsboven een omcirkelde '5'. Het is een kladversie van de tweede alinea van het autobiografisch manuscript dat Mondriaan - vermoedelijk - op 13 juli 1941 aan Von Wiegand stuurt. Een kladversie, omdat de correcties in de lopende tekst van het manuscript '[CVW-3]' zijn verwerkt.

Aan de fotokopie van het manuscript '[CVW-3]' is niet te zien of het om een gekopieerde voor- en achterzijde gaat of om twee voorzijden. In ieder geval zijn er twee genummerde pagina's (rechtsboven '1' en '2').

In een ander handschrift dan dat van Mondriaan is de datering bovenaan de eerste pagina geschreven en zijn diverse aantekeningen onderaan het manuscript toegevoegd. Mogelijk zijn de toevoegingen van Von Wiegand.

Mondriaan duidt zichzelf in het manuscript aan met 'Mondrian', 'he' en 'his'. De tekst geeft autobiografische informatie over zijn beeldend en zijn geschreven werk. Het heeft veel weg van een kort artikel dat voor een krant of tijdschrift bestemd is, ook al omdat aan het eind van de tekst Mondriaan melding maakt van een geplande tentoonstelling van zijn werk in de Valentine Gallery⁶. Vermoedelijk is het manuscript in het kader van de voorbereiding van Von Wiegands artikel over Mondriaans leven en werk naar haar toegezonden.

Titel

Geen van de bronnen heeft een titel. In dit corpus zijn de autobiografische teksten zonder een titel opgenomen als [*Autobiografische tekst*], aangevuld met een datering. Op het manuscript '[CVW-3]' staat vermeld: '13 juli 1941'. De titel van de gepresenteerde tekst is: [*Autobiografische tekst (13 juli 1941)*].

¹ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunsterica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode

² Holtzman Deposit, The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven USA; inv.no. MS Vault.710, Box 5 file 2 no.73.

³ Afmeting: ca. 25,4 x 19,7 cm (ca. 10 x 7¾ inch).

⁴ Tekst [075].

⁵ Afmeting niet achterhaald; alleen een fotokopie was beschikbaar.

⁶ Solotentoonstelling in Valentine's Gallery, New York (19 januari tot 7 februari 1942).

Datering en ondertekening

Op het manuscript in de Von Wiegand-correspondentie ('[CVW-3]') staat 'dated by Charmion July 13, 1941'. Dit is ook de datering voor de gepresenteerde tekst¹.

De tekst is niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

Het manuscript zou gedateerd zijn: 13 juli 1941. Er is geen brief van Mondriaan met deze datum bekend. Volgens haar dagboek heeft Von Wiegand op zondag 13 juli 1941 een bezoek gebracht aan Mondriaan, vermoedelijk heeft hij de tekst toen aan haar gegeven².

Von Wiegand's eerste artikel over Mondriaan verschijnt in de herfst van 1943³ en bevat geen passages uit de gepresenteerde tekst⁴.

Het manuscript '73[2]' uit het Holtzman Deposit heeft maar voor gedeelte betrekking op de gepresenteerde tekst. Dat kan betekenen dat de andere notities voor de gepresenteerde tekst verloren zijn gegaan. Het kan ook betekenen dat Mondriaan het manuscript voor Von Wiegand direct in het net heeft geschreven. Dit laatste lijkt niet aannemelijk, gezien zijn werkwijze.

Het manuscript '73[2]' is gepubliceerd⁵.

Basistekst en leestekst

Het manuscript in de Wiegand-correspondentie ('[CVW-3]') is een netversie van de kladversie uit het Holtzman Deposit ('73[2]'). Deze netversie is gebruikt als basis voor de leestekst.

Overige opmerkingen

In Mondriaans nalatenschap bevindt zich een autobiografische notitie, waarvan de eerste zin gelijk is aan de eerste zin van [*Autobiografische tekst (13 juli 1941)*]. Mondriaan heeft de notitie op de achterzijde van een envelop geschreven. De notitie wordt gepresenteerd bij [*Verspreide autobiografische fragmenten*]⁶.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 377.

¹ Mondriaan woont op dat moment in New York, 353 East 56th Street.

² The Getty Research Institute. Call Number 990024. 'Mondrian/Von Wiegand: Photocopies of Journal Entries'.

³ Charmion Wiegand. 'The Meaning of Mondrian'. In: *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 1942/1943, no.8 (Fall 1943): 62-70.

⁴ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [075] - Tekstvergelijking 'Artikel Von Wiegand' – '[Autobiografische tekst (13 juli 1941)]'.

⁵ H. Holtzman, and James, M. S. (eds.) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 377 en 337.

⁶ Tekst [073a].

[075] [Autobiografische tekst (24 juli 1941)]

Vooraf

Mondriaan en Charmion von Wiegand¹ ontmoeten elkaar voor het eerst op 22 april 1941. In de maanden mei, juni en juli daaropvolgend geeft of stuurt hij Von Wiegand nieuwe teksten over zijn werk en leven. Deze autobiografische manuscripten bevinden zich in de Von Wiegand-correspondentie en worden gepresenteerd in dit corpus als [069] [*Born in Holland*], [070] [*Conclusion and reflexions*], [072] [*Autobiografische tekst (13 juli 1941)*] en [073] [*Autobiografische tekst (24 juli 1941)*].

Bron

Twee manuscripten zijn de basis voor de [*Autobiografische tekst (24 juli 1941)*]. Het eerste manuscript is '73[1]'. Het tweede bevindt zich tussen de fotokopieën van Mondriaans brieven aan Von Wiegand en wordt aangeduid als: manuscript '[CVW-4]'.²

In Mondriaans nalatenschap² bevindt zich een manuscript dat Holtzman heeft aangeduid met '73'; deze aanduiding wordt in dit corpus overgenomen.

Manuscript '73' telt vijf - rechtsboven - genummerde pagina's³. Bij nadere bestudering blijkt dat de eerste vier pagina's tekstueel verwant zijn aan een autobiografische tekst die door Mondriaan aan Von Wiegand is gestuurd en in dit corpus op deze plaats gepresenteerd wordt als: [*Autobiografische tekst (24 juli 1941)*]. De vijfde pagina is verwant met een andere autobiografische tekst die Mondriaan aan Von Wiegand stuurde: [*Autobiografische tekst (13 juli 1941)*]⁴.

Op grond van deze constatering is manuscript '73' gesplitst:

- manuscript '73[1]': de eerste vier pagina's van manuscript '73', die verwantschap vertonen met [*Autobiografische tekst (24 juli 1941)*];
- manuscript '73[2]': de vijfde pagina van '73', die verwantschap vertoont met [*Autobiografische tekst (13 juli 1941)*].

Het handschrift van '73[1]' is slordig, bevat veel wijzigingen en is vaak moeilijk leesbaar. De tekst is met potlood geschreven, sommige wijzigingen zijn met pen gemaakt. De pagina's zijn rechtsboven genummerd. Pagina 1 en 4 zijn aan één zijde beschreven; pagina 2 en 3 vormen een voor- en een achterzijde. '73[1]' is een kladversie van het autobiografisch manuscript aan Von Wiegand van 24 juli 1941 ('[CVW-4]'). Een kladversie, omdat de correcties in '73[1]' in de lopende tekst van het manuscript '[CVW-4]' zijn verwerkt.

'[CVW-4]' bevindt zich tussen de brieven van Mondriaan aan Von Wiegand⁵. De fotokopie in de Von Wiegand-correspondentie laat zien dat het manuscript is geschreven op ongelinieerd papier⁶. De pagina's zijn rechtsboven genummerd van 1 tot 4. Er zijn weinig verbeteringen of doorhalingen. Bovenaan de eerste pagina is de datering ('24 July 1941') aangebracht in een andere hand dan die van Mondriaan, mogelijk is de datering van Von Wiegand.

De gepresenteerde tekst is autobiografisch en door Mondriaan geschreven in de 'hij-vorm'. Mondriaan duidt zichzelf aan met 'Mondrian', 'he' en 'his'. De tekst is waarschijnlijk bedoeld als een kort artikel voor een krant of tijdschrift.

Titel

Geen van de bronnen heeft een titel. In dit corpus zijn de autobiografische teksten zonder een titel opgenomen als [*Autobiografische tekst*], aangevuld met een datering. Op het manuscript '[CVW-4]' staat vermeld: '24 juli 1941'. De gepresenteerde tekst krijgt de titel: [*Autobiografische tekst (24 juli 1941)*].

¹ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunsterica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode

² Holtzman Deposit, The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven USA; inv.no. MS Vault.710, Box 5 file 2 no.73.

³ Afmeting: ca. 25,4 x 19,7 cm (ca. 10 x 7¾ inch).

⁴ Tekst [074].

⁵ The Getty Research Institute. Call Number 990024. 'Mondrian/Von Wiegand: Photocopied Letters'.

⁶ Afmeting niet achterhaald; alleen een fotokopie was beschikbaar.

Datering en ondertekening

Op het manuscript in het Von Wiegand archief ('[CVW-4]') staat '24 July 1941'. Dit is ook de datering voor de tekst: 24 juli 1941¹.

De tekst is niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

Mondriaan zou de [*Autobiografische tekst (24 juli 1941)*] met de brief aan Von Wiegand van 16 juli 1941 meegestuurd kunnen hebben. In deze brief schrijft hij namelijk: 'I enclose still some lines which could be add to your article I think. About the Bauhaus it seems I have not well explained to you. It existed already when Doesburg came in Weimar about a year after the Stijl foundation. Doesburg tried to change it from outside and got relatives friends with Gropius and Moholy, but you can understand that it remained more or less opposite to us, Kandinsky and Klee being also teachers there. As I said, later on certain influence from us was to notice. Ask me if you will know more about Bauhaus and Stijl. It is very complicated, so I thought better not to speak of it in article.'

De tekst zou echter ook meegestuurd kunnen zijn met de brief van 25 juli 1941: 'After our conversation yesterday night I made to day between my painting these notes. Can they be usefull to your article when you retake it? I would like you show these notes to Freeman² also and talk them over with him.' Overigens is het opmerkelijk dat Mondriaan spreekt van een bezoek op 24 juli 1941; volgens haar dagboek echter heeft Von Wiegand op donderdag 24 juli 1941 geen bezoek gebracht aan Mondriaans atelier³.

Von Wiegands eerste artikel over Mondriaan verschijnt in de herfst van 1943⁴. Uit tekstvergelijking blijkt⁵, dat zij uit de autobiografische teksten van Mondriaan geen enkele zin heeft gebruikt. Zij heeft wel enkele aanhalingen gebruikt uit andere teksten. De eerste aanhaling in Von Wiegands artikel - 'brought to their greatest tension: the straight line' - komt uit de tekst *Pure Abstract Art (Pure Plastic Art)*⁶ in de tentoonstellingscatalogus 'Masters of Abstract Art'⁷. De tweede - 'Here I was trying to express the vastness of nature, its rest, its expansion and its unity' - is afkomstig uit *Toward the True Vision of Reality*⁸. Beide aanhalingen zijn niet letterlijk.

De in 1986⁹ afgedrukte versie van [*Autobiografische tekst (24 juli 1941)*], gebaseerd op '73[1]', is in vergelijking met manuscript '[CVW-4]' onvolledig en afwijkend. De gepresenteerde leestekst is een weergave van het autobiografische manuscript, zoals Mondriaan het naar Von Wiegand stuurde.

Basistekst en leestekst

Het manuscript uit de Wiegand-correspondentie ('[CVW-4]') is een netversie van de kladversie uit het Holtzman Deposit. Alle doorhalingen en toevoegingen in het Holtzman manuscript zijn door Mondriaan in het manuscript '[CVW-4]' in de lopende tekst verwerkt. Deze netversie is gebruikt als basis voor de leestekst.

Overige opmerkingen

In de laatste alinea van de tekst noemt Mondriaan verschillende tentoonstellingen waarop zijn werk is geëxposeerd. Hij noemt ondermeer de tentoonstelling bij 'Abstraction et Création', maar een tentoonstelling georganiseerd door 'Abstraction-Création' is niet bekend. Vermoedelijk vergist Mondriaan zich en bedoelt hij de tentoonstellingen van de 'Association '1940'' (juni 1931 en januari 1932)¹⁰.

Het is onduidelijk welke expositie Mondriaan bedoelt met 'International Exhibition in 'Le jeu des Paumes', Tuileries'. Er zijn drie 'Salon des Tuileries', waaraan Mondriaan deelneemt¹¹. De eerste twee tentoonstellingen (1927 en 1928), vinden plaats in het 'Le Palais de Bois', niet in 'Le jeu des Paumes'. De

¹ Mondriaan woont op dat moment in New York, 353 East 56th Street.

² De echtgenoot van Charmion von Wiegand.

³ The Getty Research Institute. Call Number 990024. 'Mondrian/Von Wiegand: Photocopies of Journal Entries'.

⁴ Charmion Wiegand. 'the Meaning of Mondrian', in: *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 1942/1943, no.8 Fall 1943: 62-70.

⁵ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal - vergelijkingen bij [071], [072], [074].

⁶ Tekst [088].

⁷ Tentoonstelling *Masters of Abstract Art*, Helena Rubinstein's New Art Center, 1 april - 15 mei 1942.

⁸ Tekst [084].

⁹ H. Holtzman, and James, M. S. (eds.) *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 377 en 337.

¹⁰ "1940": 1er exposition", juni 1931 (CR II 149).

¹¹ 'List of Exhibitions', in: Catalogue Raisonné (CR III 21 e.v.).

derde tentoonstelling (1934) vindt plaats in de ‘Salon des Tuileries - Néo Parnasse’¹, niet in ‘Le jeu des Paumes’. Welke tentoonstelling Mondriaan hier bedoelt, is onduidelijk.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 336.

¹ 235, Boulevard Raspail (CR III 38).

[075a] [Verspreide autobiografische fragmenten]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. Deze vaak onvolledige teksten variëren van een paar gekrabbelde regels op enveloppen tot langere stukken tekst op een schrijfblokblaadje. De langere autobiografische teksten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd¹; de kortere tekstfragmenten met een autobiografische inhoud worden op deze plaatsgezamenlijk gepresenteerd.

Bron

In Mondriaans nalatenschap² bevinden zich in 'Box 5' drie manuscripten met een korte autobiografische tekst³:

- manuscript 'N8' in submap 8a
- manuscript '45' in submap 2
- manuscript '[1]' in submap 16

Het eerste fragment (manuscript 'N8') is met potlood geschreven op de achterkant van een envelop afkomstig van 'Netherland Publishing Corporation - New York'⁴. Het poststempel geeft aan: 'JUL -9 41'. De tekst beslaat driekwart van de langwerpige envelop in verticale stand. Rechtsboven heeft Mondriaan een '1' gezet, alsof dit de eerste is van meerdere pagina's. De tekst bevat verder twee verwijstekens naar niet aanwezige woorden of fragmenten. De eerste zin van deze notitie komt overeen met de gepresenteerde tekst [*Autobiografische tekst (13 juli 1941)*]⁵.

Het tweede fragment (manuscript '45') is door Mondriaan met potlood op een enkel schrijfblokblaadje geschreven. De tekst is slechts op een enkele plaats gecorrigeerd. Rechtsboven staat een '2'. Dit cijfer geeft aan dat we hier te maken hebben met een pagina van een groter geheel. Andere pagina's - in verband met dit tekstfragment - zijn niet aangetroffen. De pagina lijkt - qua handschrift - veel op de schrijfblokblaadjes van de tekst [*Autobiografische tekst (13 juli 1941)*].

Het derde fragment (manuscript '[1]'⁶) is met pen geschreven op een verticaal vel ongelinieerd wit papier⁷. Het papier is dubbelgevouwen. De voor- en achterkant zijn beschreven; de binnenkant niet. De notitie heeft geen titel en geen datering.

Een vierde autobiografisch fragment komt voor in het boek over Mondriaan van Michel Seuphor⁸. (In het vervolg fragment 'Seuphor' genoemd.) Seuphor vermeldt niet de herkomst van het fragment en een manuscript is niet gevonden.

Titel

In dit corpus worden tekstfragmenten aangeduid als [*Verspreide fragmenten*]. Omdat het hier gaat om fragmenten met autobiografische inhoud, is de titel van de gepresenteerde tekst: [*Verspreide autobiografische fragmenten*].

Datering en ondertekening

Manuscript 'N8' is niet gedateerd, maar de notitie op de envelop moet zijn van na 9 juli 1941, de datum van het poststempel. De datering van dit fragment is: juli 1941.

Manuscript '45' is niet gedateerd, maar lijkt - gezien het onderwerp, het schrijfblokblaadje en het handschrift - in dezelfde periode te zijn geschreven als de [*Autobiografische tekst (13 juli 1941)*]. De datering van dit manuscript is waarschijnlijk eveneens: juli 1941.

Manuscript '[1]' is niet gedateerd. Datering is niet na te gaan.

¹ [003], [071], [072], [073], [074], [075], [084], [092], [094].

² Holtzman Deposit, Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA; Uncat MS Vault.710. Box 5.

³ De nummering van de manuscripten is van Holtzman; de nummering tussen vierkante haken is onze nummering van de manuscripten die Holtzman *niet* heeft genummerd.

⁴ Afmeting: 24,1 x 10,4 cm (9½ x 4¼ inch).

⁵ Zie leestekst [074].

⁶ In het vervolg wordt deze bron 'manuscript [1]' genoemd (onze nummering, omdat archiefnummering ontbreekt).

⁷ Afmeting: 19 x 19 cm (7½ x 7½ inch) opengevouwen; 9,5 x 19 cm (3¾ x 7½ inch) dubbelgevouwen.

⁸ M. Seuphor. *Mondrian. Life and Work*. New York, 1956: 51.

Ook het gepubliceerde fragment ‘Seuphor’ heeft geen datering.

Ontstaan en publicatie

Vermoedelijk maakte Mondriaan aantekeningen over zijn werk en zijn leven naar aanleiding van de verzoeken van Sweeney¹ en Von Wiegand² om autobiografisch materiaal.

Mondriaan heeft de vier gepresenteerde fragmenten in ieder geval niet gebruikt in *Toward the true vision of reality*³ en ook niet in *[Born in Holland]*⁴. Waar deze aantekeningen wel voor gediend hebben, is niet bekend.

Manuscript ‘N8’ is in *The New Art - The New Life* conform het manuscript gepubliceerd. Alleen het gedeelte onder de streep is in de publicatie achterwege gebleven⁵; in onze presentatie is dit gedeelte wel opgenomen.

Manuscript ‘45’ is niet gepubliceerd.

Manuscript ‘[1]’ is, niet letterlijk, gepubliceerd in *The New Art - The New Life*⁶. Waarschijnlijk heeft Holtzman het ‘Mondriaan-Engels’ omgezet in ‘The King’s English’. De gepresenteerde tekst volgt wel letterlijk het manuscript ‘[1]’.

Het fragment ‘Seuphor’ is verschenen in *Piet Mondrian. Life and Work*⁷.

Basistekst en leestekst

Voor de gepresenteerde tekst zijn de manuscripten en de publicatie in het boek van Seuphor als basis gebruikt. De teksten van de manuscripten zijn achter elkaar geplaatst en gescheiden door een horizontale lijn. De volgorde van de manuscripten is - zo mogelijk - chronologisch bepaald: ‘N8’, ‘45’, ‘[1]’, ‘publicatie in Seuphor’.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1956] [Engels] [zonder titel]

In: M. Seuphor. *Mondrian. Life and Work*. New York, 1956; Amsterdam, 1956; Londen, 1956; [herdruk] Londen, 1957: 51.

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 357, 377.

[1998] [Engels] [zonder titel] [fragment]

In: J.M. Joosten. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: 192.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 356-357, 377.

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 192.

Seuphor, M. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, [1956]; [herdruk] Amsterdam, [1956]; [herdruk] Londen, 1956; [herdruk] Londen, 1957: 51.

¹ James Johnson Sweeney (1900–1986), Amerikaans schrijver over moderne kunst; van 1935 tot 1946 conservator van het Museum of Modern Art, en van 1952 tot 1960 directeur van het Guggenheim Museum.

² Charmion von Wiegand (1898-1983), kunstcritica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

³ Zie Leestekst [084].

⁴ Zie Leestekst [071].

⁵ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 357.

⁶ Idem.

⁷ M. Seuphor. *Mondrian. Life and Work*. New York, 1956: 51.

[076] [Plastic Expression][1]

Vooraf

In Mondriaans nalatenschap¹ zijn vier archiefmappen aanwezig met manuscripten, die gaan over het onderwerp ‘plastic expression’. In elke archiefmap bevindt zich één manuscript.

Harry Holtzman² heeft de manuscripten een codering gegeven. In het schema hieronder is de inhoud van deze vier ‘Files’ nader beschreven en de codering van Holtzman tussen ronde haken achter de paginanummers geplaatst. De codering tussen vierkante haken is door ons toegevoegd.

Overzicht Plastic Expression-bronnen in het Holtzman Deposit
Holtzman Deposit, Box 5, File 5 [manuscript] - p.1 (47) - achterzijde van p.1 - p.2 (50) - p.3 (51)
Holtzman Deposit, Box 5, File 6 [manuscript] - p.1 (Y2[1]) - achterzijde p.1 (Y2[2]) - toevoeging (Y2[3]) - achterzijde van toevoeging (Y2[4])
Holtzman Deposit, Box 7, File 60 ‘The Meaning of Plastic Expression’ ³ [manuscript] - p.1 t/m p.3 (60a)
Holtzman Deposit, Box 7, File 61 ‘Plastic Expression: Painting, Sculpture, Architecture’ ⁴ [manuscript] - p.1 t/m p.6 (61a)

Geen van de vier manuscripten heeft Mondriaan een titel gegeven. Op basis van de inhoud van de manuscripten krijgen zij de samenvattende titel ‘plastic expression’ toegewezen. Ter onderscheiding wordt achter elke titel een nummer geplaatst:

- Box 5 File 5: [076] [Plastic Expression][1]
- Box 5 File 6: [077] [Plastic Expression][2]
- Box 7 File 60: [078] [Plastic Expression][3]
- Box 7 File 61: [079] [Plastic Expression][4]

De volgorde van nummering is door vergelijking van de vier manuscripten ontstaan.

Twee teksten zijn snel - met potlood - opgeschreven ([Plastic Expression] [1] en [2]). De andere twee ([Plastic Expression] [3] en [4]) zijn netter en met pen (met uitzondering van de correcties) geschreven. Waarschijnlijk zijn [1] en [2] concepten en [3] en [4] de uitwerkingen. De volgorde van [1] en [2] kan niet uit de manuscripten worden gereconstrueerd en is daarom arbitrair. De volgorde van [3] en [4] is duidelijk, omdat een correctie in [3] in de lopende tekst van [4] is opgenomen.

[Plastic Expression][1] is ‘indirect’ van een datering voorzien. In een brief van 17 augustus 1941 aan Charmion von Wiegand⁵ haalt Mondriaan twee zinnen uit deze tekst aan. Het is mogelijk dat Mondriaan alle manuscripten, die handelen over ‘plastic expression’, omstreeks ‘augustus 1941’ geschreven.

Bron

Het manuscript uit ‘Box 5 file 5’ bestaat uit drie schrijfblokken⁶ (‘47’, ‘50’, ‘51’), die rechtsboven zijn genummerd: 1, 2 en 3.

Op de achterzijde van het eerste vel is met potlood een toevoeging geschreven. De tekst heeft geen titel en is niet gedateerd of ondertekend. Bovenaan pagina 1 staat geschreven: ‘Introduction’.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Uncat. MS.Vault.710.

² Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

³ Titel van de file is van Holtzman.

⁴ Idem.

⁵ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunstcritica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

⁶ Afmeting: ca. 25,4 x 19,7 cm (ca. 10 x 7¾ inch).

⁷ Codering volgens Holtzman (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij[125] - Totaal Overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5).

Titel

Het manuscript '47+50+51' heeft geen titel. De tekst krijgt de titel: [Plastic Expression][1]; '[1]' omdat in dit corpus meer teksten gepresenteerd worden met de titel [Plastic Expression]¹.

Datering en ondertekening

De brief aan Von Wiegand waarin Mondriaan verwijst naar [Plastic Expression][1], is niet gedateerd. Mondriaan heeft wel boven de brief vermeld: 'Sunday' en iemand anders (vermoedelijk Von Wiegand) heeft bovenaan de brief genoteerd: 'Aug 17, 41'².

Mondriaan schrijft in de brief: 'I have been writing also to day some 3 pages about Art.' Het manuscript 'Box 5, file 5' telt inderdaad drie pagina's. En verderop in de brief haalt hij twee zinnen aan uit [Plastic Expression][1]: 'So I prefer to say 'Art is an expression (and not plastic expression) of palpable reality. That this expression must be beautifull is clear for reality (true) is beautifull.'³

De datering van de gepresenteerde tekst [Plastic Expression][1] is: augustus 1941⁴.

De tekst is niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

Mondriaan laat Von Wiegand in de brief (17 augustus 1941) weten dat hij die dag over 'Art' en 'Plastic' heeft geschreven: 'I have been writing also to day some 3 pages about Art and found that "Plastic" is no good for it is conceived as 'form'-making⁵. So I prefer to say 'Art is an expression (and not plastic expression) of palpable reality. That this expression must be beautifull is clear for reality (true) is beautifull.'

Verder zijn in Mondriaans brieven geen opmerkingen te vinden over [Plastic Expression][1].

Pas in 1986 is [Plastic Expression][1] gepubliceerd⁶.

Basistekst en leestekst

De enige bron is manuscript '47+50+51' uit 'Box 5 File 5'; dit is ook de basis voor de leestekst.

Bijzondere woorden

Vermoedelijk met het idee om later nog eens rustig de vertaling op te zoeken, gebruikt Mondriaan in de Engelse tekst een Nederlands woord: 'wederwaardigheden'⁷. Hieruit, en ook uit het handschrift, blijkt dat deze tekst snel is opgeschreven.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 364-365.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Zie het 'Vooraf' van deze toelichting.

² Volgens een eeuwigdurende kalender, klopt 'Sunday' met deze datum.

³ Leestekst [076] p.1/r.29.

⁴ Mondriaan woont in augustus 1941 in New York, 353 East 56th Street.

⁵ Leestekst [076] p.1/r.10-11.

⁶ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 364-365.

⁷ Leestekst [076] p.1/r.18.

[077] [Plastic Expression][2]

Vooraf

[Zie 'Vooraf' van tekst [076].]

Bron

Het manuscript 'Y2' in het Holtzman Deposit¹ (Box 5 File 6) bestaat uit twee schrijfblokvellen ('Y2[1] + Y2[2]' en '[Y2[3]' + Y2[4]')²). Het eerste schrijfblokvel is aan twee kanten - met potlood - beschreven³. Het tweede is een afgescheurd - korter gemaakt - schrijfblokvel⁴. Dit laatste manuscript bevat twee toevoegingen bij de tekst op het eerste schrijfblokvel. De tekst heeft het karakter van snel opgeschreven aantekeningen. Het manuscript heeft geen titel en is niet gedateerd of ondertekend.

Titel

Het manuscript 'Y2' uit 'Box 5 file 6' heeft geen titel. De tekst krijgt de titel: *[Plastic Expression][2]*. Een '[2]' is toegevoegd, omdat in dit corpus meer teksten gepresenteerd worden met de titel *[Plastic Expression]*⁵.

Datering en ondertekening

[Plastic Expression][1] en *[Plastic Expression][2]* vertonen een sterke verwantschap: ze zijn beide met potlood geschreven en er is een sterke overeenkomst het handschrift, het papier en het onderwerp. Deze overeenkomst doet vermoeden dat manuscript 'Box 5 file 6' in dezelfde tijd ontstaan is als *[Plastic Expression][1]*. De datering van de gepresenteerde tekst is: augustus 1941⁶.

De tekst is niet ondertekend.

Ontstaan publicatie

In Mondriaans brieven is geen verwijzing te vinden naar *[Plastic Expression][2]*. Door vergelijking van vorm en inhoud weten we dat *[Plastic Expression][1]* en *[Plastic Expression][2]* met elkaar overeenkomen. Vermoedelijk is *[Plastic Expression][2]* een tweede poging van Mondriaan om iets op papier te zetten over 'plastic expression'.

Pas in 1986 is *[Plastic Expression][2]* gepubliceerd⁷.

Basistekst en leestekst

De enige bron - manuscript 'Y2' - is de basis voor de leestekst.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 365-366.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Uncat. MS.Vault.710.

² 'Y2[1]' - voorzijde, 'Y2[2]' - achterzijde van 'Y2'.

'Y2[3]' - voorzijde, 'Y2[4]' - achterzijde van toevoeging bij 'Y2'.

³ Afmeting: 22,3 x 19,7 cm (9 x 7¾ inch).

⁴ Afmeting: 19,7 x 16,5 cm (7¾ x 6½ inch).

⁵ Zie het 'Vooraf' van [076].

⁶ Mondriaan woont in augustus 1941 in New York, 353 East 56th Street.

⁷ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 365-366.

[078] [Plastic Expression] [3]

Vooraf

[Zie 'Vooraf' van tekst [076].]

Bron

In archiefmap '60' in het Holtzman Deposit¹ (Box 7) bevinden zich een manuscript ('60a') en een typoscript ('60b'). Het typoscript is in de voorlopige inventaris aangeduid als: "Transcript (typed) of 'a'". Deze transcriptie is vermoedelijk van Harry Holtzman² en blijft daarom verder buiten beschouwing³.

Manuscript '60a' bestaat uit drie schrijfblokbladen⁴, die rechtsboven zijn genummerd: 1, 2 en 3. De bladen zijn aan één zijde met pen beschreven. Alleen op de achterkant van het eerste vel heeft Mondriaan met potlood nog een toevoeging geschreven bij de tekst op de voorzijde. Door de aanwezigheid van veel correcties heeft het manuscript het karakter van een concept.

De 'hoofdttekst' is netjes geschreven; de correcties en toevoegingen zijn uitermate slordig.

Titel

Manuscript '60a' heeft geen titel. De tekst krijgt de titel: *[Plastic Expression][3]*. Een '[3]' is toegevoegd, omdat in dit corpus meerdere teksten gepresenteerd worden met de titel *[Plastic Expression]*⁵.

Datering en datering

Manuscript '60a' zal in dezelfde periode zijn ontstaan als *[Plastic Expression][1]* en *[2]*, augustus 1941. De datering van *[Plastic Expression][3]* is vermoedelijk: augustus 1941⁶.

[Plastic Expression][1],[2],[3] en *[4]* zijn pogingen om het begrip 'plastic expression' nader te verklaren. Mondriaan heeft ze waarschijnlijk in korte tijd - augustus 1941 - achter elkaar geschreven.

De tekst is niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

In Mondriaans brieven is geen verwijzing gevonden naar *[Plastic Expression][3]*. Vermoedelijk is *[Plastic Expression][3]* een derde poging van Mondriaan om iets op papier te zetten over het onderwerp 'plastic expression'.

[Plastic Expression][3] is in 1986 voor het eerst gepubliceerd⁷.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is het manuscript '60a'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] '[The Meaning of Plastic Expression]'

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 387-388.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Uncat. MS.Vault.710.

² Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

³ De transcriptie is waarschijnlijk na Mondriaans dood door Holtzman vervaardigd; boven de tekst staat namelijk getypt: 'ca. 42-43'.

⁴ Afmeting: 26,7 x 19,7 cm (10½ x 7¾ inch).

⁵ Zie het 'Vooraf' van [076].

⁶ Mondriaan woont in augustus 1941 in New York, 353 East 56th Street.

⁷ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 387-388 (als: '[The Meaning of Plastic Expression]').

[079] [Plastic Expression][4]

Vooraf

[Zie 'Vooraf' van tekst [076].]

Bron

In archiefmap '61' in het Holtzman Deposit¹ (Box 7) bevinden zich een manuscript ('61a') en een typoscript ('61b'). Het typoscript is aangeduid als: "Transcript (typed) of 'a'". Deze transcriptie is vermoedelijk van Harry Holtzman² en blijft daarom verder buiten beschouwing³.

Manuscript '61a' bestaat uit zes schrijfblokvellen⁴, die rechtsboven zijn genummerd: 1 t/m 6. Op de achterkant van de pagina's 2, 5 en 6 heeft Mondriaan met potlood een toevoeging geschreven. De 'hoofdtekst' is netjes - met pen - geschreven. De toevoegingen, de correcties en laatste pagina zijn slordig geschreven. Het manuscript is op veel plaatsen - met potlood en pen - gecorrigeerd.

Titel

Het manuscript in Box7 (file 61) heeft geen titel. De tekst krijgt de titel: *[Plastic Expression][4]*. '[4]', omdat in dit corpus meer teksten gepresenteerd worden met de titel *[Plastic Expression]*⁵.

Datering en ondertekening

[Plastic Expression][1],[2],[3] en *[4]* zijn pogingen om het begrip 'plastic expression' nader te verklaren. Mondriaan heeft ze waarschijnlijk in korte tijd - augustus 1941 - achter elkaar geschreven. De datering van *[Plastic Expression][4]* is vermoedelijk: augustus 1941⁶.

De tekst is niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

In Mondriaans brieven is geen verwijzing te vinden over *[Plastic Expression][4]*. Vermoedelijk is *[Plastic Expression][4]* een vierde poging van Mondriaan om iets op papier te zetten over het onderwerp 'plastic expression'.

[Plastic Expression][4] is voor het eerst gepubliceerd in 1986⁷.

Basistekst en leestekst

Manuscript '61a' is de basis voor de leestekst.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] '[Plastic Expression: Painting, Sculpture, Architecture]'

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 388-389.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Uncat. MS.Vault.710.

² Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

³ De transcriptie is waarschijnlijk na Mondriaans dood door Holtzman vervaardigd; boven de tekst staat namelijk getypt: 'ca. 43'.

⁴ Afmeting: 26,7 x 19,7 cm (10½ x 7¾ inch).

⁵ Zie het 'Vooraf' van [076].

⁶ Mondriaan woont in augustus 1941 in New York, 353 East 56th Street.

⁷ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 388-389 (als: '[Plastic Expression: Painting, Sculpture, Architecture]').

[080] Abstract Art [1]

Vooraf

In Mondriaans nalatenschap¹ zijn zeven bronnen aanwezig met de titel ‘Abstract Art’ en één manuscript over ‘abstract art’, maar zonder titel. Deze acht bronnen zijn verdeeld over vijf archiefmappen:

Overzicht van Abstract Art-bronnen in het Holtzman Deposit
Holtzman Deposit, Box 2, File 42 ‘Abstract Art (1941)’ - no.42 [manuscript] ‘Abstract Art’
Holtzman Deposit, Box 2, File 43 ‘Abstract Art (October 1941)’ - no.43a [manuscript] ‘Abstract Art’ - no.43b [typoscript] ‘Abstract Art’ - no.43c [manuscript][achterzijde p.3 van ‘43b’] [zonder titel] - no.43d [typoscript] ‘Abstract Art’
Holtzman Deposit, Box 2, File 44 ‘Abstract Art (November 1941)’ - no.44 [manuscript] ‘Abstract Art’
Holtzman Deposit, Box 2, File 46 ‘Pure Plastic Art (1942)’ - no.46 [manuscript] Pure Plastic Abstract Art ²
Holtzman Deposit, Box 5, File 7- Y8 ‘Abstract Art’ - no. Y8 [manuscript] ‘Abstract Art’

De bronnen ‘42’, ‘44’ en ‘Y8’ vertonen geen onderlinge tekstuele verwantschap en worden daarom als drie zelfstandige titels gepresenteerd. De bronnen ‘43’ en ‘46’ vertonen wel verwantschap en worden onder één titel gepresenteerd.

De presentaties krijgen alle vier dezelfde titel: *Abstract Art*. Ter onderscheiding wordt achter elke titel een nummer tussen vierkante haken geplaatst. De volgorde van deze nummering is enigszins chronologisch bepaald.

Van de acht bronnen is ‘43’ gedateerd ‘oktober 1941’ en ‘44’ ‘nov.’; het is mogelijk dat dit ‘november 1941’ is³. De manuscripten ‘Y8’ en ‘42’ zijn waarschijnlijk eerder geschreven dan ‘oktober 1941’, vermoedelijk in ‘september 1941’. De volgorde in ontstaan van ‘Y8’ en ‘42’ is niet achterhaald. De correcties in beide teksten geven geen antwoord op de vraag welke tekst eerder is geschreven. De volgorde van de presentatie van ‘Y8’ en ‘42’ is dan ook arbitrair bepaald.

De acht manuscripten met de titel *Abstract Art* worden in dit corpus als volgt gepresenteerd.

- manuscript ‘Y8’ als: [080] *Abstract Art* [1];
- manuscript ‘42’ als: [081] *Abstract Art* [2];
- manuscripten ‘43+46’ als: [082] *Abstract Art* [3];
- manuscript ‘44’ als: [083] *Abstract Art* [4].

Bron

De enige bron van *Abstract Art* [1] is het manuscript ‘Y8’ in submap 7 (Box 5) in Mondriaans nalatenschap. Manuscript ‘Y8’ bestaat uit twee schrijfblokken⁴, die rechtsboven zijn genummerd 1 en 2. Op de achterkant van het eerste vel zijn twee toevoegingen geschreven. Mondriaan heeft op een aantal plaatsen de tekst gecorrigeerd.

Titel

Manuscript ‘Y8’ is getiteld *Abstract Art*. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst, maar er is een onderscheidend nummer aan de titel toegevoegd. Manuscript ‘Y8’ wordt gepresenteerd als *Abstract Art* [1]⁵.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Uncat.MS Vault. 710.

² File 46 heeft als titel ‘Pure Plastic Art’, maar op het manuscript heeft Mondriaan de titel ‘Pure Plastic Art’ gewijzigd in ‘Abstract Art’.

³ Zie Toelichting bij [083] *Abstract Art* [4].

⁴ Afmeting: 26,7 x 20,0 cm (10½ x 7⅞ inch).

⁵ Zie het ‘Vooraf’ van deze toelichting.

Datering en ondertekening

Vermoedelijk zijn de niet-gedateerde teksten ‘Y8’ en ‘42’ eerder geschreven, dan de gedateerde teksten ‘43’ en ‘46’ (oktober 1941). Wij houden de datering van de gepresenteerde tekst *Abstract Art [1]* op: september 1941¹.

De tekst is niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

De ontstaansgeschiedenis van *Abstract Art [1]* is niet achterhaald. Er is geen correspondentie gevonden, waarin deze tekst wordt genoemd.

Ongebruikelijke afkortingen zijn voluit geschreven.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is het enige manuscript ‘Y8’.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] ‘[Abstract Art]’.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 371-372.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Holtzman, H. and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 331.

¹ Mondriaan woont in september 1941 in New York, 353 East 56th Street.

[081] Abstract Art [2]

Vooraf

[Zie 'Vooraf' van tekst [080].]

Bron

De enige bron voor *Abstract Art [2]* is een manuscript dat zich bevindt in archiefmap '42'¹. Het manuscript heeft van Mondriaan de titel gekregen *Abstract Art*.

Het manuscript bestaat uit vier losse vellen ongelinieerd papier van bijzondere afmeting². De eerste drie vellen zijn - rechtsboven - genummerd. De eerste twee vellen bevatten een doorlopende tekst; het derde twee doorgehaalde tekstgedeelten. Op het vierde blad staan twee toevoegingen; het handschrift waarin deze toevoegingen zijn geschreven is niet van Mondriaan.

Titel

Manuscript '42' is getiteld *Abstract Art*. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst, maar er is een onderscheidend nummer aan de titel toegevoegd. Manuscript '42' wordt gepresenteerd als *Abstract Art [2]*³.

Datering en ondertekening

Vermoedelijk zijn de niet-gedateerde teksten 'Y8' en '42' eerder geschreven, dan de gedateerde teksten '43' en '46'. De datering van de gepresenteerde tekst is vermoedelijk: september 1941⁴.

De tekst is niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

De ontstaansgeschiedenis van *Abstract Art [2]* is niet achterhaald. Er is geen correspondentie gevonden, waarin deze tekst wordt aangehaald.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is het enige manuscript '42'. De twee toevoegingen - niet in Mondriaans handschrift - zijn in de gepresenteerde tekst achterwege gelaten.

Opmerkingen

Op de laatste bladzijde van het manuscript staan twee toevoegingen - gescheiden door een horizontale lijn - die niet in Mondriaans handschrift zijn geschreven. De bovenste toevoeging luidt: 'Abstract art continued the way of Naturalistic Art, in so far as it is the expression of dynamic movement created through the continuous opposition of form and color.' De tweede toevoeging luidt: 'The they are adequate to constitute true abstract art'. Beide toevoegingen zijn waarschijnlijk door Holtzman geschreven. Zij zijn in *The New Art - The New Life* opgenomen.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] 'Abstract Art (1941)'.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 331-332.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 331.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. MS Vault 710. Box 2 File 42.

² Afmeting: 33,0 x 21,6 cm (13 x 8½ inch).

³ Zie het 'Vooraf' van [080].

⁴ Mondriaan woont in september 1941 in New York, 353 East 56th Street.

[082] Abstract Art [3]

Vooraf

[Zie 'Vooraf' van tekst [080].]

Bron

De bronnen voor *Abstract Art [3]* zijn drie manuscripten en twee typoscripten, aanwezig in de archiefmappen '43' en '46'¹.

De archiefmap '43' bevat de manuscripten '43a' en '43c', en de typoscripten '43b' en '43d'.

Manuscript '43a' is netjes geschreven op vijf gelinieerde schrijfblokbladen, rechtsboven genummerd (1 t/m 5)². De bladen zijn aan één zijde beschreven. De titel is 'Abstract Art' en de tekst is ondertekend en gedateerd: 'Oct. 41', 'Piet Mondrian'

Typoscript '43b' bestaat uit drie pagina's getypte tekst op blauw typepapier³. De pagina's zijn midden boven genummerd. De tekst heeft een titel 'Abstract Art' en is gedateerd 'October 1941' en ondertekend 'Piet Mondrian'. Het typoscript bevat veel handmatige correcties van Mondriaan. Op de achterzijde van pagina 3 heeft Mondriaan een aantal toevoegingen geschreven (manuscript '43c').

Typoscript '43d' is getypt op vier vellen typepapier⁴; de vellen zijn ongenummerd. Het typoscript is tweemaal - getypt - gedateerd: bovenaan de eerste pagina ('October 1941') en aan het eind van de tekst op de laatste pagina ('October 1941'). Op de laatste pagina staat ook getypt: 'Piet Mondrian'.

In archiefmap '46' is één manuscript aanwezig. Manuscript '46' is getiteld: ~~Pure Plastic~~ Abstract Art' en niet gedateerd. De tekst is slordig geschreven, nu eens met pen, dan weer met potlood en met veel correcties en toevoegingen. De bron bestaat uit vijf gelinieerde dunne schrijfblokbladen⁵. Het eerste vel is aan twee kanten beschreven. De vellen zijn onregelmatig - rechtsboven - genummerd: 1, 2, 3, -, 1.

Het manuscript '46' vertoont tekstueel grote overeenkomst met manuscript '43a'.

Titel

De manuscripten '43' en '46' hebben een titel 'Abstract Art'. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst, maar aan de titel is een onderscheidend nummer toegevoegd. '43+46' wordt gepresenteerd als *Abstract Art[3]*⁶.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '43a', typoscript '43b' en typoscript '43d' gedateerd. Bij alle drie is de datering 'oktober 1941'. De datering van *Abstract Art [3]* is: oktober 1941⁷.

Manuscript '43a' en de typoscripten '43b' en '43d' zijn ondertekend met: 'Piet Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

Op basis van de correcties en de netheid van het handschrift kan de ontstaansvolgorde van de bronnen '43a', '43b', '43c', '43d' en '46' aangegeven worden.

Van de twee volledige manuscripten ('46' en '43a') lijkt manuscript '46' het meest op een concept voor eigen gebruik. Manuscript '43a' is ontstaan uit manuscript '46'. Gedeelten van '46' zijn overgeschreven en de correcties zijn in de lopende tekst van '43a' verwerkt. Dit geeft aan dat manuscript '46' eerder is geschreven dan '43a'. Manuscript '43a' heeft dan ook een meer definitief karakter door de datering ('Oct.41') en de ondertekening ('Piet Mondrian').

Typoscript '43b' is op zijn beurt weer ontstaan uit manuscript '43a'. Grote gedeelten uit '43a' zijn overgetypt en de correcties zijn opgenomen in de lopende tekst. Een belangrijk verschil tussen '43a' en '43b' is, dat '43b' in correcter Engels is geformuleerd.

Mondriaan heeft typoscript '43b' na ontvangst opnieuw gecorrigeerd, met de hand. Vooral pagina 2 heeft vele veranderingen ondergaan.

¹ Holtman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. MS Vault 710. Box 2 File 43 en 46.

² Afmeting: 24,7 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch).

³ Afmeting: 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch).

⁴ Afmeting: 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch).

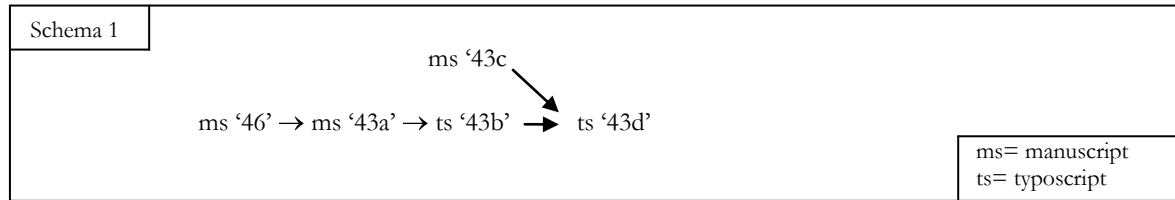
⁵ Afmeting: 24,7 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch).

⁶ Zie het 'Vooraf' van [080].

⁷ Mondriaan woont in oktober 1941 in New York, 353 East 56th Street.

Typoscript '43d' is overgetypt van '43b', maar '43d' is 'uitgebreid' met de tekst van manuscript '43c'. En '43d' is niet alleen uitgebreid, maar heeft ook een ondertitel gekregen: 'Non-Subjective Art'. Waarschijnlijk is deze nieuwe ondertitel als verduidelijking toegevoegd.

In onderstaand schema is het verband tussen de 'Abstract Art'-manuscripten en -typoscripten ('43+46') voorgesteld:

Op een zeker moment heeft Mondriaan bij het schrijven van *Abstract Art* [3] hulp gezocht voor het corrigeren van zijn Engels. Waarschijnlijk heeft Charmion von Wiegand¹ de typoscripten '43b' en '43d' voor hem gemaakt. In oktober 1941 hadden Mondriaan en Von Wiegand immers intensief contact².

Basistekst en leestekst

Als basis voor de leestekst is het typoscript '43d' gebruikt uit het Holtzman Deposit. De keuze is op dit typoscript gevallen, omdat op basis van de correcties een ontwikkelingsvolgorde van manuscripten en typoscripten is vastgesteld. '43d' is het laatst door Mondriaan bewerkte typoscript.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1983] [Engels] 'Abstract Art'.

In: H. Holtzman. 'Piet Mondrian. Unpublished Notes on Nature and Art, 1938-1943'. In: *The Structurist*, no.23-24 (1983): 84-85.

[1986] [Engels] 'Abstract Art [Non-Subjective Art] (October 1941)'.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 332-333.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

H. Holtzman. 'Piet Mondrian. Unpublished Notes on Nature and Art, 1938-1943'. In: *The Structurist*, no.23-24 (1983): 84-85.

Holtzman, H. and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 331.

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 516.

¹ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunsterica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

² The Getty Research Institute, Los Angeles. Call Number 990024. 'Mondrian/Von Wiegand. Photocopied Letters' en 'Photocopies of Journal Entries'.

[083] Abstract Art [4]

Vooraf

[Zie 'Vooraf' van tekst [080].]

Bron

In het Holtzman Deposit bevindt zich in Box 2 (archieffmap '44') een manuscript met als titel 'Abstract Art'; dit manuscript wordt in het vervolg aangeduid als manuscript '44'¹.

Manuscript '44' bestaat uit twee 'normale' schrijfblokbladen (pagina 1 en 4)² en twee 'verlengde' vellen (pagina 2 en 3)³. Mondriaan heeft de schrijfblokbladen verlengd door twee gedeelten van bladen aan elkaar te plakken. De vier bladen zijn aan één kant beschreven. Het manuscript is gedateerd en ondertekend: 'nov.' en 'Piet Mondrian.'

Titel

Mondriaan heeft manuscript '44' de titel 'Abstract Art' gegeven, maar aan de titel van de leestekst is een onderscheidend nummer toegevoegd. Manuscript '44' wordt gepresenteerd als *Abstract Art [4]*⁴.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft het manuscript '44' gedateerd: 'nov.' De tekst van het manuscript is gepubliceerd in het boek van Peggy Guggenheim *Art of This Century*⁵ en is daar gedateerd: 'November, 1941'. Dit is ook de datering van de gepresenteerde tekst⁶.

De publicatie is ondertekend: 'Piet Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

Eind oktober 1941 vinden de eerste contacten plaats tussen Mondriaan en Peggy Guggenheim over een mogelijke bijdrage van Mondriaan aan de catalogus van haar kunstcollectie. In een brief (26 oktober 1941) laat hij Charmion von Wiegand⁷ weten: 'I feel, however well and shall go to Guggenheim and when it is too cold take a taxi. I was very glad with what you wrote me about my writing. I am glad you see it as so important as my painting.'⁸ En later (november 1941⁹) informeert hij haar verder: 'Dear Charmion, Mrs. Guggenheim asked me to come Tuesday in stead of Monday.' Waarschijnlijk heeft Guggenheim Mondriaan tijdens die ontmoeting gevraagd een artikel te schrijven voor haar catalogus.

De eerste weken van november werkt Mondriaan intensief aan de tekst, zoals blijkt uit een brief aan Von Wiegand (13 november 1941): 'Dear Charmion. I worked still long on the article and changed a lot in first page. I think it is clearer now. I can't copie to day the whole, so I keep it and shall make it ready when I see you again.'

Op 18 december 1941 schrijft Von Wiegand in haar dagboek¹⁰: 'I have time now to correct your translation I said. He got out the book and I arranged them in sequence and took the Dialogue with me. "We will work over these as we did over the Guggenheim article."' Uit de laatste zin blijkt dat Von Wiegand Mondriaan heeft geholpen met *Abstract Art [4]*.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. MS Vault 710. Box 2 File 44.

² Afmeting: 26,7 x 20,3 cm (10½ x 8 inch).

³ Afmetingen: 36,2 x 20,3 cm (14¼ x 8 inch) en 32,4 x 20,3 cm (12¾ x 8 inch).

⁴ Zie het 'Vooraf' van [080].

⁵ *Art of this Century*, Peggy Guggenheim Collection, New York: Thirty West Fifty-Seventh Street. Opening: 20 oktober 1941. (Bron: CR III 43.)

⁶ November 1941 woonde Mondriaan in New York, 353 East 56th Street.

⁷ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunstcritica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

⁸ The Getty Research Institute, Los Angeles. Call Number 990024. 'Mondrian/Von Wiegand: Photocopied letters'. (Courtesy of the Estate of Charmion von Wiegand and their representative, Michael Rosenfeld Gallery, LLC, New York, NY.)

⁹ Ongedateerde brief; waarschijnlijk 'begin november 1941'.

¹⁰ The Getty Research Institute. Call Number 990024. 'Mondrian/Von Wiegand: Photocopies of Journal Entries'. (Courtesy of the Estate of Charmion von Wiegand and their representative, Michael Rosenfeld Gallery, LLC, New York, NY.)

En later bevestigt zij dit in een brief aan Motherwell¹ (28 mei [1947]): ‘Among the essays included in “Plastic Art and Pure Plastic Art” (Documents of Modern Art), I worked with Mondrian on: [...] 3) Abstract Art (for the Peggy Guggenheim catalogue).’²

Vermoedelijk stuurt Mondriaan eind november 1941 een tekst naar Peggy Guggenheim, want in de brief aan Von Wiegand van 3 december 1941 laat hij weten: ‘Mrs. Guggenheim is pleased with the article so the trouble was not for nothing. I am very glad it will appear in her catalogue.’

Abstract Art [4] verschijnt in oktober 1942 in Peggy Guggenheims catalogus: *Art of This Century: Objects - Drawings - Photographs - Paintings - Sculptures - Collages 1910 to 1942*.³

Als deze publicatie wordt vergeleken met manuscript ‘44’⁴ blijken er nogal wat verschillen te zijn. Deze zijn meer grammaticaal dan inhoudelijk van aard. Waarschijnlijk heeft Von Wiegand het Engels van Mondriaan verbeterd.

Het boek *Art of This Century* bevat drie teksten (‘Three Prefaces, Written as Introductions’) van kunstenaars; naast de tekst van Mondriaan zijn er bijdragen van Jean Arp en André Breton.

Op bladzijde 54 van de catalogus staat een korte biografie van Mondriaan, een korte beschrijving van de drie schilderijen in de collectie van Peggy Guggenheim en een kort citaat uit *Le Néo-Plasticisme*⁵. Bovenaan de bladzijde prijkt een foto van Mondriaan. Een bijzondere foto, omdat alleen de ogen (en bril) te zien zijn.

Afbeeldingen

Eén schilderij uit de collectie Guggenheim is afgebeeld in de catalogus. Onder de afbeelding staat: ‘Mondrian: Composition, 1939’⁶.

Basistekst en leestekst

Het enig overgebleven manuscript (‘44’) is gebruikt voor de leestekst. Ongebruikelijke afkortingen zijn voluit geschreven.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1942] [Engels] ‘Abstract Art’.

In tent.cat.: *Art of this Century*. New York, 1942: 32-33, 54-55.

[1945] [Engels] ‘Abstract Art’.

In: R. Motherwell (ed.). *P. Mondrian. Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays 1941-1943*. New York, 1945; [herdruk] New York, 1947; [herdruk] New York, 1952; [herdruk] San Francisco, 2008: 28-29

[1986] [Engels] ‘Abstract Art (November 1941)’.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 334-335.

Vertalingen

[1956] [Italiaans] ‘L’arte astratta’.

In: ‘Scritti di Piet Mondrian’. In: O. Morisani. *L’astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 153-155.

[1957] [Spaans] ‘Arte abstracto’.

In: R. Rivarola, and A. Goñi (eds.) *Piet Mondrian. Arte plastico y arte plastico puro*. Buenos Aires, 1957; [herdruk] Buenos Aires, 1961: 45-47; [herdruk] Mexico D.F., 2007: 51-53.

[1975] [Italiaans] ‘L’arte astratta’.

In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 375-376.

¹ Robert Motherwell (1915-1991), Amerikaans kunstenaar; editeur van ‘the Documents of Modern Art’, uitgegeven bij Wittenborn Art Books.

² Vindplaats brief: George Wittenborn, Inc. Papers, Series I: Correspondence, Subseries A: The Documents of Modern Art Folder: I.A.2, The Museum of Modern Art Archives, New York. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [091] - Brief Von Wiegand aan Motherwell - 28 mei 1947.)

³ Peggy Guggenheim. *Art of this Century*, New York, 1942: 32-33.

⁴ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [084] Tekstvergelijking ‘manuscript 44’ - ‘publicatie [1]’.

⁵ Tekst [014]. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [083] - Catalogus Peggy Guggenheim - p.54.)

⁶ CR II 399: B292.

- [1977] [Japans] 'Chūshō geijutsu'.
In: K. Akane (ed.). *Shizen kara chūshōe*. Tokyo, 1977; [herdruk] Tokyo, 1979: 255-259.
- [2002] [Tsjechisch] 'Abstraktní umění'.
In: V. Dan et al. (eds). *Lidem budoucnosti. Studie k neoplasticismu*, 2002: 137-138.

Literatuur

- Ankowitz, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 18.
- Chandler, A. *The Aesthetics of Piet Mondrian*. New York, 1972: 16, 23.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 345.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 331.
- Jaffé, H. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 111.
- Jaffé, H. *Inleiding tot de kunst van Mondriaan*. Assen, Amsterdam, 1959: 20.
- Jaffé, H.L.C. *Mondriaan*. z.p. [Wormer], 1980; [Naarden], 1994: 39.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Washington, Den Haag, New York, 1994: 80.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 176, II 178, II 511-512, II 516.
- Rembert, V.P. *Mondrian, America, and American painting*. New York, 1970: 72.

[084] Toward the True Vision of Reality

Vooraf

De Valentine Gallery in New York exposeert - van 19 januari tot 7 februari 1942 - 28 werken van Mondriaan. Ter gelegenheid van de expositie verschijnt een folder met een autobiografische tekst van Mondriaan: *Toward the True Vision of Reality*.

Bron

De tekst *Toward the True Vision of Reality* is samengesteld uit de teksten [071] [*Born in Holland*] en [072] [*Conclusion and reflections*]. Waarschijnlijk heeft Charmion von Wiegand¹ op verzoek van Mondriaan de tekst *Toward the True Vision of Reality* geredigeerd². Mogelijk is in het archief van Von Wiegand nog een manuscript aanwezig, maar dit archief is niet toegankelijk.

De enige bron van *Toward the True Vision of Reality* is de folder, vervaardigd van crèmekleurig papier en gevouwen als een drieluik wikkelfolder. Aldus ontstaan er zes pagina's: één titelpagina en vijf pagina's tekst³.

Op de titelpagina staat in het midden en gecentreerd: 'Toward the true vision of reality by Mondrian'. Onderaan staat (ook gecentreerd): 'Valentine Gallery 55, East 57th Street, New York'⁴. De tekst is in zwart gedrukt.

Titel

Van *Toward the True Vision of Reality* is geen manuscript aanwezig in Mondriaans nalatenschap⁵; de enige bron is de folder. Voor de leestekst is dan ook de titel gebruikt van de folder.

Datering en ondertekening

Valentine Dudensing⁶ heeft de folder laten drukken ter gelegenheid van de solotentoonstelling van Mondriaan in zijn Valentine Gallery. De tentoonstelling duurde van 19 januari tot 7 februari 1942. Omdat er geen andere bronnen aanwezig zijn, krijgt de gepresenteerde tekst de datering: januari 1942⁷.

In de tentoonstellingsfolder is de tekst ondertekend: 'Piet Mondrian'. Overigens staat op de voorzijde van de folder onder de titel vermeld: 'by Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

Het is niet bekend van wie het idee was om de tentoonstelling te laten begeleiden door een autobiografische tekst van Mondriaan.

In 1947 schrijft Von Wiegand⁸ aan Robert Motherwell⁹ het volgende: 'I first met Mondrian in April 1941, when I interviewed him for a magazine. He was then living at 353 East 56th St. Although the magazine had commissioned the interview, they did not publish it, as they thought Mondrian "too esoteric". In connection with this interview, Mondrian had prepared some notes for me. I put these notes into correct English and sent them back to him. Out of these notes came Mondrian's essay *Toward the True Vision of Reality*, which was published as a catalogue supplement for Mondrian's first show held at

¹ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunsterica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

² Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [084] - Tekstvergelijking *Toward the true vision of reality* en [*Born in Holland*].

³ Afmeting: uitgevouwen: 38,1 x 20,3 cm (15 x 8 inch); ingeklapt: 20,3 x 12,7 cm (8 x 5 inch).

⁴ Zie USB-stick: Aanvullende materiaal bij [084] - Voorkant folder Valentine Gallery.

⁵ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Uncat. MS vault.710.

⁶ Valentine F. Dudensing, (1901- ...), eigenaar van de 'Valentine Gallery', New York.

⁷ In januari 1942 woonde Mondriaan in New York, 353 East 56th Street.

⁸ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunsterica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

⁹ Robert Motherwell (1915-1991), Amerikaans kunstenaar; editeur van 'the Documents of Modern Art', uitgegeven bij Wittenborn Art Books

Valentine Dudensing's in 1942. This essay was completed in the summer of 1941 and I have the original notes in his handwriting.¹

De tekst *Toward the True Vision of Reality* vertoont overeenkomst met de autobiografische teksten *[Born in Holland]*² en *Conclusion and reflections*³. Er is echter weinig overgebleven van de oorspronkelijke bewoordingen van Mondriaan. Het enige wat is overeind is gebleven, is de strekking. Wij vermoeden dat de samenstelling van *Toward the True Vision of Reality* voornamelijk het werk is van Von Wiegand. Omdat de drie teksten van elkaar verschillen, zijn ze in dit corpus als drie aparte titels opgenomen⁴.

In de brief aan Motherwell geeft Von Wiegand twee fragmenten⁵ uit Mondriaans brieven aan haar, die handelen over *Toward the True Vision of Reality*. Zij schrijft op 28 mei 1947 dat: 'both letters refer to Toward the True Vision of Reality.'

May 7, 1941

Dear Mrs, von Wiegand,

Very kind of you to copy off my writing. I did not consider it as an article. I have written it only to explain to you my art development. But it is perhaps for the public useful for better understanding of Abstract Art.

If you would do the work to make it in good English, there where this is wrong, and introduce it with preface, then I shall be very pleased. I never wrote about my own work but it is parallel with Plastic Art culture in general, thus it could be useful.

Yours with most cordial greetings,
(signed) Piet Mondrian.

June 2, 1941.

Dear Mrs. von Wiegand: I was very glad with your letter and work. To me the whole is pretty exact now, and I don't see that anything is lost. I like the composition of the last part also very much, and find that you composed it well. It may be the end phrase we can make stronger. We can see this if you can bring the other papers with you. It is very kind of you to will come to me: first it is a pleasure to me to talk to you, and also we can arrange the whole.

Very Sincerely,
Piet Mondrian.⁷

Basistekst en leestekst

Er is slechts één bron beschikbaar van *Toward the True Vision of Reality*, de publicatie in de vorm van een folder tijdens de tentoonstelling in de Valentine Gallery. De tekst van deze folder is de basis voor de leestekst.

Reacties van tijdgenoten

De reactie van Henry McBride in *The New York Sun* (23 januari 1942) op de tentoonstelling in de Valentine Gallery heeft als titel 'Mondrian's First One-Man Show'⁶. McBride gebruikt de titel *Toward the True Vision of Reality* in zijn recensie als volgt: 'Mondrian is the most modern of painters. He deals in rectangles boldly constructed by unrelentingly black lines crossing upon a white ground and with patches of pure color inclosed sparingly here and there. This, you may be surprised to know, is the artist's attempt 'toward the true vision of reality.' Obviously plenty of definitions are required to elucidate this "vision" and Mondrian, in a supplement to the catalogue, supplies them.'

¹ Vindplaats brief: George Wittenborn, Inc. Papers, Series I: Correspondence, Subseries A: The Documents of Modern Art Folder: I.A.2, The Museum of Modern Art Archives, New York. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [091] - Brief Von Wiegand aan Motherwell - 28 mei 1947.) (Courtesy of the Estate of Charmion von Wiegand and their representative, Michael Rosenfeld Gallery, LLC, New York, NY.)

² Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [084] - Tekstvergelijking 'Toward the True Vision of Reality' - '[Born in Holland]'.
³ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [072] - Tekstvergelijking 'Toward the True Vision of Reality' - 'Conclusion and reflections'.

⁴ [071] *Born in Holland*, [072] *Conclusion and reflections*, [084] *Toward the True Vision of Reality*.

⁵ Hoewel Von Wiegand hier - door aanhef en ondertekening - de indruk wekt twee hele brieven te citeren, zijn het fragmenten.

⁶ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [084] - Recensie McBride.

Ruim twee jaar later (maart 1944) geeft Clement Greenberg in zijn artikel¹ dat verschijnt naar aanleiding van de dood van Mondriaan, twee citaten uit *Toward the True Vision of Reality*. Greenberg merkt bij het eerste citaat² op: 'He said that his art was concerned with man's deliverance from "time and subjective vision which veil the true reality"'. Het tweede citaat³ wordt gevolgd door de opmerking: 'In other words, the vision of space granted by plastic art is a refuge from the tragic vicissitudes of time. Abstract painting and sculpture are set over against music, the abstract art of time in which we take refuge from the resistance of space.'

Overige opmerkingen

Mondriaan exposeert 20 schilderijen en 8 tekeningen in de Valentine Gallery⁴.

De schilderijen zijn uit drie verschillende periodes:

- 'Naturalistic Period' – 1906 : 3
- 'Transition Period' – 1910 : 2
- 'Abstractions' : 15

De acht tekeningen zijn uit 1912 en 1914.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1942] [Engels] 'Toward the True Vision of Reality'.
In tentoonstellingsfolder: *Toward the True Vision of Reality by Mondrian*. New York, 1942.
- [1944] [Engels] [zonder titel]
In: J. Bradley. 'Piet Mondrian, 1872-1944. Greatest Dutch Painter of Our Time'. In: *Knickerbocker Weekly* 3, no.51 (14 februari 1944): 16-24.
- [1945] [Engels] 'Toward the True Vision of Reality'.
In: R. Motherwell (ed.). *P. Mondrian. Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays 1941-1943*. New York, 1945; [herdruk] New York, 1947; [herdruk] New York, 1951; [herdruk] San Francisco; 2008: 10-15.
- [1986] [Engels] 'Toward the True Vision of Reality (1941)'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 338-341.

Vertalingen

- [1947] [Duits] 'Lebenserinnerungen und Gedanken über die 'Neue Gestaltung''.
In tent.cat.: *Piet Mondriaan 1872-1944*. Basel, 1947: 7-13.
- [1956] [Duits] 'Lebenserinnerungen und Gedanken über die 'Neue Gestaltung''.
In: *Du* 16, no.2 (1956) 16-18.
- [1956] [Italiaans] 'Verso la vera visione della realtà'.
In: 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 170-175.
- [1957] [Spaans] 'Hacia la verdadera visión de la realidad'.
In: R. Rivarola, and A. Goñi (eds.) *Piet Mondrian. Arte plástico y arte plástico puro*. Buenos Aires, 1957; [herdruk] Buenos Aires, 1961: 27-32; [herdruk] Mexico D.F., 2007: 21-29.
- [1957] [Duits] 'Lebenserinnerungen und Gedanken über die 'Neue Gestaltung''.
In: *Das Kunstwerk* 9, no.9 (1957-1958): 9-12.
- [1973] [Nederlands] 'Op weg naar de ware ziening der realiteit'.
In tent.cat.: *Piet Mondriaan: een documentatie*. Amersfoort, 1973: z.p.
- [1975] [Italiaans] 'Verso la visione vera della realtà'.
In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 377-382.
- [1977] [Japans] 'Jitsuzai no makoto no buishon o mezashite'.
In: K. Akane (ed.). *Shizen kara chūshōe*. Tokyo, 1977; [herdruk] Tokyo, 1979: 287-296.

¹ C. Greenberg, 'Art' [In memoriam Piet Mondrian], in: *The Nation* 158, no.10 (March 4, 1944): 288 (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [084] - Artikel van Greenberg.)

² Leestekst [084] p.3/r.14-23.

³ Leestekst [084] p.3/r.26-28.

⁴ CR III 42.

- [1989] [Italiaans] 'Verso la visione vera della realtà'.
In tent.cat.: *Piet Mondrian*. Ascona, 1989: 24-26.
- [1989] [Duits] 'Der wahren Vision der Realität entgegen'.
In tent.cat.: *Piet Mondrian*. Ascona, 1989: 40-42.
- [2006] [Italiaans] 'Verso la visione vera della realtà (1941)'.
In: M. Goldin (ed.). *Mondrian. Scritti scelti*. Trevisio, 2006: 119-125.

Literatuur

- Ankowsch, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 336, 420, 502, 507, 567.
- Blok, C. *Piet Mondriaan. Een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit*. Amsterdam, 1974: 11, 21, 27, 32.
- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. In: *Revue de l'art*, no.53 (1981): 40.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 333-334.
- Bois, Y.-A. 'Solange wir 'Menschen' sind'. In tent.cat.: *Canto d'Amore*. Basel, 1996: 378.
- Carmean, E. 'Mondrian: The Diamond Paintings'. In tent.cat.: *Mondrian: The Diamond Paintings*. Washington, 1979: 24, 25, 30.
- Chandler, A. *The Aesthetics of Piet Mondrian*. New York, 1972: 15.
- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 28, 243.
- Ducret, A. 'Mondrian écrivain: question de méthode'. In: J.-O. Majastre (ed.). *Le texte, l'œuvre, l'émotion*. Bruxelles, 1994: 279.
- Henkels, H. 'Mondrian in his Studio'. In tent.cat.: *Mondrian from Figuration to Abstraction*. Tokyo, 1987: 188.
- Henkels, H. 'Mondrian: a life in pictures 1872-1944'. In tent.cat. *Mondrian from figuration to abstraction*. Tokyo, 1987: 229.
- Herwitz, D. 'Mondrian's Plato'. In: D. Herwitz. *Making Theory / Constructing Art*. Chicago, London, 1993: 103, 117, 130.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 377.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; London, 1987; New York, 1993: 338.
- Jaffé, H.L.C. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 49, 141.
- Jaffé, H.L.C. *Inleiding tot de kunst van Mondriaan*. Assen, Amsterdam, 1959: 22, 24, 28.
- Joosten, J. 'Abstraction and Compositional Innovation'. In: *Artforum* 11, no.8 (April, 1973): 55.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Washington, Den Haag, New York, 1994: 79.
- Joosten, J. M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 176-177, II 511, II 513-514.
- Locher, J.L. *Piet Mondriaan*. Amsterdam, 1994: 12.
- Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 10, 13, 17, 38, 42, 46, 52, 62, 63, 72, 75, 82, 86, 98, 110, 120, 133, 146, 155, 164.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In tent.cat.: *Mondrian*. Sidney Janis Gallery. New York, 1957: z.p.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In: *Daedalus* 89, no.1 (Winter, 1960): 91.
- Pleynet, M. *Painting and System*. Chicago, 1984: 91.
- Rembert, V.P. *Mondrian, America, and American painting*. New York, 1970: 54, 56, 62.
- Rembert, V. P. 'Mondrian's aesthetics, as interpreted through his statements'. *Arts magazine* 54, no.10 (juni 1980): 170, 174, 175.
- Rembert, V.P. 'Charmion von Wiegand's Way Beyond Mondrian'. In: *Woman's Art Journal* 4, no.2 (Fall 1983/Winter 1984): 31.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 104, 204, 247.
- Schapiro, M. 'Mondrian. Order and Randomness in Abstract Painting'. In: *Modern Art 19th and 20th Centuries*. London, 1978: 248.
- Seuphor, M. *Piet Mondrian. Life and Work*. New York, [1956]; Amsterdam, [1956]; London, 1956; London, 1957: 120.

- Seuphor, M. *Piet Mondrian. Sa vie, son œuvre*. Paris, 1956; Paris, 1970; Paris, 1987: 118-119.
- Trappeniers, M. S. 'Bert, daar maak ik een ding van'. Mondriaans werk in Brabant'. In: Ch. C.M. de Mooij, en M. S. Trappeniers (red.). *Piet Mondriaan. Een jaar in Brabant 1904-1905*. Zwolle, 1989: 34, 60.
- Troy, N. J. 'Mondrian and Neo-Plasticism in America'. In tent.cat. *Mondrian and Neo-Plasticism in America*. New Haven, 1979: 12.
- Welsh, R. P. 'Mondriaan als tekenaar'. In tent.cat.: *Mondrian. Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 43.
- Weyergraf, C. *Piet Mondrian und Theo van Doesburg: Deutung von Werk und Theorie*. München, 1979: 72.
- Wiegand, C. von. 'Mondrian: A Memoir of His New York Period'. In: *Arts Yearbook* 4 (1961): 59.
- Wismer, B. *Mondrians ästhetische Utopie*. Baden, 1985: 37.

[085] [Plastic Art Shows the Evil of Oppression] [2]

Vooraf

[Zie ‘Vooraf’ van tekst [067] over Mondriaans ‘Oppression-teksten’.]

Bron

In Box 2 van het Holtzman Deposit¹ bevinden zich in de archiefmappen ‘41A’ en ‘41B’ twee typoscripten (‘41Ab’ en ‘41Bb[2]’) die qua typewerk hetzelfde zijn. Typoscript ‘41Ab’ is het zogenoemde ‘bovenvel’ en typoscript ‘41Bb[2]’ is de ‘doorslag’², in een blauwe carbonletter. Mondriaan heeft in ‘41Bb[2]’ duidelijk andere wijzigingen aangebracht dan in ‘41Ab’. Het gevolg daarvan is, dat typoscript ‘41Bb[2]’ in feite een andere tekst is geworden³. Zoals in het ‘Vooraf’ is uitgelegd, zijn ‘41Ab’ en ‘41Bb[2]’ tussenfasen in de tekstontwikkeling van de Oppression-teksten. Blijkbaar hechtte Mondriaan veel waarde aan deze tussenfasen, want hij heeft ze niet weggegooid.

Typoscript ‘41Bb[2]’ bestaat uit achtereenvolgens: vijf getypte, met de hand gecorrigeerde pagina’s (rechtsboven genummerd 2 t/m 6)⁴, één getypte en gecorrigeerde pagina (linksboven genummerd ‘7’), elf getypte, met de hand gecorrigeerde pagina’s (rechtsboven genummerd 9 t/m 19) en twee pagina’s manuscript (ongenummerd). Op pagina 6 staat rechts bovenaan geschreven: ‘after pag 6 follows 9’. Deze aanwijzing is opgevolgd in de transcriptie en in de leestekst.

Uit deze bronbeschrijving blijkt dat het typoscript ‘41Bb[2]’ niet alleen qua correcties, maar ook fysiek duidelijke verschillen vertoont met typoscript ‘41Ab’. ‘41Ab’ bestaat uit een serie van 19 rechtsboven genummerde pagina’s, zonder toevoegde pagina’s, ‘41Bb[2]’ is veel complexer samengesteld.

‘41Bb[2]’ mist de eerste bladzijde en daardoor de titel. Ook zijn verspringt de paginering van 6 naar 9⁵. Het typoscript is met de hand - op pagina 19 - ondertekend met ‘Piet Mondrian’, en onder elkaar achtereenvolgens gedagtekend ‘Febr: ‘40’, ‘Febr: ‘41’, ‘Jan: ‘42’. Twee geschreven bladzijden zijn - achter de datering - toegevoegd aan het typoscript en bevatten stukken tekst die in het typoscript moeten worden tussengevoegd.

Typoscript ‘41Bb[2]’ bestaat uit de volgende hoofdstukken:

- [Introduction]⁶
- The art of the past and modern art
- Art and Life Need Freedom
- Art’s Real Content

Typoscript ‘41Bb[2]’ heeft drie vormen van handmatige wijzigingen. Er zijn wijzigingen met potlood, met pen en in blokletters (met pen); allemaal in Mondriaans handschrift. Bij nauwkeurig bekijken van het typoscript is te zien dat de wijzigingen met potlood het laatst door Mondriaan zijn aangebracht. Een aantal keren is een met pen geschreven wijziging of aanvulling, met potlood doorgestreept en is een wijziging met potlood toegevoegd.

Titel

Door het ontbreken van de eerste pagina heeft typoscript ‘41Bb[2]’ geen titel. Geconstateerd is dat ‘41Bb[2]’ een doorslag is van ‘41Ab’; op de eerste pagina van ‘41Bb[2]’ zal daarom hoogst waarschijnlijk dezelfde getypte titel hebben gestaan als op de eerste pagina van ‘41Ab’: ‘Plastic Art Shows the Evil of Oppression’. In ‘41Ab’ heeft Mondriaan de getypte titel doorgehaald en gewijzigd in: *Oppression in art and life*. Niet zeker is of hij de getypte titel van ‘41Bb[2]’ ook heeft doorgehaald. We hebben gekozen om de de oorspronkelijke titel van het typoscript ‘41Bb[2]’ voor de leestekst te gebruiken: *Plastic Art Shows the Evil of Oppression*. Een [2] wordt aan deze titel toegevoegd om twee teksten met dezelfde titel te onderscheiden⁷.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Uncat. MS Vault 710.

² Door middel van carbonpapier gemaakte kopie van een op een schrijfmachine getypte tekst; het ‘bovenvel’ is in feite het ‘echte’ typoscript.

³ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [085] - Tekstvergelijking (typoscript 41Ab) – (typoscript 41Bb[2]).

⁴ Afmeting: 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch).

⁵ De ‘overgeslagen’ pagina’s 7 en 8 zijn in het Holtzman Deposit opgeborgen als ‘40b’.

⁶ De titel van het hoofdstuk is niet aanwezig door het ontbreken van de eerste pagina.

⁷ [068] [*Plastic Art Shows the Evil of Oppression*][1] en [085] [*Plastic Art Shows the Evil of Oppression*][2].

[086] Liberation from Oppression in Art and Life

Vooraf

[Zie ‘Vooraf’ van tekst [067] over Mondriaans ‘Oppression-teksten’.]

Bron

Drie Oppression-bronnen in het Holtzman Deposit¹ vertonen onderling een tekstuele overeenkomst. Deze drie bronnen zijn twee manuscripten ‘41Bc[1]’ en ‘41Bb[1]’ en een typoscript ‘41Aa’.

De eerste bron - manuscript ‘41Bc[1]’ - getiteld ‘Oppression in Art and Life’, bestaat uit twee onder elkaar geplakte schrijfblokken en is dus eigenlijk één ‘langgerekte’ bladzijde². De bladzijde is rechtsboven genummerd ‘1’. In het manuscript heeft Mondriaan veel correcties aangebracht. In vergelijking met typoscript ‘41Aa’ is ‘41Bc[1]’ onvolledig; het bevat slechts de eerste vijf alinea’s van ‘41Aa’.

De tweede bron - manuscript ‘41Bb[1]’ - is eveneens in vergelijking met typoscript ‘41Aa’ onvolledig. De titel van dit manuscript is verbeterd van ‘Oppression in art and Life’ naar ‘The liberation from Oppression in Art and Life’. Evenals ‘41Bc[1]’ bestaat ‘41Bb[1]’ uit één ‘langgerekte’ bladzijde. Mondriaan heeft ‘41Bc[1]’ overgeschreven en hij heeft de correcties van ‘41Bc[1]’ in de lopende tekst van ‘41Bb[1]’ opgenomen. ‘41Bb[1]’ blijkt dus een volgende versie van ‘41Bc[1]’.

De derde bron - typoscript ‘41Aa’ - is getiteld *Liberation from Oppression in Art and Life* en bestaat uit 23 pagina’s³. De pagina’s zijn linksboven genummerd van 1 tot 20.

Op drie plaatsen zijn opnieuw getypte pagina’s tussengevoegd: na pagina 3, 4 en 7. Deze tussengevoegde getypte teksten blijken herschrijvingen van (gedeelten van) de pagina’s ervoor. De correcties zijn in de lopende getypte tekst opgenomen. Het is onduidelijk waarom slechts drie (gedeelten van) pagina’s zijn overgetypt. Misschien zijn meerdere pagina’s overgetypt, maar deze zijn niet gevonden.

In ‘41Aa’ heeft Mondriaan met pen de getypte tekst gecorrigeerd, maar het typoscript laat ook correcties met potlood zien. Deze potloodcorrecties zijn echter niet in Mondriaans handschrift.

Opmerkelijk is dat de getypte tekst ‘by Piet Mondrian’ onder de titel is doorgehaald. Verder is het typoscript niet ondertekend, noch gedateerd.

Wanneer typoscript ‘41Aa’ vergeleken wordt met typoscript ‘41Bb[2]’⁴, is de conclusie dat ‘41Bb[2]’ de ‘kladversie’ en ‘41Aa’ de ‘netversie’ is van dezelfde tekst. Dit is te zien aan de correcties in ‘41Bb[2]’ die zijn doorgevoerd in ‘41Aa’. Zelfs de toegevoegde geschreven pagina’s van ‘41Aa’ zijn overgetypt in ‘41Bb[2]’. Opmerkelijk is, dat Mondriaan de ‘kladversie’ wel heeft ondertekend en gedagtekend en de ‘netversie’ (‘41Aa’) niet. Overigens is het begrip ‘netversie’ bij Mondriaan zeer betrekkelijk, want ook deze ‘netversie’ is weer gecorrigeerd.

Typoscript ‘41Aa’ heeft de volgende hoofdstukken:

- [Introduction]⁵
- The Art of the Past and Modern Art
- Art and Life Need Freedom

Titel

Typoscript ‘41Aa’ is de basis voor de gepresenteerde tekst en heeft als titel: *Liberation from Oppression in Art and Life*. Dit is ook de titel is voor de leestekst.

Datering en ondertekening

Noch typoscript ‘41Aa’, noch de twee andere bronnen (‘41Bc[1]’, ‘41Bb[1]’) zijn gedateerd. Typoscript ‘41Aa’ is een bewerking van typoscript ‘41Bb[2]’. Dit is te zien aan de correcties van ‘41Bb[2]’ die in ‘41Aa’ in de lopende tekst zijn verwerkt. Typoscript ‘41Bb[2]’ heeft drie dateringen⁶, de laatste datering is: januari 1942. Mondriaan zal ‘41Aa’ in ieder geval in of na januari 1942 hebben laten typen.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Uncat. MS Vault 710, Box 2.

² Afmeting: 40,0 x 20,3 cm (15¾ x 8 inch).

³ Afmeting: 27,9 x 21,3 cm (11 x 8⅝ inch).

⁴ De basistekst voor [085] [*Plastic Art Shows the Evil of Oppression*][2].

⁵ Hoofdstuktitel wordt niet genoemd.

⁶ Zie de toelichting van tekst [085].

Liberation from Oppression in Art and Life krijgt de datering: januari 1942¹.
Typoscript '41Aa' is niet ondertekend.

Ontstaan en publicatie

In haar dagboeknotities schrijft Charmion von Wiegand² (5 juni 1941): 'We sat on those two stools - the only chairs, at his little table and went over the manuscript and recorrected it. And he showed me a new manuscript on Oppression and Freedom in Art, but I did not read it because it was too long and he wants to finish it first.'³ Dit nieuwe manuscript met de titel 'Oppression and Freedom in Art' is niet achterhaald. Het is mogelijk dat Mondriaan later de titel heeft gewijzigd en op 5 juni 1941 Von Wiegand het manuscript '41Bc[1]' of '41Bb[1]' heeft laten zien, de 'voorlopers' van *Liberation from Oppression in Art and Life*.

Een maand later zegt Von Wiegand in haar dagboek (7 juli 1941), dat Mondriaan 'the new article on Oppression and Freedom in Art' gaat gebruiken voor een boek dat hij wil uitgeven: 'He explained to me about the book - that he would give all his time to it as soon as he was through with his work for the exhibition in October and that he would get it out privately if there was no other way. He told me he got out Neo Plasticisme for 900 francs and that he made his expenses. He outlined what should go in it – the first autobiographical piece, the dialogue, the Circle article, the Nature of Oppositions, the new article on Oppression and Freedom in Art, and some of neo-plasticisme.'

Later (28 mei 1947) zegt Von Wiegand in een brief aan Robert Motherwell⁴: "Liberation from Oppression in Art and Life" was the first article written by Mondrian in English from notes made in London. I had little to do with it, except the final editing and typing.⁵

In het tekstontwikkelingsschema⁶ is te zien dat het typoscript '41Aa' is ontstaan uit manuscript '41Bb[1]' en typoscript '41Bb[2]'.
Holtzman heeft typoscript '41Aa' driemaal gebruikt voor een publicatie⁷. De eerste publicatie was in 1945⁸, de tweede in 1981⁹ en de derde in 1986¹⁰

Basistekst en leestekst

Bij de vraag welke bron het best kan dienen als basis voor de leestekst, vallen twee van de drie bronnen direct af. '41Bc[1]' en '41Bb[1]' zijn te onvolledig. De derde bron - typoscript '41Aa' - is wel geschikt.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1945] [Engels] 'Liberation from Oppression in Art and Life'.

In: R. Motherwell (ed.). *Piet Mondrian. Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays 1941-1943*. New York, 1945; [herdruk] New York, 1947; [herdruk] New York, 1951; [herdruk] San Francisco, 2008: 38-48.

[1981] [Engels] 'Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies'.

In tent.cat.: *Mondrian. Tekeningen. Aquarellen, New Yorkse Schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 29-33.

¹ In januari 1942 woonde Mondriaan in New York, 353 East 56th Street.

² Charmion von Wiegand (1898-1983), kunstcritica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

³ The Getty Research Institute, Los Angeles. Call Number 990024. 'Mondrian/Von Wiegand: Photocopies of Journal Entries'. (Courtesy of the Estate of Charmion von Wiegand and their representative, Michael Rosenfeld Gallery, LLC, New York, NY.)

⁴ Robert Motherwell (1915-1991), Amerikaans kunstenaar; edituur van 'the Documents of Modern Art', uitgegeven bij Wittenborn Art Books.

⁵ Vindplaats brief: George Wittenborn, Inc. Papers, Series I: Correspondence, Subseries A: The Documents of Modern Art Folder: I.A.2, The Museum of Modern Art Archives, New York. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [091] - Brief Von Wiegand aan Motherwell - 28 mei 1947.) (Courtesy of the Estate of Charmion von Wiegand and their representative, Michael Rosenfeld Gallery, LLC, New York, NY.)

⁶ Zie het 'Vooraf' van [067].

⁷ USB-stick: Aanvullend materiaal bij [086] - Tekstvergelijking (typoscript 41Aa) – (publicatie 1945).

USB-stick: Aanvullend materiaal bij [086] - Tekstvergelijking (publicatie 1945) – (publicatie 1981).

USB-stick: Aanvullend materiaal bij [086] - Tekstvergelijking (publicatie 1981) – (publicatie 1986).

⁸ R. Motherwell (ed.). *Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays 1941-1943: Piet Mondrian*, New York, 1945: 38-48 ('Liberation from Oppression in Art and Life').

⁹ Tentoonstellingscatalogus Stuttgart, 1981: 29-33 ('Art Shows the Evil of Nazi and Soviet Oppressive Tendencies'). [Herdruk van de publicatie van 1945, behalve de eerste twee hoofdstukken.]

¹⁰ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; London, 1987; New York, 1993: 322-330. [Herdruk van de publicatie van 1945.]

- [1986] [Engels] 'Liberation from Oppression in Art and Life'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 322-330.

Vertalingen

- [1947] [Spaans] 'De la liberación de la opresión en la vida y en el arte'.
In: *Saber vivir* 6, no.72 (1947): 26-28.
- [1956] [Italiaans] 'Liberazione dall'oppressione nell'arte e nella vita'.
In: 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 156-169.
- [1957] [Spaans] 'Liberación de la opresión en el arte y en la vida'.
In: R. Rivarola, and A. Goñi (eds.) *Piet Mondrian. Arte plastico y arte plastico puro*. Buenos Aires, 1957; Buenos Aires, 1961: 63-78; Mexico D.F., 2007: 71-93.
- [1975] [Italiaans] 'Liberazione dall'oppressione nell'arte e nella vita'.
In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 361-373.
- [1977] [Japans] 'Geijutsu to jinsei ni okeru yokuatsu kara no kaihō'.
In: K. Akane (ed.). *Shizen kara chūshōe*. Tokyo, 1977; Tokyo, 1979: 261-279.
- [2002] [Tsjechisch] 'Osvobození od útlatku v umění a životě'.
In: V. Dan et al. (eds). *Lidem budoucnosti. Studie k neoplasticismu*, 2002: 124-136.

Literatuur

- Ankowsch, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 239, 302, 312, 410, 501, 507, 515, 521.
- Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 373 (noot 58).
- Bois, Y.-A. *Arthur Lebling en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 128.
- Carmean, E. 'Mondrian: The Diamond Paintings'. In tent.cat.: *Mondrian: The Diamond Paintings*. Washington, 1979: 48.
- Chandler, A. *The Aesthetics of Piet Mondrian*. New York, 1972: 21, 22, 35, 39, 52, 53, 61.
- Cheetham, M. A. *The Rhetoric of Purity*. Cambridge, 1991: 132.
- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 284.
- Herwitz, D. 'Mondrian's Plato'. In: D. Herwitz. *Making Theory / Constructing Art*. Chicago, London, 1993: 106, 117.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 361.
- Holtzman, H. 'Mondriaan en 'de Bevrijding''. In tent.cat.: *Mondrian. Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse Schilderijen*. Stuttgart/Den Haag/Baltimore, 1981: 23-26.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; London, 1987; New York, 1993: 320.
- Jaffé, H. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 141.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 74, 75.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 512.
- Lipscomb, P. A. (1996, no.1). 'Mondrian and his art: a nonpathographic perspective'. In: *Free Association* 6, no.1 (1996): 102.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In: *Knickerbocker Weekly* (9 juli 1945): 32.
- Mondrian, P. [zonder titel]. *Spirale* (Zürich) no.3 (1954): 26.
- Mondrian, P. 'Scritti di pittore'. In: M.G. *L'opera completa di Mondrian*. Milano, 1974: 10.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In tent.cat.: *Mondrian: The Wall Works*. New York, 1984: 3.
- Rembert, V. P. 'Mondrian's aesthetics, as interpreted through his statements'. *Arts magazine* 54, no.10 (juni 1980): 175.
- Wiegand, C. von. (1961). 'Mondrian: A Memoir of His New York Period'. *Arts Yearbook* 4 (1961): 60.

[087] Art and Life towards the Liberation from Oppression

Vooraf

[Zie 'Vooraf' van tekst [067] over Mondriaans 'Oppression-teksten'.]

Bron

Manuscript '58', typoscript '58' en typoscript '41Bd' in het Holtzman Deposit¹ vertonen tekstuele overeenkomst.

De eerste bron - manuscript '58' - bestaat uit twee schrijfblokbladen², waarvan er één aan twee kanten met potlood is beschreven. Het manuscript begint met de titel 'The Liberation from Oppression in Plastic Art and Life' en de titel van het eerste hoofdstuk 'Introduction'. Manuscript '58' is onvolledig en Mondriaan geeft met een diagonale pennenstreek op de voorzijde aan, dat het manuscript voor hem 'afgedaan' heeft. De titel van manuscript '58' - 'The Liberation from Oppression in Plastic Art and Life' - doet vermoeden dat dit manuscript '58' thuishoort bij de tekst *Liberation from Oppression in Art and Life*. De tekst van manuscript '58' is echter meer verwant met typoscript '41Bd' (*Art and Life towards the Liberation from Oppression*). Waarschijnlijk is manuscript '58' een voorbereiding geweest voor typoscript '41Bd'.

De tweede bron - typoscript '58' - bestaat uit één bladzijde en blijkt een herschrijving van manuscript '58'; de verbeteringen in het manuscript zijn in de lopende tekst van het typoscript verwerkt. Opmerkelijk is het feit dat er van het korte onvolledige manuscript '58' een transcriptie gemaakt is. Vermoedelijk is de transcriptie later - na Mondriaans dood - door Holtzman vervaardigd.

De derde bron - typoscript '41Bd' - telt 25 bladzijden, waarvan er 19 getypt zijn en 6 geschreven³. De paginanummering is onregelmatig door de ingevoegde (geschreven) pagina's en soms is de oorspronkelijke getypte nummering doorgehaald en vervangen door een ander nummer. Het typoscript is (getypt) ondertekend met 'Piet Mondrian', een datering ontbreekt. Het typoscript is op veel plaatsen gecorrigeerd en Mondriaan heeft er grote - met de hand geschreven - stukken tekst aan toegevoegd. Na de twaalfde bladzijde wordt het typoscript 'rustiger' en heeft Mondriaan geen correcties meer aangebracht.

De hoofdstukken van '41Bd' zijn:

- Introduction
- Oppression in Art and Life
- The Art of the Past and Modern Art
- Art and Life Need Freedom
- The Real Content of Art

Zoals in het 'Vooraf'⁴ is gereconstrueerd, is typoscript '41Bd' een 'herschrijving' van typoscript '41Aa'. Een eerste verschil met '41Aa' is, dat Mondriaan aan '41Bd' een 'Introduction' heeft toegevoegd. Deze 'Introduction' is echter weer anders van inhoud dan de 'Introduction' van manuscript '40a' en typoscript '41Ab'. Een tweede verschil met '41Aa' is, dat Mondriaan in '41Bd' het hoofdstuk 'Oppression in Art and Life' op sommige plaatsen sterk heeft gewijzigd. De andere hoofdstukken in '41Bd' komen vrijwel overeen met '41Aa'.

Titel

Typoscript '41Bd' is - als meest volledige bron - de basis voor de gepresenteerde tekst en heeft als titel: *Art and Life towards the Liberation from Oppression*. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Het typoscript '41Bd' is niet gedateerd. In de ontstaansvolgorde van de Oppression-bronnen neemt '41Bd' de laatste plaats in⁵ en is na typoscript '41Aa' vervaardigd. De datering van '41Aa' is: januari 1942. Typoscript '41Bd' zal niet veel later getypt zijn. Wij vermoeden dat Mondriaan '41Bd' vóór 23

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. MS Vault 710, Box 2.

² Afmeting: 26,7 x 20,3 cm (10½ x 8 inch).

³ Typepapier: 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch); schrijfblokblad: 27,9 x 19,7 cm (11 x 7¾ inch).

⁴ Zie tekst [067].

⁵ Zie Schema 1 in het 'Vooraf' van [067].

januari 1942 heeft laten typen. Dit met het oog op de lezing op 23 januari 1942 in de Nierendorf Gallery¹. *Art and Life towards the Liberation from Oppression* krijgt de datering: januari 1942².

Het typoscript is ondertekend: 'Piet Mondrian'.

Het is goed mogelijk dat '41Bd' (*Art and Life towards the Liberation from Oppression*) op 23 januari 1942 is voorgelezen tijdens de bijeenkomst van de American Abstract Artists (AAA)³ door Balcomb Greene, voorzitter van de AAA. Volgens Von Wiegand heeft Mondriaan in januari 1942 hard gewerkt om zijn 'lezing' voor 23 januari af te krijgen⁴. Holtzman beweert dat *A New Realism* is voorgelezen in de Nierendorf Gallery⁵, maar Mondriaan wordt pas in oktober 1942 benaderd om een artikel (*A New Realism*) te schrijven voor het jaarboek van de AAA⁶. Bovendien schrijft Von Wiegand in haar memoires; 'At his one and only lecture, which was read by Balcomb Greene, the artists jammed the Nierendorf Gallery and stood outside on the stairs. One traditional European artist left in a huff, fulminating against such 'dictatorial ideas'; the majority listened with respect.'

Ontstaan en publicatie

Typoscript '41Bd' ontstaat als een herschrijving van typoscript '41Aa'. Dit is te zien aan de handmatige correcties van '41Aa', die getypt zijn verwerkt in de lopende tekst van '41Bd'. Met '41Bd' eindigt het 'herschrijvingsproces' van de 'Oppression'-typoscripten, waar achtereenvolgens vier typoscripten bij betrokken waren: '41Ab', '41Bb', '41Aa' en '41Bd'. Met typoscript '41Bd' is een einde gekomen aan het jarenlang denken en schrijven over 'Oppression'.

De tekst van typoscript '41Bd' is bijna in zijn geheel voor het eerst in 1945 gepubliceerd in *Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays, 1941-1943*⁷, onder de titel 'Liberation from Oppression in Art and Life'. Er zijn echter drie verschillen tussen typoscript '41Bd' en de publicatie:

- de 'Introduction' van '41Bd' ontbreekt in de publicatie;
- een gedeelte van het tweede hoofdstuk ('Oppression in Art and Life') van '41Bd' ontbreekt in de publicatie;
- de titel van '41Bd' *Art and Life towards the Liberation from Oppression* wordt niet gebruikt in de publicatie, maar de titel van typoscript '41Aa': *Liberation from Oppression in Art and Life*.

Het typoscript '41Bd' is niet eerder gepubliceerd. De gepresenteerde tekst toont zo exact mogelijk de inhoud van typoscript '41Bd'.

Basistekst en leestekst

De gepresenteerde tekst is gebaseerd op manuscript '41Bd'.

Overige opmerkingen

In een brief aan Von Wiegand (7 februari 1942) schrijft Mondriaan teleurgesteld over de 'lecture' van 23 januari 1942 in de Nierendorf Gallery: 'I was very depressed by the primitive-natural mind that was showed, for individual expressions are always more or less collective.'

In het archief van Alice Trumbull Mason⁸ bevindt zich een bestelformulier voor het huren van films bij de 'Museum of Modern Art Film Library'. Uit het formulier blijkt dat de 'American Abstract Artists' op 5 januari 1942 drie films hebben gehuurd voor de AAA-bijeenkomst in de Nierendorf Gallery. De films die genoemd worden zijn: 'Rhythmus #21' (Hans Richter), 'Ballet Mecanique' (Fernand Léger) en 'Anaemic Cinema' (Marcel Duchamp). Of deze films ook daadwerkelijk zijn vertoond, is niet ontdekt.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

¹ Zie volgende alinea.

² In januari 1942 woonde Mondriaan New York, 353 East 56th Street.

³ 23 januari 1942 in de Nierendorf Gallery in New York. (Zie ook CR II 177.)

⁴ C. von Wiegand. 'Mondrian: A Memoir of His New York Period'. In: *Arts Yearbook* 4 (1961): 57-65.

⁵ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 345.

⁶ Zie de toelichting bij tekst [091].

⁷ R. Motherwell (ed.). *Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays 1941-1943: Piet Mondrian*. New York, 1945: 37-48

⁸ Alice Trumbull Mason (1921-1977), schilderes en bestuurslid van American Abstract Artists. Alice Trumbull Mason Papers, in: Archives of American Art, Washington: Reel N69-137.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

[088] Pure Abstract Art [Pure Plastic Art]

Vooraf

Peggy Guggenheim¹ vraagt Mondriaan iets te schrijven voor de catalogus van de tentoonstelling 'Masters of Abstract Art'. Mondriaan voldoet aan dat verzoek, maar - waarschijnlijk - door gebrek aan tijd valt hij terug op een Frans artikel uit 1930, *L'Art Réaliste - l'Art Superréaliste*². Grote delen van dit artikel vertaalt hij (met hulp van Charmion von Wiegand³) in het Engels, en zo ontstaat de tekst *Pure Abstract Art*. De tekst verschijnt in de catalogus van Peggy Guggenheim echter als *Pure Plastic Art*.

Bron

Van de tekst zijn twee bronnen bekend.

De eerste bron is een fotokopie van een typoscript in het Engels met als titel *Pure Abstract Art*. Drie pagina's zijn aangetroffen tussen de brieven van Mondriaan aan Von Wiegand⁴: de pagina's 1, 2 en 5⁵. Dit (onvolledige) typoscript wordt aangeduid als het typoscript '[CVW-5]'. Een vergelijking tussen de drie overgeleverde pagina's van het typoscript en de gepubliceerde versie leert dat het typoscript in totaal uit zes pagina's heeft bestaan. Waar de overige pagina's en het originele typoscript zich bevinden is niet ontdekt. De drie pagina's zijn op veel plaatsen door Mondriaan met de hand gecorrigeerd; pagina 5 is zelfs bijna onleesbaar door de vele aantekeningen en correcties. Onderaan pagina 2 van het typoscript '[CVW-5]' in drukletters staat vermeld: 'Unpublished manuscript'. Het merkwaardig feit doet zich voor dat de pagina's 1 en 2 in de Von Wiegand- correspondentie fotokopieën zijn van de pagina's uit de tentoonstellingscatalogus van 1965⁶; op pagina 2 staat met dezelfde drukletters vermeld: 'Unpublished manuscript'.

De tweede bron is de eerste publicatie van *Pure Abstract Art* in de tentoonstellingscatalogus 'Masters of Abstract Art'⁷.

Titel

De titel op de eerste pagina van het typoscript '[CVW-5]' luidt: *Pure Abstract Art*. Dit is de oorspronkelijke titel. De titel van de publicatie in de catalogus van Peggy Guggenheim is echter *Pure Plastic Art*. Het is niet bekend wie de titel van het typoscript in de publicatie wijzigde en waarom. Om verwarring te voorkomen krijgt de tekst in dit corpus de oorspronkelijke titel met de titel van de publicatie eraan toegevoegd: *Pure Abstract Art [Pure Plastic Art]*.

Datering en ondertekening

Het typoscript '[CVW-5]' heeft geen ondertekening en datering, doordat de laatste pagina ontbreekt. In de publicatie - *Pure Plastic Art* - staat onderaan vermeld: 'March, 1942.' Dit is ook de datering van de gepresenteerde tekst: maart 1942⁸.

Ontstaan en publicatie

Peggy Guggenheim bereidt vanaf eind 1941 een tentoonstelling voor ten bate van het Amerikaanse Rode Kruis. Zij vraagt Stephan C. Lion⁹ en Von Wiegand¹⁰ om de catalogus van de tentoonstelling *Masters of Abstract Art*¹¹ samen te stellen. De deelnemende kunstenaars aan de tentoonstelling zijn naast Mondriaan: Léger, Morris, Stuart Davis, Richter, Holty en Holtzman. Zij allen schrijven ook een tekst voor de catalogus.

¹ Peggy Guggenheim (1898-1979), kunstverzamelaar (niet van Mr. Solomon R. Guggenheim).

² P. Mondriaan. 'L'Art Réaliste et L'Art Superréalistes (La Morphoplastique et la Néoplastique)'. In: *Cercle et Carré*, no.2 (april 1930): z.p. (Zie tekst [046].)

³ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunstcritica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

⁴ The Getty Research Institute, Los Angeles. Call Number 990024. 'Mondrian/Von Wiegand: Photocopied Letters'.

Afmeting onbekend, alleen een fotokopie is beschikbaar.

⁵ Pagina 1 en 2 staan in facsimile in de tentoonstellingscatalogus *Piet Mondriaan*. (Galerie Beyeler Basel, november - januari 1965.) (Bij navraag blijkt in het archief van Galerie Beyeler geen origineel manuscript aanwezig te zijn.)

⁶ Idem.

⁷ *Masters of abstract art: an exhibition for the American Red Cross*. Helena Rubinstein's New Art Center; 1 april - 15 mei 1942: 7-11

⁸ Mondriaan woont in maart 1942 in New York, 353 East 56th Street.

⁹ Stephan C. Lion (1916- ??), kunstadviseur, conservator, publicist, en tentoonstellingsontwerper.

¹⁰ Charmion von Wiegand. 'Mondrian: a memoir of his New York period'. *Arts Yearbook* 4 (1961): 57-65.

¹¹ *Masters of abstract art: an exhibition for the American Red Cross*. Helena Rubinstein's New Art Center; 1 april - 15 mei 1942.

Op 5 maart 1942 - een maand voor de opening van de tentoonstelling - laat Mondriaan Von Wiegand weten: 'Holtzman told me that Lion takes fragments out of *Circle*¹.' Dit brieffragment kan betekenen dat Mondriaan niet op tijd was met het inleveren van zijn artikel voor de catalogus *Masters of Abstract Art* en Lion een noodoplossing zocht. Bij vergelijking van de tekst uit *Circle* met *Pure Abstract Art [Pure Plastic Art]* wordt duidelijk dat Lion niets heeft overgenomen uit *Circle*. Vermoedelijk heeft Mondriaan toch nog op het laatste moment een tekst ingeleverd. De noodoplossing die hij zelf vond, was een tekst samenstellen uit fragmenten van zijn tekst in *Cercle et Carré: L'Art Réaliste - l'Art Superréaliste*².

Een paar dagen later (9 maart 1942) schrijft Mondriaan aan Von Wiegand: 'Dear Charmion, I have worked yesterday night till 1 o'clock with Holtzman on the article and now from 2-6! I think it is rather good now and haste to send it to you. I think you can read it; otherwise tell me. If there is time to send me your new copy of this, the better. Otherwise trie please, to controle it your self. Thanks for the trouble and good care. Best from Mondrian'. Opmerkelijk is dat Mondriaan in deze brief Holtzman noemt als hulp bij de vertaling van *Pure Abstract Art [Pure Plastic Art]*, terwijl onderaan de publicatie staat: 'Translated by Charmion Wiegand'. Het is mogelijk dat Mondriaan in de brief van 9 maart 1942 een ander artikel bedoelt.

Jaren later (28 mei 1947) zegt Von Wiegand in een brief aan Motherwell³ dat zij met Mondriaan gewerkt heeft aan *Pure Abstract Art [Pure Plastic Art]*: 'Among the essays included in "Plastic Art and Pure Plastic Art" (Documents of Modern Art), I worked with Mondrian on: [...] 4) Pure Plastic Art. The latter essay was translated from an article in *Circle et Carré*, then cut and revised in English by Mondrian.⁴

Lion begint het voorwoord van de tentoonstellingscatalogus met de zin: 'In this exhibition, the effort has been made to present characteristic works of artists who express the most mature and authentic development in Abstract Art.'⁵ Lion zegt in het voorwoord verder niets over de teksten die in de catalogus zijn afgedrukt.

Afbeeldingen

Pure Abstract Art [Pure Plastic Art] is gepubliceerd in de tentoonstellingscatalogus 'Masters in Abstract Art'. Eén schilderij van Mondriaan is (zwart/wit) afgebeeld in de catalogus. Onder de afbeelding staat: 'Mondrian: Painting, 1939/42'⁶.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie van *Pure Abstract Art [Pure Plastic Art]* gebruikt. Het Engels is - met medeweten van Mondriaan - door Von Wiegand 'gepolijst'.

De aantekening op pagina 5 - in een ander handschrift dan dat van Mondriaan - is niet meegenomen in de leestekst.

Reacties van tijdgenoten

Reacties van tijdgenoten op de tekst *Pure Abstract Art [Pure Plastic Art]* in de tentoonstellingscatalogus *Masters of Abstract Art* zijn niet achterhaald. *Pure Abstract Art [Pure Plastic Art]* is na Mondriaans dood (1944) ook verschenen in de verzamelbundel *Plastic Art and Pure Plastic Art 1937 and Other Essays, 1941-1943*⁷. Een eerste reactie op deze bundel is van een onbekende recensent in de *Knickerbocker Weekly*⁸. De tweede reactie is van MacAgy in december 1945⁹.

¹ P. Mondrian. 'Plastic Art and Pure Plastic Art'. In: *Circle: International Survey of Constructive Art*, 1937: 41-56. (Zie tekst [059].)

² P. Mondrian. 'L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste. (La Morphoplastique et la Néoplastique)'. In: *Cercle et Carré*, no.2 (april 1930): z.p. (Zie tekst [046] *L'Art Réaliste et l'Art Superréaliste* [3].)

³ Robert Motherwell (1915-1991), Amerikaans kunstenaar; editeur van 'The Documents of Modern Art', uitgegeven bij Wittenborn Art Books.

⁴ Vindplaats brief: George Wittenborn, Inc. Papers, Series I: Correspondence, Subseries A: The Documents of Modern Art Folder: I.A.2, The Museum of Modern Art Archives, New York. (Courtesy of the Estate of Charmion von Wiegand and their representative, Michael Rosenfeld Gallery, LLC, New York, NY.)

⁵ *Masters of abstract art: an exhibition for the American Red Cross*. Helena Rubinstein's New Art Center; 1 april - 15 mei 1942: 5

⁶ *Masters of abstract art: an exhibition for the American Red Cross*. Helena Rubinstein's New Art Center; 1 april - 15 mei 1942: 36; CR II 392: B274/310 (II: [...] Blanc et Rouge. 1937/Composition with Red, Blue and Yellow. 1937-42, 1937/1942 (First State).)

⁷ R. Motherwell (ed.). *Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays 1941-1943; Piet Mondrian*. 1945: 31-32.

⁸ *Knickerbocker Weekly* (9 juli 1945): 32. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [088] - Recensie van [...] - 9 juli 1945.)

⁹ Douglas MacAgy. 'Review. Plastic Art and Pure Plastic Art 1937 and Other Essays, 1941-1943 by Piet Mondrian'. In: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 4, no. 2 (Dec. 1945): 120-121. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [088] - Recensie van MacAgy - december 1945.)

Overige opmerkingen

Voor *Pure Abstract Art [Pure Plastic Art]* heeft Mondriaan fragmenten¹ gebruikt uit de publicatie van *L'Art Réaliste - l'Art Superréaliste* in *Cercle et Carré* en slechts hier en daar een enkele nieuwe zin toegevoegd. Een wezenlijke verandering die Mondriaan aanbrengt in de tekst, is dat hij in *Pure Abstract Art [Pure Plastic Art]* het woord 'Néo-Plastique' en 'Néo-Plasticienne' niet vertaalt als 'Neo-Plasticism', maar als 'pure plastic expression'.

Onderaan de gepubliceerde tekst staat 'Translated by Charmion Wiegand.' Wat betekent dat? Heeft zij werkelijk het Frans vertaald naar het Engels of heeft zij het Engels van Mondriaan bewerkt? Waarschijnlijk het laatste. In haar biografie² komt niet tot uiting dat zij Frans kende. Mondriaan zal de fragmenten uit *L'Art Réaliste - l'Art Superréaliste* [3] vertaald hebben en Von Wiegand zal zijn Engels 'verbeterd' hebben.

Als we die delen in de publicatie vergelijken met de overeenkomstige fragmenten in de drie overgeleverde typoscriptpagina's³, valt op dat de publicatie ongeveer 80 afwijkingen kent ten opzichte van het typoscript. In veel gevallen heeft Von Wiegand er 'correcter' Engels van gemaakt, in andere gevallen heeft zij woorden toegevoegd, waarschijnlijk ter wille van de duidelijkheid.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1942] [Engels] 'Pure Plastic Art'.
In tent.cat.: *Masters of Abstract Art*. New York, 1942: 7-11.
- [1945] [Engels] 'Pure Plastic Art'.
In: R. Motherwell (ed.). *Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays 1941-1943: Piet Mondrian*. New York, 1945; [herdruk] New York, 1947; [herdruk] New York, 1951: 31-32; [herdruk] San Francisco, 2008: 33-34.
- [1955] [Engels] 'Pure Plastic Art'.
In tent.cat.: *Piet Mondriaan 1872-1944*. London, 1955: 46-48.
- [1986] [Engels] 'Pure Plastic Art'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 342-344.

Vertalingen

- [1946] [Nederlands] 'Pure beelding'.
In tent.cat.: *Mondriaan*. Amsterdam, 1946: 40-43.
- [1949] [Frans] 'Plastique pure'.
In: M. Seuphor. *L'Art abstrait, ses origines, ses premiers maîtres*. Paris, 1949: 173-174, 176.
- [1956] [Italiaans] 'Pura arte plastica'.
In: 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 176-179.
- [1957] [Spaans] 'Arte plástico puro'.
In: R. Rivarola, and A. Goñi (eds.). *Piet Mondrian. Arte plástico y arte plástico puro*. Buenos Aires, 1957; [herdruk] Buenos Aires, 1961: 55-58; [herdruk] Mexico D.F., 2007: 65-69.
- [1967] [Frans] 'Plastique pure'.
In: J.-C. Lambert. *La Peinture abstraite*. Lausanne, 1967; Genève, 1981: 110-112.
- [1975] [Italiaans] 'L'arte plastica pura'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 383-386.
- [1977] [Japans] 'Junsui zogyo geijutsu'.
In: K. Akane (ed.). *Shizzen kara chushoe*. Tokyo, 1977; [herdruk] Tokyo, 1979: 281-286.

Literatuur

- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. In: *Revue de l'art*, no.53 (1981): 47.
- Chandler, A. *The Aesthetics of Piet Mondrian*. New York, 1972: 24, 46, 53, 55, 62.
- Cooper, H. A. 'Dialectics of Painting: Mondrian's Diamond Series, 1918-1944'. Ph.D. diss., Harvard University, 1997: 81, 263.

¹ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [088] - Fragmenten uit *L'Art Réaliste - l'Art Superréaliste*.

² www.artinfo.com.

³ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [088] - Tekstvergelijking Pure Abstract Art – Pure Plastic Art (publicatie 1).

- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 383.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; London, 1987; New York, 1993: 342.
- Jaffé, H. *Inleiding tot de kunst van Mondriaan*. Assen, Amsterdam, 1959: 28.
- Joosten, J.M., en A.Z. Rudenstine. 'Chronologie'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Washington, Den Haag, New York, 1994: 80.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 178, II 511.
- Kootz, S.M. *New Frontiers in American Painting*. New York, 1943; New York, 1947: 50-51.
- Mansar, A. *Mondrian on l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 22.
- Mondrian, P. [zonder titel]. *Knickerbocker Weekly* (9 juli 1945): 32.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In: *Spirale* (Zürich) no.3, z.d. [1954]: 26.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In: Blom, J. (red.). *Van Piet Mondriaan tot PM*. AO-reeks, 563. Amsterdam, 1955: 14-15.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In: *De Tijd*. (22 augustus 1980): ??
- Rembert, V.P. *Mondrian, America, and American painting*. New York, 1970: 67, 80.
- Troy, N. J. 'Mondrian and Neo-Plasticism in America'. In tent.cat.: *Mondrian and Neo-Plasticism in America*. New Haven, 1979: 5-18.
- Wiegand, C. von. 'Mondrian: A Memoir of His New York Period'. In: *Arts Yearbook* 4, (1961): 63.
- Wijsenbeek, L. *Mondriaan*. Zeist, 1962: 38.
- Wijsenbeek, L. *Piet Mondriaan*. Recklinghausen, 1969: 92, 95.

[089] [Intuition and Instinct][1]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten¹. De langere teksten worden in dit corpus zoveel mogelijk als zelfstandige titel gepresenteerd; de kortere teksten zijn terug te vinden onder de titel [*Verspreide fragmenten en notities*]². De tekst [*Intuition and Instinct*][1] is geschreven op de achter- en voorzijde van een brief aan Mondriaan.

Bron

In Mondriaans nalatenschap³ bevindt zich een door hem ontvangen brief van Gudrun Harison⁴, gedateerd 16 april 1943. Mondriaan heeft deze brief aan de voor- en achterzijde gebruikt voor het maken van aantekeningen. Harry Holtzman⁵ heeft dit manuscript gedocumenteerd als manuscript '23'.

Manuscript '23' bevat verschillende aantekeningen. Op grond van inhoudelijke verschillen is manuscript '23' in drie fragmenten verdeeld. Om onderscheid aan te brengen zijn deze drie fragmenten voorzien van een nummer en een letter tussen vierkante haken achter '23'. Op de achterzijde van '23' ('23[2]') staan twee tekstfragmenten, gescheiden door een horizontale lijn. Het bovenste fragment ('23[2][a]') wordt op een andere plaats in dit corpus gepresenteerd⁶. Het fragment onder de lijn ('23[2][b]') handelt over de begrippen 'intuition' en 'instinct'. Op de voorzijde van de brief staat boven de aanhef nog een toevoeging voor '23[2][a]'. Onder de ondertekening op de voorzijde van de brief bevindt zich een derde notitie ('23[1]'), die vanwege de inhoud ook elders in dit corpus is ondergebracht⁷.

Samengevat, de drie aantekeningen op manuscript '23' worden als volgt gepresenteerd:

- Box 5 File 11 '23[1]': [093] [*Verspreide fragmenten en notities (1938-1943)*];
- Box 5 File 11 '23[2][a]': [093] [*Verspreide fragmenten en notities (1938-1943)*];
- Box 5 File 11 '23[2][b]': [089] [*Intuition and Instinct*][1].

De tekst op manuscript '23[2][b]' is met potlood geschreven op briefpapier⁸ en lijkt snel te zijn genoteerd. Manuscript '23[2][b]' heeft geen titel, is niet gedateerd en niet ondertekend.

Titel

Mondriaan heeft manuscript '23[2][b]' geen titel gegeven. De kernwoorden in de tekst zijn 'intuition' en 'instinct'. De gepresenteerde tekst krijgt de titel: [*Intuition and Instinct*][1]. Om onderscheid te maken tussen de twee teksten [*Intuition and Instinct*] krijgen de teksten een '[1]' en een '[2]' achter de titel⁹.

Datering en ondertekening

[*Intuition and Instinct*][1] is geschreven op een gedateerde brief: 16 april 1943¹⁰. Vermoedelijk heeft Mondriaan de aantekeningen in de tweede helft van april gemaakt. De datering van de tekst is: april 1943¹¹.

De tekst is niet ondertekend. Boven de tekst van de brief staat: 'Dear Mr. Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan is niets achterhaald over het ontstaan van manuscript '23'.

Een gedeelte van de tekst komt overeen met een tekstgedeelte in *A New Realism*¹² dat ook in april 1943 is ontstaan¹³. Vier zinnen in *A New Realism*¹⁴ zijn bijna identiek aan vier zinnen in [*Intuition and*

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven USA, MS Vault.710, Box 5.

² Zie [093] en [125].

³ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA.

⁴ Niet achterhaald is wie Gudrun Harison is. (N.B. Harison met één 'r'.)

⁵ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁶ 23[2][a]: [093] [*Verspreide fragmenten en notities (1938-1943)*].

⁷ 23[1]: [093] [*Verspreide fragmenten en notities (1938-1943)*].

⁸ Afmeting: 27,9 x 30,3 cm (11 x 8 inch).

⁹ [089] [*Intuition and Instinct*][1] en [090] [*Intuition and Instinct*][2].

¹⁰ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [089] - Brief van Harison aan Mondriaan.

¹¹ Mondriaan woont op dat moment in New York, 353 East 56th Street.

¹² Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [089] - Vergelijking [Intuition and instinct][1] – A New Realism.

¹³ Zie [091] Toelichting.

¹⁴ Leestekst [091] p.1/r.31-33.

Instinct][1]¹. Het is mogelijk dat de aantekeningen van manuscript '23[2][b]' een voorbereiding waren voor *A New Realism*. Overigens is *A New Realism* ook in april 1943 ontstaan.

Manuscript '23[2][b]' is voor het eerst in 1986 gepubliceerd².

Basistekst en leestekst

De tekst van 'manuscript 23[2][b]' is de basis voor de leestekst. In de leestekst zijn de ongebruikelijke afkortingen opgelost.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 382.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Leestekst [089] p.1/r.5-8.

² H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 382.

[090] [Intuition and Instinct][2]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten¹. De langere teksten worden in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd; de kortere teksten zijn terug te vinden onder de titel [*Verspreide fragmenten en notities*]². De tekst [*Intuition and Instinct*][2] beslaat anderhalf schrijfblokblaadje en wordt hier als aparte titel opgenomen.

Bron

In Mondriaans nalatenschap³ bevindt zich een manuscript dat handelt over de begrippen ‘intuition’ en ‘instinct’. Harry Holtzman⁴ heeft dit manuscript gedocumenteerd als manuscript ‘22’.

Manuscript ‘22’ bestaat uit één gelinieerd schrijfblokvel⁵, dat aan twee zijden met potlood is beschreven. Mondriaan heeft de tekst hier en daar gecorrigeerd. Het manuscript heeft geen titel en is niet gedateerd.

Titel

Mondriaan heeft ‘22’ geen titel gegeven. De kernwoorden in de tekst zijn ‘intuition’ en ‘instinct’. De gepresenteerde tekst krijgt de titel: [*Intuition and Instinct*][2]. Om onderscheid te maken tussen de twee teksten met dezelfde titel krijgen de teksten een [1] en een [2] achter de titel⁶.

Datering en ondertekening

Manuscript ‘22’ is niet ondertekend en niet gedateerd. Een tweede manuscript over ‘intuition’ en ‘instinct’ is geschreven op de achterzijde van een gedateerde brief van Gudrun Harison⁷ aan Mondriaan. De brief is door Harison gedateerd: ‘16-4-43’. Vermoedelijk heeft Mondriaan beide teksten over ‘intuition’ en ‘instinct’ in een zelfde periode heeft geschreven. De gepresenteerde tekst krijgt de datering: april 1943⁸.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan is niets achterhaald over het ontstaan van [*Intuition and Instinct*][2]. Manuscript ‘22’ is voor het eerst in 1986 gepubliceerd⁹.

Basistekst en leestekst

Manuscript ‘22’ is de basis voor de leestekst. In de leestekst zijn ongebruikelijke afkortingen opgelost.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 381.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven USA, MS Vault.710, Box 5.

² Zie [093] en [125].

³ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 11

⁴ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁵ Afmeting: 26,7 x 20,3 cm (10½ x 8 inch).

⁶ [089] [*Intuition and Instinct*][1] en [090] [*Intuition and Instinct*][2].

⁷ Zie toelichting [090] [*Intuition and Instinct*][2]; vooralsnog is niet achterhaald wie Gudrun Harison is (N.B. Harison met één ‘r’)

⁸ Mondriaan woonde op dat moment in New York, 353 East 56th Street.

⁹ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 381.

[091] A New Realism

Vooraf

Op 20 oktober 1942 schrijft Charmion von Wiegand¹ - namens 'The Editorial Committee of the American Abstract Artists' - aan Mondriaan: 'Dear Mr. Mondrian: The American Abstract Artists cordially invite you to contribute to their forthcoming book to be published in the spring of 1943.'² Mondriaan stuurt de tekst *A New Realism* naar de 'American Abstract Artists' (AAA). Het is zijn laatste volledig voltooide tekst. Het jaarboek 1943 van de AAA zou overigens pas in 1946 verschijnen.

Al een jaar voor de publicatie in het jaarboek 1946 van de AAA wordt *A New Realism* gepubliceerd in een bundel met meerdere Mondriaan teksten³.

Bron

In Mondriaans nalatenschap⁴ is de archiefmap met de titel 'A New Realism' leeg. Op andere plaatsen zijn drie bronnen van *A New Realism* achterhaald.

De eerste bron is een typoscript. Dit stuurt Mondriaan op 7 juni 1943 naar James Johnson Sweeney⁵. Het begeleidende schrijven is een zeer kort briefje: 'Dear Sweeney, Herewith I have the pleasure to send you a copy of my article for the Am-Ab. Artists book. Looking forward to hear your opinion about it, Cordially yours Mondrian.'⁶ Het typoscript telt elf rechtsboven genummerde pagina's⁷. Onderaan pagina 11 is het ondertekend en gedateerd: 'Piet Mondrian', 'April 1943'.

De tweede bron is een publicatie die in 1945 verschijnt in de bundel Mondriaan-geschriften: *Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays 1941-1943*⁸.

De derde bron is een publicatie in het *American Abstract Artists Yearbook 1946*⁹.

Er is geen tekstueel verschil tussen het typoscript 'Sweeney' en de beide publicaties.

Titel

De titel van de gepresenteerde tekst is dezelfde als van het typoscript en de publicaties: *A New Realism*.

Datering en ondertekening

In de publicatie is de tekst onderaan gedateerd: 'April, 1943.' Overigens blijkt na deze datering nog aan de tekst gewerkt te zijn, want in een brief aan Von Wiegand van 13 mei 1943, zet Mondriaan nog enige onduidelijkheden in *A New Realism* recht¹⁰.

De datering van de gepresenteerde tekst is: april 1943¹¹.

Het typoscript is ondertekend met: 'Piet Mondrian'. In de publicatie in het *Yearbook* staat onder de titel vermeld: 'Piet Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

Begin juli 1942 stuurt de 'Editorial Committee of the AAA' een algemeen schrijven aan alle leden, waarin de commissie hen verzoekt een bijdrage te leveren aan een boek over het werk van de leden van de

¹ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunsterica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

² Brief gepubliceerd in: V.P. Rembert. *Mondrian, America, and American painting*. New York, 1970: 7.

³ R. Motherwell (ed.). *Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays 1941-1943: Piet Mondrian*, 1945: 17-26.

⁴ Holtzman Deposit, The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven USA; Uncat MS Vault.710, Box 1 no.47

⁵ James Johnson Sweeney (1900-1986) Amerikaans schrijver over moderne kunst; van 1935 tot 1946 was hij conservator van het Museum of Modern Art, en van 1952 tot 1960 directeur van het Guggenheim Museum.

⁶ Vindplaats voor brief en typoscript: Estate James J. Sweeney. Seán Sweeney, 173 Bleecker Street, New York. (fotokopie: Archief Gemeentemuseum, Den Haag)

⁷ Afmeting niet achterhaald, omdat alleen een fotokopie beschikbaar was.

⁸ P. Mondrian. 'A New Realism'. In: R. Motherwell (ed.). *Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays 1941-1943: Piet Mondrian*, 1945: 17-26. Zie ook: hoofdstuk 2 van dit proefschrift, *Edities met verzamelde teksten van Mondriaan en pogingen daartoe*.

⁹ P.Mondrian. 'A New Realism'. In: Ch. von Wiegand, and F. Glarner (eds.). *American Abstract Artists Annual 1946*. New York, 1946: z.p.

¹⁰ Paul Getty Research Institute, Los Angeles, USA, Call Number 990024: 'Mondrian/ Von Wiegand. Photocopied Letters'.

¹¹ April 1943 woonde Mondriaan in New York, 353 East 56th Street

AAA¹. Ook Mondriaan ontvangt een dergelijke brief². In de brief wordt gevraagd om een foto van een werk, een foto van de zichzelf en een ‘statement on art’ van 3000 woorden in te sturen.

Vermoedelijk heeft Mondriaan niet gereageerd op de brief, want Von Wiegand vraagt enige tijd later (20 oktober 1942) namens de ‘AAA’ opnieuw aan Mondriaan om een bijdrage in te sturen. In een meer persoonlijke brief schrijft zij³:

‘Dear Mr. Mondrian:

The American Abstract Artists cordially invite you to contribute to their forthcoming book to be published in the spring of 1943.

The book which is now in preparation, is to be an illustrated symposium on the plastic arts. The great parallel development of modern architecture and modern art in our century has led to a need for a theoretical consideration of their re-integration in a new plastic unity. This book is the first effort in the United States to correlate the ideas of modern artists and architects in preparation for the post-war reconstruction.

Foremost architects and artists are collaborating with us in this work. We would greatly appreciate it if you would write on any aspect of the subject that you deem important. For reasons of space, essays should not exceed 3,000 words and should be in the hands of the book committee at the earliest possible date.

Very sincerely,

Miss Charmion von Wiegand

For the Book Committee of the American Abstract Artists’

Mondriaan voldoet aan het verzoek van Von Wiegand en zendt in april 1943 de tekst *A New Realism* naar ‘The Book Committee of the American Abstract Artists’. Aan de ene kant houdt hij zich daarbij redelijk aan het vastgestelde aantal woorden: *A New Realism* telt ongeveer 3250 woorden. Aan de andere kant vat hij de inzendingstermijn - ‘t he earliest possible date’ - wel erg ruim op: een half jaar na de datering van de brief.

Holtzman⁴ vermeldt dat *A New Realism* al in januari 1943 gereed was en is voorgelezen tijdens een ‘Informal Evening’ van de AAA door Balcomb Green⁵ op 23 januari 1943 in de Nierendorf Gallery in New York⁶.

Er is een reden om aan te nemen dat die avond niet *A New Realism*, maar een andere tekst van Mondriaan voorgelezen. Een brief van Mondriaan aan Von Wiegand geeft aan dat *A New Realism* op 23 januari 1942 nog niet af was. Op 29 april 1943 schrijft Mondriaan: ‘Dear Charmion, I am looking over the copy which is exact except some little things on pag. 5 are eliminated two words so you won’t understand the sentence. ‘The term’ space-expression is right in sofar ... (is right was left out). Perhaps there is more but that I can tell you when you come.’ Een volgende brief (13 mei 1943) gaat ook nog over *A New Realism*. ‘Dear Charmion, I thought over the added sentence following on - Impressionism, Divisism and Pointillism, where I speak of texture. In this new sentence we must add somewhere ‘in abstract art’, because in abstract art is brushwork etc. space-determination. If I remember well the sentence is: these technics are space-determination and not establishment of texture. I think it will be right when you put before ‘these technics’: In abstract art - .’ You see, otherwise there is a contradiction with the precedent sentence. Thank you. Best wishes Mondrian.’

Een reden om aan te nemen dat op 23 januari 1943 *A New Realism* niet is voorgelezen op de ‘Informal Evening’ van de AAA, maar vermoedelijk *Art and Life towards the Liberation from Oppression*⁸.

¹ Brief uit het archief van ‘American Abstract Artists records’ in the Archives of American Art, Washington; Reel D359.

² Mondriaan is vanaf november 1940 lid van de AAA. (Bron: CR II 174.)

³ Virginia Pitts Rembert Mondrian, *America, and American Painting*, 1970: 7.

⁴H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 345.

⁵ Balcomb Greene (1904–1990), Amerikaans kunstenaar; één van de oprichters van de AAA.

⁶ Op 19 januari 1943 was Mondriaans solotentoonstelling in de Valentine Gallery geopend.

⁷ Leestekst [091] p.4/r.34. Suggestie van Mondriaan is niet in de tekst verwerkt.

⁸ Zie: Toelichting tekst [087].

Jaren later (28 mei 1947) bevestigt Von Wiegand in een brief aan Motherwell¹ dat zij Mondriaan heeft meegeholpen met het schrijven van *A New Realism*: 'I worked with Mondrian on: [...] 2) A New Realism.'²

A New Realism zou opgenomen worden in het jaarboek 1943 van de AAA'. Om onbekende redenen zou pas in 1946 het eerstvolgende jaarboek verschijnen³. In zijn voorwoord van het jaarboek 1946 bevestigt George L.K. Morris⁴, dat de tekst speciaal voor het jaarboek is geschreven: 'The articles - which contemplate the subject from various personal aspects - were all written especially for this volume by past or present members of the Group. Opinions expressed throughout the text are those of the authors as individuals, and do not necessarily represent the organization as a whole.'

De publicatie in het jaarboek 1946 van de AAA was niet de eerste publicatie van *A New Realism*. De eerste publicatie verscheen in 1945 in een bundel met Mondriaan-teksten *Plastic and Pure Plastic Art, 1937, and other essays, 1941-1943*⁵.

Afbeeldingen

De publicatie van *A New Realism* in het jaarboek 1946 van de AAA gaat vergezeld van een reproductie (zwart-wit) van het schilderij 'Broadway Boogie-Woogie' van Mondriaan⁶. Onder de reproductie staat: 'Piet Mondrian', 'Broadway Boogie-Woogie', 'Museum of Modern Art'.

Reacties

In zijn recensie (1945) van het boek *Plastic Art and Pure Plastic Art* zegt McAgy het volgende over *A New Realism*⁷: 'Cutting through the confusing varieties of current definition, he [Mondrian] says directly: 'abstraction means reducing particularities to their essential aspect'. Following through this not unfamiliar line of reasoning, he points out that, while particularities change, essentials are constant.'⁸ Verder schrijft McAgy in zijn recensie niet over *A New Realism*.

Holtzman benadrukt in zijn voorwoord van *Plastic Art and Pure Plastic Art* Mondriaans taalgebruik: 'In these relationships, Piet Mondrian's writings are also a unique and extraordinary document. His life and his art are at the core of the evolution of art; the essays are the authentic formulation of his verbal terms for precisely this experience.'⁹

Basistekst en leestekst

De publicatie in *Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays, 1941-1943* is de basis voor de leestekst.

Overige opmerkingen

Het begin van *A New Realism*¹⁰ komt - qua inhoud - enigszins overeen met *Abstract Art*[1]¹¹. Het gaat in beide teksten om het aftasten en verduidelijken van het begrip 'Abstract Art', waarbij Mondriaan tot de conclusie komt dat de naam 'Abstract Art' eigenlijk niet deugt. In *A New Realism* wordt de uitleg iets uitgebreider aangepakt. Mondriaan komt daar tot de slotsom dat feitelijk geen enkele naam voldoet, en hij verzucht: 'Evidently every denomination is relative.'¹²

De vijfde alinea van *A New Realism* gaat over 'intuition' en 'instinct'¹³, en komt enigszins overeen met *Intuition and Instinct* [1] en [2]¹. Niet verwonderlijk, de teksten zijn gelijktijdig ontstaan (april 1943). Het

¹ Vindplaats brief: George Wittenborn, Inc. Papers, Series I: Correspondence, Subseries A: The Documents of Modern Art Folder: I.A.2, The Museum of Modern Art Archives, New York.

² Zie USB stick: Aanvullend materiaal bij [091] - Brief Von Wiegand aan Motherwell - 28 mei 1947.

³ Piet Mondrian. A New Realism. In: *American Abstract Artists Annual 1946*. New York, 1946: z.p.

⁴ G.L.K. Morris (ed.). *American Abstract Artists Annual 1946*. New York, 1946: z.p. George L.K. Morris (1905-1975), Amerikaans kunstenaar en publicist.

⁵ Robert Motherwell (ed.) *Plastic and Pure Plastic Art, 1937, and other essays, 1941-1943: Piet Mondrian*. New York, 1945.

⁶ CR II 418-419: B323.

⁷ D. MacAgy. 'Book review. Plastic and Pure Plastic Art, 1937, and other essays, 1941-1943 by Piet Mondrian'. In: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 4, No. 2 (Dec., 1945): 120-121. (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [088].)

⁸ Leestekst [091] p.1/r.5-6.

⁹ H. Holtzman. 'Introduction'. In Robert Motherwell (ed.) *Plastic and Pure Plastic Art, 1937, and other essays, 1941-1943: Piet Mondrian*. New York, 1945: 10.

¹⁰ Leestekst [091] p.1/r.3-11.

¹¹ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [091] - Tekstvergelijking A New Realism - Abstract Art [1].

¹² Leestekst [091] p.1/r.12.

¹³ Leestekst [091] p.1/r.31-32.

is mogelijk dat de aantekeningen van het manuscript *Intuition and Instinct* oorspronkelijk bedoeld waren voor *A New Realism*.

Op een gebruikte envelop - 2 december 1942 - noteert Mondriaan: 'New Realism exclude lyrism.' en 'So realism is the most to name for pure plastic art. Abstract art can be called New realism.'²

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1945] [Engels] 'A New Realism'.
In: R. Motherwell (ed.). *Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and other essays 1941-1943: Piet Mondrian*. New York, 1945; [herdruk] New York, 1947; [herdruk] New York, 1951: 17-26; [herdruk] San Francisco, 2008: 19-28.
- [1946] [Engels] 'A New Realism'.
In: Ch. von Wiegand, and F. Glarner (eds.). *American Abstract Artists Annual 1946*. New York, 1946: z.p.; [herdruk] *American Abstract Artists. Three Yearbooks*. New York, 1969: 225-235
- [1986] [Engels] 'A New Realism (1942-43)'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 345-350.

Vertalingen

- [1956] [Italiaans] 'Un nuovo realismo'.
In: 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 180-188.
- [1957] [Spaans] 'Un nuevo realismo'.
In: R. Rivarola, and A. Goñi (eds.) *Piet Mondrian. Arte plastico y arte plastico puro*. Buenos Aires, 1957; [herdruk] Buenos Aires, 1961: 33-46; [herdruk] Mexico D.F., 2007: 31-44.
- [1975] [Italiaans] 'Un nuovo realismo'.
In: H. Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 387-396.
- [1977] [Japans] 'Atarahii riarizumu'.
In: K. Akane (ed.). *Shizen kara chūshōe*. Tokyo, 1977; [herdruk] Tokyo, 1979: 297-300.
- [2006] [Italiaans] 'Un realismo nuovo (1942-1943)'.
In: M. Goldin (ed.). *Mondrian. Scritti scelti*. Treviso, 2006: 129-137.

Literatuur

- Ankowsch, C. 'Zur Genese der Abstraktion - Piet Mondrian und seine Beziehung zur Theosophie'. Ph.D. diss, Karl Franzens Universität Graz, 1988: 18, 556.
- Bois, Y.-A. 'Mondrian et la théorie de l'architecture'. In: *Revue de l'art*, no.53 (1981): 47, 49.
- Carmean, E. 'Mondrian: The Diamond Paintings'. In tent.cat.: *Mondrian: The Diamond Paintings*. Washington, 1979: 48.
- Chandler, A. *The Aesthetics of Piet Mondrian*. New York, 1972: 13, 17-19, 26, 29-30, 36-37, 40-41, 47.
- Henkels, H. 'Mondrian in his Studio'. In tent.cat.: *Mondrian from Figuration to Abstraction*. Tokyo, 1987: 173.
- Herwitz, D. 'Mondrian's Plato'. In: D. Herwitz. *Making Theory / Constructing Art*. Chicago, London, 1993: 117.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*, 1975: 387.
- Holtzman, H. 'Mondriaan en 'de Bevrijding''. In tent.cat.: *Mondrian. Tekeningen, Aquarellen, New Yorkse schilderijen*. Stuttgart, Den Haag, Baltimore, 1981: 23-26.
- Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 345.
- Janssen, H. *Mondriaan in het Gemeentemuseum Den Haag*. Den Haag, 2008: 268.
- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 179, II 180, II 512.
- Lebenszstein, J.-C.. 'Mondrian: la fin de l'art'. In: *Critique*, no.438 (Novembre, 1983): 905.
- Mondrian, P. [zonder titel]. In tent.cat.: *Mondrian: The Wall Works*. New York 1984: 3.

¹ Zie [089] *Intuition and Instinct [1]* en [090] *Intuition and Instinct [2]*.

² Zie [093] [*Verspreide fragmenten en notities (1938-1943)*], manuscript '16'.

-
- Rembert, V.P. *Mondrian, America, and American painting*. New York, 1970: 62, 72, 80.
- Rembert, V. P. 'Mondrian's aesthetics, as interpreted through his statements'. In: *Arts magazine* 54, no.10 (juni 1980): 172, 175.
- Rüdiger, R. 'Der Begriff des Gegenstandes bei Piet Mondrian'. Ph.D. diss., Technischen Universität Berlin, 1983: 202, 204, 216, 219, 222, 235.

[092] [Autobiografische fragmenten en notities (mei 1943)]

Vooraf

James J. Sweeney¹ heeft het plan een artikel te schrijven over Mondriaan en wil een interview arrangeren. Op 28 mei 1942 schrijft Sweeney aan Mondriaan: 'It was very kind of you to have written. The point you make is extremely interesting. I would like to talk with you further on the same topic. [...] Perhaps we could have luncheon one of these days.'² Het gesprek tussen Mondriaan en Sweeney zou overigens pas een jaar later - op 24 mei 1943 - plaatsvinden. In 1951 schrijft Sweeney in een artikel³: 'It [the letter] was written after a long luncheon discussion with him on May 24, 1943, [...]'. Het kan ook zijn dat Sweeney zich in het jaartal vergist.

Bron

Vijf bronnen zijn achterhaald die in verband staan met Sweeney's voornemen een artikel over de ontwikkeling van Mondriaans werk te schrijven.

De eerste is de brief van Mondriaan aan Sweeney van 'may 24'. Deze brief is in facsimile afgedrukt in de tentoonstellingscatalogus 'Piet Mondrian. The Earlier Years'⁴ en wordt aangekondigd als: 'Unpublished letter from Mondrian, New York, 1943'. Opmerkelijk is dat Sweeney ook melding maakt van een brief van Mondriaan van 24 mei 1942. Sweeney schrijft namelijk op 28 mei 1942 aan Mondriaan: 'Dear Mr. Mondrian: Your letter of May 24th arrived while I was out of town.' Tot op dit moment is slechts één brief van Mondriaan - gedateerd 'may 24' - bekend.

De tweede bron is een briefkaart van Mondriaan aan Sweeney. De tekst op de briefkaart is alleen bekend door publicatie van de tekst in *The New Art - The New Life*⁵.

In Mondriaans nalatenschap⁶ bevinden zich drie manuscripten die overeenkomst vertonen met de inhoud van de brief en de briefkaart aan Sweeney. Manuscript '24' en manuscript '17' vertonen inhoudelijk overeenkomst met de brief; manuscript '23a[2]' met de briefkaart⁷.

Manuscript '24' is een tekst die Mondriaan heeft geschreven op een envelop afkomstig van Sweeney (28 mei 1942)⁸. Vermoedelijk heeft Mondriaan op de envelop een aantekening gemaakt ter voorbereiding van een gesprek met Sweeney. (Volgens Sweeney vond dit gesprek een jaar later - op 24 mei 1943 - plaats.) De tekst is aan beide zijden met potlood geschreven en hier en daar met pen gecorrigeerd; het handschrift is slordig. De langwerpige envelop is rechtopstaand beschreven.

Manuscript '17' is eveneens met potlood geschreven op een envelop afkomstig van Sweeney (27 januari 1943)⁹. De envelop is op de achterzijde en de tekst bevat geen correcties.

Manuscript '23a'¹⁰ is geschreven op een uitnodiging voor een tentoonstelling '11 Abstract Paintings by 11 Modern Painters'¹¹. De tekst op de achterzijde van manuscript '23a' vertoont overeenkomst met de briefkaart. Deze achterzijde krijgt de aanduiding '23a[2]'. De twee notities aan de voorzijde van de uitnodiging ('23a[1]') zijn in dit corpus elders ondergebracht¹². De tekst van '23a[2]' is met potlood geschreven en hier en daar met pen gecorrigeerd.

¹ James Johnson Sweeney (1900–1986) Amerikaans schrijver over moderne kunst; van 1935 tot 1946 was hij conservator van het Museum of Modern Art, en van 1952 tot 1960 directeur van het Guggenheim Museum.

² Vindplaats brief: Holtzman Deposit Box 5 file 9. (Afbelding van brief op USB-stick: Aanvullend materiaal bij [092].)

³ James J. Sweeney. 'Mondrian, the Dutch and De Stijl'. In: *Art News* 50. Summer 1951: 24-25, 63-64 (USB-stick: Aanvullend materiaal bij [092].)

⁴ Tentoonstellingscatalogus The Solomon R. Guggenheim Museum, z.p., z.j.; 10 december 1957 - 26 januari 1958.

⁵ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 356.

⁶ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven USA, MS Vault.710 Box 5 File 2.

⁷ Nummering van Harry Holtzman.

⁸ Afmeting: 27,3 x 18,4 cm (10³/₄ x 7¹/₄ inch).

⁹ Afmeting: 19,0 x 9,8 cm (7¹/₂ x 3⁷/₈ inch).

¹⁰ Afmeting: 16, 8 x 12,4 cm (6⁵/₈ x 4⁷/₈ inch).

¹¹ Valentine Gallery, New York: eind januari 1943 - [23] februari 1943.

¹² [093] *Verspreide fragmenten en notities (1938-1943)*.

Titel

Geen van de bronnen heeft een titel. In dit corpus zijn de onvolledige autobiografische teksten opgenomen als [*Autobiografische fragmenten en notities*], aangevuld met een datering. De titel van de gepresenteerde tekst is: [*Autobiografische fragmenten en notities (mei 1943)*].

Datering en ondertekening

De brief van Mondriaan aan Sweeney is gedateerd: 'may 24' [1943]. De brief aan Sweeney is ondertekend: 'Mondrian.'

Manuscript '24' is een tekst die Mondriaan heeft geschreven op een envelop afkomstig van Sweeney. Het poststempel op de envelop geeft aan: 'MAY 28 - 1942'. De tekst is niet ondertekend.

Manuscript '17' is eveneens geschreven op een envelop afkomstig van Sweeney. Het poststempel op deze envelop geeft aan: 'JAN 27 - 1943'. De tekst is niet ondertekend.

De briefkaart aan Sweeney begint met de woorden: 'Only now (?43)'. Volgens Holtzman stuurt Mondriaan de briefkaart na de brief van 24 mei 1943¹. Manuscript '23a[2]' vertoont overeenkomst met de briefkaart. De tekst is geschreven - met potlood - op de achterzijde van een uitnodiging voor een tentoonstelling² '11 Abstract Paintings by 11 Modern Painters'. De notitie op de uitnodiging is waarschijnlijk geschreven in februari of maart 1943. De tekst is niet ondertekend.

Het grootste deel van [*Autobiografische fragmenten en notities (mei 1943)*] wordt gevormd door de tekst van de brief van 24 mei 1943. De datering van de gepresenteerde tekst is: mei 1943³.

Ontstaan en publicatie

Sweeney heeft het plan om een artikel over Mondriaans artistieke ontwikkeling te schrijven. Hij wil hem daarvoor een interview afnemen. Dit vindt - volgens Sweeney - plaats op 24 mei 1943. Direct na het interview - dezelfde dag - schrijft Mondriaan Sweeney een brief met nadere informatie. Mondriaan schrijft: 'Dear Mr. Sweeney, To complete our conversation, the folling could be usefull to you work.' Vier regels uit deze brief zijn als aantekening gevonden op een gebruikte envelop (27 januari 1943). Overigens komen de zelfde regels ook voor in de tekst *A New Realism*⁴ (april 1943).

Later zal blijken dat Sweeney niet één, maar meerdere artikelen over Mondriaan zal schrijven⁵. Overigens zijn alle artikelen van Sweeney na Mondriaans dood (februari 1944) verschenen.

De brief van Mondriaan ('may 24') is tweemaal in facsimile gepubliceerd⁶.

In de publicaties is de tekst van Mondriaan door Sweeney aangepast. In *The New Art - The New Life* is de tekst van Sweeney opgenomen.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de tekst van de brief van Mondriaan met de bijlagen aan Sweeney en de teksten van de manuscripten '23a[2]' en '24'.

In de presentatie worden eerst de brief getoond, waarbij de aanhef, datering en de eerste inleidende regel zijn weggelaten. Vervolgens zijn de bijlagen bij de brief te zien en tenslotte de teksten van de manuscripten. De drie teksten zijn gescheiden door een horizontale lijn.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties van tijdgenoten bekend.

Vermelding van personen

In de bijlage van de brief van 24 mei 1943 noemt Mondriaan Theo van Doesburg⁷. Mondriaan zegt over Van Doesburg⁸: 'In his later works Doesburg tried to destroy static expression by diagonal position of his lines. But in this way the feeling of physic equilibrium which is necessary to enjoy a work of art is lost.'

¹ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 356.

² Valentine Gallery: eind januari 1943 - [23] februari 1943.

³ Mondriaan woont in mei 1943 in New York, 353 East 56th Street.

⁴ Zie tekst [091].

⁵ Vijf artikelen (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [092]).

⁶ Een gedeelte van de brief in het artikel van Sweeney 'Mondrian, the Dutch and De Stijl' (1951) en in de tentoonstellingscatalogus 'Piet Mondrian. The Earlier Years' (1957/1958).

⁷ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

⁸ Leestekst [092] p.2/r.1.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Bois, Y.-A. 'De Beeldenstormer'. In tent.cat.: *Piet Mondriaan*. Den Haag, Washington, New York, 1994: 317.

Chipp, H.B., et al (eds.). *Theories of modern art; a source book by artists and critics*. Berkeley, 1968; [herdruk] Berkeley, 1969; [herdruk] Berkeley, 1970; [herdruk] Berkeley, 1973; [herdruk] Berkeley, 1981; [herdruk] Berkeley, 1984; [herdruk] Berkeley, 1992; [herdruk] Berkeley, 1993; [herdruk] Berkeley, 1996; [herdruk] Berkeley, 2005: 349-362.

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 356.

Elgar, F. *Mondrian*. London, 1968: 137-139

Lebenszstein, J.-C.. 'Mondrian: la fin de l'art'. In: *Critique* 438, novembre 1983: 903, 904, 905.

Sweeney, J.J. 'Piet Mondrian'. In: *The Museum of Modern Art Bulletin*, no.4 (Spring 1945): 2-12

Sweeney, J.J. 'Eleven Europeans in America'. In: *The Museum of Modern Art Bulletin*, no.4-5 (September, 1946): 35-37.

Sweeney, J.J. 'An Interview with Mondrian'. In: *Mondrian*. New York, 1948: 15-16.

[093] [Verspreide fragmenten en notities (1938-1943)]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten¹. Deze aantekeningen variëren van een paar gekrabbelde regels op enveloppen tot iets grotere fragmenten op een schrijfblokblaadje. In dit corpus zijn de kortere fragmenten en notities verzameld onder de titel [*Verspreide fragmenten en notities*]. Sommige notities zijn ‘indirect’ gedateerd, dat wil zeggen Mondriaan heeft notities gemaakt op gebruikte enveloppen, brieven en uitnodigingen voor tentoonstellingen die voorzien waren van een datering. In het algemeen is aangenomen dat de notities omstreeks de aanwezige datering gemaakt zijn. Op deze plaats in het corpus worden de ‘gedateerde’ tekstfragmenten en notities gepresenteerd en elders de ‘ongedateerde’².

Bron

Box 5 in het Holtzman Deposit bevat een scala van aantekeningen van Mondriaan. Harry Holtzman³ heeft deze losse aantekeningen gecodeerd. Op grond waarvan de codering van de notities tot stand is gekomen is niet achterhaald. In dit corpus worden de langere fragmenten uit Box 5 als zelfstandige tekst gepresenteerd⁴.

In onderstaand ‘Chronologisch overzicht van verspreide gedateerde fragmenten en notities in Box 5’ zijn de brongegevens weergegeven. De volgorde van de notities is bepaald door de ‘nummering’ van Holtzman⁵.

Chronologisch overzicht gedateerde fragmenten en notities						
Datering	Codering Holtzman	Codering in dit corpus	Vindplaats Holtzman Deposit	Bron-beschrijving	Taal	Vindplaats in <i>The New Art - The New Life</i>
[1938-1940] [notitie van adres in Londen]	X6 (voorzijde)	X6[1]	Box 5 file 3	ongelinieerd stevig papier 17,8 x 11,4 cm (7 x 4½ inch)	E	p.358
	X6 (achterzijde)	X6[2]	Box 5 file 3	ongelinieerd stevig papier 17,8 x 11,4 cm (7 x 4½ inch)	E	p.358
[1938-1940] [Engelse postzegel]	X10 (voorzijde)	X10[1]	Box 5 file 16	gedeelte van gebruikte envelop adres: 60 Parkhill Road 12,1 x 9,5 cm (4¾ x 3¾ inch)	E	-
	X10 (achterzijde)	X10[2]	Box 5 file 16	gedeelte van gebruikte envelop 12,1 x 9,5 cm (4¾ x 3¾ inch)	E	-
maart 1940 [Londen]	N7 (voorzijde)	N7[1]	Box 5 file 7	uitnodiging tentoonstelling 25 maart - 6 april 1940 22,9 x 15,2 cm (9 x 6 inch)	E	p.370
	N7 (achterzijde)	N7[2]	Box 5 file 7	uitnodiging tentoonstelling 22,9 x 15,2 cm (9 x 6 inch)	E	p.370
24 januari 1941	59 (voorzijde)	59	Box 5 file 5	gebruikte envelop 19,0 x 9,8 cm (7½ x 3⅞ inch)	E	p.363

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven USA, MS Vault.710.

² [125] [*Verspreide fragmenten en notities*].

³ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁴ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5.

⁵ Indien noodzakelijk is ter onderscheiding van de voor- en achterzijde van een manuscript een [1] of een [2] toegevoegd. Is een bron drager van verschillende teksten dan is een extra onderscheiding aan de codering toegevoegd: een [a] of een [b].

Chronologisch overzicht gedateerde fragmenten en notities						
Datering	Codering Holtzman	Codering in dit corpus	Vindplaats Holtzman Deposit	Bron-beschrijving	Taal	Vindplaats in <i>The New Art - The New Life</i>
	59 (achterzijde)		Box 5 file 5	gebruikte envelop afz. J.J. Sweeney [geen notities] 19,0 x 9,8 cm (7½ x 3⅞ inch)		
17 februari 1941	Y7 (voorzijde)	Y7[1]	Box 5 file 6	gebruikte envelop 15,2 x 10,1 cm (6 x 4 inch)	E	p.366
	Y7 (achterzijde)	Y7[2]	Box 5 file 6	gebruikte envelop [afz. weggeknipt] 15,2 x 10,1 cm (6 x 4 inch)	E	p.366
11 september 1941	60 (voorzijde)		Box 5 file 6	Briefpapier afz. Peggy Guggenheim [geen notities] 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)		
	60 (achterzijde)	60	Box 5 file 6	briefpapier 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)	E	p.366
15 december 1941	N1 (voorzijde)	N1[1]	Box 5 file 9	gebruikte envelop [afz. afgescheurd] 24,1 x 10,8 cm (9½ x 4¼ inch)	E	p.380
	N1 (achterzijde)	N1[2]	Box 5 file 9	gebruikte envelop 24,1 x 10,8 cm (9½ x 4¼ inch)	E	p.380
20 december 1941	N11 (voorzijde)	N11[1]	Box 5 file 9	gebruikte envelop 13,9 x 11,4 cm (5½ x 4½ inch)	E	p.378-379
	N11 (achterzijde)	N11[2]	Box 5 file 9	gebruikte envelop [geen afzender] 13,9 x 11,4 cm (5½ x 4½ inch)	E	p.378-379
januari 1942	F3 (voorzijde)		Box 5 file 16	gedeelte folder tentoonstelling 19 jan. – 7 feb. 1942 [geen notities] 15,9 x 8,3 cm (6¼ x 3¼ inch)		
	F3 (achterzijde)	F3	Box 5 file 16	gedeelte folder tentoonstelling 15,9 x 8,3 cm (6¼ x 3¼ inch)	E	-
3 april 1942	27 (voorzijde)		Box 5 file 5	gebruikte envelop afz. MoMA [geen notities] 24,1 x 10,8 cm (9½ x 4¼ inch)		
	27 (achterzijde)	27	Box 5 file 5	gebruikte envelop 24,1 x 10,8 cm (9½ x 4¼ inch)	E	p.362
april 1942	Y1+1a (voorzijde)	Y1+1a[1]	Box 5 file 12A	antwoordformulier The Netherland Club 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch)	E	p.385
	Y1+1a (achterzijde)	Y1+1a[2]	Box 5 file 12A	antwoordformulier 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch)	E	p.385
7 juli 1942	26 (voorzijde)	26[1]	Box 5 file 14	gebruikte envelop afz. Netherland Club 24,1 x 10,4 cm (9½ x 4⅞ inch)	E	p.391

Chronologisch overzicht gedateerde fragmenten en notities						
Datering	Codering Holtzman	Codering in dit corpus	Vindplaats Holtzman Deposit	Bron-beschrijving	Taal	Vindplaats in <i>The New Art - The New Life</i>
	26 (achterzijde)	26[2]	Box 5 file 14	gebruikte envelop 24,1 x 10,4 cm (9½ x 4¼ inch)	E	p.391
29 juli 1942	54 (voorzijde)	54[1]	Box 5 file 12	gebruikte envelop afz. AAA 23,2 x 10,2 cm (9¼ x 4 inch)	E	p.383
	54 (achterzijde)	54[2]	Box 5 file 12	gebruikte envelop 23,2 x 10,2 cm (9¼ x 4 inch)	E	p.383
10 augustus 1942	58 (voorzijde)		Box 5 file 14	gebruikte envelop afz. AAA [geen notities] 23,2 x 10,4 cm (9¼ x 4¼ inch)		
	58 (achterzijde)	58	Box 5 file 14	gebruikte envelop 23,2 x 10,4 cm (9¼ x 4¼ inch)	E	p.391
14 september 1942	70 (voorzijde)		Box 5 file 12A	getypte brief afz. Hyperion Press [geen notities] 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch)		
	70 (achterzijde)	70	Box 5 file 12A	achterzijde getypte brief 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch)	E	p.386
22 september 1942	65 (voorzijde)		Box 5 file 8a+b	getypte brief 'Contents of the Appartment 22C' [geen notities] 21,6 x 17,2 cm (8½ x 6¾ inch)		
	65 (achterzijde)	65	Box 5 file 8a+b	achterzijde getypte brief 21,6 x 17,2 cm (8½ x 6¾ inch)	E	p.377
9 oktober 1942	61 (voorzijde)	61[1]	Box 5 file 6	gedeelte van gebruikte envelop ca. 25,4 x 10,4 cm (ca. 10 x 4¼ inch)	E	p.366-367
	61 (achterzijde)	61[2]	Box 5 file 6	gedeelte van gebruikte envelop ca. 25,4 x 10,4 cm (ca. 10 x 4¼ inch)	E	p.366-367
13 oktober 1942	62 (voorzijde)		Box 5 file 5	gebruikte luchtpostenvelop [geen notities] 24,1 x 10,4 cm (9½ x 4¼ inch)		
	62 (achterzijde)	62	Box 5 file 5	gebruikte luchtpostenvelop 24,1 x 10,4 cm (9½ x 4¼ inch)	E	p.363 p.375
16 oktober 1942	63 (voorzijde)	63[1]	Box 5 file 6	gebruikte envelop afz. The Netherlands Information Bureau 24,1 x 10,4 cm (9½ x 4¼ inch)	E	p.367
	63 (achterzijde)	63[2]	Box 5 file 6	gebruikte envelop 24,1 x 10,4 cm 9½ x 4¼ inch	E	p.367

Chronologisch overzicht gedateerde fragmenten en notities						
Datering	Codering Holtzman	Codering in dit corpus	Vindplaats Holtzman Deposit	Bron-beschrijving	Taal	Vindplaats in <i>The New Art - The New Life</i>
oktober 1942	72 (voorzijde)		Box 5 file 12A	aankondiging dansvoorstelling 20/21 okt. 1942 [geen notities] 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch)		
	72 (achterzijde)	72	Box 5 file 12A	aankondiging dansvoorstelling 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch)	E	p.387
november 1942	20 (voorzijde)	20[1]	Box 5 file 10	inschrijvingskaart diner 3-12-1942 13,9 x 8,3 cm (5½ x 3¼ inch)	E	p.381
	20 (achterzijde)	20[2]	Box 5 file 10	inschrijvingskaart diner 3-12-1942 13,9 x 8,3 cm (5½ x 3¼ inch)	E	p.381
2 december 1942	16 (voorzijde)	16[1]	Box 5 file 7	gebruikte envelop 16,5 x 12,1 cm (6½ x 4¾ inch)	E	p.373
	16 (achterzijde)	16[2]	Box 5 file 7	gebruikte envelop afz. 16 East 70th Street 16,5 x 12,1 cm (6½ x 4¾ inch)	E	p.373
21 december 1942	12 (voorzijde)	12	Box 5 file 10	afgescheurde getypte brief afz. J.J.Sweeney [geen notities] ca. 18,4 x 8,9 cm (ca. 7¼ x ca. 3½ inch)		
21 december 1942	12 (achterzijde)	12	Box 5 file 10	afgescheurde getypte brief ca. 18,4 x 8,9 cm (ca. 7¼ x ca. 3½ inch)	E	p.381
februari 1943	23a (voorzijde)	23a[1]	Box 5 file 11	uitnodiging tentoonstelling jan. - feb. 1943 16,9 x 12,4 cm (6⅞ x 4⅞ inch)	E	-
	23a (achterzijde)	23a[2] : [092]	Box 5 file 11	uitnodiging tentoonstelling 16,9 x 12,4 cm (6⅞ x 4⅞ inch)	E	p.356
10 april 1943	15 (voorzijde)		Box 5 file 11	gebruikte envelop [geen notities] 24,1 x 10,4 cm (9½ x 4⅞ inch)		
	15 (achterzijde)	15	Box 5 file 11	gebruikte envelop 24,1 x 10,4 cm (9½ x 4⅞ inch)	E	-
16 april 1943	23 (voorzijde)	23[1]	Box 5 file 11	brief van Gudrun Harison 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch)	E	p.381
16 april 1943	23 (achterzijde)	23[2][a] 23[2][b] : [089]	Box 5 file 11	brief van Gudrun Harison 27,9 x 21,6 cm (11 x 8⅞ inch)	E	p.381

Chronologisch overzicht gedateerde fragmenten en notities						
Datering	Codering Holtzman	Codering in dit corpus	Vindplaats Holtzman Deposit	Bron-beschrijving	Taal	Vindplaats in <i>The New Art - The New Life</i>
1943 [onduidelijk poststempel]	21 (voorzijde)	21[1]	Box 5 file 12	gebruikte envelop afz. National Academy of Design 24,1 x 16,5 cm (9½ x 6½ inch)	E	p.384
	21 (achterzijde)	21[2]	Box 5 file 12	gebruikte envelop 24,1 x 16,5 cm (9½ x 6½ inch)	E	p.384
oktober 1940 – oktober 1943 [onduidelijk poststempel]	25 (voorzijde)	25[1]	Box 5 file 9	gebruikte envelop afz. Netherlands Aid Society 24,1 x 10,4 cm (9½ x 4¼ inch)	E	p .377-378
	25 (voorzijde)	25[2]	Box 5 file 9	gebruikte envelop 24,1 x 10,4 cm (9½ x 4¼ inch)	E	P .377-378

Titel

Het betreft hier een verzameling van losse notities en onvolledige fragmenten die gemaakt zijn in de periode van 1938 tot 1943. De titel van de gepresenteerde leestekst is: [*Verspreide fragmenten en notities (1938-1943)*].

Datering

De datering kan bij benadering worden aangegeven doordat een notitie op een gebruikte envelop is gemaakt of op een uitnodiging voor een bepaalde tentoonstelling. In het 'Overzicht van gedateerde fragmenten en notities' is de datering van de drager van een tekst aangegeven.

Ontstaan en publicatie

Hoewel Mondriaan nooit de bedoeling heeft gehad zijn notities te publiceren, worden in dit corpus alle losse notities van Mondriaan gepresenteerd. De gebruiker krijgt op die manier een beeld van de onderwerpen waar Mondriaan over nadacht en welke gedachten hij belangrijk genoeg vond om te noteren.

In het 'Overzicht van verspreide fragmenten en notities in Box 5' is aangegeven waar de notities zijn gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*¹.

Basistekst en leestekst

De notities worden per bron gepresenteerd, gescheiden door een horizontale lijn.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1977] [Engels] [zonder titel]

In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Writings*. In: *Tracks: a journal of artists' writings*. Nos. 1 & 2 (Spring), 1977: 21-26, 33-42.

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; London, 1987; New York, 1993: 358, 362, 363, 366-367, 370, 373, 375, 377, 377-378, 378-379, 380, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 391.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 516.

Holtzman, H. 'Piet Mondrian: unpublished notes on nature and art, 1938-1943'. In: *The Structurist*. Nos. 23-24, 1983: 83-86.

Holtzman, H., and James, M. S. *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 358.

¹ Holtzman, H., and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986.

[094] Vital Views

Vooraf

In september 1945 verschijnt van Mondriaan een autobiografische tekst in een brochure van een bedrijf voor schildersbenodigdheden: 'A.I. Friedman Company'¹. Misschien kocht Mondriaan regelmatig schildersmaterialen in de winkel van Friedman en heeft deze hem bij één van die gelegenheden gevraagd iets te schrijven voor zijn brochure: *Friem's Four Pages*.

Bron

De enige bron van *Vital Views* is de publicatie van deze tekst in *Friem's Four Pages* van september 1945².

Titel

Boven de publicatie staat 'Vital views by Piet Mondrian'. De titel van de gepresenteerde tekst is: *Vital Views*.

Datering en ondertekening

Wanneer Mondriaan de tekst heeft geschreven is niet achterhaald.

Ontstaan en publicatie

Waarom en hoe deze tekst van Mondriaan in de brochure terecht is gekomen, is niet bekend. Misschien is Mondriaan benaderd door de redacteur van *Friem's Four Pages*, P.K. Thomajan of door Friedman zelf.

Het eerste gedeelte van *Vital Views*³ is letterlijk overgenomen uit *Toward the True Vision of Reality*⁴. Het tweede gedeelte is een uitspraak van Mondriaan dat opgenomen is in een artikel dat direct na Mondriaans overlijden is gepubliceerd⁵. Mondriaan zegt hierin iets over zijn innerlijke drang tot schilderen: 'I feel *never free* - there is always this compulsion driving me on.' Mogelijk heeft niet Mondriaan, maar de redacteur van *Friem's Four Pages* deze twee gedeeltes samengevoegd

Vital Views is gepubliceerd in *Friem's Four Pages* van september 1945.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie in *Friem's Four Pages*.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1945] [Engels] 'Vital Views'.
In: *Friem's Four Pages*. New York (september 1945): z.p.

Vertalingen

[1956] [Italiaans] 'Veduto vitali'.
In: 'Scritti di Piet Mondrian'. In: O. Morisani. *L'astrattismo di Mondrian*. Venezia, 1956: 189.

Literatuur

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 512.

¹ A.I. Friedman Company, 43 West 47th Street, New York 19, N.Y.

² *Friem's Four Pages*, september 1945, z.p. (Bron: National Gallery of Art Research Library, Washington. Microform MFC 19, No. 1.319) Oorspronkelijke afmeting: 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch).

³ Leestekst [094] p.1/r.3-8.

⁴ Leestekst [084] p.3/r.5-11.

⁵ J.Bradley. 'Piet Mondrian, 1872-1944. Greatest Dutch Painter of Our Time.' In: *Knickerbocker Weekly* 3, no.51 (14 februari 1944): 24.

[095] Plastic Art: Reflex of Reality

Vooraf

In het Holtzman Deposit¹ bevinden zich in archiefmap '48' de volgende bronnen:

- 48a: 'Plastic Art: Reflex of Reality'
- 48b: 'Reality and Plastic Art'

Bij nadere beschouwing blijkt dat '48b' in feite uit twee teksten bestaat: één tekst met de titel 'Reality and Plastic Art' ('48b[1]') en één tekst met de titel 'Reality and Art' ('48b[2]'). Daarnaast vinden we in submap '48b' nog een eerste pagina van een tekst met de titel 'Reality as Art'. Mondriaan heeft vermoedelijk een tweede start gemaakt met 'Reality and Art'. De aanduiding voor deze 'tweede poging' is: '48b[3]'

De manuscripten in map '48' worden als volgt gepresenteerd:

- manuscript '48a' als [095] *Plastic Art: Reflex of Reality*
- manuscript '48b[1]' als [096] *Reality and Plastic Art*
- manuscript '48b[2]' als [097] *Reality and Art*
- manuscript '48b[3]' als [098] *Reality as Art*

Bron

Het manuscript '48a' heeft van Mondriaan eerst de titel 'Reality and Plastic Art' gekregen. Deze titel is doorgehaald en gewijzigd in *Plastic Art: Reflex of Reality*. '48a' bestaat uit vijf grote vellen ongelinieerd papier², die aan beide zijden met pen zijn beschreven. De teksten aan de achterzijde zijn toevoegingen voor de tekst aan de voorzijde. De vellen zijn genummerd aan de voorzijde - rechts bovenaan - 1 t/m 5. De teksten op de achterzijden van de vellen zijn toevoegingen voor de lopende tekst op de voorzijden. Mondriaan heeft de tekst op veel plaatsen gecorrigeerd. Het manuscript is niet gedateerd en niet ondertekend.

In het Holtzman Deposit is een bron gevonden die inhoudelijk overeenkomt met een gedeelte uit manuscript '48a'. Die bron is een met de hand gecorrigeerd typoscript en in dit corpus aangeduid als typoscript '41Bc[7]'³. Waarschijnlijk heeft Charmion von Wiegand⁴ '48a' voor Mondriaan uitgetypt, want de correcties in '48a' zijn in de lopende getypte tekst van '41Bc[7]' doorgevoerd. Buiten deze ene pagina ('41Bc[7]') is de rest van dit typoscript niet achterhaald.

Typoscript '41Bc[7]' is getypt op doorslagpapier⁵, heeft geen titel, is niet gedateerd en niet ondertekend. Het doorslagpapier is aan de bovenzijde afgeknipt, half door woorden heen. Mondriaan heeft de getypte tekst op veel plaatsen gecorrigeerd.

Titel

Mondriaan heeft manuscript '48a' de titel *Plastic Art: Reflex of Reality* meegegeven. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Noch manuscript '48a', noch typoscript '41Bc[7]' is ondertekend of gedateerd. Via correspondentie of anderszins is geen enkele datering van de teksten in archiefmap '48' gevonden.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over *Plastic Art: Reflex of Reality*. *Plastic Art: Reflex of Reality* is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁶.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA, MS Vault.710. Box 2 File 48. (Zie ook USB-stick: Bijlage - Inventaris van het Holtzman Deposit.)

² Afmeting: 33,0 x 20,6 cm (13 x 8 1/8 inch).

³ Zie 'Vooraf' van tekst [067] *Art Shows the Evil of Nazij and Soviet Oppressive Tendencies*.

⁴ Charmion von Wiegand (1898-1983), kunstkritica en schilderes, vriendin van Mondriaan tijdens zijn New Yorkse periode.

⁵ Afmeting: 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch).

⁶ Holtzman, H., and M.S. James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 351-352.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '48a'. Op één plaats in de leestekst is de tekst van het manuscript vervangen door de tekst van typoscript '41Bc[7]¹. '41Bc[7]' is een verbeterde versie van '48a', maar slechts één pagina groot.

Bijzondere woorden

In de Engelse tekst gebruikt Mondriaan het Franse woord 'fond'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 351-352.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 351.

Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 516.

¹ Leestekst [095] p.2/r.4-15.

[097] Reality and Art

Vooraf

In het Holtzman Deposit¹ bevindt zich in archiefmap '48' een submap '48b'. In '48b' zijn drie manuscripten opgeborgen en deze worden hier als volgt gepresenteerd:

- manuscript '48b[1]' als [096] *Reality and Plastic Art*
- manuscript '48b[2]' als [097] *Reality and Art*
- manuscript '48b[3]' als [098] *Reality as Art*

Bron

De gepresenteerde tekst *Reality and Art* is afkomstig van manuscript '48b[2]'. Dit manuscript bestaat uit vier pagina's tekst, die zijn geschreven op dun ruitjespapier². Pagina 1 is linksboven genummerd, pagina 2 en 3 rechtsboven, pagina [4] is niet genummerd. De tekst is met pen geschreven en op veel plaatsen gecorrigeerd. Het manuscript is getiteld *Reality and Art* en is niet gedateerd en niet ondertekend.

Eén toevoeging - bestemd voor manuscript '48b[2]' - heeft Mondriaan met potlood genoteerd op de achterzijde van pagina 4 van manuscript '48b[1]' ([096] *Reality and Plastic Art*).

Opmerkelijk is dat pagina 2 is doorgehaald met één verticale lijn, en pagina 1 'half' is doorgehaald met een schuine verticale streep aan de rechterkant van het manuscript. De pagina's 3 en [4] zijn niet doorgestreept.

Titel

Manuscript '48b[2]' kreeg van Mondriaan de titel *Reality and Art*. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Het manuscript '48b[2]' is niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is geen enkele datering van teksten in '48b' gevonden.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over *Reality and Art*. *Reality and Art* is niet eerder gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '48b[2]'.
Mondriaan heeft de tekst doorgehaald met één schuine verticale lijn aan de zijkant. In dit corpus worden alle achterhaalde teksten van Mondriaan opgenomen, ook deze doorgehaalde tekst, weliswaar in een kleiner lettertype.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA, MS Vault.710 Box 2 File 48. (Zie USB-stick: Bijlage - Inventaris van het Holtzman Deposit.)

² Commerciaal geruit (langwerpige ruiten). Afmeting: 26,7 x 20,6 cm (10 1/2 x 8 1/8 inch).

[098] Reality as Art

Vooraf

In het Holtzman Deposit¹ bevindt zich in archiefmap '48' een submap '48b'. In '48b' zijn drie manuscripten opgeborgen en deze worden hier als volgt gepresenteerd:

- manuscript '48b[1]' als [096] *Reality and Plastic Art*
- manuscript '48b[2]' als [097] *Reality and Art*
- manuscript '48b[3]' als [098] *Reality as Art*

Bron

Manuscript '48b[3]' bestaat uit slechts één vel ruitjespapier². De titel heeft Mondriaan gewijzigd van 'Art is Reality' in 'Reality and Art' en tot slot in *Reality as Art*. De tekst is met potlood geschreven, op enkele plaatsen gecorrigeerd en doorgehaald met één verticale lijn door het midden.

Titel

Mondriaan heeft 'manuscript 48a[3]' uiteindelijk de titel *Reality as Art* meegegeven. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst: *Reality as Art*.

Datering en ondertekening

Het manuscript '48b[3]' is niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is geen enkele datering van de teksten in archiefmap '48' gevonden.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over *Reality as Art*.
Reality as Art is niet eerder gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '48a[3]'.
Mondriaan heeft de hele tekst doorgehaald met één verticale lijn door het midden. Ook

doorgehaalde teksten worden in dit corpus opgenomen, weliswaar in een kleiner lettertype.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA, MS Vault.710 Box 2 File 48. (Zie USB-stick: Bijlage - Inventaris van het Holtzman Deposit.)

² Commerciaal geruit (langwerpige ruiten). Afmeting: 26,7 x 20,6 cm (10 1/2 x 8 1/8 inch).

[099] Reality [1]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De langere fragmenten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd.

De tekst *Reality*[1] beslaat twee zijden van een half vel papier.

Bron

De bron in Mondriaans nalatenschap¹ (Box 5²) is een half vel ongelinieerd papier³. Het is aan twee zijden met potlood beschreven, daarbij heeft Mondriaan het rechthoekige vel in ‘staande’ positie gehouden. Op een aantal plaatsen is de tekst gecorrigeerd. Mondriaan heeft de tekst later voorzien van een titel: het woord *Reality* is in de nauwe ruimte tussen de eerste regel en de bovenzijde van het papier ‘gewrongen’. Holtzman heeft dit manuscript aangeduid met ‘28’.

Titel

Mondriaan heeft manuscript ‘28’ de titel *Reality* meegegeven. Er bestaat nog een ander manuscript met de titel ‘Reality’⁴. Om onderscheid te maken tussen twee teksten wordt aan de titels een [1] en een [2] toevoegd. De titel van de gepresenteerde tekst is: *Reality*[1].

Datering en ondertekening

Manuscript ‘28’ is niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is geen datering van de tekst in map ‘28’ gevonden.

Publicatie

Reality[1] is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁵.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript ‘28’.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 373.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 7 no.28.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - ‘Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5’.

³ Afmeting: 19,0 x 14,6 cm (7½ x 5¾ inch).

⁴ [100] *Reality*[2].

⁵ Holtzman, H., M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 373.

[100] [Reality][2]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De langere fragmenten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd.

De tekst [Reality][2] beslaat twee zijden van een half vel papier.

Bron

De bron in Mondriaans nalatenschap¹ (Box 5²) is een half vel ongelinieerd papier³. Het papier is aan twee zijden met potlood beschreven. Op een aantal plaatsen is de tekst gecorrigeerd. De tekst heeft geen titel, is niet gedateerd en niet ondertekend. Holtzman heeft dit manuscript aangeduid met '66'.

Titel

Mondriaan heeft manuscript '66' geen titel gegeven. Manuscript '66' krijgt als titel het kernwoord van de tekst: 'reality'. Er bestaat nog een ander manuscript met de titel *Reality*⁴. Om onderscheid te maken is een [1] en een [2] aan de titels toegevoegd. De titel van de gepresenteerde tekst is: [Reality][2].

Datering en ondertekening

Manuscript '66' is niet ondertekend en niet gedateerd. Via correspondentie of anderszins is geen datering van '66' gevonden.

Publicatie

[Reality][2] is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁵.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '66'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 367.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 7 no.28.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Afmeting: 20,3 x 19,7 cm (8 x 7¾ inch).

⁴ [099] *Reality*[1]

⁵ Holtzman, H., and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 367.

[101] [Space determination][1]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De langere fragmenten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd.

De tekst [*Space Determination*][1] beslaat zeven schrijfblokbladen.

Bron

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich archiefmap '49' met als titel 'Space Determination in Painting, Sculpture and Achitecture'. In deze map '49' zijn opgeborgen: een manuscript ('49a') en een transcriptie ('49b').

Manuscript '49a' bestaat uit zeven gelinieerde bladen van een schrijfblok², waarvan er zes aan beide zijden zijn beschreven en één aan één zijde. De vellen zijn linksboven genummerd van 1 t/m 5; de laatste twee vellen zijn niet genummerd. De tekst is met potlood geschreven en op veel plaatsen gecorrigeerd. Mondriaan heeft manuscript '49a' geen titel gegeven en hij heeft het ook niet gedateerd en niet ondertekend. De teksten op de achterzijden van de bladen zijn meestal toevoegingen voor de teksten op de voorzijden, maar er staat ook nog een aantal notities, die geen toevoegingen zijn. Deze notities zijn ondergebracht bij [101a] [*Verspreide notities in manuscript '49a'*].

Transcriptie '49b' bestaat uit zeven bladen. De handgeschreven correcties in de kopieën zijn van Harry Holtzman³. Aanvankelijk was boven de tekst getypt 'Untitled', maar Holtzman heeft er een titel bijgeschreven: 'Space Determination in Painting, Sculpture and Architecture'. Rechts bovenaan staat nog geschreven 'ca. 1942'. De transcriptie blijft verder buiten beschouwing, omdat het hoogst waarschijnlijk postuum door Holtzman is vervaardigd.

Titel

Manuscript '49a' heeft geen titel gekregen. Mondriaan zegt - na een inleiding van twee korte alinea's - in de derde alinea: 'Space determination has been and always is the probleme for mankind'. De gepresenteerde tekst krijgt de samenvattende titel: [*Space determination*].

Mondriaan gebruikt de woordgroep 'space determination' zonder, maar ook met koppelteken. Wij hebben er voor gekozen om in de titels geen gebruik te maken van het koppelteken; in de leestekst volgen we Mondriaan.

In dit corpus is nog een tekst met de titel [*Space determination*]. Ter onderscheiding voegen we aan de titel een [1] of een [2] toe.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '49a' niet ondertekend en niet gedateerd.

Ook is in correspondentie of anderszins geen enkele datering met betrekking tot de tekst in map '49a' achterhaald.

De teksten, waarvan de datering op geen enkele manier achterhaald kan worden, zijn in dit corpus achter de gedateerde teksten geplaatst.

Onstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over [*Space determination*][1]. [*Space determination*][1] is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁴.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '49a'.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 2 File 49.

² Afmeting: 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch).

³ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁴ Holtzman, H., M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 353-355

Bijzondere woorden

Ergens in de leestekst gebruikt Mondriaan het begrip ‘bloc-space’¹. Het begrip legt Mondriaan als volgt uit: ‘Masses of trees, animals or men, forming an undeterminable bloc-space’. Waarschijnlijk verstaat Mondriaan onder ‘bloc-space’: ‘een aaneengeklitte massa’. Een soortgelijke uitdrukking komt voor in [102] [*Space determination*][2]: ‘bloc of space’.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 353-355.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Holtzman, H., and James, M. S. (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 351.
Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 516.

¹ Leestekst [101] p.1/r.15

[101a] [Verspreide notities in manuscript '49a']

Vooraf

Met 'notitie' wordt in dit corpus bedoeld een op zichzelf staande aantekening van een aantal woorden of een korte zin. Een 'notitie' geeft de indruk van een snel vastgelegde ingeving. In dit corpus worden deze notities opgenomen onder de titel [*Verspreide notitie*] of [*Verspreide notities*].

Op de achterzijden van het manuscript '49a'¹ met de tekst [*Space determination*]² heeft Mondriaan 'losse' notities gemaakt, die geen enkele overeenkomst vertonen met de tekst op de voorzijden. In een dergelijk geval wordt de notitie opgenomen als 'a-nummer' bij de tekst van hetzelfde manuscript.

Bron

Manuscript '49a' bestaat uit zeven gelinieerde bladen van een schrijfblok³, waarvan er zes aan beide zijden zijn beschreven en één aan één zijde. Op de achterzijden van de vellen staan niet alleen aanvullingen op de tekst, maar ook losse notities.

Titel

Mondriaan heeft notities gemaakt in het manuscript '49a'. Deze losse notities worden opgenomen onder de titel: [*Verspreide notities in manuscript '49a'*].

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '49a' niet ondertekend en niet gedateerd. Ook in Mondriaans correspondentie is de datering van dit manuscript niet achterhaald.

Ontstaan en publicatie

Hoewel Mondriaan nooit de bedoeling heeft gehad zijn notities te publiceren, worden in dit corpus alle verspreide notities van Mondriaan gepresenteerd⁴. De gebruiker krijgt op die manier een beeld van de onderwerpen waar Mondriaan over nadacht en welke gedachten hij belangrijk genoeg vond om te noteren.

De notities in manuscript '49a' zijn gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁵.

Basistekst en leestekst

De notities zijn in de presentatie gescheiden door een horizontale lijn. Ongebruikelijke afkortingen zijn opgelost.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 353-354.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Holtzman, H. and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 351.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 49.

² Tekst [101].

³ Afmeting: 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch).

⁴ De a- nummers bij de verschillende teksten, [093] en [125].

⁵ Holtzman, H., M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 353-354.

[102] [Space determination] [2]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De langere fragmenten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd. De tekst [*Space determination*][2] beslaat drie schrijfblokbladen.

Bron

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich archiefmap '45b' en deze map is door Harry Holtzman² aangeduid met '[Notes for "Toward the true vision of reality"]'. De notities in '45b' hebben echter niets van doen met de tekst [084] *Toward the True Vision of Reality*.

In totaal bevat map '45b' 12 schrijfblokbladen³. Drie schrijfblokbladen heeft Mondriaan voorzien van een paginanummer (2, 3 en 4)⁴ en noemen we '45b[1]'. De overige negen bladen ('45b[2]') vormen geen lopende tekst en zijn ondergebracht bij [*Verspreide notities in archiefmap '45b'*]⁵. De tekst van '45b[1]' op deze plaats gepresenteerd.

Pagina 2 van '45b[1]' begint met een onvolledige zin en de tekst eindigt met een afgebroken zin op pagina 4. Dit betekent dat in ieder geval de pagina's 1 en 5 ontbreken, of er nog meer pagina's ontbreken is niet ontdekt. Ondanks de onvolledigheid is besloten '45b[1]' als afzonderlijke tekst te presenteren. In het fragment bespreekt Mondriaan weer met andere woorden het begrip 'space determination'. Hoogst waarschijnlijk is [*Space determination*][2] een volgende versie van [*Space determination*][1], omdat bepaalde correcties in [1] in de lopende tekst van [2] zijn doorgevoerd. Bovendien is [1] met potlood geschreven en [2] met pen.

Titel

Manuscript '45b[1]' heeft geen titel.. De tekst van '45b[1]' vertoont overeenkomst met de tekst van [*Space-determination*][1] en krijgt daarom ook dezelfde titel: [*Space-determination*]. Om onderscheid te maken, is aan de titel een [2] toegevoegd.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '45b[1]' niet ondertekend en niet gedateerd.

Onstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over [*Space determination*][2]. [*Space determination*][2] is niet gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '45b[1]'. Ongebruikelijke afkortingen zijn opgelost.

Bijzondere woorden

Ergens in de leestekst gebruikt Mondriaan het begrip 'block of space'⁶. Het begrip legt Mondriaan als volgt uit: 'We feel also monotony in seeing masses of men or animals forming an undermined block of space.' Een soortgelijke uitdrukking komt voor in [*Space-determination*][1]: 'bloc-space'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 2 File 45.

² Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

³ De meeste bladen zijn 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch), sommige bladen heeft Mondriaan korter gemaakt.

⁴ Holtzman Deposit, Box 2 File 45b (microfilm 710 : 577-579)

⁵ [102a] [*Verspreide notities in manuscript '45b'*].

⁶ Leestekst [099] p.1/r.4-5.

[102a] [Verspreide notities in manuscript '45b']

Vooraf

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich archiefmap '45b' en deze map is door Harry Holtzman² aangeduid met '[Notes for "Toward the true vision of reality"]'. De notities in '45b' hebben echter niets van doen met de tekst [084] *Toward the True Vision of Reality*.

In totaal bevat map '45b' 12 schrijfblokbladen. Drie schrijfblokbladen heeft Mondriaan voorzien van een paginanummer (2, 3 en 4) en noemen we '45b[1]'. '45b[1]' is ondergebracht bij [102] [*Space determination*][2]. De overige negen bladen ('45b[2]') vormen geen lopende tekst en worden op deze plaats gepresenteerd 'a-nummer' bij de tekst van hetzelfde manuscript.

Bron

In onderstaand 'Overzicht van manuscript '45b[2]'' zijn de brongegevens weergegeven. De pagina's zijn niet genummerd. Onze codering is gebaseerd op de nummering van de opnames in de microfilm³.

Overzicht van manuscript '45b[2]'

Codering Holtzman	Codering in dit corpus	Vindplaats Holtzman Deposit	Bron-beschrijving	Datering	Vindplaats in <i>The New Art - The New Life</i>
-	[569] (voorzijde)	Box 2 file 45b	schrijfblokblad 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)	-	-
-	[572] (voorzijde)	Box 2 file 45b	schrijfblokblad 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)	-	-
-	[574] (voorzijde)	Box 2 file 45b	schrijfblokblad 20,3 x 12,7 cm (8 x 5 inch)	-	-
-	[575] (voorzijde)	Box 2 file 45b	schrijfblokblad 20,3 x 8,3 cm (8 x 3¼ inch)	-	-
-	[576] (voorzijde)	Box 2 file 45b	schrijfblokblad 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)	-	-
-	[580] (= achterz. [579])	Box 2 file 45b	schrijfblokblad 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)	-	-
-	[581] (voorzijde)	Box 2 file 45b	schrijfblokblad 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)	-	-
-	[582] (voorzijde)	Box 2 file 45b	schrijfblokblad 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)	-	-
-	[583] (= achterz. [582])	Box 2 file 45b	schrijfblokblad 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)	-	-
-	[584] (voorzijde)	Box 2 file 45b	schrijfblokblad 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)	-	-
-	[585] (= achterz. [584])	Box 2 file 45b	schrijfblokblad 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)	-	-
-	[586] (voorzijde)	Box 2 file 45b	schrijfblokblad 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)	-	-

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 2 File 45b.

² Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

³ Nummers verwijzen naar de microfilm 'Uncat MS Vault 710' van de Beinecke Library, Yale University, New Haven.

Titel

Mondriaan heeft notities gemaakt in het manuscript '45b'. Deze losse notities worden opgenomen onder de titel: [*Verspreide notities in manuscript '45b'*].

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '45b' niet ondertekend en niet gedateerd. Ook in Mondriaans correspondentie is de datering van dit manuscript niet achterhaald.

Ontstaan en publicatie

Hoewel Mondriaan nooit de bedoeling heeft gehad zijn notities te publiceren, worden in dit corpus alle verspreide notities van Mondriaan gepresenteerd¹. De gebruiker krijgt op die manier een beeld van de onderwerpen waar Mondriaan over nadacht en welke gedachten hij belangrijk genoeg vond om te noteren.

De notities van '45b[2]' zijn niet gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

De notities zijn in de presentatie gescheiden door een horizontale lijn. Ongebruikelijke afkortingen zijn opgelost.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ De a- nummers bij de verschillende teksten , [093] en [125].

[103] [What is the Essential Beauty (Value) of all Art?]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De wat langere fragmenten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd. De tekst [*What is the Essential Beauty (Value) of all Art?*] beslaat vier schrijfblokbladen.

Bron

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich in archiefmap '56' een manuscript ('56a') en een typoscript ('56b').

Het manuscript '56a' heeft geen titel en begint met de vraag: 'What is the essential beauty (value) of all art?' Het manuscript bestaat uit vier rechtsboven genummerde schrijfblokbladen²; 1 t/m 4. De bladen 1 en 2 zijn aan één kant beschreven, blad 3 en 4 tweezijdig. De tekst is met pen geschreven, maar de toevoegingen aan de achterzijden van blad 3 en 4 zijn met potlood. Deze toevoegingen hebben geen relatie met de tekst op de voorzijde en worden afzonderlijk gepresenteerd als [103a] [*Verspreide notities in manuscript '56a'*].

Mondriaan heeft de tekst op veel plaatsen gecorrigeerd. Het manuscript is niet gedateerd en niet ondertekend. In het vervolg wordt dit manuscript aangeduid - naar de vindplaats - als manuscript '56a'.

In dezelfde archiefmap '56' bevindt zich ook een transcriptie ('56b') dat met dezelfde zin begint als het manuscript. Het typoscript volgt letterlijk de tekst van het manuscript, uitgezonderd de toevoeging van een datering 'ca. 1942-43' en een titel 'The Meaning of Beauty'. Harry Holtzman³ zal de datering en titel toegevoegd hebben. Ook de handgeschreven correcties in het typoscript zullen van Holtzman zijn. Dit typoscript blijft verder buiten beschouwing, omdat het postuum door Holtzman is vervaardigd.

Titel

Manuscript '56a' heeft van Mondriaan geen titel gekregen. De gepresenteerde tekst krijgt een titel die bestaat uit de eerste woorden van de tekst: [*What is the Essential Beauty (Value) of all Art?*].

Datering

Mondriaan heeft manuscript '56a' niet ondertekend en niet gedateerd.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over [*What is the Essential Beauty (Value) of all Art?*]. Het is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁴.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '56a'.

In manuscript '56a' staan twee notities; één op de achterzijde van pagina 3 en één op de achterzijde van pagina 4. Deze notities tonen geen verwantschap met de hoofdtekst en zijn ondergebracht bij [103a] [*Verspreide notities in manuscript '56a'*].

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] ['The Meaning of Beauty'].

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 359-360.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 7 File 56.

² Afmeting: 26,7 x 20,3 cm (10½ x 8 inch).

³ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁴ Holtzman, H., and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life*. Boston, 1986: 359-360 (als: 'The Meaning of Beauty').

[103a] [Verspreide notities in manuscript '56a']

Vooraf

Met 'notitie' wordt in dit corpus bedoeld een op zichzelf staande aantekening van een aantal woorden of een korte zin. Op twee achterzijden van het manuscript '56a'¹ met de tekst [103] [*What is the Essential Beauty (Value) of all Art?*] heeft Mondriaan aantekeningen gemaakt die verder niets van doen hebben met de tekst op de voorzijden.

Bron

De bron in Mondriaans nalatenschap² is een manuscript zonder titel. Het manuscript bestaat uit vier schrijfblokbladen³; rechtsboven genummerd van 1 t/m 4. De bladen 1 en 2 zijn aan één kant beschreven, 3 en 4 tweezijdig. De notities op de achterzijden van blad 3 en 4 zijn met potlood geschreven. Mondriaan heeft de notities op veel plaatsen gecorrigeerd. De notities zijn niet gedateerd en niet ondertekend.

Titel

Mondriaans notities krijgen de titel *Verspreide notitie* of *Verspreide notities*. In dit geval heeft Mondriaan notities gemaakt in het manuscript '56a'. Deze 'losse' notities worden opgenomen onder de titel: [*Verspreide notities in manuscript '56a'*].

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '56a' niet ondertekend en niet gedateerd. Ook in Mondriaans correspondentie is de datering van dit manuscript niet achterhaald.

Ontstaan en publicatie

Hoewel Mondriaan nooit de bedoeling heeft gehad zijn notities te publiceren, worden in dit corpus alle losse notities van Mondriaan gepresenteerd⁴. De gebruiker krijgt op die manier een beeld van de onderwerpen waar Mondriaan over nadacht en welke gedachten hij belangrijk genoeg vond om deze te noteren.

De notities in manuscript '56a' zijn niet eerder gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst zijn de notities op de achterzijden van blad 3 en 4 van manuscript '56a'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 1 File 56.

² Holtzman Deposit.

³ Afmeting: 26,7 x 20,3 cm (10½ x 8 inch).

⁴ De a- nummers bij de verschillende teksten, [093] en [125].

[104] [Destruction and Construction][1]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De wat langere fragmenten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd.

In archiefmap '57' in Mondriaans nalatenschap¹ zijn twee manuscripten ('57a') en een typoscript ('57b') gevonden die tekstueel met elkaar verband houden. Ze hebben geen titel, maar gaan over 'destruction' en 'construction'. Het eerste manuscript is op deze plaats opgenomen; het tweede elders in dit corpus².

Bron

Twee manuscripten zijn gevonden in submap '57a'.

Het eerste manuscript - aangeduid als '57a[1]' - begint met de zin: 'Plastic art affirms that destruction of others is a primitive, animal action, while self-destruction is human.' Overigens is deze zin wel door Mondriaan doorgehaald. Het manuscript bestaat uit één schrijfblokblad³ en is aan beide zijden met pen beschreven. De tekst is op veel plaatsen gecorrigeerd. Het manuscript is niet gedateerd en niet ondertekend.

In submap '57a' bevindt zich een tweede manuscript dat verband houdt met 'destruction' en 'construction'. Dit wordt aangeduid als '57a[2]' en is ondergebracht bij [105] [*Destruction and Construction*][2].

In archiefmap '57' bevindt zich ook een submap '57b' met een transcriptie dat met dezelfde zin begint als het manuscript. Het typoscript volgt letterlijk de tekst van het manuscript, uitgezonderd de toevoeging van een datering 'ca. '42' en een titel 'Self-Destruction as Construction'. Harry Holtzman⁴ zal de datering en titel toegevoegd hebben. Ook de handgeschreven correcties in het typoscript zullen van Holtzman zijn. De transcriptie blijft verder buiten beschouwing, omdat het zeer waarschijnlijk postuum door Holtzman is vervaardigd.

Titel

Manuscript '57a[1]' heeft geen titel. In dit geval worden de kernwoorden 'destruction' en 'construction' als titel gebruikt. De titel krijgt een [1] toegevoegd, omdat er nog twee andere teksten zijn met de kernwoorden 'destruction' en 'construction'. De gepresenteerde tekst krijgt de titel: [*Destruction and Construction*][1].

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft 'manuscript 57a[1]' niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is geen datering van de tekst gevonden.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over [*Destruction and Construction*][1].

[*Destruction and Construction*][1] is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁵.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '57a[1]'.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 7 File 57a.

² Tekst [105] [*Destruction and Construction*][2].

³ Afmeting: 26,7 x 19,7 cm (10½ x 7¾ inch).

⁴ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁵ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston 1986: 365 (als: '[Self-Destruction as Construction]').

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1986]** [Engels] '[Self-Destruction as Construction]'.
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 365.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

[105] [Destruction and Construction][2]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De wat langere fragmenten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd.

In archiefmap '57' in Mondriaans nalatenschap¹ zijn twee manuscripten ('57a') en een typoscript ('57b') gevonden die tekstueel met elkaar verband houden. Ze hebben geen titel, maar gaan over 'destruction' en 'construction'. Het eerste manuscript - aangeduid als '57a[1]' - is opgenomen bij [104] [*Destruction and Construction*] [1], het tweede ('57a[2]') wordt op deze plaats gepresenteerd.

Bron

Manuscript '57a[2]' is een vel doorslagpapier², waarop Mondriaan met potlood - aan één zijde - een tekst heeft geschreven. Het manuscript is niet gedateerd en niet ondertekend.

Titel

Manuscript '57a[2]' heeft van Mondriaan geen titel gekregen. 'Destruction' en 'construction' zijn de kernwoorden van deze tekst en vormen dan ook de titel van de gepresenteerde tekst. De titel krijgt nog een [2] toegevoegd, omdat er nog twee andere teksten zijn met de kernwoorden 'destruction' en 'construction'. De leestekst krijgt de titel: [*Destruction and Construction*][2].

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '57a[2]' niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is geen datering van de tekst gevonden.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over [*Destruction and Construction*][2]. Het is zonder titel gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*³.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '57a[2]'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel].

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 365.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 7 File 57.

² Afmeting: 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch).

³ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 365

[106] [Destruction and Construction][3]

Vooraf

In Mondriaans nalatenschap¹ (Box 7) zijn drie manuscripten gevonden die tekstueel met elkaar verband houden. De manuscripten hebben geen titel, maar gaan over: ‘destruction’ en ‘construction’.

Twee manuscripten zijn opgeborgen in de submap ‘57a’², het derde manuscript is in een andere archiefmap gevonden³ (Box 5⁴). Dit laatste manuscript is op deze plaats opgenomen; het eerste en tweede elders in dit corpus⁵.

Bron

In het Holtzman Deposit⁶ bevindt zich een manuscript zonder titel, waarvan de tekst begint met de zin: ‘We can observe that destruction is only evil when it destroys entirely.’ Het manuscript bestaat uit drie schrijfblokbladen, die rechtsboven zijn genummerd van 1 t/m 3. Het is met potlood geschreven en op verschillende plaatsen gecorrigeerd. Het manuscript heeft geen titel, is niet gedateerd en niet ondertekend. Harry Holtzman⁷ heeft de drie bladen van dit manuscript gecodeerd als ‘X-13’, ‘X-13a’ en ‘X-13b’. In het vervolg wordt dit manuscript aangeduid als: ‘X13’.

Titel

Manuscript ‘X13’ heeft van Mondriaan geen titel gekregen. ‘Destruction’ en ‘construction’ zijn de kernwoorden van deze tekst en vormen dan ook de titel van de gepresenteerde tekst. De titel krijgt een [3] toegevoegd, omdat er nog twee andere teksten zijn met de kernwoorden ‘destruction’ en ‘construction’. De gepresenteerde tekst krijgt de titel: *[Destruction and Construction][3]*.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript ‘X13’ niet ondertekend en gedateerd. In correspondentie of anderszins is geen datering van de tekst gevonden.

Ontstaan en publicaties

In Mondriaans brieven zijn geen opmerkingen gevonden over *[Destruction and Construction][3]*.

De eerste publicatie (1977) is een facsimile-afdruk van manuscript ‘X13’ met een transcriptie van Holtzman in *Tracks*⁸. De tweede publicatie (1986) van *[Destruction and Construction][3]* is in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁹.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript ‘X13’.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1977] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman. ‘Piet Mondrian. Writings’. *Tracks*, no.1&2 (1977): 36-41.

[1986] [Engels] [zonder titel].

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdr] New York, 1993: 380-381.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA.

² Holtzman Deposit. Box 7 File 57: submap ‘57a’.

³ Holtzman Deposit. Box 5 File 10.

⁴ Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - ‘Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5’.

⁵ Tekst [104] *[Destruction and Construction]* [1].

Tekst [105] *[Destruction and Construction]* [2].

⁶ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 10.

⁷ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁸ H. Holtzman. ‘Piet Mondrian. Writings’. *Tracks*, no.1&2 (1977): 36-41.

⁹ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 380-381

[107] [Volumes and Planes]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De langere fragmenten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd.

De tekst [*Volumes and Planes*] beslaat twee schrijfblokbladen.

Bron

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich een archiefmap '62' met als titel '[Volumes and Planes]'. In deze map '62' zijn opgeborgen: een manuscript ('62a') en een transcriptie ('62b').

Manuscript '62a' bestaat uit twee gelinieerde bladen van een schrijfblok². Mondriaan heeft de bladen linksboven genummerd met een Romeinse I en II. Het tweede blad is verlengd met een aangeplakt gedeelte van een ander schrijfblokblad³. De bladen zijn aan één kant beschreven. De tekst is met pen geschreven en op veel plaatsen gecorrigeerd. Mondriaan heeft manuscript '62a' geen titel gegeven en ook niet gedateerd en ondertekend.

Transcriptie '62b' bestaat uit twee vellen typepapier. De handgeschreven correcties in het typoscript zijn niet van Mondriaan. Het typoscript is waarschijnlijk postuum door Harry Holtzman⁴ vervaardigd en hij heeft ook de titel bedacht: '[Volumes and Planes]'. Daarom wordt '62b' verder buiten beschouwing gelaten.

Titel

Manuscript '62a' heeft geen titel gekregen van Mondriaan. De eerste zin van het manuscript is: 'Volumes as well as planes are a limited part of the universal space.' De woorden 'volumes' en 'planes' vormen de titel van de gepresenteerde tekst: [*Volumes and Planes*].

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '62a' niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is geen datering van de tekst in map '62' gevonden.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over [*Volumes and Planes*].

[*Volumes and Planes*] is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁵.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '62a'. De tekst van het manuscript is letterlijk gevolgd; ook het hoofdlettergebruik.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] '[Volumes and Planes]'.
 In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 389-390.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 7 File 62.

² Afmeting: 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch).

³ Afmeting: 40,3 x 20,3 cm (15⁷/₈ x 8 inch).

⁴ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁵ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 389-390 (als: '[Volumes and Planes]').

[108] [Subjective and Objective]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De langere fragmenten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd.

De tekst [*Subjective and Objective*] beslaat twee schrijfblokbladen.

Bron

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich - in Box 5² archiefmap 4 - een manuscript zonder titel, waarvan de tekst begint met de woorden: 'Like there is an static equilibrium'. Het manuscript bestaat uit twee schrijfblokbladen³, aan één zijde beschreven. Mondriaan heeft de tekst netjes met pen geschreven en op een enkele plaats gecorrigeerd. Het manuscript heeft geen titel, is niet gedateerd en niet ondertekend. Harry Holtzman⁴ heeft de schrijfblokbladen afzonderlijk gecodeerd, het eerste blad '6a' en het tweede blad '6A'. In dit corpus wordt de aanduiding: '6a+6A'.

Titel

Manuscript '6a+6A' heeft van Mondriaan geen titel gekregen. 'Subjective' en 'objective' zijn de kernwoorden van deze tekst en vormen dan ook de titel van de gepresenteerde tekst: [*Subjective and Objective*].

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '6a+ 6A' niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is geen datering van het manuscript '6a+6A' gevonden.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over [*Subjective and Objective*].

[*Subjective and Objective*] is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁵.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '6a+6A'.

Vermelde personen

Mondriaan noemt Albert Einstein⁶ twee keer in [*Subjective and Objective*]. Hij zegt over Einstein: 'Einstein excludes the subjectivity of the observer. He proclaims the abolition and the disappearance of time.'⁷ (De laatste zin is doorgehaald.) En even verderop in de tekst herhaalt Mondriaan de zin op een iets andere wijze: 'Einstein proclaims the abolition and the disparition of it [time]. But human evolution performed itself in time.'⁸

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdr] London, 1987; [herdr] New York, 1993: 361-362.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 4.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Afmeting: 26,7 x 19,7 cm (10½ x 7¾ inch).

⁴ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁵ Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 361-362

⁶ Albert Einstein (1879-1955), Duits-Zwitsers-Amerikaanse theoretisch natuurkundige; grondlegger van de relativiteitstheorie.

⁷ Leestekst [108] p.1/r.11.

⁸ Leestekst [108] p.1/r.16-17.

[109] [Architecture]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De langere fragmenten worden in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd.

De tekst [*Architecture*] beslaat drie schrijfblokbladen.

Bron

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich - in Box 5² archiefmap 13 - een manuscript zonder titel, waarvan de tekst begint met de woorden: 'It is clear that architecture has to satisfy our physical needs'. Het manuscript bestaat uit twee schrijfblokbladen³, waarvan één aan twee zijden beschreven. Mondriaan heeft de tekst met potlood geschreven en op veel plaatsen gecorrigeerd. Het manuscript heeft geen titel, is niet gedateerd en niet ondertekend. Harry Holtzman⁴ heeft het manuscript gecodeerd als 'X-11'; in dit corpus krijgt dit manuscript de codering: 'X11'.

Titel

Manuscript 'X11' heeft van Mondriaan geen titel gekregen. 'Architecture' en 'new architecture' zijn de kernwoorden van deze tekst. De de titel van de gepresenteerde tekst is dan ook: [*Architecture*].

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft 'manuscript 'X11' niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is geen datering van manuscript 'X11' gevonden.

Ontstaan en publicaties

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over [*Architecture*].

[*Architecture*] is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁵.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript 'X11'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 390.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 13.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Afmeting: 26,7 x 19,7 cm (10½ x 7¾ inch).

⁴ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁵ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 390 (als: '[Architecture]').

[110] L'enseignement

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De langere fragmenten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd.

De tekst *L'enseignement* beslaat drie schrijfblokbladen.

Bron

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich - in Box 5² archiefmap 15 - een manuscript met de titel *L'enseignement*. Het manuscript bestaat uit drie schrijfblokbladen³, die rechtsboven zijn genummerd 1 t/m 3. Pagina 1 en 3 zijn aan één zijde beschreven, maar pagina 2 heeft nog een Engelse notitie op de achterzijde, die geen verband lijkt te houden met de Franse tekst op de voorzijde. Deze notitie is in dit corpus elders ondergebracht⁴.

De bladen zijn. Mondriaan heeft de tekst met potlood geschreven en op enkele plaatsen gecorrigeerd. Het manuscript is niet gedateerd en niet ondertekend. Holtzman heeft de pagina's 1 en 2 samen gecodeerd als 'A1' en pagina 3 als 'A1a'. Hoe deze curieuze codering is ontstaan, is niet achterhaald. In dit corpus krijgt dit manuscript de codering 'A1+A1a'.

Titel

Manuscript 'A1+A1a' heeft van Mondriaan de titel *L'enseignement* gekregen. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript 'A1+A1a' niet ondertekend en niet gedateerd. Ook in Mondriaans correspondentie is de datering van dit manuscript niet achterhaald. De gewoonte van Mondriaan om in de taal te schrijven en te spreken van het land waar hij verbleef, zou kunnen betekenen dat *L'enseignement* vóór september 1938 is geschreven⁵. Maar deze conclusie is onzeker, omdat Mondriaan hetzelfde schrijfblokpapier⁶ ook heeft gebruikt voor teksten in het Engels.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over *L'enseignement*.

Omdat *L'enseignement* ook over 'onderwijs' gaat, is het mogelijk dat de tekst is ontstaan ter voorbereiding of naar aanleiding van de teksten [*Een plan voor een werkelijk moderne esthetische school*]⁷ en *The Necessity of a New Teaching in Art, Architecture, and Industry*⁸. Maar dit is speculatief, want de inhoud van *L'enseignement* vertoont geen tekstuele overeenkomst met de twee teksten. Bovendien heeft Mondriaan *The Necessity* in het Engels, [*Een plan*] in het Nederlands en *L'enseignement* in het Frans geschreven.

L'enseignement is alleen in een Engelse vertaling gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁹. De originele Franse tekst van Mondriaan is nog niet eerder gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript 'A1+A1a'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 15.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Afmeting: 26,7 x 21,0 cm (10½ x 8¼ inch).

⁴ [110a] [*Verspreide notitie in manuscript 'A1+A1a'*].

⁵ Mondriaan vertrekt in september 1938 naar Londen.

⁶ Hierbij is gelet op de afmeting en de breedte van de liniëring.

⁷ Tekst [065].

⁸ Tekst [066].

⁹ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 391-392.

Vertaling

[1986] [Engels] '[Teaching]'

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 391-392.

Literatuur

[geen]

[110a] [Verspreide notitie in manuscript 'A1+A1a']

Vooraf

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich - in Box 5² archiefmap 15 - een manuscript met de titel *L'enseignement*. Het manuscript bestaat uit drie schrijfblokbladen³, die rechtsboven zijn genummerd 1 t/m 3. Pagina 1 en 3 zijn aan één zijde beschreven, maar pagina 2 heeft nog een Engelse notitie op de achterzijde, die geen verband lijkt te houden met de Franse tekst op de voorzijde. In een dergelijk geval wordt de notitie opgenomen als 'a-nummer' bij de tekst van hetzelfde manuscript. De tekst op de voorzijde van de drie bladen zijn in dit corpus ondergebracht onder [110].

Bron

Het manuscript met de titel *L'enseignement* is hier gecodeerd als 'A1+A1a'. Op de achterzijde van het tweede blad van 'A1+A1a' heeft Mondriaan twee notities gemaakt. De eerste notitie wordt op deze plaats gepresenteerd; de tweede notitie bestaat slechts uit één Nederlands woord: 'Academie' en is niet gepresenteerd. De eerste notitie - in het Engels - is met potlood geschreven en op enkele plaatsen gecorrigeerd.

Titel

Mondriaan heeft een notitie gemaakt in het manuscript 'A1+A1a' van de tekst *L'enseignement*. De notitie wordt opgenomen onder de titel: [*Verspreide notitie in manuscript 'A1+A1a'*]

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript 'A1+A1a' niet ondertekend en niet gedateerd. Ook in Mondriaans correspondentie is de datering van dit manuscript niet achterhaald.

Ontstaan en publicatie

Hoewel Mondriaan nooit de bedoeling heeft gehad zijn notities te publiceren, worden in dit corpus alle losse notities van Mondriaan gepresenteerd⁴. De notitie op de achterzijde van 'A1+A1a' is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁵.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de achterzijde van pagina 2 van manuscript 'A1+A1a'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 392.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 15.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Afmeting: 26,7 x 21,0 cm (10½ x 8¼ inch).

⁴ De a- nummers bij de verschillende teksten, [093] en [125].

⁵ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 392.

[111] Real Content of Art remains: form changes

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De langere fragmenten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd.

De tekst *Real Content of Art remains: form changes* beslaat drie uitgescheurde schriftbladen.

Bron

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt - in Box 5² archiefmap 4 - zich een manuscript met een eerste zin 'Real Content of Art remains: form changes.' Het manuscript bestaat uit drie bladzijden gescheurd uit een schrift³; aan één zijde beschreven. De bladen zijn - rechtsboven - genummerd van 1 t/m 3. Mondriaan heeft de tekst met potlood geschreven en op enkele plaatsen gecorrigeerd. Het manuscript is niet gedateerd en niet ondertekend.

Harry Holtzman⁴ heeft de eerste pagina van het manuscript gecodeerd met een '1', de tweede pagina met een '2'. De derde pagina heeft van Holtzman geen codering gekregen. Hoe deze codering is ontstaan is niet bekend. In dit corpus krijgt dit manuscript de aanduiding: manuscript '1+2'.

Titel

De eerste zin van manuscript '1+2' - 'Real Content of Art remains: form changes.' - staat geschreven boven een horizontale streep over de gehele breedte van het blad. Het is niet duidelijk of Mondriaan hier een notitie wil scheiden van de rest van de tekst of dat hij hier een titel bedoelt. Wel of geen titel, de gepresenteerde tekst krijgt de eerste zin van het manuscript als titel: *Real Content of Art remains: form changes*.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '1+2' niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is geen datering van het manuscript '1+2' gevonden.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over *Real Content of Art remains: form changes*.

Real Content of Art remains: form changes is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁵.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '1+2'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 360-361.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 4.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Afmeting: 21,3 x 16,8 cm (8³/₈ x 6⁵/₈ inch).

⁴ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans schilder en kunsthistoricus, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁵ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 360-361.

[112] [Plastic Art Reveals]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De langere teksten zijn in dit corpus zoveel mogelijk als zelfstandige titel gepresenteerd.

De tekst [*Plastic Art Reveals*] beslaat één schrijfblokblad.

Bron

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich - in Box 5² archiefmap 4 - een manuscript zonder titel, waarvan de tekst begint met de woorden: 'Whereas Plastic Art reveals that in all periods there is in all Art a 'something' that is identical, it shows that it is 'time' that causes the changes, progress, evolution.'

De tekst is met potlood op één zijde geschreven van een vel gelinieerd schrijfblokpapier³. Er zijn weinig correcties. Harry Holtzman⁴ heeft het manuscript aangeduid als '6B'.

Titel

Manuscript '6B' heeft van Mondriaan geen titel gekregen. 'Plastic art reveals [...]' zijn de kernwoorden van deze tekst en vormen de titel van de gepresenteerde tekst: [*Plastic Art Reveals*].

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '6B' niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is geen datering van '6B' gevonden.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over [*Plastic Art Reveals*].

[*Plastic Art Reveals*] is - zonder titel - gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁵.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '6B'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 362.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 4.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Afmeting: 26,7 x 20,3 cm (10½ x 8 inch).

⁴ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁵ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 362.

[113] [Universal Equilibrium]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De langere fragmenten worden in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd.

De tekst [*Universal Equilibrium*] beslaat één getypt velletje papier.

Bron

Niet in het Holtzman Deposit¹, maar in de Harry Holtzman Papers² bevindt zich in Box 14 een doorslag³ van een typoscript van een tekst van Mondriaan⁴. De tekst heeft geen titel en begint met de woorden: ‘Every art has wanted to establish universal equilibrium.’ De tekst is op enkele plaatsen - waarschijnlijk door Harry Holtzman⁵ - met de hand gecorrigeerd. Het typoscript (doorslag) heeft geen titel, is niet gedateerd en niet ondertekend.

Bovenaan het papier staat getypt: ‘extra page - whereabouts uncertain’. Aan het begin van de tekst staat getypt: ‘B’. In het vervolg wordt dit typoscript genoemd: typoscript ‘B’.

De tekst is niet door Mondriaan ondertekend en bevindt zich niet in zijn nalatenschap. Toch is er een sterk vermoeden dat deze tekst van hem afkomstig is. Dit vermoeden is gebaseerd op het gebruik van de typische Mondriaan-termen: ‘universal equilibrium’ en ‘individual equilibrium’. Mogelijk zou de tekst van het typoscript van Holtzman afkomstig kunnen zijn, maar er is geen enkel manuscript of typoscript van zijn hand gevonden. Op grond hiervan wordt [*Universal Equilibrium*] hier gepresenteerd als een tekst van Mondriaan.

In de Harry Holtzman Papers zijn verder geen manuscripten of typoscripten met teksten van Mondriaan gevonden, behoudens de Engelse vertalingen van Mondriaans teksten ter voorbereiding van de uitgave *The New Art - The New Life*⁶.

Titel

Typoscript ‘B’ heeft van Mondriaan geen titel gekregen. ‘Universal equilibrium’ is de centrale woordgroep van deze tekst en is de titel van de gepresenteerde tekst: [*Universal Equilibrium*].

Datering

Mondriaan heeft typoscript ‘B’ niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is geen datering van de tekst gevonden.

Ontstaan en publicaties

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over [*Universal Equilibrium*], het is niet eerder gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is typoscript ‘B’. De tekst van het manuscript is letterlijk gevolgd, ook het hoofdlettergebruik.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit (Mondriaans nalatenschap). The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Uncat. MS Vault. 710.

² Harry Holtzman Papers (Holtzmans nalatenschap). The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Uncat. MS Vault. 850.

³ Een doorslag is een met carbonpapier gemaakte kopie op doorslagpapier; het maken van een doorslag gebeurt op een typemachine

⁴ Afmeting: 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch).

⁵ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁶ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986.

[114] [Decay and Progress]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De langere fragmenten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd. De tekst [*Decay and Progress*] beslaat drie pagina's typoscript.

Bron

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich - in Box 5² archiefmap 12 - een transcriptie, die vermoedelijk gemaakt is door Harry Holtzman³. Het manuscript is niet aanwezig in het Holtzman Deposit.

De transcriptie begint met de zin: 'Plastic Art shows, through its culture first the growth toward culmination of limiting form and then - after fulfillment - a dissolution of this form and a Determination of its Constructive elements - planes and lines.' De transcriptie bestaat uit drie pagina's. De tekst op pagina 2 en 3 bestaat slechts uit - respectievelijk - vijf en zes getypte regels. Bovendien is de tekst van pagina 2 een 'herschrijving' van de eerste alinea van pagina 1. De transcriptie heeft geen titel.

Holtzman heeft het typoscript gecodeerd als 'Y-10'; in het vervolg aangeduid als 'Y10'.

Titel

Typoscript 'Y10' heeft geen titel. In de op een na laatste alinea schrijft Mondriaan: 'We can conclude that a Double Action manifests itself: Decay and Progress.' 'Decay and Progress' is het kernbegrip in deze tekst. De gepresenteerde tekst krijgt de titel: [*Decay and Progress*].

Datering en ondertekening

Het typoscript 'Y10' is niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is ook geen datering gevonden.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over [*Decay and Progress*]. [*Decay and Progress*] is - zonder titel - gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁴.

Basistekst en leestekst

Het typoscript 'Y10' is de basis voor de leestekst.

De eerste alinea komt twee keer voor in typoscript 'Y10'. Voor de gepresenteerde leestekst is de tweede versie gebruikt, omdat het hoogst waarschijnlijk een verbetering was van de eerste.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 372-373.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 12.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans schilder en kunsthistoricus, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁴ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 372-373.

[115] Oppression through Art it self

Vooraf

[Zie het 'Vooraf' van tekst [067].]

Bron

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich - in Box 5² archiefmap 10 - een manuscript met de titel *Oppression through Art it self*. Het manuscript bestaat uit een schrijfblokblad³, dat aan één zijde beschreven is. Holtzman heeft het manuscript gecodeerd met 'J3'. In dit corpus krijgt dit manuscript dezelfde aanduiding: 'J3'.

Mondriaan heeft de tekst met potlood geschreven en bijna niet gecorrigeerd. Het manuscript is niet gedateerd en niet ondertekend.

Titel

Manuscript 'J3' heeft de titel: *Oppression through Art it self*. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript 'J3' niet ondertekend en niet gedateerd. Een aanwijzing voor een datering van 'J3' is niet gevonden in Mondriaans correspondentie.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over manuscript 'J3'.

Manuscript 'J3' is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁴.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is 'manuscript J3'. Het hoofdlettergebruik is letterlijk gevolgd. Ongebruikelijke afkortingen zijn opgelost.

Bijzondere woorden

In *Oppression through Art it self* gebruikt Mondriaan de term 'Sur-men'⁵. Waarschijnlijk doelt Mondriaan hier op het Franse woord 'sur-homme'. 'Sur-homme' is het Frans voor Nietzsches⁶ term 'Übermensch'⁷.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] 'Oppression through art itself'.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 380.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 10.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Afmeting: 26,7 x 20,3 cm (10½ x 8 inch).

⁴ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 380 (als: 'Oppression through art itself').

⁵ Leestekst [115] p.1/r.7.

⁶ Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900), Duits filosoof.

⁷ 'Surhomme - Dans la philosophie de Nietzsche, type d'homme supérieur par la volonté.' (Bron: Petit Larousse Illustré, 1974: 987). De term die Nietzsche gebruikte, was 'Übermensch'.

[116] Rythme

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De langere fragmenten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd.

De Franse tekst *Rythme* beslaat een klein gedeelte van een schrijfblokblad en een heel blad.

Bron

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich - in Box 5² archiefmap 12A - een schrijfblokblad³ met een aantal korte notities en onderaan - na een dubbele streep - begint een tekst met de titel *Rythme*. Holtzman⁴ heeft het manuscript gecodeerd met 'Y11'; dit corpus neemt deze aanduiding over. Om echter onderscheid te maken tussen de voorzijde en de achterzijde van 'Y11' worden de aanduidingen aangevuld met - respectievelijk - [1] en [2].

De achterzijde van 'Y11' ('Y11[2]') bestaat uit losse notities die elders zijn ondergebracht in dit corpus⁵. Op de voorzijde van 'Y11' ('Y11[1]') staat op ongeveer tweederde van de bovenkant een dubbele horizontale lijn, waar doorheen het woord *Rythme* is geschreven. Vanaf die scheidslijn begint de tekst *Rythme*. De losse notities boven de dubbele lijn zijn ook elders ondergebracht⁶. Voor de duidelijkheid wordt het gedeelte op de voorzijde van 'Y11[1]' boven de dubbele lijn aangeduid met 'Y11[1][a]' en het gedeelte onder de lijn (*Rythme*) met 'Y11[1][b]'.

'Y11[1][b]' eindigt met een verwijzingsteken; dit teken is teruggevonden op manuscript 'Y13' in Box 5 archiefmap 5. Ook 'Y13' eindigt met een verwijzingsteken, maar de toevoeging waarnaar dit teken verwijst, is niet gevonden.

De gepresenteerde tekst van *Rythme* is opgebouwd uit de manuscripten 'Y11[1][b]' en 'Y13' ('Y11[1][b]+Y13'). Mondriaan heeft beide manuscripten met potlood in het Frans geschreven en heeft de tekst op enkele plaatsen gecorrigeerd.

Titel

Manuscript 'Y11[1][b]+Y13' heeft de titel: *Rythme*. Dit is tevens de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft 'manuscript 'Y11[1][b]+Y13' niet gedateerd. Via correspondentie of anderszins is ook geen datering van de manuscripten gevonden. De gewoonte van Mondriaan om in de taal te schrijven en te spreken van het land waar hij verbleef, zou kunnen betekenen dat *Rythme* vóór september 1938 is geschreven⁷. Maar deze conclusie is onzeker, omdat Mondriaan hetzelfde schrijfblokpapier⁸ ook heeft gebruikt voor teksten in het Engels.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over *Rythme*.

De manuscripten 'Y11[1][b]+Y13' zijn in een Engelse vertaling gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁹.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is het Franse manuscript 'Y11[1][b]+Y13'.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Box 5 File 12A.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Afmeting: 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch).

⁴ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁵ [125] [*Verspreide fragmenten en notities*].

⁶ [125] [*Verspreide fragmenten en notities*].

⁷ Mondriaan vertrekt in september 1938 naar Londen.

⁸ Hierbij is gelet op de afmeting en de breedte van de liniëring.

⁹ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 386 (als: 'Rhythm'), 364.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[1986] [Engels] 'Rhythm'.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 386, 364.

Literatuur

[geen]

[117] [Structure]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten. De langere fragmenten zijn in dit corpus als zelfstandige titel gepresenteerd.

De tekst *[Structure]* beslaat één schrijfblokblad dat aan twee zijden is beschreven.

Bron

In Mondriaans nalatenschap¹ bevindt zich - in Box 5² archiefmap 12 - een manuscript zonder titel, waarvan de tekst begint met de woorden: 'In all plastic art structure manifests itself through the limitations of the colors, forms, planes.' Het manuscript bestaat uit één schrijfblokblad³; aan twee zijden beschreven.

Mondriaan heeft de tekst met potlood geschreven en op veel plaatsen gecorrigeerd. Het manuscript heeft geen titel. Harry Holtzman⁴ heeft het manuscript gecodeerd als 'X5'; in dit corpus krijgt dit manuscript dezelfde codering 'X5'.

Titel

Manuscript 'X5' heeft geen titel. 'Structure' is het kernwoord van deze tekst en dat is ook de titel van de leestekst: *[Structure]*.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft 'manuscript 'X5' niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie is geen datering van 'X5' gevonden.

Ontstaan en publicaties

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over *[Structure]*.

[Structure] is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁵.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript 'X5'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 384.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 12.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Afmeting: 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch).

⁴ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁵ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 384.

[118] [Beauty is the plastic expression of Life]

Vooraf

In Mondriaans nalatenschap¹ - in de archiefmappen '8a' en '8b' (Box 52) - bevindt zich een aantal beschreven schrijfblokbladen, die rechtsboven zijn genummerd van 13 t/m 17a, pagina 16 ontbreekt. De pagina's 1 t/m 12 zijn niet aanwezig. Of na pagina 17a nog meer pagina's zijn geschreven is niet ontdekt.

De gevonden pagina's omvatten zes korte hoofdstukken, die achtereenvolgens gepresenteerd worden:

- [118] [*Beauty is the plastic expression of Life*] - p.13, 13a, 14 - map '8a' en '8b': '35', '37', '38[a]' en '40[b]'
- [119] *Tragic's Oppression* - p.14, 15 - map '8b': '38[b]', '40[a]' en '29[I][a]'
- [120] *Tragic still wanted* - p.15 - map '8b': '29[I][b]'
- [121] *The Futur* - p.15a - map '8b': '41'
- [122] *The Time to Come* - p.17 - map '8b': '43'
- [123] *Naturalistic and Abstract* - p.17a - map '8a': '34[1]'

Bron

De pagina's 13, 13a en 14 in archiefmap '8a' zijn door Harry Holtzman³ aangeduid als nummer '35', '37', '38' en '40'.

Manuscript '35' is aan één zijde - met pen en potlood - beschreven⁴. Manuscript '37' is aan twee zijden - met pen - beschreven⁵. Manuscript '38' is met potlood aan twee zijden beschreven⁶. De pagina's 13, 13a, een gedeelte van 14 en de toevoeging op '40'⁷ worden in het vervolg aangeduid als één manuscript: '35+37+38[a]+40[b]'.

De tekst op de voorzijde van manuscript '37' ('37[1]') blijkt de 'eigenlijke' tekst en manuscript '35' en de achterzijde van manuscript '37' ('37[2]') bevatten uitsluitend toevoegingen. Het manuscript wordt vervolgd op pagina 14 ('38').

De tekst '37[1]' is met een enkele verticale lijn doorgehaald; de toevoeging op '37[2]' niet. De toevoeging op '35' is doorgehaald met twee kruisende diagonale lijnen. Onder het doorgehaalde tekstgedeelte staan acht regels in potlood die niet zijn doorgehaald. De tekst op '38' is niet doorgehaald. Op ongeveer tweederde van de bovenkant van '38' begint een nieuw hoofdstuk *Tragic's Oppression*. Het gedeelte van '38' boven *Tragic's Oppression* wordt aangeduid als '38[a]', het gedeelte eronder als '38[b]'.

Een toevoeging bij de tekst van '38[a]' is gevonden op de achterzijde van '38'. Deze achterzijde is door Holtzman - zeer verwarrend - '40' genoemd. Op '40' staan twee toevoegingen, de bovenste '40[a]' hoort bij de tekst *Tragic's Oppression* en de onderste '40[b]' bij [*Beauty is the plastic expression of Life*].

Mondriaan heeft manuscript '35+37+38[a]+40[b]' op enkele plaatsen gecorrigeerd.

Titel

Manuscript '35+37+38[a]+40[b]' heeft geen titel en begint met een onvolledige zin. De voorafgaande pagina is niet gevonden. De eerste volledige zin van manuscript '35+37+38[a]+40[b]' luidt 'So we can state that Beauty is the plastic expression of Universal Life.' Dit 'statement' wordt de titel van de gepresenteerde tekst: [*Beauty is the plastic expression of Life*].

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft het manuscript '35+37+38[a]+40[b]' niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is verder geen datering gevonden.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. MS Vault.710.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁴ Afmeting: 24,8 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch).

⁵ Afmeting: 24,8 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch).

⁶ Afmeting: 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch).

⁷ Afmeting: 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch).

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over [*Beauty is the plastic expression of Life*].

Het manuscript '35+37+38[a]+40[b]' is in twee gedeelten gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*¹.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '35+37+38[a]+40[b]'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 376, 373.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 376, 373 (als: 'The Tragic, the Future').

[119] Tragic's Oppression

Vooraf

[Zie het 'Vooraf' van tekst [067] over Mondriaans 'Oppression-teksten']

In Mondriaans nalatenschap¹ - in de archiefmappen '8a' en '8b' (Box 5²) - bevindt zich een aantal beschreven schrijfblokbladen, die rechtsboven zijn genummerd van 13 t/m 17a, pagina 16 ontbreekt. De pagina's 1 t/m 12 zijn niet aanwezig. Of na pagina 17a nog meer pagina's zijn geschreven is niet ontdekt.

De gevonden pagina's omvatten zes korte hoofdstukken, die achtereenvolgens gepresenteerd worden:

- [118] *[Beauty is the plastic expression of Life]* - p.13, 13a, 14 - map '8a' en '8b': '35', '37', '38[a]' en '40[b]'
- [119] *Tragic's Oppression* - p.14, 15 - map '8b': '38[b]', '40[a]' en '29[II][a]'
- [120] *Tragic still wanted* - p.15 - map '8b': '29[II][b]'
- [121] *The Futur* - p.15a - map '8b': '41'
- [122] *The Time to Come* - p.17 - map '8b': '43'
- [123] *Naturalistic and Abstract* - p.17a - map '8a': '34[1]'

Bron

Mondriaan heeft de tekst van pagina 14 en 15 over twee manuscripten verspreid: '38'-'40' en '29' uit archiefmap '8b'.

Bron '38'-'40' is één schrijfblokblad³, dat aan twee zijden met potlood is beschreven. Verwarrend is dat Harry Holtzman⁴ de 'voorzijde' van het manuscript heeft gecodeerd met '38' en de 'achterzijde' met '40'. Op '38' - pagina 14 - begint de tekst met de titel van het hoofdstuk *Tragic's Oppression*; het hoofdstuk begint op ongeveer tweederde van de bovenkant van de bron. Het gedeelte van de tekst boven de titel *Tragic's Oppression* krijgt de aanduiding '38[a]' en het gedeelte van de tekst dat het begin is van *Tragic's Oppression* krijgt de aanduiding '38[b]'. '38[a]' hoort thuis bij het vorige hoofdstuk *[Beauty is the plastic expression of Life]*⁵.

De achterzijde van bron '38' ('40') bevat twee toevoegingen voor het hoofdstuk *Tragic's Oppression* en een toevoeging voor het hoofdstuk *[Beauty is the plastic expression of Life]*. De toevoegingen voor *Tragic's Oppression* duiden we aan met '40[a]' en de toevoeging voor *[Beauty is the plastic expression of Life]* als '40[b]'. '40[b]' wordt gepresenteerd bij [118].

Holtzman gebruikt in Box 5 tweemaal de aanduiding '29'. Dit is verwarrend. In dit corpus worden deze bronnen onderscheiden door een [I] of een [II] aan de aanduiding toe te voegen⁶. De bron waarop de tekst *Tragic's Oppression* wordt vervolgd - pagina 15 - wordt aangeduid met '29[II]'⁷.

Bron '29[II]' bestaat uit drie verschillende korte teksten op één schrijfblokblad⁸. De teksten zijn door strepen van elkaar gescheiden. De tekst in het midden heeft de titel *Tragic still Wanted* en is elders ondergebracht in dit corpus⁹. De teksten boven en onder *Tragic still Wanted* blijken aanvullingen bij de tekst *Tragic's Oppression*. Om de teksten van bron '29[II]' te onderscheiden, zijn de bovenste en onderste teksten aangeduid als '29[II][a]' en het middelste gedeelte (*Tragic still Wanted*) als '29[II][b]'.

Mondriaan heeft de teksten met potlood geschreven en op veel plaatsen gecorrigeerd.

Titel

Mondriaan heeft de tekst op de drie bronnen '38[b]', '40[a]' en '29[II][a]' de titel gegeven: *Tragic's Oppression*. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. MS Vault.710.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Afmeting: 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch).

⁴ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁵[118] *[Beauty is the plastic expression of Life]*

⁶ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

⁷ Het andere manuscript - met de aanduidingen '29[III]' - is ondergebracht bij [125] *[Verspreide fragmenten en notities]*.

⁸ Afmeting: 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch).

⁹ [120] *Tragic still Wanted*.

Datering en ondertekening

De drie manuscripten '38[I][b]', '40[a]' en '29[I][a]' zijn niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie is ook verder geen verwijzing naar een datering gevonden.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over *Tragic's Oppression*.

De manuscripten '38[b]', '40[a]' en '29[I][a]' zijn gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*¹.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst zijn gedeelten van de manuscripten '38[b]', '40[a]' en '29[I][a]'. De verwijzingen van Mondriaan naar toevoegingen en de verwijzingen naar toevoegingen in een toevoeging, zijn niet altijd duidelijk aangegeven.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] 'Tragic's Oppression'.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 374.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 374 (als: 'Tragic's Oppression').

[120] Tragic still wanted

Vooraf

In Mondriaans nalatenschap¹ - in de archiefmappen '8a' en '8b' (Box 52) - bevindt zich een aantal beschreven schrijfblokbladen, die rechtsboven zijn genummerd van 13 t/m 17a, pagina 16 ontbreekt. De pagina's 1 t/m 12 zijn niet aanwezig. Of na pagina 17a nog meer pagina's zijn geschreven is niet ontdekt.

De gevonden pagina's omvatten zes korte hoofdstukken, die achtereenvolgens gepresenteerd worden:

- [118] [*Beauty is the plastic expression of Life*] - p.13, 13a, 14 - map '8a' en '8b': '35', '37', '38[a]' en '40[b]'
- [119] *Tragic's Oppression* - p.14, 15 - map '8b': '38[b]', '40[a]' en '29[I][a]'
- [120] *Tragic still wanted* - p.15 - map '8b': '29[I][b]'
- [121] *The Futur* - p.15a - map '8b': '41'
- [122] *The Time to Come* - p.17 - map '8b': '43'
- [123] *Naturalistic and Abstract* - p.17a - map '8a': '34[1]'

Bron

In Mondriaans nalatenschap³ bevindt zich een manuscript met de titel *Tragic still wanted*. Het manuscript bestaat uit één schrijfblokblad⁴; aan één zijde beschreven. In het Holtzman Deposit is dit manuscript aangemerkt als '29'; deze aanduiding is verwarrend, omdat nog een ander manuscript van Holtzman de aanduiding '29' heeft gekregen. In dit corpus krijgt het manuscript met de tekst *Tragic still wanted* de aanduiding '29[I]'⁵.

De tekst *Tragic still wanted* begint niet bovenaan het manuscript '29[I]'. Twee korte teksten staan boven de tekst *Tragic still wanted* en een aantal toevoegingen voor een andere tekst staat eronder. De fragmenten boven en onder de tekst *Tragic still wanted* blijken aanvullingen bij de tekst *Tragic's Oppression*⁶.

Mondriaan heeft de tekst met potlood geschreven en op veel plaatsen gecorrigeerd.

Titel

Manuscript '29[I][b]' heeft de titel: *Tragic still wanted*. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '29[I][b]' niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is ook geen verwijzing naar een datering gevonden.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over *Tragic still wanted*.

Tragic still wanted is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁷.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '29[I][b]'.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] 'Tragic Still Wanted'.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. MS Vault.710.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. Box 5 File 10

⁴ Afmeting: 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch).

⁵ Het andere manuscript met de aanduiding '29[II]' is bij [125] [*Verspreide fragmenten en notities*] ondergebracht.

⁶ Tekst [119].

⁷ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 374 (als: 'Tragic Still wanted').

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 374.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

[121] The Futur

Vooraf

In Mondriaans nalatenschap¹ - in de archiefmappen '8a' en '8b' (Box 52) - bevindt zich een aantal beschreven schrijfblokbladen, die rechtsboven zijn genummerd van 13 t/m 17a, pagina 16 ontbreekt. De pagina's 1 t/m 12 zijn niet aanwezig. Of na pagina 17a nog meer pagina's zijn geschreven is niet ontdekt.

De gevonden pagina's omvatten zes korte hoofdstukken, die achtereenvolgens gepresenteerd worden:

- [118] <i>[Beauty is the plastic expression of Life]</i>	- p.13, 13a, 14	- map '8a' en '8b': '35', '37', '38[a]' en '40[b]'
- [119] <i>Tragic's Oppression</i>	- p.14, 15	- map '8b': '38[b]', '40[a]' en '29[I][a]'
- [120] <i>Tragic still wanted</i>	- p.15	- map '8b': '29[I][b]'
- [121] <i>The Futur</i>	- p.15a	- map '8b': '41'
- [122] <i>The Time to Come</i>	- p.17	- map '8b': '43'
- [123] <i>Naturalistic and Abstract</i>	- p.17a	- map '8a': '34[1]'

Bron

In Mondriaans nalatenschap bevindt zich een manuscript met de titel *The Futur*. Het manuscript bestaat uit één schrijfblokblad³, aan twee zijden beschreven. Holtzman heeft de voorzijde van het manuscript gecodeerd als '41' en de achterzijde als '42'. Wij nemen deze aanduiding over. Op de voorzijde ('41') heeft Mondriaan rechtsboven '15a' geschreven.

'42' is elders in dit corpus ondergebracht⁴, omdat de notities daarop niet thuishoren bij *The Futur* of bij het volgende hoofdstuk *The Time to Come*.

Mondriaan heeft de tekst met potlood geschreven en op veel plaatsen gecorrigeerd.

Titel

Manuscript '41' heeft van Mondriaan de titel *The Futur* gekregen. Hij spelt 'future' op de Franse manier. De titel van de gepresenteerde tekst is: *The Futur*.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '41' niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is verder ook geen verwijzing naar een datering gevonden.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over *The Futur*.

Manuscript '41' is gepubliceerd in *The New Art - The New Life*.⁵

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '41[1]'.²

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] 'The Future'.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdr] New York, 1993: 374-375.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. MS Vault.710.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Afmeting: 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch).

⁴ [125] *[Verspreide fragmenten en notities]*.

⁵ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 374-375 (als: 'The Future').

[122] The Time to Come

Vooraf

In Mondriaans nalatenschap¹ - in de archiefmappen '8a' en '8b' (Box 52) - bevindt zich een aantal beschreven schrijfblokbladen, die rechtsboven zijn genummerd van 13 t/m 17a, pagina 16 ontbreekt. De pagina's 1 t/m 12 zijn niet aanwezig. Of na pagina 17a nog meer pagina's zijn geschreven is niet ontdekt.

De gevonden pagina's omvatten zes korte hoofdstukken, die achtereenvolgens gepresenteerd worden:

- [118] [*Beauty is the plastic expression of Life*] - p.13, 13a, 14 - map '8a' en '8b': '35', '37', '38[a]' en '40[b]'
- [119] *Tragic's Oppression* - p.14, 15 - map '8b': '38[b]', '40[a]' en '29[I][a]'
- [120] *Tragic still wanted* - p.15 - map '8b': '29[I][b]'
- [121] *The Futur* - p.15a - map '8b': '41'
- [122] *The Time to Come* - p.17 - map '8b': '43'
- [123] *Naturalistic and Abstract* - p.17a - map '8a': '34[1]'

Bron

In Mondriaans nalatenschap bevindt zich een manuscript met de titel *The Time to Come*. Het manuscript bestaat uit één schrijfblokblad³, de voorzijde met potlood geschreven, de achterzijde met pen. De tekst op de achterzijde is met één verticale lijn doorgehaald.

Holtzman heeft de voorzijde van het manuscript aangeduid als '43' en de achterzijde als '44'.

De achterzijde van het schrijfblokblad ('44') is elders in dit corpus ondergebracht⁴, omdat die notities niet thuishoren bij *The Time to Come*.

De voorzijde ('43') is rechtsboven genummerd; aanvankelijk stond daar '15', maar dit is gewijzigd in '17'. De titel *The Time to Come* staat niet bovenaan de pagina; zes doorgehaalde regels gaan aan de titel vooraf. Waar deze regels thuishoren, kon niet worden achterhaald omdat de voorafgaande pagina 16 ontbreekt in het archief.

Mondriaan heeft de tekst met potlood geschreven en op veel plaatsen gecorrigeerd.

Titel

Manuscript '43' heeft de titel: *The Time to Come*. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '43' niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is ook verder geen verwijzing naar een datering gevonden.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over *The Time to Come*.

Manuscript '43' is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁵.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '43'.

De eerste zes doorgehaalde regels boven de titel *The Time to Come* worden in een kleinere letter gepresenteerd.

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. MS Vault.710.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Afmeting: 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch).

⁴ [125] [*Verspreide fragmenten en notities*].

⁵ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 375 (als: 'The Time to Come').

Bijzondere woorden

In *The Time to Come* noemt Mondriaan de ‘World Federation’¹. Waarschijnlijk bedoelt Mondriaan de ‘Volkerenbond’ of de ‘Volkenbond’². Mondriaan zegt over de ‘World Federation’: ‘[...] we see that it is to foresee that the idea of a World-Federation is not fancy.’

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] ‘The Time to Come’.

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 375.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Leestekst [122] p.1/r.13.

² De Volkenbond (voorheen: Volkerenbond) werd op 25 januari 1919 opgericht, met de intentie om via een supranationale organisatie ‘een einde aan alle oorlogen’ te maken. In haar grootste vorm (1934-1935) kende de Volkenbond 58 aangesloten landen als leden. De Volkenbond werd opgeheven op 20 april 1946.

[123] Naturalistic and Abstract

Vooraf

In Mondriaans nalatenschap¹ - in de archiefmappen '8a' en '8b' (Box 52) - bevindt zich een aantal beschreven schrijfblokbladen, die rechtsboven zijn genummerd van 13 t/m 17a, pagina 16 ontbreekt. De pagina's 1 t/m 12 zijn niet aanwezig. Of na pagina 17a nog meer pagina's zijn geschreven is niet ontdekt.

De gevonden pagina's omvatten zes korte hoofdstukken, die achtereenvolgens gepresenteerd worden:

- [118] [*Beauty is the plastic expression of Life*] - p.13, 13a, 14 - map '8a' en '8b': '35', '37', '38[a]' en '40[b]'
- [119] *Tragic's Oppression* - p.14, 15 - map '8b': '38[b]', '40[a]' en '29[I][a]'
- [120] *Tragic still wanted* - p.15 - map '8b': '29[I][b]'
- [121] *The Futur* - p.15a - map '8b': '41'
- [122] *The Time to Come* - p.17 - map '8b': '43'
- [123] *Naturalistic and Abstract* - p.17a - map '8a': '34[1]'

Bron

In Mondriaans nalatenschap bevindt zich een manuscript met de titel *Naturalistic and Abstract*. Het manuscript bestaat uit één schrijfblokblad³ met paginanummer 17a en is aan twee zijden beschreven. In het Holtzman Deposit is dit manuscript nummer '34'. We noemen de voorzijde van dit manuscript '34[1]' en de achterzijde '34[2]'.⁴

De notities op de achterzijde ('34[2]') zijn elders in dit corpus ondergebracht⁴, omdat deze notities niet verwant zijn met de tekst op de voorzijde.

Mondriaan heeft de tekst met potlood geschreven en op veel plaatsen gecorrigeerd.

Titel

Manuscript '34[1]' heeft de titel *Naturalistic and Abstract*. Dit is ook de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

Mondriaan heeft manuscript '34[1]' niet ondertekend en niet gedateerd. In correspondentie of anderszins is ook geen enkele datering achterhaald.

Ontstaan en publicatie

In de brieven van Mondriaan zijn geen opmerkingen gevonden over *Naturalistic and Abstract*.

Manuscript '34[1]' is gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*⁵.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is manuscript '34[1]'.⁵

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1986] [Engels] [zonder titel]

In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; [herdruk] London, 1987; [herdruk] New York, 1993: 376.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. MS Vault.710.

² Zie voor een compleet overzicht van alle manuscripten in Box5, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - 'Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5'.

³ Afmeting: 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch).

⁴ [125] [*Verspreide fragmenten en notities*].

⁵ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 376

[124] [Verspreide notities over voeding]

Vooraf

In Mondriaans brieven lezen we regelmatig klachten over zijn gezondheid. Om zijn gezondheid te verbeteren krijgt Mondriaan van Jean Héliion¹ een Amerikaans boek over een bepaald dieet. In dit boek vinden we een aantal papieren met aantekeningen die Mondriaan waarschijnlijk tijdens het lezen maakte.

Bron

In Mondriaans nalatenschap² is in 'Box 3' een archiefmap aanwezig met de titel 'Personal Documents and Miscellaneous Related Material'³. In deze map bevindt zich onder '37'⁴ het boek *The Medical Millennium*⁵, geschreven door William Howard Hay (MD)⁶; de ondertitel van het boek is: 'With answers to 128 Questions'. Mondriaan heeft dit boek gekregen van Héliion, want voor in het boek staat de opdracht 'À mon très cher ami Mondrian. Avec de l'espère que le bouquin lui apporte la santé parfaite. Jean Héliion.'

In *The Medical Millennium* bevinden zich zes papiertjes met notities van Mondriaan die betrekking hebben op voeding. Voor de duidelijkheid hebben we de codering van Harry Holtzman⁷ voorzien van een volgnummer tussen vierkante haken.

De eerste serie notities - manuscript '37[1]' - is geschreven aan beide zijden van een langwerpige wit papiertje⁸ in horizontale stand ('landscape'). Twee notities zijn met pen en twee met potlood geschreven, soms gescheiden door een horizontale lijn. De notities zijn in het Engels.

De tweede serie notities - manuscript '37[2]' - is gemaakt op een gelinieerd blad van een schrijfblok⁹. Het blad is aan beide zijden met potlood beschreven. Sommige notities zijn van elkaar gescheiden door een horizontale lijn. De notities zijn in het Nederlands.

De derde serie notities - manuscript '37[3]' - is geschreven op een strook gelinieerd papier van een schrijfblok¹⁰. De strook is aan beide zijden met potlood beschreven. Sommige notities zijn van elkaar gescheiden door een horizontale lijn. De notities zijn in het Nederlands.

De vierde serie notities - manuscript '37[4]' - is geschreven op een strook gelinieerd papier van een schrijfblok¹¹. De strook is aan één zijde met potlood beschreven. De notities zijn van elkaar gescheiden door een horizontale lijn. De notities zijn in het Nederlands.

De vijfde serie notities - manuscript '37[5]' - is gemaakt op een dubbelgevouwen lichtblauw papiertje¹². Het papier is aan één zijde - met potlood - beschreven. De notities zijn van elkaar gescheiden door een horizontale lijn. De notities zijn in het Engels.

De zesde serie notities - manuscript '37[6]' - is geschreven op een stuk schrijfblokpapier¹³. Het papier is aan één zijde - met potlood - beschreven. De notities zijn van elkaar gescheiden door een horizontale lijn. De notities zijn in het Engels.

Mondriaan heeft verder in het boek geen aantekeningen gemaakt.

Titel

De notities op de zes papiertjes in het boek *The Medical Millennium*, hebben voeding als onderwerp. De titel van de gepresenteerde notities is: [*Verspreide notities over voeding*].

¹ Jean Héliion (1904-1987), Frans schilder, kende Mondriaan van Abstraction-Création, vertrok in 1936 naar de VS.

² Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University Library, New Haven, USA. MS Vault.710

³ Holtzman Deposit, Box 3. USB-stick: Aanvullend materiaal bij [124] - Personal Documents.

⁴ In de provisorische inventaris van het Holtzman Deposit zijn de 'Personal Documents' onregelmatig met de hand genummerd; in dit corpus zijn de 'Personal Documents' opnieuw genummerd; zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [124] - Personal Documents: nr.[32].

⁵ William Howard Hay. *The Medical Millennium*, Kessinger Publishing 1927. Het exemplaar van Mondriaan is uitgegeven in 1933: 'Seventeenth Printing October, 1933'.

⁶ William Howard Hay (1866-1940); Amerikaans dokter en auteur.

⁷ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁸ Afmeting: 13,3 x 10,5 cm (5¼ x 4⅞ inch).

⁹ Afmeting: 25,7 x 20,9 cm (10⅛ x 8¼ inch).

¹⁰ Afmeting: 20,9 x 6,9 cm (8¼ x 2¾ inch).

¹¹ Afmeting: 20,9 x 6,9 cm (8¼ x 2¾ inch).

¹² In gevouwen toestand: 13,0 x 10,5 cm (5⅞ x 4⅞ inch).

¹³ Afmeting: 20,9 x 13,3 cm (8¼ x 5¼ inch).

Datering en ondertekening

De notities zijn niet ondertekend en niet gedateerd.

Ontstaan en publicatie

Wanneer Mondriaan het boek *The Medical Millennium* van Hélion gekregen heeft, is niet bekend, maar vermoedelijk was dat tussen 1933 en 1936, toen Mondriaan en Hélion lid waren van de groep Abstraction-Création.

De notities zijn in het Engels en Nederlands en niet in het Frans, hoewel Mondriaan op het moment dat hij het boek kreeg nog in Parijs woonde. Waarschijnlijk zijn de notities in het Engels overgeschreven uit het boek *The Medical Millennium*. De Nederlandse notities gebruikte Mondriaan waarschijnlijk als 'kookboek'.

Aan zijn broer Carel en diverse vrienden schrijft Mondriaan over het dieet van dr. Hay.

De eerste keer is aan Sam Slijper¹ (25 februari 1935): '[PS] Ik eet nu volgens een Amer. dokter: wetenschappelijk. 't Is een regime dat inhoudt vooral de compositie van 't eten. B.v. aardappels of brood gelijk met vleesch of visch, is, scheikundig schadelijk (volgens die dokter). Dus weg met alle lekkernijen!!'²

Aan zijn broer Carel schrijft hij (2 maart 1935): 'Ik heb een maand niet kunnen werken maar nu gaat 't beter en hoop ik er bovenop te komen. Ik ben natuurlijk bij een dokter maar ik probeer nu een voeding volgens een Amerikaansche dokter die geheel wetenschappelijk uitlegt dat een mensch ziek wordt van een verkeerde samenstelling van 't eten, b.v. vleesch, eieren en visch gaan niet tegelijk met aardappelen of meelspijzen. Zoo zie je dat ons waarde voorgeslacht ons ter goeder trouw, leelijk te pakken heeft gehad. Suiker, niet met het speeksel vermengd, geeft ook fermentatie en dus geen suiker in welken drank ook; melk gaat ook niet met meelspijzen; goed sinaasappelsap en melk voor ontbijt; weinig eten, weinig vleesch en meelkosten, veel sla daarentegen, enz. 't Boek heet 'Health via food[?]', door dr. W. Howard Hay. Gelukkig kan ik nog engelsch genoeg om 't te lezen; jij denk ik ook, anders Mary zeker. Kan je dus 't boek machtig worden, kan ik 't je aanraden. Ik rook nu ook maar alleen een sigaret na den eten en drink geen alcohol. Een echte kluzenaar nu dus, heelemaal! Is misschien ook wel iets voor jou. Je ziet het 'geloof' is wel heel veel, maar de wetenschap moet 't toch maar doen.'³

Opmerkelijk is dat Mondriaan in deze brief niet *The Medical Millennium* noemt, maar een tweede boek van dr. Hay: 'Health via Food'⁴. Dit boek is niet aanwezig in zijn nalatenschap. Overigens is het laatste hoofdstuk van *Health via Food* getiteld 'A Medical Millennium'.

Medio 1935 volgt Mondriaan nauwgezet het dieet van dr. Hay. In een brief aan Louk Hoyack⁵ (8 juni 1935) zegt hij: 'Ik neem nu nog cachets, en doe zorgvuldig 't regime Dr. Hay; 't neemt wel tijd die boodschappen en dat koken.'⁶

Op 8 juli 1935 schrijft hij aan Winifred Nicholson⁷: '[...] mais il y a tant à faire, surtout parce que je fais la cuisine pour manger scientifiquement, ca qu'il est nécessaire pour ma santé.'⁸

Anderhalf jaar later blijkt uit een brief aan Jean Gorin⁹ (30 januari 1937), dat Mondriaan nog steeds geïnteresseerd is in de wetenschappelijke aanpak van de voeding: 'Je suis content que tu t'intéresse à la dissociation des aliments, etc. selon le Dr. Hay. Je ne savais pas qu'en français quelque littérature là dessus existait. Tu me fera plaisir si tu veux me citer les titres de ces écritures, car tu dis « je suis en possession de documents divers sur ce régime ». Cependant, ce n'est pas un régime, c'est une alimentation scientifique. Tu comprends que je ne demande que les titres d'éditions qui sont dans l'esprit du Dr. Hay. Cela ne pas pour en savoir davantage mais parce que cela m'intéresse de le savoir. [...] Oui on peut manger le pain avec les féculants[sic] et surtout avec les légumes. Les fromages (non fermentés) comme le gruière et les crèmes, ça va avec presque tout, comme le lait aussi.'¹⁰

¹ Samuel B. Slijper (1884-1971); vriend en verzamelaar van Mondriaans werk.

² Vindplaats brieven aan Slijper: RKD-MCP – 76-77.

³ Brieven aan Carel Mondriaan: RKD-MCP – 57.

⁴ William Howard Hay. *Health via Food*. New York, 1929. Herdrukken: 1929, 1930 (2), 1931, 1932.

⁵ Louis (Louk) Hoyack (1893-1967); Nederlands filosoof en maatschappijcriticus; vriend van Mondriaan.

⁶ Vindplaats brieven aan Hoyack: RKD-MCP – 44-45.

⁷ Winifred Nicholson (1893-1981), Engels kunstenaar, vriendin van Mondriaan; hielp hem met zijn Engelse teksten.

⁸ Vindplaats brieven aan Winifred Nicholson: RKD-MCP – 62.

⁹ Jean Gorin (1899-1981), Frans schilder.

¹⁰ Vindplaats brieven aan Gorin: RKD-MCP – 38.

Mondriaan laat Hoyack weten dat ook Hitler geïnteresseerd is in de theorieën van dr. Hay. In een brief (12 november [1936]!) schrijft Mondriaan: ‘Hebt je gehoord dat Hitler dr. Hay geïnviteerd heeft met ’t oog op de volksvoeding? Zoo zie je, alle kwaad heeft ook z’n goed, en onsympathieke mensen hebben toch een goeden kant.’

Blijkbaar is Slijper jaren later ook geïnteresseerd in het dieet van Dr. Hay, want Mondriaan geeft hem de titels van de boeken van Hay (27 augustus 1939):

‘Hierachter de titels van die boeken.

Dr. William Hay

Health via food.

(groot, nogal duur boek)

Van denzelfden:

TheMedical Millennium

(boekje van 1 Dollar)’.

De notities van Mondriaan over voeding zijn niet eerder gepubliceerd.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst zijn de manuscripten ‘37[1]’ t/m ‘37[6]’. De notities die Mondriaan in het Nederlands heeft geschreven, worden in het Nederlands gepresenteerd. Die in het Engels, worden in het Engels gepresenteerd

De gepresenteerde notities zijn achter elkaar geplaatst volgens de volgorde in het boek en gescheiden door een horizontale lijn.

Overige opmerkingen

Het is hier niet de plaats om te bespreken wat het dieet van dr. Hay precies inhoudt, maar een korte toelichting kan het lezen van de notities verduidelijken:

‘The Hay Diet is a nutrition method developed by the New York physician William Howard Hay in the 1920s. It claims to work by separating out food groups into those which are ‘alkaline, acidic and neutral’. Acid foods are not combined with the alkaline ones. ‘Acid’ foods are protein rich, meat, fish, dairy, etc., and ‘alkaline’ the carbohydrate-rich starch foods like rice, grains and potatoes.’²

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[geen]

Vertalingen

[geen]

Literatuur

[geen]

¹ Jaartal ontbreekt in de datering: geschat jaartal.

² Bron: Wikipedia.

[125] [Verspreide fragmenten en notities]

Vooraf

Mondriaan heeft meer dan honderd losse notities en tekstfragmenten achtergelaten¹. Deze aantekeningen variëren van een paar gekrabbelde regels op enveloppen tot iets grotere fragmenten op een schrijfblokblaadje. In dit corpus zijn de kortere fragmenten en notities verzameld onder de titel [*Verspreide fragmenten en notities*]. Sommige notities zijn ‘indirect’ gedateerd, dat wil zeggen Mondriaan heeft notities gemaakt op gebruikte enveloppen, brieven en uitnodigingen voor tentoonstellingen die voorzien waren van een datering. In het algemeen is aangenomen dat de notities omstreeks de aanwezige datering gemaakt zijn. Op deze plaats in het corpus worden de ‘ongedateerde’ tekstfragmenten en notities gepresenteerd en elders de ‘gedateerde’².

Bron

De presentatie van [*Verspreide fragmenten en notities*] is samengesteld uit twee archiefmappen:

- Holtzman Deposit Box 5
- Holtzman Deposit Box 7 File 59

Box 5

Box 5 in het Holtzman Deposit bevat een scala van aantekeningen van Mondriaan. Harry Holtzman³ heeft deze losse aantekeningen gecodeerd en daarna gesorteerd naar thema. Op grond waarvan de codering van de notities tot stand is gekomen is niet achterhaald.

De indeling van Holtzman:

File 1:	[lege ordner]
File 2:	True vision # 23a, 24, 45, 73,
File 3:	Religion # X2, X9, X6
File 4:	Religion # Y5, 1+2, 6a+6b, 5+5a, 6
File 5:	Obj/Sub Logic – Time – Evolution # 27, J2, 3, 9, 59, 7, 52, 46, 62 Life – Art # Y13, A3, 47, 49, 50, 51
File 6:	Reflex of Reality – Fantasy Transformation # 60, N14, 67, 64, Y2, 66, 63, 57, 69, 61, Y7
File 7:	Art – Modern Art – Tradition # Y8, 30, 31, N2, N10, 40, 9+9a, N7, N12, N5, N4, X7, 16, 28, 56
File 8a+8b :	Tragic # N8, N13, 65, 34, 35, 36, 37
File 8b:	# 38, 40, 29, X8, 41+42, 43+44, 39
File 9:	# 25, X4, 32+33, N11, 4, F4, J3, N1, F1
File 10:	Destruction/Opposition # X13, 12, 55, 19, 20
File 11:	Instinct / Intuition / Culture / Educ. # 14, 15, 22, A2, 53, 23, F2
File 12:	# Y12+12a, 68, 54, A4, 21, Y6, X5, N3, 17, 71
File 12A:	# Y1 + Y1a, Y11, 70, 72, 18, 13
File 13:	Architecture # X11, X1, 8, Y4, 24a
File 14:	Metropolis # 26, 10, 58
File 15:	Teaching # X3, A1+A1a
File 16:	Fragments # X10, X12, N6, F3

In onderstaand ‘Overzicht van verspreide fragmenten en notities in Box 5’ zijn de brongegevens weergegeven. De volgorde van de notities is bepaald door de ‘nummering’ van Holtzman⁴. (De ‘ontbrekende’ nummers zijn elders in dit corpus ondergebracht.⁵)

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA. Uncat. MS Vault.710.

² [093] [*Verspreide fragmenten en notities (1941-1943)*].

³ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, vriend van Mondriaan en erfgenaam.

⁴ In de meeste gevallen is de codering van Holtzman overgenomen in dit corpus. In geval van tweemaal dezelfde codering door Holtzman is tussen vierkante haken een [I] of een [II] toegevoegd. Verder is - indien noodzakelijk - ter onderscheiding van de voor- en achterzijde van een manuscript een [1] of een [2] toegevoegd. Is een bron drager van verschillende teksten op een zelfde pagina dan is ter onderscheiding een [a] of een [b] aan de codering toegevoegd.

⁵ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [125] - ‘Totaal overzicht van alle fragmenten en notities in Box 5’

Codering Holtzman	Codering in dit corpus	Vindplaats Holtzman Deposit	Bron-beschrijving	Taal	Datering	Vindplaats in <i>The New Art - The New Life</i>
3 (voorzijde)	3[1]	Box 5 file 5	ongelinieerd papier 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch) kwart weggeknipt	E	-	p.363
3 (achterzijde)	3[2]	Box 5 file 5	ongelinieerd papier 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch) kwart weggeknipt	E	-	p.363
5 (voorzijde)	5[1]	Box 5 file 4	ongelinieerd papier 17,3 x 14,6 cm (7 x 5¾ inch)	E	-	p.362
5a (achterzijde 5)	5[2]	Box 5 file 4	ongelinieerd papier 17,3 x 14,6 cm (7 x 5¾ inch)	E	-	p.362
6 (voorzijde)	6	Box 5 file 4	ongelinieerd papier dubbel 33,7 x 21,6 cm (13¼ x 8½ inch)	E	-	p.362
7 (voorzijde)	7	Box 5 file 5	strook ruitjespapier 20,6x ca.5,7 cm (8⅞x ca.2¼ inch)	E	-	p.363
8 (voorzijde)	8[1]	Box 5 file 13	strook ruitjespapier ca. 20,6x7,9 cm (ca8⅞ x 3⅞inch)	E	-	p.391
8 (achterzijde)	8[2]	Box 5 file 13	strook ruitjespapier ca. 20,6x 7,9 cm (ca8⅞ x 3⅞inch)	E	-	p.358
9 (voorzijde)	9	Box 5 file 5	gedeelte van schrijfblokblad 20,9 x 8,3 cm (8¼ x 3¼ inch)	E	-	p.363
10 (voorzijde)	10	Box 5 file 14	wit ongelinieerd doorzichtig papier 20,6 x 13,3 cm (8⅞ x 5¼ inch)	E	-	p.391
13 (voorzijde)	13	Box 5 file 12A	strook wit ongelinieerd papier ca.18,4x8,9 cm (ca.7¼ x 3½ inch)	E	-	p.387
13 (achterzijde)	13	Box 5 file 12A	strook wit ongelinieerd papier ca.18,4 x8,9cm (ca.7¼ x 3½ inch)	E	-	p.387
14 (voorzijde)	14	Box 5 file 11	gedeelte van schrijfblokblad 20,3 x 12,7 cm (8 x 5 inch)	E	-	p.381-382
18 (voorzijde)	18[1]	Box 5 file 12A	schrijfblokblad 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)	E	-	p.387
18 (achterzijde)	18[2]	Box 5 file 12A	schrijfblokblad 25,4 x 20,3 cm (10 x 8 inch)	E	-	-
19 (voorzijde)	19	Box 5 file 10	ongebruikte envelop 12,1 x 9,5 cm (4¾ x 3¾ inch)	E	-	p.381
19 (achterzijde)	19	Box 5 file 10	ongebruikte envelop 12,1 x 9,5 cm (4¾ x 3¾ inch)	E	-	p.381
24a (voorzijde)	24a[1]	Box 5 file 13	gedeelte van schrijfblokblad 19,7 x 18,1 cm (7¾ x 7⅞ inch)	E	-	p.391
24a (achterzijde)	24a[2]	Box 5 file 13	gedeelte van schrijfblokblad 19,7 x 18,1 cm (7¾ x 7⅞ inch)	E	-	p.391
29 (voorzijde)	29[I][a]	Box 5 file 8b	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	E	-	p.374
29 ¹ (voorzijde)	29[II][1]	Box 5 file 8b	schrijfblokblad 27,3 x 20,3 cm (10¾ x 8 inch)	E	-	p.374
29 (achterzijde)	29[II][2]	Box 5 file 8b	schrijfblokblad 27,3 x 20,3 cm (10¾ x 8 inch)	E	-	p.374
30 (voorzijde)	30	Box 5 file 7	schrijfblokblad 27,0 x 20,9 cm (10⅝ x 8¼ inch)	E	-	p.368
31 (voorzijde)	31	Box 5 file 7	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	E	-	p.368
31a (achterzijde)	31a	Box 5 file 7	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	E	-	p.368
32 (voorzijde)	32	Box 5 file 9	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	E	-	p.378
33 (achterzijde 32)	33	Box 5 file 9	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	E	-	p.378
34 (achterzijde)	34[2]	Box 5 file 8a+b	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	E	-	p.376

¹ Holtzman codeert tweemaal '29'

Codering Holtzman	Codering in dit corpus	Vindplaats Holtzman Deposit	Bron-beschrijving	Taal	Datering	Vindplaats in <i>The New Art - The New Life</i>
36 (voorzijde)	36[1]	Box 5 file 8a+b	schrijfblokblad 24,8 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch)	E	-	p.377
36 (achterzijde)	36[2]	Box 5 file 8a+b	schrijfblokblad 24,8 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch)	E	-	-
39 (voorzijde)	39[1]	Box 5 file 8b	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	E	-	p.375
39 (achterzijde)	39[2]	Box 5 file 8b	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	E	-	-
42 (achterzijde 41)	42	Box 5 file 8b	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	E	-	-
44 (achterzijde 43)	44	Box 5 file 8b	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	E	-	p.374
46 (voorzijde)	46	Box 5 file 5	schrijfblokblad 24,8 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch)	E	-	p.363
48 (voorzijde)	48[1]	Box 5 file 7	schrijfblokblad 26,7 x 19,7 cm (10½ x 7¾ inch)	E	-	p.369
48 (achterzijde)	48[2]	Box 5 file 7	schrijfblokblad 26,7 x 19,7 cm (10½ x 7¾ inch)	E	-	p.369
49 (voorzijde)	49	Box 5 file 5	schrijfblokblad 24,8 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch)	E	-	p.364
52 (voorzijde)	52	Box 5 file 5	stuk schrijfblokblad 20,7 x 10,2 cm (8⅞ x ca. 4 inch)	F	-	p.363
53 (voorzijde)	53	Box 5 file 11	stuk ongelinieerd papier; ca.20,3 x 10,2 cm (ca.8 x 4 inch)	F	-	p.383
55 (voorzijde)	55[1]	Box 5 file 10	ongelinieerd papier 18,4 x 9,2 cm (7¼ x 3⅝ inch)	E	-	p.381
55 (achterzijde)	55[2]	Box 5 file 10	ongelinieerd papier 18,4 x 9,2 cm (7¼ x 3⅝ inch)	E	-	p.381
56 (voorzijde)	56	Box 5 file 7	gedeelte van envelop 16,5 x 5,1 cm (6½ x 2 inch)	E	-	p.373
57 (voorzijde)	61	Box 5 file 12	ongebruikte envelop 24,1 x 10,8 cm (9½ x 4¼ inch)	E	-	p.367
64 (voorzijde)	64[1]	Box 5 file 6	envelop 13,7 x 10,8 cm (5⅝ x 4¼ inch)	E	-	p.367
64 (achterzijde)	64[2]	Box 5 file 6	envelop 13,7 x 10,8 cm (5⅝ x 4¼ inch)	E	-	p.367
67 (voorzijde)	67	Box 5 file 6	strook stevig papier ca.18,1 x 7,6 cm (ca.7⅞ x 3 inch)	E	-	p.367
68 (voorzijde)	68[1]	Box 5 file 12	stuk wit ongelinieerd papier 18,4 x 13,3 cm (7¼ x 5¼ inch)	E	-	p.383
68 (achterzijde)	68[2]	Box 5 file 12	stuk wit ongelinieerd papier 18,4 x 13,3 cm (7¼ x 5¼ inch)	E	-	p.383
69 (voorzijde)	69	Box 5 file 6	gedeelte van schrijfblokblad 20,3 x 17,2 cm (8 x 6¾ inch)	E	-	p.367
71 (voorzijde)	71	Box 5 file 12	ongelinieerd papier 20,3 x 17,2 cm (8 x 6¾ inch)	E	-	p.385
A2 (voorzijde)	A2[1]	Box 5 file 11	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	F	-	p.382
A2 (achterzijde)	A2[2]	Box 5 file 11	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	F	-	p.382
A3 (voorzijde)	A3[1]	Box 5 file 5	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	F	-	p.363
A3 (achterzijde)	A3[2]	Box 5 file 5	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	F	-	-
A4 (voorzijde)	A4	Box 5 file 12	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	F	-	p.383
F1 (voorzijde)	F1[1]	Box 5 file 9	schrijfblokblad 23,8 x 20,9 cm (9⅝ x 8¼ inch)	E	-	p.379
F1 (achterzijde)	F1[2]	Box 5 file 9	schrijfblokblad 23,8 x 20,9 cm (9⅝ x 8¼ inch)	E	-	p.379
F2 (voorzijde)	F2	Box 5 file 11	ongelinieerd papier 26,7 x 21,6 cm (10 x 8½ inch)	E	-	p.382

Codering Holtzman	Codering in dit corpus	Vindplaats Holtzman Deposit	Bron-beschrijving	Taal	Datering	Vindplaats in <i>The New Art - The New Life</i>
F4 (voorzijde)	F4[1]	Box 5 file 9	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	E	-	p.379
F4 (achterzijde)	F4[2]	Box 5 file 9	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	E	-	p.379
J2 (voorzijde)	J2	Box 5 file 5	dubbelgevouwen papieren handdoekje 27,9 x 19,1 cm (11 x 7½ inch)	E	-	p.363
N2 (voorzijde)	N2[1]	Box 5 file 7	gedeelte van schrijfblokblad 19,7 x 18,4 cm (7¾ x 7¼ inch)	E	-	p.369
N2 (achterzijde)	N2[2]	Box 5 file 7	gedeelte van schrijfblokblad 19,7 x 18,4 cm (7¾ x 7¼ inch)	E	-	p.368
N3 (voorzijde)	N3	Box 5 file 12	ongelineerd wit papier 22,8 x 17,8 cm (9 x 7 inch)	E	-	-
N4 (voorzijde)	N4[1]	Box 5 file 7	vier witte kaartjes ieder: 10,2 x 5,1 cm (4 x 2 inch)	E	-	p.371
N4 (achterzijde)	N4[2]	Box 5 file 7	vier witte kaartjes ieder: 10,2 x 5,1 cm (4 x 2 inch)	E	-	p.371
N5 (voorzijde)	N5[1]	Box 5 file 7	schrijfblokblad 24,8 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch)	E	-	p.371
N5 (achterzijde)	N5[2]	Box 5 file 7	schrijfblokblad 24,8 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch)	E	-	p.371
N6 (voorzijde)	N6[1]	Box 5 file 16	stuk wit papier 12,1 x 10,5 cm (4¾ x 4⅞ inch)	E	-	-
N6 (achterzijde)	N6[2]	Box 5 file 16	stuk wit papier 12,1 x 10,5 cm (4¾ x 4⅞ inch)	E	-	-
N9 (voorzijde)	N9[1]	Box 5 file 7	schrijfblokblad 22,8 x 20,9 cm (9 x 8¼ inch)	E	-	p.370
N9a (achterzijde N9)	N9[2]	Box 5 file 7	schrijfblokblad 22,8 x 20,9 cm (9 x 8¼ inch)	E	-	p.369-370
N10 (voorzijde)	N10	Box 5 file 7	schrijfblokblad 24,8 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch)	E	-	p.369
N12 (voorzijde)	N12[1]	Box 5 file 7	gedeelte ruitjespapier 20,9 x 13,9 cm (8¼ x 5½ inch)	E	-	p.370
N12 (achterzijde)	N12[2]	Box 5 file 7	gedeelte ruitjespapier 20,9 x 13,9 cm (8¼ x 5½ inch)	E	-	p.370-371
N13 (achterzijde)	N13	Box 5 file 8a+b	gebruikte envelop 24,1 x 10,2 cm (9½ x 4 inch)	E	-	p.377
N14 (voorzijde)	N14	Box 5 file 6	doorslagpapier 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch)	E	-	p.366
N14 (achterzijde)	N14 (toevoeging)	Box 5 file 6	doorslagpapier 27,9 x 21,6 cm (11 x 8½ inch)	E	-	p.366
X1 (voorzijde)	X1	Box 5 file 13	stuk ruitjespapier 20,7 x 12,7 cm (8⅞ x 5 inch)	E	-	p.390-391
X2 (voorzijde)	X2[I][1]	Box 5 file 3	envelop 14,6 x 7,9 cm (5¾ x 3⅞ inch)	E	-	p.359
X2 (achterzijde)	X2[I][2]	Box 5 file 3	envelop 14,6 x 7,9 cm (5¾ x 3⅞ inch)	E	-	p.359
X2 (voorzijde)	X2[II]	Box 5 file 3	notitieblaadje 13,0 x 8,2 cm (5⅞ x 3¼ inch)	E	-	p.358
X3 (voorzijde)	X3	Box 5 file 15	gedeelte van papieren zak ca.17,8 x 7,6 cm (ca.7 x 3 inch)	E	-	p.391-392
X7 (voorzijde)	X7[1]	Box 5 file 7	wit papier ongelinieerd 16,5 x 12,7 cm (6½ x 5 inch)	E	-	p.372
X7 (achterzijde)	X7[2]	Box 5 file 7	wit papier ongelinieerd 16,5 x 12,7 cm (6½ x 5 inch)	E	-	p.373
X8 (voorzijde)	X8[1]	Box 5 file 8b	ongelineerd papier 16,8 x 12,7 cm (6⅝ x 5 inch)	E	-	p.375
X8 (achterzijde)	X8[2]	Box 5 file 8b	ongelineerd papier 16,8 x 12,7 cm (6⅝ x 5 inch)	E	-	p.375
X9 (voorzijde)	X9[1]	Box 5 file 3, 7	doorslag papier 20,3 x 12,7 cm (8 x 5 inch)	E	-	p.359
X9 (achterzijde)	X9[2]	Box 5 file 3, 7	doorslag papier 20,3 x 12,7 cm (8 x 5 inch)	E	-	p.359

Codering Holtzman	Codering in dit corpus	Vindplaats Holtzman Deposit	Bron-beschrijving	Taal	Datering	Vindplaats in <i>The New Art - The New Life</i>
X12 (voorzijde)	X12	Box 5 file 16	schrijfblokblad 26,7 x 19,7 cm (10½ x 7¾ inch)	E	-	-
Y4 (voorzijde)	Y4	Box 5 file 13	stuk wit ongelinieerd papier ca.17,2x 2,1 cm (ca.6¾ x 4¾ inch)	E	-	p.391
Y5 (voorzijde)	Y5	Box 5 file 4	half schrijfblokblad 20,9 x 13,3 cm (8¼ x 5¼ inch)	E	-	p.360
Y6 (voorzijde)	Y6	Box 5 file 12	stuk wit ongelinieerd papier ca.13,3x10,8cm (ca5¼ x 4¼ inch)	F	-	p.384
Y11 (voorzijde)	Y11[1][a]	Box 5 file 12A	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	F	-	p.385-386
Y11 (voorzijde)	Y11[2][1]	Box 5 file 12A	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	F	-	p.385-386
Y11 (achterzijde)	Y11[2][2]	Box 5 file 12A	schrijfblokblad 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	F	-	-
Y12+12a (voorzijde)	Y12-12a	Box 5 file 12	ongelinieerd papier 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	F	-	p.383
Y12+12a (achterzijde)	Y12 toevoeging	Box 5 file 12	ongelinieerd papier 26,7 x 20,9 cm (10½ x 8¼ inch)	F	-	p.383

Map '59'

Archiefmap '59' in het Holtzman Deposit is getiteld: "Two incomplete notations on the word 'Plastic'". In archiefmap '59' zijn twee schrijfblokbladen¹ opgeborgen. Beide bladen zijn aan één zijde met potlood beschreven.

Titel

Het betreft hier een verzameling van losse notities en onvolledige fragmenten. De titel van de gepresenteerde leestekst is: [*Verspreide fragmenten en notities*].

Datering

De notities zijn niet gedateerd. De gedateerde notities zijn ondergebracht bij [093] [*Verspreide fragmenten en notities (1938-1943)*].

Ontstaan en publicatie

Hoewel Mondriaan nooit de bedoeling heeft gehad zijn notities te publiceren, worden in dit corpus alle losse notities van Mondriaan gepresenteerd. De gebruiker krijgt op die manier een beeld van de onderwerpen waar Mondriaan over nadacht en welke gedachten hij belangrijk genoeg vond om te noteren.

In het 'Overzicht van verspreide fragmenten en notities in Box 5' is aangeven waar de notities zijn gepubliceerd in *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*².

De twee notities van map '59' zijn gepubliceerd in *The New Art - The New Life*³.

Basistekst en leestekst

Eerst presenteren we de fragmenten en notities van Box 5 en vervolgens de fragmenten en notities van File '59' (box 7). De notities van Box 5 presenteren we in de volgorde van de codering van Holtzman. De volgorde van de notities van map '59' is arbitrair. De notities zijn in de presentatie gescheiden door een horizontale lijn.

Als de notities op de achterzijde van een bron een vervolg zijn van de notities op de voorzijde, presenteren we de voor- en achterzijde als één geheel.

Mondriaan gebruikt in zijn Engelse notities soms Nederlandse en Franse woorden, en in zijn Franse notities soms Nederlandse woorden.

¹ Afmeting: 24,7 x 19,7 cm (9¾ x 7¾ inch).

² Holtzman, H., and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 358-392 (als: 'A Folder of Notes').

³ Holtzman, H., and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 386.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1977] [Engels] [zonder titel]
In: H.Holtzman (ed.). *Piet Mondrian. Writings*. In: *Tracks: a journal of artists' writings*. Nos. 1 & 2 (Spring), 1977: 20-43.
- [1983] [Engels] [zonder titel]
In: H. Holtzman. *Piet Mondrian: unpublished notes on nature and art, 1938-1943*. In: *The Structurist*. Nos. 23-24, 1983: 83-86.
- [1986] [Engels] [zonder titel]
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; London, 1987; New York, 1993: 358-392.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

- Joosten, J.M. *Catalogue Raisonné of the Work of 1911-1944*. New York, 1998: II 516.
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Writings*. In: *Tracks: a journal of artists' writings*. Nos. 1 & 2 (Spring), 1977: 20-43.
- Holtzman, H. 'Piet Mondrian: unpublished notes on nature and art, 1938-1943'. In: *The Structurist*. Nos. 23-24, 1983: 83-86.
- Holtzman, H., and James, M. S. *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986; London, 1987; New York, 1993: 358.

[A] Manifest I van ‘De Stijl’, 1918

Vooraf

Manifest I van ‘De Stijl’, 1918 is in dit corpus als tekst van Mondriaan opgenomen, omdat de tekst mede door Mondriaan is ondertekend en hij dus als (mede) auteur kan worden aangemerkt. Weliswaar zijn deze ‘coöperatieve’ teksten achteraan in het corpus geplaatst en onderscheiden van de ‘gewone’ teksten van Mondriaan door een nummering met letters.

Theo van Doesburg¹ nam waarschijnlijk het initiatief om de uitgangspunten van *De Stijl* in een manifest samen te vatten. Voor de tekst van het *Manifest I van ‘De Stijl’, 1918* heeft hij eerst een opzet gemaakt. Deze heeft hij naar de verschillende medewerkers gestuurd en naar hun mening gevraagd. Zo kreeg ook Mondriaan de ontwerp tekst voor het manifest toegestuurd. Uit brieven van Mondriaan aan Van Doesburg wordt duidelijk dat Mondriaan heeft bijgedragen aan de redactie van de uiteindelijke tekst. Hoe groot zijn aandeel is geweest is niet exact vast te stellen. Van Doesburg heeft sommige voorstellen van Mondriaan in de uiteindelijke tekst verwerkt, andere niet.

Bron

De enige bron van de tekst *Manifest I van ‘De Stijl’, 1918* is de publicatie in *De Stijl*. Het manifest is in het novembernummer (1918) van *De Stijl* afgedrukt in het Nederlands, Frans, Engels en Duits. Het is ondertekend door: Theo van Doesburg, Robert van 't Hoff, Vilmos Huszár, Antony Kok, Piet Mondriaan, Georges Vantongerloo en Jan Wils.

In het archief van Van der Leck³ is een manuscript gevonden van het manifest in het handschrift van Van der Leck⁴. In Van der Lecks manuscript verschilt punt drie van het Manifest met dat van de tekst zoals afgedrukt in *De Stijl*.

Punt 3 in *De Stijl* luidt:

‘De nieuwe kunst heeft naar voren gebracht hetgeen het nieuwe tijdsbewustzijn inhoudt: evenwichtige verhouding van het universele en het individuele.’

Van der Leck schrijft bij punt 3:

‘De nieuwe kunst (construeert een nieuwe wereld). Zij heeft naar voren gebracht hetgeen het nieuwe tijdsbewustzijn inhoudt: evenwichtige verhouding van het universele en het individuele door eenheid in meer natuurlijkheid en meer zuivere geestelijkheid.’

Waarschijnlijk heeft Van der Leck een tussenfase van het manifest overgeschreven van Mondriaan. In een brief aan Van Doesburg heeft Mondriaan het over de redactie van artikel 3 en de formulering die hij daar noemt, lijkt op die in het manuscript van Van der Leck⁵. In november 1918 woonden beiden immers in Laren. Overigens heeft Van der Leck het manifest niet ondertekend.

Titel

Voor de leestekst is dezelfde titel gebruikt als de titel van de publicatie in *De Stijl*. Als gevolg van enkele typografische aanpassingen luidt de titel in dit corpus: *Manifest I van ‘De Stijl’, 1918*.

Datering en ondertekening

De datering van de tekst is de datum van de publicatie: november 1918⁶.

Het *Manifest I* is door Mondriaan medeondertekend.

¹ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands kunstenaar, schrijver en redacteur van *De Stijl*.

² *De Stijl. Maandblad voor de Beeldende Vakken*. Redactie: Theo van Doesburg. Verschenen van oktober 1917 tot januari 1932. *Manifest I van De Stijl, 1918* is verschenen in *De Stijl* 2, no.1 (november 1918): 2-5.

³ Bart van der Leck (1876-1958), Nederlands schilder, ‘buurman’ van Mondriaan in Laren. Archief Van der Leck in RKD, Den Haag, doos IV.

⁴ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [A] - ‘Manifest I van De Stijl’ (manuscript Van der Leck).

⁵ Zie de paragraaf ‘Ontstaan en publicatie’ in deze toelichting.

⁶ Van november 1916 tot juni 1919 woont Mondriaan in de Pijlsteeg in Laren.

Ontstaan en publicatie

De eerste keer dat het *Manifest* in de correspondentie wordt vermeld, is in juni 1918. Mondriaan woont op dat tijdstip in Laren. In een brief¹ vraagt hij Van Doesburg: 'Hoe gaat 't met 't manifest?'

Kennelijk stuurt Van Doesburg Mondriaan een concept, want in een volgende brief² aan Van Doesburg maakt Mondriaan een aantal opmerkingen over artikel 1 en 3 van het manifest. De brief luidt als volgt: 'Beste Does! Art.1 De strijd v.h. univers. tegen h. individ. openbaart zich in den huidige wereldkamp zoowel als in de kunst van heden. Door deze verandering stellen we de kunst als een met het leven - dit wil jij toch ook? Zooals 't was - vooral in 't vorige manifest. Stellen we de kunst als iets à parts, als iets waarvan 't uitgaat. 't Gaat immers - alles - van het nieuwe tijdsbewustzijn uit? Art.3. 'De nieuwe kunst construeert een nieuwe wereld: Zij heeft naar voren gebracht hetgeen het nieuwe tijdsbewustzijn in houdt en dat het gereed staat in alles, ook in het uiterlijke leven, te realiseren, n.l. evenw. verhoud. van het univers. en 't individu, door eenheid van (betrekkelijk) zuivere natuurlijkheid en (betrek. of meer) zuivere geestelijkheid. Ik dacht betrekk. er bij te zetten omdat men anders misschien denkt dat we volstrekte nat. en volst. geest. bedoelen: en dat zou niet gaan. We bedoelen de zuivering van het nat. en de zuivering van het geestelijke. (Door 't te ontdoen van het individ.) Dan kon 4 en 5 weg: misschien kan je hetgeen ik hier schreef van art. 3 in eenige artikels verdeelen, als je dat beter vindt. Tenslotte lijkt me beter aesthetisch slagveld weg te laten: kon er niet staan op abstract terrein, dan is 't ook voor den wetensch. meteen geldig. Dan zou 't nog kunnen zijn dat men verkeert begrijpt onze strijd tegen het individueele; nu je die korte uiteenzetting van onze beelding weg laat moet er misschien een verklaring bij wat we bedoelen. [...] [P.S.] Je kon ook zetten: gezuiverde nat. enz.'

Enige tijd later - vermoedelijk nog steeds in juni 1918 - stuurt Van Doesburg Mondriaan een herziene versie het *Manifest*, maar Mondriaan kan zich ook niet vinden in deze concepttekst. Hij stuurt Van Doesburg een alternatieve opzet voor het manifest: 'Beste Does, ik ontving door v.d. Leck het manifest van De Stijl. Ik sprak v.d. L. nog niet, hij deed het in de bus. Ik zach dat ook hij niet geteekend heeft. Zooals het manifest nu is, kan ik 't ook niet teekenen. We moeten er nog eens goed over denken, daarom zend ik je een opzet die ik maakte en die je misschien wat wijzigen kunt. Wat dunkt je daarvan. In dezen geest ben ik wel vóór een manifest. Denk er eens op je gemak over. Ik zond het manifest daarom niet door maar schrijf je er eerst over. Kunnen we het samen niet in den door mij aangegeven geest veranderen en dan nog eens opnieuw rond laten gaan? Het schijnt nog alleen bij van 't Hoff en v.d. Leck geweest te zijn. Ik ben benieuwd naar je antwoord. Dag Does, in haast veel groeten van Piet.'

De opzet die Mondriaan aan Van Doesburg heeft gestuurd, is niet bewaard gebleven.

In juli 1918 meldt Mondriaan aan Van Doesburg dat hij het manifest 'heel enthousiast' heeft ondertekend; waarschijnlijk heeft Van Doesburg Mondriaans opzet in het manifest verwerkt. Op 9 juli 1918 schrijft Mondriaan: 'Beste Does, hierbij in twee enveloppen het manifest en mijn nieuw artikel, en een brief van v.d. L. Gisteren avond bracht ik hem het manifest en vroeg of ik vanavond kon komen hooren hoe hij er over dacht. [...] Ik vind het manifest nu heel goed: er zit toch ons willen in. Ik maakte nog een kleine opmerking, zooals je ziet. Heel enthousiast heb ik 't geteekend - alleen dit, ik vind 't beter als je het gewoon liet drukken op een velletje papier, elke taal à part, en geen reproducties. Ten eerste geven dezen geen waar beeld van ons werk en ten tweede zal men 't voor reclame-maken aanzien. Denken jelui er anders over, dan wil ik 't manifest toch graag teekenen maar van mij mogen er geen reproducties in.'

In de brief van 9 juli 1918 zegt Mondriaan: 'Ik vind het manifest nu heel goed' en hij ondertekent het manifest 'heel enthousiast'. Des te opmerkelijker is het dan, dat Mondriaan daarna nog steeds twijfels houdt over de tekst van het manifest. Hij schrijft op 17 juli 1918 aan Van Doesburg: 'Nu over het manifest - Nu je er dat stuk over de Nieuwe Beelding, dat ik, er bij wilde hebben, uitliet, wordt die gezuiverde nat. en gez. geestelijkheid misschien te onduidelijk, daar kan Huszar wel gelijk in hebben dus misschien is 't beter 't weg te laten³. Vindt jij dat het manifest nu nog genoeg inhoud heeft, nu dat stuk over onze beelding er uit is? Ik zag dat je het er wel in algemeene termen in hebt gehouden, je schreef zoo

¹ Ongedateerd, vermoedelijk 'juni 1918'; de rest van de inhoud van de brief gaat over Mondriaans artikel 'Van het natuurlijke tot het abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde (II)' in het julinumnummer (1918) van *De Stijl* verschijnt. Vindplaats brief: RKD-MCP: 25.

² Ongedateerd, vermoedelijk 'juni 1918'; op 9 juli 1918 schrijft Mondriaan aan Van Doesburg dat hij 'het manifest nu heel goed [vindt]'.
³ 'De gezuiverde natuurlijkheid en gezuiverde geestelijkheid' is in artikel 3 van het *Manifest* weggelaten; zie de publicatie.

iets van ‘in alle consequentie[?]’¹ enz. dit vond ik een heel goede zin, waar ‘t in zit, maar zal men ‘t er uit kunnen lezen, of zal men alleen zien dat het individueele weg moet? En is voldoende uitgedrukt wat wij daarmêe bedoelen? Denk er nog eens over. Voor je het laat drukken, zou ik ‘t nog wel graag eens herlezen. Misschien zie ik nog iets. Maar ik blijf er bij dat ik er van mij geen ill. bij wil.’

Bart van der Leck² wil - om onbekende redenen - het manifest niet ondertekenen en Mondriaan probeert hem ook niet over te halen; zo blijkt uit een brief (augustus 1918³) van Mondriaan aan Van Doesburg: ‘Van der Leck spreek ik nooit meer over de zaak; na zijn weigering zonder uitleg van het manifest wil ik niet meer beginnen. Toch scheen hij ‘t een beetje gek te vinden, ten minste toen ik voor gewone zaken kort daarna bij hem was en niet meer op iets terug kwam, zei hij bij ‘t heen gaan dat hij een brief van Doesb. ontvangen had. Ik zei toen dat hij dan maar moest antwoorden en dat ik er niet meer over sprak tot hij gereed was met zijn uitlegging idee kunst. Hij zei toen heel gemoedelijk dat hij dat wel eens zou doen, en sinds dien tijd hoorde ik van niets, zie hem wel vriendschappelijk à en toe!’

Ook Oud weigert het manifest te ondertekenen. ‘Dat Oud en v/d Leck het manifest niet teekende komt omdat zij het niet met den inhoud eens waren.’, schrijft Van Doesburg op 8 december 1918 in een brief aan Anthony Kok⁴.

Op 3 september 1918 geeft Mondriaan aan Van Doesburg het advies het manifest in het eerste nummer van de nieuwe jaargang te plaatsen: ‘Wat denk je er van om met het manifest den nieuwen jaargang te beginnen? (vòorin gedrukt.)’.

Van Doesburg wil het manifest in verschillende talen afdrukken en Mondriaan is het hiermee eens, mits de Duitse vertaling achteraan komt. Hij schrijft aan Van Doesburg op 11 september 1918: ‘Je briefkaart deed me heel veel plezier, kerel. Ook ‘t bericht dat je De Stijl doorzet en kan doorzetten. Mij lijkt ‘t ook ‘t beste in ‘t eerste nieuwe nummer ‘t manifest in verschillende talen - Duitsch achteraan!’

Op een briefkaart (oktober 1918⁵) - stelt Mondriaan een laatste wijziging voor: ‘Waarde Does, ik wilde je betreffende het manifest nog opmerkzaam maken of je niet zou zetten ... grondleggers der N.B., inplaats van de grondleggers. (Ik meen tenminste dat dit er stond) Omdat nu eenige misschien maar teekenen, en de andere daar ergenis aan konden nemen. Wat dunkt je hiervan? Dit alleen, als je handteekeningen plaatst. Is de nieuwe drukproef al klaar? Dag Does, veel gr. v. P.’

Het manifest wordt in vier talen gepubliceerd in het eerste nummer van de tweede jaargang van *De Stijl*⁶ en conform Mondriaans wens is de Duitse vertaling inderdaad achteraan geplaatst.

Basistekst en leestekst

Mondriaans brieven tonen aan dat hij zich uitsluitend heeft beziggehouden met de redactie van de Nederlandse versie van *Manifest I* en niet met de Franse, Engelse en Duitse versies. Daarom presenteren we alleen de Nederlandse versie.

Door het ontbreken van andere bronnen vormt de publicatie van *Manifest I* de basis voor de leestekst. De leestekst volgt letterlijk de tekst van de publicatie in *De Stijl*.

Reacties van tijdgenoten

Er zijn vier reacties van tijdgenoten op *Manifest*.

De eerste reactie is waarschijnlijk geschreven door een redacteur van het *Algemeen Handelsblad*. De rubriek ‘Tijdschriften’ van 26 november 1918 besteedt aandacht aan *Manifest I*. In feite is dit artikel geen reactie, maar een letterlijk citaat van het Manifest⁷.

De tweede reactie is waarschijnlijk geschreven door P.H. Scheltema, redacteur van *De Opmerker*. Zijn uitgebreide reactie verscheen op zaterdag 30 november 1918 - onder de titel ‘Een Manifest’ - in *De Opmerker*.

Scheltema begint met een weergave van de volledige tekst van *Manifest I* en gaat daarna in op de eerste vijf stellingen. Hij eindigt met de verzuchting: ‘zoodat ons niets anders overblijft dan er het beste van te hopen’⁸.

¹ Leestekst [A] p.1/r.17.

² Bart van der Leck (1876-1958), Nederlands schilder, woonde in Laren; medewerker van *De Stijl*.

³ Ongedateerd, vermoedelijk augustus 1918; in de brief gaat het ook over Mondriaans artikel ‘Van het Natuurlijke tot het Abstracte, d.i. van het onbepaalde tot het bepaalde.(IV)’ dat verschijnt in het septembernummer (1918) van *De Stijl*.

⁴ A. Ottenvanger (red.). *‘De Stijl overal absolute leiding’ De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Anthony Kok*. Bussum, 2008: 245.

⁵ Poststempel moeilijk leesbaar: ‘?? - X[?] - 19’.

⁶ *De Stijl* 2, no.1 (november 1918): 2-5.

⁷ De volledige tekst van dit artikel: zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [A] - Artikel in Handelsblad - 26 november 1918.

⁸ De volledige tekst van dit artikel: zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [A] - Artikel van Scheltema’.

De derde reactie is van Vilmos Huszár¹, één van de ondertekenaars. Mondriaan heeft een brief gekregen van Huszár en hij informeert Van Doesburg (10 december 1918): 'Ik heb van Huszár een brief gehad dat hij niet bedankt had maar bedreigd had met bedanken, omdat het manifest ondertekend was door zooveel; b.v. v. Tongerloo² die geen goed werk maakte. Nu schijnt hij de broërs te verwarren, anders had hij misschien een beetje gelijk, dat de menschen geen vertrouwen zouden hebben in 't manifest. Ik voor mij vind dat men toch wel met de ideeën 't eens kan zijn en zelf niet de uiterst consequentie doen: dit is bij de architecten b.v. toch ook wel eenigszins. Bovendien vind ik dat we dat gerust aan jou kunnen overlaten, je kent de ondertekenaars en ik legde me daarbij neer. Als je het manifest later los in de wereld zend kan je misschien voor grondleggers zetten: medewerkers van de Stijl, wat dunkt je hiervan?'

Van Doesburg had ook een brief gekregen van Huszár, want reeds op 8 december 1918 schrijft hij aan Anthony Kok³: 'Daar komt nog bij, dat Huszár ook vreeselijk ligt te kankeren omdat Vantongerloo volgens hem niet in de Stijl en z'n naam niet onder het manifest behoort.'⁴

De vierde reactie verschijnt veel later, juni 1919, als een open brief in *De Stijl*⁵. De brief is geschreven door Friedrich Huebner⁶. 'Naar aanleiding van Manifest I in het eerste nummer van den tweeden jaargang werd ons onderstaande open brief ter publicatie aangeboden', schrijft de redactie ter inleiding boven de brief.

Huebner is verheugd over de Nederlandse aansluiting bij het nieuwe Europese tijdsbewustzijn: 'Schon deswegen also denkt mich das Erscheinen des hollaendischen 'Stijl' und das Erscheinen Ihres November-Manifestes von Bedeutsamkeit; hier vollzieht sich, aeusserlich fassbar und anschaulich, der Anschluss der hollaendischen neuen Geistigkeit an das neue Zeitbewusstsein Europas.'⁷

Vermelde personen

Het manifest is door zeven medewerkers van *De Stijl* ondertekend (in alfabetische volgorde): Theo van Doesburg, Robert van 't Hoff⁸, Vilmos Huszár, Antony Kok, Piet Mondriaan, Georges Vantongerloo en Jan Wils⁹.

Belangrijke *De Stijl*-medewerkers die ontbreken zijn: J.J.P.Oud en Bart van der Leek.

Publicaties in oorspronkelijke taal

- [1918] [Nederlands] 'Manifest I van 'De Stijl', 1918'.
In: *De Stijl* 2, no.1 (november 1918): 2-3; Amsterdam, 1968: [deel 1] 236-239..
- [1918] [Nederlands] [zonder titel]
In: *Algemeen Handelsblad*, (26 november 1918): Avondblad, Derde blad, 9
- [1918] [Nederlands] [zonder titel]
In: [P.H. Scheltema]. 'Een Manifest'. In: *De Opmerker*, no.48 (30 november 1918): 377-379.
- [1951] [Nederlands] 'Manifest I van 'De Stijl' 1918'.
In tentoonstellingscatalogus: *De Stijl*. Amsterdam, 1951: 10-11.
- [1982] [Nederlands] 'Manifest I van 'De Stijl'.
In: F. Drijkoningen, en J. Fontijn. *Historische avantgarde*. Amsterdam, 1982: 229-230.
- [1989] [Nederlands] 'Manifest I van 'De Stijl', 1918'.
In: W. Tromp, en J.A. Dautzenberg. *Kok van De Stijl*. Oosterbeek, 1989: 61-62

Vertalingen

- [1918] [Frans] '1ⁱère Manifeste de la revue d'art 'Le Style', 1918'.
In: *De Stijl* 2, no.1 (november 1918): 3.
- [1918] [Engels] 'Manifest I of 'The Style', 1918'.
In: *De Stijl* 2, no.1 (november 1918): 4.

¹ Vilmos Huszár (1884-1962), Hongaars kunstenaar en medewerker van *De Stijl*.

² Georges Vantongerloo (1886-1965), Belgisch beeldhouwer en medewerker van *De Stijl*.

³ Anthony Kok (1881-1961), Nederlands dichter en medewerker van *De Stijl*.

⁴ A. Ottenvanger (red.). *De Stijl overal absolute leiding' De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Anthony Kok*. Bussum, 2008: 245.

⁵ *De Stijl* 2, nr.8 (juni 1919): 94-95.

⁶ Friedrich Markus Huebner (1886-1964), Duits kunsthistoricus; ook in Nederland werkzaam.

⁷ De volledige tekst van dit artikel, USB-stick: Aanvullend materiaal bij [A] - Open brief van Huebner.

⁸ Robert van 't Hoff (1887-1979), Nederlands architect en medewerker van *De Stijl*.

⁹ Jan Wils (1891-1972), Nederlands architect en medewerker van *De Stijl*.

- [1918] [Duits] 'Manifest I von 'Der Stil', 1918'.
In: *De Stijl* 2, no.1 (november 1918): 4-5.
- [1922] [Duits] 'Manifest I van 'De Stijl', 1918'.
In: 'Rechen schaft der Stylgruppe (Holland)'. In: *De Stijl* 5, no.4 (april 1922): 60-61.
- [1929] [Duits] 'Manifest I von 'Der Stil', 1918'.
In: H. Bächler, und H. Letsch (eds). *De Stijl. Schriften und Manifeste*, München, 1929: 49-50.
- [1951] [Engels] 'Manifest I of 'The Style', 1918'.
In tentoonstellingscatalogus: *De Stijl*. Amsterdam, 1951: 10.
- [1951] [Frans] '1ère Manifeste de la revue d'art 'Le Style', 1918'.
In tentoonstellingscatalogus: *De Stijl*. Amsterdam, 1951: 11.
- [1958] [Engels] 'Manifest I of 'The Style' 1918'.
In tentoonstellingscatalogus: *De renaissance der XXe eeuw*. Amsterdam, 1958: z.p.
- [1959] [Italiaans] 'Primo manifesto di 'De Stijl'.
In: M. De Micheli. *Le avanguardia artistica del Novecento*, Milano, 1959: 401-402
- [1960] [Duits] 'Manifest I von 'Der Stil'.
In tentoonstellingscatalogus: *Konkrete Kunst*. Zürich, 1960: 15.
- [1960] [Frans] 'Manifeste du Stijl'.
In: J. Cassou (ed.) *Panorama des arts plastiques contemporains*. Paris, [1960]: 512-513.
- [1964] [Duits] '« » De Stijl « Manifest I'.
In: U. Conrads (ed.). *Programme und Manifeste zur Architektur des 20. Jahrhunderts*. Berlin, Frankfurt am Main, Wien, 1964: 36-37
- [1967] [Duits] 'Erstes Manifest'.
In: H.L.C. Jaffé (red.). *Mondrian und De Stijl*, Köln, 1967: 95-96
- [1968] [Frans] '1^{ière} Manifeste de la revue d'art 'Le Style'.
In: *De Stijl 1 1917-1920*. Herdruk. Deel 1. Amsterdam, 1968: 237.
- [1968] [Engels] 'Manifest I of 't he Style', 1918'.
In: *De Stijl 1 1917-1920*. Herdruk. Deel 1. Amsterdam, 1968: 238.
- [1968] [Duits] 'Manifest I von 'Der Stil', 1918'.
In: *De Stijl 1917-1932.(?)* Herdruk. Deel 1. Amsterdam, 1968: 238-239.
- [1968] [Duits] 'Manifest I van 'De Stijl' 1918'.
In: 'Rechen schaft der Stylgruppe (Holland)'. In: *De Stijl 2 1921-1932*. Herdruk. Deel 2. Amsterdam, 1968: 204-205.
- [1970] [Engels] '1918 'De Stijl' Manifesto I'.
In: U. Conrad (ed.). *Programmes and manifestoes of 20th century architecture*. Londen, 1970: 39-40
- [1974] [Italiaans] 'Primo manifesto di 'De Stijl'.
In: M.G.Ottholenghi (ed.). *L'opera completa di Mondrian*, Milano, 1974: 6
- [1977] [Duits] 'Erstes Manifest 1918 der Gruppe "De Stijl"'
In tentoonstellingscatalogus: *Malewitsch - Mondrian*. Hannover, Graz, Salzburg, 1977, 1978: 155.
- [1977] [Duits] [zonder titel]
In: H.L.C. Jaffé. 'Hauptwerke der Stijl Bewegung in der Sammlung Wilhelm Hack'. In tentoonstellingscatalogus: *Malewitsch - Mondrian*. Hannover, Graz, Salzburg, 1977, 1978: 157-160.
- [1979] [Italiaans] 'I Manifesto di 'De Stijl'.
In: S. Polano (ed.). *Theo van Doesburg, Scritti di arte e di architettura*. Roma, 1979: 275-276
- [1984] [Duits] 'Manifest I von 'Der Stil', 1918'.
In: H. Bächler, und H. Letsch (eds). *De Stijl. Schriften und Manifeste*, München, 1929: 49-50
- [1986] [Engels] [zonder titel]
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*, Boston, 1986: 24.
- [1987] [Engels] [zonder titel]
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*, London, 1986: 24.
- [1990] [Frans] 'Premier manifeste de la revue d'art « Le Style », 1918'.
In: S. Lemoine. *Theo van Doesburg*. Paris, 1990: 11

- [1993] [Engels] [zonder titel]
In: H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*, New York, 1986: 24.
- [1994] [Frans] 'Premier manifeste de la revue d'art « Le Style », 1918'.
In tentoonstellingscatalogus: S. Pagé (ed.). *La beauté exacte. Art Pays-Bas XXe siècle*. Parijs, 1994: 276-277
- [1995] [Duits] 'Manifest I'
In: W. Asholt, und W. Fähnders (eds.). *Manifeste und Proklamationen der europäischen Avantgarde (1909-1938)*, Stuttgart/Weimar, 1995: 156-157
- [1998] [Duits] "Manifest I' 1918".
In: Ch. Harrison, and P. Wood, (eds.). *Kunsttheorie im 20. Jahrhundert*. Vol.1. Ostfildern, 1998: 375-376
- [2003] [Duits] "Manifest I' 1918".
In: Ch. Harrison, and P. Wood (eds.). *Kunsttheorie im 20. Jahrhundert*. Vol.1. Ostfildern, 2003: 375-376.

Literatuur (selectie)

- Banham, R. *Theory and design in the first machine age*. London, 1960: 151.
- Harrison, Ch. and P. Wood (eds.). *Art in theory 1900-2000*. Malden, 2003: 281; Oxford, 2006: 281
- Holtzman, H. (ed.). *Piet Mondrian. Tutti gli scritti*. Milano, 1975: 27-28
- Holtzman, H. and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*, Boston, London, New York, 1986, 1987, 1993: 23-24.
- Jaffé, H.L.C. *De Stijl 1917-1931. The Dutch Contribution to Modern Art*. Amsterdam, 1956: 17.
- Lambert, J.-C. *La peinture abstraite*. Lausanne, 1967; Genève, 1981: 30.
- Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 74.
- [Scheltema, P.H.]. 'Een Manifest'. In: *De Opmerker*, no.48 (30 november 1918): 377-379.
[zonder titel]. In tent.cat.: *De Stijl: 1917-1931*, Amsterdam, Otterlo, 1982: 77

[B] Manifest II van ‘De Stijl’, 1920

Vooraf

‘Ik heb in Parijs een nieuw manifest geschreven met de bedoeling de literatuur omver te werpen.’, schrijft Theo van Doesburg¹ op 7 april 1920 aan Bob Oud². En in het aprilnummer (1920) van *De Stijl* verschijnt inderdaad een manifest over ‘De Literatuur’. *Manifest II van De Stijl, 1920* is niet alleen ondertekend door Van Doesburg, maar ook door Mondriaan en Antony Kok³. Hoe groot Mondriaans aandeel is geweest bij het tot stand komen van het manifest is moeilijk vast te stellen. Er zijn geen brieven van Mondriaan aan Van Doesburg beschikbaar, omdat Van Doesburg bij Mondriaan in Parijs⁴ logeerde toen hij aan het manifest werkte.

Manifest II van De Stijl, 1920 is in dit corpus als tekst van Mondriaan opgenomen, omdat de tekst mede door Mondriaan is ondertekend. Als zodanig wordt hij gezien als mede-auteur van *Manifest II van De Stijl, 1920*. Weliswaar zijn de ‘coöperatieve’ teksten achteraan in het corpus geplaatst en onderscheiden van de ‘gewone’ teksten van Mondriaan door een nummering met letters.

Bron

In het archief van Van Doesburg zijn twee bronnen aanwezig. De eerste bron is een doorgehaald manuscript van een (Nederlands) fragment van het manifest⁵. De tweede bron is een typoscript met de volledige tekst van het manuscript in het Nederlands⁶.

Daarnaast is van het manifest een manuscript in het Frans van Van Doesburg aanwezig in het deelarchief ‘Antony Kok’ van het Van Doesburg-Archief⁷.

Titel

De leestekst krijgt dezelfde titel als de titel van het typoscript: *Manifest II van ‘De Stijl’, 1920*.

Datering en ondertekening

Het *Manifest* is in het typoscript en in de publicatie gedateerd: ‘leiden april 1920’⁸.

In het typoscript en in de publicatie is het *Manifest* door Mondriaan medeondertekend.

Ontstaan en publicatie

Van Doesburg logeerde bij Mondriaan (5 Rue de Coulmiers, Parijs) van ongeveer 20 februari tot 10 maart 1920. Een prentbriefkaart aan Kok en twee brieven aan Oud tonen aan dat de tekst voor het *Manifest II van ‘De Stijl’, 1920* in die periode is ontstaan.

Op de achterzijde van een prentbriefkaart van Van Doesburg aan Kok (begin maart 1920)⁹ is te lezen: ‘Ik heb het literair manifest van De Stijl met Mondriaan behandeld en zal je spoedig een afschrift¹⁰ sturen.’

In een brief aan Oud schrijft Van Doesburg op 28 maart 1920: ‘Ik heb in Parijs een nieuw manifest geschreven dat veel opzien zal baren. Het betreft de litteratuur.’

En op 7 april 1920 - eveneens aan Oud - vervolgt hij: ‘Ik had hier laatst Huebner¹¹ op bezoek. [...] Ik heb in Parijs een nieuw manifest geschreven met de bedoeling de literatuur omver te werpen. Hij was er erg mee ingenomen en heeft het meegenomen om er een goede duitse vertaling van te maken.’¹²

¹ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

² J.J.P. Oud (1890-1963), Nederlands architect, medewerker van *De Stijl*. Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

³ Anthony Kok (1881-1961), Nederlands dichter en medewerker van *De Stijl*.

⁴ A. Ottevanger (red.). *De Stijl overal absolute leiding. De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Anthony Kok*. Bussum, 2008: 281 (noot 2).

⁵ Van Doesburg Archief, RKD Den Haag, doos XX.

⁶ Van Doesburg Archief, RKD Den Haag, inv.nr. 431.

⁷ Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag.

⁸ Mondriaan woont april 1920 in Parijs, 5 Rue de Coulmiers.

⁹ A. Ottevanger (red.). *De Stijl overal absolute leiding. De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Anthony Kok*. Bussum, 2008: 281.

¹⁰ Ibid., 283. Een in het Frans opgesteld ‘ontwerp’ voor het manifest over literatuur. Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [B] - Concept manifest.

¹¹ Friedrich Markus Huebner (1886-1964), Duits kunsthistoricus. Huebner geeft reactie op *Manifest I van De Stijl*. Zie de toelichting bij tekst [A].

¹² E. Hoek (red.). *Oeuvre-catalogus Theo van Doesburg*. Utrecht, Otterlo, 2000: 684.

Vooraf uit de prentbriefkaart aan Kok wordt duidelijk dat Van Doesburg de Nederlandse tekst voor het *Manifest II van 'De Stijl', 1920* in samenspraak met Mondriaan heeft gemaakt.

In een brief aan Van Doesburg (1 april 1920) schrijft Mondriaan: 'Nu ben ik voor de N.G. anders aan 't werk, ik tracht er iets op zichzelf, als litteratuur, ook van te maken. Zeg dit maar eens aan Kok. Uitstekend dat 't manifest gedrukt wordt, je zult 't nog wel eens goed nagezien hebben en zoo eenvoudig mogelijk gemaakt hebben. 'Lijkt me juist heel goed die drie namen er onder.'¹

Manifest II van 'De Stijl', 1920 wordt gepubliceerd in het aprilnummer (1920) van *De Stijl* in het Nederlands, Frans, Engels en Duits.

Basistekst en leestekst

Als basis voor de leestekst is de publicatie van *Manifest II* in *De Stijl*. De tekst van de publicatie is letterlijk gevolgd. Ook het hoofdlettergebruik en de typografische indeling is - voor zo ver mogelijk - overgenomen.

Reacties van tijdgenoten

Op 5 mei 1920 schrijft een redactielid van de *Nieuwe Rotterdamse Courant* in de rubriek 'Tijdschriften'² over het manifest in *De Stijl*. De schrijver van het artikel ziet een overeenkomst met de futuristische manifesten van Marinetti.

Opmerkelijk is dat bijna een jaar later - 22 april 1921 - weer de *Nieuwe Rotterdamse Courant* weer schrijft over het manifest³. In de rubriek 'Tijdschriften' onder het subkopje 'Kwajongens-"Stijl"' behandelt de schrijver de bijdrage van Van Doesburg aan het tijdschrift *Ça ira*. Het artikel van Van Doesburg is getiteld 'La littérature d'avant-garde en Hollande'⁴ en in dit artikel citeert Van Doesburg de Franse versie van *Manifest II van 'De Stijl', 1920*. Over het *Manifest II van 'De Stijl', 1920* schrijft de *Nieuwe Rotterdamse Courant* opnieuw: 'Alleen doet het 'manifest' van De Stijl al te onmiddellijk denken aan de vermakelijke reuze-geuze-leuzen van den veelvermogenenden (inderdaad, blijkbaar zeer gefortuneerden) reclame-Italiaan Marinetti.'

Publicaties in de oorspronkelijke taal

- [1920] [Nederlands] 'Manifest II van 'De Stijl' 1920'.
In: *De Stijl* 3, no.6 (april 1920): 49-50; Amsterdam, 1968: [deel 1] 543-544.
- [1920] [Nederlands] 'Manifest II van 'De Stijl' 1920'.
In: *Eenheid*, nr. 520 (20 mei 1920): 2202-2203.
- [1951] [Nederlands] 'Manifest II van 'De Stijl' 1920'.
In tent.cat.: *De Stijl*. Amsterdam, 1951: 12-13.
- [1968] [Nederlands] 'Manifest II van 'De Stijl' 1920'.
In [tent.cat]: *Theo van Doesburg 1883-1931*. Eindhoven, Den Haag, 1968, 1969: 65.
- [1978] [Nederlands] 'Manifest II van 'De Stijl' 1920'.
In: Blotkamp, C. 'Mondriaan als literator'. In: *Maatstaf* 26, nr. 4 (1978): 10-11.
- [1982] [Nederlands] 'Literatuurmanifest van 'De Stijl'.
In: H. Anten. *Van realisme naar zakelijkheid*. Utrecht, 1982: z.p.
- [1982] [Nederlands] 'Manifest II van 'De Stijl'.
In: F. Drijkoningen, en J. Fontijn. *Historische avantgarde*. Amsterdam, 1982: 230-232.
- [1983] [Nederlands] 'Manifest II van 'De Stijl'.
In: *Het andere gezicht van I.K. Bonset*. Amsterdam: Meulenhof, 1983: 57-59.
- [1987] [Nederlands] 'Manifest II van De Stijl 1920'.
In: A.H. den Boef (inleiding) en C. Blotkamp (toelichting). *Twee verhalen*. Amsterdam, 1987: 44-46.
- [1987] [Nederlands] 'Manifesto II of 'De Stijl' 1920'.
In: 'Mondrian: a life in pictures 1872-1944'. In tent.cat.: H. Henkels. *Mondrian from figuration to abstraction*. Tokyo, 1987: 205.

¹ Vindplaats brieven aan Van Doesburg: RKD-MCP – 25-28.

² *Nieuwe Rotterdamse Courant* (5 mei 1920): Avondblad B 1 (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [B] Redactioneel artikel - NRC 05-05-1921.)

³ *Nieuwe Rotterdamse Courant* (22 april 1921): Avondblad B 1 (Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [B] Redactioneel artikel - NRC 22-04-1921.)

⁴ *Ça ira*, no.12 (maart 1921): 241-244.

- [1989] [Nederlands] 'Manifest II van 'De Stijl' 1920'.
In: W. Tromp, en J.A. Dautzenberg. *Kok van De Stijl*. Oosterbeek, 1989: 27-28
- [1991] [Nederlands] 'Manifest II van 'De Stijl' 1920 – De literatuur'.
In tent.cat.: J. Brand et al.(red.). *De woorden en de beelden*. Utrecht, 1991: 79-81
- [2000] [Nederlands] 'Manifest II van 'De Stijl''.
In: E. Hoek (red.). *Oeuvre-catalogus Theo van Doesburg*, Utrecht, Otterlo, 2000: 684

Vertalingen

- [1920] [Duits] 'Kundgebung II des 'Stijl' 1920'.
In: *De Stijl* 3, no.6 (april 1920): 51-52.
- [1920] [Frans] 'Manifeste II de 'De Stijl' 1920'.
De Stijl 3, no.6 (april 1920): 52-53.
- [1920] [Italiaans] 'La letteratura. Manifesto no.2 - 1920 - lanciato dalla rivista olandese d'arte De Stijl'.
In: *Blen*. nr.2 (augustus/september 1920): z.p. [3]
- [1921] [Frans] 'La littérature d'avant-garde en Hollande'.
In: *Ça ira*, no.12 (maart 1921): 243.
- [1925] [Engels] 't he literature of the advance guard in Holland'.
In: *Little Review* 11, no.1 (Spring 1925): 57-58.
- [1928] [Engels] 'Avant-garde literature in Holland'.
In: *Transition*, nr.11 (februari 1928): 135-140.
- [1951] [Engels] 'Manifest II of 'De Stijl', 1920'.
In tent.cat.: *De Stijl*. Amsterdam, 1951: 12.
- [1951] [Frans] 'Manifeste II de 'De Stijl' 1920'.
In tent.cat.: *De Stijl*. Amsterdam, 1951: 13.
- [1959] [Italiaans]
In: M. De Micheli. *Le avanguardia artistiche del Novecento*, Milano, 1959 : 401-402
- [1960] [Frans] 'Manifeste du Néo-Plasticisme'.
In: J. Cassou (ed.) *Panorama des arts plastiques contemporains*. Paris, [1960]: 513-514.
- [1968] [Duits] 'Kundgebung II des 'Stijl' 1920'.
In: *De Stijl 1 1917-1920*. Herdruk. Deel 1. Amsterdam, 1968: 545-546.
- [1968] [Frans] 'Manifeste II de 'De Stijl' 1920'.
In: *De Stijl 1 1917-1920*. Herdruk. Deel 1. Amsterdam, 1968: 546-548.
- [1969] [Duits] 'II. Manifest 'De Stijl', 1920'.
In tent.cat.: *Theo van Doesburg 1883-1931*. Nürnberg, Basel, 1969: 65.
- [1974] [Engels] 'Manifesto II from De Stijl 1920'.
In: J. Baljeu. *Theo van Doesburg*. London, 1974: 110-112.
- [1979] [Italiaans] 'II Manifesto di "De Stijl"'
In: S. Polano (ed.). *Theo van Doesburg. Scritti di arte e di architettura*. Roma, 1979: 339-340.
- [1983] [Duits] 'II. Manifest des » Stijl « 1920, Literatur'.
In: H. Bulkowski (ed.). *Das andere Gesicht*. München, 1983: 68-70.
- [1987] [Engels] 'Manifesto II of 'De Stijl' 1920'.
In: 'Mondrian: a life in pictures 1872-1944'. In tentoonstellingscatalogus: H. Henkels. *Mondrian from figuration to abstraction*. Tokyo, 1987: 205.
- [1989] [Frans] 'Manifeste II de « De Stijl » 1920'.
In: M. Dachy. *Journal du mouvement Dada, 1915-1923*. Genève, 1989: 168
- [1990] [Engels] [zonder titel]
In: Dachy, M. *The Dada movement, 1915-1923*. New York/Genève, 1990
- [1991] [Engels] 'Manifesto II of 'De Stijl' 1920'.
In tent.cat.: J. Brand et al.(red.). *De woorden en de beelden*. Utrecht, 1991:81
- [1994] [Frans] 'Manifeste II de « de Stijl » 1920'.
In tent.cat.: S. Pagé (ed.). *La beauté exacte. Art Pays-Bas XXe siècle*. Parijs, 1994: 277
- [1995] [Duits] [zonder titel]
In: W. Asholt, und W. Fähnders (eds.). *Manifeste und Proklamationen der europäischen Avantgarde (1909-1938)*, Stuttgart/Weimar, 1995: 201-202.

- [2008] [Frans] 'Manifeste de la littérature. II 'De Stijl'. 1920'.
In: A. Ottevanger (red.). *De Stijl overal absolute leiding. De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Anthony Kok*, Bussum, 2008: 283

Literatuur (selectie)

- Berg, H.F. van den, en G.J. Dorleijn (samenstelling). *Avantgarde! Voorhoede?: vernieuwingsbeweging in noord en zuid opnieuw beschouwd*. [Nijmegen]: 207.
- Boef, A.H. den (inleiding) en C. Blotkamp (toelichting). *Twee verhalen*. Amsterdam, 1987: 21-27.
- Hoek, E. (red.). *Oeuvre-catalogus Theo van Doesburg*. Utrecht, Otterlo, 2000: 684
- Holtzman, H, and M.S. James (eds.). *The New Art - The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*, Boston, 1986; London, 1987; New York, 1993: 124.
- Mansar, A. *Mondrian ou l'abstraction blanche*. Tournai, 2000: 136.
- Ottevanger, A. (red.) *De Stijl overal absolute leiding. De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Anthony Kok*. Bussum, 2008: 283-284.
- [Red.] 'Tijdschriften'. In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (5 mei 1920): Avondblad B 1.
- [Red.] 'Tijdschriften'. In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (22 april 1921): Avondblad B 1.

[C] [Begrüssung]

Vooraf

In het Dadatijdschrift *Mécano* verschijnt een kort statement dat is ondertekend door Theo van Doesburg¹, P. Mondrian, en C. van Eesteren². *Mécano* was een dadaïstisch tijdschrift onder redactie van I.K. Bonset en Theo van Doesburg³. De ondertitel vermeldt: ‘ultra-individualistisch, onregelmatig internationaal tijdschrift ter verbreiding der neo-dadaïstische denkbeelden en geestelijke hygiëne’.

Het statement bestaat slechts uit één zin. Hoe groot Mondriaans inbreng is geweest bij het tot stand komen van deze tekst is niet teruggevonden. In de brieven van Mondriaan aan Van Doesburg is niets te vinden over een gezamenlijk statement in het tijdschrift *Mécano*.

Begrüssung is in dit corpus als tekst van Mondriaan opgenomen, omdat de tekst mede door Mondriaan is ondertekend en hij dus als (mede) auteur kan worden aangemerkt. Weliswaar zijn deze coöperatieve teksten achteraan in het corpus geplaatst en onderscheiden van de ‘gewone’ teksten van Mondriaan door een nummering met letters.

Bron

De enige bron van het statement is de publicatie in het tijdschrift *Mécano*. Van het tijdschrift *Mécano* verschijnen slechts vier nummers in de jaren 1922-23. In het laatste nummer ‘Weiß, Blanc, White, Wit’ (nummer [4/5]) is het statement opgenomen.

Titel

Door de typografie van de pagina⁴ - waarop de ‘verklaring’ van Van Doesburg, Mondriaan en Van Eesteren is afgedrukt - wordt niet duidelijk wat nu precies de titel van het statement is. Analoog aan de vermelding in *Theo van Doesburg. Oeuvrecatalogus* hebben we gekozen voor *Begrüssung* als titel voor de leestekst⁵.

¹ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

² Cornelis van Eesteren (1897-1988), Nederlands architect en stedenbouwkundige.

³ Beide namen zijn pseudoniemen voor Christian Emil Marie Küppers.

⁴ *Mécano*, witte nummer [4/5] (1923): z.p.

⁵ E. Hoek (red.). *Theo van Doesburg. Oeuvrecatalogus*. Utrecht/Otterlo, 2000: 756 (Vermelding: ‘1923(13) : T. van Doesburg, P. Mondrian, C. van Eesteren, ‘Bilanz des Staatlichen Bauhauses Weimar [Begrüssung]’. *Mécano* (1923) witte nummer [4/5].’)

Datering en ondertekening

Het nummer 'wit' van *Mécano* is niet voorzien van een maand en/of jaartal. Volgens Entrop¹ verschijnt *Mécano* 4/5 in 'januari 1924'. In de publicatie staat onder het statement vermeld: 'Paris 1923'. Dit is tevens de datering voor de leestekst: 1923².

Het statement is medeondertekend door 'P. Mondrian'.

Ontstaan en publicatie

Van Doesburg schrijft op 6 augustus 1923 aan Kok over *Mécano*: 'Mécano 4/5 wordt een 'reuze nummer'. 'Holland Bankroet door Dada'. Een typische inleiding. Je zult genieten!³

Over het ontstaan van de tekst [*Begrüssung*] zijn noch in correspondentie noch elders aanwijzingen gevonden.

Basistekst en leestekst

Omdat geen andere bronnen beschikbaar zijn, is de basis voor de gepresenteerde leestekst de publicatie in *Mécano*. De tekst is in het Duits gesteld en wordt ook in het Duits gepresenteerd.

De bijzondere typografie van de pagina waarop de tekst is afgedrukt⁴, wordt niet in de presentatie meegenomen.

Bij het omzetten van de basistekst in de leestekst zijn de volgende ingrepen toegepast:

- De eerste woorden van de tekst 'De Stijl – Holland – 1916 – 1923' zijn rond een vierkant geplaatst. Naast dit vierkant gaat de tekst verder met 'Freut sich, daß [...]'. In de leestekst wordt deze typografische weergave gewijzigd in: 'De Stijl freut sich, daß [...]'.³
- Het woord 'NEO' wordt uitsluitend met een beginhoofdletter geschreven.

Publicaties in de oorspronkelijke taal

[1923] [Duits] [zonder titel]

In: *Mécano*, witte nummer [4/5] (1923): z.p.

Vertalingen

[geen]

Literatuur

Baljeu, J. 'Mécano and other Dada activities'. In: *Theo van Doesburg*, London, 1974: 53-54

Entrop, M. 'Vive l'esprit mécanique! La revue dadaïste Mécano (1922-1923)'. In: S. Levie (ed.)

Reviews, Zeitschriften, revues: die Fackel, die Weltbühne, Musikblätter des Anbruch, Le Disque vert, Mécano, Versty. Amsterdam, 1994: 154-160.

¹ M. Entrop. 'Vive l'esprit mécanique! La revue dadaïste Mécano (1922-1923)'. In: S. Levie (ed.) *Reviews, Zeitschriften, revues: die Fackel, die Weltbühne, Musikblätter des Anbruch, Le Disque vert, Mécano, Versty*. Amsterdam, 1994: 155.

² Op dat moment woont Mondriaan in Parijs, 26 Rue du Départ.

³ A. Ottvanger (red.). 'De Stijl overal absolute leiding'. *De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Anthony Kok*. Bussum, 2008: 436.

⁴ Zie USB-stick: Aanvullend materiaal bij [C] - Afbeelding.

6. ENKELE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Ter afronding van dit proefschrift volgen enkele conclusies en aanbevelingen.

Volledigheid

Alles hebben we in het werk gesteld om zoveel mogelijk manuscripten, typoscripten en publicaties van Mondriaan op te sporen. Volledigheid was immers een belangrijk vereiste voor een kritische editie van Mondriaans teksten. In de loop van het onderzoek bleken echter sommige archieven niet toegankelijk of onvindbaar. Ook bleek in een aantal gevallen een bepaald manuscript uit een archief te zijn verdwenen. Het werd duidelijk dat de doelstelling ‘volledigheid’ niet haalbaar zou zijn.

Zo zullen in de nalatenschap van Charmion von Wiegand ongetwijfeld nog enkele manuscripten en typoscripten aanwezig zijn, maar dit archief is niet toegankelijk. We pleiten voor een initiatief om de erven van Von Wiegand te bewegen dit archief open te stellen voor onderzoek.

Ook de brieven van Mondriaan aan Georges Vantongerloo zijn niet openbaar. De informatie uit deze brieven over Mondriaans teksten kon daarom niet in het onderzoek worden betrokken. Ook hier pleiten we voor een initiatief om de rechthebbenden van Mondriaans brieven aan Vantongerloo te bewegen de brieven beschikbaar te stellen voor onderzoek.

Holtzman Deposit

De papieren nalatenschap van Mondriaan is sinds 1985 opgeborgen in het Holtzman Deposit in New Haven (VS). Een gedegen inventaris van het Holtzman Deposit is nooit gemaakt, wel heeft ooit iemand een voorlopige inventaris verzorgd. Wij pleiten dan ook voor een initiatief om de Beinecke Library te bewegen het Holtzman Deposit te voorzien van een nieuwe inrichting en een verantwoorde inventaris.

Mondriaans brieven

Tijdens dit onderzoek zijn vele brieven van Mondriaan geraadpleegd. De honderden kopieën van brieven die gebruikt zijn voor deze studie, komen uit vele archieven. Veel werk had bespaard kunnen worden als een publicatie van Mondriaans brieven voorhanden was geweest.

Een vervolgonderzoek of elk ander onderzoek naar Mondriaan zou in hoge mate gebaat zijn bij een uitgave van Mondriaans brieven. Wij pleiten dan ook voor een initiatief om een tweetalige uitgave van Mondriaans brieven binnen afzienbare tijd te realiseren.

Mondriaans teksten

Vervolgonderzoek zou ook dieper kunnen ingaan op de genese van de verschillende teksten. Deze zou zichtbaar gemaakt kunnen worden door de zogenoemde grondlaag en de correctielaag van een tekst afzonderlijk te presenteren. De grondlaag van een tekst naar boven halen en daar de correcties tegen afzetten, maakt niet alleen de opeenvolgende fasen van een tekst zichtbaar, maar kan ook meer duidelijkheid verschaffen over de ontwikkeling en inhoud van een tekst.

Een ander onderzoek zou de autobiografische teksten apart kunnen nemen en op grond daarvan een autobiografie kunnen construeren.

Mondriaans woordgebruik

Mondriaan gebruikt in zijn teksten vaak specifieke woorden. Een vervolgonderzoek zou eerst de ‘levensduur’ van specifieke ‘Mondriaan-woorden’ kunnen inventariseren. Vervolgens zou met behulp van de context onderzocht kunnen worden of deze woorden tijdens hun ‘levensloop’ van betekenis veranderen. Daarna kunnen de aanleidingen opgespoord worden, die verantwoordelijk zouden kunnen zijn voor het verschijnen en verdwijnen van een bepaald woord.

Ook kan in een dergelijk onderzoek de betekenis en betekenisverandering van woorden onderzocht worden in de drie door Mondriaan gebruikte talen. Op de vraag of de betekenissen van de Nederlandse termen wel overeenkomen met de Franse en Engelse, zou dit onderzoek dan een antwoord kunnen geven. Tevens kunnen daarbij de hoofdlijnen en de variabelen onderzocht worden in Mondriaans geschriften.

Een ander vervolgonderzoek zou zich kunnen richten op de verhouding tussen Mondriaan en vergelijkbare collega’s als Malevitch en Kandinsky, waar het gaat om thema’s en woordgebruik.

Vertalingen

Door de Mondriaan-teksten te presenteren in de oorspronkelijk bewoordingen, bieden de Nederlandse, Franse en Engelse leesteksten in de nieuwe editie een goede basis voor Engelse vertalingen. Deze Engelse vertalingen zijn immers noodzakelijk vanwege de internationale belangstelling voor Mondriaan. Wij zouden er voor willen pleiten nieuwe Engelse vertalingen te maken vanaf de hier gepresenteerde leesteksten. Deze vertalingen zouden het resultaat moeten zijn van een intensieve samenwerking tussen een native speaker en een vertaler met Nederlands als moedertaal. Een vertaler van Nederlandse origine is essentieel voor het goed begrijpen van Mondriaans gedachtegoed in het Nederlands, Frans en Engels.

Webeditie

De oorspronkelijke teksten van Mondriaan komen het best tot hun recht in een webeditie. In een dergelijke editie kunnen in de leesteksten links worden aangebracht, die direct verbonden zijn met een vertaling, een woordverklaring, een toelichting of een bijlage. Ook kan in een webeditie met een link zichtbaar gemaakt worden in welke teksten een bepaald woord of een bepaalde term nog meer voorkomt.

Een ander groot voordeel van een webeditie is, wanneer in de toekomst een niet eerder ontdekt manuscript of publicatie gevonden wordt, dit zonder meer kan worden ingevoegd.

Vanwege de internationale belangstelling voor Mondriaan is het opportuun om in de webeditie naast de oorspronkelijke Nederlandse, Franse en Engelse teksten, ook Engelse vertalingen op te nemen, die dichtbij Mondriaans oorspronkelijke formulering blijven.

Bovendien kan in een website van elke tekst - indien beschikbaar - het manuscript of typoscript in facsimile aangeboden worden. Voor de gebruiker is het dan mogelijk om - via de transcriptie - te achterhalen hoe een leestekst tot stand gekomen is.

Wij pleiten dan ook voor het realiseren van een website gewijd aan de teksten van Mondriaan

Onderzoekresultaten

Tot slot noem ik de zes belangrijkste resultaten van het onderzoek naar Mondriaans teksten:

1. Voor het eerst is het Holtzman Deposit diepgaand doorvorst en worden de resultaten daarvan gepresenteerd.
2. Alle geschreven, getypte en gedrukte bronnen zijn getranscribeerd en gedigitaliseerd en met behulp van diacritische tekens zijn Mondriaans correcties zichtbaar gemaakt.
3. Mondriaans teksten worden - waar mogelijk - in de oorspronkelijke taal en in zijn eigen bewoordingen gepresenteerd.
4. Vele honderden brieven zijn gelezen, en alles wat Mondriaan hierin zegt over de teksten, is opgenomen in de toelichtingen. In een bijlage wordt een chronologisch overzicht gegeven van de geraadpleegde brieven.
5. Van elke tekst zijn publicaties en vertalingen in chronologische volgorde weergegeven en er is een secundaire literatuurlijst samengesteld.
6. Er is veel materiaal verzameld en opgenomen zoals: afbeeldingen bij publicaties, reacties op Mondriaans teksten, belangwekkende vertalingen, tekstvergelijkingen, enzovoort.

Wij menen met het samenstellen van een kritische editie over de geschriften van Piet Mondriaan een kunsthistorische leemte te hebben opgevuld en een bijdrage geleverd te hebben aan de conservering van een wezenlijk stukje Nederlands erfgoed.

7. DANKWOORD

Deze studie over Mondriaans teksten was nooit tot stand gekomen als Janneke van Hardeveld mij (begin 2004) niet in contact had gebracht met Maarten van Buuren. Niemand kon op dat moment vermoeden dat dit contact de start zou zijn voor een promotieonderzoek en dit onderzoek zou uitmonden in een kritische editie van Mondriaans teksten. Ik kan dus zeggen dat Janneke aan de wieg van dit proefschrift heeft gestaan en ik wil haar daarvoor hartelijk danken.

Maarten van Buuren wil ik bedanken voor de constructieve, stimulerende gesprekken en de uitstekende begeleiding van dit proefschrift, maar bovenal wil ik hem bedanken voor zijn enthousiasme en inzet. Als geen ander beseftte hij dat een kritische editie van Mondriaans teksten er nu eindelijk eens moest komen.

Maarten van Buuren heeft Carel Blotkamp benaderd om als tweede promotor dit onderzoek te begeleiden. Ik was verheugd dat Carel Blotkamp positief reageerde en de vele gesprekken met hem hebben mij vaak - na diverse ontsporingen - weer op de rails gezet. Dankbaar heb ik gebruik gemaakt van zijn scherpte, nauwgezetheid en deskundigheid op het gebied van Mondriaan. Zijn kritisch commentaar was onmisbaar.

Ook dank ik Edward Grasman, de begeleider van mijn doctoraalscriptie aan de Open Universiteit. Ik ben niet vergeten dat hij in 2002 de examencommissie ervan overtuigde dat over Mondriaan beslist nog niet alles gezegd is en hij destijds de weg vrijmaakte voor mijn scriptie over Mondriaan.

Tijdens het onderzoek heb ik de medewerking ondervonden van vele personen en instellingen.

Allereerst wil ik de Stichting Biografie Piet Mondriaan, in de persoon van Paul Weeink bedanken voor de financiële ondersteuning om het onderzoek in de diverse buitenlandse archieven mogelijk te maken. Ook heb ik een financiële bijdrage mogen ontvangen van het Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur van de Universiteit van Utrecht. In de persoon van Frans Ruiter wil ik het OGC danken voor de ondersteuning. Zonder deze twee bijdragen had het archiefonderzoek naar de geschriften van Mondriaan in de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk niet plaats kunnen vinden.

Vervolgens wil ik de medewerkers van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag bedanken voor hun hulp tijdens mijn vele bezoeken aan het RKD, in het bijzonder dank ik hierbij Wietse Coppes.

Verder dank ik de medewerkers van de vele archieven en bibliotheken in binnen- en buitenland die ik bezocht heb voor dit onderzoek. In het bijzonder gaat mijn dank uit naar June Can van The Beinecke Rare Book & Manuscript Library - New Haven.

Ik dank de medewerkers van: Koninklijke Bibliotheek, Den Haag; Bibliotheek van het Stedelijk Museum, Amsterdam; Nederlands Architectuur Instituut, Rotterdam; Gemeentearchief, Rotterdam; Bibliotheek van het Rijksmuseum, Amsterdam; Stadsarchief Amsterdam; Bibliothèque Kandinsky, Parijs; Fondation Custodia, Parijs; AMVC Letterenhuis, Antwerpen; Archives of American Art, Washington; National Gallery of Art Research Library, Washington; British Architectural Library, Londen; Tate Archives, Londen; Archives of the Scottish National Gallery, Edinburgh; The Getty Research Institute, Los Angeles; Museum of Modern Art Library and Archives, New York en Guggenheim Archives, New York.

De volgende personen wil ik danken voor het verstrekken van belangrijke informatie: Joop Joosten, Andres Giedion, Yves-Alain Bois en Corrie van Adrichem.

Een bijzondere dank gaat uit naar mijn 'sparringpartner': Léon Hansen. In gesprekken en e-mails heeft Léon mij regelmatig geholpen met zijn kritische en stimulerende opmerkingen. Nooit was het hem te veel om mijn vele vragen te beantwoorden. Maar ook wil ik hem bedanken voor de gezellige 'bijpraat'-uurtjes in het restaurant van de KB.

Louis Bressers wil ik danken voor zijn nauwkeurige correctie van mijn proefschrift en zijn nuttige opmerkingen.

Vrienden, familie en het thuisfront mogen in dit dankwoord niet ontbreken. Deze groep personen heeft natuurlijk het meest 'geleden' onder mijn niet te stuiten verhalen over Mondriaan. Ik wil dan ook graag de volgende personen hartelijk danken voor het geduld dat zij met mij hebben gehad.

In de eerste plaats mijn broer Jaap, hem wil ik bedanken voor zijn nimmer aflatende belangstelling voor de toch wel onbegrijpelijke klus waar ik mee bezig was. Onbegrijpelijk voor hem, omdat ik mijn hele leven de kunsten praktisch heb bedreven en mij nu ontpop als een onvervalste kunsthistoricus.

In de tweede plaats wil ik de 'leden' van mijn drie 'clubs' danken voor hun luisterend oor. De 'Culturele club': Nienke, Gerlof, Nel, Rutger, Nettie, Jan, Ria en Jan. De 'Florence club': Aafke, Jacqueline

en Kees. De ‘Schaakclub’: Arjan, Frank, Jaap, Joop, Jannes en Jan. Met name de laatste club deelde met mij het wel en wee van het proefschrift tijdens onze wekelijkse bijeenkomsten. Dank daarvoor.

Het thuisfront wil ik danken voor alle hulp en steun die ik de afgelopen zeven jaar gekregen heb.

Ik draag dit proefschrift op aan Nanny en aan Jeroen, Sander en Rinske. Ik hoop dat zij het niet erg vinden deze eer te moeten delen met mijn reeds lang overleden ouders.

SUMMARY

Piet Mondrian (1872 – 1944) was both a prolific painter and writer in his days. He left behind an impressive number of texts in Dutch, French and English, mainly on the subject of art in relationship to man and society. He wrote most texts by far between 1917 and 1943, that is to say, from the age of forty-five to seventy-one, although there were periods when he wrote little and spent more time on his paintings.

However, it is remarkable, that Mondrian's writings have never been available in its original wording and as a complete corpus. The lack of such an edition has been the inducement to write this thesis.

At this moment nine editions with collections of texts by Mondrian are known. None of these editions meets the criteria of a scientific edition. Firstly, because the aforesaid editions do not contain all (versions of) texts by Mondrian. Secondly, because the aforesaid editions do not render Mondrian's texts in the original language and wording. Thirdly, because the editions lack exhaustive commentary. And fourthly, because in these editions the corrections by Mondrian in the manuscripts and typescripts are not perceptible to the reader.

In this thesis a new edition of the Mondrian texts is proposed, which includes all texts by Mondrian known so far. It concerns published and unpublished texts, completed and unfinished texts, notes and scrawls, but no correspondence. Mondrian's letters still await a separate edition. One letter and one letter extract are exceptions, though texts [004] and [007]. These two letter texts have been included in this corpus, because, although it was not Mondrian's intention, they were published by the letter recipients.

The crux of the thesis consists of explanations of the Mondrian texts. All texts have separate explanations; some are more exhaustively explained than others. For example, more information has been found in Mondrian's letters on the one text than on others. As far as possible, the texts have been ranged chronologically and have been numbered. An exception has been made for the last three texts. The wording of these texts - manifestoes - is not entirely by Mondrian. However, he did sign them. In order to distinguish them from the 'common' Mondrian texts, they have been inserted at the back of the corpus and they have not been given numbers but letters as distinguishing marks.

The elucidations of the texts are preceded by three chapters. The first chapter underlines the necessity and importance of a critical edition of the Mondrian texts. The second chapter gives a survey of all editions with collected texts by Mondrian that have appeared so far. But also the failed attempt by Mondrian himself and various attempts by others to have the texts collected are discussed here. In the third chapter the starting points that have been used by the presentation and the explanations of the corpus are expounded.

In the edition presented by us the so-called 'Oppression'-texts take up a special place. By the 'Oppression'-texts we mean the Mondrian texts that have the words 'Oppression' or 'Oppressive' in their titles. We have closely studied the manuscripts and typescripts of these texts in the Holtzman Deposit¹ and we have found relations between the different manuscripts and typescripts. Based on these relations we have reconstructed of process of growth of the different texts. The reconstruction of the development of the 'Oppressions'-texts led to a compilation of other texts than those in previous editions. In our edition we present the different stages of the developmental history separately. In that way the user can take note of the consecutive versions of these interesting 'Oppression'-texts.

The user of the here presented critical edition has the possibility to consult the transcribed sources in the third (digital) part in the 'Basisteksten' chapter and thus take note of the so-called diplomatic rendering of the basic texts from which the reading texts have been constructed. The corrections in the basic text have been marked with diacritical signs².

By adding these basic texts to the edition the user can see which interventions have been resorted to when reconstructing the reading text, thus adding transparency to our critical edition.

This edition proposal is presented in three parts:

- I The first (digital) part containing *The texts*:
 - 1. Reading texts [001] – [125] / [A] – [C]
- II The second part (on paper) contains *The explanations*:

¹ Holtzman Deposit. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA.

² Diacritical signs are graphic symbols with which certain non-linguistic elements of a text are described.

- Introduction
- 1. Justification
- 2. Editions with collected texts by Mondrian and attempts at these
- 3. Starting point for a critical analysis of the Mondrian texts
- 4. Survey of presented Mondrian texts
- 5. Explanations of the Mondrian texts
- 6. Some conclusions and recommendations
- 7. Words of thanks
- III The third (digital) part *The basic texts and the appendices*
 - 1. Basic texts
 - 2. Extra material
 - 3. Appendices:
 - 1. Inventory Holtzman Deposit
 - 2. System of diacritical signs
 - 3. Survey of letters by Mondrian
 - 4. Mondrian lexicon
 - 5. Consulted archives and libraries
 - 6. Remaining consulted literature

We would like to achieve two things with our critical edition. First of all, the edition wants to serve explicitly as a work of reference. For example, the user could find answers to questions such as - 'Which texts did Mondrian write in 1926?' or 'What is Mondrian writing in his letters about a certain text?' 'How was a certain passage formulated in the original language?' 'Which translations of a given text are available?' Secondly, the critical edition wants to provide a basis for further scientific research into Mondrian's work and serve as a starting point for other editions (translations for example).

With this critical edition - as presented in this thesis - we think we can contribute substantially to the research into Mondrian's writings and thus add to the conservation of an essential part of the Dutch cultural heritage.